

קונטרס

"ויבינו במקרא"

- "אלו פסקי טעמים" -

(מגילה ג' א')

בעזר ה' יתברך

אלול תשע"ו

בני ברק

ויבינו במקרא

0548540888

8540888@gmail.com

תוכן הענינים

דברים אל המעיין.....	עמ' 5
חלק א' - ענין הטעמים - הרגשת 'צורת' הדברים.....	עמ' 11
חלק ב' - טעמים נדירים ופשר מקומות הופעתם.....	עמ' 45
א. שלשלת	עמ' 46
ב. מרכא כפולה	עמ' 71
ג. קרני פרה	עמ' 101
ד. זרקא כפול	עמ' 123
ה. פזר הבא בזה אחר זה.....	עמ' 151
נספח - התאמת הטעמים למשקל ומקצב מוזיקלי.....	עמ' 160
מפתחות לביאורי ענינים שנזכרו בתוך הדברים.....	עמ' 167

דברים אל המעיין

הקונטרס מבקש לעסוק בענין שלא הרבו לעסוק בו, מה בין טעמי המקרא להבנה והרגשה חיה בפסוקים, כמבואר בחז"ל בכ"ד. ובעיקר נשתדל בעז"ה להראות כיצד פעולת הטעמים אינם מסתיימים בפיסוק וחלוקה נכונה של התיבות, אלא יש בהם הרבה מעבר לזה, וצריכים הם אוזן מרגשת ולב שומע, משום שההטעמה במקומות הנכונים וצורת מנגינתם ואורך ההפסקות שלאחריהם, רבי אמירה הם על כל משמעות הדברים, וכלי נפלא הוא להרגיש את עיקר תוכנם ונקודתם של הכתובים.

אולם הענין רחב ומעצם טבעו מורכב מדקויות הרבה וקשה להתפרש, ולא נועד מאמר זה אלא להעיר לב המעיין ולהראות דוגמאות לגוונים שונים בהטעמת הטעמים, ואין כאן אפילו תחילת נסיון לשלימות. ועדיין צריך הדבר מלאכה רבה מאד, הן בהגדרת דקות הבעת המנגינות והן בלימוד פרשות התורה עצמם. ואף לו לא תהא תועלת המאמר אלא לסדר לפני המעיין מן המראי מקומות היסודיים בזה, והיה זה שכרנו. למותר לציין שהידע והמקורות לוקטו בדרכים רבות ומגוונות, ובדורנו נקל הדבר למאד, ולא בי הוא. וכן יסודי הביאורים במקראות, חלק רב הוא מאשר קלטתי מספרים וסופרים, וכתבתי כהבנתי. ולא יהא אלא סידור דברים.

ונשוב ונאמר, שלא ניתן לומר שאפשר ללמוד את המקראות ולהסביר כיצד כל הטעמים מובנים ומורגשים לנו בהתאם לתוכן הדברים בכל מקום, וברור שהענין מורכב ותלוי אף בהרבה משתנים עדינים¹, אולם אפשר להרגיש שבהרבה מקומות הטעמים צועקים ומפרשים את עצמם, שנובעים הם מאופי הקריאה המיוחד הנכון לתוכן הכתוב ולצלצולו הנאות. וכמה הילכתא גבירתא איכא למילף מינה.

והרי גם בפסוקים שווים מבחינת המבנה, יש הרבה שינויים בטעמים ממקום למקום², ואין אחידות מושלמת בזה כלל וכלל. וכאשר מתבוננים בעקביות ניתן ליצור תמונה מסויימת, לפחות על הטעמים היותר בולטים ומורגשים, (או עכ"פ על הטעמים הנדירים ומצלצלים מאד), שאינם מקריים בעלמא, אלא שייכים הם להרגשת התוכן המובע בתיבות וצורת הדגשתו. ואכתי צריך עיון והתבוננות רבה.

עוד יתבאר לפנינו, שאף הטעמים שענינם העיקרי הוא ההפסק (האתנחתא ועוד), אין זה בדוקא חלוקה ענינית של משפט כפי המקובל, אלא מישך שייך למהות הדברים ולהרגשת ה'נקודה' שבהם, לפי האופי המיוחד שבו מורגש תוכן הפסוק³.

¹ כגון, אורך הפסוק, תחביר, משקל וקצב מוזיקלי בתנועות הטעמים והתאמתם זה לזה (שהרי יש טעמים שמורגש שאינם יכולים לבוא בזא"ז), וכיו"ב. וראה ע"ז בנספח בענין מנגינת הטעמים.

² נביא כאן דוגמא אחת. בפרשת המוספין שבס"פ פנחס, בקרבנות חוה"מ חג הסוכות מוטעים "וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וּלְכֹבֶשֶׂת בְּמִסְפָּרָם כְּמִשְׁפָּט" (במדבר כ"ט, בפסוק י"ח, כ"א, כ"ד, כ"ז, ל', ל"ג). ואילו בשמיני עצרת מוטעים "מִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לֶפֶר לְאֵיל וּלְכֹבֶשֶׂת בְּמִסְפָּרָם כְּמִשְׁפָּט" (שם ל"ז). והנה יש אמנם שינוי קטן בלשון הפסוק, שתחת 'לפרים לאילים' כתיב 'לפר לאיל', אולם אכתי מבנה הפסוק דומה, ואילו הטעמים מובדלים מאד, שתחת שחג הסוכות מוטעים בטעמים מעוצמים כפזר ותלישא, בשמיני עצרת אין כאן אלא רביעי.

אולם הביאור פשוט, חג הסוכות הוא המרובה בקרבנות יתר על כל המועדים, והאיל והכבשים שבו מוכפלים, ואילו הפרים תחת אחד יבוא שלש עשרה, וילך ויפחת. ומאחר שמרובה בקרבנותיו ובעיקר בפרים, אף מנחתו ונסכו מרובה ביותר. [ובעוד ביו"ט ראשון של סוכות הביאו נ"ז עשרונים למנחות של קרבנות החג, (ונפחת ג' עשרונים לפר בכל יום), מאידך בשמיני עצרת לא עלו המנחות אלא לי"ב עשרונים. וכן בנסכים, ביו"ט ראשון הביאו י"א הין נכי שליש, (ונפחת מחצה הין לפר בכל יום), ומאידך בשמיני עצרת הביאו ג' נכי שליש. דו"ק ותשכח].

והיינו משום שריבוי הקרבנות והמנחות הוא מעצם צורת השמחה בחג הסוכות, היתירה על כל המועדים. ולכך אף הטעמים בסוכות מועצמים ורבי חיים, וזהו מעצם צורת המנחות והנסכים. [ומוטעים ביחוד 'ונסכיהם' (פזר), באשר הנסכים במרכז שמחת החג הם עומדים, (ואף אי נימא דניסוך המים חובת היום גינהו, הלא ילפינן לה מנסכיה, שני נסכים הכתוב מדבר, או מאותיות מים שבמקראות אלו גופא, וקחזינן דבפרשת ניסוך יין הקרבנות דהא נזכרו בתורה, ויש שייכות ביניהם. ויעוי' כתבי הגר"ז תמורה י"ב ב' ומנחות ט"ו א', ואכמ"ל). וכן מוטעים 'לפרים' (תלישא), שהם עיקר קרבנות החג, ועליהם עיקר הנסכים הללו].

³ נביא אף לזה דוגמא אחת מפרשת פנחס. "וַיִּדְבֹּר מִשֶּׁהָ אֶל-יִקְוֶק לְאַמֶּר" (במדבר כ"ז ט"ו). הנה זהו פסוק יחודי שאין דוגמתו בכל התורה שתיבותיו הם ממש במשקל "וַיִּדְבֹּר יִקְוֶק אֶל-מִשֶּׁהָ לְאַמֶּר", אולם בעוד

ומתוך זה יתבארו ענינים נכבדים בתוכן הכתובים, באשר ללא הבנה וקריאה פנימית במהות הדברים מתוך התמונה הכללית של הפרשה או הענין, חסר בהבנת והרגשת הטעמים, ומשפיעים הם על זה. ולא בכדי בזה"ק מכונים הטעמים 'נשמת התורה'.

כלומר, דוקא בתגים ובטעמים אפשר להרגיש את העומק והפנימיות המונחת בתוך הדברים. וכל נקודה ונקודה מתורת ה' תמימה, מכוונת עד תכלית בכל דרכי הפרד"ס, ודוקא הבנת עומק הפשט היא המפתח לכל הפנימיות והרובדים הטמונים זה לפנים מזה. ואם ריק הוא, ממכם הוא ריק. ומבואר בשילהי סוטה שזהו כבודה של תורה, להתבונן ולראות את דיוקה המוחלט בכל תג ובכל נקודה.

והלא ענין הטעמים יסודי ביותר הוא, ואם לא ראו חז"ל לדרוש בפירוש תיבות ו'ויבינו במקרא', אלא 'אלו פיסקי טעמים', מבואר שהוא מעצם קריאת התורה והבנתה, וראוי לעסוק וללמוד את הכלי המחזיק ברכה שמסר בידנו הקב"ה להשכיל דברי אלוקים חיים, ולא להשתמט ולראות בו נגינה נאה או פיסוק עניני חיצוני גרידא. ומיני ומינך תסתיים שמעתתא.

ומחולק הקונטרס לשני חלקים, בחלקו הראשון יבואו המקורות בחז"ל ובדברי רבותינו שעסקו במהות הטעמים, וכן דוגמאות כלליות לגווני הטעמה המורגשים בטעמים (אף שכמובן איננו אלא בקירוב, ובלתי אפשרי להגדירם במדויק ולהכניסם לטבלאות מסודרות ומרובעות). ובחלקו השני הארוך יותר, יבואו עשרות המקומות בכתובים שבא בהם טעם נדיר, ונבקש בעזה"י לעמוד על ענינו בפרשה זו דייקא, ובתיבה זו דייקא. והענין מחייב להאריך בפירוש עומק הפשט במקראות הללו ומשמעותם במבט רחב, באשר רק דרך התמונה הכללית, ניתן להרגיש את יחודיות הטעם במקום זה דייקא. ובעז"ה מתוך העיסוק בטעמים, נתבאר דרך זה פרשיות רחבות בתנ"ך, מהו עיקר משמעותם וענינם ע"פ עומק הפשט ומדרכי חז"ל, ולזה היה מגמתנו.

[ומצורף] לקונטרס נספח קצר, על הצורה המוזיקלית של הטעמים ומשקלם, באשר ד"ז קובע הרבה היכן יכולים לבוא במקראות. וכן יתבאר פשר סימניהם. ודבר זה נחוץ בכדי להשלים את התמונה על דרכיהם ואופניהם. אולם אין כאן שלימות בתחום זה. ויש לידע, שכ"ז איננו מחליט טעם מסוים בדוקא, אלא קובע את האפשרויות המתאימות למשקל ולמקצב. ועיקר מה שעסקנו בו בפנים הקונטרס הוא בגוון הפירוש והרגשת התיבות שיש בטעמים, שהוא בעיקר הקובע מהו הטעם המסויים שיופיע.

עוד מצורף בסופו מפתחות לענינים בתנ"ך שנתבארו, שיש בו גם כעין סיכום בקצרה לנקודות שנזכרו. והמענין יראה שאידי העיסוק בטעמים, אפשר לבוא לביאור ענינים רבים ורחבים מאד, המקיפים את הכתובים מן הקצה אל הקצה. ובחלקם התרחבו הדברים ונתבארו באריכות רבה, כגון ימי אחאב ויהושפט, ועניני אליהו ואלישע שהתנבאו בימיהם, (שלא לחנם באו בהם ט' טעמים נדירים⁴), וענין ביאה שניה ומעשי עזרא ונחמיה (שבאו בהם י"א טעמים נדירים⁵), ועוד ענינים רבים].

והרי הדברים מובאים כפי שנכתבו, וכמדומה אע"ג שאין בהם אלא פיתחא זעירא, ולא מלאכה שלמה יש כאן, ואין ספק שיש דברים שאינם מכוונים וצריך בדיקה ותיקון, ברם עכ"פ חלקם יכול בעז"ה להביא תועלת, ולו לעורר המעיין לפתח כיוונים נוספים. ויה"ר שיהיה לתועלת.

שלעולם וידבר ה' מוטעם במרכא טפחא ותו לא, הרי וידבר משה מוטעם בזקף קטן. ומצד כללי פיסוק יבשים אין לזה מובן, אולם מצד הקריאה החיה הטעם בזה ברור, שאין ראוי שבשר ודם המדבר אל ה', יזכר בשטף ובחדא מחתא, "וידבר משה אל יקוק לאמר", אלא משה דיבר, ודברו הגיע אל ה'. והנה הטעם משנה לחלוטין את ההרגשה בתיבת היחס 'אל', ומגדיר את עמידת האדם לנוכח ה', והבן.

⁴ פעמים מרכא כפולה (נתבאר באות ז' ואות י"ד במאמר המיוחד לטעם זה), פעם אחת קרני פרה (אות ג'), ו' פעמים זקא כפול (אות ג' וד', וכן אות ט'). וזהו אחוז נכבד מאד, שהרי שלשלת יש ז"פ, מרכא כפולה י"ד פעמים, קרני פרה ט"ז פעמים, וזקא כפול כ"ז פעמים, ולא באו בס"ה אלא ס"ד פעמים במקראות.

⁵ בנחמיה מצינו ו' טעמים, פעם אחת מרכא כפולה (אות י"ב), ד' פעמים קרני פרה (אות ח' וט'), ופעם אחת זקא כפול (אות י"א). עוד מצינו בעזרא ונחמיה כמה פעמים פזר הבא בזה אחר זה (אות ד' וה').

וכן בכללות ענין ביאה שניה וספר עזרא, מצינו טעמים נדירים נוספים, והם פעם אחת שלשלת (אות ז'), פעם אחת מרכא כפולה (אות י"א), ופעם אחת קרני פרה (אות ז'). עוד מצינו פעם אחת מרכא כפולה בנבואת זכריה, בענין הבחירה בשנית בירושלים (אות י'). וכן מצינו זקא כפול בנבואת ישעיהו על כורש (אות א'). כללו של דבר, מתוך ס"ד פעמים בכתבי הקודש, י"א טעמים נדירים הם בענין הגאולה בזמן ביאה שניה.

חלק א'

ענין הטעמים - הרגשת 'צורת' הדברים

- 12..... (א) גדר הטעמים בדברי חז"ל.....
15..... (ב) נגינת הטעמים - פירוש חי. דברי רבותינו בזה.....
16..... (ג) טעמים נדירים, ובביאור ההטעמה המיוחדת שמכניסים בכתוב.....
18..... (ד) המנגינה אשר בטעמים מביעה את תוכן הכתובים.....
21..... (ה) סדרת טעמים מיוחדת המלאה הרגשה רבתי.....
22..... (ו) ליקוט מן המקומות רבי ההטעמה בספר יהושע ובמגילת אסתר.....
24..... (ז) אף בטעמים היותר מצויים מורגש התפרשות הכתוב.....
28..... (ח) פיסוק הטעמים מעביר את הרגשת רוח הכתובים.....
32..... (ט) הטעמה מיוחדת ע"י טעמים חדים ללא אתנחתא.....
37..... (י) עוד בהתפרשות הבאה דרך פיסוק הטעמים.....
41..... (יא) עוד בענין הדברים העולים מן הטעמים בדברי רבותינו.....
43..... (יב) צורת שמיעת התורה, בהאזנה פנימית וחיה.....

חלק ב'

טעמים נדירים ופשר מקומות הופעתם

שלשלת (ז' פעמים)

- 46..... א. חמלת ה' לחלץ בכח את לוט משקיעותו בסדום.....
47..... ב. גילוי אות שמים בזיווג יצחק.....
49..... ג. תוקף מיאון יוסף ועמידתו בין המצרים.....
52..... ד. איל המילואים שחנך ידי הכהנים לדורות עולם.....
58..... ה. שאגת ה' על החורבן הנשמעת מפי עמוס הנביא.....
66..... ו. עונש בבל - השפחה המתיימרת לירש גבירתה.....
68..... ז. כלי המקדש השבים מחילולם ביד זרים.....

מרכא כפולה (י"ד פעמים)

- 71..... א. יעקב נבחר להיותו סמוך על שולחן המקום.....
72..... ב. סבלות מצרים גודשים הסאה.....
72..... ג. נדב ואביהו נכנסים לפניו ממחיצתם.....
73..... ד. שורש חטאי דור המדבר, שלא השתחררו מחיי מצרים.....
73..... ה. תחילת האחיזה הארץ, בקביעת שמות ערי עבר הירדן.....
74..... ו. מלכי האומות כורעים ברך לפני מלכות שלמה וחכמתו.....
75..... ז. הצלחה פלאית במלחמות אחאב.....

ח.	טובל ושרץ בידו.....	85
ט.	זעקת חבקוק, למה תביט בוגדים תחריש בבלוע רשע צדיק ממנו.....	85
י.	הגערה בשטן והבחירה בשנית בירושלים, בחמלת ה' על אודים מוצלים מאש.....	86
יא.	עזרא הסופר מרבה חכמת התורה בכל ישראל.....	87
יב.	תקומת ציון וירושלים בבנין חומותיה ע"י נחמיה.....	88
יג.	תפארת שלמה וחכמתו הכפולה בדה"י.....	90
יד.	משפט התורה ושופטיה, הפושט בישראל בימי יהושפט, וכל פרשת גדולתו.....	90

קרני פרה (ט"ז פעמים)

א.	הטעמה מיוחדת בשמות, בכתובים שבהם מרכז ענין האדם.....	101
ב.	גדולת בית המלך דוד וסופו של בית שאול.....	101
ג.	הסוף המר והמבוזה של שיירי בית אחאב.....	102
ד.	חיזוק בדק הבית בזמן יואש - יהודה עוד רד עם קל.....	103
ה.	יאשיהו עושה הפסח, ומאחד את כל שבטי ישראל בברית ה'.....	104
ו.	ירמיהו נרדף על נפשו, ואין יכולים לו.....	105
ז.	מלכי הגוים מכירים באלוקי השמים ומביאים קרבנות ביתו.....	109
ח.	נחמיה מתחנן לפקחת עיני הקב"ה, ובא ירושלימה לכוון את צורת ישראל.....	110
ט.	עמלו של נחמיה לטהר את ישראל מן חילול הקודש, ולהוסיף סייגים בזה.....	112
י.	אלפיים אמה סביבות ערי הלויים נחשבים כמותם.....	114
יא.	חלוקת ארץ ישראל לעת"ל.....	116
יב.	תרומת הקודש שירימו מן הארץ לעת"ל.....	118
יג.	לעת"ל תהיה ירושלים בתוך חלקו של מלך המשיח.....	119

זרקא כפול (כ"ז פעמים)

א.	כורש החל תפקידו ולא השלימו.....	123
ב.	הסערה המורגשת בזרקא.....	123
ג.	סערת אליהו הנביא המקנא לה'.....	124
ד.	הגדולות והנפלאות שעשה אלישע.....	129
ה.	הקרע והאיחוי אשר בין שבטי ישראל.....	132
ו.	המקריב בחוץ נידח מאלוקי ישראל ועמו.....	133
ז.	חילול כלי המקדש ביד בלשאצר.....	134
ח.	נחמות ישעיהו ופורענות ירמיהו.....	135
ט.	פעולת המלכים הצדיקים לבית דוד - יהושפט וחזקיהו.....	138
י.	פעולת המלכים הצדיקים לבית דוד - יאשיהו.....	142
יא.	חידוש המקדש ועיר הקודש - יהוידע ונחמיה.....	145
יב.	יסורי איוב המנקה עצמו מכל נדנוד חטא.....	147
יג.	הזרקא יבוא במקום בר משמעות והרגשה.....	149

פזר הבא בזה אחר זה

- א. פזר מנגן ומחשיב 151
- ב. ריבוי שמות המוטעמים בפזר 151
- ג. ההטעמה הכפולה מחיה הכל 151
- ד. פזרים רצופים אצל הלויים המוזכרים במעשי עזרא ונחמיה 152
- ה. עוד בפזרים המופיעים בעליית שבי ציון 153
- ו. ריבוי פזרים רצופים במעשה הצלם דנבוכדנצר 153
- ז. נבוכדנצר מבקש לעלות על במתי עב 155
- ח. הפזרים היותר מרובים, בשמות הלויים והכהנים אשר לפני ה' בכינון המקדש 158

נספח בענין מנגינת הטעמים - תוכן הענינים

- א. סימני הטעמים מבטאים את צורת תנועת נגינתם 160
- ב. אופי תנועת כל טעם וסימנה 160
- ג. התאמת הטעמים לאורך ומבנה הפסוק [טעמים סוערים רחוקים מהאתנחתא. תיבה ארוכה מוטעמת בטעם מתנגן יותר] .. 162
- ד. עוד בהתאמת הטעמים לשטף התנועה ומנוחתה 164
- ה. המשקל והמקצב שבין הטעמים למבנה התיבות 164

חלק א'

ענין הטעמים - הרגשת 'צורת' הדברים

השייכות בין גווני מנגינות הטעמים

להתפרשות תוכן המקראות

חלק א'

ענין הטעמים - הרגשת 'צורת' הדברים

גדר הטעמים בדברי חז"ל

(א) הנה לשון 'טעמי המקרא', ענינו שמטעמות את המקראות ומעניקים את התחושה והחווייה הנכונה בהם, ואיה מקום כל תיבה. ויעוי' נדרים ל"ז ב', "ויבינו במקרא", 'אלו פיסוק טעמים', ובמאירי שם, "ר"ל הטעמים עצמן, שאף הם מורים טעם הדברים והפסקים במקום הראוי להם, כגון באתנח וסוף פסוק וזקף ושאר הטעמים".

ובאמת מלבד הפיסוק שבהם, שמעניק את הטעם והצורה לכל הכתוב, ההדגשות וההטעמות שיש בטעמים מעניקות

לפסוק את צורתו, היכן צריך לשים את המוקד, ומהו הטון שיש לקרוא, ואפשר להראות רבות כיצד מפרשות את הפסוק ומעניקות לו את צביונו⁷.

ואמרו שיליה מגילה, "כל הקורא בלא נעימה ('כגון טעמי המקראות', רש"י), עליו הכתוב אומר, 'וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם'". ויעוי' ס' היראה לרבינו יונה, דהלכך אף קריאת שנים מקרא, 'יקרא בנגינותיו, כי הקורא בלא זמרה התורה חוגרת שק'. והיינו דבהעדר הטעמים הוא גוף מת הראוי לחגור עליו שק⁸, באשר אין בו

⁶ נחלקו התם היאך מותר ליטול שכר על לימוד המקרא, רב אמר שכר שימור וריו"ח אמר שכר פיסוק טעמים, וע"ז קאמר "ולמ"ד שכר שימור, מ"ט לא אמר שכר פיסוק טעמים, קסבר פיסוק טעמים דאורייתא הוא, דא"ר איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב, מאי דכתיב "ויקראו בספר תורת האלוקים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא", ויקראו בספר תורת האלוקים, זה מקרא, מפורש, זה תרגום, ושום שכל, אלו הפסוקים, ויבינו במקרא, זה פיסוק טעמים". ומבואר דדעת רב דניתנו הטעמים מסיני.

אולם בדעת ריו"ח פירשו הראשונים (תוס' ר"ן רא"ש ונימוק"י בע"א שם) דס"ל דאינם מה"ת. ויש שכתבו דעזרא הסופר ואנשי כה"ג סידרו הטעמים. (האברבנאל בהקדמה לירמיהו ד"ה ואמנם, וכן רבים, וראה יד מלאכי כלל רע"ח שהביא כן בשם הראשונים. (והאב"ע (אסתר ט' כ"ז) נקט דאף כל הפסק הפסוקים מעשה עזרא הוא)).

וכפה"נ מקורם דהלא ענין הטעמים נדרש מקרא הנ"ל שנאמר על עזרא, וזה כל ענינו של עזרא בביאה שניה, לבונן ישראל בתורת ה', וראוי היה שתנתן תורה על ידו, וכן כתב אשורית מידו בא וחתם וסידר כתיב הקודש, "הוא עזרא עלה מבבל והוא סופר מהיר בתורת משה.. כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות, וללמד בישראל חוק ומשפט" (עזרא ז' ו'-י), ומהתקופה של עזרא ואנשי כה"ג, רוב הסדרים הקבועים בישראל, כסדר תפילות ברכות וקידוש ועוד. וראה עוד בזה במאמר בענין מרכא כפולה אות י"א).

אולם מקובל לנקוט דקי"ל דנמסרו מסיני, וכן מבואר בזוה"ק (ויקבל ר"ה ב'), וכ"כ רבינו בחיי (בראשית ה' כ"ט), ובמחזור ויטרי ס' ק"כ, והמהרי"ל בתשובותיו ס' קצ"ב, ועוד, וכן נקטו האחרונים בפשיטות (וראה במגדל עוז ליעב"ץ סוף 'עליית הכתיבה', ובשם הגדולים להחיד"א במערכת ספרים על ס' 'טוב טעם' להמדקדק ר"א בחור).

ובאמת אין בכ"ז נפקותא כ"כ, והדבר ברור שגם אם סידרום חכמי ישראל יהיו מי שיהיו, ואפילו לו יהי כדעת המדקדקים המאחרים זמנם עד אחר חתימת התלמוד, ודאי רוח ה' נוססה בהם, ונתקבלו דבריהם בקרב כל ישראל שכך יקראו גוף התורה, ובהרבה מקומות הביאו הראשונים ראייה מן הטעמים. (אולם בגמ' (יומא נ"ב א') מצינו ה' מקראות שאין להם הכרע, ולא הוכיחו מהטעמים, ומאידך בחגיגה ו' ב' בעי' ר"ח היאך לקרוא לכתוב 'ויעלו עולות ויזבחו זבחים' וכו', ואמרו שם נפק"מ לפיסוק טעמים ('בנגינות', רש"י, ויעוי' ש), וכבר האריכו בזה, עי' בתוס' ובמהרש"א שם, ובריטב"א ביומא ועוד). ובזוה"ק נזכרו אף בשמותיהם בדוכתי טובא, ודרשו בזה דברים נשגבים (וראה בזה בדברי היעב"ץ במגדל עוז שם).

וז"ל ריה"ל בס' הכוזרי מאמר ג' אות ל"א ל"ב, "מבלי ספק שהיה שמור בלבבות בפתחא והקמ"ץ.. והטעמים, בלב הכהנים מפני צרכם לעבודה ולהורות את בני ישראל, ובלב המלכים מפני שנצטוו 'והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו', ובלב השופטים מפני צרכם אליהם בדינים.. נראה מקביעות הנקוד והטעמים סדר שלא יהיה אלה מחכמה נעזרת, איננה מערך חכמתנו בשום פנים, ולא יתכן שיהיה מקובל אצל ההמון אלא מרבים רצויים או מיחיד רצוי, ולא יתכן שיקבל ההמון מיחיד אלא אם יהיה נביא או נעזר בענין האלוקי..". והיינו שברור הדבר שנאמרו בחכמה אלוקית, ואינם לפי ערך סברת האדם, ולא בחנם נתקבלו על הכל.

⁷ והוא מקצוע רחב ויתבאר מזה לפנינו. ברם צריך לדעת כלל גדול בכל כיו"ב, שאף אם לא נעסוק בו לכשעצמו ולא נכיר בקיומו כלל, מידי דממילא הוא שיש לו השפעה על חווית קריאתנו והבנתנו, היכן להתמקד ומהי התחושה העולה מהפסוקים, ולזה עיקר ענינם, והשפעה שאין האדם מודע לה, פעמים הרבה גדולה מהשפעה מודעת וכנודע, והבן.

הלכך הדרך העיקרית שבה נשתדל בעז"ה לילך בקונטרס זה, איננה להמציא פירושים מחודשים ולרמוז אותם בטעמים, אלא להרגיש מה התחושה בעת הקריאה המוטעמת הלז, ואיזה גוון מכניסה לתיבות. וככל שיותר פשוט ומורגש, מעלי טפי.

⁸ הלשון 'התורה חוגרת שק', מקורו בסנהדרין ק"א א' על הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין זמר והקורא פסוק בבתי משתאות וכו', ברם כשם שכאשר הופכו לכינוי שמנגנין בו לצים' (שם) ענינו שמחללו ומרוקנו מתוכן, אף בקריאה בלא טעמים יש בחינה של ריקון תוכנו, ולכך משתמש רבינו יונה בלשון זו.

שהוא הוא נשמת הכתובים ועיקר טעמם והרגשתם, וכדלהלן.

ואמר בעירובין כ"א ב', "אמר רב המנונא, מאי דכתיב "וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף", מלמד שאמר שלמה על כל דבר ודבר של תורה שלשת אלפים משל, על כל דבר ודבר של סופרים חמשה ואלף טעמים⁹. דרש רבא, מאי דכתיב "ויתר שהיה קהלת חכם עוד לימד דעת את העם ואזן וחקר תיקן משלים הרבה". לימד דעת את העם, דאגמריה בסימני טעמים, ואסברה במאי דדמי ליה". ומבואר, דמעיקר עשיית האוזנים לתורה ביד שלמה, שלימד טעמי המקרא, והם הם לימוד דעת את העם.

חיות ונשמה מצד האדם (ראה להלן), והוא הוא 'משפטים לא יחיו בהם', והבן היטב.

ויש דעה בראשונים (הובא בב"א או"ח סי' מ"ט בסוף דבריו), דאע"ג שננקוט שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם ע"פ אף כאשר קורא לעצמו, אם אינו קורא בטעמים, שרי, והיינו, משום שכל צורת הקריאה היא עם הטעמים, ואל"ה לאו שמיה קריאה בתורה.

ויעוי עוד ברכות ס"ב א', "מפני מה אין מקנחין בימין אלא בשמאל.. ר"ע אומר, מפני שמראה בה טעמי תורה", וע"ש ברש"י⁹, קחזינן כמה עיקרי הוא ענין הטעמים, והיינו משום

⁹ וז"ל, "נגינות טעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים, בין בניקוד שבספר בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא ושופר מהפך, מוליך ידו לפי טעם הנגינה". ולכאורה הא אין ענין בהולכת היד הלזו, וגם אם מסייע הדבר מעט לקריאה בטעמים, האמנם כה חשוב הדבר טפי מכל שאר מצוות שמקיימת היד שלא הזכירם ר"ע.

אולם הענין הוא, מאחר דענין הטעמים הוא נשמת הכתובים, ובהם האדם מרגיש וטועם את דבריהם וכמשי"ת, ממילא הוא שיפוזו זרועי ידיו לקצב ותנועת הדברים היוצאים מפיו, ולא בשפתיו בלבד יאמר אלא בכל גופו יביע את הרגשת הכתובים. ומאז ומעולם לא היו דברי תורה נקראים ונלמדים בהשקט ורוגע אלא ע"י כל עצמותי תאמרנה, תוך כדי שהאגודל חותך בחדות את האויר בשביל למצות ולהגדיר את עומק הענין שנרגש. וזהו 'מפני שמראה בה טעמי תורה'. כאשר הדבר מוטעם ונחוה בתוכו, אף ידיו שותפים בתורתו.

ואמרו שילהי סוטה, 'משמת ר"ע בטלו זרועי תורה ונסתתמו מעיינות החכמה', ופירש"י, 'זרועי תורה', 'עומק סברא, ולסמוך טעמי תורה שבעל פה על מדרשי המקראות ואותיות היתרים ולשונוות המשתנים במקרא'. והוא הוא 'מפני שמראה בה טעמי תורה', וזרוע תורה לו יאתה, להעמיק בסברא עד אשר יחתור בידו להרגיש את ה'נקודה' ולמצוא את שורשה בעומק המקראות. והוא גדר תורה דיליה, תורה שחודרת לתוככי הרגשתו של האדם ושוכנת בתוך מעיו וממילא פורצת בכל גופו, ור"ע הוא שנתייחד בזה, ומכחו תבוא, ולו נמסר ענין ה'תגין' והטעמים שבתוך האותיות (ע"י מנחות כ"ט ב' ועוד), 'תורת אלוקיו בלבד' (ע"י מו"ק כ"א ב'), והבן.

[ומצינו בתפילתו, 'תנו רבנן, המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים. אבא שאול אומר, סימן לדבר, 'תכין לבם תקשיב אזנך'. תנאי, אמר רבי יהודה, כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה מפני טורח הציבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומצאו בזוית אחרת, וכל כך למה, מפני כריעות והשתחויות' (ברכות ל"א א'). ומשמע שמישך שייך לענין הכונה בתפילה שפתחו בו, שכריעותו מתוך לבו וכל כולו נובעות, ואזי נעשים באופן של 'כל עצמותי תאמרנה'. ואף בתפילה יש את ענין אותיות נקודות טעמים, כמו שהאריך בנפה"ח בש"ב פט"ז יעו"ש.

וראה מש"כ בס' מאור ושמש תחילת פ' משפטים, "...בעוונותינו הרבים נתמעטו הדורות ונשכח כל זאת, לא מבעיא שאין לומדים תורה ברית זזיע, אלא אפילו אינם מתפללים בהתלהבות כמו שמצינו בדורות ראשונים שרבי עקיבא כשהיה מתפלל, אדם מניחו בזוית זו ומצאו בזוית אחרת מרוב כריעות והשתחויות, דהיינו ברית זזיע. ובדאי היו לומדים גם כן כך, כמו שמצינו בהרבה תנאים שליהטה אש סביבותיהן כנתינתן מסיני בעת לימודם, הגם שהיו לומדים פלפולי אורייתא".

[ובאמת ענין שפת הידים וההבעה בכל הגוף תוך כדי הדיבור, מפורסם כענין המאפיין את היהודים למאד, (וידוע שיש לזה שורשים אף בספרי היסטוריה מתקופת הבית שני, שההבעה היהודית היתה תמיד סוערת ורוגשת, והרומאיים לעגו להם על כך), ובפנימיות הדבר, שורשו מכח החיים היהודיים העמוקים, שאין סברתם ענין קר וחיצוני להם, אלא מגלם את כל עצמותם. בחכמת הלב האמיתית, כל הווית האדם נמצאת בתוך סברותיו, לכך כל גופו רוגש ומביע אותם. וכל אחד רואה מה בין לימוד בבית מדרש לבין לימוד האוניברסיטה.

הדיבור הוא זמן של חווית תוכן בכדי להעבירו הלאה, לכך בין אם ירצה בין אם לא ירצה לא רק פיו ידבר. ללא כל הקדשת מחשבה האדם חש מהי התנועה המתאימה, אצבעותיו ממחישות כל העת את המילה היוצאת מפיו, כל רעיון שהאדם חווה, ממילא יביע אותו בכל כולו. העם היהודי הוא החווית והעמוק ביותר, רעיונותיו אינם פילוסופיה שכלתנית קרה ויבשה אשר תמצא אף אצל העכו"ם, ומעצם מהותה כליה מוגבלים ודלת תוכן תהיה, אלא דבר הנחוה בכל עצמותם. יותר מאשר הם מצטיינים בשכלם החריף, יש להם את הווי החיים העמוק והפנימי ביותר].

¹⁰ ובמהרש"א שם, "...ונראה נמי דפי' מלת טעמים לאו היינו טעם הענין, אלא פיסוק טעמים כגון זרקא וסגול כו' שיש לנו, היה לו לשלמה ה' ואלף פיסוק טעמים, והיינו דכינה אותן שירו, דפיסוק טעמים לפי התנועות של הפיסוק הוא ממש שיר, ובגדרים מוכח שהן מן התורה מדכתיב ויבינו במקרא וגו', ודקאמר נמי בסמוך דאגמריה בסימני טעמים היינו נמי ע"י פיסוק טעמים, ונקט ליה הכא גבי דברי סופרים, לרבותא דאפילו בד"ס היה לו פיסוק טעמים וכ"ש בד"ת, ודו"ק". והיינו, דהלא עיקר ההבנה והכניסה לתוכו של הענין, היא דרך המנגינה וה'צורה' שהדבר נאמר, על כל דקותו ואופייו.

ומקור הדברים מהזוה"ק בכ"ד¹³, וכגון בהקדמת תיקוני זוהר ח' א', "וטעמי אינון נשמתין ונקודין רוחין ואותוון נפשין". ושם תיקון צ"ט ק"ה א', "וטעמי אינון מסטרא דכתר, ונקודין מסטרא דחכמה, ואתוון מסטרא דבינה". [ואכן בזוה"ק בדוכתי טובא מאריך בענין הטעמים, מה שלא נמצא בדברי חז"ל בשום מקום שעסקו בזה. והיינו שענינם הפנימיות הנסתרת ובהם תלוי כל דקות הענינים, וראוי העסק בזה לס' הזוהר דייקא].

וכך הוא המידה, דדוקא דרך שטועמים הענין וחשים אותו בתוכנו במלואו, מזה יבוא הדקות ועומק הפנימיות. וזהו בחינת תורה שבע"פ, שבה דוקא החוויה והתפיסה החודרת באופן היותר ממשי ומורגש¹⁴, ונכנסת לתוכו של אדם

ובספרים ידוע שיש בתורה ד' חלקים, אותיות תגין נקודות וטעמים, והטעמים הם בחינת הנשמה, אשר בהם המקראות חיים באדם, בהיותו קורא וחש אותם, והוא הענין המכונה תורה שבע"פ, אשר בה מקבל הכל את נשמתו וצורתו הפנימית¹¹. "הנה התורה כלולה מנפש רוח ונשמה, אותיות ותגין הן גוף ונפש, ולכן התגין דבוקים בס"ת, ונקודות וטעמים הם נגד רוח ונשמה, והן באין רק בקריאת התורה ע"י האדם"¹². (הגר"א בביאור אגדות לב"ק י"ז א').

והאריך בזה תלמידו הגר"ח מוולאז'ין, בנפה"ח ש"ב פט"ז. [ונעתיק מעט. "ולכן נקראים טעמים, כמו שהטעם והפירוש של כל ענין הוא השכל הנסתר שבענין, שמתוכו יוכל האדם להבינו במחשבתו", וע"ש בארוכה].

¹¹ והיינו, באשר בטעמים אין דבר העומד לכשעצמו, וכולו גוון ומנגינה הטמון בתוך המילים, אולם זהו כל התוכן הפנימי שלהם, ובהכי ננסך בו משמעותו. והוא הוא בחינת נשמה. והבן.

¹² עוד הביאו מדקדוק ופירוש עה"ת להגר"א, "וכמו שהעולם נחלק לג' חלקים, דהיינו שמים ורוח וארץ השפלה, כן האדם מתחלק לג' חלקים, דהיינו נפש רוח ונשמה, וכמו כן התורה נתחלקה לג' חלקים, דהיינו אותיות ונקודות וטעמים, והאותיות הם כמו גוף האדם, והדגושים הם כמו רוח האדם, וכמו שהרוח הוא עיקר האדם, והרוח הוא רוח החיוני שהאדם שבו הרוח יכול לילך לכל מקום שירצה, והוא כוח התנועה, שהאדם מתנועע לכאן ולכאן, כמו כן הנקודות מנוענעים האותיות ובהם חיים האותיות, כי האדם מנוענע האותיות בנקודות, והטעמים הם כמו נשמה שבאדם, והיא נפש המשכלת, שבו אדם משכיל לאיזה דרך הוא רוצה לילך.. כמו כן הטעמים בהם אדם יודיע באיזה מקום יוליך האותיות, אם למעלה או למטה".

¹³ ובאמת בספרי תורת הפנימיות (כגון כתבי האר"י ועוד) זהו אחד מן היסודות והמונחים השכיחים, שיש ד' עולמות, טעמים נקודות תגים אותיות, ובר"ת טנת"א (וזוהו שם אחד מהשערים היסודיים בעץ חיים לרח"ו), ומקביל לאצילות בריאה יצירה עשיה. והדברים ידועים לכל מי שמכיר אף לפו"ר את השפה והמונחים.

¹⁴ וכבר ידוע מהשל"ה ועוד, דכאשר משתמשים בלשון טעם לעומק טעמי תורה וכן כל כיו"ב, אינו משל ולשון מושאל מהטעם הגשמי אשר במאכל, אלא 'טעם' הוא מושג, כשם שראיה ושמיעה מושגים הם, וגם כאשר משתמשים בלשון עין ואף וכיו"ב כלפי מעלה, האריך השל"ה (תולדות אדם בית נאמן יעו"ש) שאינו מושאל, וענינם מעיקרא הוא הגדרת תוכן מושג הראיה והריח וכו' ברעיון העקרוני, וצורתו זו מהותית היא, ויש לה השתלשלות ומימוש בכל הרובדים, בין בעליונים בין בתחתונים.

ונעתיק מעט מדבריו שם, "ואין זה מן התימה, כי אפילו בכלים הגופניים האלה אשר בנו, לא יקרא עין מפני העין ממש, אלא מפני [כח] הראות, הנקראת 'עין' באמת, וכן לא תקרא היד יד מפני היד בעצם, אלא הפעולה הנמשכת מהיד, היא תקרא יד באמת. וראיה לזה אמרו רבותינו ז"ל בגיטין, פרק המגרש (פ"ה ב'), ידים שאינן מוכיחות הוויין ידים או לא הוויין ידים, רצונם לומר, ענין לקיחה" ע"כ. והוא פשוט למתבונן.

והיינו, דמושג הטעם היינו הכניסה הפנימית לתוכו של הענין להרגיש אותו בפועל, וכך מתחבר ומתמזג עם אשר טועם, ונכנס הדבר עצמו ממש לתוכו של האדם, ובכ"מ 'טעם' הוא הביטוי היותר מוחשי לתפיסה, ('טוב טעם ודעת למדני', 'טעמו וראו כי טוב ה'.' 'וטעם זקנים יקח', וכיו"ב), אשר ענינו להרגיש את תוך הדבר ולחוות אותו ממש. [ולשון 'מה טעם', יסודו מהי נקודת חוויתו הפנימית של הדבר, וכן השימוש בתיבה זו בכ"ד, ומה שרגילים לפרשו בימינו להסבר חיצוני, אינו נכון בשפת לשה"ק המקורית]. והוא הנתבאר בהערות הקודמות, דלא לחנם בא האדם לתנועת ידים להביע את הטעמים, אלא ממילא הוא שפורץ ממנו וממלא אותו.

ובירמיהו מ"ח י"א, "שאנן מואב מנעוריו ושקט הוא אל שמריו.. על כן עמד טעמו וריחו לא נמר". והיינו שהטעם הוא עיקר צורתו ואופי חיותו (ואח"כ הריח), וע"ז קאמר דנשאר בצביונו ומהותו. וכן מצינו, "לדוד בשנותו את טעמו לפני אבימלך" (תהלים ל"ד א', וכע"ז בשמואל א' כ"א י"ד), וענינו, ששינה את אופי הנהגתו וטיב צורתו, וזהו הנקרא 'טעם'. וכן מצינו פעמים הרבה בלשונות רבותינו, שלפירוש זה אין טעם וריח וכיו"ב, והיינו שאין מרגישים בו תוכן (ובכל כיו"ב מוקדם הטעם לריח, והבן).

ובאמת אף במאכל בפועל נחשב הטעם שבו לחלק מעיקר שם אכילתו, וקי"ל טעמו ולא ממשו אסור מדאורייתא, אלא שאין לוקין עליו (חולין ק"ח א'). והיינו שאף זה בחינה של אכילת הדבר וקבלתו בתוך גופו, באשר הטעם הוא מהותו ותוכו. והוא הוא גדר סוגיית 'טעם כעיקר' (פסחים מ"ד ב').

ויעוי' בדברי הרשב"א חולין צ"ח ב' שהעתיק ד' הראב"ד בביאור האי ענינא, "אבל כל היתר שמקבל טעם מן האיסור וטעם האיסור ניכר בו, טעימתו זו היא הכרתו, כדכתיב "וחיך אוכל יטעם לו", אין חשיבות האוכל אלא בטעמו". [ואין המכוון שאין כאן ביטול כיון שניכר, דהא לא ניכר ועומד לעצמו להיות מובדל מהשאר, וברור שהענין הוא שהטעם מגדיר בעיקר מהות הדבר, וכפי שאנו טועמים בו כך הוא בא ומתקבל אצלנו, ולכך יש סברא דההיתר נעשה איסור].

והיינו שהטעמים מעבירים את המקראות באופן של דיבור חי, שאפשר לשמוע בו את תחבירו הנכון ואת מנגינת הדברים, ומורגש בו הגוונים הדקים שאינם עוברים מן הכתב.

והנה בדר"כ הדגישו את מעלת הטעמים בפסוק ותחביר, והיינו משום שזהו הדבר היותר בולט וחשוב אשר בהם, שעל ידם מקבל הפסוק את סדרו ומבנהו. ברם טעות היא לסבור שלפי הפשט כל ענינם מסתיים בזה. וכשם שמעלת הדיבור החי על פני הכתב, איננה מסתיימת בכך ששומעים את הפיסוק והמבנה, אלא הרבה יותר מזה, וחלק נכבד ממנו הוא הצליל הנלווה לכל תיבה אשר חלק ממשמעותה הוא, ומהו המילים המודגשות שהם עיקר המשפט וכיו"ב, אף המתבונן בטעמי המקראות רואה, שמעניקים הם לשומע את הגוון והצליל אשר בפסוק, מהם המילים שיוצרים את עיקר האווירה ומהו אופייה, ומכוונים הם אותו ליתן לב לתוכן העיקרי שמעבירים המקראות¹⁶.

וראה באלשיך בראשית כ"ד כ"א עה"פ 'וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאָה לָּהּ מִחֵרֶשׁ לְדַעַת הַהֲצִלִּיחַ ה' דרכו', "...וזהו אומרו מחריש בטעם זק"ף גדו"ל כמרים קול ומתמיה על הדבר...". וראה עוד בפירושו לבראשית מ"ב כ"ח, שאמרו אחי יוסף 'מה-זָאת עֲשֵׂה אֱלֹהִים לָנוּ', "ואם נדקדק אומרו מה זאת, וגם בטעם תביר במלת זאת. נאמר.. בהמשך הכנעה משוכה ברמז טעם תביר.. מה זאת בירידה ושפלות כרמז התביר.. " (ואין כוונתו לרמז בעלמא, אלא באמת זהו מורגש בצליל התביר כאן, שיש כאן תביעה היורדת וחודרת¹⁷).

להתמזג עמו שיטעם הוא בקרבו את התורה, וכן טעימת דקדוקי המצוות בפועל והעסק בהם, הם אשר מכניסים את האדם לחיות במקום הזה¹⁵, וכך באים לסבור את פנימיות ודקות התורה. לא רק את גוף הדברים, אלא אף את הרגשתם וצורתם, שאיננה עוברת במילים, והוא המכונה נשמתם, ובפנימיות טמון בתוך זה כל העומק והעומק דעומק. והבן היטב.

נגינת הטעמים - פירוש חי. דברי רבותינו בזה

(ב) ונעתיק מס' הכוזרי מאמר ב' ע"ב, בענין הגדרתם וענינם היסודי של הטעמים. "מפני שלדברים הנאמרים מעלה על הדברים שבכתב, וכאשר אמרו, 'מפי סופרים ולא מפי ספרים', מפני שנעזרים בדברים שבעל פה בעמידה במקום ההפסקה, ובהתמדה במקום הסמוך, ובחוזק הדיבור ורפיונו, וברמיזות ובקריצות, מתמיהא ושאלה והגדה ויחול והפחד ותחנה...

ובשארית הזאת אשר נשארה מלשוננו הנוצרת הברואה ענינים דקים ועמוקים, נטבעו בה להבין הענינים ולהיותם במקום המעשים ההם שהם פנים בפנים, והם הטעמים אשר יקרא בהם המקרא, מציירין בהם מקום ההפסק והסמוך, ומפריד מקום השאלה מן התשובה, וההתחלה מן ההגדה, והחפזון מן המתון, והצווי מן הבקשה...".

ובאמת דעת הרשב"א והרא"ש שיליה ע"ז דהיכא דיש בו טעם האיסור, נאסר אף בהנאה ולא באכילה בלבד (וראה בקוב"ש פסחים אות קע"ה שנתקשה בביאור דעתם), אולם הביאור הוא, שאין זה הלכה בגדר אכילה דאזלינן בתר הטעם ובה חשיב אכילה, אלא כל עצמו של הדבר מוגדר בטעם, וחשיב שיש כאן גוף הדבר, ואסור לקבלו אף בהנאה. ואכ"מ יותר.

¹⁵ והארכנו במק"א. וכשם שבספר תורה דוקא הדבר שנקרא ע"ש החוש היותר גשמי מורגש ונחוה, הוא הוא נשמת הדברים, שכן הוא כלפינו, ורק ע"י הטעם שיחוה האדם, נבוא ל'תוך', ומתחבר תורה שבע"פ עם תורה שבכתב, והתבונן בזה.

וז"ל הגר"א בס' יהל אור ליקוטים לס' שמות, "טעם למה הלולב והדס וערבה באגודה ולא האתרוג, כי היא נתנה לאדם לחברה, כמ"ש 'השמים שמים לה' והארץ נתן לבנ"א', וכן תש"ר עם תש"י לחברן ג"כ ע"י האדם שקשור וחבוש בשניהם, וכן נקודות וטעמיהם לאותיות ע"י קריאת האדם, וכן תורשב"כ עם תורשבע"פ, וכמה בחינות הן שבכל אחת בחינה אחרת, וכללן תרי"ג והפרטים רבים".

¹⁶ וכל זאת מלבד המנגינה הכללית, שמתאימה לאופי היום והרגשת ענינו, אולם כמובן אינו משנה את עצם התפרשות הפסוקים. ונעתיק תשובת החת"ס (ח"ו ליקוטים סי' פ"ו), ששלח לחותנו הגרעק"א מה שהשיב כנגד המחדשים, "ואני לא ידעתי שום שינוי, כי לעולם מנגנים זרקא כמשפטה וסגול כמשפטו, רק בט"ב מנמיך קולו כאבל המדבר, ובר"ה וי"כ כעומד נידון לפני המלך, ובמגילת אסתר בניגון של לב שמח, ובס' יוסיף אומץ איתא שהיה מקובל על כל מגילה מה' מגילות ניגון אחר, אבל לעולם הנגינה נשארת במשפטה בלי שום שינוי, רק השינוי בהרמת קול כמקובל לנו מאבות אבותינו". ע"כ.

והיינו, שהקריאה תבוא באופן הראוי להרגשת תוכן הכתובים לפי מהות היום. ויש פסוקים ידועים במגילת אסתר שנקראים בניגון מגילת איכה, בכדי להרגיש את האווירה השוררת בהם (ברם אף זה חלק מענינו של יום, בכדי להרגיש את מה שחוה היהודים, כיצד נהפך מאבל למשתה ושמחה, והבן). אולם אף מעבר לזה, סגנון הטעמים מתאים לתוכן הראוי להרגיש בפסוקים, וממילא יש בו כעין פירוש עליהם בהרבה מקומות, וכמשי"ת.

ומ"מ יש דמיון מסויים, באשר מעבר לפירוש ענינם הוא ההרגשה בצלילי הענין, באופן שמחבר ומכניס לתוך הפרשה, לחוות אותה ולהכנס למקום זה. וממילא מתפרשת ומקבלת גוון עמוק ו'חי' יותר, ויכול ליתן למקראות תמונה אחרת לגמרי.

¹⁷ וראה בנספח בענין מנגינת הטעמים, בהגדרת מנגינת התביר. ועוד מצינו כיו"ב, כגון דברי שמואל לשאול 'וְיָמָה קוֹל־הַצֶּאֱן הַזֶּה בְּאֶזְנִי', ואפשר שלא במקרה יצא שמוטעם ה'מה' בתביר, וזהו גופא ענין המפסיק שבה הכא, להדגיש את התביעה הנוקבת

עוד הביא שם קרא גבי לוט והמלאכים שבאו סדומה "ויאמרו לא כי ברחוב גליל" (בראשית י"ט ב'), ויאמרו לא מוטעם בזקן קטן, וכך מודגש ה'לא' התקיף ומובדל מהמשך, ויש בו צליל פסקני, ובלשון התשב"ץ, 'מורה על המיאון הגדול'. וע"ש עוד, 'וכן השלשלת שעל 'ויתמהמה' ועל 'וימאן', להורות על הבהלה ועל הפחד מעונש'.

עוד הביא דוגמא מ'ויאמר פרעה אל יעקב כמִה ימי שְׁנֵי תִינֶךְ" (בראשית מ"ז מ"ח), ולכאורה הוא שאלה של זמן גרידא, כמה ימי חייו, ואילו יעקב משיב ומפרט מעט ורעים וכו'. אולם הזקף גדול שעל ה'כמה' מטעים למילה משמעות מיוחדת של תמיהה והשתאות, שנראה היה יעקב זקן באופן מפליא ויוצא דופן, ועל כן השיבו שאיננו זקן כ"כ, אלא שמעט ורעים וכו'. (וציין התשב"ץ שכן פי' הרמב"ן שם).

וראה פי' הגרש"ר הירש בראשית ד' י', לפסוק 'קול דָּמִי אַחֲרֵי צַעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה', אשר תיבת 'קול' מוטעמת ב'יתיב', שטעם מפסיק זה מעניק לפסוק צליל הזועק לאדם, הדורשת שיטה אוזנו, ויש בזה משמעות ברורה מאד השייכת לתיבות אלו דייקא²¹. ואכן תמיד הטעמים הבולטים מוסיפים נופך לקריאה הנכונה, ומעניקים לפסוק את הצליל שבו ראוי שישמע באוזנינו, דו"ק ותשכח.

טעמים נדירים, ובביאור ההטעמה המיוחדת שמכניסים בכתוב

ג) עוד מצינו בדברי רבותינו שעמדו על טעמים מיוחדים, כגון טעם השלשלת²², וכענין דברי התשב"ץ שהובאו לעיל "וכן השלשלת שעל 'ויתמהמה' ועל 'וימאן', להורות על הבהלה ועל הפחד מעונש". וז"ל רבינו בחיי בראשית ל"ט ח'. "והטעם שבמילת 'וימאן' מורה על איסור הדבר ועל היותו

וכהנה וכהנה יש בפירושי האלשיך פירוש לטעמים ע"ד הפשט לפי אופי נגינתם והבעתם, ולמען יראו שהוא דרך עקבית הראוי לעסוק בה בפירוש המקראות, נציין בהערה מה שמצאתי בבדיקה¹⁸.

וכבר נמצאת דרך זו ברבינו בחיי, ראה בשמות ט"ו י"ז, "על אותו של מעלה הזכיר 'מקדש אֲדֹנֵי כְּנָנִי יְדִיךָ' זהו בהמ"ק של מעלה, ועל כן תמצא במילה טעם זקף גדול, ובא הקו"ף דגושה לתוקף הקדושה כי הוא מקדש למקדש.."¹⁹. וראה עוד מה שפירש החיד"א בספרו פני דוד וישלח אות י"ב, "הַכְּזֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת־אֲחֻזָּתוֹ" (ל"ד ל"א), "...וזהו 'הכזונה' בטעם זקף גדול, כי יש לנו טעם גדול ועצום מתורת גואל הדם כי יחם לבנו.."²⁰.

ובאמת כבר מבואר הענין בתשב"ץ בספרו מגן אבות (אמונות ודעות, ע' 382 במהדורה החדשה), ע"ש מש"כ לבאר ענין הטעמים, "...ובלא ספק שהלויים היו בקיאים בחכמת המוסיקא, ובלא ספק כמו שהניקוד מורה כוונת הענין כמו שפירשנו, כן הניגון הוא מורה ע"ז. כי כמה פסוקים הם מתבארים מפני הניגון.. כי הרבה דברים יכיר האדם מחבירו בדבר פנים בפנים עמו בתנועת ראשו ובהגבהת ריסי עיניו ובשאר תנועות גופו.. ומ"מ בתנועות ובנגינות יתבארו הרבה דברים כמשנ"ת, ובוזה די". ויעו"ש בדבריו כמה דוגמאות שבוטל בהם שהטעמים מכניסים לפסוק את רוח אמירתו, מהם דוגמאות של פיסוק, ומהם דוגמאות בסגנון דברי האלשיך.

ונביא מהדוגמאות שהביא שם. כגון קרא בסוף קהלת, "שִׁמְחָ בְּתוֹרַתְךָ... וְדַע כִּי עַל־כָּל־אֱלֹהִים יִבְיָאֲרָה־אֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט", שמוטעם 'ודע' בזקף גדול, והענין ברור, שיש כאן הפניית אצבע תקיפה ומחייבת (וממילא לאחריה יש הפסק, ולשון חתוכה היא), תדע לך, בסופו של דבר תתן דין וחשבון.

וצועקת. [ובאמת י"מ שיש בתיבה גם צליל המזכיר את קול הצאן, והוא נשמע זר, אולם מצינו שימושי לשון כפולים כע"ז, 'לא תחסר כל בה' וצל"ע עוד בזה].

¹⁸ בראשית ב' ט', תולדות כ"ז ל"ב, וישלח ל"ד ה', וישב ל"ז ג', שם ד', שם ל"ט ט', ויגש מ"ו ד', שמות ג' י"ג, בשלח י"ד ט"ז, יתרו י"ט ג', שם ט', שם כ' ט', תצוה כ"ז כ', צו ז' כ"ט, קדושים י"ט ה', אמור כ"ג כ"ז, נשא ז' פ"ד, עקב ט' ט"ז, ראה י"ב א', ישעיהו מ"ד י"ג, הושע ו' י"א, תהלים פ"ג ט"ו, צ"ו י"ג, משלי ל"א ב', איוב י"א י"א, רות א' ב', ג' א', קהלת ט' י', אסתר ו' ז', שם ח' ט"ו, איכה ב' י"ד. ורוב ככל הני, הוא פירוש לעצם מנגינת הטעמים והארכת התיבה והרמת הקול שבזה וכד', ולא לענין התחביר גרידא.

¹⁹ וכן מצינו קצת מדרך זו בפירוש 'פענח רזא' (והוא ליקוט מבעלי התוס'), ראה ריש תולדות, ובשמות ל"ח כ"ח ובקרח ט"ז ט"ז.

²⁰ וי"א ד"ז של תיבת 'כזונה', ז' רבתי הוא. ואפשר שענינו הוא ד' החיד"א. והבן.

²¹ והיינו, שמעבר לצליל הנשמע לאדם, יש כאן זעקה, קול דמי הבל זועק וצווח על רציחתו, ולעולם יתיב יש בו מנגינה מקפיצה ומדהדת, מנגינה צועקת ומכריזה. וראה עוד להלן בגדר יתיב.

²² וראה עוד בדברי החיד"א בס' פני דוד, בפ' חיי שרה אות כ' בטעם השלשלת אשר ב'ויאמר' (כ"ד י"ב), ובפ' וישב אות כ"ב, בטעם השלשלת אשר ב'וימאן' (ל"ט ח'). ואמנם שם מפרש בדרך הרמז והסוד. ובקדושת הלוי שם (הוספה מבן המחבר) יש עשרה פירושים בשלשלת, הראשון ע"פ פשט וכעין דברי רבינו בחיי, ("הטעם על 'וימאן' שלשלת, ושלשלת הוא הרמת קול, כאדם אשר ממאס בדבר ומרים קול במיאוס הדבר ההוא"), והשאר ע"פ שאר דרכי הפרד"ס.

מעונש (וקרובים הדברים), ולא דוקא משום שהאריך בו. ובא טעם השלשלת בדבר בעל חריפות ועוצמה עזה, שיש בו משמעות מהדהדת. ויש לפרש בקירוב לדרך זו את ענין השלשלת בכ"מ. ויתבאר בעז"ה בחלק ב'.

ונביא עוד מה שדרשו רבותינו בביאור ענין טעם המרכא כפולה. יעוי' במשך חכמה בראשית כ"ז כ"ה, "ויבא לו יין", מרכא כפולה, יעויין זוהר הקדוש פרשת בלק דף קמט בשם הניוקא, ופשוט. דהשוטה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן, שניים, דרך ארץ (פסחים פ"ח ב'). לכן הפסיק, והוא הביא לו הכוס שתי פעמים ששה בשתי פעמים, ופשוט".

ובטעמא דקרא ס"פ שמות "למה תעשה כה לעבדיך", תעשה טעמו במרכא כפולה, משום שאמרו לו למה תעשה על ב' הדברים, כמ"ש תבן אין ניתן לעבדיך ולבנים אומרים לנו עשו".

עוד שם שמיני, י' א', "אשר לא צווה אותם", תיבת 'לא' טעמו במרכא כפולה, וי"ל עפ"מ כ"ב בס' הדר זקנים מבעה"ת אשר לא צווה אותם, סרס המקרא ודרשהו, אשר צווה אותם לא תקריבו, ומשמע אשר לא צווה אותם לשון אזהרה כו' ע"ש, ולכן טעמו מרכא כפולה, שתיבת לא מתפרשת שלא ציוה וגם מתפרשת שציוה לא כנ"ל".

עוד בטעמא דקרא בס"פ מטות. "ויקרא לה נבח בשמו". פירש"י וכ"ה במדרש רות, שלא נתקיים לה שם זה. ונראה דהיינו בימי משה כדמוכח בפ' דברים שלא נזכר עיר זו וכן מוכח בדה"א ב' דקרי לה קנת ובנותיה, אבל אח"כ נתקיים השם כמ"ש בשופטים ח' מקדם לנבח ויגבהה. וי"ל דלכך טעמו במרכא כפולה, שקרא לה נבח ואח"כ נתבטל השם, ואח"כ חזר וקרא לה נבח ונתקיים".

ברם מלבד ד' הפעמים הללו שמופיע מרכא כפולה בתורה, כבר הביאו שהטעם מרכא כפולה נמצא בתורה פעם נוספת בפרשת שלח [הלא טוב לנו שוב מצרימה], וכן בנ"ך ט' פעמים²⁵. וע"פ הפשט נראה דיש בו בטעם זה להדגיש הדבר, והתיבה המוטעמת איננה פרטית, אלא בה עומד מוקד הענין, ומדברת היא אלינו ליתן לב למשמעות העצומה שנושאת.

נמנע אצלו ממאן בו בתכלית המיאון²³, שהרי מתוך הטעמים שבתורה אנו מבינים מה שלא נכתב בה, כענין התנועות שבאדם שמתוכם נדע כוונת לבו".

וכעי"ז פירשו במדרשים מזמן הראשונים, יעו"ש במדרש לקח טוב, "וימאן". מיאון אחר מיאון הרבה פעמים, דכתיב בפסיק ובשלשלת. בדבר עבירה ממאנין, בדבר מצוה אין ממאנין. וכ"ה במדרש שכל טוב, "וימאן. טעמו בשלשלת, מיאון אחר מיאון, וכן אתה דורש ויתמהמה".

ויעוי' עוד מש"כ בזה הגר"ח ק שליט"א בספרו טעמא דקרא פ' וירא, "ויתמהמה, טעמו שלשלת, ועוד ג"פ בתורה ויאמר וימאן וישחט. וראיתי בספר א' דשלשלת מורה להארכת הענין, ועפ"י נראה לפרש את כולהו, ויתמהמה, שהתמהמה יותר מן הראוי. ויאמר, שהאריך בדבריו הרבה אלא שלא הספיק לסיים ובאת רבקה, כמ"ש טרם כלה לדבר וגו'. וימאן, משום שמיאן בתוקף הרבה שלא תפציר בו יותר. וישחט, משום שהאריך בשחיטת השלמים יותר מהעולה והחטאת, כדי שיצא הרבה דם שהיה צריך להזות ממנו על התנוכים והבהונות. [ואע"ג דבכל הזבחים קי"ל ביומא מ"ח א' דלכתחילה צריך לקבל כל הדם, עי' במאירי שם ל"ב ב' שאינו אלא מדרבנן. הערת ח"א].

ועוד ג' בנ"ך, נבהלו בישעיה י"ג, י"ל ע"פ מכילתא פ' שמעו עמים כעס של העכו"ם שאין בו רצון והוא בהלה ארוכה ע"ש. ויאמר בריש עמוס, י"ל משום שנתנבא בזה זמן רב קודם וע"י זה הוחזק לנביא כמ"ש הגאון מלבי"ם ז"ל, וזהו ויאמר באורך. ואמר לה בעזרא (ה' ט') גבי כורש שאמר לדניאל שיטול כלי ביהמ"ק [והוא ששבצר כמ"ש בפסיקתא וברש"י שם א' ח']. כדא' בילקוט אסתר פ' ותמאן שכשהיה כורש עדיין אצל נבוכדנצר א"ל דניאל שימלוך ויוציא כלי ביהמ"ק, וזהו ואמר ליה מזמן מרובה". עכ"ד.

ואולם באמת אף שנאים הדברים, לבאר כך בכל מקום הוא קרוב לדרש²⁴, ובדרך הפשט, אינו מדויק לומר דענין השלשלת לא בא אלא להאריך הזמן שאירע, אלא ליתן תוקף ואלימות למעשה זה, וכמו שכתבו הראשונים דענין השלשלת דהיה יוסף ממאן בתכלית המיאון, או משום הבהלה והפחד

²³ ויעוי' בפירוש האלשיך שם, "וימאן וילפת בשומעו, כשלשלת שעל התיבה. והנה יוסף התנהג בחכמה והוא כי דרך אנשים בבא רשע או אשת כסילות לפתותו לדבר עבירה והוא לא כן ידמה, כי יתן טענות נגד המפתה להשתיקו. אך לא זו הדרך להציל את נפשו מעשות רע, כי יקרה יהיה המפתה איש לשון, שבשפת חלקות ישחית דברי הנפתה הנעימים וילכד ברשתו. אך אשר מוח לו בקדקדו לא יעשה כן כי אם מיד יחליט אומר, למאן ולומר שלא יעשה בשום פנים גם כי ינוצח. ואחרי כן אם ירצה יסדר גם כן טענות נגד המפתה, וזה היה ענין יוסף כי ראשונה החליט וימאן כמי שקושר עצמו בשלשלת, ואחר כך אמר טענות הן אדוני כו'". וראה עוד בסוף דבריו שהוסיף לפרש ע"ד הרמז, כאומר ברמז שהוא נותן שלשלת עון בצוארו'.

²⁴ וראה עוד בשו"ת בנין שלמה להג"ר שלמה הכהן מוילנא (בחי'דושים עה"ת שבהקדמה השניה), שעמד הרבה בביאור הטעמים הנדירים, ומפרש בפירושים נאים כל המקומות שנזכרו שלשלת ומרכא כפולה בתורה. אולם עדיין צריך ביאור ע"ד הפשט ממש.

²⁵ וארבעה פעמים יבוא אצל תיבת היחוס 'לו' או 'לה', עוד ארבעה ב'לא', פעם אחת ב'זה', ועוד חמשה ב'תעשה' 'טוב' 'אלה' 'ריב' ו'לב'. ולעולם יבוא לאחר דרגא ויחדד את ההדגשה בתיבה שלאחריו. ויתבאר הטעם בכ"ז בסוף הנספח בענין המשקל המוזיקלי של הטעמים.

המנגינה אשר בטעמים מביעה את תוכן הכתובים

(ד) ונציין עוד כמה דוגמאות בולטות המזדקרות לעין, שניכר במנגינת הטעמים את מהות הדברים. הרי אין ספק, שכאשר אנו רואים שתיבת 'אנא' המוזכרת בתורה פעמיים בלבד, בשניהם מוכפלת היא בטעמים, בבקשת אחי יוסף בסוף בראשית (נ' י"ז) "אֲנִי שָׂא נָא פֶּשַׁע אֶתְּנֶךָ וְחַטָּאתִים כִּי־רָעָה גָּמְלֹנְךָ", ובבקשת משה לאחר חטא העגל (שמות ל"ב ל"א) "אֲנִי חָטָאתִי הֵעָם הַזֶּה חֲטָאתָה גְּדֹלָה", וברור שנגינת מונח פזר (בבראשית) ומונח רביעי (בשמות) בתיבה אחת, יוצרת מנגינה של תחינה ובקשה באופן בולט. 'אנא'²⁹.

והדברים ארוכים על כן נתייחד להם מקום בפנ"ע בחלק ב' אשר בקונטרס זה.

ובבראשית ה' כ"ח, "וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעַשְׁנוֹ וְנִמְעָצְבוֹן וְדִינוֹ" ויעו"ש בדברי רבינו בחיי²⁶, בטעם שתיבת 'זה' מוכפלת בטעמים (תלישא וגרש) ²⁷. וכיו"ב בשמיני י' ד', "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים קִרְבֹּךָ שְׂאֵן אֶת־אֲחִיכֶם מֵאֶת פְּנֵי־הַקֶּדֶשׁ אֶל־מִחוּץ לַמִּחֲנֶה". וע"ש בבעל הטורים²⁸ מפני מה 'קרבו' כפול בטעמיו (תלישא וגרשיים). ויתבאר עוד בהערה ובאות הבאה.

²⁶ וז"ל, "ומפני שהיה נח עשירי, והעשירי קדש לה", ע"כ הזכיר בו מלת "זה" כלשון "זה אלי ואנוהו". כלומר זה ינחמנו בזכות זה, ולפי שמלת "זה" כוללת שתי כונות אלו, נכתבו במלת "זה" שני טעמים. ואל יהא דבר זה קל בעיניך, שכל התורה כלה רמיזות וענינים שכללים נאמרים בהשגחה גמורה למי שמתבונן בספר תורת האלהים, וע"ז דרשו רז"ל שגם הטעמים שבתורה נתנו מסיני, והוכיחו זה ממה שכתוב "ושום שכל", "ויבינו במקרא". ודרשו כן ושום שכל, אלו הפסוקים, ויבינו במקרא, אלו פסקי טעמים".

וע"ד הפשט יותר היה נראה, שהוטעם ה'זה' באופן שמצביע בצורה מובהקת, 'זה' האיש שעבור פעולתו מתגלגלים הדורות והולכים. כאן באנו לתכלית, לאיש אשר ממנו יבוא תיקון העולם והאדמה, ולצורכו כל הדורות הללו שנכתבו עד כה. והבן.

²⁷ ענין כע"ז מצינו במלכים ב' (י"ז י"ג) "וַיַּעַד יְקֹוֹק בְּיִשְׂרָאֵל וּבִיהוּדָה בְּיַד כָּל־נְבִיאֵי־כָל־חֹזֶה לֵאמֹר שְׁבֹו מְדַרְכֵיכֶם הָרָעִים וְשִׁמְרוּ מִצְוֹתַי חֻקֹּתַי", הנה אף ה'שב' מוטעם בטעמים כפולים, תלישא וגרש, והענין ברור, היה כאן תחינה זועקת, שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל, השכם ושלוח הזהירם הקב"ה ע"י נביאיו, עד שהגלה את עשרת השבטים מעל אדמת ישראל, כמסופר בפרק זה, שמתאר את גלות עשרת השבטים לאחר שמיאנו בדבר ה' לאורך ימים ושנים (ע"ש במקראות).

עוד נמצא גרש ותלישא בשני מקומות. "זאת העיר העליזה היושבת לבטח האמרה בלבבה אני ואפסי עַד אֵין הִיתָה לְשִׁמָּה מְרַבֵּץ לְחִיָּה כָּל עֹבֵר עָלֶיהָ יִשְׂרָק יִנְיַע יְדֹ" (צפניה ב' ט"ו). ורוב נבואת צפניה קאי על חורבן ממלכות הגוים אשר הרעו לישראל, ופסוק זה בפרט קאי על ממלכת הצפון אשר ונינוה, יעו"ש. ומורגש היטב שה'זאת' מבטא פליאה רבת, הכיצד זאת היא גאון ממלכות, הכיצד היתה למעון תנים. [ומי שיודע כמה עצומות היו ממלכות אלו בשעתן, וכיצד פני עריהם כיום, אינו צריך שיסבירו לו את ההטעמה הרבתי הלזו בתמיהה הפורצת מאליה. הזאת העיר?].

עוד נמצא בפרק האחרון ביחזקאל (מ"ח י'). "וְלֹאֲלֹה תִהְיֶה תְרוּמַת־הַקֶּדֶשׁ לְכֹהֲנִים צִפְּנָה חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וַיְמָה רֹחַב עֶשְׂרֵת אֶלֶפִים וְקִדְמָה רֹחַב עֶשְׂרֵת אֶלֶפִים וְנִגְבָּה אֹרֶךְ חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וַהֲיָה מִקְדָּשׁ יִקְוָה בְּתוֹכוֹ", וקאי על חלוקת הארץ לעת"ל ל"ב שבטים, וע"ז קאמר דמתוך נחלת יהודה יהיה תרומה שירימו לה' לנחלה, שטח של כ"ה אלף אמה וכו', ויהיה לכהנים, ובתוכו יהיה ביהמ"ק, ומוטעם היטב הדבר אשר לאלה דייקא ינתן התרומה, משום שהוא מרכז א"י ובזה כולה סובבת סביב ה' (וכענין המשכן בעת המסעות במדבר), כאשר ניתן השטח במרכז 'לאלה', לכהני ה', ובמרכזם ביהמ"ק. והוא עיקר חתימת נבואת יחזקאל. ויתבאר בארוכה בחלק ב', במאמר בענין קרני פרה אות י"ב, יעו"ש.

כללא דמילתא, תלישא וגרש הבאים יחדיו, ענינם כעין הצבעה באצבע הצועקת בחוזקה, והבן.

²⁸ וז"ל, "קרבו", יש בו ב' טעמים, מלמד שלא קרבו אליהם להיכל אלא הטילו בהם חנית של ברזל וגררום והוציאו אותם לחוץ (תו"כ). והיינו, שהוטעם ה'קרבו' למאד, משום שמיתת נדב ואביהו היתה משום קירבה יתירה שלא במקום, ובזה ראו הכל הזהירות הנדרשת בקירבה לפני ה', (ואף פרשת אחרי מות פותחת במיתת בני אהרן, משום שענינה אופן הקירבה הנכון לבוא לפניו יתברך), ולכך הוטעם שמכאן ואילך ה'קרבו' קיבל משמעות חדשה הצועקת זהירות כפולה ומכופלת, והבן. [וראה עוד בחלק ב' במאמר בענין מרכא כפולה, מפני מה מוטעם ה'לא' בפרשה שם, ולהלן אות ח' בענין האתנחתא אשר גבי מיתת נדב ואביהו, ובהערות השייכות לענינו, והבן].

²⁹ הדבר אינו מסתיים בהטעמה בעלמא לתחינת 'אנא', אלא באמת היותו לשון כה נדירה, היינו משום שלא באה אלא במקומות מיוחדים של בקשת סליחה גדולה ומשמעותית.

וענין שני אלו, ה'אנא' של חטא העגל הוא פשוט וברור, שהרי היה ממש עלובה כלה מזנה תוך חופתה, ורחמים גדולים משה נזקק לעורר ולבקש על ישראל שישא ה' פניו אליהם לאחר שהפרו בריתו לאלתר. וה'אנא' של בקשת האחים מיוסף לאחר פטירת יעקב שימחל להם על מכירתו, יש בה ענין רב משמעות, שהרי הפילוג הזה בין דרכי האחים וצורת הנהגתם סימן לדורות הוא, וכל התחלקות מלכות יוסף ומלכות יהודה ממנו באה, וחטא זה לדורות הטביע רישומו, וההתפייסות המלאה בין

מוטעמים בזקף גדול, וצירוף תכופ זה הוא דבר לא מצוי כל כך, ומציין את השלמת המלאכה עד תומה במלואה, עד לא נותר דבר. (וההדגשה נותנת תחושה שבזה אירע דבר במציאות ותבוא לשלימותה, כלה ונשלם כאן העולם בצורתו המלאה³⁰). ויש בזה פנימיות רבה מאד כמובן, אולם הכל קיים אף בתוך רובד הפשט).

ומצינו עוד כע"ז, "וּתְחַלְּנָה שְׁבַע שָׁנִי הַשְּׁבַע" (בראשית מ"א ג'), ואילו לאחריו "וּתְחַלְּנָה שְׁבַע שָׁנִי הָרֵעֵב לְבָא" (שם נ"ד), מוטעם בגרש שמחבר יותר להמשך, והיינו משום דראוי לציין שהדבר תם וכלה, ע"י זקף גדול. ואילו עוצמת תחולתו של הדבר הבא ושורר במלא עוזו, מצויינת בגרש³¹, והבן. (אגב, ידוע שע"פ פשט נכתב ותכלינה ותחלינה משום לשון נופל על לשון, וכי"ב בדוכתי טובא, שחורזות התיבות וקרובות בצלילים³², והוא כלל גדול בהבנת פשט לשונות

וכאשר אומר הכתוב "עוֹד נִגַּע אֶחָד אֲבִיָּא עַל-פְּרָעָה... כְּשֶׁלְּחֹו כְּלָה גֶרֶשׁ יִגְרֹשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה" (שמות י"א א'), בודאי לא בחנם מוטעם 'כשלחו' לבדו בפשטא זקף קטן (אשר בדר"כ יבוא בשתי תיבות), מה שמעניק לו צליל מאורך ומתנגן, וכן 'כלה' מוטעם בזקף גדול, ו'גרש' בתביר, וכ"ז מעניק לכתוב צליל מדגיש חותך ופסקני, יציאת מצרים תהיה מוחלטת ושלמה, לא כנדיבות לבו של פרעה לשחרר חלקם תבוא, אלא מוכרח הוא ע"פ ה' ביד רמה, בין ירצה בין לא ירצה, יגרש אתכם לגמרי עד בלתי השאיר שריד. הטעמים מעבירים לאדם את כל התחושה העצומה שיש בתיבות הללו, שעליהם היה עיקר המו"מ בכל עשרת המכות.

וראה עוד בסיום מלאכת המשכן, "וּתְכַל כָּל-עֲבֹדַת מִשְׁכָּן אֶהְיֶה מוֹעֵד" (שמות ל"ט ל"ב). והן 'ותכל' והן 'עבודת'

שבטי ישראל שימחלו ויכירו זה בדרכו של זה, היא דבר גדול מאד, שעדיין אנו ממתינים לו. [וראה עוד בחלק ב' בענין זרקא כפול, שזה ענין הזרקא כפול על 'אבל אשמים אנחנו על אחינו', שאף הוא ההכרה בחטא שחטאו ליוסף].

ועוד נמצאת לשון זו בכתובים חמשה פעמים. בהלל הגדול פעמים. "אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא" (תהלים קי"ח כ"ה). והוא בקשה גדולה בסוף ההלל. ועוד נמצא ג"פ בעת שגלו ישראל מארצם, וביקשו דניאל ונחמיה רחמים עליהם, והתוודו על כל אשר חטאו. דניאל ט' ד'. נחמיה א' ה', ושם ט' יעו"ש. (וראה בחלק ב' במאמר בענין פזר הבא בזה אחר זה, ובענין קרני פרה). ואמנם שני טעמים ליתא אלא כאשר נזכר 'אנא' בתורה. אשר בה הוא ענין שורשי ביותר.

³⁰ וידוע שלשון 'ותכל' מקביל ללשון 'ויכולו השמים'. וכ"ה במדרש, "את המשכן, שהוא שקול כנגד העולם. בשביעי כתיב 'ויכולו השמים' וגו' ובמשכן ותכל כל עבודת משכן וגו', בבריאת עולם כתיב ויברך אלוקים, ובמשכן ויברך אותם, בשביעי ויכל אלוקים, ובמשכן ויהי ביום כלות משה.. (במדב"ר נשא י"ב).

"שבע חנוכות הם, חנוכת ברייתו של עולם דכתיב 'ויכולו השמים', ואין ויכלו אלא לשון חנוכה, דכתיב 'ותכל כל עבודת', חנוכת משה דכתיב 'ויהי ביום כלות משה להקים' (במדב"ר ז' א'), וחנוכת הבית דכתיב 'מזמור שיר חנוכת הבית לדוד' (תהלים ל' א'), וחנוכת בית שני שנאמר 'והקריבו לחנוכת בית אלהא' וגו' (עזרא ו' י"ז) וחנוכת החומה שנאמר 'ובחנוכת חומת ירושלים' (נחמיה י"ב כ"ז), וזו של עכשיו של בית חשמונאי, וחנוכת העולם הבא" (פסיקתא תהלים ל').

³¹ וכן מצינו בהרבה מקומות, דפעולה משמעותית המתרחשת ובאה, התיבה המרכזית שלה מוטעמת בגרש. ונציין באקראי מן המזדמן. כגון כאשר ציוה ה' שלא יכנסו לארץ אלא יסתובבו במדבר ארבעים שנה, "וַיִּפְּן וַיִּסַּע הַמִּדְבָּרָה דָּרָךְ יָם-סוּף כְּאַשְׁרֵךְ דָּרָךְ יָקוֹק אֱלִי וַיִּסַּב אֶת-הָרֶשֶׁעִיר יָמִים רַבִּים" (דברים ב' א'). "כִּי-אֲבִיאֲנֹו אֶל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם" (שם ל"א כ'). "בְּעֶלְתִּי הָהָרָה לְקַחַת לְוַחַתִּי הָאֲבִיבִים לְוַחַתִּי הַבְּרִית" (דברים ט' ט'). "וּתְהִלָּנָה מִתְּחִלָּה תִּרְצֶה וְחִגְלָה וּמִלְכָּה וְנָעָה בְּנוֹת צִלְפַּחַד לְבָנֵי דֹדֵיהֶן לְנָשִׁים" (במדב"ר ל"ו י"א). ויש משמעות רבה בנישואין אלו (וראה בקונטרס 'אחוזת נחלה' שער ב', וע"ש בהערה ק"ז).

ולאו דווקא מעשה ממש, אלא אף בענין רב משמעות שתוקפו ראוי להטעמה מיוחדת, ואף עצם עמידת בנות צלפחד בתביעת הקמת שם לאביהן, היה בה ענין הראוי להטעמה מיוחדת "וּתְחַלְּנָה לְפָנֵי מֹשֶׁה" (וראה בהקדמת קונטרס 'אחוזת נחלה', והבן). וכן "הֵן הִנֵּה הֵיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדָבָר בְּלִעָם לְמַסַּר-מַעַל בִּיקוֹק עַל-דְּבַר-פְּעוֹר" (במדב"ר ל"א ט"ז) "וְאֶנְחֲנוּ נַחֲלֵךְ חֲשִׁים לְפָנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ל"ב י"ז). ואף כאשר מצויין מקום הר גרזים והר עיבל, אשר בהם יכרת הברית בעת הכניסה לארץ, מוטעמת ההצבעה על מקומם, "הֲלֹא הִנֵּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן" (דברים י"א ל').

ובאמת יש קירבא בין קדמא ואזלא לגרש, אלא שקדמא ואזלא הוא הטעמה והדגשה בעלמא שאינה יוצאת ממש מן הסדר ונבלעת בתוך המשפט, ואילו גרש הוא הטעמה פתאומית ומיוחדת בתיבה אחת, שמעצימה אותה מאד, וממקדת בה תשומת לב.

³² אין זה חרוזים, שהם כידוע אינם אלא המצאה מאוחרת ומלאכותית של סיומות מקבילות הערבים לאוזן, אלא קירבת צלילי התיבות ושייכותם זה בזה. ונעתיק מה שכתבו מקורות בזה בדברי רבותינו מפרשי התורה וממה שמצאתי בבדיקה. בשטמ"ק ב"ק ב' ב' משם רא"ש "גם במקרא מצינו לשון נופל על לשון.. ע"ש, וכן ברש"י בראשית ג' ט"ו דנקט המקרא לשון נופל על לשון, וכ"כ במיכה א' ט"ו. וכן הוא בבעלי התו"ע עה"ת במדבר ל"ג ד'.

וראה באבן עזרא שמות כ"ב ה', "זו הדרך צחות בלה"ק לומר מלה שוה, והוא משני טעמים, כמו בלחי החמור חמור חמורותיים, רוכבים על עיירים שלשים ושלשים עיירים להם, וזאת השנית ערים, עכ"ל, ור"ל עירים השני פרושו עיירות והראשון חמורים, וכן באב"ע בראשית ג' כ"ה 'ויהיו שניהם ערומים והנחש היה ערום כי באלה הצחות בלשון' כו' והביא שם כמה מקומות לשון

וקרוב לזה קצת ביהושע א' י"ד, "וְשִׁיכְמָם טַפְכֶּם וּמִקְנֵיכֶם יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם מֶשֶׁה בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן", ולכאורה סמיכות הזקף גדול ב'תשבו' ו'בארץ', בא לציין מנוחה וישיבה

המקראות, והרובדים האין סופיים אשר בתורה הק', כמובן אינם סתירה ל'לא תחסר כל בה', בתיקון הלשון הנאות בכל המובנים).

נופל על לשון. וברשב"ם שמות ט"ו ה', 'יכסיומו' (ב' שורוקין) 'יכסיומו' (שורוק א') היה לו לומר, אך בשביל ו' הראשון ננקד כן גם השני, וכן מוצאיו ומובאיו, היה לו לומר מובאיו, אבל בעלילת מוצאיו אמר מובאיו".

וברד"ק ירמיהו ו' א', 'בתקוע תקעו שופר', 'תקוע שם מקום הוא שנאמר וישלח יואב תקוע, ואמר דרך צחות ובתקוע תקעו, לשון נופל על לשון, כמו ועקרון תעקר'. וכן שם ו' כ"ז, מ"ח ב', נ"א ב', ישעיהו נ"ז ו', ס"ה י"ב, מיכה א' י', שם י"א, שם י"ג, שם י"ד, שם ט"ו, צפניה ב' ד'. וכ"כ בחזקוני בראשית מ"ט ב'. וראה עוד במצודות ישעיהו ט"ו ט', ל' ט"ז, ירמיהו ו' א', מ"ח ב', יחזקאל כ"ח ט"ז, מיכה א' י"א, ד' י"ד, עמוס ה' ה'. ובמלבי"ם ישעיהו י' י"ח, ירמיהו ח' י"ג, נ"א ב', מיכה א' י"א.

ובאברבנאל בראשית מ"ט, "והנה הזקן המתק מליצתו כל מה שאפשר, כי הוא אמר יהודה אתה יודוך אחיך. דן ידן עמו. גד דוד יגודנו. הכל לשון נופל על הלשון". וכ"ה במפרשים נוספים.

והדבר כמעט מפורש וצוהק בכמה מקומות, ביחוד בנביאים אחרונים, כגון, "ויקו למשפט והנה משפט, לצדקה והנה צדקה" (ישעיהו ה' ז'). (ע"ש במצודות). "כי עזה עזובה תהיה ואשקלון לשממה, אשדוד בצהרים יגרשוה ועקרון תעקר". (צפניה ב' ד'). (וע"ש באב"ע וברד"ק שהוא דרך צחות, לשון נופל על לשון). "כי הגלגל גלה יגלה, ובית אל יהיה לאון". (עמוס ה' ה'), (וראה במצודות ובאלשיך שם). וכן, "אם תאבו ושמעתם, טוב הארץ תאכלו. ואם תמאנו ומריתם, חרב תאכלו". (ישעיהו א' י"ט-כ').

וכן נראה בר"פ נצבים, "אתם נצבים היום כְּלָלֶם לִפְנֵי יְקֹוֹ אֱלֹהֵיכֶם רְאִשֵׁיכֶם שְׁבִיטֵיכֶם זְקִנֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל" (דברים כ"ט ט'). ומפרש רש"י, 'ראשיכם שבטיכם' 'ראשיכם לשבטיכם'. ואכתי צ"ב מפני מה נקט לשון זו, ולא קאמר 'ראשי שבטיכם'. ובפשוטו נקט לשון נופל על לשון, 'כלכם לפני ה' אלוֹקֵיכֶם, ראשיכם שבטיכם זְקִנֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם'. [ויש שם ענין מיוחד שנתפרט כל גווני ישראל, מן הבחירים והחשובים ועד טפך ונשך, משום שבא לומר שנכרת הברית עם כל אחד ואחד, ולא יוכל איש להתברך בלבבו שלו אינו נוגע, יעו"ש. וצליל לשון זו החוזר ע"ע, יש בו הרגשת משמעות של כולכם באופן מוחלט, כל אשר בכם].

וכיו"ב מביאים "ועשית לאהרן ולבניו ככה, ככל אשר צויתי אתכה" (שמות כ"ט ל"ה), שאע"ג דבכ"מ כתיב אתך, כאן כתיב 'אתכה', לשון נופל על 'ככה'.

[ברם האמת היא שיש בהתאמת הצלילים הלזו גם הרבה עומק ומשמעות, וכגון, הנה לשון ככה הוא לשון מדקדקת, שהדבר יהיה כצורתו ממש, 'ככה', במלוא תוקפו וענינו, ולכך למדו מזה שכל הכתוב בענין מעכב (יומא ה' א'), והוא ממש מונח בפשט הפסוק, ולכך הביאו רש"י כאן). ואף לשון 'אתכה' פונה ומצווה היא ביתר תוקף ונוכחות, והבן. ובעומק מונח גם פנימיות במדרש השמות וקרבת הצלילים שבתביות.

והוא הוא הענין הנודע אשר הזכירו המהר"ל בגור אריה במדבר כ"א ט', "אני אעשה של נחושת לשון נופל על לשון. פירוש, כי השם מורה על העצם הדבר, ומכיון שה'נחש' וה'נחש' בשם אחד, מורה על כי יש שווי להם בדבר, שלא לחנם נקרא 'נחושת' וה'נחש' בשם אחד. שהרי כתיב "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו" (בראשית ב' י"ט), תראה מזה שהשמות נקראים על פי החכמה, ולא לחנם. ומפני זה ראוי לעשות הנחש מנחושת, כי יש יחוס זה לזה".

וביחוד הדבר בולט בברכות יעקב, שאין כאן המתקת מליצות גרידא, אלא יש שייכות בין השם לענין הברכה המיוחדת לו. וכן אמרו בפסחים ד' א', "ההוא דאמר דונו דיני. אמרי שמע מינה מדין קאתי, דכתיב דן ידן עמו כאחד שבטי ישראל".

וראה עוד בגור אריה בראשית ג' כ', "...אבל אני אומר לך דרך החכמים בפירושיהם ובדרשותיהם, והוא כלל גדול לכל הדרשות שהם על דרך זה, וכבר גילה לך רש"י (לעיל ג' ט"ו) כי דרך הכתוב לכתוב לשון נופל על לשון, והנה גם חכמים מודים שפשט הכתוב "יושב אוהל ומקנה" כמשמעו, אבל דקדקו הם מלשון הכתוב, שהיה ראוי לכתוב 'הוא היה אבי כל רועי צאן' כדכתיב תמיד בכל המקומות, ולמה כתב לשון כזה "הוא היה אבי יושב אוהל ומקנה".

אלא מפני שהוא לשון נופל על לשון דודאי רועי מקנה שלו לא היו אלא לעבודה זרה, כי העבודה זרה שהיה עובד היה במרעה מקנה וזה מענין עבודתם, והיו כל מעשיו ברועי מקנה לעבודה זרה, ולפיכך כתב לך "יושב אוהל ומקנה" לשון נופל על לשון, כי זה "המקנה" היה 'מקנא', והשתא אתי שפיר, ואין צריך לצאת חוץ מן הפירוש. וכן אמרו חכמים ז"ל (יבמות כ"ד א') בכל התורה אין המקרא יוצא מידי פשוטו, והכי נמי פשוטו קיים, אלא הדרש כמו שאמרנו לך. ודבר זה הוא שורש גדול ומפתח גדול להבין מדרשי חכמים שהם בנויים על פשט המאמר..

ושם בסוף הפרק, "אז הוחל לקרוא בשם ה'", "...ועוד דלא הוי למכתב לשון "הוחל" רק 'אז קראו בשם ה'", אלא לשון "הוחל", חלול הוא, לכך נאמר לשון "הוחל" כי הוא לשון נופל על לשון, אף על גב דלשון זה הוא התחלה לפי פשוטו, מכל מקום לכך כתב לשון "הוחל", כי התחלה זאת הוא חלול, וכבר הראיתך כי זה דרכי התורה, והוא יסוד גדול מאד לכתוב לשון נופל על לשון, ובזה מגלה לך עיקר פירוש הדבר".

וזהו באמת כלל גדול בהאזנה לתורה, שיש בקרבה צלילים עדינים שצריך אוזן קשבת להרגיש, מהו כלול במנגינה הזו, ואיזה תחושה נותנת התיבה, ואין כאן דברים יבשים העוברים במילים, אלא תוכן חי ורב משמעות, אשר רק חכמי תורה שבע"פ בידם לחיות את הפנימיות שטמון בתוך התגים הנקודות והטעמים].

את התחושה שבזה נפל (או יפול) דבר בתולדות ימי ישראל. כגון הטעמים על "וְהָיָה בְּהִנָּח יִקְוֶה אֶל־הָיָה לְךָ מִכָּל־אֲבִיךָ מִסָּבִיב בְּאַרְצָךְ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֶל־הָיָה" (דברים כ"ה י"ט), שפותחת בפזר בתיבה הראשונה, ובכל תיבה יש 'מונח' שמאריך ומדגיש את הגייתה, ומעניק משמעות עזה של מאורע עצום הבא ומתרחש של תשלום כיבוש הארץ והשמדת אויבי ה' ועמלק, ושב ומסיים הכתוב בטעמים חזקים.

וכע"ז הרבה בנ"ך במאורעות רבי משמעות בתולדות ישראל, כגון בנין ביהמ"ק, וקבוץ נדחי ישראל לעת"ל. "וַיְהִי בְשִׁמּוֹנִים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְצֵאת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ־מִצְרַיִם בְּשָׁנָה הָרִבִּיעִית בְּחֹדֶשׁ זֶה הָיָה הַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי לְמַלְךְ שְׁלֹמֹה עַל־יִשְׂרָאֵל וַיְבָנֶה הַבַּיִת לַיהוָה" (מלכים א' ו' א').

"וַהֲבִיאוּ אֶת־כָּל־אֲחֵיכֶם מִכָּל־הַגּוֹיִם לִיקְוֹל בְּסוֹסִים וְבָרֶכֶב וּבַצִּבִּיִּים וּבַפָּרָדִים וּבַכִּרְכָּרוֹת עַל הַיָּם קִדְשֵׁי יְרוּשָׁלַם אֲמַר יִקְוֶה כְּאֲשֶׁר יִבְיֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַמִּנְחָה בְּכָל־יְהוָה בַּיִת יִקְוֶה" (ישעיהו ס"ו כ'). והוא פרק סיום נשגב לנבואות ישעיהו המכונה בפי הרמב"ם 'נביא הנחמה'. וע"ש בפסוק י"ט וכ"ב שאף הם מלאים הטעמה מיוחדת³⁶.

שלמה ומלאה של קנין הארץ³³. (והוא ענין שראוי להטעימו, באשר בזה החלה הנחלת א"י ונתקיימה³⁴, וזה כל עיקרו של ס' יהושע. והוא טעם זקף גדול אשר בתיבת "וַיִּכְלֹ מַחְלָק אֶת־הָאָרֶץ" (ראה להלן), ואף מצד התוכן מקביל הנחלת הארץ להקמת המשכן, והבן). ובשיה"ש (ח' ו') "כִּי־עָזָה כְּמוֹת אֲהֲבָה קִשְׁהָ כְּשֶׁאֵל קִנְיָה רִשְׁפָּה רִשְׁפִּי אֲשֶׁר־בְּתִיָּה", והן רשפיה והן רשפי מוטעמים בזקף גדול, ונראה שבא להטעים את עוצמת רשפיה, דהיינו ניצוצותיה ובעירת גחליה המתנוצצים ומופיעים בקיום עז ועומד, של האהבה בין הקב"ה לישראל. [ובדרך"כ כאשר סמוכים שני זקף גדול, שומעים בזה משהו, דו"ק ותשכח].

וכן "זָכוֹר אֶת־אֲשֶׁר־עָשָׂה יִקְוֶה אֶל־הָיָה לְמַרְיָם" (דברים כ"ד י"ט), "זָכוֹר אֶת־אֲשֶׁר־עָשָׂה לְךָ עֲמֶלְק" (שם כ"ה י"ז), לא בחנם מוטעם ה'זכור' בזקף גדול, אלא זכור גדול ומהדהד³⁵ יש כאן, זכור זאת לדורות, יעמוד כנגדך תמיד. (ואף "פְּקֻדֹתַי אֶת־אֲשֶׁר־עָשָׂה עֲמֶלְק לְיִשְׂרָאֵל" (שמואל א' ט"ו ב'). לא לחנם מהדהד וזועק כאן ה'פקדתי').

סדרת טעמים מיוחדת המלאה הרגשה רבתי

(ה) ויש סדרת טעמים המלאה הרגשה רבתי (מה שמכונה בלעז 'דרמטיות'), אשר תבוא במאורע חשוב ומרכזי, ותעניק

³³ כיו"ב, "וּשְׁלֹמֹה יִשָּׁב עַל־כִּסֵּא דָוִד אֲבִיו וְתִכֵּן מַלְכוּתוֹ מֵאֲדָם" (מלכים א' ב' י"ב). ומורגש היטב בשני הזקף גדול הסמוכים זה לזה, שישב שלמה על כסא אביו בשלימות ומנוחה, וישיבה שלמה היתה, והוא שמסיים הכתוב, 'ותכון מלכותו מאד'.

³⁴ וראה עוד בזה במאמר בענין טעם 'מרכא כפולה', בענין הא דהוטעם 'ויקרא לה נבח בשמו' (סוף פ' מטות), משום שבזה הוחל הנחלת א"י, ע"ש.

³⁵ דוגמא נוספת לזקף גדול שברור ענינו, שבא לבטאות הרגשה זועקת ומצלצלת. "וַיֵּשֶׁב מִשְׁלֹן וַיֵּאמֶר אִי מִי יִחְיֶה מִשְׁמֹן אֵל" (במדבר כ"ד כ"ג). וכל אחד מרגיש שהפסוק נקרא אחרת ע"י הזקף גדול שעל ה'אוי'. וכל מהותה של תיבה ממין זה, הוא צליל והרגשה. ובבראשית כ"ו ו', "וַתֵּאמֶר שְׂרָה צַחֲקָה עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל־הַשָּׁמַע יִצְחָק־לִי", והוא מורגש מאד שראוי ה'צחוק' להטעמה מצלצלת. ואע"ג דטעם זקף גדול שכיח מאד, מ"מ בכל מקום יתן תוספת הרגשה ויחדד את משמעות הדבר, שיש כאן דבר מוטעם ומהדהד. [וכך שאר התיבות שקולות כולם ומהדהדות כנגד תיבה זו. ראה בנספח ע' 164].

וכגון ראה עוד במנין בני ישראל בפרשת פנחס. "לְחֹצֵרִים מִשְׁפַּחַת הַחֲצֹרֹנִי לְכַרְמֵי מִשְׁפַּחַת הַכֹּרֶמִי" (במדבר כ"ו ו'). וכן בשאר המשפחות יש על שמותם זקף גדול. והענין ברור, מאחר שאין כאן מנין מיקרי בעלמא לצרכי סדר, אלא מעמידים כאן את צורת ישראל למשפחותיו, ולכל משפחה יש חשיבות וקיום נכבד, וראוי להטעים שמה. "וַיִּקְרָא אוֹתָם כּוֹכָבִים וְהֵנֵחַ הַיּוֹם כּוֹכָבֵי הַשָּׁמַיִם, חָבַב אֶת שְׁמוֹתָם מִשְׁפַּחַת הַפְּרָצִי מִשְׁפַּחַת הַזֹּרְחִי." ("ילקו"ש פקודי אות ת"ח). וא"א לקרוא כל משפחות ישראל בשטף, בלא להרגיש שבמצאות ברת משמעות עסקינן. [וראה בנספח בענין מנגינת הטעמים ע' 163].

³⁶ פסוק נוסף על העת"ל, המלא הטעמה, "וַעֲלֵה־הַנֶּחֱל יַעֲלֶה עַל־שִׁפְתוֹ מִזֶּה וּמִזֶּה כָּל־עֵץ מִאֲכָל לֹא־יִבּוֹל עֲלֵהוּ וְלֹא־יִתֵּן פְּרִיו לְחֹדְשֵׁי יִבְכֹּר כִּי מִימֵי מִן־הַמִּקְדָּשׁ הָמָּה יוֹצְאִים וְהָיָה פְּרִיו לְמֵאֲכָל וְעֲלֵהוּ לְתִרְפָּה", וקאי על הנחל שיצא מן המקדש, ומיניה דרשו בסנהדרין ק' א', "עתיד הקדוש ברוך הוא להוציא נחל מבית קדשי הקדשים ועליו כל מיני מגדים", וראה עוד מה שדרשו בו ביר' שקלים פ"ו ה"ב. ועוד יש בו במדרשות דברים גדולים (וראה עוד בזה בסוף קונטרס 'כי הם חיינו').

אולם גם בפורענות גדולה מאד מצינו טעמים כיו"ב, משום הדגשת 'דרמטיות' הענין. "בָּעֵת הַהִיא נָאֻם יִקְוֶה יוֹצִיאוּ אֶת־עַצְמוֹת מַלְכֵי־יְהוּדָה וְאֶת־עַצְמוֹת שְׂרָיָה וְאֶת־עַצְמוֹת הַכֹּהֲנִים וְאֶת־עַצְמוֹת הַגְּבִיָּאִים וְאֶת־עַצְמוֹת יוֹשִׁבֵי־יְרוּשָׁלַם מִקְבְּרֵיהֶם. וְשִׁטְחוּם לְשֶׁמֶשׁ וְלִירֵחַ וְלָכָל צִבְיָה שְׂמִימִים אֲשֶׁר אֵהָבֹם וְאֲשֶׁר עֲבָדוּם וְאֲשֶׁר הִלְכּוּ אַחֲרֵיהֶם וְאֲשֶׁר דָּרְשׁוּם וְאֲשֶׁר הִשְׁתַּחֲוּוּ לָהֶם לֹא יֵאָסְפוּ. וְלֹא יִקְבְּרוּ לְדָמֶן עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה יְהִיוּ. וְנִבְחַר מוֹת מַחֲיִים לְכָל הַשְּׂאִרִית הַנִּשְׁאָרִים מִן־הַמִּשְׁפָּחָה הָרַעָה הַזֹּאת בְּכָל־הַמְּקוֹמוֹת

ועי' הטעמה זו (היחידה ממנה בענין) אנו רואים, שזהו עיקר הסיפור, לא שחזק דוד מהפלשתי, אלא שאף שאין בידו כמעט מאומה, כאשר בשם אלוֹקִיו יבוא, לא יעמוד כנגדו איש. ולא שהטעמים ניתנו לצורך ללמד פרט זה או אחר, אלא מאחר שהתיבות שבהם האירוע המרכזי הנחרט לדורות מלאי משמעות והטעמה, ממילא כך צלילם האמיתי, והאוזן חשה בזה אף כאשר איננה מודעת.

ליקוט מן המקומות רבי ההטעמה בספר יהושע
ובמגילת אסתר

(ו) ונציין לדוגמא בס' יהושע את המקומות שיש בהם הטעמה יוצאת דופן, "והיה כְּנֹחַ כְּפֹת רִגְלֵי הַכֹּהֲנִים נִשְׂאִי אֲרוֹן יְקֹקֶ אֲדֹנָם כָּל־הָאָרֶץ בְּמִי הִירְדּוֹ מִי הִירְדּוֹ יִכְרְתוּ" (ג' י"ג). "וְיִהְיֶה כְּשִׁמְעַת כָּל־מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הִירְדָּן, לִמָּה וְכָל־מֶלֶךְ הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר עַל־הַיָּם אֲתָאֲשֶׁר הוֹבִישׁ יְקֹקֶ אֶת־מִי הִירְדָּן מִפְּנֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל עַד־עֶבְרָם וַיִּמָּס לָבָבָם וְלֹא־הָיָה בָּם עוֹד רִנָּח מִפְּנֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל" (ה' א'). "וַיִּקַּח יְהוֹשֻׁעַ אֶת־עֵקֶן בֹּרֶזְרַח וְאֶת־הַכֶּסֶף וְאֶת־הָאֶדְרֶת וְאֶת־לְשׁוֹן הַזֶּהָב וְאֶת־בְּנָיו וְאֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְאֶת־שׁוֹרֵי...³⁷ (ז' כ"ד).

ונזכיר עוד פסוקים בבנין ביהמ"ק המוטעמים קרוב לזה, וגם בהם ניכר שמשום חשיבות הענין הוא. "אֵין יִקְהֵל שְׁלֹמֶה אֶת־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־כָּל־רָאשֵׁי הַמִּטּוֹת וְנְשֵׂאֵי הָאֲבֹת לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֶה יְרוּשָׁלַם לְהַעֲלוֹת אֶת־אֲרוֹן בְּרִית יְקֹקֶ מֵעִיר דָּוִד הִיא צִיּוֹן" (מלכים ח' א'). ושם פסוק ס"ה, "וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֶה בַּעַת־הַהִיא אֶת־הַחֹךְ וְכָל־יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ קָהֵל גָּדוֹל מִלְּבָנָא חֲמַתָּ עַד־נַחַל מִצְרַיִם לִפְנֵי יְקֹקֶ אֱלֹהֵינוּ שְׁבַעַת יָמִים וּשְׁבַעַת יָמִים אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם".

וכן להפך, בפסוקי הפורענות הגדולים של חורבן הבית, מורגש הדבר בטעמים, כגון, "וְאֶת־רִיכָן נָאִם יְקֹקֶ אֶת־צִדְקִיָּהוּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה וְאֶת־עֲבָדָיו וְאֶת־הָעָם וְאֶת־הַנְּשָׂאִים בְּעִיר הַזֹּאת מִן־הַדֶּבֶר מִן־הַחֶרֶב וּמִן־הָרָעֵב בְּיַד נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ־בָּבֶל וּבִידֵי אֲיִבֵיהֶם וּבִידֵי מִבְּקָשֵׁי גַפְשָׁם וְהָכֵם לִפְנֵי־חֹרֵב לֹא־יִחָסוּ עֲלֵיהֶם וְלֹא־יִחַמְּלָ וְלֹא־יִרְחֵם" (ירמיהו כ"א ז'). ועוד כיו"ב.

ונציין עוד לטעמים מיוחדים שבאים להדגיש שכאן עיקר הנקודה, והיא מרכז כל הענין. כגון במעשה דוד וגוליית, "וַיִּבְחַר־לּוֹ חֲמִשָּׁה חֲלָקֵי־אֲבָנִים מִן־הַנַּחַל וַיִּשֶׁם אֹתָם בְּכָל־הָרָעִים אֲשֶׁר־לּוֹ" (שמואל א' י"ז מ').

הנְשָׂאִים אֲשֶׁר הִדְּחִיתִם שָׁם נָאִם יְקֹקֶ צְבָאוֹת" (ירמיהו ח' א'-ג'). וזהו כמעט פסוקי התוכחה והפורענות הקשים ביותר. [ובכל הפסוק הראשון אין אתנחתא, משום חוזק טעמי, וראה בזה להלן אות ט'].

³⁷ זהו דבר הנראה מחודש, שפרשת עכן עומדת במרכז ספר יהושע, אולם טעמי המקראות מצביעים על כך ללא ספק, שהיה כאן ענין רציני מאד הראוי לתשומת לב והדגשה מדהדת ביותר, ואף מי שלומד היטב את ספר יהושע, יראה שהוא ענין מהותי מעיקר תיאור הנחלת הארץ וכיבושה, דכאשר עוברים על החרם מתקיים 'והיית חרם כמוהו' בכל אשר לו בניו בנותיו וכו' (ולכן הוטעמו ביותר, והיינו בתורת ששלט החרם בכל אשר בביתו), ומעיקר הכניסה לארץ בתורת שה' בקרבם והוא הנלחם לפנייהם, וכל כה"ג שיש חרם בקרבם אין ה' עמם, והבן היטב. (ואכמ"ל בגדר חרם).

ולשונות המקראות מבארים הענין באר היטב, "וְלֹא יָכֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָקוּם לִפְנֵי אֲיִבֵיהֶם עֲרֹף יָפְנוּ לִפְנֵי אֲיִבֵיהֶם כִּי הָיוּ לַחֲרָם לֹא אוֹסִיף לְהִיָּתוֹת עִמָּכֶם אִם־לֹא תִשְׁמְדוּ הַחֲרָם מִקֶּרְבְּכֶם. קָם קָדַשׁ אֶת־הָעָם וְאִמְרַת הַתְּקַדְּשׁוּ לְמַחֵר כִּי כֹה אָמַר יְקֹקֶ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל חֲרָם בְּקִרְבְּךָ יִשְׂרָאֵל לֹא תִנָּחַל לָקוּם לִפְנֵי אֲיִבֵיךָ עַד־הִסִּירְכֶם הַחֲרָם מִקֶּרְבְּכֶם" (יהושע ז' י"ב-י"ג).

ואגב נכתוב ענין נוסף המתבאר מהטעמים, השייך לעיר העי. בבראשית י"ב ח', "וַיַּעֲתֶק מֶשֶׁם הָרָרָה מִקְדָּם לְבֵית־אֵל וַיֵּט אֶהֱלָה בֵּית־אֵל מִיָּם וְהָעִי מִקְדָּם וַיָּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לְיְקֹקֶ וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְקֹקֶ", וכבר העירו דלכא' מקום האתנחתא יש לו להיות בין 'והעי מקדם' ובין 'ויבן שם מזבח'.

וברור דלא בחנם נקרא 'בית אל' מים והעי מקדם ובין שם מזבח' בצוואת חדא, אלא הרי הכתובים אומרים בזה דבניית המזבח קשורה בקשר הדוק למקום הזה בדוקא, בין העי ובין בת אל, והיינו כדפירש"י שם, 'ויבן שם מזבח', "נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן והתפלל שם עליהם", (ומקורו בסנהדרין מ"ד ב', "אמר רבי אלעזר, לעולם יקדים אדם תפלה לצרה, שאילמלא הקדים אברהם תפלה לצרה בין בית אל ובין העי, לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט").

והיינו, משום דלא היה נטיית אהלו שם בתורת מקום האוהל לכשעצמו (והלא מיד העתיק אהלו), אלא כל תורת ביאתו להתם היה להקים מזבח במקום זה, הלכך נקרא תיאור המקום יחד עם הקמת המזבח. ואע"ג שע"פ פיסוק עניני בזמנינו איננו תקין, אולם פיסוק טעמים של התורה הוא ממין אחר, ודרכו מתפרשים הכתובים ומקבלים את משמעותם, ויתבאר עוד להלן.

[ואף העיר בת אל יש לה משמעות להקמת מזבח ותפילה לדורות, ויעקב אבינו הקים שם מצבה ועשה את המקום לבית אלוקים, אשר שם נגלה לו ה' ביציאתו ובחזרתו ושם הובטח שה' עמו ונשתנה שמו לישראל, ובהמשך השתמשו בה לרעה להקים עגלי ירבעם].

הנשמעת לנו בפשט). ו'ויכלו' מוטעם בזקף גדול, מהטעם הנזכר לעיל גבי 'ותכל' שבמלאכת המשכן).

ובמגילת אסתר, הפסוקים המהדהדים ביותר אלו הם, "ובמלואת הימים האלה עשה המלך לכל העם הנמצאים בשושן הבירה למגדול ועדקטון משתה..." (א' ה'). "ובהגיע⁴⁰ תר-אסתר בת-אביחיל ד'ד מרדכי אשר לקח-לו לבת לבוא אל המלך לא בקשה דבר כי אם את-אשר יאמר הגי..." (ב' ט"ו). "ויקראו ספרי המלך בתדש הראשון בשלושה עשר יום בו ויכתב ככל-אשר-צוה המן אל אחשדרפני המלך ואל הפחזת אשר על-מדינה ומדינה... ונשלח ספרים ביד הרצים אל-כל מדינות המלך להשמיד להרג ולאבד את-כל היהודים מנער ועד-זקן טף ונשים ביום אחד" (ג' י"ב י"ג).

"כל-עבדי המלך ועם-מדינות המלך יודעים אשר כל-איש ואשה אשר יבוא אל-המלך אל-החצר הפנימית אשר לא-יקרא אחת דתו להמית לבד מאשר יושיט-לו המלך..." (ד' י').

"**ותכל** ישראל וזקניו ושטרם) ושפטיו עמדים מזה ומזה| לארלון³⁸ נגד הכהנים הלויים נשאן| ארון ברית-יקוק בגר כאזרח תציו אל-מול הר-גוזים והחציו אל-מול הר-עבל כאשר צוה משה עבד-יקוק לברך את-העם ישראל בראשונה" (ח' ל"ג). "ויהי כשמע כל-המלכים אשר בעבר הירדן ברה ובשפלה ויתקבצו יחדו להלתם עם-יהושע" (ט' א-ב). "אלה הנחלת אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן-נון וראשי האבות למטות בני-ישראל בגורל בשלה לפני יקוק פתח אהל מועד ויכלו מחלק את-הארץ" (י"ט נ"א).

והן הן הפסוקים היותר מודגשים ומהדהדים, שצריכים לעמוד לפנינו כל העת כאשר נבקש להבין מהם עניני הספר ועיקר מה שבא לומר. (ו'יהושע בן נון' מוטעם בכפילות תלישה קטנה וגדולה, ומודגש שהוא הוא עיקר מי שמכוחו נחלו הארץ, ולו מסור דבר זה (וכמובן בתוך זה טמון פנימיות רבה, מהו כח יהושע אשר תחילת הנחלת הארץ לו היא, והאריכו בספרים³⁹, אולם כ"ז נמצא בתוך הטעמת המקראות

³⁸ תיבות רצופות המוטעמות בפזר נמצא בכמה מקומות, ויתבאר ענינם בחלק ב' במאמר בענין 'פזר הבא בזה אחר זה'.

³⁹ ומפורסם שענין הא דלא היו לו ליהושע בנים כי אם בנות, הוא הגדרה בכל עיקר הנחלת הארץ, והוא אשר אמרו "אומרים לו ליהושע טול אתה וברך, אומר איני מברך, שלא זכיתי לבן, דכתיב (דה"א ז' כ"ז) "נון בנו יהושע בנו" (פסחים ק"ט ב'. וע"ע סוטה ל"ה ב' דקרי ליה ליהושע 'ראש קטיעה', מאחר שלא היה לו בן). ורק דוד הוא הראוי לכוס של ברכה של גמר הסעודה, באשר הוא המשלים צורת ישראל וקיומם לפני ה', וממילא משלים הנחלת הארץ, והיינו ה'. (וראה בקונטרס וישב דוד אות ד' ובהערה שם, ובאות נ"א).

ושבו מצאתי שכן כתב המהר"ל בספרו נצח ישראל פל"ג. "וכן מה שלא זכה יהושע לבן, היה מורה זה על שלא יהיה נחלת ארץ ישראל מה שהנחיל חלקו נמשכת. אפילו מה שהנחיל את ישראל לא יהיו נמשך. שהרי יהושע, שהוא היה המנחיל את ארץ ישראל (דברים ג' כ"ח), לא היה לו בן שירש ממנו נחלתו, והיה באה נחלתו לאחרים, וזרים אוכלים אותה. ואיך מה שהנחיל את ישראל יהיה נחלה מקוימת נמשכת" (וע"ש שהאריך עוד בפירוש הגמ' בפסחים הנ"ל). וראה עוד בקונטרס 'אחוזת נחלה', גדרי ירושה והנחלת הארץ, ויתבאר טפי.

עוד בענין מהות כח יהושע בהנחלת הארץ, ראה לדוגמא בליקוטי מאמרים לר"צ הכהן, מאמר בענין ספר יהושע. ונעתיק מתוך הדברים, "...ולכך יהושע שהוא היה כלי מוכן להנחיל הארץ ולהיות פרנס דור נוחלי הארץ, מסתמא נפשו הכוללת כל הנפשות הדור כמו שנתבאר למעלה, היא כוללת כל קדושת הארץ, [ולכך המשילוהו חז"ל לפני לבנה (בבא בתרא ע"ה א') שהוא דוגמת תורה שבעל פה המקבלת מתורה שבכתב שהיא דוגמת החמה כנודע]..."

ויעו"ש עוד בהמשך דבריו, "...והיה גם כן נפשו כלולה בנפש משה הכללית וחלק מתורה שבכתב, ואחר כך זכה לפריה גם כן לכך הוא היה מנחיל הארץ רצה לומר משפיע שפע החכמה שבעל פה וההשתדלות של בני אדם לבני הדור.

ולכך נפשו שהיה בתחילה משיג התורה שבכתב ואחר כך תורה שבעל פה, נפשו הוא כח ההמשכה של תורה שבכתב לתורה שבעל פה, רצה לומר הכח הזה של רמיזות כל תורה שבעל פה בתורה שבכתב, והוא הכח המנחיל את הארץ והוא כמו כח ממוצע בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, שהוא תיכף לסיום תורה שבכתב והתחלה לתורה שבעל פה והוא כמו אמצעי ביניהם רצה לומר כח תורה שבעל פה מצד שתורה שבכתב שופע בה וכך כל נפשות דורו.

ולכך ספר יהושע ערכה של ארץ ישראל (נדרים כ"ב ב'), ספר הוא חקיקות דברי חכמתו כמו שנתבאר למעלה, ורצה לומר חקיקות כח נפשו, וכח נפשו היא ערכה וסידורה של ארץ ישראל, לא גוף הארץ עצמה רק ערכה והנחלתה וסידורה לשבטי ישראל, ודבר זה הוא פרי התורה שבכתב עד שלא הגיע לכלל לידה, שהוא גמר פירי שהיה בימי דוד המלך ע"ה [ותהיה בשלימות אם ירצה ה' בימי בן דוד המקווה], רק התחלת הוצאת פירי, ואלמלא זכו ישראל להיות קולטים אז כל קדושת הארץ ולכבשה כולה וכל הגוים דיינו על ידי כח ההכרה הברורה של השראת שכינתו בכל מקום מדרך כף רגליהם שבאור פני מלך חיים ויבולע המות לנצח והאלילים כליל יחלוף...". ויעו"ש עוד. והנה כ"ז טמון בהא דמודגש במקראות דיהושע הוא הוא המנחיל, ובודאי אינו במקרה, אלא יש בו תוכן מהותי ועקרוני.

⁴⁰ יש נימה מאד דרמטית בהגעת אסתר לפני אחשוורוש, והיינו מפני שזהו עיקר סיפור המגילה, שהקב"ה הקדים רפואה למכה, ונתן בלב אחשוורוש ליקח את אסתר, וזהו על ענין הריגת ושתי וכו'.

"כה אמר.." בדר"כ יוטעם בתיב, משום שהוא הכרזה מהדהדת).

אף בטעמים היותר מצויים מורגש התפרשות הכתוב

ז) נקטנו את האופנים היותר קיצוניים, שאין ספק בהם שהטעמתם המיוחדת אינה מקרית, אולם מהם יש ללמוד לכל ענין הקריאה ע"פ הטעמים, שבהם מתחדד כוונת הכתוב, מהם התיבות המרכזיות במשפט או בענין, ואלו הם שציללים הוא המהדהד, ובאיזה אופי יבוא.

והוא מלאכה רבה לעמוד על הרגשת ציללי הכתובים והיכן יהדהדו ובאיזה צורה וטעמים, אולם לא נשגבה היא, והוא כלי ראוי מאד להרגיש את המקראות ולעמוד על טעמים וניחוחם, מהי המשמעות המורגשת בקרבם, ואיה קוטב הענין. ולא בשמים היא, שנזדקק לחפש טעמים כמוסים ונעלמים או את הטעמים ע"פ דרש⁴², אלא בתוכנו הוא מוטעם, הרגשת האוזן דקה היא, ויש כאן תיבות מלאות חיות והרגשה, וצריך לראות מהו הרושם שעולה בקרב המאזין באוזנים כריות. וכאן טמון פתח לנשמת הדברים, אשר איננה יכולה להתפרש בכתב.

וננקוט דוגמאות מעטות. בבראשית כ"ז ל"ג, "וַיִּחַרְדּוּ יַצְחָק וְיִשְׂרָאֵל עַד-מָאֵד וַיֹּאמֶר מִי-אֶפְאֹה הָאֵל הַצֵּד-צִיד וְלֵבָא לֵא וְאֶכֶל מִכָּל בְּטָרִם תִּבְּאוּ וְאֶבְרָכֶוּ גַם-בְּרֹנְךָ יְיָהּ". ומורגש היטב החרדה שחרד יצחק⁴³ והתמהוון העצום שתמה על

"א). "וַיֹּאמְרוּ לוֹ חֲכָמָיו וְנָרַשׁ אֲשֶׁתּוֹ אִם מִזֶּרַע הַיְּהוּדִים מִרְדְּכָי אֲשֶׁר הַחֲלוּת לִנְפֹל לְפָנָיו לֹא-תִנְקַל לוֹ.. " (ו' י"ג). "וַיֹּאמֶר חֲבִרְבֵּנָה אֶחָד מִן-הַסְּרִיסִים לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ גַּם הִגֵּה-הָעֵץ אֲשֶׁר-עָשָׂה הֶמֶן לְמִרְדְּכָי אֲשֶׁר דָּבַר-טוֹב עַל-הַמֶּלֶךְ.. " (ז' ט'). "וַיִּקְרָא סִפְרֵי-הַמֶּלֶךְ בַּעֲתֵּה-הַהִיא בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי הוּא-חֹדֶשׁ סִיּוֹן בְּשִׁלוֹשָׁה וְעֶשְׂרִים בּוֹ וַיִּכְתֹּב כָּל-אֲשֶׁר-צָוָה מִרְדְּכָי אֶל-הַיְּהוּדִים וְאֵל הָאֲחַשְׁדָּרְפָּנִים וְהַפָּחוּת וְשָׂרֵי הַמְּדִינֹת אֲשֶׁר|מִהֲדוֹן וְעַד-כּוֹשׁ.. " (ח' ט').

והן הן עיקר סיפור המגילה. ואף כתובים אחרים מרכזיים מורגש הדבר בהטעמתם (כגון 'גדל המלך אחשורוש את המן' 'עשו עץ גבוה חמישים אמה', 'ושאר יהודים אשר בשאר מדינות המלך נקהלו ועמוד על נפשם', 'על כן היהודים הפרושים', 'לקיים עליהם להיות עושים', וכן מ'כי המן בן המדתא', עד 'והימים האלה נזכרים ונעשים', ועוד).

וכן ברור שבדברי חרבונא מוטעם 'המן' בכפילות, בתלישה גדולה וקטנה, משום שיש בהטעמה מיוחדת זו הצבעה עליו, הוא הוא 'המן', שבמעשיו מתגלה כל הרוע⁴¹ (ובחכמת הפנימיות יש עומק רב בהא דמיוחס הרוע להמן).

וכאשר מוטעם "וַיִּקְרָא לְפָנָיו כֶּכֶה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ" (ו' י"א) הרי זה במשקל, "וְנִעְנְתָהּ וְאִמְרָהּ כֶּכֶה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר לֹא-יִבְנֶה אֶת-בֵּית אָחִיו" (דברים כ"ה ט'). וה'ככה' מתנגן בתורת הכרזה מהדהדת ע"י התיב, וכל מהותו לבוא בתורת כן. (וכן

⁴¹ וכל דבר רע שמסופר, ייחסו חז"ל להמן ובניו, כגון "באו לבנות בית המקדש ועמד עליהם המן הרשע הוא ובנו שמי הסופר.. מרדכי ירד בשביל שיבנה בית המקדש בימיו, והמן ירד בשביל שיבטל בנין בית המקדש בימיו, שכך כתיב "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה" לפיכך צווחו ווי ויהי בימי אחשורוש.. (ילקו"ש אסתר רמז תתרמ"ה). וכן סופרי המלך שתחילה לא רצו לומר זכות מרדכי, מיוחסים לבניו של המן.

ובמדרשות, "שם הנהר השני גיחון זה מדי שהעמידה את המן הרשע שמשך עיסה כנחש על שום 'על גחוןך תלך'" (ויק"ר שמיני פרשה י"ג), והיינו שכל מהותו של המן הוא רשעות נחשית וערמומית שכל מגמתה להרע, ובו מתגלם כוחו של בית אג ועמלק (ולכן במקומות המרכזיים של ענינו במגילה נתכנה 'המן האגלי' וכנודע). ואין זה רשעות מקרית, אלא חפצא שכל מהותה להרע, בכל מעשיו טבוע חותם האגיות והעמלקיות הזכורה לרע מקדם. וכל זה מונח בהטעמה המיוחדת 'אשר עשה 'המן' למרדכי אשר דיבר טוב..', כאן הרגע שיוירד המסך ונחשף פרצופו האמיתי וגילוי נחשיותו וערמומיותו, כיצד מאחורי הקלעים פועל בתכניו להזיק כל דבר טוב. זהו 'המן' האמיתי.

⁴² וכן מטו משמיה דהגר"א כמה פירושים לטעמים ע"ד דרש (אולם כמדומה שכולם משמועה רחוקה מאד וקשה לדעת האם באמת יצאו מפיו, וגם אם כן, ודאי לא אמרם אלא כפרפרת בעלמא). כגון בכתוב "וימרו את חייהם בעבודה קשה" (שמות א' י"ד), שמוטעם בקדמא ואזלא, והיינו דמרירות קושי השיעבוד הקדים להוציאם, וכן "ונתנו איש כופר נפשו" (שם ל' י"ב), ומוטעם 'ונתנו' בקדמא ואזלא, והוא נקרא אף מהסוף להתחלה, שגלגל חוזר הוא, על כן יקדים ויתן. ובמגילת אסתר, 'בהגיע תור נערה ונערה' מוטעם בקדמא ואזלא, ואילו 'ובהגיע תור אסתר בת אביחיל דוד מרדכי' מוטעם במונח מונח מונח, והיינו דכל הנערות קדמו ומיהרו ללכת, ואילו אסתר הלכה לאיטה ולא חפצה בדבר כלל.

וראה עוד ביאורים מעין זה בפנינים משולחן הגר"א תחילת פרשת ויגש, ובתחילת פרשת כי תשא. וכע"ז ישנם עוד פירושים צחים ונאים שנאמרו בבי מדרשא (וראה עוד לעיל אות ג' ובהערה שם, שמצויין לפירושים שדרשו בטעמים הנדירים כשלשלת (ועוד). אולם ע"ד הפשט ענין הטעמים הוא במנגינה שמרגיש הקורא, ויל"פ הכל היטב.

⁴³ ולחרדה זו יש משמעות רבה לדורות, אע"ג שנתרצה יצחק בברכת יעקב, וז"ל מדרש אגדה בראשית מ"ג י"א, "ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא.. "אותה חרדה שהחרדתי לאבא, שנאמר ויחרד יצחק חרדה גדולה ויאמר מי איפוא, היא שנזדעזעה עליי".

אף, וממילא נגע בה צרעת, שהיא אות הנזיפה והריחוק מהקב"ה⁴⁵.

התגלגלות הענינים⁴⁴. אולם התרצה והכיר שמן שמיא היה, וגם ברוך יהיה.

ובספרי, "מיד נסתלקה שכינה כמו שנאמר למעלה, וכיון שנסתלקה שכינה והנה מרים מצורעת כשלג". וכע"ז בפרקי דר"א, "וכעס עליהם הקב"ה ונסתלק מעל האהל, שנ' ויחר אף ה' במ וילך, והענן סר מעל האהל, ומיד נצטרעה מרים..", והיינו שהיה סילוק שכינה מכון, וכביכול סר ה' מעליה ומרחקה. וע"ז נאמר "וַאֲבִיָּהּ יִרְקֵךְ יֶרֶק בְּפִנֵּיהֶּ הֶלֶא תִּפְלֹם

ובבמדבר י"ב י', "וַיַּחֲרֹ־אֶף יִקְנֶךָ בָּם וַיִּלְךְ. וְהָעֲנָן סָר מֵעַל הָאֹהֶל וְהָנָה מִקֵּיִם מִצְרַעַת כְּשֶׁלֶג". ומורגש בתיב שמוטעס ה'סר', כיצד סר הענן בפתאומיות, והוא הוא הנזיפה שנוף בה הקב"ה, שכביכול קרא לה ואזי נסתלקה שכינה והלכה בחרון

והיינו, שיצחק סבר שעשיו הוא הממשיך הראוי לברכות, ובו יתקיים דרך אברהם ויצחק. והא דיעקב זכה בברכות קצת בדרך גניבה ('ויעקבני זה פעמיים'), מגרעת בהם, ונזקק להודאת המלאך של עשיו על הברכות וכנוודע, ולא היתה הבחירה ביעקב כה פשוטה, משום שעשיו יש לו קצת גדר של נראה ונדחה, (והלא לו היה הבכורה עד שקנה ממנו יעקב), וישראל מומר הוא, ומהזעקה והדמעות שהוזיל עשיו, אנו סובלים עד היום, וזהו כח הקטרוג על בחירת ישראל שנשמע דורות רבים ומהדהד בכל שנה, ואכמ"ל. וראה עוד בזה בתחילת המאמר בענין מרכא כפולה, ובהערות שם.

ובזוה"ק (תולדות קמ"ד ב'), "רבי יהודה אמר בגין ההיא חרדה דאחריד יעקב ליצחק אבוי, אתענש יעקב בעונשא דיוסף, דחרד חרדה כהאי בשעתא דאמרו ליה (בראשית ל"ז) זאת מצאנו, יצחק אמר מי איפה, באיפה אתענש יעקב דכתיב (שם) איפה הם רועים".

ובקינות ר' אלעזר הקליר הנאמרות בתשעה באב (קינה י"ב 'אהלי אשר תאבת'), "אהלי אשר קוממת לאיתני ארץ בחרדת מי איפוא, למה לנצח צמת ביד צרים'. ומשמע, דחרדת 'מי איפוא' עומדת ביסוד ביהמ"ק, ומכוחה יבוא עשיו להחריבו.

ועומק הענין הגורלי שיש בחרדה זו, מבואר בספרי הפנימיות, וראה בפירוש הריקאנטי שם, "ובפסוק 'ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד', נרמז בו סוד גדול..", וראה עוד בדבריו בפרשת אמור (פרק כ"ג), "ורבקה שומעת בדבר יצחק אל עשו בנו ללכת לצוד ציד מכל החטאות ולהלשין בו לאביו, וילך עשו בשדה של תפוחים לצוד החטאות, והלבנה נתכסית, והיא שמעה, מיד חזרה ואמרה אל יעקב בנה לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים, הם סוד שני שעירי יום הכפורים, ואעשה מטעמים לאביו, הם סוד התפלות שהביא יעקב אל אביו, ועשו בא מצידו להלשין ליעקב ולקטרג עליו.

אז ויחרד יצחק חרדה גדולה, והסוד בחרדה הזאת נרמז בסמאל ונקבתו, כי בחמתו יצאה משם, ויש להשמר ממנה שלא יתפתה אחר חלק שפתייה, וירא כי לא נעשתה עצתו מגזם ליום הכפורים שהוא יום דין הנפשות, ויעקב מכין מנחה לאחיו ועל כרחו הקטיגור נעשה סניגור, כאשר יתבאר בגזירת השם. וזהו מאמר רז"ל (ב"ר ס"ה י'), "שני גדיי עזים טובים", מאי טובים, אמר ר' ברכיה אמר רב חלבו טובים לך וטובים לבניך, שהם מתלכלכים בעונות כל ימות השנה, ומביאים שני שעירים ביום הכפורים והן מתקרבין ומתכפר להם..".

⁴⁴ ובמדרש תנחומא שם (ס" כ"ב) דרשו בעומק החרדה, שכאן גילה יצחק מיהו עשיו באמת, "אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, אין אדם אומר גדולה עד מאד אלא שהיתה אחרת לפניו, ומה שתי חרדות חרד יצחק, אחת בהר המוריה, כשעקדו אביו ונטל את המאכלת לשחטו, נגלה הקדוש ברוך הוא על המלאכים, ופתח את הרקיע, ויצחק נשא עיניו ורואה חדרי המרכבה וחרד ונזדעזע, וכאן חרד חרדה והיתה גדולה מן הראשונה, להלן ראה את הקדוש ברוך הוא ואת חדרי המרכבה ואת המלאכים וחרד, וכאן בשביל שנכנס יעקב ונטל את הברכות והיתה חרדתו גדולה מאותה חרדה.

ולמה חרד, אמר נתן החבר בשם ר' אחא ור' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יוחנן, כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו, שנאמר וירח את ריח בגדיו וגו', והרי לא לבש אלא בגדי עזים, שנאמר ואת עורות גדיי העזים הלבשה על ידיו וגו' ואין לך ריח רע בעולם מן השטף של עזים, ומהו וירח את ריח בגדיו, יש דורשים לומר הקטורת העתידה לעשות בבית המקדש הפיח הקדוש ברוך הוא ריחה בבגדיו של יעקב.

אבל כשנכנס עשו הרשע, ר' אחא ור' יוחנן אמרו נכנסה גיהנם עמו, שנאמר בבא רשע בא גם בוז ועם קלון חרפה (משלי י"ח ג'), יצחק רואה בביאתו של עשו מרתיח הבית ורואה את גיהנם, התחיל מצעק וחרד, שנאמר ויחרד יצחק חרדה וגו'. מהו מי אפוא, מי איפה, אמר יצחק רבון העולמים מי נאפה בתוך התנור הלזה, אני או יעקב בני, א"ל הקדוש ברוך הוא לא אתה ולא יעקב בנך, אלא מי הוא הצד ציד, זה עשו, שנאמר ויהי עשו איש יודע ציד".

והיינו שלראשונה הרגיש יצחק אביו, שבתוך ביתו ישנה דרך לגיהנם, ויחרד חרדה גדולה, ונתגלה לו שפני עשיו אשר סבר לבכורו ממשיכו, אינם מה שחשב, ודרכו סלולה לו לגיהנם. וכע"ז מבואר במדרשים רבים.

ולשון זו 'חרדה גדולה עד מאד' היא לשון יחודית שאין דוגמתה בכתובים, וז"ל הזה"ק שם (קמ"ד א'), "כיון דכתיב 'ויחרד יצחק חרדה גדולה' די, מהו 'עד מאד', אלא דלא הוה דחילו ואימתא דנפל עליה דיצחק רבתא מיומא דאתברי, ואפ"ל בההיא שעתא דאתעקד יצחק על גבי מדבחא וחמא (ס"א שכינתא) סכינא עליה, לא אזדעזע כההיא שעתא דעאל עשו וחמא גיהנם דעאל עמיה, כדין אמר בטרם תבא ואברכהו גם ברוך יהיה, בגין (דחמאת) דחמית שכינתא דאודי על אינון ברכאן".

⁴⁵ והיינו, שמשמע בפסוקים שהיה סילוק פתאומי של הענן, שמשמעותו שמרחיק את מרים, והולך ה' ממנה בכעס. וראה עוד בספורנו שם, 'והענן סר'. "כמרחיק המצורעת כדי שישלחוה אל מחוץ למחנה לביישה".

בני ישראל, "והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים" (במדבר ל"ב י"ד). ומורגש הזעקה על שבאים לעמוד תחת אבותיהם החטאים, להמשיך דרכם.

ומצינו כמה פעמים שבא יתיב אחר יתיב, ואפשר להרגיש בזה הכרזה עוצמתית ומיוחדת ביותר. "שֶׁבַר תַּחַת שֶׁבַר עֵין תַּחַת עֵין שֶׁן תַּחַת שֶׁן כְּאֶשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כִּן יִתֵּן בּוֹ" (ויקרא כ"ד כ'). ומהדהד יסוד חיוב נזקי אדם, שכאשר עשה כן יעשה, וכך משפטו הראוי, תחת אשר נתן שבר, יבוא הוא במקומו, ומידה במידה ראוי הוא לינתן בו. (אלא שמשלם דמים תחתיו וכנודע⁴⁶).

וכן יִקְנֶה אֱלֹהֵיכֶם הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדָמָה הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יִשָּׁנָה פָּנִים וְלֹא יִקַּח שָׁחַד (דברים י' י"ז), ומורגש העוצמה שבה מצביעים ומכריזים הכתובים, שהקב"ה הוא אלוהי האלוקים ואדוני האדונים.

וכן בנבואת זכריה, "כֹּה אָמַר יְהוָה יְקֹוֹק שְׁבַתִּי אֶל-צִיּוֹן וְשִׁכְנִתִּי בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַם וְנִקְרָאָה יְרוּשָׁלַם עִיר-הָאֱמֻנָה וְהָרִי-יִקְנֶה צְבָאוֹת ה' הַקֹּדֶשׁ" (ח' ב'), ומורגש היטב העוצמה המהדהדת שבאמירה זו.

שִׁבְעַת יָמִים" (פסוק י"ד)⁴⁶. וד"ז מורגש למי שיש לו אוזן שומעת לטעמים, בצווחת ה'סר'.

ובאמת 'יתיב' הוא טעם מיוחד, שאפשר להרגיש בו צווחה פתאומית כחץ המשתלח, (ובאמת זה צורת סימנה, ראה בנספח לקונטרס), וענינו כהפניית אצבע חדה, הכרזה מיוחדת השלוחה להצביע בעוצמה. ובקל יראה המתבונן בכל מקום, שניתן להרגיש בו איזה זעקה לפי ענין הכתוב. כמו, "וְלֹ-תִהְיֶה לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עָנָה לֹא-יִנָּכַל שְׁלָחָה כָּל-יָמֶיהָ" (דברים כ"ב כ"ט), ומורגש הצווחה כיצד במקום מעשהו אשר פגע בה, נתחייב לה שלא ישלחנה כל ימיו. ומעשהו מחייב כן, שתחת מה שענינה יעמידנה אצלו לעולם, ורק כך יבוא וישלים את המצב שיצר⁴⁷.

ובכ"ד מוטעם 'תחת' ביתיב, באשר הוא תיבה שמצביעה שדבר זה בא במקום זה, ובזה ביתר שאת מורגש שבא והחליף מצב אחר שהיו בו, וזה דינו הראוי. או שמצביע ומתמיה, הכיצד יעמוד זה באותו מקום שהיה זה. "וְנִשְׁאַרְתֶּם בְּמִתִּי מַעֲלֵת תַּחַת אֲשֶׁר הֵייתֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹגֶב כִּי-לֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקוֹל יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ" (שם כ"ח ס"ב). וכאן איננו הנמקה, אלא יחוס המצבים, שעמד זה תחת זה, והזעקה היא כיצד זה שתחת היותכם ככוכבי השמים, הייתם למתי מעט. וכן כאשר גער משה בבני גד ובני ראובן, שסבר שמבקשים להניא את

⁴⁶ ובמו"ק ט"ו ב', "ת"ר, אין נזיפה פחות משבעת ימים, ואף על פי שאין ראה לדבר זכר לדבר, שנאמר ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים", ויעו"ש דנזיפה היינו שבא לפניו ומשלחו מעל פניו. וזה מה שהיה הכא, ששילח הקב"ה את מרים, וסר עננו מעל האהל.

⁴⁷ וראה בשמואל ב' פ"ג ט"ז, במעשה אמנון ותמר אשר עינה אותה ואנסה על כרחה, ושוב וישנאה וישלחה, ותען לו תמר על שילוחיה, "וְתֹאמַר לוֹ אֶל-אֹדֹתֶי הִרְעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת מֵאֲחֵרֶת אֲשֶׁר-עָשִׂיתָ עִמָּי לְשַׁלְחָנִי, וְלֹא אָבָה לְשַׁמְעַתְּ לָהּ", והיינו, שכעת עזובה ומשולחת תהיה, ולא יהיו איש ליקרב לאשה אשר פגמה אחר, ובא עליה דרך זנות.

ובשורש הענין, הא דהאונס והמפתה התחייבו לישא את האשה לעולם, משום דכאשר נושאים אותה מכאן ואילך כאישות ולא כזנות, שוב למפרע איננו קלון וביאת זנות, אלא מתפרש כתחילת האישות. ואילו כאשר משלחים אותה, הרי בזה ל"ה אלא דרך גנאי וזנות. ודעת המרכבת המשנה דא"צ קידושין מכאן ואילך, ולמפרע מתפרשת ביאתו כמעשה קנין. (וראה מה שהאריכו להראות כן, בליקוט 'אוצר עיונים' בהוצאת מתיבתא כתובות כרך ג' ס' ל"ז. יעו"ש שכן עולה מכמה וכמה דוכתי, דתחילת הנישואין ביניהם היו בביאה ראשונה. ובאמת המעיין יבין שמסברא כן הוא).

ואם מסרב אביה, "כִּסְפִּי יִשְׁקָל כְּמִזְרֵה הַתּוֹלָת", והיינו שבגדר כתובה הוא, שניתן לה תמורת בתוליה, ובזה שוב אינו מתפרש כזנות בעלמא. וזה ענין שכאשר מוציאה יצאה כסף קנסה בכתובתה (כתובות ל"ט ב'). (וראה אריכות בזה בליקוט הנ"ל, יעו"ש שם מה שהביאו מהמכילתא שמבואר כן להדיא). ובאמת מיניה ילפינן שורש ענין כתובה "כסף ישקול כמוהר הבתולות", שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה, מכאן סמכו חכמים לכתובת אשה מן התורה" (כתובות י' א'). וזהו ההבדל בין אשה לפילגש, דאשה יש לה כתובה, והביאה עליה תורת נישואין גינהו, והבן. ואכמ"ל.

⁴⁸ וכבר כ' הרמב"ם (פ"א מחובל ומזיק ה"ג) "זה שנאמר בתורה 'כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו', אינו לחבול בזה כמו שחבל בחבירו, אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה, ולפיכך משלם נזקו", והיינו שבתורה שבכתב כתיב הענין הראוי 'בעצם', אלא במישור הירידה למציאות בפועל יתגשם בצורה אחרת, שנותן כופר אשר הוא דמי העין, ובזה מתקיים הצורה העקרונית.

וידועים דבריו במו"נ ח"ג פמ"א, "אבל נפש בנפש בהכרח, בהשוות הקטן לגדול והעבד לבן חורין והחכם לסכל, שאין בכל חטאת האדם יותר גדול מזה, ומי שחסר אבר יחוסר אבר, כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, ולא תטריד רעיונך בהיותנו עונשים הנה בממון, כי הכונה הנה לתת סיבת הפסוקים ולא סיבת דברי התלמוד". והיינו, דיש את מקום התורה שבכתב, ויש את מקום התורה שבע"פ, ושני רובדים המה, וגם אם בשורשו קיים בצורה מסויימת, כאשר נעשה לענין מוגדר החל במציאות, מקבל 'צורה' של תורה שבע"פ, וזהו קיום התורה כפי שמשלשל מן המקום העקרוני-שורשי הראוי, להתגשמות למעשה בפועל, אשר בו יכול להתקיים בפדיון, ובאופן זה דייקא נכון להתממש. והוא ענין דק.

כע"ז בחלק ב', בענין גדר הקמה בשתיקה ביום שמעו, בהערה בסוף המאמר בענין זרקא כפול].

עוד יש מקומות שמורגש בטעמים היחודיות שהיתה בענין. "וישגרו שגיר אנשים במחנה שם האחד אלדד ושם השני מידד ותנח עליהם הרוח והמה בפתבים ולא יצאו האלה ויתנבאו במחנה" (י"א כ"ו), והמיוחד התם הוא, משום שכל שבעים הזקנים קיבלו את נבואתם ממש רבינו, אשר עמדו סביבותיו בעת שירד הענן לדבר עמו, והאציל עליהם משה מרוחו, ואילו אלדד ומידד זכו לקבל מכח עצמם⁴⁹, ולכך מוטעם הענין ביותר שנתנבאו במחנה, ולכך ראה בזה יהושע פגיעה בכבוד משה.

אולם משה אמר דאדרבה⁵¹, "ומלי יתן כל עם יקוק גביאים כי יתן יקוק את רוחו עליהם" (שם כ"ט), והיינו שכאן⁵² היה

וכע"ז בהצהרת כורש, "כה אמר קדש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי יקוק אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לן בית בירושלם אשר ביהודה" (עזרא א' ב'⁴⁹).

עוד אפשר להרגיש קצת מהטעמים את גדרי הדברים, וכגון בתחילת חומש ויקרא, "ושחט את בני הקדש את הדין וזרקו את הדם על המזבח סביב אשר פתח אהל מועד" (פסוק ה'), וכן להלן, "ושחט אתו על ירך המזבח צפנה לפני יקוק וזרקו בני אהלן הכהנים את דמם על המזבח סביב" (פסוק י"א), ונראה קצת מהטעמים שההולכה והזריקה היא עיקר העבודה, לכך מוטעמים ביותר ומורגש שבהם נפעל ההקרבה לה, ואכן שחיטה לאו עבודה היא וכשרה בור. [וראה עוד

⁴⁹ אין יתיב הסמוך ליתבי מצוי כמעט במקראות, אולם כאשר נמצא, אפשר להרגיש שיש כאן הצבעה מיוחדת. ונביא עוד שני מקומות שמצאתי, ואף אלו רבי הדגשה, כגון בדבר ירמיהו לצדקיהו, "ואתה לא תמלט מידו כי תפש תתפש וגידו נתנו ועיניך את עיני מלך בבל תראנה ופיהו את פניך ידבר ובבל תבוא" (ירמיהו ל"ד ג'). ומורגש כיצד מצביע ירמיהו ואומר, אתה בעצמך מלך ישראל, תלכד בכף מלך בבל, ובמו עיניך תראה את עיניו.

וכן, "אלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אתר המבול" (בראשית י"א י'). ומכאן ואילך מפרטים הכתובים בן אחר בן עד אברהם, עמודו של עולם, ומהדהד תולדות שם, אשר אלה הם המשכו ויצירתו, וממנו שורש העולם ותולדותיו האמיתיים. ואע"ג דבנים נוספים היו לו לשם, כנאמר לעיל (י' כ"ב), מארפכשד יבואו תולדותיו האמיתיים, וממנו יצא אברהם אבינו.

ובאמת תיבת 'אלה' שבפתיחת ענין, פעמים הרבה תבוא עם 'יתבי', משום שיש בה הצבעה והכוונה, וכשם ש'כה' פעמים הרבה יש בו יתיב, שמצביע הוא וממקד תשומת לב והדגשה מדוקדקת, אלה המה 'הדברים'. כגון, בתחילת פרשת המועדים, "אלה מועדי יקוק מקראי קדש אשר תקראו אתם במועדי יקוק אשר תקראו אתם מקראי קדש להקריב אשה ליקוק עלה ומנחה זבח ונסכים דבר יום ביומו" (שם ל"ז). ובפסוק זה מסתיים גדר מקראי קודש וקרבת המועדים, ורק סוכות שב ונשנה מפן אחר שבו וכנודע).

כיו"ב במקום שניתנו מלאכות שבת, "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים אשר צוה יקוק לעשות אתם. ששית ימים תעשה מלאכה" (שמות ל"ה א-ב). וכן לפני מעמד הר סיני, "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל" (שמות י"ט ו').

וכן כאשר נמנו שבעים נפש בירידת יעקב מצרימה, "אלה בני זלפה אשר נתן לבן ללאה בתו" (בראשית מ"ו י"ח), "אלה בני רחל אשר ילד ליעקב" (שם כ"ב) "אלה בני בלהה אשר נתן לבן לרחל בתו" (שם כ"ה). [ואילו בלאה יבוא מונח מונח רביעי, וכמדומה היינו משום שיתבי יבוא קרוב לעצירת האתנחתא ומקביל במקצבו, וכאשר מורחק יבוא טעם מתנגן יותר, וראה בנספח]. וכן, "אלה תולדות נח" (בראשית ו' ט'). ואמנם אף בהצבעה מיוחדת לרעה יכול לבוא, כגון, "אלה אלהי ישראל" (שמות ל"ב ד', וכן שם ח').

⁵⁰ וזהו עומק ענין מה שנתנבאו משה מת ויהושע מכניס (סנהדרין י"ז ב'). ובהם התנוצץ הדבר שיהיה הנהגה אחרת, באשר אין העם ראויים לקבל ממש.

⁵¹ וברמב"ן שם, 'אדני משה כלאם', הטעם בזה, כי משה דבר אל העם את דברי ה' כי הוא יאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על המתיצבים עמו באהל מועד, והנה אלה אשר לא יצאו אל האהל ועושים עצמן מכלל הנאצלים כממרים בדבריו. ולכך אמר לו "כלאם", כי אולי רוח שקר בפיהם או רוח רעה מבעתם, והנה צריכין לשומם בבית הכלא כאיש משוגע ומתנבא. ומשה בענותותו השיב, ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם, כי השם נתן עליהם רוחו מבלתי אצילות הרוח שעלי, ומי יתן ויהיה זה בכל העם".

⁵² וכן הוא ברבינו בחיי שם, "ומי יתן כל עם ה' נביאים". "יתכן לומר כי רמז משה בכאן ימות המשיח, אמר, מי יתן ויגיע אותו עת שיהיו כל עם ה' נביאים שהוא יתברך עתיד ליתן את רוחו עליהם, ובאותו זמן יבטל יצה"ר ולא תהיה שם קנאה כלל, וזהו שכתוב "בעת ההיא אשפוך את רוחי על כל בשר" (יואל ג' א'), וכתוב "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיה י"א ט'). ואף על פי שלא נתקיים בעוה"ז, יתקיים לעתיד לבא בזמן השלימות.

מנבואתו כלום, לאו, למה"ד, לנר שהיה דולק והדליקו ממנה כמה נרות, ואור דליקתו לא חיסר..".

שורש הענין שנזכר לעת"ל⁵³, שהקב"ה ישפוך רוחו על כל בשר (יואל ג' א').

פיסוק הטעמים מעביר את הרגשת רוח הכתובים

ואמרו במדרש רבה (פרשה ט"ו), "...הזקנים נפסקה נבואתן שהיה משל משה, שנא' ואצלתי מן הרוח אשר עליך, אבל אלו היתה רוח נבואתם מן הקדוש ברוך הוא⁵⁴, ותנח עליהם הרוח. וא"ת הזקנים שהיתה נבואתן משל משה, שמא חסר משה

(ח) ואילו פירושים המתבססים על הפסקי הטעמים ותחבירם⁵⁵, א"א אף לציין, שהרי השימוש בזה רווח ביותר בכל המפרשים⁵⁶. והדוגמא המפורסמת בזה⁵⁷ היא דברי

ומצאתי רמז לזה בספר תהלים בפסוק "מי יתן מציון ישועת ישראל" (תהלים י"ד ז'), למה נכתב פסוק זה בספר תהלים שני פעמים, אחד בספר ראשון ואחד בספר שני (תהלים נ"ג ז'), אלא אחד אמר הרב ואחד אמר התלמיד, הרב אמר, "מי יתן והיה לבבם זה" (דברים ה' כ"ו), והתלמיד אמר, "מי יתן כל עם ה' נביאים", בעוה"ז לא נתקיימו אלא דברי הרב אבל לעתיד לבא שניהם מתקיימים, דברי הרב, מנין, שנאמר "ונתתי לכם לב חדש" (יחזקאל ל"ו כ"ו), דברי התלמיד, מנין, שנאמר "אשפוך את רוחי על כל בשר" (יואל ג' א').

⁵³ וזה עומק מה שאמרו שנתנבאו על מלחמת גוג ומגוג (סנהדרין י"ז ב'). וראה במלבי"ם כאן.

⁵⁴ וראה בפ' בעל הטורים עה"ת, "ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם". "כי אני לא אבחרם ולא אתן מרוחי עליהם, כי אני אמרתי כי אתה לבדך תשא אותם, ואתה אמרת לא אוכל לשאת משא כל העם הזה. בחר לך מי שישא עמך ותתן מרוחך עליהם. לך כתיב ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש.

אבל אלדד ומידד שלא היו מכלל השבעים נאמר בהם, 'ותנח עליהם הרוח', פירוש הרוח מאת ה' ולא משל משה (במדב"ר טו כ"ה). וכשאמר לו יהושע כלאם, אמר 'ומי יתן כל עם ה' נביאים', כאלו השנים, בתת ה' את רוחו עליהם ולא כע' זקנים שאצל מרוחי ונתן עליהם". והיינו, שאלדד ומידד היו בחירה מיוחדת של ה', שהשפיע עליהם מרוחו, ובהם נתחדש שיהיה כח לישראל להתקיים ולהתחבר לרוח ה' לשבעצמם. וראה במלבי"ם. ודבר זה נזכר שיתקיים בשלימות לעת"ל. [ובמדרש אמרו שאלדד ומידד היו אחי משה מאמו. ובעומק מונח בזה שהיה להם שייכות לענינו, לינוק להדיא מרוח ה', והבין].

⁵⁵ וידועים ד' האבן עזרא, כל פירוש שאינו ע"ד הטעמים, לא תאבה לו ולא תשמע אליו (ס' מאזנים ד' ב'). וכ"כ בסוף ס' צחות שלו, שלא היה חכם כבעל הטעמים (נקט שאינו הלממ"ס, וראה בהערה הראשונה), ובכל המקרא לא הפסיק אלא במקום הראוי.

[אולם כבר הראו דיש מקומות דהוא עצמו לא פירש כדרך הטעמים, ואפשר למצוא במפרשים שלא בכ"מ מחוייבים לטעמים, ובאמת כבר הביאו שאף בחז"ל מצינו בכ"ד שפירשו המקרא שלא ע"ד הטעמים, והלא אף זה בכלל הע' פנים. אולם הקריאה הסתמית שלנו בדר"כ לפי הטעמים הוא. ואצלנו הוא הנחשב קרוב לפשט.

וז"ל הרדב"ז בתשובותיו (ח"ג ס' אלף ס"ח), "ואם היו האותיות מנוקדים בס"ת אז היה להם גבול ושיעור ולא היו נקראים רק כפי הנקודה והיה מובן רק ענין אחד, אבל עתה שאינם מנוקדים, הם סובלים ענינים וכוונות רבים ונפלאים ויוכל האדם לדרוש מה שירצה וכמו שאחז"ל שהתורה נדרשת בשבעים פנים, וזהו שאמרו חז"ל בכמה מקומות, אל תקרי כך אלא כך, ואלו היו מנוקדים לא נוכל לומר כך, לכן לא ניתנו הטעמים והנקודות ופיסוק פסוקים לכתוב בס"ת...".

⁵⁶ ונציין חלקם. רש"י בשלח ט"ו י"ז, דברים י"א ל', כ"ט כ', מלכים א' י' כ"ח, ירמיהו ג' ח', יחזקאל א' י"א, הושע י"א ו', מלאכי ב' ט"ו. רש"י מגילה י"ב א' ד"ה קובל. אבן עזרא בראשית ג' כ"ב, ובשיטה אחרת א' כ"ו, ובפירוש הארוך שמות י"ב מ', י"ח ג', ל"ד ו', ישעיהו א' ט' (וע"ש כי עיקר גדול לשמור דרך הטעמים). רבינו בחיי ויקרא כ"א ו', דברים כ"ה י"ט. רשב"ם בראשית מ"ט ט', במדבר י"ג ב'. פענח רזא בראשית ט"ו י"ג, ריש כי תצא. ועוד. וראה עוד בפוסקים באו"ח סי' נ"א, דיש להפסיק בשירת הים בין מים לאדירים, משום שיש טפחא ביניהם, וקאי 'אדירים' על המצרים.

⁵⁷ דוגמאות ידועות נוספות. "וְהָאֱלֹמֶנָה אֲשֶׁר תִּהְיֶה אֶלְמֶנָה מִכֶּהֱן יִקְחוּ" (יחזקאל מ"ד כ"ב). והפסוק תמוה, וכי שרי לכהנים רק אלמנה מכהן, הא לא נאסר באלמנה אלא כה"ג. ונתפרש בגמ' דצריך לקוראו, "והאלמנה אשר תהיה אלמנה, מכהן יקחו", משאר כהנים (שאינם כה"ג) יקחו (קידושין ע"ח ב' ע"ש). וכבר דקדק רבינו בחיי (ויקרא כ"א ו') דכן מבואר בפסוק הטעמים, שהרי 'תהיה אלמנה' מוטעם בזקף קטן המפסיק.

עוד מצינו בדברי רבותינו (סמ"ג עשין קנ"ה יראים השלם סי' קכ"ד, וראה בתשובות חוט המשולש להגר"ח מוולאז'ין סי' י"ז), שכתבו בהא דאסור גניבת גוי, אע"ג דלא מצינו אלא "לֹא תִגְנוֹבוּ וְלֹא תִשְׁקֹרְוּ אִישׁ בְּעֵמִיתוֹ" (ויקרא י"ט י"א), לא קאי 'איש בעמיתו' על 'לא תגנבו', דהא ביניהם מפסיק אתנחתא.

ונעתיק עוד דברים מאחד הגדולים בדור האחרון, הוא ניהו הגר"א זצ"ל, שמשתמש בטעמים לבאר דעת הרמב"ם, ומנמק את חשיבותם וסמכותם. וז"ל באבן האזל פ"ג מהלכות בית הבחירה הי"ז, "ולכן לפי"ז אפשר לומר, דמזבח הקטורת אין לנו טעם לעכב שיה' קומתו דוקא ב' אמות, אבל אמה על אמה [אורך ורוחב] נראה דמעכב, ויש טעם לחלק בין מזבח החיצון שכתבנו דאינו מעכב שיעור [אורך ורוחב] חמש אמות דכתיב בקרא, משום דמזבח החיצון כתיב 'וְעֵשֶׂת אֶת-הַמִּזְבֵּחַ עֲצֵי

עומד כענין לכשעצמו, ו"אל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶרְאֶה" הוא ענין נוסף.

וז"ל, "מבית אביך' מנוגן בטעם אתנחתא, ומכאן, שמצות "לך לך" עומדת לעצמה והיא מסתיימת במלים "ומבית אביך" לך לעצמך, בדרכך שלך, לך בדרך, שתבודד אותך מארצך וממולדתך ומבית אביך, מכל הקשרים שהיו לך עד כה.. במצוה זו ההליכה היא מטרה לעצמה.. "יהדות על פי רוח הזמן!", המחאה החריפה ביותר על כך, היא המצוה הראשונה שנאמרה לאברהם.. מצות "לך לך" שנאמרה לאברהם היא השורש הראשון של הגאולה, והיינו שאמירה זו קיימת לדורות לכל ישראל, שכל עצם מציאותם הוא 'לך לך'. ודפח"ח⁵⁹.

ובבמדבר ג' ב', "וְנָאֵלָה שְׁמוֹת בְּנֵי־אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן. וְנָדָב וַאֲבִיהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר". וברש"ר הירש שם, "פיסוק הטעמים הוא מיוחד במינו. הרי זה כאילו הסיפור מתעכב תחילה, מתוך הפסקה של צער, אצל נדב, ואחר כך אצל אביהוא, ולבסוף הוא ממחר ומוסיף את אלעזר ואיתמר"⁶⁰.

הפסוק, "כִּי־גֵר | יִהְיֶה זֶרְעֶךָ בְּאֶרֶץ לֹא־לָהֶם וְעַבְדּוֹם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית ט"ז י"ג), אשר ממקום האתנחתא משמע שה'ארבע מאות שנה' הוא דבר לעצמו, ואיננו נקרא בצוותא עם ה'עבדום ועינו אותם'. והיינו כפי שדרשו חז"ל, דנתקיים בגרות החל מלידת יצחק⁵⁸.

אולם לא רק את הקריאה הנכונה של חיבור והפסק התיבות לכשעצמם אפשר להרגיש מהטעמים, אלא מתוך זה מובן אף תחושת רוח הדברים. כגון, "והאלוקים נסה את־אברהם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲבִרְהָם וַיֹּאמֶר הַגִּבִּי" (בראשית כ"ב א'), ובפי' הגרש"ר הירש שם, "אופייני ביותר הוא, ש"אברהם" בסוף הפסוק הזה בא בטעם טיפחא (שאיננו מפסיק כ"כ), הדבר מציין את נכונותו המיידית של אברהם, ברגע שה' קורא לו, הוא אומר הנני".

וע"ע דבריו ר"פ לך לך (י"ב א') שהוציא מהאתנחתא שם ענין אמיתי מאד, דה"ל לך, מארצך, וממולדתך ומבית אביך

שְׁטִיטָה חֲמִשָּׁה אֲמוֹת אֶרֶץ וְחֲמִשָּׁה אֲמוֹת רֹחַב רַבְּעֵהּ יִהְיֶה הַמִּזְבֵּחַ וְשִׁלֹּשׁ אֲמוֹת קָמָתוֹ" (שמות כ"ז א'), ובמזבח הקטורת כתיב "אֵמָה אֶרֶץ וְאֵמָה רֹחַב רַבְּעֵהּ יִהְיֶה וְאֲמֹתָיו קָמָתוֹ מִמֶּנּוּ קָרְנָתָיו" (שמות ל' ב').

ויש לחלק לפי הטעמים, דבמזבח החיצון הטעם על תיבת "רוחב" הוא רביעי, ואח"כ על רבוע יהי' המזבח הוא מהפך פשטא ז"ק, וידוע שרביעי הוא טעם מפסיק, ולכן לא קאי יהי' אלא על רבוע שהוא לעכב, אבל במזבח הקטרת הטעמים הם על אמה ארכו ואמה רחבו רבוע יהי', קדמא ואזלא מהפך פשטא ז"ק, וידוע שז"ק הוא סיום של מהפך פשטא והוא ענין אחד, ולכן הכא קאי 'יהיה', גם על אמה ארכו ואמה רחבו.

והטעמים הם בודאי דבר שראוי לסמוך עליהם להלכה, דבנדרים דף ל"ז אמרינו ויבינו במקרא זה פיסוק טעמים, וכתב הרא"ש שע"י הניגון מבינים לחבר המקרא למעלה או למטה, ועיין למעלה בהל' ב' מד' התוס' לענין משוקדים [ועיין בחוט המשולש לרבינו חיים מוולאז'ין זצ"ל ס' כ"ז, שכתב בשיטת הרמב"ם דגנבת עכו"ם עובר בלאו אף דכתיב לא תגנובו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו, משום דבלא תגנובו הטעם הוא באתנחתא, ולא קאי על זה איש בעמיתו]. ולפי"ז מבואר מה דלא כתב הרמב"ם אלא אמה על אמה משום דזהו לעיכובא, אבל ואמתים קומתו דכתיב אח"כ ליכא קרא לעכב, עכ"ל הגראז"מ.

⁵⁸ אולם יש בזה גם ענין משום שעיקר הפסוק הוא 'ארבע מאות שנה' אשר הוא שיעור זמן רב מאד, ובאה האתנחתא לפניו לחלוק לו מקום ואמירה (ראה להלן בזה), ומ"מ עיקר הדבר הוא שדרך ארוכה עומדת לפני אברהם, לא דרך חלקה אלא רוויה עיקושים היא, ורק בסופה יגיע ענינו לתכליתו ויקום ממנו העם הנבחר. וזה עיקר פשט הפסוק.

ולכך הארבע מאות שנה לא קאי בדוקא על עצם העבדות והעינוי במצרים, אלא על כל התוכן, שלא בקל יבוא השלימות המצופה להנחיל לזרעו את ארץ ישראל, אלא אף שנכנס אברהם בארץ לנוחלה, אכתי גרים ונוודים יהיו זרעו, ותקופות קשות יבואו עליהם, וכל זה יושלם למועד ארבע מאות שנה, וזהו עומק דברי חז"ל דהגרות החלה עם לידת יצחק, והיינו באשר לידתו הוא יצירתו של העם הנבחר, וכאן החל מסלול החתחתים אשר לו.

⁵⁹ עוד בענין הפסוקי טעמים בפירוש הגרש"ר הירש זצ"ל, ראה בדבריו, בראשית, ד' ז', ה' ו', ג', ח' כ"ב, ט' כ', י"ח כ'. שמות, א' י', י"ד ל', ט"ז כ"ו, כ"ג ב', כ"ה ל"ג, ל"ב ח', ל"ב י"ג, ל"ג י"ט, ל"ה כ"א, ל"ז ז'. ויקרא, כ"ב כ"ה, כ"ה כ'. במדבר, א' נ"ב, ג' ב', י"ג א', י"ג כ"ב, כ"ב ט"ו. דברים, ד' י"ד, י' י"ב, כ"ב ט', כ"ו י"ב, כ"ח ח', ל"א כ', ל"ב ה'.

וראה עוד במשך חכמה במדבר י"א ל"ב, אשר ע"פ הטעמים קורא את וַיִּקְרָא הָעָם כָּל־הַיּוֹם הַהוּא, ד'הווא' קאי על העם (לכא' היינו שתרתי משמע, וכדמצינו בכ"ד). וכן ראה בדבריו ויקרא י"ט י"ג.

⁶⁰ וראה עוד מש"כ בזה בפנים יפות (לבעל ההפלאה) שם. וע"פ פשט נראים דברי הגר"י קמנצקי ב'אמת ליעקב' שם, דנודב היה לו מעמד של סגן כהונה העומד תחת אביו מעל כל אחיו, והיה משמעות מיוחדת למיתתו. וקרובים הדברים לדברי הגרש"ר הירש, שלכך יש הפסקה מיוחדת אצל נדב, והפסקה קטנה יותר אצל אביהו.

ובאמת בספרים איתא דברים גדולים מאד מאד עליהם ועל ענין מיתתם בקרבתם לפני ה' יותר מידי, בחינת בקרובי אקדש, (וכבר חז"ל אמרו שאמר משה לאהרן שגדולים הם ממך וממני). ולא לחנם כל מי שמצטער על מיתת בני אהרן או מוריד דמעות עליהם, מוחלין לו עונותיו ובניו אין מתים בחייו. (מג"א או"ח ריש סי' תרכ"א בשם הזה"ק והאר"י, והובא במשנ"ב שם).

וראה עוד קרוב לזה בפירוש הגרש"ר הירש בלך לך י"ג ה', על תחושה המועברת אלינו דרך הפסקת האתנחתא.

ובאמת כאשר נבחן באופן עיקבי את מקום האתנחתא, נמצא באופן ברור שפעמים הרבה איננה במקום אשר נראה לעין שהוא הראוי לחלוק הפסוק בכללי פיסוק המקובלים

היום לחלוקה ענינית, אלא יש לפסוק צורת קריאה חיה, שמבקשת ליתן הטעמה מיוחדת לתיבות מסוימות שהם מרכז הענין, ולייחד להם מקום, הלכך יעצר הקורא לפנייהם, ויקרא אותם בפנ"ע, במשקל מיוחד הראוי להם. וראה בזה בהערה⁶¹.

וראה בס' צרור המור שם, "ואמר הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר, להורות שנדב הבכור היה שקול כנגד אביהוא אלעזר ואיתמר, וזהו הבכור נדב באתנח. אבל כשנצרך אביהוא עם נדב, לומר הבכור נדב ואביהוא בזקף גדול, יהיו נדב ואביהוא שקולים כנגד כל ישראל. ואביהוא לבדו שקול כנגד אלעזר ואיתמר". ומקור דבריו בזה"ק ויקרא נ"ב ב' יעו"ש. ויעו"ש עוד באלשיך שם.

⁶¹ כגון, "וַיִּשְׁמַע אֲבִרָהָם אֶל־עֲפְרוֹן וַיִּשְׁקַל אֲבִרָהָם לְעִפְרוֹן אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דָּבַר בְּאֶזְנֵי בְנֵי־חֵת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֶבֶר לְסִחֵר" (בראשית כ"ג ט"ז). והנה בחלוקה ענינית נאמר כאן שני דברים, א', אברהם הסכים ועשה דברי עפרון. ב', ומעשהו היה לשקול לו ד' מאות כסף. ולכאורה ההפסק יש לו להיות אחר 'וישמע אברהם אל עפרון'. ברם אין ההפסק אלא לפני ארבע מאות שקלי כסף. כיו"ב "וַיִּקֶן אֶת־חֵלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אָהֱלֹו מִיַּד בְּנֵי־חֲמוֹר אֲבִי שָׂכָם בְּמֵאָה קִשְׁיָטָה" (שם ל"ג י"ט). ולכא' ראויה החלוקה להיות בין 'אהלו' לבין 'מיד בני חמור', ואילו סכום המעות הוא פרט שולי כמה שקל לידו.

אולם ברור שאין סכום המעות ענין שולי, אלא עיקר תיאור המכירה, ולא לחנם האריכה תורה בפרשת קניית מערת המכפלה, ונעתיק מש"כ בזה בקונטרס 'וישב דוד' (אות ל"ג הערה 71, ע"ש), "דכידוע לא לחנם האריכה תורה בפרטי המכירה וקנין אברהם בשדה, דבזה חל על הארץ שם ארץ אבות והוחזקה ביד ישראל כדאמרו ז"ל א"י מוחזקת לנו מאבותינו, והיינו להיות הארץ משכן לקברי אבות, קובע שמה דהתם אחוזת נחלתם, דאין נקבר אדם אלא באחוזת משפחתו הקבועה המונחלת מדור דור, ובזה מתבטא זיקת העם לארץ כמקור מחצבתם, אשר גם כאשר יגלו הימנה אליה נשואות עיניהם לשוב ושם רואים הם את מקומם האמיתי.

וראה לשון אשר נשתמש בו נחמיה למלך פרס "מדוע לא ירעו פני, אשר העיר בית קברות אבותי חרבה ושעריה אכלו באש וכו', אם על המלך טוב ואם ייטב עבדך לפניך, אשר תשלחני אל יהודה אל עיר קברות אבותי ואבננה" (נחמיה ב'), ולכך לא חפץ אברהם לקנותה אלא בתשלום מלא, למען תהיה לו לאחוזתו ותקבע לקיחת הארץ מהכנעני". וראה עוד בזה בקונטרס 'אחוזת נחלה' שער ב' אות כ"ג ובהערות ק"ו וק"ח, ונתבאר שם שע"י קבורת יוסף בשכם, בזה נקבע המקום לנחלת יוסף, ולכך בזה מסתיים ספר יהושע, ובהכי באה נחלת הארץ ועמדה כמבואר בלשון הכתובים, ע"ש.

ונתבאר ב'וישב דוד' שם, דעל כן היה באופן זה, דהן מערכת המכפלה, הן שכם, והן מקום ביהמ"ק, נקנו בכסף מלא, ובהכי חייל קנין ישראל בשלימות, והוא קובע תוקף הרכישה, שאין בו לזר אף חלק כל דהו, הכל נפרע ושולם במחיר מלא, ומקומו של ישראל הוא גרידא. [וע"ש דלכך נתגלגל שהיה גם במתנה וגם במקח, שהוא שלימות הקנין].

ויסוד הדברים נמצא בחז"ל, וכגון במדרש לקח טוב פ' וישלח, "ויקן את חלקת השדה. אברהם אבינו קנה מערת המכפלה, יעקב אבינו קנה קבורת יוסף, דכתיב ואת עצמות יוסף קברו בשכם (יהושע כ"ד ל"ב), ולמה בשכם, שמשכם נמכר ולשם החזירוהו, דוד המלך קנה מקום בית המקדש, דכתיב ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב חמשים". וכע"ז בכמה מדרשים, דהוקשו מעשי קנין אלו זה לזה.

ובילקו"ש שם (אות קל"ג). "זה אחד מג' מקומות שאין אומות העולם יכולות להונות את ישראל ולומר להן גזולין הן בידן, ואלו הן מערת המכפלה וקבורתו של יוסף ובית המקדש, מערת המכפלה וישקול אברהם לעפרון את הכסף, בית המקדש ויתן דוד לארנן במקום וגו', וקבורתו של יוסף ויקן את חלקת השדה, במאה קשיטה".

וזוהו נמי הביאור בכתוב המסיים של ענין רכישת המערה, "וְאַחֲרֵי־כֵן קָבַר אֲבִרָהָם אֶת־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל־מַעְרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל־פְּנֵי מְמָרָא הָיָא חֲבֵרֹון בְּאַרְץ כְּנַעַן" (שם פסוק י"ט), ולכאורה אף כאן מקום האתנחתא תמוה, ולכאורה היה לו להיות בין תיאור מעשה הקבורה, לבין ציון מקומו, ומפני מה מפסיק לפני 'בארץ כנען', שהוא לכא' ענין שולי ופשוט. אולם ברור שתיבות אלו חולקים מקום לעצמם מפני שהם עיקר הענין, ובזה חל על ארץ כנען היותה ארץ אבותינו. ולכך שבה תורה ומדגישה, 'ויקם שדה המכפלה' וכו'. ואלו דברים נכוחים וברורים למעיין במקראות.

דוגמא נוספת בענין נחלת ארץ ישראל. "וַיִּקְוֶק אֲמֶן אֶל־אֲבָרָם אַחֲרֵי־הַפָּרֶד־לוֹט מַעְמֹו שָׂא גָא עֵינֵיךְ וְרָאָה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׂם צִפְנָה וְנִגְבָּה וְקִדְמָה וַיִּמָּה" (בראשית י"ג י"ד), ולכא' הפסק האתנחתא טפי יש לו להיות לאחר 'וה' אמר אל אברם אחר הפרד לוט מעמו', ואילו הצפנה ונגבה וקדמה וימה' המשך הוא ל'שא גא עיניך וראה'.

ברם יש משמעות מיוחדת בתיאור כל קצוות הארץ לכל צד, לומר לאברם שלכל כיון יפרוץ ויתרחב חלקו, ובתיבות אלו מורגש כיצד יתפשט ויתעצם לכל עבר. לכך באה האתנחתא לפנייהם, לייחד להם מקום ליקרא לעצמם, לשמוע בהם עד היכן יפרוץ אברם, אשר כל האופק הנצפה מכל הצדדים יפול לחלקו. והבן.

ואף בפסוק הבא אין האתנחתא באה במקום המצופה, "כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רָאָה לָךְ אֶתְנַנָּה וְלִזְרַעַךְ עַד־עוֹלָם", ולכא' יש לה לבוא לאחר 'אשר אתה רואה', ולך אתננה ולזרעך עד עולם' מחובר יהיה. ואף כאן לכא' 'לזרעך עד עולם' הוא עיקר

פשוט, אלא מייחדים מקום לתיבה הראויה להדגשה, שבה עיקר הענין, ואיננה ראויה ליקרא בשטף עם חברותיה. וכן

ואפשר להביא לזה דוגמאות רבות⁶². ודבר זה כלל גדול אף לענין שאר הטעמים, שההדגשות וההפסקים אינם פיסוק

הענין, שנחל אברם את הארץ נחלה שאינה ברת פסיקה, והנתינה לו תמשיך להתקיים כנתינה לדורות עולם, וכל עת אכתי יחשב נחלת ישראל אשר מקבלה מהקב"ה, לכך בא ההפסק לפניו לחדד את תיבות אלו ולקוראם בפנ"ע.

⁶² וכגון, כאשר הלך אברהם אל העקידה וראה את הר המוריה מרחוק, "וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם אֶל-נְעָרָיו שְׁבוּ-לָכֶם פֹּה עִם-הַחֲמוֹר וְאֲנִי וְהַנֶּעֱרָן נִלְכָּה עַד-כָּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנִשְׁבַּח אֱלֹהֵינוּ" (בראשית כ"ב ה'). ולכא' מקום ההפסק יש לו להיות לאחר 'שבו לכם פה עם החמור', ולאחריו, 'ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם'. ולכאורה משום שהשתחויה זו היינו קבלת מלכותו וביטול אליו יתברך, והיא עיקר הענין שיגיעו אל הר המוריה ויעבדו את הקב"ה, ולכך מפסיק לפניו אתנחתא, שאין להקיש ביאה לשיבה, ויש להפסיק ביניהם. [אי נמי, בדוקא נקרא בשטף 'שבו לכם פה עם החמור, ואני והנער נלכה עד כה', בכדי להקביל ביניהם ולהורות שהללו מקומם עם החמור, ויצחק הוא אשר ראוי לילך להר המוריה].

וכן "וַיִּשְׁלַח אֲבִרְהָם אֶת-יִדְּוָן וְיִקְחָה אֶת-הַמֶּאֱכָלֶת לְשֹׁחַט אֶת-בְּנוֹ" (שם כ"ב י'), מפסיק אתנחתא לפני 'לשחוט את בנו', אף שלכא' יותר ראוי שיתחבר עם 'ויקח את המאכלת', ברם מורגש היטב עוצמת רטט הענין, שמרים אברהם ידו ליקח המאכלת, ובתורת שבה בא לשחוט בנו לכבוד הקב"ה, וסיוס זה הוא עיקר הכתוב.

וביצחק, "וַיֹּאמְרוּ רֵאן רֹאֵינוּ כִּי-הִיא יְקֹנָה עִמָּךְ וְנֹאמַר תְּהִי נָא אֵלֶּה בִּינוֹתֵינוּ וְנִינֵנוּ וְנִינֵךְ וְנִכְרְתָה בְרִית עִמָּךְ" (שם כ"ו כ"ח). ומפסיק לפני סיכום עיקר דבריהם, 'ונכרתה ברית עמך', ואינו מחובר ל'ותהי נא אלה בינותינו בינו ובינך', מפני שהוא הטעמת הדבר שהתחדש, שכל אויביו מבקשים לכרות עמו ברית שלום, ודרכו מצלחת לו מכל עבר.

אצל יעקב, "וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי-בָא הַשֹּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבָנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׁם מֵרָאשֵׁיתוֹ וַיִּשְׁכַּב בְּמָקוֹם הַהוּא" (שם כ"ח י"א). ונקרא 'וישכב במקום ההוא' בפנ"ע, ואיננו בא כהמשך בעלמא לתיאור של ויקח מאבני המקום וכו', אלא הוא סיכום עיקרו של ענין, ששכב יעקב במקומו של ה', ושם נגלה אליו והובטח לו כל הארץ אשר שוכב עליה. והיה כאן ענין מיוחד של קביעות יעקב בבית ה', וזה ענין דגלגל הקב"ה דלא יפטר צדיק זה בלא לינה לפניו יתברך, ושם היה לו ה' לאלוקים והקים לו מצבה. (והלינה היא הקביעות במקום בכ"ד, וזה שורש ענין הא דמביא קרבן צריך ללון לפני ה'. ואכ"מ).

וכאשר ביקש לשוב מבית לבן, "וַיֹּאמֶר יְקֹנָה אֶל-יַעֲקֹב שׁוּב אֶל-אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וְלִמְנוּלְדֶתְךָ נֹאֲהִיָּה עִמָּךְ" (שם ל"א ג'). וחולק 'ואהיה עמך' מקום לעצמו, ואין האתנחתא באה לאחר 'ואמר ה' אל יעקב', משום שיש כאן הבטחה מיוחדת, שהקב"ה ילך עם יעקב ויהיה עמו להשגיחו ולהנהיגו, ולכך מוטעם ומודגש ע"י שנקרא בפנ"ע.

ואצל בני יעקב, "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהִיוֹתָם כְּאֲבִים וַיִּקְחוּ שְׁנֵי-בְנֵי-יַעֲקֹב שְׁמַעוֹן וְלֵוִי אֶחָד דִּינָה אִישׁ חֲרָבוֹ וַיָּבֹאוּ עַל-הָעִיר בֶּטָח וַיַּהֲרֹגוּ כָּל-זָכָר" (שם ל"ד כ"ה). ונקרא 'ויהרגו כל זכר' בפנ"ע ובא ההפסק לפניו, ואיננו נקרא כהמשך ל'ויבאו על העיר בטח', משום עוצמת הענין, שבאו שני אחים והרגו כל זכר בעיר שכם. וזהו החלק היותר מורגש בכתוב, החולק מקום וקריאה לעצמה.

וכאשר שב יעקב מבית לבן והגיע לבית אל, אל המקום בו נגלה אליו הקב"ה מתחילה, אשר שם נדר שיהיה לו ה' לאלוקים, נגלה אליו הקב"ה וקרא שמו ישראל וברכו, "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֶל שְׁדֵי פְרָה וְרִבְהָ גִזִּי וְקָהַל גִּזִּים יְהִיָּה מִמֶּךָ וּמִלְכִּים מִחֲלָצֶיךָ יִצְאוּ" (שם ל"ה י"א). ולכא' מקום האתנחתא יש לו להיות בין 'פרה ורבה', לבין 'גזי וקהל גזים יהיה ממך ומלכים מחלצריך יצאו'. ונראה שהוא חתימת הברכה באופן היותר מרובה, שמצאצאיו יקומו מלכים וראשים, וזרע נכבד יהיה לו (וכן מצינו בשרה אמנו, 'וברכתיה והיתה לגוים, מלכי עמים ממנה יהיו' (שם י"ז ט"ז)). ומפסיק לפניו אתנחתא, שזהו דבר החולק מקום לעצמו והוא עיקר הברכה. ועוד יל"פ.

ובמלחמת ארבעת המלכים את החמשה, "וַבְּאַרְבַּע עָשָׂרָה שָׁנָה בָּא כְּדָרְלֶעָמֹר וְהַמֶּלְכִּים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיִּכּוּ אֶת-רַפָּאִים בְּעֶשְׂתֵּתֶרֶת קֶרֶנִּים וְאֶת-הַזּוֹזִים בָּהֶם וְאֶת-הָאִיִּמִּים בְּשֹׁה קֶרֶתִּים" (שם י"ד ה'). וכבר העירו דלכא' מקום האתנחתא יש לו להיות לאחר 'והמלכים אשר איתו', ומפני מה מפסיק בין 'ואת הזוזים בהם', ל'ואת האימים בשוה קריתים'. ואפשר שהאימים כשםם כן היו, היותר עזים ומאיימים, וזה ענין הכתוב, לומר דארבעת המלכים שניצח אברהם חזקים היו אף מן הענקים המאיימים שעברו בדרכם. לכך מפסיק לפי הכאת האימים, שהוא עיקר הענין, שהתגברו אף על הענקים היותר מאיימים.

וכן נראה בדברים פרק ב' (ט'-י"א), כאשר נאמר שלא יכבשו את מואב, באשר הקב"ה נתנו לחלקם ואף הוריש מפניהם ענקים. "כִּי-לְבָנֵי-לוֹט נִתְּתִי אֶת-עַרְיָשָׁה. הָאֲמִים לְפָנֵים יֵשְׁבוּ בָּהּ עַם גְּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעֲנָקִים. רַפָּאִים יִחְשְׁבוּ אֶף-הֵם כְּעֲנָקִים וְהַמֶּאֱבָלִים יִקְרְאוּ לָהֶם אֲמִים". ומשמע דהאמים הם היותר מאיימים ומפחידים, והרפאים אף הם נחשבים ענקים הנקראים 'אימים' ע"ש היותם מאיימים.

[יש לעיין הרבה באופן הראוי לאתנחתא. ובאמת אפשר שאע"ג שנראה שצריך להיות במקום היותר מפסיק בענין, אולם יתכן שהדבר חולק את המשפט הרציף, ואינו מתאים, כגון, "וַיְהִי יָצָחַק בֵּין-אֲרַבְעֵים שָׁנָה בְּקַחְתּוֹ אֶת-רִבְקָה בַּת-בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדֹן אָרָם אֲחֻתָּ לְבִן הָאֲרָמִי לֹא-אִשָּׁה" (בראשית כ"ה כ'), שלכא' מקום ההפסק צריך להיות לאחר 'ויהי יצחק בן ארבעים שנה', ואילו 'אחות לבן הארמי' הוא המשך ממש לכינוי רבקה, וכן 'לואישה' הוא המשך של 'בקחתו את רבקה'. אבל האתנחתא לא תבוא במקום היותר מופסק, משום שכך היה חולק את הרצף ונותן משמעות עצמית ל'ויהי יצחק בן ארבעים שנה', ולא בא

מפסיק כזקף קטן אין בו. ואף פסוקים בני ח' תיבות לא מצוי שלא יהיה בהם אתנחתא. (ולכאורה היה ראוי להפסיק בין 'מתוך האש' לבין 'כאשר שמעת').

אולם הדבר מורגש היטב מדוע אין הפסק כזה. שהרי בא הפסוק לחדד ולזעוק את עוצמת הפלא שהיתה במעמד הר סיני, וכדברי הפסוק הקודם לו. "כִּי שָׁאַל-נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר-הָיוּ לְפָנֶיךָ לַמֶּן-הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל-הָאָרֶץ וְלִמְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם וְעַד-קֶצֶה הַשָּׁמַיִם הִנְהִיָּה כְדָבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אֲנִי הַנִּשְׁמָע כְּמֹהוּ". ולכך טעמי הפסוק מעוצמים חדים ושוטפים, וההפסקה היתה מורידה משטף עוצמת הפליאה⁶⁶.

הוא נמי לענין חלוקת הפרשות הסתומות והפתוחות בס"ת⁶³. והוא דבר שיראה המעיין לאחר ההתבוננות, וקשה להאריך בו בכתב, אולם זהו המפתח היותר גדול לכל ענינים אלו.

הטעמה מיוחדת ע"י טעמים חדים ללא אתנחתא

ט) והנה המנגינה היא דבר עדין ותלויה לפי ענין הפסוק וההטעמה הראויה בו⁶⁴, ויש מקומות שדוקא העדר ההפסקה אינו נובע מהעדר חשיבות והדגשה אלא כמעט להפך⁶⁵. וכגון, "הַשָּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאִשֶּׁר-שָׁמַעְתָּ אֹתָהּ וַיְחִי" (דברים ד' ל"ג). וזהו מן הפסוקים היותר ארוכים בתורה (י"א תיבות), שאין בהם כל אתנחתא, ואף

אלא לומר שבהיותו בן ארבעים נשא אשה, ולא לספר על עצם היותו בן ארבעים. (אולם אפשר שיש הדגשה מיוחדת בהא דנשא יצחק את אחות לבו, לכך מפסיק לפני כן האתנחתא).

וכן, "וַיְהִי עֲשׂוֹ בֶן-אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת-יְהוֹדִית בַּת-בְּאֵרִי הַחֲתִי וְאֵת-בְּשֵׁמֶת בַּת-אֵילָן הַחֲתִי" (שם כ"ו ל"ד). שלכא' לא בא ההפסק לאחר 'ויהי עשיו בן ארבעים שנה', משום שאינו ענין לשעצמו לספר שמלאו לעשיו ארבעים שנה ולהפסיק, ולא בא אלא לומר שבהיותו בן ארבעים נשא אשה. ועל כרחנו יבוא ההפסק בין שתי הנשים. וכיו"ב נראה בכמה וכמה דוכתי. וצריך התבוננות בכל מקום לגופו. ויל"פ וצ"ע.

(ואפשר שאף 'ובארבע עשרה שנה בא כדרלעומר', צריך להיות רציף עם 'ויכו את', וכך מורגש שבא בעוצמה והכה כל העומד בדרכו. וצל"ע. ובאמת ע"י כך גם מוטעם באופן סוער ועוצמתי יותר, כראוי לעוצמת ביאתו, והאתנחתא איננה אלא לקראת הסוף. ולו היתה בהתחלה לא היה יכול להיות מוטעם בטעמים סוערים בסמיכות. וראה בנספח. וה"ה נמי י"ל ב'פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך', שיש לו להיות רציף, אע"ג שדוחה האתנחתא ממקומה)].

⁶³ אפשר להראות בקלות שאין ענין הפרשיות סדר וחלוקה תיקנית לפרקים, כענין החלוקות המקובלות בימינו, אלא הוא מסר ודיבור לקורא, אימתי צריך להפסיק ולהרגיש מה שנאמר, ועד כמה משמעותי הפרשה הנאמרת בזאת, וחולקת היא מקום לעצמה. [וכגון במנין השבטים יהיה ביניהם פרשה פתוחה, לחלוק לכל שבט מקום וחשיבות, והרבה כיו"ב]. והדברים ארוכים ומורכבים, ואכ"מ.

⁶⁴ ונזכיר עוד את המ"ב מסעות, אשר כתובים באופן זה. "וַיִּסְעוּ מִרְמֵן פָּרָץ וַיִּחְנוּ בְּלִבְנָה. וַיִּסְעוּ מִלִּבְנָה וַיִּחְנוּ בְּרִסָּה. וַיִּסְעוּ מִרִּסָּה וַיִּחְנוּ בְּקֶלֶתָה" (במדבר ל"ג, כ"ב-כ"ב).

ולכא' היה לו להיות מוטעם במרכא טפחא, או עכ"פ בזקף קטן, ומה מקום אתנחתא בפסוק כה קצר. אולם אין ספק שאין המסעות נקראים כרשימה בעלמא, וא"כ לא יאמר אלא 'אלה המקומות שעברו דרכם בני ישראל, חצרות, רתמה ורמון פרץ' וכו', ברם אין כאן תוספת ידע בלבד מה שמות המקומות, אלא סיפור המסע במדבר שב ומורגש, כיצד נעו והיטלטלו ארבעים שנה ממקום למקום, ומרגישים כיצד נסעו ממקום זה וחנו במקום זה. וכל פסוק כזה מכיל בתוכו את כל צורת הענין. וא"א לקרוא זאת ברצף מהיר, "וַיִּסְעוּ מִחֲצֹרֶת וַיִּחְנוּ בְּרִתְמָה". והבן היטב.

ונמצא, שענין האתנחתא תלוי בכ"מ לגופו, ויש שדוקא פסוק בן ד' תיבות, יופסק באתנחתא, וכך יורגש באופי הראוי לו, ויש שפסוק בן ל"א תיבות יבוא בשטף ללא אתנחתא, משום ענינו.

⁶⁵ דוגמא נוספת. בתחילת פרשת שלח, "לִמְטָה יֵשׁ-שְׂכָר יִגְאֵל בֶּן-יִנְסֵף. לִמְטָה אֶפְרַיִם הוֹשֵׁעַ בֶּן-נוֹן.. והמתבונן יראה שנחלק יהושע משאר המרגלים. דהנה בכל שמותיהם לשבטיהם, ישנו כעין אתנחתא בפסוק ע"י זקף קטן, ואילו גבי יהושע בן נון הרי הוא נקרא בשטף עם 'ולמטה אפרים', ואין כל הפסק באותו מקרא. ויהיה הביאור בזה מה שיהיה, ברור שאינו נובע מעניני פיסוק וחלוקת התיבות הנקרא תחביר, או מהעדר חשיבות, אלא להפך. (כגון שהוא הוא מבטא את שבט אפרים יותר מיחוס שאר המרגלים לשבטיהם, או שכך נקרא יותר בשטף ובמהירות ואינו חולק מקום, והיינו שאין מקומו עמהם ולא היה מעורה בהם (ואילו כלב נהג אחרת וכונדע), או מכל טעם אחר שיהיה, אולם ברור שיש כאן ענין מיוחד ביהושע).

⁶⁶ וכן אח"כ לפני עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן, "פְּנִים בְּפָנִים דָּבַר יְקֹוֹק עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ" (ה' ד', ח' תיבות), וברור מדוע אין נכון בו אתנחתא. (ובמקומות אחרים כמעט אין בנמצא אף בפסוק כע"ז וכנ"ל). ובאמת זה ענין הטעם העליון שבקריאת עשרת הדברות, שע"י תסיסת הטעמים החדים נעשה הכל ענין אחד שוטף, ומתבטל סוף הפסוק.

ויש בפרשת ואתחנן ג' מקומות נוספים של פסוקים שלכא' היה צריך להיות בהם אתנחתא, ותחת זאת באו בהם טעמים שוטפים ומועצמים, "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מֵצַוְךָ הַיּוֹם עַל-לִבְבְּךָ" (דברים ו' ו'. ט' תיבות). "וַיִּתֵּן יְקֹוֹק אוֹתָתָּה וּמֹפְתִים גְּדֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרַיִם בְּפָרְעָה וּבְכָל-בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ" (שם פסוק כ"ו. י"א תיבות). והפסוק המסיים של הפרשה, "וְשִׁמְרָתָּ אֶת-

נטויה ובמנראים גדלים ככל אשר עשה לכם יקוק אלהיכם במצרים לעיניך⁶⁷. וזהו דבר נדיר מאד שיש ג' פעמים תלישא בפסוק אחד].

[ובאמת אף הפסוק הבא לאחריו רב מאד טעמים חדים ועוצמתיים המחזקים כל תיבה אשר בו, וא"צ אף לפרש מדוע. "אן הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גו במסת באתות ובמופתים ובמלחמה ובקיד חזקה ובזרנע

המצוה ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם" (שם ז' י"א. י"ב תיבות). והמשותף לכולם הוא הדרמטיות והעוצמה שבהם הם צריכים להאמר, והם הם מעיקרי הפרשה. וכל פרשה זו נושאת בקרבה את יסודות היהדות.

עוד מצינו בפרשת ראה "כי תשמע באתות עריך אשר יקוק אלהיך נתן לך לשבת שם לאמר" (י"ג י"ג. י"ב תיבות). ואף כאן הענין ברור, משום דמייירי בשמועת עיר הנדחת מעל ה', וזו שמיעה מרעושה וצווקת, לכך טעמיה מועצמים ושוטפים, ואין בו כל הפסק. [ויש בעיר הנדחת דינים מיוחדים, וכולה חרם היא, באשר הוא מציאות חמורה מאד, ונחשב למרד באלוקי ישראל, ואיננו דומה כלל ליחיד שעובד ע"ז (והא דנהרגים בחרב הוא משום שיש דין מלחמה בהם, ואכמ"ל), וזהו המקום היחיד שכתוב לשון מוכפלת 'הכה תכה'].

ובסוף התורה מצינו פסוקים של י' תיבות ללא אתנחתא. "ואת הנגב ואת הכפר בקעת ירחו עיר התמרים עד צער" (דברים ל"ד ג'). ולימית שם משה עבד יקוק בארץ מואב על פי יקוק" (שם פסוק ה'). וענין העדר הפסק במיתת משה, שלא היה 'ע"פ ה' ענין נוסף, אלא כל מציאות מיתתו ע"פ ה' היא, והקב"ה בעצמו נטל נשמתו תחת כסאו וכנודע. ועוד יל"פ שבדוקא מיתת משה מוטעמת בטעמים שוטפים (ועי' סוטה י"ג ב'). ואילו ואת הנגב וכו', לכאורה בפשוטו היינו משום שכך הירדן נחשב מקום אחד, ויל"ע למה לא הפסיק בין הנגב לבין ואת הכפר, ויל"פ וצל"ע.

אולם כמדומה בשאר מקומות נדיר למצוא אף פסוק של ח' תיבות ללא אתנחתא. ובכל אופן, ברור שכללי האתנחתא אינם ענין לפיסוק בעלמא, ולא דוקא לפי אורך המשפט וחלוקתו הענינית הפשוטה יבואו, כפי שיראה כל מעיין שיבדוק ביסודיות.

⁶⁷ ומנגד, כמדומה יתכן שדוקא פסוק רב משמעות מאד, לא יודגש בטעמים עוצמתיים ותוססים, משום שלפי אופייו דוקא כך ראוי. וכגון, "ויען ויאמר אלי לאמר זה דבר יקוק אל זרבל לאמר לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר יקוק צבאות", והנה זהו פתרון מראה מנורת הזהב אשר ראה זכריה, אשר נשפע עליה שמן מעצמו. וידוע בכל הספרים שחזון זה הוא העומד בשורש בית שני והגאולה העתידה (יעוי' בדניאל ב' מ"ה ובמפרשים שם). ולא בחנם הוא ההפטרה בשבת חנוכה (וכן בפרשת 'בהעלותך את הנרות'). וענין 'כי אם ברוחי' מסמן תקופה חדשה בתולדות ישראל, ומכאן ואילך החל התפשטות תורה שבע"פ וכנודע (וראה 'וישב דוד' את נ"ח).

והנה עצם היותו אמירה מהדהדת אמנם מודגש בטעמים שלפניו, ולכך 'ויען' מוטעם בגרש, שהיה כאן עניה רבתי (וראה בהערה לעיל אות ד' בגדר הגרש), וכן 'זה' מוטעם בתיב, שענינו הכרזה מהדהדת (ראה לעיל סוף אות ו'). אולם עצם תיבות 'לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוחי', כמדומה לכאורה שאין נכון בהם הטעמה עוצמתית וחזקה, אלא אדרבה, הנמכת קול ורגיעה, לא בחיל ולא בכח, אלא בצורה פנימית יותר תבוא השלימות הנצחית שאינה ברת ביטול. והבן.

[וידוע מה שהאריכו רבותינו לבית בריסק (בדבריהם מפי השמועה) בענין נבואה זו, דבה נמסר ענין הא דקדושה שניה לא בטלה לעת"ל, משום שהייתה בחזקה ולא בכיבוש (כמבואר ברמב"ם פ"ו מהל' בית הבחירה הט"ז), וממילא נצחית היא ולא אמרינן בה דמיתלא תליא בכח הכיבוש, והבן. ויעוי' בכתבי הגרי"ז סי' קע"ט מו"מ בזה בין הגר"ח להגרי"ז. ויסוד הדברים שבבית שני החל הנהגה אחרת ופנימית יותר, שמכחה שוב לא בטלה קדושת הארץ, מבואר הרבה בספרים, כגון יעוי' מש"כ בעל הלשם בספר הכללים אות ט"ו. וראה עוד בדברי ר"צ הכהן בפרי צדיק בכ"מ, כגון בבהעלותך אות י', "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות. הענין הוא שבבבל התחיל עיקר התפשטות תורה שבעל פה על ידי אנשי כנסת הגדולה...". והדברים ארוכים וידועים].

דוגמא נוספת. "וילאמר צא ועמדת בהר לפני יקוק והנה יקוק עבר ורנח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יקוק לא ברנח יקוק ואת הרנח רעש לא ברעש יקוק, ואת הרעש אש לא באש יקוק, ואת האש קול דממה דקה" (מלכים א' י"ט, י"א-י"ב). וברור ש'רוח גדולה וחזק מפרק הרים' יוטעם בטעמים עזים (וכן צא ועמדת בהר לפי ה'), ואילו סיום הפסוק שהוא לב הענין, 'קול דממה דקה', כענינו כן יבוא, ובו יסתיים הכתוב מתוך השקט. [וכידוע אלו פסוקים רבי משמעות, ובהם אמר הקב"ה לאליהו שדרכו קעת לא תבוא בקנאות ובסופת אש, אלא בהנהגה אחרת, ולכך תם ענינו וימשח את אלישע תחתיו, וראה בזה בהערות המאמר בענין מרכא כפולה].

ואגב אורחא, נבאר עוד שינויי לשון התלויים בתוכן ובאופי הראוי שהענין צריך להיות מוטעם. הא דנאמר 'חזק', אע"ג דלכא' נכון יותר 'רוח חזקה', משום דבא להטעים בחזקה את עוצמת הרוח, וכך נאות לו תיבת 'חזק', והמבין יודע שענין הפרשי לשון זכר ולשון נקבה שורשם בעוצמת הצלילים, ולעולם לשון זכר חזק ועוצמתי יותר. ואילו לשון נקבה רכה יותר. ואין המקראות נזקקים לכללי הדקדוק מלאכותיים, אלא יש מקומות שנוקטים לפי הענין, וזהו טעם הכתובים הרבים שאינם נאותים עפ"י דקדוק. ("הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד" (רשב"ם שמות י"א ו'), וכע"ז מצינו בשאר מפרשים, שיש בתורה הרבה שינויים מכללי הדקדוק המאחרים).

ואין זה חסרון, אלא אדרבה, הכללים הקפואים אינם אלא סידור מלאכותי ולא טבעי. וכן מצינו שמשום לשון נופל על לשון או סיבות אחרות הנכונות בביטוי צלילי הענין שעסקינן בו, נכתב בצורה מסויימת, והדקדוק אינו דבר מכריח ונוקשה אלא שבדר"כ יש בו פשר וצליל נאות (ואכ"מ), אמנם אין כלליו הקפדניים כופים עצמם על השימוש לשון הנכון לפי הענין, ואין זה

אלא דבר מעושה שסידרוהו בני אדם ואיננו מחובר תמיד לתוכן, ולכך אינו אלא דבר מודרני יותר, ואילו השפה האמיתית שהשתמשה בה התורה וכן בפועל השתמשו בה נביאנו ואבותינו, חורגת ממנו פעמים רבות, ואכמ"ל.

[וראה בתשובות הרמ"א, "כי אנכי נזהר בענין ולא במלות, ואני מודה ששותא דמר לא ידענא, אך אומר שזהו דקדוק עניות ושרי לי מריה.. ואף כי לפעמים דברתי בלשון נוכח ונסתר, בכוונה עשיתי זאת כי הוא נמצא במטבע הברכות ובמקראות" (שו"ת רמ"א סי' ה'), "כיו"ב כ' היעב"ץ בכ"ד, "הדקדוק מלאכותי מעשה ידי אדם והסכמי מבני אדם שהלכו אחרי הרוב הנמצא בכתובים", (לוח ארש סעיף ת"ה). "בעלי הדקדוק אחרונים מאד גם באמוראים וגאונים אין זכר למו קמו ונתחדשו אחר הגאונים, הראשון שהמציא חכמת הדקדוק..", (מטפחת ספרים פ"ד).

ואמנם כמובן ענין זה במחלוקת גדולה שנוי, וגם אם ננקוט שיש כהיום ענין לשלוט היטב בכללי הלשון (כמו שנקט המהרש"ל, בר פלוגתיה דהרמ"א התם), היום אין חולק שבשפת קדמונינו לא נהגו כן, והיא השפה החיה ביותר טבעית ואמיתית, לכך אף התורה הקדושה איננה משועבדת לכללי תקינות דקדוקית שסידרו בעלי חכמה זו, כפי שיראה כל רואה, ואין זה ח"ו פגם, אלא אדרבה, הרבה תוכן יש בהבעת כל תיבה, מפני מה מופיעה כאן באופן זה, וכל צליל אות והרגשה בדקדוק הוא, ומיוחד למקום ולתוכן המסויים הלזה, ולא ע"פ כללים מסודרים במלאכותיות.

וכבר הביאו שעמד בזה המהר"ל, "זה דרך המדקדקים, כי לא יביטו רק אל תמונת המלה ואל המשקל.. מבלי שישימו לב פירוש המלה כלל, ואז ימשכו הענין אל המילה אף בדרך רחוק, ואין זה דרך חכמים, רק הם הביטו אל פירוש המילה וענינה", (באר הגולה ע' מ"ז, וראה עוד בדבריו בגור אריה פ' כי תצא פכ"ו), והיינו, שבעלי הדקדוק מקצינים לתפוס הכל בתוך טבלאות וכללים, ואינם מרגישים שלכל תיבה יש הבעה לכשעצמה כיצד מורגשת ומתפרשת].

ואם יש תיבות שמשמשות בהם בלשון רבים, אע"ג דאינו אלא ליחיד, היינו משום דלעולם מהות לשון רבים ענינו הביטוי המופיע בצורה מועצמת עזה וחשובה, ואף במקום שמדובר על דבר עז וגדול, משתמשים בלשון רבים, וכמו שפי"רש"י בפרשת וירא (כ' י"ג), "וַיֵּהָא אֱלֹהִים מִבְּרִית אֲבִי", "כאשר התעו לשון רבים, ואל תתמה, כי בהרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים. "אשר הלכו אלהים", "אלהים חיים", "אלהים קדושים הוא", וכל לשון אלהים לשון רבים. וכן "ויקח אדוני יוסף", "אדוני האדונים", "אדוני הארץ", וכן "בעליו עמו", "והועד בבעליו". והיינו, דמהות שם בעלים ואדון הוא חשיבות ועוצמה, שמסור הדבר לידיו, הלכך מתבטא בלשון עזה.

ובאב"ע שם, "ובלשון הקדש דרך כבוד לומר על הגדול לשון רבים, כמו אדנים ובעלים, שאמרו אדנים קשה..". וטעות לחשוב שהוא ענין מיקרי בעלמא, שדרך כבוד אומרים לו חשוב אתה כרבים, וכל חשיבותו נובעת מהרגילות להשתמש בו בלשון רבים, אלא אדרבה, סימן בעלמא הוא, ומאותו הטעם משתמשים בזה לרבים, משום שצלילו עז וחשוב, משתמשים בזה אף ללשון מרות וגדלות, הראוי להופיע בצורה חשובה. וכן בכל פניה לאדם נכבד משתמשים בלשון שמבטאת את נוכחותו החשובה. (או משתמשים בלשון נסתר, ומשמעותו שאין הוא ראוי להופיע לפניו ולעמוד נכחו ממש כדבר איש אל רעהו, אין המדבר נמצא בצוותא חדא עמו ופונה אליו, אלא אומר דברים לפניו. וראה עוד להלן אות י' בענין הפרש הפיסוק טעמים בדיבור משה אל ה'). התבונן בזה ותמצא שכן הוא.

ומצינו גם להפך, כגון, בפרשת ואתחנן לאחר עשרת הדברות, אמרו ישראל 'ואת תדבר אלינו', וכבר פירש רש"י שנכתב לשון נקבה משום שתשש כוחו כנקבה שאינם רוצים לשמוע מהקב"ה בעצמו, וע"פ פשט יל"פ דנקט לשון נקבה, משום דיש כאן חסרון ב'ואת' ואיננו מופיע אלא בצורה מוחלשת, דמשה שכינה מדברת מתוך גרונו וכלי הוא להעביר את קול ה' באופן הטהור ביותר שאפשר. הלכך אע"ג דאין בכח ישראל לשמוע קול ה' ישירות אלא דרך משה, אפ"ה קול ה' הוא, והבן (ונת' עוד במק"א).

ואף אם יהיה הפירוש התם מה שיהיה, ברור שכ"מ שנקט לשון נקבה, הענין צריך להישמע בצורה פחות עזה. ואין התיבות היכ"ת בלבד להעביר ענין הטמון ברמזים מקריים, אלא בצליל מונח כל התוכן, ובו נוצר הרושם הנכון לאוזני השומע. והבן.

כיו"ב כתיב מלא וכתוב חסר, תלוי במהות ובתוכן הנזכר ובהרגשה שבה צריך להופיע הדבר, האם במלואו או להפך, באשר הכללים שלנו שכביכול עיקריים ומסודרים, אינם אלא דבר מלאכותי ושרירותי של סדר ותקינות מקובעת שסידרו מדקדקים ואנשי לשון, ואילו בתורת ה' תמימה מיתלא תליא בענין גופו, ולפעמים הוא נראה בעינינו ככתיב שאינו אלא לדרש, וע"פ פשט כביכול איננו תקין, וזו טעות גדולה, וכל מושגי התקינות שלנו יש בהם פן חיצוני מאד, ואין השפה האמיתית כה תלויה בכללים שרירותיים, אלא בתוכן הענין המדובר ובצליליו הנאותים לכשעצמו, וכשם שנתבאר שבטעמים אינם כללי פיסוק יבש, אלא תלויים בתוכן הבעת צלילי הענין עצמו.

[ובעומק זהו ענין 'אין מרובע במעשה בראשית' (ירו' נדרים פ"ג ה"ב, הובא בר"ן שם כ"ה א'), הריבוע הוא השרטוט, העיצוב המלאכותי אשר ביד האדם, המנסר בול עץ לשולחן, המסתת אבן לבנין, וכיו"ב. לכך יש לו לאדם דפוס ותבנית קבועה. אולם מצד עצם הבריאה אין תבנית קבועה ומסותתת, יש לכל דבר את התפשטותו בצורתו היחודית, ודוקא העיגול והצורה המתפשטת הלא זוויתית, על ריבוי גווניה ואופניה, הלא זהו הצורה היותר טבעית, שאין בה גבולות משורטטים הקבועים בדפוס ותבנית. ועם השנים שפתנו הופכת להיות מלאכותית ומרובעת יותר, והוא תהליך שהולך ומתחזק, אולם מתנתקים הדברים מנביעת התוכן המקורי ונעשים חלולים חלולים, כפי שמתרחש ללא הרף, הן בבני אדם והן בשפה, וחד הוא].

ונעתיק דוגמא נאה שהבאנו בקונטרס 'אחוזת נחלה' אות ל"ג הערה קנ"ו, כיצד כתיב מלא וחסר, תלוי במובהק בתוכן הענין שעסקינו ביה. "וכעין זה מצינו במשה ויהושע, וכמבואר בקרא "ויבוא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם, הוא והושע בן נון" (דברים ל"ב מ"ד) ופירש"י "שבת של דיוזגי היתה, ניטלה רשות מזה וניתנה לזה. העמיד לו משה מתורגמן ליהושע שיהא דורש בחייו, כדי שלא יאמרו ישראל רבך לא היה לך להרים ראש. ולמה קורא אותו הושע, לאמר שלא זחה דעתו עליו, שאע"פ שניתנה לו גדולה השפיל עצמו כאשר מתחילתו". ויל"פ עוד, דאין זה ענוה בלבד, אלא אף שנתמנה מ"מ

מאחר דהיה משה קיים, אין ראוי להעמידו בשלימותו ולמנותו בשוה למשה. וס"ס לא הגיע למקומו. לכך לא נכתב בשלימותו, ואין דרך ארץ שהרב והתלמיד ימנו כמדברים לישראל יחדיו. ומ"מ היה כאן מינוי והרמת ראש למלא מקום משה.

ויש להוסיף, דהנה נצטווה משה "יהושע בן נון העומד לפניך, הוא יבוא שמה, אותו חזק" וכו' (דברים א' ל"ח), ואכן קיים משה ציווי זה וחזק את יהושע בהנחלת הארץ, להעמידו תחתיו בזה, "ואת יהושע צויתי בעת ההיא לאמר, עיניך הרואות" וכו' (שם ג' כ"א), הנה נכתב הכא יהושע מלא וכמדומה לא נמצא עוד כוותיה, והיינו דכאשר ממלאים ידיו ומחזקים אותו להמשיך ההנהגה ולעמוד תחתיו, נכתב בריבוי ובשלימות, מאידך במקום שכבר מתואר כמנהיג יחד עם משה, ראוי למעט מפני כבוד משה, "ע"כ מה שהובא שם.

וראה דוגמא נוספת לענין זה, דכתיב מלא מבטא את הענין יותר בתוקף, וכתיב חסר ברפיון, להלן ח"ב במאמר בענין זרקא כפול בהערה שבסוף אות ג', ע"ש שנת' ענין הה' מקומות שכתב יעקב מלא ואלוהו חסר, ודרש חז"ל בזה. ואפשר להרגיש את פשר ענין הכתיב מלא וכתיב חסר, בהרבה מקומות נוספים, דו"ק ותשכח.

[עוד הראו, שגם כאשר כתיב אות ה' תחת אות ו', ענינו להחסיר בעוצם הדבר, וכך הצליל רפה יותר, וכגון, כאשר כתיב 'ונסכה' (ויקרא כ"ג י"ג), היינו משום שבמנחת העומר בא מנחתה כפול, ואילו לעומתם הנסכים לא נתרבו, וכמו שפי' רש"י שם, 'אע"פ שמנחתו כפולה, אין נסכיו כפולים'. וכיו"ב נראה, דהנה בכל מקום כתיב 'יריחו', מלבד כאשר בנה חיאל בית האלי את יריחו ועבר על קללת יהושע, כתיב שבנה את 'יריחו', והיינו משום שבניית יריחו יש לו משמעות של חסרון, ששבו למעשי האמורי, (ונת' בארוכה להלן במאמר בענין מרכא כפול אות ז' בהערה), הלכך התכנתה בלשון חסר וגרוע. ובאמת כאשר בנאה היתה מקוללת וארורה והיו המים שם משכלים (מפני קללת יהושע כמבואר בחז"ל), עד שבא אלישע ותיקנה, ראה שם משנ"ת בזה].

ואף ענין כמו מפיק ה', שנראה כתקנות לשונית מחוייבת בתיבה המיוחסת לדבר, אין זה נכתב בתורה כחוק דקדוקי בעלמא, אלא משום שכך הצליל הנכון לבטאות את ענין זה. ויש מקום שאע"פ שבחוקי הדקדוק צריך להיות מפיק ה', כיון שאינו נכון במשמעות המסויימת של הפסוק, לכך לא יבוא. וראה בדברי רש"י במטות ל"ב מ"ב, שהביא מד' ר"מ הדרשן, דלכך "ויקרא לה נבח כשמו" אינו מפיק ה', משום שלא נתקיים לה שם זה. ותמה עליו משתי מקומות אחרים שבאה תיבת 'לה' ללא מפיק ה'.

וכ' ע"ז הרמב"ן, "הרי הרב אוצר בלום לתורה להלכות ולהגדות, ואשתמיטתיה זו שאמרו במדרש רות (רבה ה' ה') "ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך" (רות ב' י"ג), אמר לה חס ושלום אין את מן האמהות אלא מן האימהות, ודכוותיה ונבח הלך וילכד את קנת ויקרא לה נבח בשמו, מלמד שלא עמד לה אותו השם, ודכוותיה ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער, מלמד שאין לשקר תשועה, עד כאן באגדה. וכן בגמרא של מסכת סנהדרין (כ"ד א') אמרו, זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל, לבבל נחות ואשתרובי אשתרוב לעילם, דיקא נמי דכתיב "לבנות לה בית" שמע מינה, והוא מדרש מן חסרון המפיק הזה שלא עמד לה הבית בארץ שנער".

והיינו, שמאחר שמשמעותו פחותה, צלילו פחות מודגש. ובדברי אלוקים חיים לעולם מונח בצליל במדויק את תוכן הדברים הנכון לפי הענין הלזה, ואין ענינם כחוקי תקינות לשונית מרובעת שסידרו בני אדם בטבלאות שוות.

וכן יש כיו"ב בפרשת תזריע, "וְאִם-בְּהֵרֶת לִבְנָהּ הָיָא בְּעוֹר בְּשָׂרוֹ, וְעַמְּקֵי-אֵי-מִרְאָה מִן-הָעוֹר וְשַׁעֲרָהּ לֹא-הָפֵךְ לִבָּן, וְהַסְגִּיר הִכְתוּ אֶת-הַנֶּגַע שְׁבַעֲתַיִם יָמִים" (ויקרא י"ג ד'), ושערה הכא איננו מפיק ה', ואילו להלן פסוק כ', "וְשַׁעֲרָהּ הָפֵךְ לִבָּן, וְטִמְאָן הִכְתוּ נֶגַע-צֶרְעַת הָאֵא, כֹּאן בא שערה מפיק ה'.

והטעם פשוט, משום שענין השער לבן שבנגע, בתורת שבו ניכר עוצם לובן הנגע, שאף השער הפורח ממנו נעשה לבן, (והשער הוא כח החיות שיוצא חוצה, ואכ"מ), ולכך נגע צרעת הוא, אולם אם אין שער נעשה לבן, אין השער נעשה נמי לחלק מהנגע, ולכך לא כתיב 'שערה' מפיק ה', ששוב איננו 'שערה' כל כך, ומובדל הוא מן הנגע. ומצאתי במשך חכמה שם דברים בזה, וכנראה זה כוונתו, יעו"ש. וראה שם שלפי"ז ביאר להפליא את שינוי הלשון, דהכא כתיב 'עור בשרו' והתם 'ובשר', ודו"ק. [וראה עוד מש"כ לפרש בענין אחר, בתפארת ישראל נגעים פרק ד' אות י"ח. ויעו"ש בתוי"ט].

וכן מצינו מ' סתומה (סופית) באמצע תיבה, והוא בישיעיהו ט' ו' 'למרבה המשרה', וע"ש ברד"ק, "המ"ם סתומה בכתוב, וקרי במ"ם פתוחה, ובהפך זה בעזרא "המ"ם פרוצים", מ"מ פתוחה בסוף התיבה בכתוב, ויש בו דרש, כאשר יסתמו חומות ירושלים שהם פרוצים כל זמן הגלות, ולעת הישועה יסתמו הפרוצים, ואז תפתח המשרה, שהיא סתומה עד מלך המשיח".

ועומק הדרשה מאות מ' הסתומה שב'למרבה המשרה', ומהמ' הפתוחה של 'המ' מפורצים', משום דענין הא דבסוף תיבה המ' נסתמת, מורגש היטב בהגייה, שכאשר תחתום את התיבה בהברת המ' חתומה ונסגרת ומהדהדת הרבה יותר בחלל הפה, וכך משפט הסיום שיבוא בהטעמה והדגשה. ובהכי הוי מ' עוצמתית יותר. ולכך כאשר באמצע תיבה יבוא באופן סתום, המשמעות שהוא מ' מודגשת ומהדהדת יותר, ורבה תהיה המשרה אשר ישא על שכמו הנצר המיועד לכונן כסא דוד בשלימות. ולכך בעומק דרשו, שיבנה את חומות ירושלים ויכוננה בשלימות ללא פצות.

[ובאמת לא בחנם יבוא המ' סתומה של העת"ל במקרא זה דייקא, "כִּי-יִלְד יִלְד-לָנוּ בֶן נֶתַן לָנוּ וְהָיָה הַמִּשְׁרָה עַל-שִׁכְמִי וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פְּלָא יַעֲקֹב אֶל גְּבוֹר אַבְיָעַד שֶׁר-שָׁלוֹם. לְמַרְבֵּה הַמִּשְׁרָה וְלִשְׁלֹם אֵין-קֶץ עַל-פֶּסֶא דוֹד וְעַל-מַמְלַכְתּוֹ לְהַכִּין אֶתְּהּ וְלִסְעָדָהּ בְּמִשְׁפָּט וּבְצִדְקָה מִעֲתָהּ וְעַד-עוֹלָם קִנְיָתָהּ יִקְוֶה צִבְאוֹת תַּעֲשֶׂה זֹאת", אולם הוא מן הפסוקים היותר עיקריים בנבואות על ימות המשיח, וזהו המקרא הראשון בישיעיהו שמדבר בו ומבטיח את לידתו. [ולפני כן לא נזכר אלא שלעת"ל יבוא יום ה' הנורא, וכן שבאחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, אולם לא הוזכר הנצר מגזע ישי שעל ידו יבוא הגאולה].

שיבתם ללא כל חסרון, ואדרבה ברכוש גדול יצאו מאת פרעה, ולא עלה ביד מצרים לנגוע ברעה בכל שהוא.

וכמובן הוא סימן לבנים, אשר ישובו ממצרים בשלימות על כל רכושם ובתוספת, ולא ישאר יהודי אחד בבית עבדים הלזה, אע"ג דמצרים נודעה כמקום שהנכנס אליה ידע כיצד יראה בביאתו, אולם ביציאתו לא ידע כמה ישאר ממנו ומביתו. וכל כה"ג הפסוק נקרא ביתר עוצמה.

ולא עסקינו אלא בתורה, אולם בנביאים מצינו פסוקים גדולים בהרבה ללא אתנחתא, אשר בולט בהם עוצמת ענינם. כגון פסוק בן כ"ז תיבות בירמיהו, "וְאֶמְרָתְךָ אֱלֹהִים כְּהֶאֱמַר יִקְוֶה הַנֶּגֶן מִמֶּלֶךְ אֶת־כָּל־יִשְׁבֵּי הָאָרֶץ הַזֹּאת⁶⁸ וְאֶת־הַמְּלָכִים הַיֹּשְׁבִים לְדֹד עַל־כֶּסֶף וְאֶת־הַכֹּהֲנִים וְאֶת־

שו"ר שבהמשך לאחר עשרת הדברות יש פסוק נוסף כע"ז, וללא ספק, הוא באמת הפסוק הארוך ביותר בתורה ללא אתנחתא. "כִּי מִן כָּל־בְּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מִדְּבַר מִתְנַךְ־הָאֵשׁ כָּמֶנּוּ וַיַּחֲ" (ה' כ"ג), ואף בו הטעמים מועצמים ושוטפים, עד שיש כאן פסוק בן י"ד תיבות הנקרא ברוב עוז ואמירה ללא כל אתנחתא.

פסוק נוסף בן י"א תיבות ללא אתנחתא (ואף ללא זקף קטן), אלא הטעמים בו שוטפים ומחברים. "וַיַּעַל אֲבֹרָם מִמִּצְרַיִם הָאֵל וְאֶשְׁתּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר־לָן וְלוֹט עִמּוֹ הַגָּבֵה" (בראשית י"ג א'). וכמדומה בא לומר ששב אברהם ממצרים בשלימות, הוא וכל הנלווה אליו, ולא נפלה משערות ראשו ארצה, לא לו ולא לכל החוסים בצלו, לכך אין כל הפסק אלא נקרא בצוותא חדא, שכל אלו נשארים מאוחדים ושלמים וכפי ביאתם כן

וז"ל המצודות, "למרבה המשרה, ר"ל השם שר שלום יורה על מרבית הממשלה ועל מרבית השלום עד אין סוף. 'על כסא דוד', מרבית הממשלה והשלום יהיה על כסא דוד, ר"ל על המלך היושב על הכסא". והיינו שטומן בקרבו את כל מהות ימות המשיח, שיהיה בימיו שלום לאין קץ, והמשרה שישא על שכמו תהיה רבה ללא גבול, ותתכונן ממלכת דוד באמת ומשפט וצדקה שישכון בה.

ואמרו, "וכן את מוצא שלא כונן הקדוש ברוך הוא את מלכות בית דוד אלא בשלום שנא' למרבה המשרה ולשלום אין קץ (ספרי זוטא ו'). ובבמד"ר ובספרי בברכת כהנים דרשו, 'וישם לך שלום', 'ר' נתן אומר זה שלום מלכות בית דוד שנ' למרבה המשרה ולשלום אין קץ'."

ואמרו עוד, "באותה שעה משלם הקדוש ברוך הוא מתן שכרן של צדיקים שאין לה קץ ואין לה הפסק, אשריהן הצדיקים שהן מרבים את התורה ורודפין שלום לישראל, שמשלמין שכר פועל שאין לו קץ ואין לו הפסק לעולם ולעולמי עולמים, שנ' למרבה המשרה ולשלום אין קץ" (בר"ר ויחי צ"ז). וראה עוד בכלי יקר בראשית פכ"ו, "ובבאר השלישי לא רבו עליה, כי בית המקדש השלישי יבנה על ידי מלך המשיח, שנאמר בו 'למרבה המשרה ולשלום אין קץ', כי אך שלום ואמת יהיה בימיו. על כן נקרא רחובות כי אז ירחיב ה' את גבולם..".

והיינו שזהו המקרא שבו מבואר שריבוי השלימות שתבוא בימות המשיח תהיה לאין קץ וגבול, לכך תיבת 'למרבה' יבוא בכל תוקף ועוז. וי"א שאף אות ל' שלה רבתי היא, וגם זה מאותו טעם הוא. (וראה עוד בריאקנטי בראשית פ"א, ובמלת אדם נתעוררו רבותינו ז"ל בספר הזהר, כי האל"ף רומזת לראשונה כאשר ידעת. הדל"ת לשכינה כי היא הדל"ת רבתי שבאחד. המ"ם סתומה אמרו כי רומזת למ"ם סתומה שבמלת 'למרבה המשרה', אולי כוונתם היתה לרמוז למה שכתוב 'ודוד עבדי נשיא להם לעולם'. וראשי תיבות מאדם א'דם ד'וד מ'שיח יודיעוך סוד זה". והיינו שמ' זו היא השלימות ותכלית הכל, שיבוא לעת"ל ע"י משיח).

ואילו המ' פתוחה אשר ב'הם מפורצים' הנאמר על חומות ירושלים כאשר יצא נחמיה לבחון אותם, מדגישה את רפיסת חומת ירושלים, שפרוצה היתה ונתונה למרמס לכל, ולא היה לעיר כל תוקף ועמידה, ובהכי מורגש כיצד היתה העיר בשנות החורבן, וכציד פגש אותה נחמיה בבואו לכוננה. ומעשהו לסתום החומות, הוא הוא מעשה משיח, לכונן את עיר הקודש. [וראה בזה להלן חלק ב' במאמר בענין מרכא כפולה אות י"ב בהערות, ובמאמר בענין קרני פרה אות ח' ט']. ועכ"פ קחזינו, דאף כללים בסיסיים כמו אות סתומה ופתוחה, אינם קבועים ועומדים ע"פ חוקים, אלא יש להם שייכות לתוכן הכתוב והבעתו המיוחדת למקום זה.

כללא דכולא מילתא, אע"ג שודאי יש סודות וגנזים לאין סוף בתיבות בנקודות ובטעמים, אסור לסבור שיש מקומות שע"פ פשט אינם תקינות ומדוקדקות ח"ו, אלא עלינו לידע שאין ולא יכול להיות דבר מעין זה, וכל דברי התורה הקדושה מדוקדקים בתכלית בדרך הפשט, וכל תיבה הנכתבת בתורה היא שפת לשון הקודש הנכונה במקום זה, על כל אותיותה ונקודותיה וטעמיה. ולעולם לא יתכן שמשום שרצה הקב"ה לרמוז לנו ענינים טמירים ומדרשות נעלמות לכך אין הלשון נאותה כ"כ. יסכר פי האומר כן.

ונמצא, שלכל תיבה, צליל, הטעמה, אופן הגייה, יש משמעות ברורה בפשט, אלא שבתוכו ובעומק משמעותו טמון רזים אין לאין סוף, ולעולם נובעים וקשורים הם לפשט התיבה. (ואם כך נכון מבחינת הענין, אין זה שינוי מתקניות הדקדוק, שאין קפדנותו אלא דבר מלאכותי שנתחדש). ולכך דוקא התיבות שמופיעות בצליל מיוחד ובשינוי כתיב, הרי זה קשור למשמעות הנכונה והמיוחדת של הענין, וממילא הוא שרובדים רובדים של עומק טמון בזה. וראה עוד אריכות בענין היחס שבין הפשט לדרש, בקונטרס 'כי הם חיינו' שער ג'.

⁶⁸ ראה במאמר בענין קרני פרה אות ו', מפני מה הוטעם הכא בקרני פרה.

משה דיבר, ודברו הגיע אל ה'. והנה הטעם משנה לחלוטין את ההרגשה בתיבת היחס 'אל', והבן⁷³.

ובבראשית כ"ב כ"ב, בבני מלכה אשר ילדה לנחור, כתיב: "וְאֶת־כְּשֶׁד וְאֶת־חִזֹּן וְאֶת־פִּלְדָּשׁ וְאֶת־יִדְלָף וְאֶת־בְּתוּאֶל", וכבר עמדו מפני מה האתנחתא אינה חולקת את הפסוק באופן הראוי, אלא לאחר ארבעה בנים בא אתנחתא, ואחריו 'ואת בתואל', ופשוט שבהכי אנו שומעים את עיקר המכוון במקראות הללו, שלא באו למנות בני נחור בעלמא, אלא עיקר המכוון על בתואל אבי רבקה, ולכך חולק מקום לעצמו משאר אחיו, וכל האחים נקראים בשטף ואזי יש עצירה, וכעת אנו באים לעיקר, 'ואת בתואל', זהו הזרע העיקרי שהעמיד נחור, ובו יש ענין וחשיבות⁷⁴.

ובמדבר י"א ז', "זָכְרָנוּ אֶת־הַדָּגָה אֲשֶׁר־נָאֵל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת־הַקְּשָׁאִים וְאֶת־הָאֲבִטָּחִים וְאֶת־הַחֲצִיר וְאֶת־הַבָּצְלִים וְאֶת־הַשִּׁינִימִים". והנה לולא הטעמים היינו קוראים את חמשת המינים המוזכרים כשוויים בזכירתם ומעלתם. ולכאורה תמוה מפני מה שינה אונקלוס בתרגומו מלשון הפסוק וכתב "ית בוציניא וית אבטיחיא וכרתי ובוצלי ותומי", הנה השמיט תיבת 'את' אצל החציר הבצלים

והשומים. ברם הדגשות הטעמים והפסקותיהם מפרשים הענין באר היטב, הקישואים והאבטיחים חשובים הם וחולקים מקום לעצמם להזכר בהם, הם הם המינים העיקריים שנתאוו להם, הלכך יש אחריהם הפסק, ואילו החציר הבצלים והשומים לתיבול ולתוספת טעם באו, ואינם עיקר הדבר, הלכך נקראים במרוצה וללא הפסק⁷⁵, כטפלים לראשונים⁷⁶.

ובס"פ מטות, "וַיִּתֵּן לָהֶם מֹשֶׁה לֶבְנֵי־גֹד וּלְבְנֵי רְאוּבֵן וּלְחֻצֵי שִׁבֹּט מְנַשֶּׁה בֶן־יִסָּף אֶת־מַמְלַכְתְּךָ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי וְאֶת־מַמְלַכְתְּךָ עֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן הָאֲרָץ לְעֵרִיָּה בְּגִבְלַת עֲרֵי הָאֲרָץ סְבִיב" (במדבר ל"ב ל"ג). ולכא' היה ראוי ש'ואת ממלכת עוג מלך הבשן' יקרא במחובר, וקשה להבין מדוע יש זקף קטן המפסיק ב'את ממלכת'.

ומשמע שאין ראוי לקרוא בשטף 'ממלכת עוג מלך הבשן', אלא לעצור ולחלוק הפסק לאחר הממלכת, משום עוצמת מלכותו וארצו של עוג, שהיו ממלכה עצומה ותקיפה מאין כמותה. ודבר זה שכאן נסתם וירגיש בו רק בעל עין בוחנת החש את דקויות ההטעמה, האריך בו משה רבינו באופן יוצא דופן בפרשת דברים פרק ג'⁷⁷, כאשר מתאר את הנפלאות

⁷³ וכן מצינו במקום היחידי בתורה שנתייחד הדיבור אל אהרן לאחר מיתת נדב ואביהו, "וַיִּדְבֹּר יְקֹוֹק אֶל־אַהֲרֹן לֵאמֹר" (ויקרא י' ח'), ואף שם מפסיק זקף קטן. וכפה"ג היינו נמי משום דאין הדיבור מתייחד עם אהרן פה אל פה, ויש הפסק ביניהם, שהקב"ה מדבר, והדיבור מגיע אל אהרן.

וכבר עמד בזה בס' 'פניני דעת' להגרא"מ בלוך זצ"ל רה"י טלז, והוסיף, דאונקלוס בדר"כ מתרגם "ומליל ה' עם משה למימר", ואילו הכא תירגם "ומליל ה' לאהרן למימר". והיינו משום דדיבור למשה נחשב 'עם', בצוותא ממש כביכול. ואכן אף כאשר כתיב "וידבר ה' אל משה ואל אהרן", מתרגם אונקלוס "ומליל משה עם משה ולאהרן" (כגון ויקרא י"א א' ועוד).

⁷⁴ ובבראשית י"ד ה', "וּבְאַרְבַּעַ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּא כְדָרְלֶעֶמֶר וְהַמְלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיִּכּוּ אֶת־רַפָּאִים בְּעֶשְׂתֵּתֶיךָ קִרְיָתִים וְאֶת־הַזּוּזִים בָּהֶם וְאֶת־הָאִמִּים בְּשׁוּף קִרְיָתִים", וכבר העירו מפני מה האתנחתא לפני 'ואת האימים בשוף קריתים' ולא אחר 'בא כדרלעומר והמלכים אשר אתו'. והיה אפשר לומר דהאימים היו היותר חשובים ומאיימים, ולכך חולקים מקום לעצמם. אולם לכא' יותר נראה דאינו מפסיק בין כדרלעומר ל'ויכו' משום שיש כאן טעמים שוטפים וחזקים הבאים בעוצמה ואין ראוי בהם עצירה, משום דהיה כאן עוצמת מלכים גדולים אשר באו למלחמה ויכו כל העובר דרכם, וד"ז מורגש בטעמים (ראה באות הקודמת). ואפשר שתרוויחו איתנהו.

⁷⁵ והוא נמי הטעם שיש מקף "וְאֶת־הַחֲצִיר וְאֶת־הַבָּצְלִים וְאֶת־הַקְּשָׁאִים וְאֶת־הָאֲבִטָּחִים" אין מקף מחברם, מפני שחולק מקום לעצמו ואינו נקרא בשטף. והבן.

⁷⁶ ובפרשת בראשית ונח כתיב בתולדות הדורות שמאדם הראשון לאברהם אבינו, "וַיִּנָּלַד בְּנִים וּבָנוֹת", וכבר העירו דלכאורה צריך טעם טפחא המפסיק להיות בתיבת 'ויולד' ואילו בנים ובנות יקרא ללא הפסק. ונראה הביאור בדבר, משום דמודגש בזה דעיקר הסיפור הוא לידת הבנים, שמהם בנין ותקומת העולם, והבנות טפלות, ולכך ויולד נקרא יחד עם בנים, שהם עיקר מה שילדו ובנו בעולם, ורק אח"כ מסופר שהיה גם בנות. [ואפשר שדוקא בדורות הראשונים שמהם נברא העולם נכון להטעים כן, ובאמת מצינו בדה"י "וַיִּשְׂאֲלוּ יְהוֹדָע גִּשְׁיִם שְׁתֵּים וַיִּנָּלַד בְּנִים וּבָנוֹת" (דה"ב כ"ד ג'), והתם המפסיק הוא לאחר ה'ויולד' ונקראים הבנים ובנות כאחד].

⁷⁷ "וַיִּנָּלַךְ אֶת־כָּל־עֲרֵיוֹ בְּעֵת הַהוּא לֹא הָיְתָה קִרְיָה אֲשֶׁר לֹא־לָקְחוּ מֵאֲתָם שְׂשִׁים עִיר כָּל־חִבְלֵי אֲרָגָב מִמַּמְלַכְתָּ עֹג בְּבִשּׁוֹן כָּל־אֵלֶּה עָרִים בְּצִרְתָּ חֹמֶה גְּבוּהָ דָלְתִים וּבְרִיחַ לְבָד מַעְרֵי הַפְּרָזִי הָרְבָּה מְאֹד. וּנְחָרָם אֹתָם כְּאֲשֶׁר עֲשִׂינוּ לְסִיחֹן מֶלֶךְ חִשְׁבֹּן הַחֹרֶם כָּל־עִיר מֵתָם הַגִּשְׁיִם וְהָטָף. וְכָל־הַבְּהֵמָה וְשָׁלַל הָעָרִים בָּזְזוּ לָנוּ. וְנִקְחָ בְּעֵת הַהוּא אֶת־הָאֲרָץ מִיַּד שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִנְּחַל אֲרָן עַד הַר חֶרְמוֹן. צִידָנִים יִקְרְאוּ לְחֶרְמוֹן שְׂרֵן. וְהָאֲמֹרִי יִקְרְאוּ לָן שְׁנִיר. כָּל־עֲרֵי הַמִּישׁוֹר וְכָל־הַגְּלָעַד וְכָל־הַבְּשָׁן עַד־סִלְכָּה וְאֲדָרְעֵי עָרֵי מַמְלַכְתָּ עֹג בְּבִשּׁוֹן. כִּי־רַק עֹלֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן נִשְׂאָר מֵיְתֵר הָרַפָּאִים הִנֵּה עָרְשׁוֹ עָרְשׁ בְּרָזֶל הִלְהָה הוּא בְּרַבְּתָּ בְּנֵי עֲמֹן תַּשַּׁע אֲמֹנֹת אֲרָכָה וְאַרְבַּע אֲמֹנֹת רַחְבָּה בְּאֲמַת־אִישׁ".

ובאמת אף ממלכת סיחון היתה תקיפה וגדולה כפי הנראה שם, אולם אינו מתקרב לתיאור ממלכת עוג. וכן הר החרמון הנחשק ורב השמות היה בשטח עוג. ולדורות נזכר ע"י דוד הכאת עוג וסיחון בפירוט רב יותר מכל הנפלאות האחרות שהיו ביציא"מ, "למכה מלכים גדלים כי לעולם חסדו. ויהרג מלכים אדירים כי לעולם חסדו. לסיחון מלך האמרי כי לעולם חסדו. ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו. ונתן ארצם לנחלה כי לעולם חסדו. נחלה לישראל עבדו כי לעולם חסדו" (תהלים קל"ו י"ז כ"ב). ומבואר במדרשות שהיו שקולים כנגד כל מלכי כנען.

ולדורות נזכרו לסמל של גבורה ומופת, ואלו נשארו מיתר הרפאים, ויפתח שלח למלך בני עמון המבקש לרשת את ישראל, "ויתן יקוק אלהי ישראל את סיחון ואת כל עמנו ביד ישראל ויכנס ויירש ישראל את כל ארץ האמרי יושב הארץ ההיא. ויירשו את כל גבול האמרי מארגון ועד היבק ומן המדבר ועד הירדן. ועתה יקוק אלהי ישראל הוריש את האמרי מפני עמנו ישראל ואתה תירשנו". והיינו שאם ה' הוריש את גדולי גיבורי האמורי בפנינו, כ"ש שאתה לא תירשנו.

ואף בפסוקים אלה ניכר הדבר בטעמים, "וירש ישראל את כל ארץ האמרי", ומפסיק זקף קטן, וכך מוטעים 'את כל ארץ' בתיבה, ומורגש שנאמר בעוצמה ותוקף, שהיתה ארץ האמורי עצומה הן באנשיה והן בעריה.

וכן בטעמים בתחילת דברים, מוטעים תוקף סיחון ועוג, "אחרי הכתו את סיחון מלך האמרי אשר יושב בחשבון ואת עוג מלך הבשן אשר יושב בעשתרת באדרעי" (א' ד'), ולא בחנם הן 'את סיחון', והן 'עוג', מוטעמים בתיבה הצועק ומעצים את עוצמת המלכים שהכה משה רבינו, וזהו ההקדמה לחומש דברים, אשר בו ישא דבריו לפני מותו ויורה לבני ישראל את דרכם הלאה, הלכך מוטעים תחילת פעולתו להכות לפנייהם את הגדולים שבמלכי האמורי.

ובספרי שם, "...כך אמר משה, אם מוכיח אני את ישראל תחלה, עכשיו יאמרו עלי, בשביל שאין בו כח להכניסנו לארץ ולהפיל סיחון ועוג לפנינו, הוא מוכיחנו. הוא לא עשה כן, אלא לאחר שהכניסם לארץ והפיל סיחון ועוג לפנייהם, אחר כך הוכיחם, לכן נאמר, 'אחרי הכתו את סיחון מלך האמורי'."

'אשר יושב בחשבון', אילו לא היה סיחון קשה ושרוי בחשבון, קשה היה שהמדינה קשה, ואילו לא היתה מדינה קשה וסיחון שרוי בתוכה, קשה היה שהמלך קשה, על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה. 'ואת עוג מלך הבשן', אילו לא היה עוג קשה ושרוי בעשתרות, קשה היה, ואילו לא היתה מדינה קשה ועוג שרוי בה, קשה היתה שהמלך קשה, על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה". ואמרו עוד במדרשות, שכל אחת משישים עיר של עוג, היתה ראויה להיות עיר מלוכה.

ובמדרש תנחומא דברים ס"ה, "ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו.. אמרו רבותינו קשין היו סיחון ועוג יותר מפרעה וחילויתיו, וכשם שאמרו שירה על מפלת פרעה, כך היו ראויין לומר שירה על מפלתן, אלא שבא דוד ואמר עליהן שירה..". ובמדרש תחילת בלק, "ויאמר מואב אל זקני מדין". "...אלא כיון שראו לסיחון ועוג שנהרגו, תמהו ואמרו מי יוכל בכוח לכבשם או לעמוד כנגדם, וכיון שראו שהם נוצחים את העולם כולו לא ידעו במה היה כחם..". והיו סיחון ועוג בני ענקים ששרדו מהמבול, כמבואר בחז"ל.

ובאמת משמע בפסוקים שהיה הכאתם ענין יסודי ומהותי, ובדוקא מודגש שלאחר הכאתם אמר משה רבינו את ספר דברים הוא משנה תורה, וענינו שהואיל משה לבאר היטב את מהות התורה ופנימיות עיקריה, וזהו ענין ספר דברים, שבו נאמר עניני אהבת ה' ודביקותו וכיו"ב, מה דליכא בד' חומשים. וראה עוד דוגמאות למאורעות שמקבלים מימד אחר בס' דברים, להלן חלק ב' במאמר בענין זרקא כפול אות י"א בהערה].

ונעתיק מס' 'אור גדליהו' עה"ת (להג"ר גדליה שארר זצ"ל), פ' דברים, "אחרי הכותו את סיחון וכו' הואיל משה באר וכו'. כבר הבאנו את דברי הזה"ק, שמשנה תורה הוא השורש של תורה שבע"פ, ושם איתא 'ואיהי תורשבע"פ על דא איקרי 'באר', שנא' הואיל משה 'באר' את התורה הזאת, פירש את מילת באר כמו באר מים.. שכל מקום שיש 'פי' הבאר, היינו הפתח להשפעת הבאר, יש על הפה אבן שסותם את פיו, כמש"כ גבי יעקב אבינו, 'והאבן גדולה ע"פ הבאר' (בראשית כ"ט ב'), ולענינו הסתימה היא ע"י סיחון ועוג וכמשי"ת.

הנה בני"ע עמדו בערבות מואב מוכנים להכנס לא", אבל סיחון ועוג שני מלכים קשים וגם מדינות מלכותם חזקות וקשות היו עומדים בפניהם כדלתות הנועלות את הפתח לא". והנה כבר ביארנו באריכות, כי בהכנסם לא"י החלה הנהגה של תורשבע"פ, כי הנהגה זו שייך בעצם לא", כמו שביארנו שם. ולכן כמו שסיחון ועוג נועלים את הדרך לא", כמו כן הם סותמים את פי הבאר של תורשבע"פ, וזהו שאמר הכתוב כאן 'אחרי הכותו וכו', אז הואיל משה באר את התורה הזאת, וכיון שנסתלק הסתימה יכול היה מ"ר לשאוב ממי הבאר של תורשבע"פ, ולפרשה לבני"ע בע' לשון, שכיון שנפתחו המפתחות לא", נפתח גם הבאר של תורשבע"פ, ששני הדברים תלויים זה בזה כמו שביארנו..".

ודברים אלו יכולים להראות כדברי דרוש בעלמא, אולם ברור שעיקרם אמת בפשט ממש, שהכאת סיחון ועוג היא זו שעומדת בבסיס אמירת כל ספר דברים, ומודגש הדבר בספר זה בכ"מ, והיינו שבזה החל הנחלת הארץ ונפרץ שער הכניסה אליה, ודבר זה היה ע"י משה רבינו דייקא, ויהושע בן נון ישרים בפועל ויממש את אשר החל משה, וכאן החל ידו הגדולה של הקב"ה להראות כמו שאמר משה בתחילת ואתחנן.

וכך היא המידה, שמשם יתחיל את כיבוש הארץ והנחלתה, במקום הקשה ביותר, הלא הוא ארץ סיחון ועוג גיבורי האמורי, ובמקום זה דייקא, כאשר העמיד את ישראל בפתח ושער א"י ממש, אמר את משנה תורה שהוא הכנתם למהות חיי ארץ ישראל, כפי ששבים ומדגישים הכתובים בפרשת ואתחנן בפירוט רב, "אֵלֶּה הָעֲדוֹת הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דָּבַר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם. בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּגֵיא מוֹל בֵּית פְּעוֹר בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֻשְׁבּוֹן אֲשֶׁר הָכָה מֹשֶׁה וְבְנֵי יִשְׂרָאֵל

וכן מצינו מקומות שאין כל הפסק, משום שבא להדגיש את זהות הדברים זה לזה, עד היותם חד. כגון, "וְאֵלֶּה תִּלְדוּת עֶשֶׂן הָאָדָם" (בראשית ל"א). ולכא' לפי הרגילות היה צריך להיות אתנחתא או זקף קטן לפני 'הוא אדום', ואין כאן אלא טפחא, עד שנקרא בצוותא חדא.

אולם הענין הוא שכך מרגישים שעשיו ואדום אינם שני דברים כלל, זהו עצם שמו וענינו, 'אדום' הוא. וכן להלן, "אֵלֶּה בְּנֵי-עֶשֶׂן וְאֵלֶּה אֲלֻפֵּיהֶם הָאָדָם" (שם י"ט). ואף כאשר יש זקף קטן, כגון "וַיֵּשֶׁב עֶשֶׂן בְּהַר שְׁעִיר עֶשֶׂן הָאָדָם" (שם ח'), לכא' אלו שני דברים, א' שישב בהר שעיר, ב' שנתכנה מעתה אדום, וע"פ הרגיל היה ראוי שיהא אתנחתא.

ברם ענין מהותי הוא שעשיו ואדום זהו מהות אחת, וכל תולדותיו חתומים בחותם האדומיות, וכשם שקרא הלעיטני נא מן האדום האדום הזה ונקרא על שמו, כן ענין ארצו ועמו, וזהו הפסוק החותם של תולדות עשיו, "אֵלֶּה אֲלֻפֵּי אָדָם לְמִשְׁבֹּתָם בְּאֶרֶץ אַחְזָתָם הָאָדָם עֶשֶׂן אָבִי אָדָם". הוא הוא עשיו, אשר ממנו כל מהות אדום וענין אלופיו, וחד הם⁸⁰.

והסייעתא דשמיא שנתלווה להם, ומשמע שהיה עצום מסיחון. [ונתפרש בארוכה בספר דברים דייקא, משום שכל מהות ספר זה שייכת להכאת סיחון ועוג כמפורש בכתובים, ובזה נפרץ השער העצום של הכניסה לארץ, וראה בזה בהערה].

ויש מקומות דמקום ההפסק נובע מהעמדת אופי הענין, כגון "וַיְהִי-הוּא טָרֶם כְּלָה לְדַבֵּר וְהָגָה רַבְקָה יִצְאָתָא אֲשֶׁר יָלְדָה לְבִתְנָאֵל בֶּן-מֶלֶכָה אֲנֶשֶׁת נַחֲוֹר אֲחִי אֲבִרָהָם וְכַדָּה עַל-שְׁכֶמָה" (בראשית כ"ד ט"ו). ולכאורה היה לו להפסיק אחר 'ויהי הוא טרם כילה לדבר', ומה טעם בהפסק לפני 'וכדה על שכמה', שאינו אלא תיאור מה עשתה רבקה ביציאתה.

אולם בצורה זו מורגש התכיפות, שהנה בעוד הוא מדבר ומבקש, ולכנגד עיניו מתגשמת תפילתו ורבקה באה לפניו, רק כאן יש הפסק, לנמק מה טעם יצאה. ולא לחנם מוטעם ויהי הוא טרם כילה וכו' בטעמים חזקים ושוטפים⁷⁸, שהרי הדבר היה בשטף ובמהירות שקשה לעכלה, ורב הרגשה הוא⁷⁹.

בְּצִאתָם מִמִּצְרַיִם וַיִּירְשׁוּ אֶת-אֶרֶץ אֶת-אֶרֶץ| עֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן שְׁנֵי מְלָכֵי הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בָּעֵבֶר הִירְדּוּ מִזֶּרֶחַ שְׁמֶשׁ. מִעֵרֶלְ אֲשֶׁר עַל-שֶׁפֶת-נַחַל אֲרֶנָּה וְעַד-הָר שִׁיאָן הָאָדָם חֶרְמוֹן. וְכָל-הָעֵרְבָה עֵבֶר הִירְדּוּ מִזֶּרְחָה וְעַד יַם הָעֵרְבָה תַּחַת אֲשֶׁרֶת הַפְּסָגָה (דברים ד' מ"ה ט').

⁷⁸ וגם בעת סיפורו של אליעזר מוטעם בצורה חזקה, "אֲנִי טָרֶם אֲכַלָּה לְדַבֵּר אֶל-לְבִי וְהָגָה רַבְקָה יִצְאָתָא עַל-שְׁכֶמָה וַתֵּרֶד הָעֵינָה וַתִּשְׁאַב..." (שם פסוק מ"ה).

⁷⁹ וראה עוד בזה בחלק ב' במאמר על טעם השלשלת אות ב' ובהערה שם.

⁸⁰ דבר זה, דענין היות עשיו אדמוני, וכן מה שהשתמש בלשון 'הלעיטני נא מן האדום האדום הזה', ודאי לא לחנם הודגש בתורה, ובזה אנו למדים את מהותו, ולכך נקרא על שם זה, ולדורות נתכנה 'אדום', וד"ז מסמל את כל מהותו. עשו הוא אדום. "הוא אדום, וארצו אדומה, וגבוריו אדומים" (פסיקתא זוטרותא שם).

יש לזה הרבה משמעויות בספרים, ועיקרם שענין עשיו הוא החיצוניות צועקת והנבובה, ומהותו חטא ושפיכות דמים. [וראה בספורנו, 'עשו הוא אדום'. "לעולם נבהל להון תאוותיו הנפסדות, כמו שעשה ביום שנקרא אדום, שבהיותו עיף בעסקי הרעים לא הכיר העדשים להזכירם בשמם". וזה כל אשר רואה כנגדו. הוא אדום ומהותו אדמימות].

וראה במהרש"א יומא ס"ז ב', בענין הא דלשון זהורית הופך מאדום ללבן, "אם יהיו עוונותיכם כשנים כשלג ילבינו", "הכוונה בו, דהעונות כינה בכ"מ לאדם ע"ש טומאת דם נדה וכמ"ש טומאתה בשוליה, והוא כח טומאת נחש הקדמוני בחטא חוה בתחלת קללתה אמר הרבה ארבה וגו', אלו ב' טיפי דמים א' דם נדה כו', וכשיזכו ישראל לכפר עונם יבואו על עשו וזרעו שנקרא אדום, ע"ש שהוא כח הטומאה של נחש הקדמוני.

וע"ש זה נקרא ג"כ שעיר, שהוא כח הטומאה עש"ה ושעירים ירקדו שם, והכי איתא בב"ר ונשא השעיר עליו וגו' זה עשו שנאמר הן עשו אחי איש שעיר כל עונותם עונות תם כו' ע"ש, והוא כוונת הכתוב ונתן אותם על ראש השעיר וגו', ונשא השעיר את כל עונותם וגו' הוא שעיר הוא אדום, ועל כוונה זו היה חולק לשון של זהורית חציו נשאר אדום בין קרניו על ראשו של שעיר שהוא אדום, וחציו הב' על הסלע היה מלבין להורות שנתכפר לישראל וק"ל".

[וידוע שכנגדו עומד דוד המלך ע"ה, שאף הוא היה אדמוני, עד ששמואל נרתע מפניו באומרו ששופך דמים הוא זה, עד שאמר לו ה', שכל מעשיו ע"פ סנהדרין. והדברים מפורסמים וידועים בספרים, וכגון ראה בדברי השל"ה בתורה אור פרשת וישב מקץ ויגש, "...והוא דוד שהיה 'אדמוני וטוב ראי' (שם ט"ז, י"ב), כי עשו הוא אדום הנחש, ששאב כל זוהמת הנחש כדי שישאר יעקב נקי, 'כי לא נחש ביעקב' (במדבר כ"ג, כ"ג), והכניע את הנחש במה שנעשה הוא אדמוני מצד הקדושה, להכניע את עשו האדום הזה.

ועשו היה אדמוני מצד הקליפה דם טמא, והוא מצד הקדושה, זהו 'אדמוני וטוב ראי'. ודוד בא מפרץ, הפורץ גדר ישכנו נחש (עפ"י קהלת י', ח'), והוא עשה הרבה גדרים. ודוד היה תלמיד חכם מופלג הנוקם והנוטר כנחש לכבוד קונו יתברך, ועליו נאמר

עוד בענין הדברים העולים מן הטעמים בדברי רבותינו

בביאור כונת מאמר זה), ראה כי מדרשי חכמינו בכור הדקדוק מזוקקים".

ומגדולי הדור האחרון מצינו להגר"י קמינצקי זצ"ל שעסק הרבה בטעמים והפסקיהם, וכיצד יתפרש מבנה הפסוק על פיהם (בספרו אמת ליעקב עה"ת, אמנם בעיקר בס' בראשית. וע"ש בהקדמה מש"כ חתנו על כחו בענין זה), ונציין בהערה לעיקרי מקומות אלו בספרו⁸².

ואמנם הן ה'כתב והקבלה' והן ה'אמת ליעקב', ע"פ רוב עסקו בזה ככללי פיסוק ומבנה חלוקת התיבות באופן יבש⁸³, ובודאי יש בזה אמת, ומ"מ ההבנה המלאה בחלוקת הטעמים בכל מקום, איננה מסתיימת אך ורק במערכת כללים פשוטים ומוחלטים כעניני הפיסוק המקובל, אלא מורכבת ו'חיה' יותר היא, ותלויה בתוכן הכתובים ובהרגשת עיקר ענינם. ולא בשמים היא, אלא כל אחד יכול לראות כיצד הטעמים בונים את צורת הקריאה, ויש בהם נפקותא גדולה לתפיסה נכונה של משמעות כל תיבה, עד כמה חולקת מקום ותופסת את מרכז הענין. אלא שקשה מאד להסביר בכתב בצורה מלאה, גוונים דקים כגון אלו.

ונציין למקומות שבהם הרגיש ה'אמת ליעקב' שיש דבר חי ומורכב יותר בטעמים. "ותאמר שר'י אל-אברם יחמס'י על'ך

(יא) וראה עוד בס' הכתב והקבלה, שבמקומות הרבה דקדק בטעמי המקראות או הביא מאחרים מה שדקדקו בזה, וביאר את מדרשי חז"ל ע"פ דבריהם וכד'. (ונצינים בהערה⁸¹).

וכגון בבראשית ט"ז ד', יִבְנָא אֶל-הָגֵר וְתִהְיֶה. "מביאה ראשונה (רש"י מרבותינו), דבריהם אלה מיוסדים על אדני פסקי הטעמים כמ"ש רוו"ה, בכל מקום שכתוב ויבא אליה ותהר בכולם הפסיק בעלי הטעמים ביניהם במפסיק היותר גדול שהוא הסילוק, והעמיד ויבא אליה בסוף פסוק, להפרידו מן ותהר שהוא בתחלת הפסוק שאחריו, ככה עשה אצל בלהה, גם אצל בת שוע, חוץ מבמקום זה שחברם יחד, להגיד שהביאה וההריון התאחדו יחד, לכן אמרו שנתעברה מביאה ראשונה.

ומה שיוורה על אמתת זה, הוא הכתוב במעשה יהודה ותמר, כי גם שם חבר בעל הטעמים יחד ויבא אליה ותהר לו (לקמן ל"ח), כי גם תמר נתעברה מביאה ההיא בעצמה כמבואר בקרא להדיא (והרא"מ ובמתנת כהונה ויפה תאר נדחקו מאד

(ישעיה י"ד, כ"ט) 'כי משרש נחש יצא צפע', וישי אבי דוד נקרא נחש, והכל מצד הקדושה להכניע הנחש הקדמוני...". וראה עוד בזה בקונטרס 'וישב דוד'.

וע"ז נאמר, "מִי־זֶה | בָּא מֵאֲדָוִם | חֲמוּץ בְּגָדִים | מִבְּצֻרָה | זֶה הַדּוֹר | בְּלוּשׁוֹ | צֶעֶה בְּרֶב | כַּחַן | אֲנִי מְדַבֵּר | בְּצִדְקָה | רַב | לְהוֹשִׁיעַ | מִדְּוֹעַ | אֲדָם | לְבוּשׁ | וּבְגָדֵי | בָּדָר | בָּגָת. פִּנְרָה | דְּרָכָתִי | לְבָדִי | נִמְעַמִּים | אֵין-אֵישׁ | אֲתִי | וְאֶדְרָכֶם | בְּאֵפֶי | וְאֶרְמָסֶם | בְּחִמְתִּי | וְיִזְ | נִצָּחֶם | עַל-בְּגָדִי | וְכָל- | מַלְבוּשֵׁי | אֶגְלָתִי" (ישעיהו ס"ג א'-ג), והיינו, שלעת"ל יערוך עמו הקב"ה משפט, וכמידתו ינהג בו, וילבש כנגדו מלבושים אדומים של קרב ומלחמה, וימחץ דמו כדורך בגת.

ובאמת כבר מבואר כ"ז במדרש תנחומא (וישלח סי' ד') "ארצה שעיר שדה אדום", מהו ארצה שעיר, שהוא מעמיד שערות של אדם, שדה אדום, הוא אדום, ומאכלו אדום, וגבוריו אדומים, ולבושו אדום, ומגיניו אדומים, וארצו אדומה, ומי שעומד כנגדו אדום, ומי שפורע ממנו אדום, בלבוש אדום. הוא אדום, ויצא הראשון אדמוני (בראשית כ"ה כ"ה), ומאכלו אדום, מן האדום האדום הזה (בראשית כ"ה ל'), וגבוריו אדומים, מגן גבוריהו מאדם (נחום ב' ד'), ולבושו אדום, אנשי חיל מתולעים (שם), ומגיניו אדומים, מגן גבוריהו מאדם (נחום), וארצו אדומה, ארצה שעיר שדה אדום.

ומי שעומד כנגדו הוא אדום, הוא דוד, וישלח ויביאהו והוא אדמוני (ש"א ט"ז י"ב), ומה כתיב בו, וישם באדום נציבים (ש"ב ח' י"ד), ומי שפורע ממנו אדום, דודי צח ואדום (שה"ש ה' י'), "מי זה בא מאדום", בלבוש אדום, "מדוע אדום ללבושיך וגו'".

⁸¹ בראשית, א' ל"א, ב' ח', ב' ט', ב' כ"ג, ט' ה', י' כ"א, י"א ז', י"ב י"א, ט"ו ג', ט"ו ז', ט"ו י"ב, ט"ז י"ד, כ' י"א, כ' י"ג, כ"ב י"ב, כ"ב י"ג, כ"ב י"ד, כ"ג י"ג, כ"ד ס"ב, כ"ז י"ט, כ"ז כ"ז, כ"ז ל"ז, ל"ג י"ג, ל"ז ב', ל"ח כ"ט, ל"ח ח', מ' ה', מ"ב ל"ו. שמות ג' ו', ט' כ"ג, כ"א כ"ד, כ"ב ג', כ"ג ל"ג, כ"ה ו', כ"ח ל"ח, ל' י"ד, ל"ג י"ט. ויקרא, ב' י"ג, ה' כ"ג, ט' א', ט"ז ב', י"ח י"ח, כ"ב י"א, כ"ג ט"ז, כ"ג מ"ג, כ"ה ל"ה. במדבר, ג' כ"ט, ט"ז ט"ו, י"ט ב'. דברים, א' י"ג, ב' ל"ד, ד' ה', י"ב כ"ג, כ"ב ט', כ"ד י"א, כ"ה ד', כ"ו ה', כ"ט כ"ח, ל"ב ה', ל"ג ב'.

⁸² בראשית, א' א', א' ט"ז, ב' י', ג' י"ט, ה' ה', ז' כ"ג, ח' י"ז, ט' ט', י' כ"ב, י"א י"א, י"ב כ', י"ג י"ג, י"ד ט"ו, ט"ו א', ט"ו ד', ט"ו ח', ט"ז ה', י"ז ז', י"ז י"ב, י"ז כ"ו, י"ח ט"ו, י"ח כ"ה, י"ט י"ז, כ' ט', כ"א י"ב, כ"ב י"ב, כ"ד י"ט, כ"ד מ', כ"ה כ"ג, כ"ו כ"ט, כ"ז ל"ו, ל' ח', ל"ב ו', ל"ב י"ח, ל"ח י"ח, ל"ח כ"ד, מ"ב י"ג, מ"ב כ"ב, מ"ד י"ז. שמות, ח' א', י"ב ה', י"ט ג', ל"ב ל"ד, ל"ג ג'. ויקרא, ז' כ"ג, ט' י"ט, י"ז ד', י"ט א'. במדבר, ג' ב', ט' ב', כ"ה ח', ל"א כ"ו. דברים, א' י"ג, ח' ז', י"ב י"ח, ט"ז ט"ז.

⁸³ ויש לגאון הנודע ר' מנשה מאיליה (מתלמידי הגר"א) חיבור קטן בענין כללי הטעמים הנקרא 'בינת מקרא', וענינו לבאר שבטרים נבקש רזין וסודות בטעמים, אין להתעלם מפירושים ע"פ הפשט, באופן הפיסוק הראוי. (אלא שגם הוא רואה בזה בעיקר כללי פיסוק יבשים ותו לא. ואין זה מדויק). וכמו בכל מקום, הרזין והפנימיות מונחת וטמונה בתוך עומק הפשט, בדקות המשמעות העולה מצלילי המקראות, אשר רובדים רובדים של פנימיות לפנים מפנימיות יש בזה, אולם איננו דבר אחר, והבן היטב.

וכן פי' להלן, "וַיִּקְרָא אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מָה־עֲשִׂיתָ לָנוּ וּמָה־חָטַאתָ לָךְ כִּי־הִבָּאתָ עָלַי, וְעַל־מִמְלַכְתִּי חָטָאתָ גְדֹלָה מְעֻשִׁים אֲשֶׁר לֹא־יַעֲשֹׂוּ עֲשִׂיתָ עִמָּדִי" (שם כ' ט') "עֵינִי בַטַּעֲמֵי הַמִּקְרָא שֶׁעַל פֶּסוּק זֶה, שֶׁהוּא מוֹטַעַם עִם הָרַבָּה טַעֲמִים הַמִּפְסִיקִים. וְנִרְאֶה דְכַשָּׁאֲדָם קוֹרֵא תֵגֶר [עַל חֲבִירוֹ], מִפְסִיק הוּא דְבָרָיו כְּדִי לְהַדְגִּישׁ, וְכִמוּ שֶׁפִּירֶשְׁתִּי כַעֲיִז לְעִיל בְּדַבְרֵי שְׂרָה וּבְדַבְרֵי אֲבִרָהָם עֵי"ש" 87.

והיינו, שההפסוקים מטעימים יותר את הקובלנא או התחינה שיש במילים, שאין כאן תיבות מתות, אלא מלאי חיות והטעמה, וכך צריך לשמוע דברים מעין אלו, בהטעמה באופן של הפסקה ושימת לב 88. וזהו האופן שתוכן הפסוקים הללו חי ובעל צורה ו'נשמה'.

אֲנִכִּי נִתְּתִי שְׂפַחְתִּי בְּחִיקָךְ וַתֵּרָא כִּי הִרְתָּהּ וְאֶקַּל בְּעִינֶיךָ יִשְׁפֹּט יִקְוֶה בִּינִי וּבִינֶיךָ" (בראשית ט"ז ה'), וכן ע"ז ה'אמת ליעקב', "עֵינִי בַטַּעֲמֵי הַמִּקְרָא עַל פֶּסוּק זֶה שֶׁהוּא כּוֹלֵל בְּעַל הַפִּסְקוֹת גְּדוּלוֹת 84. וְכִנְרָאָה מִשּׁוּם שֶׁרָצָה לְהַדְגִּישׁ לָנוּ שֶׁשְׂרָה אִמְנוּ דִּיבְרָה בְּכָאֵב לֵב גָּדוֹל, וְרַק מִלִּים קְטוּעוֹת יֵצְאוּ מִפִּיהָ 85, וְדו"ק".

עוד ביאר כן להלן, "חֲלָלָה לָךְ מִעֲשִׂיתָ כְּדָבָר הַזֶּה לְהַמִּית צְדִיק עִם־רִשְׁעִי וְהִיָּה כְּצְדִיק כְּרִשְׁעִי חֲלָלָה לָךְ הַשֵּׁפֶט כֹּל־הָאָרֶץ לֹא־יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט... וְיִסְּף עוֹד לְדָבָר אֲלֵינוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יִמְצְאוּן שָׁם אֲרֻבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בְּעִבּוֹר הָאֲרֻבָּעִים" (שם י"ח כ"ה וכו' ט'), "ומה שהוטעם פסוק זה, וכן פסוק כ"ט להלן, עם הרבה טעמים המפסיקים, הוא משום שאברהם דיבר בכאב ובלשון תחנונים 86, וכעין שפירשתי בדברי שרה לעיל (ט"ז ה') עיי"ש, ודו"ק".

84 ובהערה שם, "כי דיבורה של שרה, תיבות 'עליך', 'אנכי', 'בחקיך', 'הרתה', כולם מוטעמים במפסיקים גדולים".

85 אין הענין מסתיים רק כתיבות שיצאו מפיה, אלא באמת כן ראוי לבטא תביעה נוקבת וחודרת. ובאמת מבואר בחז"ל שהקפדה ומסירת דין לשמים היתה כאן, ושרה אמנו היא שנענשה ע"ז, "כל המוסר דין על חבירו הוא נענש תחלה. שנאמר 'ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך', וכתוב 'ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה'" (ר"ה ט"ז ב'). ויעוי' עוד בב"ר שם מה שלמדו מזה על טבע הנשים. וכמובן דהדברים אמורים בדקות לפי דרגתה, והלא כל שורש ענין 'שפחה נואמת לא כי בנך המת ובני החי' נמצא במקראות אלו וע"ז הקפידה שרה, אולם סו"ס היה כאן ענין של קפידא, ומודגש בטעמי המקרא.

86 ובאמת נראה שכך מורגש קצת גם בסגנון הטעמים, שאינם חזקים ושוטפים, אלא עדינים ומתנגנים בארוכה ויורדים, (אולי יש, אולי וכו'), ורק ה'חלילה לך' מועצם בהרמת קול, מטעם המובן.

87 נזכיר עוד דברים שעמד בהם ה'אמת ליעקב'. "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ", ולכאורה כל הפסוק ענין אחד ממש שאין ראוי בו חלוקה, ואין לו להיות מוטעם אלא בזקף קטן. אולם מאחר שפסוק זה הוא ההתחלה לכל, ותיבות 'בראשית ברא אלוקים' רבי משמעות הם ביותר, ראוי לעצור בהם, באשר כאן אמרו את עצם הדבר שהקב"ה ברא, ורק לאחריו מפרט את השמים ואת הארץ. (וע"ש באמת ליעקב כע"ז).

עוד עמד בפסוק "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת־הַמְּאֹר הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמְּאֹר הַקָּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֶת־הַכּוֹכָבִים" (שם ט"ז), ולכא' מבחינת חלוקה ענינית האתנחתא צריכה להיות לפני 'ואת הכוכבים', שהוא ענין אחר, ולפני כן אינו אלא מפרש מהו שני המאורות הגדולים. ויעו"ש. ברם נראה דעיקר הפסוק הוא האמירה של בריאת שני המאורות הגדולים, שהוא הבריאה החשובה של האור, ואחריה ראוי לעצור באתנחתא, ואח"כ לפרש הפרטים מהו בדיוק וכיצד, והכוכבים טפלים לזה, וכלולים בפירוש הפרטים.

וכע"ז להלן פסוק כ"א, "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּיִם וְאֶת־הַגְּדֹלִים וְאֶת־כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם וְאֶת־כָּל־עוֹף הַכָּנָף לְמִינֵהוּ וַיִּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב", שיש אתנחתא בעצם תיאור הנבראים, ולא לפני 'וירא אלוקים כי טוב', ולכא' היינו משום החשיבות של בריאת התנינים הגדולים, שאינם ראויים לחלוק מקום בצוותא עם שאר הדגים והעוף שנבראו ביום החמישי, ותיאורים נשגבים מאד יש בהם במקראות ובמדרשות, ולאחריהם ראוי לעצור באתנחתא. (ושמא אפשר שה'כי טוב' לא נאמר על התנינים הגדולים, דהא הקב"ה הרג הנקבה וכו', וצל"ע).

88 וראה עוד ב'אמת ליעקב' שם בדבריו על בקשת אברהם, "לא ידעתי מדוע כאן נקמצת תיבת אות למד בתיבת 'לך' בזקף קטן. וכן להלן בפסוק כ"ט ויסף עוד לדבר אליו ויאמר, גם כאן נפתח המם בזקף קטן, ואין לי טעם בזה. גם בפסוק ל', אל יחר נא לה' ואדברה, גם כאן הב' צרויה בזקף קטן, וצ"ע בכ"ז".

ואמנם ביאור הדבר הוא, דהנה הכללים שבאתנחתא הפתח נעשית קמץ וכד', טעות היא לחשוב שהללו הלכה למשה מסיני בלא טעם, אלא ענינם הוא משום דהקמץ מעצים את הטעמת המילה, וראוי לה לאתנחתא שמפסיקה המשפט, לבוא בצורה מוטעמת ונשמעת יותר, שיודגש העצירה. ובמקומות שראוי להפסיק ולהטעים אף באמצע הפסוק (מהטעם שביאר דיש כאן דברי תחנונים), אף במפסיק קטן ישמע בצורה מוטעמת יותר, והפתח תעשה קמץ והסגול צירה, להטעים את העצירה.

וכע"ז פירש הוא עצמו בפרשת לך לך, "וַיֹּאמֶר הָגֵד שְׂפָתַי שְׂרִי אֵי־מִזָּה בָּאת וְאָנֹכִי תִלְכִּי", "מאמר המלאך הנהו [כפסוק] בפני עצמו, ולפיכך הרביע במקום אתנח והוא מנוקד בפתח, ודו"ק בזה" [ובהערת המגיה שם, "פי", דרבינו מקשה מדוע תיבת 'ויאמר' מנוקדת בפתח, הא שפיר אפשר להטעימו ברביע (ולהפסיקו מתיבת הגר), ואעפ"כ יכול להשאר 'ויאמר' בסגול, וכדמצינו להלן בפ' ויחי (מ"ז ל"א) ויאמר השבעה לי וגו', וע"ז מיישב מפני שאנו מסתכלים על מאמר המלאך 'ויאמר הגר שפחת שרי אי מזה

צורת שמיעת התורה, בהאזנה פנימית וחייה

יב) והנקודה המרכזית שבכל הענין איננה קיימת רק במה שמכונה 'טעמי המקרא', אלא שכאשר אנו מאזינים לקריאת התורה, לא קול דברים בלבד אנו שומעים, אלא צריך להקשיב הקשבה פנימית גם לצורה והמנגינה שבה הם נאמרים, 'לשמוע' כיצד התיבות מדברות אלינו, באשר אין כאן ספר המעביר נתונים יבשים לידיעתנו, אלא 'תורה' חיה, על הניחוח והטעם הקיים בכל תיבה, על כל העולם הטמון בה.

ובזמן חכמים כאשר חיו ממש את כל העולם המתגלה בתוככי המקראות, מכח זה באו דרשות חז"ל, מכל אות ומכל תג, בכל צליל היה בו הרגשה והטעמה, שתורגם לרובדים עמוקים ופנימיים. והוא המכונה נשמת התורה. (וברור שהדרשות קשורות קצת אף להרגשה העולה מטעמי המקראות והגיון הנשמע בהם, מהם התיבות שבהם עיקר הענין, וכיצד יש להקשיב לפסוק. אלא שבעומק הדרש אפשר גם להרגיש צלילים דקים יותר, שאינם לפי הטעמים המקובלים).

והוא הוא גדולתה וכבודה של תורה, כאשר דורש ר"ע את תגי האותיות ומרגיש את הכתרים הקשורים לראשם, של המשמעות העדינה שהיא מנת חלקם של חכמי תורה שבע"פ, לדקדק התגין והיתורין שבהם נשמע ו'נטעם' בקרבנו הצלילים העדינים שמרכיבים את עומק תמונת הענין.

ואף "מקוה ישראל ה'", שלפי הפשט פירושו שהקב"ה משענת ישראל ותקותו, ובעומק תורה שבע"פ דרשו ר"ע

בלשון מקוה טהרה שחובק ומקיף את ישראל ומזקקו מכל פגם וחטא, באשר ברובד העמוק בטחון ישראל והשענותו על ה', בתורת שחוסה בצלו במוחלט עם הכל ועל אף הכל, ודבוק בו בחביקה מלאה ומטהרת, שמרוממת אותו לשמי שמים, למקום אשר לא שולט בו פגם. והדבר מורגש בצליל הקרוב ל'מקוה' שיש בתיבה זו. וכידוע עומק השגה זו אין מקומה אלא בעומק תורה שבע"פ שחידש ר"ע בחכמת לבו וסברתו, ואיהו אשר ראוי לו לשמוע ולטעום כך את המקראות.

ומשמת ר"ע בטל כבוד התורה, ואין בידנו להבין היטב את הלימודים מריבויים ומיעוטים, שהלא אין זה מה שמכונה היום 'דיוקים', אלא צריכים לבוא מתוך המקום של הקשבה פנימית וחיבור אמיתי לעומק תוכן המקראות ולעולם ה'חי' של משמעות המושגים הנזכרים, ע"מ לחוש את התחושות העדינות באופן שהכתובים מדברים אלינו, ומדבר זה באו הדרשות, ברוחב לבם של חז"ל. וכבר רחוקים אנו מאד, ורק הדים קלושים באים לאוזנינו, מהעולם העמוק והחי שטמון בפנימיות תוכן המקראות.

אולם פעמים רבות הפירוש הפשוט של טעמי המקרא וצליל מנגינתם, מורגש הוא גם היום למי שיש לו אוזן קשבת. וסו"ס הא קרי הוה"ק לטעמים 'נשמת התורה', וגם הרובד היותר פשוט שבהרגשת צלילי הכתובים, ענין גדול בו, ובאמת הוא קיים בשמיעת כל אדם אף שאינו מודע. וכך הפסוקים אינם תיבות בעלמא, אלא חודרים ונטעמים בקרבנו, באופן שאנו חיים אותם⁸⁹, וזהו שורש כל תורה שבע"פ, שהיא היא הצורה שבה נשמעת התורה בתוך לבנו.

באת ואנה תלכי' כפסוק בפנ"ע, ולכן המפסיק הכי גדול בפסוק הוא הרביע שעל תיבת ויאמר, והמפסיק הכי גדול בכחו לשנות סגול לפתח וכמו בכל מקום, ודו"ק"].

והיינו, דיש חשיבות רבה ל'ויאמר' כאן, הלכך נחשב לעצירה ומוטעם כפסוק בפנ"ע, ונעשה הסגול פתח. וכמדומה תוכן הענין משום שבעצם דיבור המלאך אל הגר, טמון משמעות רבה, וחולק מקום לעצמו שהיה כאן אמירה של מלאך אליה, ודבריו היו כך וכך. ובאמת יש שם בפסוקים כמה פעמים 'ויאמר לה מלאך ה' בזה אחר זה, ולכל אמירה משמעות מיוחדת. ובמדרש, "כמה מלאכים נזדווגו לה, ר' יוסי בר חנינא אמר חמשה בכל מקום שנאמר אמירה מלאך, רבן אמרי ארבעה בכל מקום שנאמר מלאך" (בר"ר שם).

⁸⁹ וכבר ביארו שזהו כלל גדול לענין אריכות יתרה במקראות ע"פ דרך הפשט, שאל לנו לחפש בה דווקא תוספת של מסר נוסף בעלמא, אלא תוספת בהשגת עיקר צורת הענין ואופיו הראוי.

וכגון הענין שידענו, שבמקומות שחביב לפני ה', מאריך בפרשיות רבות של פקודי ישראל או של המשכן, ואין זה ללמדנו שחביבים, שהרי אפשר לכתוב בקצרה חביבים ישראל וכו' ותו לא, אולם אמת הוא שכך נכון להתעסק עם בני ישראל, וראויה האריכות בצורתם, וכך מתעסקים עם ענין כה גדול ונשגב. וכן חביבה שיחתן של עבדי אבות, וכל כיו"ב, ומהאריכות נכנסים להרגשת אופי הענין האמיתי, אם לחביבות ולהעמדת צורת ישראל לדגליהם, ואם משום ענין אחר ראויה צורת הענין לבוא בארוכה, ואין זה היכ"ת להעברת מסרים חדשים, אלא להרגיש נכונה ולהכנס למהות הדברים בצורתם, (ולזה מועיל מאד הרגשת הטעמים), והבן היטב.

חלק ב'

טעמים נדירים ופשר מקומות הופעתם

ענין הטעמים המיוחדים שבאו במקומות מיוחדים

ופירוש הפרשה שבאו

חלק ב'

טעמים נדירים ופשר מקומות הופעתם

(א) שלשלת

יוצא דופן. וגם שאר המקומות אינם דוקא ענין שנתארך, אלא תוקף וחריפות מיוחדת יש בתיבה זו, אשר בה משמעות רבה.

והענין הכא, משום שהתמהמהות לוט לא היתה מקרית, אלא שבאמת מחובר ומושרש היה בתוך סדום ותושביה⁹⁰, ואף בנותיו נשואות היו להם, וקשה היה לו לעזוב הכל באחת, באשר לא כ"כ מהר היה מוכן בנפשו להתנתק מהם ולעכל את פרידתו. לכך במקום זה הודגש 'בחמלת ה' עליו', שחמלה גדולה היתה כאן וחסד מיוחד עשה עמו הקב"ה, ובכח ניתקו מן העיר סדום.

לכך מוטעמת בתוקף ההתמהמהות, שכביכול הקב"ה בא וחילצו בכח מן הרעה המתרגשת לבוא עליו, אע"ג שבאמת היה מחובר לאנשי העיר וראוי שיהיה דינו כמותם. ואכן אשתו שלא היתה מסוגלת להתנתק ומתוך כך הביטה לאחריה לראות את סדום, נכללה עמהם ונענשה כמותם. ודרשו חז"ל שנהגה באורחים במידת סדום ומיאנה בהם, והיא שפירסמה ביאתם ע"י המלח, על כן היתה לנציב מלח. וענין המלח בפשט היינו שנענשה בעונש אנשי סדום, שהיו לגופרית ומלח⁹¹, כמבואר במפרשים הכא, והן הן הדברים,

מבין הטעמים הלא שכיחים, הטעם המסולסל והמפורסם ביותר, שהוא גם הנדיר ביותר, הלא הוא השלשלת. ומופיע במקראות שבעה פעמים. ג' פעמים בחומש בראשית, פעם אחת בוויקרא, ועוד ג' פ' בנביאים. וראה בחלק א' אות ג', מה שהבאנו בענינו. וכאן נשתדל לבארו בעזה"י בכל מקומות מושבו.

חמלת ה' לחלץ בכח את לוט משקיעותו בסדום

(א) הראשון והידוע שבהם הוא במעשה הצלת לוט מסדום ע"י המלאכים. "וַיִּתְּמַהְמְהוּ | וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבִידֵי אִשְׁתּוֹ וּבִידֵי שְׁתֵּי בָנָתָיו בַּחֲמֶלֶת יָקוֹק עָלָיו וַיִּצְאֵהוּ וַיִּנְחֵהוּ מִתּוֹךְ הָעֵיר" (בראשית י"ט ט"ז). ובפשוטו מקובל להבין, דמאחר שבהתמהמהות ושהיית זמן מיידי, לכך מוטעם ומתנגן באריכות כל כך. אולם זה לבדו אינו מספיק, ולא כל דבר שארך זמן, יוטעם בטעם כה מיוחד, אם לא שיש כאן ענין

⁹⁰ ורש"י פירש שהתמהמהה בכדי להציל ממונו, וכן מצינו בבר"ר (פרשה נ'), "ויתמהמהה תמהון אחר תמהון, אמר כמה אבוד בכסף וזהב אבנים טובות ומרגליות הדא הוא דכתיב "עושר שמור לבעליו לרעתו", רבי יהושע בן לוי אמר זה לוט", והיינו שזה באמת היה הדבר שמכחו התחבר לאנשי סדום, משום שהיה ממונו רב וביקש את בקעת הירדן שכולה משקה, וכיון שהשתקע שם הדרך החוצה אינה קלה, ורק בכח אפשר לחלץ את ההולך אחר כספו וזהבו. (וזה היה שורש חטאת סדום, שמרוב שפע וברכה הגיסו לבם בכל דבר טוב, ומיאנו לחלוק עם אחרים).

⁹¹ "גִּפְרִית וּמֶלַח שֹׁרֶפֶת כָּל אֶרֶץ לֹא תִזְרַע וְלֹא תִצְמַח וְלֹא יַעֲלֶה בָּהּ כָּל עֵשֶׂב כְּמַהֲפַכֵּת סֶדֶם וְעַמְרָה אֲדָמָה וְצַבִּיִּם אֲשֶׁר הִפָּךְ יָקוֹק בְּאֶפְסוֹ וּבְחֶמְתּוֹ" (דברים כ"ט כ"ב). והמלח יבוא בצוותא עם גופרית ואש, וזה ענינו, לכלות ולבער (ולכך מבעיר את הפצעים, וכן את האש, ע"י שבת ס"ז ב'). ומטעים המאכל משום שנעשה תוסס וחד). ועד היום רווי אזור סדום במלח, לכך תחת שהיה המובחר ביותר לא יצלח לכל נטיעה, וכן ים סדום היה לים המוות באשר המלח מכלה כל חיים, ואין הדגים שורדים בקרבו. ואדמת האזור אכולה מתוכה ומלאת בולענים וכנודע.

[ובבראשית י"ד ג' "כל אלה חברו אל עמק השדים הוא ים המלח", ומפרש רש"י, 'הוא ים המלח', "לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח. ומדרש אגדה אומר שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו". ולכאורה היינו שכתוצאה מארירת המקום והפיכתו וזריעתו במלח, נתבקעה האדמה ונוצר זה הים המכונה ים המוות, והוא המקום הנמוך בעולם (וסגולותיו הרפואיות אינם ממעלת המקום, אלא להפך, משום שדוקא כך מנקה את הגוף, ע"י שמכלה ומבער את הפצעים והרעלים). וכן מצינו במקראות בשאר דוכתי, שחורבן מלא של מקום נעשה ע"י זריעתו במלח, אשר כך לא יצלח לכל. (ע"י שופטים ט' מ"ה, יחזקאל מ"ז י"א, צפניה ב' ט'). וכאשר ביקש אלישע להראות שהקב"ה ממתיק מר במר, המתק המים המרים במלח, ע"י מלכים ב' פ"ב ובמפרשים שם].

וכך היא המידה, משום שהלכו אנשי סדום אחר רוב שפע וברכה שבא"י והשתמשו בו לרעה, נהפך לקללה. ולכך נעשה לאות ומופת לישראל, שאם יחטאו תהפך הארץ הטובה והמבורכת, למהפכת סדום ועמורה. ואכן כך היה כידוע, שכאשר עשו רצונו של מקום, היתה צבי לכל ארצות ואין דוגמתה לברכה, וכאשר לא עשו רצונו של מקום היתה לארץ מלח, ארץ שוממה וחסרת חיים וצמיחה.

ורק לעת"ל נתנבא יחזקאל שיצאו מים מן המקדש לרפאות את מלח המים ולהשיבם לחיותם הקדומה, "וַיֹּאמֶר אֵלֵי הַמַּיִם הָאֵלֶּה יֵצְאוּ אֶל-הַגְּלִילָה הַקְּדִמְנָה וַיִּרְדּוּ עַל-הָעֲרֵבָה וַבְּאֵר הַיָּמָה אֶל-הַיָּמָה הַמְּצֹאִים וְנִרְפְּאוּ הַמַּיִם. וְהָיָה כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר-

על כן כה הקפיד אברהם על הדבר וישבע את העבד שילך בדוקא לחפש אשה בעיר נחור, ומאידך סירב שישב יצחק עצמו וילך לבית נחור, משום שזו חזרה לאחור היא מן הדרך שהלך אברהם להתנתק מבית אביו ולילך לא"י, ולא בעינו אלא ליטול מן השורשים דהתם, אולם בתורת המשכיות להכא.

לכך אמר לו אברהם, "יִקְנֶה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֶשֶׁר לְקַחְנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מִוְלַדְתִּי וְאֶשֶׁר דִּבַּר לִי וְאֶשֶׁר נִשְׁבַּע לִי לֵאמֹר לְזָרְעִי אֶתְּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מֵלֹאכֹוֹ לְפָנֶיךָ וְלִקְחָתָּ אִשָּׁה לְבְנִי מִשָּׁם" (כ"ד ז'). והיינו שהקב"ה שכיון דרכו ונטלו מבית אביו ע"מ ליצור את עם ה' השוכן בארץ הקודש, ממילא ודאי ישלח מלאכו וינהג הנהגה מיוחדת להביא אל יצחק את הדרוש להמשך הקמת הבית הגדול של עם ה', ודבר זה כביכול באחריות הקב"ה ומעיקר לקיחת אברהם הוא, ולא יזדקק יצחק לסגת אחור.

וכעת ניצב אליעזר הבא לארם נהרים, ומצפה לראות כיצד יפול דבר, ומה יאמר ה'. ויודע הוא שבקשת זיווג ליצחק איננה מעשה בשר ודם, אלא כביכול מסורה להנהגה שמימית של הקב"ה, ואין בכוחו לתור אחר האשה הראויה לבית הגדול, אלא עליו למסור הדבר לשמים. וכבר ראה שלא במעשה ידיה קעסקינו, אלא הקב"ה הוא שמכוונו ומוליכו בדרך, שהרי קפצה לו הארץ ובו יום בא. על כן מפיל תחינתו לפני ה', שיראהו באיזה דרך ילך, וכיצד יתגלה לפניו מה דיבר ה'. והוא לשון 'הקרה נא', שיהיה בדרך שהדבר נקרה ועומד מאליו, ללא שהאדם טורח למוצאו, וניכר בו שנשלח ישירות מלמעלה. ולזה עשה אות, שבו יראהו מן השמים.

ולכך תפילת אליעזר צווחת ומוטעמת באופן כה חריף, שיש בה פניה ישירה להנהגת הקב"ה, שיראה לו להדיא איה האשה המזומנת ליצחק. ואמירה זו מהדהדת ונוקבת, ודרכה מבקש

שהיתה מושרשת בהם ודינה כמותם. ורק לוט שאכתי היה בו נקודת חיבור לאברהם ומכחה הכניס אורחים, הקב"ה חס עליו ובכח ניתקו מחיבורו סדומה.

ודרשו חז"ל, מצאתי דוד עבדי, היכן מצאתי, בסדום. והיינו שמתוך סדום יעלה כוחו של משיח², לחלץ ולהוציא את השקועים בעמק הבכא. ובכח שני הפרדות הטובות שעתידים לצאת ממנו שמהם יצמח מלכות בית דוד, חמל ה' על לוט והוציאו מן ההפכה, וזהו חסד מיוחד שנעשה בזכות אברהם, לחלץ בכח את לוט השוקע בתוך הסדומיות ואינו יכול להחלץ בכוחות עצמו, עד שהקב"ה שולח מלאכיו להחזיקו בכח ולמושכו, והנהגה מיוחדת היא שאינה מן הדין. לכך בא כאן טעם כה חריף שמדגיש את ההתמהמהות.

גילוי אות שמים בזיווג יצחק

(ב) השלשלת השניה באה בפרשת חיי שרה "וַיֹּאמֶר יִקְוֶה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אֲבְרָהָם הַקְרָה־נָא לִפְנֵי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה־חֶסֶד עִם אֲדֹנָי אֲבְרָהָם" (כ"ד י"ב), ותפילה זו נשא אליעזר עבד אברהם הנשלח למצוא אשה לבן אדונו. והנה כל השתלשלות זיווג יצחק פלאי הוא, ולא מצינו כן באברהם, והטעם פשוט, משום שבשעה שנשא אברהם את שרה עדיין לא היה בחיר ה' אשר נכרת עמו הברית להקים את עם ה', ועיקר הבחירה היתה בברית מילה, שבה הובטח על לידת יצחק, אשר ממנו ימשיכו הדורות הבאים, ויוקם בית אברהם.

וכאשר מבקשים אשה ליצחק, מבקשים בזה להנחיל את דרך אברהם ולתת לה קיום בעולם, ולכך צריך למצוא ליצחק אשה כלבבו, למען יקימו את הבית של 'ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט', וצריך בזה הדרכה מיוחדת מן השמים, והרי אברהם ושרה עזבו את מולדתם ובית אביהם, בתורת ללכת אחר ה' וליצור מציאות חדשה, ומ"מ כעת שמבקשים להמשיך ולהנחיל אותה בעולם, שבים אל השורשים שממנה יצאו, שהם הראויים להצמיח את הבית שיוקם.

יִשְׂרָאֵל אֶל כָּל־אֶשֶׁר יָבוֹא שָׁם נְחִלִים יִחְיֶה וְהָיָה הַדָּגָה רַבָּה מְאֹד כִּי־בָאוּ שָׁמָּה הַמַּיִם הָאֵלֶּה וַיִּרְפְּאוּ וְנָחִי כָל־אֶשֶׁר יָבוֹא שָׁמָּה הַנָּחַל. וְהָיָה וְעָמְדוּ עָמְדוּ עָלָיו דּוֹגִים מֵעֵין גְּדִי וְעַד־עֵין עֶגְלִים מִשְׁטָנֹחַ לְחֶרְמִים יִהְיוּ לְמִינֵהוּ תִּהְיֶה דָגְתָם כְּדָגַת הַיָּם הַגָּדוֹל רַבָּה מְאֹד" (מ"ז ח'-י'). וברש"י שם, "שנו רבותינו בתוספתא של סוכה, להיכן יוצאין, לימה של טבריא ולימה של סדום ולים הגדול לרפות את מימיהם המלוחים ולמתקן".

וכשם שהדברים הגדולים שברא הקב"ה ולא היה העולם ראוי להשתמש בהם, נגנזו לעת"ל, אף השפע של סדום, שהיה כגן ה' היוצא מנהרות עדן, טמון ונגנז לישראל לעת"ל, ותחזור הארץ לתפארתה. ואמרו, "כל מי שמקיים מצות סוכה בעולם הזה, הקדוש ברוך הוא נותן לו חלק לעתיד לבא בסוכתה של סדום, שנאמר "אלהים דבר בקדשו אעלוזה אחלקה שכם ועמק סכות אמדד", מהו עמק סכות, זו סוכתה של סדום, שהיתה מסוככת בשבעה אילנות שהן מסוככות זו על גב זו, גפן תאנה ורמון ופרסק ושקדים ואגוז ותמרים על גביהם...". (ילקו"ש אמור רמז תרנ"ג).

⁹² וראה בזוהר חדש תיקונים פ"ב ב' "ורא דמלה ויתמהמה ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו בחמלת ה' עליו. דהכי עתידין למהוי בדרא דגלותא בתראה כאינון אנשי סדום ועמורה. ומיד ויוציאוהו ויניחוהו מחוץ לעיר ויוציאוהו מן גלותא ויניחוהו ממיא דטופנא...". והיינו שאף כן יהיה לעתיד, שיהיו מחוברים ומושרשים בחוזקה אצל הגלות ומעשי האומות, אולם הקב"ה בכח יוציאם ויחלצם, "והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם בם ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמץ שפוכה" (יחזקאל כ' ל"ד).

את ביתו ונחלתו בדרך ה' בארץ ישראל, כן ישלח ויגמור את המשכיות הבית אשר יבנה אברהם מן מקום זה. וכבר התחיל הקב"ה להובילו וקפצה לו הארץ, על כן צווח וביקש שיגמור מעשה לקיחת האשה ליצחק.

ואכן נחשב הדבר לדיבור גלוי של ה', וכמו שהבינו אף לבן ובתואל, "וַיַּעַן לִבֵּן וּבְתוֹאֵל וַיֹּאמְרוּ מִיֶּקוֹק יֵצֵא הַדָּבָר" (ל' לא) נזכר דָּבָר אֲלֵיךְ רַע אִי-טוֹב. הִנֵּה רַבְּקָה לִפְנֵיךְ קָתָוָלךְ וְתִהְיֶי אִשָּׁה לְבִנְךָ אֲדֹנֶיךָ כְּאִשֶּׁר דָּבָר יְקֹוֹק" (כ"ד נ"א). והיכן דיבר? הוי אומר, הנהגה כה גלויה, שלא לתר⁹⁵ מתגשם האות שביקש

עבד אברהם⁹³ לקבוע אות שהיא האופן שישלח ה' מלאכו להורות הדרך ולהמשיך את מעשה הלקיחה מאדם נהרים לבנות הבית בא"י. ובה יתגלה תוקף ההנהגה עם אברהם, שמושג באופן גלוי ביותר, והקב"ה מראה לו באצבע, זו האשה אשר תקח להמשיך ביתך.

שוב מצאתי במדרש שכל טוב שם (לא' מן הראשונים הנקרא ר' מנחם ב"ר שלמה), ויאמר, זו אחד מן שבעה דברים הנטעמים בשלשלת, וכולן לדורשה, וזה לפי שהרים קולו ואמר כיון שהתחלת גמור. והיינו שליד הקב"ה הוא מסור, וכשם שלקח את אברהם אחריו ממולדתו ובית אביו לבנות

⁹³ הלשון בכל הפרשה הוא העבד או עבד אברהם, ולא נזכר כלל שאליעזר היה, וחז"ל הם אשר הודיעונו בזה, והיינו טעמא, דעבד מאבד את זהותו ובטל לאדונו להיות חלק מביתו לגמרי, אין להם לעבדים שם עצמי, כל אשר לו של רבו הוא, לית ליה מגרמיה כלום. ולכן בכ"מ בתורה לא נזכר שמות לעבדים, ובכל פרשת השליחות לנישואי יצחק לא נזכר אליעזר אלא העבד, והמקום היחיד שמצינו אותו בשם הוא כאשר דובר בו נכבדות כיורש [ואף שם הוקדם שם עיר מוצאו לשמו]. אף בפרקי עבדות מצרים לא נזכר שמות אלא "ויאמר מלך מצרים למילדות" "וילך איש מבית לוי", אין לו לעבד זהות משל עצמו לכנותו בשם. כל כולו "עבד אברהם אנכי".

[ואמנם ביחס לבית נחור כונה 'האיש', שכאשר מתעסק עמם ביחס אליהם מייצג את אברהם ו'איש' הוא, אולם בכל שאר המקומות כונה העבד, שכולו בתורת עבד לאברהם, וזה כל תורת מעשיו. דו"ק ותשכח כן בכל הפרשה. וביותר בולט הדבר בפסוק ס"א, "וְתִקְחֶם רַבְּקָה וְנַעֲרֹתֶיהָ וְתִרְכְּבֶנָה עַל-הַגְּמֵלִים וְתִלְכְּנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת-רַבְּקָה וְלֵךְ", ודו"ק. (שו"ר שכבר דקדק רבינו בחיי בשינויים אלו, ויעו"ש מה שפי' בזה).

ולעולם כן הוא, שכל תיבה בתורה הק' בתכלית הדקדוק, ומתאים כינוי האדם לפי ענין הפסוק, עד שאם מוזכר ביחס לאחרים מכונה באופן אחר בצורה שמופיע כלפיהם וכד'. ונביא עוד דוגמא לזה, דהנה כבר עמדו בפרשת העלאת ארון ה' ירושלים ע"י דוד, שביזה עצמו ופיזז וכרכר כאחד הריקים לפני ה', ובכל הפרשה לא נכתב 'והמלך דוד', אלא דוד גרידא, מלבד "וַיֵּגֶד לְמַלְךְ דָּוִד לְאֹמֶר בְּרַךְ יְקֹוֹק אֶת-בֵּית עֶבֶד אָדָם.." (פסוק י"ב), וכן "מִה-יִכְבֹּד הַיּוֹם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִגְלָה הַיּוֹם לְעֵינֵי אֲמָהוֹת עֲבָדָיו כְּהַגְלֹת נִגְלֹת אֶתְךָ הַרְקִים" (פסוק כ'). וכבר פי' בזה (עי' בס' טעמא דקרא ועוד), דמאחר שהשפיל עצמו בפני כבוד ה' ולא נהג בגינוני מלכות, לא נקרא 'המלך דוד', מלבד היכא שמתואר ביחס למעשה אחרים שאמרו לו למלך, וכלפיהם מלך הוא, וכן כאשר הוכיחתו מיכל על שאינו נוהג כמלך, פונה היא אליו בתואר מלך ישראל].

ולכן כאשר מבקש עבד אברהם שיורה ה' דרכו, אין זה כמוהו בתורת שראוי בפנ"ע לגילוי שמימי כל כך, אולם בתורת שליח אברהם יבוא, ותפילתו ובקשתו מכח אברהם קאתי, ולכן מדגיש ה' אלוני אדוני אברהם.

וראה עוד במדרש רבה (פרשה ס' א'), שדרשו ע"ז הפסוק בישעיהו (נ' י'), "מִי בָכֶם יֵרָא יְקֹוֹק שִׁמְעַ עֲבָדָיו אֲשֶׁר הֵלֵךְ חֲשִׁכִים וְאֵין נֶגֶה לֹא יִבְטַח בְּשֵׁם יְקֹוֹק וַיִּשְׁעֶן בְּאַלְהֵיו", ותחילה נדרש על אברהם, ואח"כ על אליעזר.

וז"ל, "ויאמר ה' אלהי אברהם הקרה נא לפני היום וגו'", "מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו" (ישעיה נ'), אמר 'מי בכם ירא ה' זה אברהם, 'שומע בקול עבדו', אשר שמע הקדוש ברוך הוא בקולו של עבדו, 'אשר הלך חשכים', שבא מאספמיא ומחברותיה ולא היה יודע היכן, כאדם שהוא שרוי בחושך, 'ואין נוגה לו', ומי היה מאיר לו הקדוש ברוך הוא היה מאיר לו בכל מקום שהיה הולך, 'יבטח בשם ה' וישען באלהיו', 'ומצאת את לבבו נאמן לפניך', "ע"כ. והיינו שבזכות בטחונו של אברהם נתגלה ה' ושמע בקול עבדו.

ושב נדרש אף על אליעזר, "ד"א מי בכם ירא ה' זה אליעזר, שומע בקול עבדו, בקול אברהם שהיה עבד להקב"ה שנא' בעבור אברהם עבדי, 'אשר הלך חשכים', בשעה שהלך להביא את רבקה, 'ואין נוגה לו', ומי היה מאיר לו הקדוש ברוך הוא היה מאיר לו בזיקים ובברקים, 'יבטח בשם ה' וישען באלהיו', ויאמר ה' אלהי אדוני אברהם הקרה נא לפני היום".

⁹⁴ ובמדרשי אגדה, "מה' יצא הדבר. ממה שקפצה לך הארץ, ועוד שבא לך התנאי אשר אמרת", והיינו שענין תרואתו הוא שיד ה' באה ומוליכה אותו להדיא, וזהו גילוי הקב"ה בדבר זה.

⁹⁵ הוא דבר עיקרי מאד, שמיד נענה אליעזר, ובזה ניכר להדיא שהקב"ה שומע ומורה, ומתגלה אליו בחוש בזה. ובמדרש, "ויהי הוא טרם כלה לדבר וגו', תני ר' ש בן יוחאי ג' הם נענו במענה פיהם, אליעזר עבדו של אברהם, ומשה, ושלמה, אליעזר ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת, משה דכתיב "ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה" וגו', שלמה דכתיב "וכללות שלמה להתפלל אל ה' והאש ירדה מן השמים" וגו'. וראה עוד לעיל אות י', דמורגש התכיפות שבה אירע הדבר בטעמי המקרא, יעו"ש.

וראה עוד בפ' רבינו בחיי, "ויהי הוא טרם כלה לדבר. יש להתבונן בתוספת מלת "הוא", כי היה הכתוב ראוי לומר, ויהי ככלותו לדבר, אבל מלת "הוא" שמו של הקדוש ברוך הוא, וכן "הוא עשנו ולו אנחנו" (תהלים ק' ג'), "ועבד הלוי הוא" (במדבר י"ח כ"ג), נרמז בלשון "הוא" כי היה עמו סיוע אלהים בשליחות ההוא ע"י המלאך שהתפלל עליו אברהם, הוא ישלח מלאכו לפניך, ורמז

יִדְעֵה אֲתִי מִה־בְּבִית וְכָל אֲשֶׁר־יֵשׁ לְךָ נָתַן בְּיָדִי" (ל"ט ח'). וזו היא השלשלת שאליה התייחסו רבותינו.

וז"ל רבינו בחיי שם, "והטעם שבמילת 'וימאן' מורה על איסור הדבר ועל היותו נמנע אצלו ממאן בו בתכלית המיאון, שהרי מתוך הטעמים שבתורה אנו מבינים מה שלא נכתב בה, כענין התנועות שבאדם שמתוכם נדע כוונתו לבו". וקרוב לזה כ' התשב"ץ, "להורות על הבהלה ועל הפחד מעונש". והיינו שמיאון זה תקיף ונחרץ היה, וקול הדבור זועק ורב עוצמה, ולדורות בוקע ממנו גבורתו של יוסף כנגד יצרו הבא אליו בדמות אשת פוטיפר.

והוא מרכז ענין הפרשה, כיצד יוסף הנער, הנידח ממשפחתו ומבית אביו וזרוק אי שם בנכר במצרים הטמאה ערוות הארץ, אשר בשר חמורים בשרם, איננו משלים עם מצבו ומתמזג עם דרכיהם, אלא בעיניו גם כעת אלוקים עמו, ובתומתו ילך אף כנגד הגבירה הגאה שלה הוא מסור ובידה להרע לו כחפצה⁹⁷, אולם 'איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלוקים' זהו חומה בלתי עבירה, שכל טצדקי שבעולם אינם מצליחים למצוא בה כל פירצה.

וכך מרום ההצלחה שיכול להגיע אליה עבד מצרי, מושלך יוסף לבור המצרי הקודר, אולם דוקא בדרך זו זוכה להגיע למלכות על כל מצרים, הממלכה החשובה של אותם הזמנים, במשך שמונים שנה. אותו ה'וימאן' שלכא' עמד בעוכריו, מתברר למפרע כמוביל לגדולה בלתי נתפסת⁹⁸, שבה העולם כולו נתון תחת שבטו ובלעדיו לא ירים איש את ידו ואת

במלואו, הוא הוא דיבור שמדבר הקב"ה, ואומר, זו האשה אשר יעדתי ליצחק.

הלכך מיד כאשר ראה אליעזר שמתגשם האות, "וַיִּקְדֵּה אֱלֹשֶׁת וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לִיקוֹק. וַיֹּאמֶר בְּרֹנֶךְ יִקוֹק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אֲבִרְהָם אֲשֶׁר לֹא־עָזַב חֲסִדוֹ וְאַמְתּוֹ מִעַם אֲדֹנִי אֲנֹכִי בְּדֶרֶךְ־נִחְנִי יִקוֹק בֵּית אֲתִי אֲדֹנִי" (כ"ד כ"ו).

והנה השתחויה פירושה שיש כאן גילוי של הקב"ה, לכך נופלים לפניו ומשתחוים, ואין משמעות להשתחויה אם לא ניצבים לפני ה' ⁹⁶, ברם הרגיש אליעזר שהיה כאן גילוי שמיימי, שנשמעה תפילתו ואות אמת עשה, והקב"ה שלח מלאכו לאלתר להורות דרכו, לכך קד והשתחויה לפני ה' בהודאה על הופעת חסדו והנחייתו הישירה, לפלס הדרך לפניו.

ורבותינו דרשו מכאן (מו"ק י"ח ב') שבכל בניית בית יהודי יש בה השגחה גלויה, ומסורה היא לידו הישירה של הקב"ה, מה' אשה לאיש, והיינו שהשתלשלות הדברים חורגים הרבה מהסדר הרגיל, והקב"ה מצביע ואומר זו לך לאשה, וכל זה מונח באותה אמירה חריפה ומהדהדת שמסרה את שידוך יצחק ליד ה'.

תוקף מיאון יוסף ועמידתו בין המצרים

ג) המקום השלישי שבאה בו השלשלת הוא במעשה יוסף ואשת פוטיפר. "וַיִּמְאָן" וַיֹּאמֶר אֶל־אֲשֶׁת אֲדֹנָיו הֵן אֲדֹנִי לֹא־

לך הכתוב כי המלאך קדם לפניו, ועד שלא הספיק לגמור את הדבר כבר היה שם המלאך על עין המים להזמין לו את רבקה, הוא שאמר, והנה רבקה יוצאת, כי מלת "והנה" לשון זמון הוא...".

עוד יל"פ תוספת תיבת 'הוא' ע"פ פשט, שמורגש בזה התמהוון שבו יתנהלו הענינים, שלא היה אליעזר מוכן לכך ועוד בטרם סיים להתפלל בלבו, לפתע הוא מוצא את עצמו והנה תפילתו מתגשמת מול עיניו. וזהו שמוטעים 'הוא', אכתי עומד הוא לפני ה' ומפיל תחינתו לפניו, וכהרף עין מתרחשים הדברים מול עיניו בלי שמצליח לעכלם.

⁹⁶ שהרי מעיקר העליה לביהמ"ק היא לעלות לפניו ולהשתחוות, כמו שאומרים ברגלים במוסף, וכן מבואר במקראות, ואף אין אנו משתחוים אלא בר"ה ויו"ה כ' בזמן העמידה בתפילה לפני ה' בשעה שמזכירים את שמו וכבוד מלכותו, וזהו עיקר צורת השתחויה, שכאשר באים לפני המלך הרם והנישא, ונזכר שמו הקדוש וכביכול בזה מתגלה כאן, אזי מתבטלים לפניו. [וראה ח' הגר"ז עה"ת פ' כי תשא, דההשתחויה היא בד בבד בשעה שמזכירים את השם ולא לאחריו, והבן].

ולכך עיקרה הוא בביהמ"ק, מקום שבאים לראות פני ה'. [והתם גם כאשר משתחוה על גבי אבן, אין כל חשש אבן משכית, שהרי מאליו שם המעשה השתחויה לפני הקב"ה. ורק בחוץ מוגדר ומתפרש המעשה השתחויה לאבן, ופשוט]. וראה עוד בזה במאמר על מרכא כפולה אות י"ד בהערה, ובתחילת קונטרס וישב דוד.

⁹⁷ והוא מודגש בהטעמת המקרא 'ויאמר אל אשת אדוניו'. שו"ר כן ברבינו בחיי שם, "ויאמר אל אשת אדוניו. היה אפשר לומר, ויאמר לה, אבל הוסיף לומר 'אשת אדוניו' לבאר, כי עם היותה גברת אשת אדוניו והיה ירא אותה, את ה' היה ירא יותר".

⁹⁸ ובילקוט שמעוני (שמואל ב' רמז קס"ה), "מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים", זה יוסף הצדיק, שהיתה אשת פוטיפר מפתה אותו ושלט ביצרו, אמר לו הקדוש ברוך הוא, לא שמעת לה, חייך שאני ממליכך על מצרים והכל נשמעים לך, שנאמר ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה". וראה עוד אריכות בבמד"ר נשא י"ד, אצל ביום השמיני נשיא לבני מנשה, שכל מה שזכה לו יוסף במצרים היה מידה כנגד מידה כנגד כל מה שנמנע בחטאו, יעו"ש.

ומשמע בגמ' שמשם זכה להיות מנהיג ורועה ישראל, "...ותתפשהו בבגדו לאמר וגו', באותה שעה באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון.. מיד 'ותשב באתן קשתו', א"ר יוחנן משום ר' מאיר, ששבה קשתו לאיתנו, 'ויפוזו זרועי ידי', נעץ ידיו בקרקע ויצאה שכבת זרעו מבין ציפורני ידיו.. 'מידי אביר יעקב', מי גרם לו שיחקק על אבני אפוד, אלא אביר יעקב, 'משם רועה אבן

שבט נוגשי פרעה ואעפ"כ נקרא עליהם 'סוגה בשושנים', לשכון בבתי המצרים ולבם במקום אחר¹⁰¹. והוא שבידלם מן המצרים ושיכנם בארץ גושן¹⁰², ותחת ממשלתו במשך למעלה משבעים שנה פרו ורבו ושגשו מאד, וקם היסוד הראשוני של

רגליו, במשך זמן שקשה מאד למצוא לו הקבלה בדברי ימי המושלים⁹⁹.

ובזה סלל יוסף את הדרך לכל משפחתו¹⁰⁰, לצאת לגלות לנוכר ועם זאת לשמור על הצורה היהודית, להיות מסור תחת

ישראל, משם זכה ונעשה רועה, שנאמר, 'רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף' (סוטה ל"ו ב'). ומשמע דבכח זה נעשה רועה ישראל.

ובפרי צדיק לר"צ הכהן פ' וישב, "אחר שירד יוסף למצרים ונתברר בנסיון שגדר את העררה, ונעשה מרכבה למדת צדיק יסוד עולם, זכה להיות כלכל (ויקרא רבה ט', א') שנאמר (בראשית מ"ז, י"ב) ויכלכל יוסף. וזה שאמרו במדרש רבה לאכול לחם, מאכיל לחם לכל באי עולם, שעל ידי תיקון מדה זו בחינת צדיק זוכין להאכיל לחם אכילה בקדושה לכל העולם..".

ובאמת מבואר בגמ' (ב"ב קכ"ג א') שזכה יוסף שנתן לו יעקב את הבכורה משום שממנו נתפרנסו בית אביו במצרים, ובמדרש הקישו יוסף לעשיו שכנגדו אין עומד זרעו, ואמרו שם בתוך הדברים, "זה קבל בכורה ממעשיו הטובים וזה אבד בכורתו ממעשיו הרעים" (תנחומא כי תצא י'), והיינו ה', ובכח ה'וימאן' זכה להיות מקור השפע ופרנס את יעקב וביתו, ונתרבה כוחו על אחיו ליטול פי שנים, ולעולם יש בו ריבוי ושפע מיוחד, ואין עין הרע שולטת בו. בן פורת יוסף בן פורת עלי עין.

⁹⁹ שו"ר בס' חומת אנך להגחיד"א, פ' תצוה אות ו'. "ואפשר שלזה חי יוסף הצדיק ק"י שנה כי היה מלך שמונים שנה, וראיתי בספר כ"י שלא היה מלך שמלך שמונים שנה כיוסף. ואפשר שמלך שמונים שנה לפי ששמר יסוד גימ' שמונים, וזה רמזתי בעניויותי שזה נתנבא יעקב, וכן נזרקה רוח הקדש בפי השבטים ואמרו עוד יוסף חי וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים, עוד גימטריא שמונים, יוסף לפי ששמר יסוד שנקרא חי, וכי הוא מושל אותיות, שהוא יסוד בכל ארץ מצרים ערות הארץ, והיסוד קדוש שלט בערות הארץ, ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי, עוד גימטריא שמונים, יוסף בחינת יסוד, בני מתיחס אלי שומר הברית, חי רומז ליסוד".

וראה עוד בילקו"ש מלכים א' (רמז רי"א), שנמנה יוסף למלך השלישי שמלך על כל העולם, "המלך השלישי זה יוסף שמלך מסוף העולם ועד סופו, שנאמר וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף, והיו מביאין המס שלהם ומנחתם, שארבעים שנה היה משנה למלך, וארבעים שנה מלך מעצמו שנאמר ויקם מלך חדש על מצרים".

¹⁰⁰ והוא שנתן להם בטרם מותו סימן על עת פקודתם. ובזכותו נקרע הים בעת שיצאו ממצרים, כמו שאמרו "הים ראה וינס.. ראה ארונו של יוסף יורד לים, אמר הקדוש ברוך הוא ינוס מפני הנס, שנאמר ויעזוב בגדו בידו וינס ויצא החוצה". (ילקו"ש תהלים רמז תתע"ג). "כל אותן שנים שהיו ישראל במדבר, היו שני ארונות הללו אחד של מת ואחד של שכינה מהלכין זה עם זה.. וכי מה דרכו של מת להלך עם שכינה, אמרו קיים זה כל מה שכתוב בזה" (סוטה י"ג א').

והיינו שכל יציאת מצרים היתה בכוחו של יוסף, שיכול יכל למצרים ולטומאתה וה' עמו בכל מקום, ובתומתו נשאר על אף שנתגלגל לתוככי ארמונותיה, ונטילת ישראל לארונות של יוסף בתורת שבכוחו יצאו, והרי הם נושאים אותו לצד ארון ברית ה', וכשם שמכח יוסף יצאו מא"י למצרים, כן מכח זרעו יהושע בן נון שבו לארץ ישראל. וענינו שעל ידו ירדו מצרימה וישבו, ובעומק הוא שנאמר ליעקב 'אֲנֹכִי אֶרְדָּה עִמָּךְ מִצְרָיִם וְאֶנְכִי אֶעֱלֶךְ גַּם עִלָּה וְיוֹסֵף יִשִּׁית יָדָיו עַל עֵינַי' (בראשית מ"ו ד'). והיינו שבכח יד יוסף יחזיקו מעמד.

וראה באלשיך שם בפל"ט, "הנה ידענו מספר הזוהר (דף קפ"ד) כי ירדת יוסף מצרימה היתה התחלת גלות מצרים, והוא כי בחמלת ה' על עמו רצה תהיה שכינה עמהם ולא היה כלי להשרות עליו שכינה בגלות ההוא כיוסף, וברוב חסדיו יתברך הקדים השכינה לישראל.. ושוא תאמר למה התחיל הגלות מיוסף, לזה אמר ויהי ה' את יוסף, שהוא כי הוצרך למה שהיה מרכבה אל השכינה, וזהו ויהי ה', שהוא שהגלות של שכינה אין זולת יוסף להיות ה' עמו כמוהו..".

וז"ל ר' צדוק הכהן מלובלין (ישראל קדושים אות ז'), "אחר שנתברר בכבישת היצר זכה למלוכה ושאחיו השתחוו לו והודו למעלתו, כי בירורו קדם לבירור שלהם... וכן יציאת מצרים שהוא היציאה מהעבדות דוגמת יציאת יוסף מבית האסורים למלך, קדם למתן תורה..". וראה עוד בפרי צדיק פ' וישב, "וכן ענין יוסף שגדר עצמו מן העררה ונגדרו כל הזכרים בזכותו (שיר השירים רבה ד' כ"ה), והוא הכנה לגאולת מצרים ומתן תורה".

¹⁰¹ ובויק"ר (אמור פ' ל"ב), "יוסף ירד למצרים וגדר עצמו מן העררה, ונגדרו ישראל בזכותו. א"ר חייא בר אבא, כדאי היה גזור עררה בעצמו, שנגאלו ישראל על ידו. רב הונא אמר בשם בר קפרא, בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שנו את שם, ואת לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא ביניהן אחד מהן פרוץ בעררה. לא שנו את שמן ראובן ושמעון נחתין ראובן ושמעון סלקין לא היו קורין ליהודה רופא ולא לראובן לוליאני ולא ליוסף לסטיס ולא לבנימין אלכסנדר..". והיינו שמכח יוסף נשארו עם לבדד ישכון ולא נטמעו, וממילא לבסוף היתה להם תקומה, באשר אכתי שם עם ישראל היה בהם.

¹⁰² בספר יהושע נראה שארץ גושן שוכנת לדרום ארץ ישראל ואף נפלה לנחלה לשבט יהודה, שהרי אחת מעריו כן שמה, "וְגִשְׁן וְחִלָּה וְגִלְגָּה עָרִים אֶחָת עֶשְׂרֵה וְחִצְרֵיהֶן" (ט"ו נ"א), וכן מסופר בו "וַיִּקַּח יְהוֹשֻׁעַ אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת הַהָר וְאֶת כָּל הַגִּבְעָה וְאֶת כָּל אֶרֶץ הַגִּשְׁן וְאֶת הַשִּׁפְלָה וְאֶת הָעֲרֵבָה וְאֶת הַיַּרְדֵּי יִשְׂרָאֵל וְשִׁפְלָתָהּ" (י"א ט"ז). וראה מה שהביא הרד"ק שם, "אין זה גושן של מצרים, ובדרש אומר כי היה גושן של ארץ מצרים, והיא נבלעת בתוך ערי ישראל כמו שאמר ויעל לקראת אביו גושנה, מלמד שהיא בעלייה כלפי ארץ ישראל, ובזכות שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו, זכה שיהיה לחלקו ארץ גושן שהיא טובה".

שאירע ליוסף אירע לציון, יעו"ש שע"פ דמיון לשונות במקראות, מנו עשרים וששה דברים שהוקשו זה לזה¹⁰³.

וע"ש ה'וימאן' זכה ונקרא שמו 'יוסף הצדיק', והוא אשר מחייב את הרשעים (יומא ל"ה ב'), שהרי טבוע היה בזיו איקונין של יעקב אבינו, אשר שופריה כשופריה דאדם הראשון (ב"ב נ"ח א'), ולא היה אדם נאה כמותו, והרי נמצא לבדו הרחק ממשפחתו ואין איש עמו בבית, והוא בן שמונה עשר שנה¹⁰⁴ בעוצם רתיחת דמו¹⁰⁵, ובכל יום ויום היתה אשת פוטיפר משדלתו בדברים, בגדים שלבשה לו שחרית לא לבשה לו ערבית, בגדים שלבשה לו ערבית לא לבשה לו שחרית (יומא שם), ויוסף הצדיק בכל תוקף מיאוונו עומד, ומיאוונו הלזה הוא כח בית יוסף לדורות עולם¹⁰⁶.

צורת עם ישראל. [שהרי שבעים נפש זהו מספר יסודי של בית אב ומשפחה, ולידתם לאומה היה במצרים דייקא, בהנהגת יוסף].

וכשם שזהותו המובדלת של יוסף עמדה בעינה בתוככי הזוהמה המצרית, ובלבו רואה הוא את עצמו כאותם שבע עשרה השנה שישב בצל יעקב אביו וספג את דרכיו, כן ישראל השקועים בתוככי מצרים, רואים כנגד עיניהם את השבע עשרה שנה הראשונות להתפתחותם ממשפחה לאומה, אשר בהם ישבו בארץ גושן בצל קורת ישראל סבא, וספגו את מורשתו. ודוקא בדרך זו שתחילתה עבדות וחשכים, יבואו לארץ הנבחרת, ויתנשאו על פני כל אומות תבל. וכן האריכו הרבה במדרש תנחומא (ויגש י"א) שכל

[וכ"ה בדעת זקנים מבעלי התוס' עה"ת ..לכך נאמר ויעל לפי שארץ גשן גבוה מארץ מצרים לפי שהיא עומדת בגבול ארץ ישראל שנאמר גשן וחולון וגילה. ולפי שהלך יהודה בשביל אביו אצל יוסף להורות לפניו גשנה, זכה ונפלה בחלקו, וגשן נתן פרעה לשרה אמנו, ולכך בחרו בה ישראל ונפלה בחלקם ולא ערערו בה מצרים" (בראשית מ"ו כ"ט). וכן הביא ר' אשתורי הפרחי בספרו 'כפתור ופרח' על גבולות הארץ (פרק י"א מסלול ה'). והובא בדרך אמונה להגר"ק בביאה"ל בתחילת הל' תרומות, גבי גבולות הארץ, ועיי"ש בציה"ל. (וראה עוד בשל"ה (מסכת פסחים מצה שמורה), "כי הארץ הזאת קצת קדושה היה בה, כמו שמצאתי כתוב בקונטרס דהאר"ז ל"ה)].

ובאמת נראה שדבר זה, שגושן סמוכה לדרום א"י, איננו דרש בעלמא, אלא מסתבר מאד אף בפשט המקראות, שהרי מבואר בהם שהיא היתה מיטב הארץ, וידוע שמיטב הארץ של מצרים הוא במקום שפך הנילוס לים, והוא האזור המכונה 'דלתא', אשר כולו פורה ורווי מים. וסמוך הוא לדרום מערב ארץ ישראל, וביותר אי נימא דנחל מצרים שבגבולה היינו הנילוס.

ונמצא, שאף בשנות גלות מצרים אכתי היה להם שייכות לארץ ישראל, ולא התנתקו הימנה לגמרי, ובמקום זה בנו את חיייהם ונתבדלו מן המצרים, ולא שינו שמם לשונם ומלבושם. ושם לא שלטו מכות מצרים, באשר לישראל היתה. "והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמל עמל עליה לבלתי היות שם ערב למען תדע כי אני יקוק בקרב הארץ" (שמות ח' י"ח). ומבואר במדרשים בכ"ד שכבר מזמן שירד אברהם מצרים, נתן פרעה לשירה את ארץ גושן בכתובתה. (ובעומק היינו, שכבר באותה שעה שהראה הקב"ה שהנוגע בבית אברהם סופו לצאת וידו על התחתונה, רכש אברהם חלק במצרים, אשר יסתפח לא"י, ובו יתקיימו בניו אף בתוככי ערוות הארץ). ולכך אף שביסודו של דבר חלק מארץ מצרים היא, מסתפחת היא אל א"י.

¹⁰³ וראה עוד ברבינו בחיי שם בסוף הפרק, שעמד בעיקר הדבר, שמאורעות יוסף מורים דרך ישראל. "ויתכן שגם הרמזים מורים בעתיד, וענוי יוסף בבית הסוהר רמז לגלות ישראל שהוא נמשל לבור, ומזה תקנו לנו בתפלה לשון "יעלה ויבא", כי העומד בבור צריך שיעלה משם, וכשם שהשכינה שרויה עמו בתוך הסוהר כן ישראל השרויים בגלות שכינה עמהם, וכשם שכתוב ביוסף "ברזל באה נפשו" (תהלים ק"ה י"ח), כן בגלות ישראל כתיב, "יושבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל" (תהלים ק"ז י').

וכשם שכתוב ביוסף "ויט אליו חסד", כן ישראל בגלות כתוב בהם "ובעבדותנו לא עזבנו אלהינו ויט עלינו חסד" (עזרא ט' ט'). וכתוב "וחסדי מאתך לא ימוש" (ישעיה נ"ד י'), וכתוב ביוסף ויתן חנו בעיני שר בית הסוהר, כן ישראל בגלות כתיב בהם "ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם" (תהלים ק"ו מ"ו). וכשם שייצא יוסף מבית האסורים, כן ישראל מן הגלות עתידים לצאת ולהגאל, שנאמר "לאמר לאסורים צאו" (ישעיה מ"ט ט'). וכשם שכתוב ביוסף "עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו" (תהלים ק"ה י"ט), כן כתוב בגאולת ישראל "ואתה דניאל סתום הדברים וחתום הספר עד עת קץ ישוטטו רבים ותרבה הדעת" (דניאל י"ב ה').

¹⁰⁴ בעת שנמכר לעבד היה נער בן י"ז שאף טרם היה לו חתימת זקן, ושנה היה בבית פוטיפר, ועוד י"ב שנה בבור המצרי, עד שעלה לגדולה בהיותו בן ל'.
¹⁰⁵ ובמדרש, "מטרונא שאלה את ר' יוסי, אמרה לו אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה, עומד בכל חומא, והיה עושה הדבר הזה, הוציא לפניו ספר בראשית והתחיל קורא לפניו מעשה ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר, אמר לה, מה אם אלו שהם גדולים וברשות אביהן לא כסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו עאכ"ו". (בר"ר וישב פרשה פ"ז). [ולכא' בן י"ז לאו דוקא, ואפשר הכוונה מאחר שעמד בנסיון תקופה ארוכה יום ביום, רוב הזמן שהיה בבית פוטיפר, ורק בסופה מלאו לו י"ח].

¹⁰⁶ ובכח זה עומדים כנגד עשיו, "ואמר רבי יוחנן עומדים כל שרי השבטים להזדווג עם שרו של עשו ואינו נופל בידם, לפי שלכל אחד ואחד מסלקו בתשובה, לראובן אומר אתה נחשדת על פילגש אביך, ולשמעון וללוי אף אתם הרגתם את שכם, לשאר השבטים אתה מכרתם את אחיכם ובקשתם להורגו, ליהודה אף אתה נחשדת על תמר כלתך, ולבנימין אומר אתה נחשדת על פילגש בגבעה, כיון ששרו של עשו בא ומזדווג לו, מיד נופל לפניו, שאין לו תשובה להשיבו, הה"ד והיה בית יעקב אש ובית

איל המילואים שחנך ידי הכהנים לדורות עולם

(ד) עוד מצינו בחומש ויקרא שבא בו פעם אחת שלשלת, והוא בשחיטת איל המילואים כאשר הוקם המשכן בימי המילואים, לכהן את אהרן ובניו. **"וַיִּשְׁחֹט וַיִּקַּח מִשֶּׁהַמִּדְמוֹ וַיִּתֵּן עַל-תֵּנֶן אֶזְרוֹ-אֶהָרֹן הַיִּמִּנִּית וְעַל-בֶּהֱן יְדוֹ הַיִּמִּנִּית וְעַל-בֶּהֱן רִגְלָן הַיִּמִּנִּית" (ח' כ"ג).** והנה ג"פ כתיב התם וישחט, ורק בשחיטת איל המילואים לשלמים, בא שלשלת.

והטעם פשוט, משום שהקרבן העיקרי הממלא את ידי אהרן ובניו היה איל השלמים, על כן הוא בלבד הנקרא איל המילואים, ומדמו הזה משה על תנוך ובוהן אהרן ובניו לקדשם, וכך נתמלא ידם לכהן לה'. ושחיטה ענינה להוציא הדם אשר הוא הנפש, ונזרק על המזבח לכפר. והכא מלבד הזריקה על המזבח, היה נתונה על אהרן ובניו, בתורת שהם בעצמם כלי קודש. ובהכי הובדלו לדורות עולם¹⁰⁷, **"וַיִּבְדֵּל אֶהָרֹן לְהַקְדִּישׁוֹ קֹדֶשׁ קְדָשִׁים הוּא וּבָנָיו עַד-עוֹלָם לְהַקְטִיר לִפְנֵי יְקוֹק, לְשִׁרְתוֹ וּלְבַרְךְ בְּשִׁמּוֹן עַד-עוֹלָם" (דה"א כ"ג י"ג).**

ושני פעמים ניתן מדמו על אהרן ובניו. תחילה ניטל מדם הקרבן וניתן על אהרן ובניו¹⁰⁸, ואח"כ נזרק הדם על המזבח, ואזי ניטל משה מן הדם אשר על המזבח והזה ממנו ביחד עם שמן המשחה על אהרן ובניו, ובוזה נשלם קידושם. **"וַיִּקַּח מִשֶּׁהַמִּדְמוֹ מִשְׁמֵן הַמִּשְׁחָה וּמִן-הַדָּם אֲשֶׁר עַל-הַמִּזְבֵּחַ וַיִּזְ עַל-אֶהָרֹן וְעַל-בָּגְדָיו וְעַל-בָּנָיו וְעַל-בָּגְדֵי בָנָיו אֶתֶּן וַיִּקְדֹּשׁ אֶת-אֶהָרֹן וְאֶת-בָּגְדָיו וְאֶת-בָּנָיו וְאֶת-בָּגְדֵי בָנָיו אֶתֶּן" (ח' ל').**

ובתו"כ, ויז על אהרן ועל בגדיו ועל בניו ועל בגדי בניו, "הא למדת שלא שלם קידוש אהרן ובניו אלא בהזאת הדם". והיינו שהזאת הדם מן המזבח, היא גמר קידוש הכהונה, ומשמעותה שאף אהרן ובניו חפצא של כלי קודש הם¹⁰⁹, ואשר ניתן על המזבח, יתן אף עליהם. וראה לשון החזקוני בפ' תצוה (כ"ט כ"א), **"ולקחת מן הדם אשר על המזבח, לא מצינו הזאה כזו, לאסוף הדם אחר שנזרק, אלא להאחות אותם למזבח לקח הדם שנתקדש במזבח והזה עליהם, להעיד ולהיות עד ואות לדורות שהם משרתיו, ועליו לא יקרבו זרים".**

וכבר ביארו דאין ההזאות הלכה באהרן ובניו גרידא, אלא בעצם החפצא דקרבן ניהו¹¹⁰, והוי קרבן דדין ההזאה ידיה

יוסף להבה ובית עשו לקש" (תנחומא כי תצא י'). והיינו שאותו ה'וימאן' של יוסף הוא תוקף בית יוסף לדורות, ומכוחו עומדים בטהרה, ומלכות עשיו נמוגה כנגדם.

¹⁰⁷ וראה בהשגות הרמב"ן על סה"מ שורש ג', שאע"ג שמצינו שהקריבו בימי עזרא קרבנות מילואים (וי"א דאף לעת"ל יקריבו), היינו לחינוך המזבח, אולם הכהנים עצמם תו לא יזדקקו לקרבנות למלא ידם, "אבל הנראה אלי, כי המלואים שהקריבו על הכהנים למלא את ידם לכהן לא היו אלא לשעה, כי בעת ההיא הבדיל אהרן וזרעו להקדישו קדש קדשים לדורות עולם, אבל היו שם מילואים עוד על המזבח להקדישו, דכתיב "ופר חטאת תעשה ליום על הכיפורים וחטאת על המזבח בכפרך עליו", וכתיב "שבעת ימים תכפר על המזבח וקדשת אותו", והמילואים האלו הם שהקריבו בימי עזרא, כי היה המזבח החדש צריך מילואים לקדשו כראשון בימי משה".

והיינו, באשר הבדלת אהרן ובניו הוא דבר נצחי, ומשעה שנבחרו והוקדשו כך מתקיים לעולם (וראה בד' אבות דר"ג שהובאו בסוף אות זו ובהערה שם), ואין זה חפץ דומם שבעיני לחנוכו לשם מזבח, אלא צאצאי אהרן דור אחר דור כולו כחדא חשיבי ותחת אהרן הם עומדים, הלכך אינם צריכים חינוך ומילוי ידים. ונמצא שאיל המילואים הוא הקרבן שחנך לדורות עולם, והוא הוא עיקר המילואים, אילו החטאת שבא בתורת לכפר על המזבח ולחונכו, אין בו קביעה עולמית.

¹⁰⁸ וראה באב"ע בפ' משפטים (כ"ד ז'), שמדמה את הזאת הדם הכא לקדש את אהרן ובניו, להזאת הדמים שהיתה לפני הר סיני, שחצי מדם הקרבנות זרק על המזבח, וחצי על ישראל, ובהכי כרת עמם הברית להיותם לה'. והיינו, שכשם שהיתה ברית מיוחדת עם ישראל להיותם חלק ה', ע"י זריקת דם הקרבנות אף עליהם, אף אהרן ובניו, יש להם ברית מיוחדת שנכרתה עמם, בהזאת דם הקרבן. כביכול אף הם חלק מרשות גבוה, אשר עליה ניתן דם הקרבנות.

¹⁰⁹ והיינו שאין זה שעושים מעשי שירות להקב"ה בעלמא, אלא הם מוקדשים ועומדים לכך, והוו ממש חפצא של כלי שרת, כביכול אף הם חלק מן כלי הבית. וכבר הביאו בזה דברי הירו' **"מניין המשתמש בכהונה מעל, רבי אחא בשם שמואל אמר, וְאֶמְרָה אֵלֵהֶם אֲתָם קֹדֶשׁ לִיקוֹק וְהַכִּלִּים קֹדֶשׁ" (עזרא ח' כ"ח),** מה כלים המשתמש בהן מעל אף המשתמש בכהנים מעל". ומבואר, דהוקשו הכהנים לכלי שרת ממש, הלכך אסור להשתמש בהם, ויש בהם מעילה. והיינו שמוקדשים ועומדים לגבוה, והוו בעצמותם כלי ידיה, ושימוש הדיוט חילול הוא.

וכן הראו מהא דכהנים ששימשו לע"ז פסולים לעבודה (מנחות ק"ט א'). והיינו שאין זה פסול משום שעברו עבירה, אלא חסר בעצם החפצא של עמידתם ככהנים לה', אשר ענינו שמוקדש ועומד לשרת לגבוה, וכלי שהשתמש בו ע"ז לא נכון שישמש להקב"ה, וחסר לו בעצם החפצא של עמידה זו, באשר 'שם' עומד לאל זר בקרבו. וכן כלים ששימשו לע"ז אין משמשים לגבוה, וקמדמי ליה לכהנים (יעו"ע ע"ז נ"ב ב') וגם אם דרבנן ניהו מקנסא, פשוט שאיננו קנס חסר תוכן, אלא יש כאן הגדרה ראויה בעיקר שם הדבר, שאין לו לשמש לגבוה. והבן. ולכך קיליף ליה מקראי, יעו"ש. [ובאמת רוב עניני דרבנן יש בהם תוכן עצמי ואינם קנס חיצוני, ואכמ"ל].

¹¹⁰ וכבר דקדקו כן, דהנה כבר עמדו רבים בהא דיש הפרש בין ציווי פרשת המילואים הבא בפרשת תצוה, לקיום הפרשה הבא בפרשת צו, והוא שבציווי כתיב ההזאה לאלתר לאחר השחיטה, **"וַיִּשְׁחֹט אֶת-הָאֵיל וְלָקַחְתָּ מִדְמוֹ וְנָתַתָּה עַל-תֵּנֶן אֶזְרוֹ אֶהָרֹן**

אתו" (ח' ל'), הא למדת שלא שלם קידוש אהרן ובניו אלא בהזאת הדם".

ומבואר, דגופו של קרבן הוא הטעון י"ג הזאות, ורק באיל המילואים היה הדבר. וכן לא שלם קידוש אהרן ובניו אלא בהזאת דם השלמים. והיינו שמשמע מלשון המקרא דגוף המקדש הוא הזאת דם איל המילואים מן המזבח¹¹².

ובאמת זה ענין עירובו עם שמן המשחה, שהרי מהות שמן המשחה שמושח וממלא יד הנמשח להיות כלי השייך לה'. ומעצם שמו של הכה"ג הוא 'אשר יצק על ראשו שמן המשחה', ועל כן נקרא 'כהן המשיח', 'משיח מלחמה' וכיו"ב, שזהו עצמו של כהונתו. ועירוב הדם עם השמן משמעותו

אינו מסתיים במזבח, אלא בעיני נמי הזאה על אהרן ובניו, ולזה עיקר הבאתו, למלא ידם ולהעמידם בתורת כלי הקודש. והוא הוא שם 'איל המילואים'¹¹¹, האיל שימלא את ידי הכהנים ויביאם בברית להכשירם לעבודה לפניו.

וכן מבואר בל' התו"כ, "ויקח משה מן הדם אשר על המזבח ומשמן המשחה, שלשה דמים האמורים בפרשה אין דומים זה לזה, הראשון טעון שש מתנות והשני שתיים והשלישי שלש עשרה, הראשון טעון זריקה ומתן סביב הזאה וחיטוי יציקה וכפרה, והשני שתיים זריקה ומתן סביב, והשלישי שלש עשרה, טעון שש מתן בהונות, שלש באהרן ושלש בבניו.. וטעון זריקה לגבי מזבח. טעון שש הזאות, שלש באהרן ושלש בבניו.. "ויז על אהרן על בגדיו ועל בגדיו ועל בגדיו בגדיו ואתו ויקדש את אהרן את בגדיו ואת בגדיו ואת בגדיו בגדיו

ועל תנור און בניו הימנית ועל בהן ידם הימנית ועל בהן רגלם הימנית וזרקת את הדם על המזבח סביב. ולקחת מן הדם אשר על המזבח ומשמן המשחה והזית על אהרן ועל בגדיו ועל בגדיו ועל בגדיו בגדיו ואתו ויקדש הוא ובגדיו ובגדיו ובגדיו בגדיו. ואילו בעשייה כתיב ההזאה מן הדם אשר על המזבח, לאחר הקטרת החלבים.

וז"ל הרמב"ן בויקרא ח' ל', "...לא נתברר לי מה טעם איחר הזאות הללו לאחר הקטרה של מלואים, כי בצואה הקדים ההזאות ואח"כ אמר ולקחת מן האיל החלב והאליה.

ואולי בעבור שאמר שם "וקדש הוא ובגדיו ובניו ובגדי בניו אתו", למד משה כי הוא הדבר המאוחר הנעשה בהם, שבו יהיו קדושים לגמרי, כי לא הזכיר שם במשיחה קדוש ולא במתן בהונות. וכאן אמר "וימשח אותו לקדשו" (פסוק י"ב), לא שיקדש לגמרי, עד שעשה ההזאות. ואמר בהן "ויקדש את אהרן ואת בניו", והנה השלים קדושת האב והבנים כאחת בהזאות הללו. וכך אמרו בת"כ "ויקדש את אהרן", 'הא למדת שלא שלם קדוש אהרן והבנים אלא בהזאת דם'. עכ"ל.

ועולה מדבריו דבאמת איחר משה את ההזאות עד לאחר הקטרת האימורים, משום דבהזאות אלו קדשו אהרן ובניו ונתמלא ידם לכהן לה', וראוי שיהא לאחר השלמת הקרבן. אלא שא"כ צ"ב, מפני מה בציווי נאמרו ההזאות לאלתר לאחר השחיטה, והוקדמו להקטרה, אע"ג שבפועל היו לאחריהם.

אלא הביאור הוא, משום שביסוד ענינם הזאות הללו חלק מהלכות הקרבן נינהו, וכך צורת קבלת דמו, שינתן על המזבח ועל אהרן ובניו, הלכך בפרשת הציווי נאמר באופן העקרוני, שההזאות חלק מקבלת הדם וזריקתו ונסמכו לשחיטה, אולם בפרשת העשיה מתואר באופן שהיה בפועל, אשר ראוי לעשות ההזאה לבסוף, משום שהם תכלית הענין, לקדש את אהרן ובניו.

¹¹¹ והיינו שעצם החפצא של הקרבן היה קרבן קידוש המשכן וכליו ואהרן, וחולק שם כקרבן לעצמו, שהרי הכתוב אומר "זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלוואים ולזבח השלמים" (ויקרא ז' ל"ז), ומפורש בזבחים צ"ח ובתו"כ דמילואים היינו קרבנות המילואים, והוא תמוה לכא', דבשלמא עולה מנחה חטאת אשם ושלמים, כל אחד מין קרבן בפנ"ע הוא, אולם קרבנות המילואים אין בהם אלא ממניי הקרבנות הללו, ואיזה תורת קרבן בפנ"ע יש בהם.

ומבואר, שעצם היותו קרבן המיוחד למשיחת אהרן, אשר דינו להזות דמיו לחנוך הכהנים, בהכי שם קרבן בפנ"ע לו. וכן נתייחד בדיניו דהיה קק"ד, ודינו בבישול באוהל מועד ונאכל ליום ולילה לאהרן ובניו דייקא, ושוק התרומה הוקטר לה' והחזה ניתן למשה, וכ"ז מהאופי המיוחד של הקרבן שמעמיד את צורת הקרבנות לדורות, ובו נקבע קידוש החזה ושוק לה' ומשיחת אהרן לכהן. (ויתבאר עוד להלן בהערות ענין דיניו המיוחדים). ולא בכדי האריכה בו תורה בפרטיו ודקדוקיו יותר מכל הקרבנות. והבן.

ונראה עוד לדקדק בטעמי המקרא, דמפסיק האתנחתא לפני 'ולמלוואים ולזבח השלמים', ונראה דמישך שייכי, ומחוברים הם שניהם, ולכא' היינו משום שעיקר קרבנות המילואים היה השלמים, אשר חולק שם לעצמו בתורת 'איל המילואים', (ויש הטעמה מיוחדת על 'ולמילואים', ע"י שיש בה פשטא וזקף קטן, ואמנם ענינו משום המשקל לארבע הקרבנות שהוזכרו קודם לכן, ראה בנספח, ומ"מ נראה דיש הדגשה ואריכות ב'ולמילואים', שהוא הקרבן שחנך את הכהנים).

[וראה עוד בפ' הרש"ר הירש, שכבר עמד בהא דמשמע מהמקרא דיש שייכות בין המילואים לשלמים, יעו"ש. עוד יעו"ש במש"ח, שעמד על סדר הקרבנות ואיחור המילואים, יעו"ש. (אלא שנראה מדבריו דפי' 'ולמילואים', על מנחת חינוך שמביא הכהן בתחילת עבודתו שהוזכר לעיל, וכן נ' מפרש"י, אולם בפשוטו קאי על כל הקרבנות שהקריבו בימי המילואים, אשר נתפרשו בתצוה, כ"ה בחז"ל וכן פי' המפרשים)].

¹¹² כן הוא ריהטת המקראות, דלקיחת הדם מן המזבח הוא דם איל המילואים, וכן מבואר להדיא בתו"כ הנ"ל, דבו בלבד היו י"ג הזאות.

שאף הדם חלק מן המשיחה לכהונה הוא, וזהו עצמו של המכה, והבן.¹¹³

והלשון 'איל המלואים' חוזרת על עצמה כמה וכמה פעמים בכל פרשת המילואים, הן בציווי בפ' תצוה והן בעשיה בפ' צו, וביחוד כאשר מירי בשעה שבאים לשוחטו ולהזות מדמו, מודגש שמו, "וַיִּקְרַב אֶת־הָאֵיל־הַשֵּׁנִי אֶיל־הַמִּלֻּאִים", ולא היה חסר הכתוב כלום לולא תיבות אלו¹¹⁴, אולם בא לומר דכעת בא האיל אשר ממנו ימלא ידי הכהנים, והוא עיקר ענין קרבנות המילואים.

וז"ל הרמב"ן בפ' תצוה, "וכן איל המלואים בפרשה הזאת, שמלוי הכהנים בו, כי חטאת והעולה לכפר, וזה למלאת ידו בהקרבה". ויעו"ש עוד בפ' האברבנאל, "ומפני שהיה זה מיוחד לכהונה והשירות, לכן קראה תורה לאיל השלמים איל המלואים, כי הוא המקדש הכהנים לכהונה והממלא את ידם לעמוד לשרת".

והא דנעשה בדם איל השלמים דוקא, משום שבו ראוי לחנוך בשר ודם לכהן לפני ה', שזה ענין השלמים שאין כולו עולה לגבוה, אלא ענינו שולחן הנעשה לפני ה' כמבואר בכ"ד¹¹⁵,

¹¹³ וכן מבואר להדיא בתחילת אבות דר"ב, "זכה משה להיות שליח בין בני ישראל למקום. משה עשה את איל המילואים ואת שמן המשחה, ומשח בו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים. ממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. ואלעזר שרף פרת החטאת שממנו טמאים מטהרים לדורות. א"ר אליעזר גדולה מדה זו שהיא נוהגת לדורות שאהרן ובניו נתקדשו בשמן המשחה שנאמר ואת אהרן ואת בניו תמסח וקדשת אותם לכהן לי (שמות ל' ל)".

קחזינו, דהוקש איל המילואים לשמן המשחה, אשר בהם נמשח והוכתר אהרן, ובהכי נתקדש. וזכות היא למשה אשר זכה במשיחה זו להיות השליח הקב"ה לעמו, לבחור ולקדש את העומדים בשמם לעבוד לפניו יתברך.

¹¹⁴ ועכ"פ היה לו לומר 'ויקח את איל המילואים', כשם שלפני כן כתיב 'ויקח את איל העולה', אלא בא להדגיש, שזהו האיל השני החותם, אשר בו יתמלא ידם, והוא הוא איל המילואים.

¹¹⁵ וכן חזינו בקרבנות חנוכת המזבח שהביאו הנשיאים, שקרבן השלמים היה היותר עיקרי, "וְלִזְבַּח הַשְּׁלָמִים בָּקָר שְׁנַיִם אֵילִם תִּמְשְׁהָ עֶתְדֵיךָ תִּמְשְׁהָ כִּבְשִׁים בְּנֵי־שָׁנָה תִּמְשְׁהָ" (במדבר ז' ז'), הרי שהביאו י"ז קרבנות שלמים, ואילו לעולה לא הביאו אלא ג' קרבנות.

והיינו טעמא כפי שכבר ביארו, שעיקר חניכת הנשיאים למזבח היא בשלמים, אשר בזה ישראל שותפים בגוף החניכה, "בְּאֵתִי לִגְנִי אֲחֹתִי כֻלָּה אֶרְצִיתִי מִזֵּרֵי עַם־בְּשָׁמִי אֶכְלָתִי יַעֲרִי עַם־דְּבָשִׁי שְׁתִּיתִי יַיִן עַם־חֶלְבִי אֶכְלָו רַעִים שְׁתָּנוּ וְשָׁכְרוּ דֹדֵיךָ" (שיה"ש ה' א'), 'באתי לגני, בימי חנוכת הבית.. שתו ושכרו דודים', 'אלו ישראל אוכלי בשר זבח השלמים שהקריבו לחנוכת המזבח' (רש"י שם).

והיינו, דבאמת מה שהאריכה תורה כ"כ בקרבנות הנשיאים, משום שבהכי חנכו את המזבח להקריב עליו הקרבנות לפני ה', אשר זה עתה הופיע בקרב ישראל ושכן בתוכם באוהל מועד, וזהו מעלה עצומה של קירבה לפניו יתברך שמקבל קרבנותינו, והמעלה היותר גדולה לנו היא דוקא בקרבן השלמים, שאף לישראל חלק משולחן גבוה, ובהכי מתבטא ביותר חנוכת הקרבנות אשר זכו לה, להיות עמו ומסובי שולחנו. [ואף חנוכת היות ישראל לעם, היה בקרבן פסח דייקא, אשר בו נכרת הברית ונכנסו להיות מאוכלי שולחנו, ואכמ"ל].

והלא קרבן עולה אף עכו"ם יכול להביא לגבוה, והשלמים לבדם חלק ישראל בחיריו. וקרבן הנשיאים היינו שכל נשיא הביא בשם שבטו, וכאן הוא שורש וראשית קבלת מלכותו ועבודתו במשכן ובמזבח, מצד ישראל כולו. [וז"ל הגרש"ר הירש בפירושו, "אולם השיא של חנוכת המזבח הוא בזבח השלמים, אחרי שקידש השבט את נכסיו ואת מעשיו, הרי הוא שמח לפני ה' בהווייתו וברצונו, ובשמחתו בה' הוא זוכה ליהנות ולשמוח בעצמו"..].

ובזה ביארו את הלשון שנתייחדה בקרבן השלמים הכא, דתחילה נאמר שם הקרבן "וְלִזְבַּח הַשְּׁלָמִים", ורק לאחריו נאמר מין הבהמות ומספרם, ואילו בחטאת ועולה נאמר 'פר אחד.. לעולה.. שער עזים.. לחטאת'. והיינו משום דזבח השלמים הוא עיקר הפרשה, וזהו הדבר היסודי והמתבקש, ומתואר באופן שבו דאי מביאים שלמים וזהו קוטב הענין, ורק צריך לפרט מנינם. ולכן "זֶה קֶרְבֵּן נִחְשָׁן בְּנֵי־עַמִּינְדָב", בא בתורת המשך המקרא של 'ולזבח השלמים', והיינו שזהו עיקר קרבנו.

ובאמת אף כאן מורגש היטב בטעמים שהשלמים הם עיקר קרבנות הנשיאים, ולכן יבוא בהם מונח זרקא מתגלגל ומועצם, וכאן הוא המקום שמתרבים הקרבנות, ועליו נאמר 'שתו ושכרו דודים', לחנוך בצוותא את חנוכת מזבח. וכן בעת סיכום הבאת הקרבנות המרובים, מוטעם זבח השלמים דייקא, ועליו בעיקר נאמר 'זאת חנוכת המזבח'. "וְכָל־בָּקָר זֶבַח הַשְּׁלָמִים עֶשְׂרִים וָאַרְבָּעָה פָּרִים אֵילִם שְׁשִׁים עֶתְדִים שְׁשִׁים כִּבְשִׁים בְּנֵי־שָׁנָה שְׁשִׁים זֵאת חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ אַחֲרֵי הַמִּשְׁחָ אֹתוֹ" (ז' פ"ח). [ומה שיש מונח זרקא בהתחלה ב'וְקֶרְבֵּן קֶעֱרַת־כֶּסֶף אֶחָד שְׁלֹשִׁים וּמֵאָה מִשְׁקָלָהּ', משום שהקערה היא מן הקרבן שהובא לה, ומשקלה מרובה ביותר במשקל כסף, ובו נפתח קרבנו].

וכן מצינו בעת השמחה בחנוכת המקדש, ואף התם מוטעם זבח השלמים בזרקא מתגלגל, "וְהַמֶּלֶךְ וְכָל־יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ זִבְחִים זָבַח לִפְנֵי יְקֹוֹ. וְיִזְבַּח שְׁלֹמֹה אֶת־זֶבַח הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר זָבַח לִיקֹוֹ בְּקֹר עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלֶף וְצֵאן מֵאָה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וַיִּחְנְכוּ אֶת־בֵּית יְקֹוֹ הַמֶּלֶךְ וְכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (מלכים א' ח', ס"א-ס"ב), ומשמע שעיקר החניכה היה בזבח השלמים הלזה.

ואף אכילת בשר ולחם של איל המילואים חלק מן מילוי ידיהם הוא כמבואר בפרשת תצוה, "וְאָכַל אֶהָרָן וּבָנָיו אֶת־בֶּשֶׂר הָאֵיל וְאֶת־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר בַּסֵּל פָּתַח אֶהָל מוֹעֵד. וְאָכְלוּ אֶת־מִלֵּךְ אֲשֶׁר בְּפֶרֶךְ בָּהֶם לְמַלְא אֶת־יָדָם לְקַדֵּשׁ אֶת־נֶזֶר לֹא־יֵאָכֵל כִּי־קֹדֶשׁ הֵם" (שמות כ"ט, ל"ב-ל"ג). והיינו שבהכי נקבע שאוכלי שולחן גבוה הם¹¹⁷, והיו אלו השלמים קדשי קדשים¹¹⁸, אשר אין להם חלק אלא לאנשי בית ה' ממש,

הלכך דוקא בקרבן אשר זבח שלהם הוא ובתורת בעלים¹¹⁶ שהביאו שלמים יאכלוהו אהרן ובניו, בזה ראוי למלא ידם ולחננו כהונת האנשים הנהפכים לחלק מן המקדש. הלכך שלמים אלו נקראים 'איל המילואים', והם הם אשר בהם יקדשו הכהנים לדורות עולם.

ואמנם בימי המילואים היה החטאת הקרבן היותר חשוב, הלכך הביאו פר, ולעולה ושלמים הביאו אילים, והיינו טעמא, משום דהחטאת מחטא ומכפר על המזבח, ומכשירו לעבודה, "וְזָרַח חֹטְאֵת תַּעֲשֶׂה לְיוֹם־עַל־הַכִּפָּרִים וְחֹטְאֵת־עַל־הַמִּזְבֵּחַ בַּכֹּפֶרֶת עָלָיו וּמִשְׁחָת אֶת־וְלִקְדָּשׁוֹ. שְׁבַעֲת יָמִים תִּכְפֹּר עַל־הַמִּזְבֵּחַ וְקִדְשָׁתָּ אֹתָו וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קְדָשִׁים כָּל־הַנֶּגַע בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ" (שמות כ"ט, ל"ו-ל"ז), ובימים אלו אכתי לא הוקם המשכן בקביעות, אלא ימי הכנה וחיטוי היו לקראת היום הגדול שיוקם המשכן, ומילוי ידי הכהנים היה בשלמים דייקא, שהוא המייחס את האדם להיותו חלק גבוה, אולם בא' ניסן שנגלה ה' במשכן, הביאו בני ישראל שור ואיל לשלמים, שעיקר קרבן היום שלמים הוא, ובו מתגלה שישראל חלק ה' הם, ואף להם חלק משולחן גבוה.

¹¹⁶ וקרבנות המילואים בפשטות קרבן יחיד היו, כמבואר בירו' ביומא (פ"א ה"א), ויעו"ש דציבור נתנדבו ומסרום לאהרן ובניו. וכ"ה בתו"כ במכילתא דמילואים, דהיה בהם סמיכה משום דקרבן יחיד הו. והיינו, משום שענינם קרבן אהרן, המביא למלא את ידו. ובתורת הבאתו ידיה יבוא.

¹¹⁷ ומיניה ילפינן דאכילת כהנים מכפרת, "וכמה דכהנים לא אכלי בשר בעלים לא מתכפרי, דתניא, "ואכלו אתם אשר כפר בהם", מלמד שהכהנים אוכלים ובעלים מתכפרי" (פסחים נ"ט ב'). ומבואר, דלא היה רק מענין אכילת בעלים, אלא שם אכילת כהנים יש בזה, ומכאן שורש ענין אכילת כהנים המכפרת, ובזה חנכו את אכילת קדשים לדורות, הן מצד הקדשים גופם, והן מצד האוכלים.

¹¹⁸ כמבואר בזבחים ק"א ב', יעו"ש ברש"י ד"ה 'שהרי הותרו', "וקדשי קדשים היה, כדכתיב ביה בשלו את הבשר פתח אהל מועד ושם תאכלו אותו, ולא נאכל אלא ליום ולילה דכתיב ואם יותר וגו'". וכן כ' בפ' עה"ת שם.

ולכאורה תוכן הדבר, מאחר שהוא שורש כל הקרבנות שלמים, לכך ראוי שיהיה חלק ה' ביותר, וכל אכילתו תהיה במקום קודש ע"י הכהנים, ובזה נחנכו השלמים, להיותם זבח לפני ה'. ובאכילתו לפני ה' באוהל מועד, נתמלא יד הכהנים להתקדש ולהיותם בני בית באוהל מועד. [ועוד יל"פ]. והיינו שאע"ג שיסודו שולחן שלך שרבו מתארח עליו, לאחר שנקבע שאף מקום שולחן הוא בבית ה' וקודש הוא, אזי יבואו שאר השלמים לאחריו, ויהיה עליהם שם שולחן שלהקב"ה חלק בו.

ובאמת לא מצינו שלמים דהו קק"ד, אלא כבשי עצרת (יעו"ש זבחים מ"ז א'), ואלו הם השלמים היחידים שמצינו בציבור, ויש להם כל דיני קק"ד, אינם נאכלים אלא ליום ולילה, ובאוהל מועד דייקא וכו'. ולכא' צ"ב אמאי שאני עצרת שמביאים בה שלמים יותר מכל המועדים. ומפני מה שלמים אלו קק"ד הם.

ברם הדבר בולט דענין שלמים הללו מפני שבאים על שתי הלחם שמביאים בעצרת (כמבואר להדיא בל' הכתוב ויקרא כ"ג, י"ט-כ'), ונחלקו האם הלחם עיקר ומעכב את הכבשים, ואין הכבשים מעכבים את הלחם (זו דעת ר"ע מנחות מ"ו ב', וכן פסק הרמב"ם), או להפך, ואם באו יחד לכו"ע מעכבים זה את זה. ומניפים אותם מחיים בצוותא עם שתי הלחם (כמפורש בקראי בויקרא שם, וכן שנינו במנחות ס"א א'), והם אשר מתירים את החדש במקדש למנחות וביכורים.

הרי כי ענין אלו השלמים בתורת התבואה החדשה, אשר עליה מביאים את שתי הלחם בעצרת שהיא חג הקציר, והמשך הוא לקרבן העומר. והנה עצרת מכונה בכתובים יום הביכורים, ובאמת שתי הלחם נקראו ביכורים, "מִמּוֹשְׁבֹתֵיכֶם תִּבְיֹאוּ לֶחֶם תְּנִנְפָה שְׁתֵּים־שָׁנִי עֶשְׂרִינָם סֵלֶת תְּהִינָה חֲמֵץ תִּאֲפִינָה בַּפּוּרִים לִיקֹק" (ויקרא כ"ג י"ז), והיינו שאלו הם ביכורי ציבור מן התבואה החדשה. 'וביום הבכורים', "חג השבועות קרוי בכורי קציר חטים, על שם שתי הלחם, שהם ראשונים למנחת חטים הבאים מן החדש" (רש"י במדבר כ"ח כ"ו). ומעצרת ואילך זמן הבאת הביכורים (ביכורים פ"א מ"ב), והיינו שאזי פורחת הארץ ומביאים מנחה לפניו יתברך לחנוך פירותיה.

והנה שתי הלחם באים חמץ, וכן ביכורים באים דבש, ואע"ג שנאמר "כָּל־הַמִּנְחָה אֲשֶׁר תִּקְרִיבוּ לִיקֹק לֹא תַעֲשֶׂה חֲמֵץ כִּי־כָל־שֹׂאֵר וְכָל־דָּבָשׁ לֹא־תִקְטְרוּ מִמֶּנּוּ אֲשֶׁה לִיקֹק" (ויקרא ב' י"א), וכל המנחות באות מזה, בסמוך לו נאמר, "קִרְבָּן רִאשִׁית תִּקְרִיבוּ אֹתָם לִיקֹק" (שם פסוק י"ב), וברש"י שם, "מה יש לך להביא מן השאור ומן הדבש, קרבן ראשית, שתי הלחם של עצרת הבאים מן השאור, שנאמר 'חמץ תאפינה', ובכורים מן הדבש, כמו בכורי תאנים ותמרים". והיינו, דשני הלחם חשיבי קרבן ביכורים, הלכך באים חמץ, וכן הביכורים קרבן ראשית הם, הלכך באים דבש.

וביאור הדבר, דאע"ג דאין החמץ והדבש חשיבי אלא מאכל אדם, שמשביח ומטעים מאכליו, ואינם ראויים להבאה לפני ה', קרבן ראשית התבואה שאני, דאזי מביאים מתוך סעודתו המשובחת של האדם, להודות לפניו יתברך ולהורות שממנו מקבלים, ומשולחן גבוה אנו זוכים. וחולק קרבן הראשית מקום לעצמו, וכביכול חניכת קבלת טובו יתברך נעשה בקרבן אשר מביאים לפניו, מתוך מאכלו של האדם ממש, יתר על כל הקרבנות. והזמן גרמא דאף זה לנחת רוח לפניו יתברך, שחלק לו בשולחן שעורך האדם, אע"ג שבעלמא יש בזה גריעותא, באשר כביכול הוא דבר הראוי להדיוס ולא לגבוה.

יִשְׂרָאֵל כִּי תִרְנֹמָה הָאָהָרָן וְתִרְנֹמָה יְהִיָּה מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
מִזִּבְחֵי שְׁלֹמִיָּהֶם תִּרְנֹמָתָם לִיקוֹק" (שמות כ"ט, כ"ו כ"ח).

וכן מבואר בפרשת צו, דבשעה שמילאו ידי אהרן ובניו לכהן, אזי זכו בחזה ושוק לדורות. "כִּלְאֵת-חֲזֶה הַתְּנֹפֶה וְאֶת שֹׁק הַתְּנֹמָה לְקַחְתִּי מֵאֵת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִזִּבְחֵי שְׁלֹמִיָּהֶם וְאֶת אֲתָם לְאֶהֱרֹן הַכֹּהֵן וּלְבָנָיו לְחֶק-עוֹלָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. זֹאת מִשְׁחַת אֶהְרֹן וּמִשְׁחַת בְּנָיו מֵאֵשׁ יְקוֹק בְּיוֹם הַקִּרְיָב אֲתָם לִכְהֹן לִיקוֹק. אֲשֶׁר צִוָּה יְקוֹק לַתָּת לָהֶם בְּיוֹם מִשְׁחַת אֲתָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל חֲקַת עוֹלָם לְדֹרֹתָם" (ז', ל"ד-ל"ו).

והיינו, שבקרבת זה התחדש שחלקים אלו קדושים הם וניתנו לבאים בשם ה', ובתורת הכי הונף והורס, לקבוע לדורות שנמסר לרשות גבוה, וחלק ה' הוא בקרבן¹²⁰, אלא שמאחר

ובאכילתם נתמלא ידם של אהרן ובניו וחנכו את היותם אנשי ביתו יתברך¹¹⁹. ולכך גזה"כ היה במילואים, דיאכלו פתח אהל מועד דייקא, לפני ה' ממש, ולא כקדשי דורות שלא בעי כנגד הפתח (זבחים נ"א). וכן לכך נאמר להביא לחם על הקרבן, שיהיה באופן נכבד הראוי למלא ידי הכהונה.

ועוד נראה במקראות, דאע"ג דלא קיבלו אהרן ובניו את החזה והשוק באיל המילואים, מ"מ בקרבן זה חל שלדורות עולם חלקם הוא מן זבחי השלמים. "וְלִקְחַתְּ אֶת-הַחֲזֶה מֵאֵיל הַמִּלֻּאִים אֲשֶׁר לְאֶהֱרֹן וְהַנֶּפֶת אֶתֶּן תְּנֹפֶה לְפָנֶי יְקוֹק וְהָיָה לָךְ לְמִנְחָה. וְקִדַּשְׁתָּ אֶתְּךָ חֲזֶה הַתְּנֹפֶה וְאֶת שֹׁק הַתְּנֹמָה אֲשֶׁר הִנֵּף וְאֲשֶׁר הִנֵּף מֵאֵיל הַמִּלֻּאִים מֵאֲשֶׁר לְאֶהֱרֹן וּמֵאֲשֶׁר לְבָנָיו. וְהָיָה לְאֶהֱרֹן וּלְבָנָיו לְחֶק-עוֹלָם מֵאֵת בְּנֵי

הלכך אף השלמים, אע"ג שמהותו סעודת הדיוט, הזובח זבחו לפני ה', ומצד אופיו ומהותו איננו מתקדש להיות חלק ה' ממש, שהרי מעיקרא לא בא להעלות כולו לגבוה, אלא לשולחן לפני ה', ושולחן הדיוט איננו ראוי להתקדש ולהחשב חלק ה' ממש, הלכך איננו אלא קק"ל. קרבן ראשית שאני, שאזי אף סעודה הראויה להדיוט מתקדשת וחשיבא חלק ה'. ומאכל ההדיוט משל גבוה ממש הוא.

והיינו משום שבזה נקבע כל צורת עמידת ישראל לפניו יתברך, שהתבואה החדשה אשר להם מידו באה, וקדש היא ושייכת לשולחן גבוה ממש. וד"ז נקבע ע"י שכך מעמידים את הראשית. הלכך שני הכבשים הבאים 'על הלחם', אע"ג שענינם זבח הדיוט, מתקדשים ונעשים לשלמים היחידים שדינם כקק"ד. וראשית סעודת ההדיוט מתבואת הארץ שחלק לו הקב"ה, משולחנו יתברך ממש יבוא.

וזוהו הצד השווה בין שלמי עצרת לאיל המילואים, שהם הם השלמים היחידים שדינם כקק"ד, והיינו טעמא, באשר תרואהו 'קרבן ראשית' המה, קרבן שבו מונח כל אשר יבוא מכאן ואילך, ואף מה שלכאורה סעודת הדיוט הוא, יאכל בביתו של הקב"ה, באופן הראוי לקק"ד ממש.

ובשלמים הראשונים שנעשו, נקבע כל צורת הבאת השלמים מכאן ואילך, שאע"ג שסעודת הדיוט הוא, שורשו מתוך שולחן ה'. ולכך אף החלק הראוי לכהנים, החזה והשוק, ניתן לגבוה ולמשה רבינו, ובה נקבע שיסודו שייך להקב"ה, וממנו מקבלים הכהנים (ראה בהערה להלן). וזהו מידת האיל החונך את מהות הקרבן שלמים. והבן.

[וכבר הביאו שמצינו ענין קרוב לזה, דבקרבנות המילואים והחניכה של המשכן, קרב לפני ה' מה שבעלמא איננו ראוי לבוא לפניו, וראה רש"י שיה"ש פ"ה, עה"פ "בְּאֵתִי לְגִנְיָ אֲחֹתִי כָּלֶּה אֶרְיִיתִי מִזִּרְיָ עִם-בְּשָׂמִי אֶכְלֵתִי יְעִרִי עִם-דְּבָשִׁי", "בימי חנוכת הבית.. ונאמר על שם הקטורת שהקטירו קטורת יחיד הנשיאים על מזבח החיצון ונתקבלה, והוא דבר שאינו נוהג לדורות ועל כן נאמר אכלתי יערי עם דבשי, יש דבש שהוא גדל בקנים כענין שנאמר (שמואל) ביערת הדבש, ויערת היא לשון קנה כמו (שמות ב) ותשם בסוף, ושוייתה ביערא, ומוצצין הדבש ומשליכין העץ, ואני מרוב חיבה אכלתי יערי עם דבשי, אכלתי הקנה עם הדבש, את שאינו ראוי עם הראוי, קטרת נדבה וכן שעירי חטאת שהקריבו הנשיאים, ואין חטאת קריבת נדבה, ואני קבלתם בו ביום".

וכן הביאו דעת ריב"ח בירו' (מגילה פ"א ה"א), דהא דכתיב שהקריבו שלמים לפני הר סיני, היינו עולות ללא הפשט וניתוח. והיינו שמחביבות השעה הקב"ה קיבלו כמו שהוא, אע"ג דבעלמא איננו ראוי לבוא כן לפני המלך. הלכך מונח בלשון שלמים, שהוא סעודת הדיוט. וכך מידת קרבן ראשית, שנאכל כצורתו בשולחן הקב"ה ממש. וכן מצינו מ"ד דאיל העולה שהקריבו ישראל בשמיני למילואים, לא היה טעון הפשט (ראה בתו"כ)].

¹¹⁹ וז"ל האברבנאל שם, "...ואמר כי באמת הראוי הוא אליהם, שיאכלו הבשר והלחם חלות ורקימי מצות, בשמחה ובטוב לבב. אם מפני שכופר בהם.. ואם מפני שבזה מלאו את ידם, לעבוד את עבודת הקודש ולקדש אותם מתוך בני ישראל, כאלו הם מלאכי עליון מהיושבים ראשונה במלכות. ומפני זה, זר, כלומר הדיוט שלא יהיה כהן, לא יאכל מהלחם והבשר ההוא, כי קודש הם. ואם לא יכלו לאכול כל הבשר והלחם ההוא אהרן ובניו, ויותר ממנו כלום, ישרפו את הנותר באש, לא יאכל אדם אותו כי קדש הוא".

¹²⁰ משמע להדיא בכתוב, דהתנופה וההרמה אשר בחזה ושוק של איל המילואים, לא להם בלבד היה, אלא לכל החזה ושוק לדורותיהם. וזהו ענינו של קרבן המילואים החונך, שנושא בקרבו את כל תוכן הקרבנות אשר יבואו עליו לעתיד. וכן פי' רש"י שם, "וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגו'", "קדשם לדורות, להיות נוהגת תרומתם והנפתם כחזה ושוק של שלמים, אבל לא להקטרה, אלא והיה לאהרן ולבניו לאכול".

ואפשר שגדר הדבר בהא דשוק התרומה באיל המילואים ניתן לה', והחזה למשה, משום שהלא כידוע גדר מתנות כהונה איננו שכר בעלמא שניתן לכהנים חלף עבודתם (אשר זהו גדר המעשר הניתן ללוויים כמפורש במקראות), אלא יסוד הדבר הוא

הַשְּׁלֵמִים" (ויקרא ז' ל"ז), 'מה מלואים נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני, אף כולם נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני'.

עכ"פ נמצא, ששחיטה זו, ששבה על עצמה בכל יום מז' ימי המילואים, היא שהעמידה את קדושת הכהונה, ומילאה ידם לשרת לה'. ובתורת הכי נשחט, להעמיד בזה את משפחת הכהונה ולקדשם. על כן שחיטה זו, שמונח בה קידוש ומשיחת המשפחה אשר תעמוד לפני ה' בביתו ותעבדוהו בשם ישראל, ועל ידה יהיה החיבור והשייכות בין הקב"ה לעמו, כה מהדהדת היא ומסעירה את לבנו, במידה שלא הסעירה שום שחיטה אחרת. וממנה שורש כל עבודת

שאל מילואים הוא הנעשה בז' הימים החונכים אותם לכהן, ואכתי לא נתכנהו עד א' ניסן, לכך נתחלקו בו, שוק הימין הובא לה' ונקרב עם החלבים, וחזה התנופה ניתן למשה רבינו למנה. אולם עצם זכיית הכהונה בחלקים אלו, חלה בהקרבת איל המילואים, ומקרא מלא דיבר הכתוב בזה. והיותם מקבלים חלק בזבחי ה', הוא מעצם הגדרתם כבני בית במקדש¹²¹, אשר חל באותה שעה, ובזה נמשחים בכהונתם.

ולא בכדי בקרבנות המילואים דייקא יש אריכות במקראות בכל פרט, ונכפל בתורה הן הציווי והן העשייה, משום שכאן הוא שורש הקרבנות כולם. ומיניה דרשו בתו"כ, "זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלוואים ולזבח

שניתן לה' וחלקו הוא, כמבואר בכ"ד, והקב"ה נותן אותם לכהנים. "כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל ליקוק נתת לך וללֵבְנִיךָ וללֵבְנִיךָ אתָּךְ לחק עולם" (במדבר י"ח י"ט).

ואף גבי החזה ושוק, מבואר להדיא במקראות שתחילת נתינתם לה' הוא, ומשולחן גבוה קזכו. [ובאמת זה ענין התנופה בכ"מ, ובהכי נמסר לרשות גבוה]. "ותרומה יהיה מאת בני ישראל מזבחי שלמיהם תרומתם ליקוק", "כי את חזה התנופה ואת שוק התרומה לקחתי מאת בני ישראל.. זאת משחת אהרן ומשחת בניו מאש יקוק".

ויתכן שלכך בפעם הראשונה שהוקדשו החזה והשוק לחלק ה', אכן הוקטרו לגבוה והיו חלק ה' כפשוטו, ואף החזה שאינו משובח כשוק, ניתן למשה אשר איש האלוקים הוא, ומעתה ואילך נקבע שקדושים הם והם מהחלק אשר לה' בקרבן, והקב"ה הוא אשר נותנו לאהרן ולבניו להיות להיות למשחה. וביום שנקרבו לכהן לה', נקבע לדורות שזה יהיה חלקם, ולהם ינתן חלק החזה והשוק אשר קדוש לה'. זהו משחתם מאשי ה'.

והוא שאמר הכתוב, "ולקחת מן האיל החלב והאליה ואת החלב המכסה את הקרב ואת תורת הכבד ואת שתי הכלית ואת החלב אשר עליהן ואת שוק הימין כי איל מלאים הוא" (שמות כ"ט כ"ב), והיינו, דשאני איל זה אשר איל מילואים הוא, הלכך אף השוק נקטר לה', ובהכי דייקא יתמלא ידי הכהנים, באשר להם ניתן החלק הקדוש לה', הראוי להיות מוקטר לפניו. [ובאמת החלבים אשר נקטרים לה', הם המשובחים בבהמות, לכך מכונים 'חלב' שענינו הראשית המשובחת והמובחרת, כמו "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו ליקוק לך נתתם" (במדבר י"ח י"ב). ואף שוק הימין הוא מהיותר מובחר מחלקי הבהמה].

¹²¹ וזהו פשט המקרא, "זאת משחת אהרן ומשחת בניו מאש יקוק ביום הקריב אתם לכהן ליקוק". והיינו, שקבלת החזה והשוק הוא המושח ומקדש אותם, ובהכי נקבע מעמדם כמכהנים לה'. והוא שאמרו במתני' באבות (פ"ו מ"ה), הכהונה נקנית בעשרים וארבע מעלות, (יותר מפורש הלשון במס' כלה פ"ה ה"ו, וע"ש שנתפרטו המתנות). והיינו, שבכך נתייחדו ליתן להם מתנות ה', ובתורת הכי מקבלים, בשם ה' אלוהיהם, וכמבואר בכ"ד דעיקר דין התרומה לינתן לה', אלא שהכהנים מקבלים בשמו, הלכך זה עצמו מגדיר מעלתם ומעמיד להם כמכהנים לה'. והבן היטב.

ובתו"כ פ' י"א פ"ח, "רבי יהודה אומר, יכול יהיו אהרן ובניו צריכים לשמן המשחה לעתיד לבא, תלמוד לומר זאת משחת אהרן ומשחת בניו". והיינו, דמהכא ילפינן דעצם הנתינה להם מאשי ה', היא היא המושחתם מכאן ואילך.

ולא לחנם לאחר שערערו על הכהונה, כרת הקב"ה עם אהרן ברית, ונתן לו את התרומה למשחה, ובהכי הוא נמשח לגדולה ונחתם לו הדבר. "ויִדְבַּר יְקוֹק אֶל-אַהֲרֹן וְאֶל-הַנָּה, נָתַתִּי לְךָ אֶת-מִשְׁמַרְתַּת תְּרוֹמַתִּי לְכָל-קֹדֶשׁ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לְךָ נִתְּנִים לְמִשְׁחָה וְלִבְנִיךָ לְחֶק-עוֹלָם" (במדבר ח' י"ח), וזהו פשט המקרא, שהמתנות הם המושחות ומגדלות את הכהנים.

וכן מבואר בספרי שם, "למשחה", אין משחה אלא גדולה, שנא' "זאת משחת אהרן ומשחת בניו". והיינו שבהכי נמשחים ונכתרים בכתר הכהונה. וראה ברשב"ם שם, "לך נתתם למשחה", 'הרי הן לך כעין סימן שרים הנמשחין למלך'. [וע"ד זה מבואר ברש"י שמות כ"ט כ"ט, ע"ש שהביא זה המקרא]. והיינו שע"י קבלת התרומה יהיה לו למשחה ולגדולה, לכהן בישראל. והוא ענין המקראות הכא, דנתינת החזה והשוק נקבעה לדורות בעת שנמלאו ידי אהרן ובניו, ובהכי ימשחו לכהן, וזה יהיה להם לקנות כהונתם, שבתורת מעלתם וגדולתם מקבלים מתנות ה' מאת העם.

ובתחילת דברי הספרי שם (פיסקא קי"ז), "כרת הכתוב ברית עם אהרן על כל קדשי הקדשים, לגזור דין ולכרות להם ברית, לפי שבא קרח כנגד אהרן וערער על הכהונה משל למה הדבר דומה.. כך בא קרח וערער על הכהונה כנגדו אמר לו המקום כל מי שירצה יבא ויערער כנגדך על הכהונה בוא ואני כותב ואני חותם ואני מעלה לך בערכיים, לכך נאמרה פרשה זו סמוך לקרח". והמתנות הם הם השטר קנין שחותם ומאשר מעלתם.

הלכך בעינן לאכול את המתנות כהונה דרך גדולה ושררה, ואמרו בחולין קל"ב ב' "אמר רב חסדא, מתנות כהונה אין נאכלות אלא צלי, ואין נאכלות אלא בחרדל, מאי טעמא, אמר קרא 'למשחה', לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלים".

הקרבות ע"י כהניו. ונקרא בגמ' 'עיקר מילתא' של השלמים, משום שבשחיטה זו קידש הלחם תחילה¹²².

ואף על משה רבינו נאמר בתחילת אבות דר"נ, שזכה להיות השליח שיקשר בין ישראל לאביהם שבשמים, ומשמע ששייך למשיחה באיל המילואים דייקא. "זכה משה להיות שליח בין בני ישראל למקום. משה עשה את איל המילואים ואת שמן המשחה, ומשח בו אהרן ובניו כל שבעת ימי המילואים"¹²³.

שאגת ה' על החורבן הנשמעת מפי עמוס הנביא

(ה) עוד מצינו בנביאים ג"פ שלשלת. והוא בעמוס, ישעיהו, ועזרא. המוקדם מביניהם הוא עמוס בתחילת נבואתו, "דברני עמוס אשר יהיה בנקדים מתקוע אשר חזה על ישראל בימי עזיה מלך יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל שנתים לפני הרעש. ויאמר יקוק מצינו ישאג ומירושלם יתן קולו ואבלו נאות הרעים ויבש ראש הפרמל".

ואין ספק שענין השלשלת הוא בתורת ה' מצינו ישאג, וזהו עיקר נבואת עמוס, לשאוג על פשעי ישראל והאומות, לכך פותחים דברי נבואתו בטעם כה חריף ומהדהד, אשר הד הוא

לשאגה הבוקעת מאת הקב"ה בפי נביאו. ובנבואת עמוס יש שאגה גדולה מאד, וחריפות מזעזעת נשמעת שכמעט אין בדומה לה בדברי שאר נביאים, כגון "נפלה לא-תוסף קום¹²⁴ בתולת ישראל..". (ה' ב'). "נשבע אדני יקוק בנפשו נאם יקוק אלהי צבאות מתאב אנכי את-גאון יעקב וארמנותיו שגאתי והסגרת עיר ומלאה" (ו' ח'). ולמתאווים לביאת ה' הוא אומר, "הני המתאווים את-יום יקוק למחזה לקם יום יקוק הוא-חשך ולא-אור" (ה' י"ח). כלומר, למי שאיננו ראוי התגלות ה' תעבירנו מן העולם.

וכיו"ב יש בו פסוקי פורענות מזעזעים ויוצאי דופן בחריפותם, אשר קריאתם לבדה מעוררת חלחלה, "ויאמר מה-אתה ראה עמוס ואמר כלוב קיץ ויאמר יקוק אלי בא הקץ אל-עמי ישראל לא-אוסף עוד עבד לו. והיה בין היום והוא נאם אדני יקוק והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ בין אור" (ח' ט'). "הפכתי בכסם במהפכת אלהים את-סדם ואת-עמורה ותהיו כאד מצל משרפה ולא-שבתם עד נאם יקוק" (ד' י"א).

¹²² במתני' מנחות ע"ח ב', "שחטה שלא לשמה, וכן איל המילואים, וכן שני כבשי עצרת ששחטן שלא לשמן, לא קדש הלחם". ובגמ' שם ע"ט א', "אמר רב פפא, שבק תנא דידן איל נזיר דשכית, ונקיט איל המילואים. ותנא דידן עיקר מילתא נקט". וברש"י שם, "שביק תנא דידן איל נזיר דשכית", שנוהג לדורות. "ונקט מילואים", דהוה לפי שעה. "עיקר מילתא נקט", איל המילואים שבו קדשו הלחם תחילה.

והדברים טעונים ביאור, מפני מה נוקט התנא קרבן שקרב בשעתו, משום שהיה הראשון. ואמאי משתמשת הגמ' כלפיו בל' 'עיקר מילתא'. ונראה שעומק המכוון בזה, שקרבן שלמים זה הוא השורש והיסוד לכל קרבנות השלמים, והוא הגדיר וחדש את עצם מציאות ההבאה לפניו יתברך.

ואף שכבר מצינו שהקריבו שלמים לפני הר סיני, אולם את צורת ההקרבה במשכן על המזבח המיוחד להקב"ה, שאחריו המשיך בשילה וירושלים וכו', ואשר הופרש ממנו שוק התרומה וחזה התנופה (אלא ששוק התרומה הוקטר עם החלבים, והחזה ניתן למשה, וראה לעיל), דבר זה היה ע"י איל המילואים, שהוא חנך ידי אהרן ובניו, וכן חנך את צורת הבאת השלמים לפני ה', ובו נתחדש שמטפיל אליו אף את הלחם. והוא הוא 'עיקר מילתא' דקרבן שלמים. ודו"ק.

[שוב מצאתי שהביאו דפליגי בירו' (מגילה פ"א ה"א), האם מאי דכתיב שהקריבו שלמים לפני הר סיני היינו שלמים ממש, או שהיו שלמים בגופם בלא הפשט וניתוח].

¹²³ וממשיך התם, "ממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. ואלעזר שרף פרת החטאת, שממנו טמאים מטהרים לדורות. א"ר אליעזר, גדולה מדה זו שהיא נוהגת לדורות, שאהרן ובניו נתקדשו בשמן המשחה, שנאמר ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן לי" (שמות ל' ל'). כלומר, גדולה מידת משה שמעשיו נצחיים המה, וכאשר עשה שמן המשחה והבדיל בו אהרן, הרי מתקיימת משיחתו עולמית ואיננה ברת ביטול.

וכ"ז נאמר שם בתורת להורות גדולת משה שקיבל תורה מסיני, וקרויה התורה על שמו 'תורת משה', והוא הסרסור שמוריד ומחבר את התורה לישראל. ומעיקר ענינו שמשח את אהרן ובניו באיל המילואים, ובזה יחד משפחה ושבת העומד לפני ה' לדורות, והם אשר שם אלוהיהם עליהם, ושלוחים הם להורות כל דבר ה', ולעמוד לשרת לפני ה' בשם כל ישראל.

[ויש מגיחים 'משה שימש שבעת ימי המילואים', משום דקשיא להו מה רבותא במשיחת הכהנים, ומפני מה נזכר איל המילואים דוקא, ולא שאר קרבנות המילואים. ובדברינו נתבאר היטב בעזה"י].

¹²⁴ יעו' ברכות ד' ב', "אמר רבי יוחנן, מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי, מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל, דכתיב 'נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל'. במערבא מתרצי לה הכי, נפלה ולא תוסיף לנפול עוד, קום בתולת ישראל". וידוע פירוש הזוה"ק (ח"ג' א'), שלא תקום בתולת ישראל מעצמה, אלא הקב"ה יקימנה. עכ"פ פשוטו של מקרא מחריד מאין כמוהו, ומבטא שנפילת ישראל תבוא עד כדי כך, עד שלא יהיה ניתן לצייר כלל שיכולה לקום ממנו. וזהו שקאמר הזוה"ק, שהקב"ה הוא שיקימנה, באורח פלא ולא לפי הנראה לעין בשר ודם.

בַּעֲבוּר גַּעֲלִים" (ב' ו'). ומתחילתה נשאגה השאגה על האומות, "וַיֹּאמֶר יְקוֹק מִצִּיּוֹן יִשְׁאָג וּמִירוּשָׁלַם יִתֵּן קוֹלוֹ... כֹּה אָמַר יְקוֹק עַל־שִׁלְשָׁה פְּשָׁעֵי דְמָשֶׁק וְעַל־אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ עַל־דּוֹשָׁם בְּחִרְצוֹת הַבְּרָזִל אֶת־הַגִּלְעָד וּשְׁלַחְתִּי אֵשׁ בְּבֵית חֲזָאֵל וְאֶכְלָה אֲרָמְנוֹת בֶּן־הֶדֶד וּשְׁבֵרְתִּי בְּרִיחַ דְּמָשֶׁק וְהִכְרַתִּי יוֹשְׁבֵי מִבְּקַעַת־אֲוֹן...". ויעו"ש כע"ז על כמה וכמה אומות, אולם לבסוף אף על ישראל אומר כן.

ומשמעות הענין, שהיה עמוס בימי תחילת נביאים אחרונים, שכבר ראו לכנגד עיניהם את זעם ה' על ישראל אשר יביא לבסוף את החורבן, והיה זה דוקא בימי ירבעם בן יואש, המלך האחרון לעשרת השבטים שהצליח במלכותו ביותר, וישבו בשלוה ובטחון, אולם היה זה השעה האחרונה שניתנה להם, ולאחריו מלך בנו ששה חודשים ונהרג, ושוב לא מלכו אלא ע"י שהרגו זה את זה, וכבר לא היה מלכות שלמה.

ואף שתחילת דבר ה' בהושע אשר קדם לו מעט כמו שאמר **בר"פ** האשה בפסחים (פ"ז א'), סו"ס שניהם הראשונים

עוד יש בו תיאור מחריד לב עד היכן כביכול ירדוף הקב"ה את עמו, באופן שמזכיר לבני דורנו את הגזרה הנוראה שהיתה לפני שבעים שנה. "רִאִיתִי אֶת־אֲדֹנִי נֹצֵב עַל־הַמִּזְבֵּחַ¹²⁵ וַיֹּאמֶר הֵךְ הַכְּפֹתוֹר וַיִּרְעֲשֵׁן הַסִּפִּים וּבְצַעֲמֵם בְּרָאשׁ כָּלֶם וְאַחֲרֵיתָם בְּחֶרֶב אֶהְרֹג לֹא־יִנָּס לָהֶם גֹּס וְלֹא־יִמְלֹט לָהֶם פְּלִיט. אִם־יִחְתְּרוּ בְּשָׂאוֹל מִשָּׁם יָדִי תִקַּחֶם וְאִם־יַעֲלֹו הַשָּׂמִים מִשָּׁם אֹרִידֶם. וְאִם־יִחְבְּאוּ בְּרָאשׁ הַכְּרָמֹל מִשָּׁם אַחֲפָשׁ וְלִקְחָתִים וְאִם־יִסְתָּרוּ מִגֵּד עֵינֵי בְּקִרְקַע הַיָּם מִשָּׁם אֲצַנֶּה אֶת־הַנֶּחֱשׁ וְנִשְׁכָּם. וְאִם־יִלְכוּ בַּשָּׂבִיל לִפְנֵי אֵיבֵיהֶם מִשָּׁם אֲצַנֶּה אֶת־הַחֶרֶב וְהִרְגָתִם וּשְׁמַתִּי עֵינֵי עַלְיָתָם לַרְעָה וְלֹא לַטּוֹבָה. וְאֲדֹנִי יְקוֹק הַצְּבָאוֹת הַנוֹגֵעַ בְּאַרְצֵי וְתַמּוּזָה וְאֶבְלֹן כָּל־יוֹשְׁבֵי בָהּ וְעַלְתָּה כִּי־אֵר כָּלָה וְשָׁקַעָה כִּי־אֵר מִצְרַיִם" (פ"ט, וע"ש שלאחר מכן נחתמת נבואת עמוס בדברי נחמה¹²⁶), אולם הם היחידים בדברי הנביא שאמר את הדברים החמורים ביותר על עם ישראל).

עוד אנו מוצאים "כֹּה אָמַר יְקוֹק עַל־שִׁלְשָׁה פְּשָׁעֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל־אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ עַל־מִכְרָם בְּכֶסֶף צִדִּיק וְאֶבְיֹן

¹²⁵ ובגמ' (ר"ה ל"א א') דרשו מכאן, שנסעה שכינה מחצר למזבח, וזהו מהעשר מסעות שנסעה שכינה, יעו"ש. ובמדרש, "ר' אלעזר הקפר אומר, מנין אתה אומר שהראה הקדוש ברוך הוא ליעקב אבינו בית המקדש בנוי וקרבתו מוקרבים וכהנים משרתים ושכינה מסתלקת, שנאמר 'ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו', אין חלום אלא שיש לו פתרון. 'ויחלום והנה סולם מוצב ארצה' זה בית המקדש, 'וראשו מגיע השמימה' אלו הקרבתו קריבים שריחם עולה לשמים, 'הנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו', אלו כהנים המשרתים שעולים ויורדים בכבש, 'והנה ה' נצב עליו' ראייתו את ה' נצב על המזבח". (ספרי במדבר קרח פסקא קי"ט ועוד). והיינו שראה עמוס כיצד השכינה עתידה להסתלק ולעזוב את ביהמ"ק. וכבר נרמז בחזון שראה יעקב.

וכן לכא' יש בפסוקים אלו שייכות מסוימת עם נבואת ישעיהו שהיתה שנתיים אח"כ בזמן הרעש (ישעיהו פ"ו), ושניהם ראו את ה' בביהמ"ק, וכנגד עיניהם נגזר ומתקיים 'וינועו אמות הספים', 'הך הכפתור וירעש הספים'. והיינו שהארץ כולה מזדעזעת מהופעת ה', באשר אינם ראויים לזה.

עמוס ראה את ה' ניצב על המזבח (וראה במדרשים), וישעיהו ראה כיצד מן המזבח ניטל גחלת אש ויגע על פיו, וסר עונו וחטאתו תכופר, וכך נשלח להתנבא לישראל. "קבל (ישעיהו) הדבור מפי הקדוש ברוך הוא מכסאו בשמים, שהיה מכוון כנגד המזבח שבהיכל" (רש"י שם). "שהגיע הרשף שהוא דבור הנבואה אל פיו, ע"ד 'ראה נתתי דברי בפיר' (ירמיהו פ"א)" (מלבי"ם שם). ושניהם נשלח אליהם נבואה שהקב"ה עתיד להגלות את עמו ולהחריב ביתו. אלא שבישעיהו נראה שהוא משום קדושת ה', אשר מלא כל הארץ כבודו, וצריך עוד דרך ארוכה בכדי שישכון בקרב עמו וביתו בשלימות. וראה בהערה בסוף אות זו.

¹²⁶ והיינו שהשאגה ששאג הקב"ה בעולם, היתה הן על ישראל והן על האומות, וע"ז התעורר הרעש הגדול, והוא שחותם עמוס את נבואתו, "הֲלוֹא כִּבְנֵי כְשִׁיִּים אַתֶּם לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נָאִם יְקוֹק הֲלוֹא אֶת־יִשְׂרָאֵל הֵעֵלִיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְלִשְׁתִּים מִכְּפֹתוֹר וְאֶרֶם מִקִּיר. הִנֵּה עֵינִי אֲדֹנִי יְקוֹק בְּמַמְלַכָה הַחֲטָאָה וְהַשְׁמֵדֹתִי אֶתָּה מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה אֲפֹס כִּי לֹא הִשְׁמִיד אֲשִׁמִּיד אֶת־בֵּית יַעֲקֹב נָאִם יְקוֹק. כִּי־הִנֵּה אֲנִי מַצֵּוָה וְהַנְעוּתִי בְּכָל־הַגּוֹיִם אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל כְּאִשֶּׁר יִנּוּעַ בְּכַבְרָה וְלֹא־יִפּוֹל צִרְוֹן אֶרֶץ. בְּחֶרֶב יָמוּתוּ כָּל־חֲטָאֵי עַמִּי הָאֲמָרִים לֹא־תִגִּישׁ וְתִקְדִּים בְּעֵדֵינוּ הָרָעָה. בֵּינֹם הֵהוּא אֲקִים אֶת־סֶכֶת דָּוִיד הַנִּפְלֹת וְגִדְרָתִי אֶת־פְּרָצֶיהֶן וְהִרְסֹתִיו אֲקִים וּבְנִיתִיהָ כִּימֵי עוֹלָם. לִמְעַן יִרְשׁוּ אֶת־שְׂאֲרֵית אָדָם וְכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר־נִקְרָא שְׁמִי עֲלֵיהֶם נָאִם יְקוֹק עֲשֵׂה זֹאת".

והיינו שהעולם כולו צריך לעבור מהפך לקראת גילוי כבוד ה' בשלימות, וכל הגוים החטאים שהעולם הקב"ה ונתן להם נחלה, ממילא יושמדו, מלבד בית יעקב, אשר ימותו החטאים שבהם וינועו כל השאר ככבברה, ואזי ישוב הקב"ה ויבנה את העולם מחדש בצורתו המתוקנת, ויירשו ישראל את כל הגוים אשר נקרא שמי עליהם, ותקום סוכת דוד הנופלת. ואכן במקביל לזמן שהתקרב חורבן בית ראשון נחרבו אף כל האומות הסובבות את ישראל, וישראל לבדם יצאו לדרך הארוכה במדבר העמים, שתביא את גילוי הקב"ה במעגל הרחב של מאורעות העולם מכאן ואילך ויחודיות הקיום האמיתי של ישראל בתוכו.

והיינו שאף הדברי נחמה חלק מן שאגת עמוס הם, ואף הם באו בתורת הזעזוע שצריך העולם לעבור, בכדי לשוב לצורתו האמיתית, וזה ע"י החורבן והגלות, אשר בהם יהיה התיקון וההכנה לאחרית הימים, כאשר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ואזי ושבתי את שבות עמי ישראל, ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד. ואמנם מלבד דברי חתימה אלו, כמעט לא נמצא בעמוס דברי נחמה.

ולאחותם רוחמה', ואילו נבואת עמוס כולה פורענות קשה מנשוא (מלבד חתימתו).

וכל כולו שאגה גדולה היוצאת מציון¹²⁹ וזועקת שצריך תיקון מהשורש והארץ מלאה חילול שם קדשי, והוא הנביא

שהתנבאו על החורבן עוד בזמן עוזהו, ועמוס עיקרו נבואות תוכחה¹²⁷ מחרידות הרבה יותר, ובנבואתו נחשב שנגזרה הגזרה¹²⁸. ובהושע מצינו גם נבואות נחמה, ומיד לאחר הנבואה הקשה שפותח בה, על אשת הזנונים שילדה בת אשר נקראה לא רוחמה, התנבא, שלעת"ל 'אמרו לאחיהם עמי

¹²⁷ "שלשה נביאים ע"י שהיה נבואתן דברי קנתרין נתלית נבואתן בעצמן, ואלו הן 'דברי קהלת', 'דברי עמוס', 'דברי ירמיהו' (קה"ר א'). והיינו, שמאחר שתוכחה קשה ועזה יש בהם, לא יוחס להדיא לדברי הקב"ה בתחילת הספר, מפני כבוד ישראל. וראה עוד במדרש לקח טוב שם.

ובאלשיך תחילת עמוס, "והנה ידוע מרז"ל כי עשר לשונות של נבואה הן, ואשר הן של קושי הן דבור וחזון, ושתייהן נאמרו פה, דברי עמוס ואשר חזה, כי נבואותיו היו של קושי, ועל כן אחשוב, כי לכל יהיה כמו זר בעיני הרואים, כי כל דבריו קושי, על כן תחלת דבריו היחל בקושי על עצמו, באומרו ה' מציון ישאג וכו'. ואבלו נאות הרועים שהוא נוגע אל עצמו כי רועה הוא..".

¹²⁸ לכך כאשר אמר ישעיהו לאחז 'בעוד שישים וחמש שנה יחת אפרים מעם', היינו שנבואת עמוס היתה שישים וחמש שנה קודם גלות עשרת השבטים, כמבואר בסד"ע פכ"ח, "שהיתה גזירה גזורה מימי עמוס שנתים לפני הרעש, שנאמר כה אמר עמוס בחרב ימות ירבעם וישראל גלה יגלה מעל אדמתו". וקחזינו שאע"ג דהושע קדם לו, בדברי עמוס נחתמה הגזרה.

ואף מהמסופר בספר עמוס (ז', י"ז), משמע שהראשון שממנו נשמע לישראל נבואות הפורענות באופן מאיים, היה עמוס, שהרי שלח אמציה כהן בית אל לירבעם, קשר עליך עמוס בקרב בית ישראל, לא תוכל הארץ להכיל את כל דבריו. כי כה אמר עמוס.. וישראל גלה יגלה מעל אדמתו. ומשמע שעתה נשמע באוזניו דבר נבואה זו לראשונה שעתיד ממלכתם להתבטל ויצאו ישראל בגלות, לכך מתבטא באופן שקשירת קשר הוא, ואי אפשר להכילם כלל. ולא מצינו כן גבי הושע.

וראה עוד במאמר בענין זרקא כפול סוף אות ד' בהערה הארוכה, שנתבאר ענינם של אליהו ואלישע להשיב את ישראל לאביהם שבשמים, וע"ש דעמוס והושע היו בדור שלאחר אלישע, שהוא היה הנסיון האחרון להנהיגם ולקרנם שיחזרו להקב"ה, ולאחר זמנו כבר נחתם הפורענות והחלו נביאים אחרונים להתנבא על החורבן המתקרב.

¹²⁹ ומבואר בחז"ל שלא היה עמוס הנביא איש דברים, "שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסילוס, דא"ר פנחס למה נקרא שמו עמוס שהיה עמוס בלשונו, מעתה את מי אשלח ומי ילך לנו ואומר הנני שלחני..". (ויק"ר צו פרשה י'), "עמוס, למה נקרא שמו עמוס, א"ר פנחס שהיה עמוס בלשונו, אמרו אנשי דורו הניח הקדוש ברוך הוא את כל בריותיו ולא השרה שכינתו אלא על הדין קטיע, לישנא פסילוסא" (קה"ר א').

והיינו שהיה מגמגם ולשונו קטועה ואינה ברורה (רש"י עמוס ז' י"ד ע"ש), וכבר העיד על עצמו שאיננו נביא וכן נביא (שם), והיינו שאיננו מורגל ויודע כיצד לדבר לישראל. [וראה עוד בשם משמואל פ' בשלח, "ואם ה' בדרך נבואה לא יספיק שיתנבא מי שאין לו כלי הדיבור, כמו שאמרו ז"ל (רש"י עמוס ז' י"ד בשם פסיקתא) עמוס שה' עמוס בלשונו ולא ה' יכול לפרש אות ש' ע"כ אמר ג"כ הנבואה ובולס במקום ובולש, הרי כי הדיבור הנבואי שבפי הנביא איננו נותן שלימות לכלי הדיבור יותר מאשר המה". ודו"ק בהא דמורגש במיוחד היותו 'עמוס בלשונו', במקום שהשיב שאיננו נביא ולא בן נביא דייקא].

ואפשר שמאחר ששליחותו לנבואה היה להשמיע את השאגה ששאג הקב"ה על חילול מקום קודשו, לכך איננו ענין לאיש דברים, אלא לזעזע ליבות ישראל ולזעוק את השאגה ששאג ה' מציון. ויש לרומזו בפסוק שאומר בפרק ג' מנבואתו, "אֶרְיָה שָׁאָג מִן הַאֵשׁ יִקְוֶה דָּבָר מִן הָאֵשׁ יִבְאֵא", והיינו שכאשר נשמעת השאגה מלמעלה, מי לא ינבא, ואף ערל שפתיים כמותי אשר אינו נביא ואינו בן נביא, שאגה לו כלביא, כי ה' דיבר.

ולא לחנם נקט את שאגת האריה כמשל לחרדה מוכרחת המתפשטת, אלא מפני שאכן קול שאגה נשמע כאן, ומכחו יבוא לשאוג ולהחריד את העם. וראה ברד"ק בתחילת עמוס, "ה' מציון ישאג.. ענין השאגה ונתינת הקול דרך משל על הנבואה, כמו שאמר אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דבר מי לא ינבא".

ובאמת מכל עיקר הענין שם עולה שכאן החלה הזעקה של הקב"ה על ביתו, וממילא נשמעת לישראל מפי נביאיו. ונעתיק הכתובים. "הַיִּשְׂאָג אֶרְיָה בִּיעָר וְטָרַף אִין לוֹ הֵיטָן כְּפִיר קוֹלוֹ מִמְּעֵנָתוֹ בְּלַתִּי אִם-לִכְדֹּ. הַתַּפֵּל צִפּוֹר עַל-פֶּחַ הָאָרֶץ וּמִקֵּשׁ אִין לָהּ הַיַּעֲלֶה פֶחַ מִן-הָאֲדָמָה וְלִכְדֹּ לָא יִלְכּוֹד. אִם-יִתְקַע שׁוֹפָר בְּעִיר וְעַם לֹא יִחַרְדּוּ אִם-תִּהְיֶה רָעָה בְּעִיר וִיקוֹק לֹא יַעֲשֶׂה. כִּי לֹא יַעֲשֶׂה אֲדָנִי יִקוֹק דְּבָרִי כִּי אִם-גְּלָה סוֹדוֹ אֶל-עַבְדֵּי הַנְּבִיאִים. אֶרְיָה שָׁאָג מִן הָאֵשׁ יִבְאֵא יִקְוֶה דָּבָר מִן הָאֵשׁ יִבְאֵא" (ג', ד'-ח').

ופירוש הענין, שכאשר צפה הקב"ה וירא שאין הבית יכול להתקיים, וכבר חורבנו מוכרח והולך ומתקרב, ממילא עבדיו הנביאים מרגישים בסוד הגדול אשר צפן הקב"ה, וכך הוא הסדר, כאשר הקב"ה מחדש את צורת עולמו, עבדיו הנביאים הם הראשונים להרגיש את המציאות הבאה ומתחדשת, וקול שאגת ה' נשמעת מקרבם ומזעזעת את תושבי המקום, והם הם השופר הנתקע בעיר ומתריע, הכונו לימים העומדים לבוא.

וזוהו מפתחת אזהרות נביאים אחרונים, שישים וחמש שנה לפני חורבן שומרון וממלכת אפרים, וכמאתיים שנה לפני חורבן המקדש וגלות ירושלים. ואכן מעמוס ואילך החל כסדר זעקת הנביאים על הגלות והחורבן המתקרבים, וישעיהו קיבל מעמוס והעד העיד בישראל על העידן החדש שבא, וכן שאר הנביאים.

וְחִצִּיוֹ נִגְבְּהָ. וְנִסְתָּם גִּיאֵהֶרֶץ כִּי־יִגִּיעַ גִּי־הָרִים אֶל־אֶצֶל
וְנִסְתָּם כְּאֶשֶׁר נִסְתָּם מִפְּנֵי הָרָעַשׁ בְּיָמֵי עֲזִיזָה מֶלֶךְ־יְהוֹדָה
וּבְאֵי־יָקֹן אֱלֹהֵי כָל־קְדָשִׁים עִמָּךְ" (זכריה פ"ד).

וביחזקאל פל"ח, "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא בָּיּוֹם בָּנָא גּוֹג־עַל־
אֲדַמַּת יִשְׂרָאֵל נָאֻם אֲדֹנֵי יָקֹן תַּעֲלֶה חֲמַתִּי בָאֶפֶי. וּבִקְנָאֲתִי
בְּאֶשֶׁר־עֲבַרְתִּי דְּבַרְתִּי אִם־לֹא בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה רָעַשׁ גָּדוֹל עַל
אֲדַמַּת יִשְׂרָאֵל. וְרָעַשְׁנוּ מִפְּנֵי דָגֵי הַיָּם וְעוֹף הַשָּׁמַיִם וְחַיֵּת
הַשָּׂדֶה וְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׁ עַל־הָאֲדָמָה וְכָל־הָאֲדָם אֲשֶׁר עַל־
פְּנֵי הָאֲדָמָה וְנִהְרְסוּ הָהָרִים וְנִפְּלוּ הַמְּדִרְגּוֹת וְכָל־חֹמֶה
לְאֶרֶץ תִּפּוֹל"¹³².

והיינו, דמשמעות רעש האדמה הוא שכביכול הקב"ה מופיע
והעולם נרעש מפניו¹³³, וכן יהיה לעת"ל כאשר יבוא גוג על
אדמת ישראל, אזי יופיע הקב"ה וישפוך עליו חמתו ותסער

השני שנתנבא באותו הפרק שהתריע על החורבן המתקרב.
ושניהם עוד היו במלכות ישראל, והיה זה שישים וחמש שנה
לפני גלות עשרת השבטים¹³⁰, ובאופק כבר עלה השבר
הגדול, שבישר אף תחילת החורבן ליהודה כפי שנתנבא
ישעיהו, אלא שזכותו של חזקיהו שהיה בחינת משיח והחל
את תיקון ישראל, הגנה על ירושלים מסנחריב שהיה בחינת
גוג ומגוג וכנודע, עד ימות בנו מנשה שהרבה להרשיע, ובו
נחתמה הגזרה.

ולא בחנם נזכר שהתנבא עמוס שנתיים לפני הרעש, ורעש
זה הוא רעידת האדמה החזקה שהתחוללה כאשר ביקש
עוזיהו להקטיר קטורת, ומבואר במקראות שיש לו משמעות
הנזכרת לדורות, כגון, "וַיֵּצֵא יָקֹן וְנִלְחַם בְּגוֹיִם הָהֵם בַּיּוֹם
הַלַּחֲמָן בַּיּוֹם קָרַב"¹³¹. וְעַמְדוֹ רָגְלִיו בְּיוֹם־הַהוּא עַל־הָרֹ
הַזֵּיתִים אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרוּשָׁלַם מִקֶּדֶם וְנִבְקַע הָרֹ הַזֵּיתִים
מִחֲצִיו מִזְרְחָה וְיָמָה גִּיאֵה גְדוֹלָה מֵאֵד וּמִשׁ חֲצִי הָהָר צָפֹנָה

[וראה עוד בס' ערבי נחל בהעלותך דרוש ד', "כי אמר הכתוב "לעולם ה' דברך נצב בשמים" (תהלים קי"ט, פ"ט), כי הדיבור
שיצא מפי השי"ת הוא חי וקים ועומד בשמים לא ירד לארץ, ולכן לא יתקיים אותו הדיבור בארץ עד שהנביא הוריד אותו
הדיבור לארץ, והיינו "כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים". ואופן הורדתו לארץ, כי הנביא היה
מתבודד בדיבורים קדושים ומחשבות קדושות, שהן הן עצמן נשמת האדם כמו שנאמר בפרק הנ"ל יעוין שם היטב, ואותן
הדיבורים בקעו ריקעים עד שהגיעו אל העולם אשר שם שוכן דיבור ה'...". וראה עוד בזה במאמר בענין קרני פרה אות ו' בהערה
הארוכה].

¹³⁰ ראה החשבון בתוס' מו"ק ז' ב' ד"ה יותם, ויעו"ש עוד בראשונים, וכן במפרשי התנ"ך מלכים ב' ט"ו.

¹³¹ פשטא דקרא 'כיום הלחמו ביום קרב' קאי על קריעת ים סוף, שאזי נגלה ה' כגיבור ואיש מלחמה, ה' איש מלחמה ה' שמו,
וכאשר מופיע רועשת הארץ. וכ"ה בתרגום, וכן פירשו רש"י ואב"ע ועוד, וכן איתא בילקו"ש (אמור רמז תרנ"ג), 'כיום קרב',
'יומו של פרעה'. וכ"ה בזוה"ק פ' בשלח (נ"ו א'), "תא חזי, בשעתא דקודשא בריך הוא אתער קרבא בעלמא, עלאי ותתאי אתעקרו
מאתרייהו כמה דאוקימנא, הדא הוא דכתיב מרכבות פרעה וחילו ירה בים, ולזמנא דאתי זמין קודשא בריך הוא לאגחא קרבא
עלאה ותקיפא בעממיא בגין לאוקרא שמיא, הדא הוא דכתיב, "ויצא ה' ונלחם בגוים כיום הלחמו ביום קרב", וכתיב "והתגדלתי
והתקדשתי ונודעתי" וגו' (יחזקאל ל"ח).

"ה' איש מלחמה". גדר 'מלחמה' התחדש על הים. עשרת המכות הכאיבו מאד, אולם לא ירד ה' לעשות משפט, לכנוס את כל
צבאם וחילו המעורר כביכול מערכה כנגד מערכה. לרדוף ולכלות בזעם את מחנה מצרים. "כי תצא למלחמה על אויבך וראית
סוס ורכב עם רב ממך, לא תירא מהם כי ה' אלוך עמך המעלך מארץ מצרים.. כי ה' אלוך עמך ההולך עמכם להלחם לכם עם
אויבכם להושיע אתכם" (דברים כ' א'-ד'). ודבר זה נתגלה וירד לעולם בקריעת ים סוף. וכן מבואר במכילתא, "ה' ילחם לכם".
'לא לשעה זו בלבד ילחם לכם אלא לעולם ילחם כנגדן של אויביכם'.

וזהו עצם שמו של ה', א-ל נקמות ה'. כי יד על כס י-ה מלחמה לה' בעמלק מדור דור. כביכול מחוייב הוא בעצמות מציאות
כסא י-ה. זהו התנוצצות גילוי הלעת"ל "ויצא ה' ונלחם בגוים כיום הלחמו ביום קרב". אזי כביכול ישוב 'יום הקרב' של הקב"ה
אשר על שפת ים סוף וביתר שאת. וראה עוד בהערות להלן, שמבואר במכילתא שמה שנקרעו כל מים שבעולם, הוא מעוצמת
הופעת ה' לעשות משפט בצוררי ישראל, המזעזעת את הארץ.

¹³² ובוטל הדבר הן במקראות בזכריה והן ביחזקאל, שתיאור הרעש ובקיעת הר הזיתים מורגש היטב בטעמים החזקים
והרועשים.

¹³³ ובאמת מצינו לשון מקבילה ללשון שבו פתח עמוס את נבואתו, בחתימת ספר יואל, אשר בסדר תרי עשר בא עמוס לאחוריו.
"יְעוֹרְרוּ וְיַעֲלֶזְזוּ הַגּוֹיִם אֶל־עַמָּם. יְהוֹשִׁעַט כִּי שָׁם אֲשַׁב לִשְׁפֹּט אֶת־כָּל־הַגּוֹיִם מִסְּבִיב.. וַיִּקְוֶה מִצִּיּוֹן יִשְׂאָג וּמִירוּשָׁלַם יִתֵּן קוֹלוֹ וְרָעַשׁ
שָׁמַיִם וְאָרֶץ. וַיִּקְוֶה מִחֲסֶה לַעֲמֹל וּמִעוֹז לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיִּדְעוּתָם כִּי אֲנִי יָקֹן אֱלֹהֵיכֶם שֶׁכֵּן בְּצִיּוֹן הָרֹקְדִשׁ. וְהָיְתָה יְרוּשָׁלַם קְדֹשׁ
וְזָרִים לֹא־יַעֲבְרוּ בָּהּ עוֹד. וְהָיָה בָּיּוֹם הַהוּא יִטְּפוּ הָהָרִים עֲסִיס וְהַגְּבְעוֹת תִּלְכָּנָה חֵלֶב וְכָל־אֶפְיָקִי יִהְיֶה יִלְכוּ מִיָּם וּמִעֵין מִבְּיַת
יָקֹן יֵצֵא וְהִשְׁקָה אֶת־נַחַל הַשִּׁטִּים. מִצְרִיִם לִשְׁמָמָה תִּהְיֶה וְאֲדוֹם לְמַדְבָּר שְׁמָמָה תִּהְיֶה מִחֲמַס בְּנֵי יְהוֹדָה אֲשֶׁר־שָׁפְכוּ דָם וְנָקִיא
בְּאֶרֶצָם. וְיִהְיֶה לְעוֹלָם תִּשָּׁב וּירוּשָׁלַם לְדוֹר וָדוֹר. וְנִקְיִתִי דָמָם לֹא־נִקְיִתִי. וַיִּקְוֶה שֶׁכֵּן בְּצִיּוֹן".

והיינו, שלעת"ל ישאג הקב"ה ויזעזע את העולם ותחול שאגתו על הגוים אשר צררו את ישראל, ואילו ירושלים תשוב להיות
למעון קדשו וישראל בצל כנפיו יחסו. והוא הוא השאגה שהזכירו הנביאים בעת בוא גוג על אדמת ישראל, אזי תזדעזע הארץ
ותרעד, וקצף ה' יצא על הגוים (ראה בהערות הקודמות), והעולם כולו יתהפך וישתנה, בסדר חדש שינהיג הקב"ה, והוא הרעש

המקביל לרעש שהיה לקראת חורבן בית ראשון, אלא שלפנים היה השאגה אף על ישראל שצריכים תיקון, והולכים הם לגלות מן הארץ אשר בה ישתנה העולם ויוכשר לתכליתו לעתיד, והתם הוא רעש וזעזוע העולם לקראת התיקון בפועל.

וז"ל המדרש רבה בפרשת מתן תורה (שמות פרשה כ"ט), "...ירד הקדוש ברוך הוא לסיני ליתן הדברות שלא יהיה העולם מתמוטט שנאמר 'ארץ רעשה אף שמים נטפו', וכן 'הרים נזלו מפני ה', וכן 'עמודי שמים ירופפו'. וישראל מרתיתין שנאמר 'ויחרד כל העם', וההר מרתת שנאמר 'ויחרד כל ההר מאד', כל אלו למה אלא מפני שדבר דברות של חיים, והנביא צווח 'אריה שאג מי לא יירא' (עמוס ג').

א"ר ירמיה, ומה אם בשעה שהוא נותן חיים לעולם, ארץ רעשה, כשיבא לפרוע מן הרשעים שעברו על דברי תורה, עאכ"ו, שנאמר 'לפני זעמו מי יעמוד ומי מכלכל את יום בואו', כשהוא רצוי אין בריה יכולה לעמוד בכחו, כשהוא קם בחרון אפו מי יעמוד לפניו, הוי 'מי לא יראך מלך הגוים' (ירמיה י'), ד"א 'אריה שאג' הה"ד 'אחרי ה' ילכו כאריה ישאג' (הושע י"א), א"ר סימון משל למלך שנכנס בפלסטין שלו, שמעה מטרונה שלו ונתנה מקום והיתה מרתתת, אם המטרונה מתייראת מה יעשו השפחות והעבדים, כך כשנגלה הקדוש ברוך הוא ליתן תורה לישראל שמעו קולות ומתו שנאמר 'נפשי יצאה בדברו', אם ישראל כך עובדי כוכבים עאכ"ו.

ד"א אריה שאג, אמרי רבנן בשם ר' הושעיא שאל בלצא את רבי עקיבא אמר לו מהיכן הרעש (רעידת אדמה) נעשה, אמר לו בשעה שהקדוש ב"ה מסתכל בבתי עבודת כוכבים ובעובדיה, היאך נתונין בשקט ובשלוה בעולם, ורואה ביתו חרב ונתון בידם של עובדי כוכבים, כביכול הוא מקנא ושואג, ומיד השמים והארץ רועשים, שנאמר 'מציון ישאג ומירושלים יתן קולו' (יואל ד'), וישראל מה היו עושין, כביכול הוא מגין עליהם שנא' 'זה' מחסה לעמו' (שם).

משמע, שבמעמד הר סיני היה אף רעש וזעזוע הארץ בפועל, אשר בזה מתבטא הופעת הקב"ה בארץ לתקן סדריה האמיתיים. ואין אנו יודעים בדיוק מה היה ואין בזה כל נפק"מ, אלא עיקרם של דברים שהעולם לא נשאר כפי שהיה, אלא חל ונזדעזע. ובחינה מסויימת מזה ישנו לדורות בשעה שמופיע הקב"ה לפרוע מן הרשעים ולתקן את העולם, מזדעזעת הארץ. וביחוד כאשר נחרב ביהמ"ק ועכו"ם יושבים בשלוה. וזהו המונח בעומק פשט המקרא 'ה' מציון ישאג'. הקב"ה מקנא ושואג ומיד השמים והארץ רועשים.

וכבר אמרו חז"ל (ילקוט"ש ואתחנן רמז תתל"ו), "...ומנין שהקב"ה מזעזע עולמו בשביל חורבן בית המקדש שנאמר 'ה' ממרום ישאג ממעון קדשו יתן קולו שאג על נוהו' (ירמיהו כ"ה ל')". ומבואר שם במדרש שהוא רעש ורעידת הארץ, יעו"ש. וראה שם בירמיהו כיצד כל הארץ סוערת ונעה כשיכורה "כִּי הִנֵּה בְעֵינֵי אֶשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלֶיהָ אֲנִכִּי מִחֹל לְהָרֵעַ, וְאַתָּם הַנִּקְהָ תִּנְקֹן לֹא תִנְקֹן כִּי תִּחְרַב אֲנִי קָרָא עַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאֵם יִקְוָה צָבָאוֹת, וְאַתָּה תִּבְנֶא אֲלֵיהֶם אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם יִקְוָה מִמָּרוֹם יִשְׂאָג וְנִמְעָן קִדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ שְׁאֵג יִשְׂאָג עַל גְּבוּהוֹ הַיָּדָד כְּדָרְכֵים יַעֲנֶה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ. בָּא שְׁאוֹן עַד קֶצֶה הָאָרֶץ כִּי רִיב לִיקוֹק בְּגוֹיִם נִשְׁפָּט הָאֵל לְכָל בָּשָׂר הָרָשָׁעִים נִתְּנָם לְחָרֵב נָאִם יִקְוָה".

[ובפשט מיידי במלחמות וחרב שיבואו ויסעירו הארץ, וע"ש בכל הענין, אמנם אף רעש האדמה בכלל, ואין ענינו רק הנזק שקורה ממנו להדיא, אלא יש בו ביטוי לכל מה שיתרחש, שמשמים יש קצף והארץ מזדעזעת מיום ה' הקרוב. ובאמת עד ימינו אין זה דבר שזמנו ניתן כמעט לחיזוי. וידוע שהבע"ח מרגישים שהולכת הארץ להזדעזע ונרעדים ונסערים לפני כן, ואין זה דבר מוסבר, אלא משום שהזעזוע איננו אירוע פיזי גרידא, ברם יש לו תוכן שהקב"ה מופיע ומזעזע את העולם, והכל נרעדים לקראת כך. והבע"ח מרגישים מה שלא ירגיש האדם כמבואר בכ"ד].

ובאמת כן היה אף בארץ ישראל כאשר החל להיות מורגש באופק חורבן בית שני, והוא כאשר תמה מלכות בית חשמונאי ותפס הורדוס העבד האדומי את השלטון מאה ושלש שנה קודם חורבן הבית (ע"ז ט' א'), למלא דבר ה', הגר אשר בקרבך יעלה מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה, ואזי נתבססו הרומאיים בארץ ויבן הורדוס להם ערים, והוא אשר חילל את צביון הארץ וכמעט כל פעולותיו היו ברוחם וסגנונם, ויהרוג את חכמי התורה, ורעה רבה ושפלות גדולה באה לישראל מאותו עבד אדומי אשר מלך, וממנו תחילת חורבן ישראל וירידתם מטה מטה, כנודע בכל ספרי דברי הימים.

ובאותה שעה היתה רעידת אדמה חזקה ורעשה הארץ, כפי שלא רעשה מימי עוזיה מלך יהודה, כמסופר בס' יוסיפון המיוחס ליוסף בן מתתיהו, פרק נ"ג, וז"ל, "ויהי בימים ההם ותרעש כל ארץ יהודה, ויהי רעש גדול ואדיר אשר לא היה כמוהו מימי עוזיה מלך יהודה ועד היום ההוא, וימותו רבים בארץ יהודה ממפלת הערים והבתים ומהפחד, גם מקנה רב מתו בימים ההם ברעש ההוא, וגם אנשים ונשים וטף מתו בירושלים כ' אלפים נפש, מלבד אשר מתו בערי יהודה, ויבהל המלך הורדוס וכל עם יהודה, ויחרד לב המלך ולב העם מאד וישלחו מלאכים אל הגוים אשר סביבותיהם ויעשו עמם שלום מסביב". והיינו, שלא נבהלו מן היזק הרעש עצמו, אלא מן משמעותו, שמבטא את שאגת הקב"ה על העולם והזדעזעות הארץ הימנו בימים יבוא, הלכך מיהרו לכרות שלום עם הכל.

וכפה"נ משמעות הדבר היתה, שבשעה זו כבר נפל קרן ישראל והארץ והמקדש החלו להתחלל, והעבדא בישא הרים ראש והרבה תועבה והשפיל כבודם של ישראל באופן שלא היה מעולם, ולראשונה בית המלכות היה נוכרי כ"כ, ואם נשווה את הורדוס לאחאב הרי פשוט שאין לך זלזול גדול מזה בכבודו של אחאב, שלמרות חטאיו אכתי היה לו צורת מלך יהודי (וראה בזה להלן במאמר בענין מרכא כפולה אות ז' ובהערות). והיה זה לקראת חורבן ביהמ"ק ועם ישראל, ובמלכות הורדוס מטעם רומי הידקה זו את אחיזתה וקרב קץ ימי הבית. והוא שרעשה הארץ משלטונו של הורדוס על ירושלים.

וראה בשל"ה תורה אור פ' וישב, "...וכן בבית שני שלקחו החשמונאים המלכות, וחטאו בזה כמו שכתב הרמב"ן. על כן נענשו ונהרגו כולם על ידי הורדוס עבדו, ורגזה הארץ תחת עבד כי ימלוך, שנחרב המקדש". וז"ל ר"צ הכהן ברסיסי לילה אות נ"ז,

"ומהתחלת התעוררות החורבן שהיה מתחילת מלכות הורדוס, שהיה עבד ומבני נכר ומשל על ידי כח מלכות רומי, וניטלה המלכות מישראל". ויום שמת הורדוס (ז' כסלו) היה ליו"ט כנזכר במגילת תענית.

(וידועים ד' הרמ"ע מפאנו בס' עשרה מאמרות שמאותו הזמן שמלך זר על ישראל, מסרו החכמים את ההנהגה לנשיא מבית דוד, הלא הוא הלל הזקן (שמלך ק' שנה בפני הבית) וזרעו אחריו. ובאמת מהלל התחיל תקופת התנאים וריבוי תורה שבע"פ בקרב יושבי ביהמ"ד, והוא שעלה מבבל והביא ז' מידות לדרוש התורה ועשה שלא תשכח מישראל, והיה בנין פנימי זה מקביל לחורבן החיצוני שהחל באותה שעה וכנודע).

ורעש הורדוס נודע ונזכר בספרים כשווה לרעש עוזיהו, וכגון ראה בס' 'יוחסין לר' אברהם זכות בפתיחת המאמר השישי שמתאר את מאורעות הדורות, "אמר אברהם בר שמואל זכות נשמתו עדן. לפי שהידיעה במה שקרה בכל הזמנים לכל אומה כמו דור המבול, ודומה לו כמו רעש הארץ והאש, וכמו רעש עוזיהו והורדוס, ובפרט כל מה שקרה לאומת ישראל..". (רעש זה נזכר גם בס' המקורי שחיבר יוסף בן מתתיהו לרומאים, הנקרא 'מלחמת היהודים עם הרומאים', ספר א' פי"ט, ושם עולה שהיה לאחר שכבש את ירושלים ומלך עליה (שם פי"ח), ונהרגו ברעש שלושים אלף איש).

וכן ידוע הדבר שכאשר טיטוס שחיק טמא מחריב ביהמ"ק עלה לשלטון ונתמנה לקיסר רומי, לאחר מות אביו אספסיינוס הרשע, היה באיטליה במפתיע זעזוע גדול ונדיר בעוצמתו של הר געש ליד העיר הסואנת ומלאת החיים פומפי וכן על כל שכניה, ונקברה העיר במלוואה תחתיו (עד שבדורות האחרונים גילו את העיר קבורה בשלמותה מתחת לאדמה בקפאון כפי שהיתה, ובקרבה ניכר עדיין החיים והפעילות הרבה ששקקה, שנגדעו במפתיע ברגע אחד בהתפרצות נדירה ביותר, לאחר שהיה ההר שקט זה מאות בשנים). וידוע בספרי דברי הימים תיאורים מזעזעים ביותר מאנשי הזמן, כיצד היה נדמה בכל הארץ שהאלוקים כועס ומבקש להחריב את העולם.

והיתה זו מן ערי הרומאים הגדולות והחשובות ביותר, אשר היתה לסמל ומופת. והשייכות לחורבן ביהמ"ק שהיה שנים ספורות קודם לכן, ניכרה לכל. וכן ידוע שבאותו הזמן ממש היו שריפות ענק שכלו במיוחד רבים מבתי הע"ז שלהם ואצטדיוניהם. והן הן דברי רבותינו הנזכרים, "בשעה שהקדוש ב"ה מסתכל בבתי עבודת כוכבים ובעובדיה, היאך נתונים בשקט ובשלוה בעולם, ורואה ביתו חרב ונתון בידם של עובדי כוכבים, כביכול הוא מקנא ושואג, ומיד השמים והארץ רועשים, שנאמר 'מציון ישאג ומירושלים יתן קולו'".

ובאמת נראה שכבר רמז כל זה המלך שלמה בחכמתו בספר משלי, "תַּחַת שְׁלוֹשׁ רִגְזָה אֶרֶץ, וְתַחַת אַרְבָּע לֹא תִנְכַּל שָׂאָתָה. תַּחַת עֶבֶד כִּי יִמְלֹךְ, וְנִבְלָה כִּי יִשְׁפַּע לָחֶם. תַּחַת שְׁנֹאָה כִּי תִבְעַל וְשִׁפְחָה כִּי תִירֶשׁ גְּבֵרָתָהּ" (פ"ל, כ"א-כ"ג). וענין אלו הדברים קרוב להיות אחד, שהשפל מרים ראש על אדונו. ועיקר דבר זה נתקיים באומות המולכים תחת ישראל (ראה באלשיך שם שארבע אלו הם ד' מלכויות, וראה עוד באות הבאה), ובהורדוס העבד, כי ימלוך תחת אדונו. ובאותה שעה רגזה הארץ ונרעשה, לא תוכל שאת. לכן רעשה ארץ יהודה בזמן הורדוס, וארץ איטליה בזמן טיטוס שנטל כלי המקדש והגלה ישראל. [וראה לשון השל"ה שנזכר לעיל בענין הורדוס, "ורגזה הארץ תחת עבד כי ימלוך, שנחרב המקדש"].

ובעז"ה שוב מצאתי כדברים הללו ממש בס' הליקוטים לרמ"ד ואלי (תלמידו ורעו של הרמח"ל) ח"א ע' קל"ג, שזה ענין דברי שלמה במשלי, וכמשנ"ת. "סוד הרעש, שנהרסו הבתים ונפלו המדרגות וכל חומה לארץ תפול, הם הדינים של הנוקבא שמתגלגלים מיניה וביה.. והוא סוד ג"כ מה שאמר החכם, 'תחת שלש רגזה הארץ' וגו'. ואם תסתכל בהם בעיני שכלך תראה, שכולם [עבד כי ימלוך וכו'] הם דברים המעציבים הרבה, כי הם סוד הקליפות השולטים ומרקדים, והקדושה נאנחת ומתעצבת.

ומה שסיים הענין 'ותחת ארבע לא תוכל שאת', שהוא סוד המלכות הרביעי, זה ענין הרעש הגדול שיהי באחרית הימים על אדמת ישראל ביום בוא גוג, כי אז לא תוכל שאת עוד, וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה. והוא סוד ג"כ מה שכתוב 'לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה', כי הרעש הגדול אשר ממנו תבקע הארץ הוא לתכלית הנזכר, שיצאו ממנה סוד החמשה דמים הטמאים שהם סוד דרגין דסאבותא שנאחזנו בה..".

ולכאורה בחינה מסויימת של עבד כי ימלוך היה כאשר נכנס עוזיהו להקטיר קטרת, ובזה ביקש למלוך אף בתוככי בית ה'. וכן משמע בלשון הפסוק, "וַיַּעַשׂ בִּירוּשָׁלַם חֲשֹׁבֹנוֹת מִחֲשֶׁבֶת חוֹשֵׁב לַהֲיֹת עַל הַמִּגְדָּלִים וְעַל הַפְּנֹת לִירוּשָׁלַם בְּחָצִים וּבְאַבְנִים גְּדֻלֹּת וַיֵּצֵא שְׁמוֹ עַד לְמִרְחֹק כִּי הִפְלִיא לַהֲעֵזַר עַד כִּי חִזַּק. וְכַחֲזָקָתוֹ גָּבַהּ לְבָבוֹ עַד לַהֲשִׁחִית וַיִּמְעַל בִּיקוֹן אֱלֹהֵיו וַיֵּבֵא אֶל הַיִּכְל יְקוֹק לַהֲקַטִּיר עַל מִזְבֵּחַ הַקְּטֹרֶת" (דה"ב ב' כ"ו ט"ז).

ומבואר דמתוך גאותו היה, שהתחזק עוזיהו מאד מאד וצבא עצום היה לו ושמו יצא למרחוק, הלכך ביקש להתרומם עוד יותר ולהיות תחת ידו אף חלק ה', ובתורת הכי בא לפנים ממחיצתו להקטיר, אזי רעשה הארץ כולה והקב"ה השליכו וריחקו בצרעת שזרחה ובהקה על מצחו. תחת להיותו מלך על כל, יהיה מנודה ומושפל מן הכל.

וענין ה'מצח' הוא הנוכחות העזה של האדם, שבו הוא ניצב ומרים ראשו בגאון, והוא ענין 'ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם' (ירמיהו ג' ג'), וכיו"ב טובא, והיינו, באשר גבה לבו והעז פניו אף בשוכן הבית ובכהניו, להכנס למקום לא לו ולהפגין ממשלתו, לכן זרחה הצרעת על מצחו דייקא, להתוות בו תו שפלות, ומידה במידה הוא כנגד עזות המצח. הוא ביקש להתנשא וליטול על מצחו עטרת הציץ לכהונה, לעמוד לפניו יתברך בכל גאונו וגאוותו, ותחת זאת הותווה במצחו היותו שפל נזוף ומורחק מלפניו, עד שאף במותו לא נקבר ממש במערה עם שאר מלכי בית דוד, יען מצורע הוא.

וכעת שמת ליבי בס"ד אל דבר נכון, שלא בחנם היה רעש האדמה בימי עוזיהו והורדוס, ויש ביניהם ענין משותף ברור מאד. והוא, דהנה במקראות לפני כן נאמר "וַיֵּצֵא וַיִּלְחֶם בְּפִלְשְׁתִּים וַיִּפְרָץ אֶת-חֹמֶת גָּת וְאֶת-חֹמֶת יְבֵנָה וְאֶת חֹמֶת אֲשֶׁדּוֹד וַיִּבְנֶה

וכאשר יופיע הקב"ה להלחם בגוים תזדעזע ירושלים מעוצמת הדבר, ויבקע ההר לשנים¹³⁵, ואזי יתגלה ה' וכל קדושי עמו. ולשון שאגה המיוחס להקב"ה במקראות, מתפרש במדרשי חז"ל¹³⁶ במובן הזעזוע שיחול בארץ בפועל

הארץ ותרעד, וכביכול אף בזמן עוזיהו היה כן, ואזי החורבן החל להראות באופק¹³⁴, שדחקו רגלי גבוה וחיללו שם קדשו, ופסגת הדבר במעשה עוזיהו, ובשעה זו כביכול הקב"ה בועט בהדום רגליו ושואג על שמחללים הקודש, וממילא מזדעזעת הארץ (עי' ברכות נ"ט א'), ולעת"ל יהיה בצורה של התיקון,

ערים באשדוד ובפלשתים ויעזרהו האלהים על פלשתים ועל הערבים הישבים בגור בעל והמעוננים ויתנו העמונים מנחה לעזיהו וילך שמו עד לבוא מצרים כי החזיק עד למעלה ויבן עזיהו מגדלים בירושלם על שער הפנה ועל שער הגיא ועל המקצוע ויחזקם ויבן מגדלים במדבר ויחצב ברות רבים כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור אפרים וקרמלים בהרים ובפרמל כי אהב אדמה היה...".

ומבואר, דנצטיין מאד במפעלי בנייה והקמת חומות ומבצרים, באופן שלא מצינו במקראות שום מלך שמתואר בו כ"כ, ועליו נאמר שמתוך אהבתו לאדמה הקים מגדלים במדבר וחצב בורות רבים והרבה חיל ומקנה, והרבה נתחזק במפעליו ומגדליו, ועוד מסופר שם שהיה לו למעלה משלושים ריבוא חיילים עושי מלחמה בני חיל, וציידים בכלי נשק עזים ומופלאים, וחישוב מחשבות על המגדלים שהקים כיצד יירו מהם אבני בלסטורות וכיו"ב, ונדע שמו וחזקתו למרחוק. וכחזקתו גבה לבו ונכנס להיכל לה', ואזי רעשה הארץ ונצטרע.

וכמדומה דלא בחנם נזכר עליו דייקא את התואר היחודי 'אוהב אדמה', מפני שהוא שהשקיע ביותר בבנין הארץ וחיזוקה במגדלים ומבצרים אשר לא עשה איש לפניו, ופיתח את כל עניניה במקנה ובכרמים וכיו"ב, וממנו באה תנופת בנין והתפתחות ערי הארץ ומבצריה וכל אשר בה. וכאשר הגיע לשיא חוזקו וגאה לבו וביקש לעצמו חלק אף בהיכל ה', רעשה הארץ, והיינו, הנה ביקש לכבושה ולהתחזק עליה ולבנות בה מבצרים גדולים למען יכון שמו ומלכותו, והוא אשר בנאה וכווננה וילך עליה כהולך בתוך שלו, וחילו הרבה וחישוב מחשבות לטכסיסי מלחמה, ומתוך כך גבה לבו עד אשר נשא פניו למקדש ה', הלכך רעשה האדמה ורגזה עליו, כי לאלוקי השמים היא, ונהרסו ההרים ונפלו המדרגות וכל חומה הארץ תפול.

והבונה הגדול של בית שני, הלא הוא אותו עבדא בישא הורדוס, שעד ימינו עומדים שרידי מבניו ומגדליו בתוך הארץ, וידוע שלא היה בדומה לו בהקמת ערים ומבצרים ומצודות וכל כיו"ב, ואמנם הדבר היחידי אשר עשה לטובה, הוא שבנה מחדש את ביהמ"ק, וכבר העידו חז"ל, מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין יפה מימיו, ולא היה דוגמתו בכל מלאכת עוצמת הבנין ותפארתו, ובכח שלטונו הגדול אמר מלכא עקר טורא עקר טורא ולא הדר ביה (ב"ב ד' א'), [ואפשר שלא לחנם נקטו חז"ל לשון זו, משום שהוא הרחיב את הר הבית והכפיל שטחו, ועליו הרחיב את ביהמ"ק, כמסופר ביוסיפון]. אולם עיקר מלאכת הבנין שלו היתה בבניית ערים ואצטדיונים לרומאיים וכנוודע.

הלכך אין פלא שכאשר מלך רעשה הארץ על העבדא בישא, המבקש להתכונן ולהעמיד מלכותו עליה ולכוונה, וכך היא המידה, המבקש להשתרר ולהקים מבצרים ובנייניו ולומר כי לי הארץ, אומרת היא הארץ יש לי אדון עליו, ורוגזת על העבד כי ימלוך, ובזה הדבר ניכר שגם כאשר יכונן כסאו ומלכותו במבצרים לאין תכלית, בדבר ה' יזדעזעו וינועו ולא יהיה להם תקומה בשעה שיבוא ה' למלוך על הארץ.

¹³⁴ וזהו עומק משמעות הרעש, שיש שאגה מלמעלה שממנה מתחייב שהעולם ישתנה, ויעבור זעזוע ומהפך גדול, עד שיוכשר להכיל בקרבו את כבוד ה'.

¹³⁵ אף בקריעת ים סוף היה בחינה מסויימת כזו, שנקרע הים משום שראה את הקב"ה שכביכול נתגלה בעולם, וחל זעזוע בכל מערכות הטבע. (ונת' בארוכה במק"א). וע"ז משורר דוד, היתה יהודה לקדשו, ישראל ממשלותיו, הים ראה ויננס, ההרים רקדו כאלים, לפני ה' חולי ארץ, לפני אלו-ה יעקב, ההופכי הצור אגם מים. והיה זה התחלת הופעת הקב"ה בעולם בהר סיני לשנות את העולם ולהנחיל את דברות קדשו, אשר מפניה הרים נזלו וארץ רעשה, כמתואר בשירת דבורה.

וכן מפורש במכילתא שם, דזהו גדר בקיעת כל מים שבעולם שהיתה בזמן קריעת ים סוף. ואין הקב"ה עושה נסים בכדי, אולם חל כאן זעזוע יסודי בכל מערכות הבריאה, שנמוגו מפני קדושת הקב"ה. "ומנין אתה אומר המים שבבורות ושבשיחין ושבמערות ושבכד ושבכוס ושבחבית ושבצלוחית מנין, שנאמר "ויבקעו המים", והלא כבר נאמר "וישם את הים לחרבה", הא למדת שכל מים שבעולם נחרבו, כל מים שבעולם נבקעו.

ומנין אתה אומר אף המים העליונים שבשמים ושבחתוננים ושבתהומות נבקעו שנאמר (תהלים ע"ז) "ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו אף ירגזו תהומות". ראוך מים אלו מים שעברו ישראל שנחרבו בדבר הקב"ה, שנאמר (שם קי"ד) "הים ראה וינס". ראוך מים יחילו אלו העליונים, אף ירגזו תהומות אלו התחתונים. וכן הוא אומר (שם ע"ז) "זורמו מים עבות קול נתנו שחקים". אלו העליונים. נתן תהום קולו וגו' (חבקוק ג'). וכשחזרו למקומם כל מים שהיה בעולם חזרו שנאמר וישובו המים מלמד שכל מים שבעולם חזרו להם למקומם".

והיינו דחל אז זעזוע בעולם כולו, עליונים ותחתונים חלו ורעדו. והוצרך ללמוד דמיד לאחר קריעת ים סוף חזר למקומו, דראויה גערת ה' להפוך סדרי בראשית ולזעזע הבריאה מיסודה, ברם בדבר ה' שבו המים למקומם הטבעי והיו כדמיקרא.

¹³⁶ ראה בהערות הקודמות. וראה עוד במדרש תהלים מזמור ק"ד (הובא בילקו"ש ואתחנן רמז תתל"ו), "המביט לארץ ותרעד. אליהו זכור לטוב שאל לר' נהוראי מפני מה הזועות באות לעולם, אמר לו מפני ביטול המעשרות שאין ישראל מוציאין כתיקנן, אמר לו אליהו נראין הדברים כדברך, אבל אינו כן, אלא על ידי שהקב"ה מביט בטרטאות וקרקיסאות של אומות העולם, והן יושבין בשלוח ובית המקדש חרב, הוא מביט בעולמו וביקש להחריבו, שנאמר 'ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג

ממש, המביט לארץ ותרעד, שבו יתבטא שידוד המערכות והסדר המחודש שהולך להגיע לעולם.

ולכן נזכר הדבר בנבואת עמוס, שעיקרה השאגה שכביכול שואג הקב"ה מציון על חילול קודשו המחייב את החורבן, ושאגה זו תהיה ניכרת בארץ שנתיים אחר כך¹³⁷, כאשר עוזיהו יגדש את הסאה בחילול הקודש וימעל בה' אלוקיו

להתקרב אל היכל ה' למקום אשר זר הנכנס במיתה, ולא לתר נצטרע והורחק מאת ה', ובשעה זו נעו אמות הסעיפים¹³⁸, והחורדה כל הארץ מחילול שם קדשו, שכביכול מטמאים את שכניתו בקרב ישראל. וכבר אמרו חז"ל שבאותה שעה ממש נשלח ישעיהו להתנבאות הן על החורבן, והן על שממנו יצמח בעולם התגלות כבוד ה' לעת"ל בצורה המלאה והמתקנת, שאזי כבר תוכשר הארץ להכילנה¹³⁹.

ישאג על נוהו' (ירמיה כ"ה ל'), [בשביל נוהו], לכך המביט לארץ ותרעד. ר' אחא אמר בעון משכב זכור, אמר לו הקדוש ברוך הוא לאדם אתה זזעת אברך במקום שאינו ראוי לך, אף אני מזדעזע את העולם, אמר ר' שמואל בר נחמני כל מקום שנאמר רעש (רעידת אדמה) הפסק מלכות הוא, ואי זה בית אב שלהם, 'ותרעש הארץ ותחל' (ירמיה נ"א כ"ט), 'למה כי קמה על בבל מחשבות ה' (שם).

¹³⁷ עיקר הדבר דשאגת ה' מציון היא היא הרעש, כבר מבואר בפ' המלבי"ם בתחילת עמוס, "...ולדעתי מ"ש ויאמר ה' מציון ישאג, נמשך לתוארי עמוס, שר"ל הוא עמוס אשר חזה על ישראל ויאמר כי ה' מציון ישאג. כי באשר עמוס לא היה מוכן לנבואה ולא היה מוחזק בעיני העם לנביא. אם מצד עצמו אשר היה בנוקדים רועה צאן ובולס שקמים, ואם מצד מקומו בהיותו מתקוע ששם לא היו בני הנביאים ולא נביא שיסמוך אותו ויעיד עליו שהוא נביא אמת בכ"ז נתחזק לנביא אמת ע"י שנבא שנתים לפני הרעש ויאמר בנבואתו שה' מציון ישאג. שהוא על הרעש שיהיה מציון..

'ויאמר', כבר פירשתי ששיעור הכתוב אשר חזה ויאמר שנתים לפני הרעש, אז נבא על הרעש, שה' ישאג מציון, כי הרעש התחיל מציון ושם היה שאגה גדולה ומירושלים העיר יתן קולו שהוא קטן משאגה, כי הרעש התפשט מציון לירושלים ומשם לכל ערי א"י ונתן קולו קול עוז, שהוא קול הרעש אשר הרגז ארץ ממקומה ועומדיה יתפלצון, זה נבואה אחת שניבא קודם בואה..".

ברם יותר נראה שאיננו רק סיפור כיצד הוחזק לנביא אמת, אלא זהו כל תוכן נבואתו ובהכי פותח דבריו, 'ה' מציון ישאג'. והוא הוא הפה של שאגה עצומה זו. וכבר דקדקו שלא אמר 'כה אמר ה' מציון' אלא 'כה אמר ה' מציון' וכל כיו"ב, ורק בפסוק השלישי פתח 'כה אמר ה', והיינו, שעמוס עצמו הוא הוא השואג ואיננו רק חוזר על מה שה' אמר לו ששואג, וכל ענין נבואתו לשאוג את שאגת ה', וזהו ה'ויאמר' המוטעם בשלשלת שואגת וצווחת.

¹³⁸ וז"ל סדר עולם רבה פ"כ, 'הרי הוא אומר ונסתם גיא הרי כי יגיע גי הרים אל אצל' וגו' (זכריה י"ד ה'), "חזון ישעיהו בן אמוץ" וגו' (ישעיה א' א'), "דבר ה' אשר היה אל הושע" וגו' (הושע א' א'), "דברי עמוס אשר היה" וגו' (עמוס א' א'), "דבר ה' אשר היה אל מיכה המרשתי" וגו' (מיכה א' א') מלמד שכולן נתנבאו בפרק אחד, אבל אי אתה יודע מי קדם את מי, כיון שאמר "תחלת דבר ה' בהושע" וגו' (הושע א' ב'), ובעמוס הוא אומר "שנתים לפני הרעש" (עמוס א' א'), ובישעיה הוא אומר "בשנת מות המלך עזיהו" וגו' (ישעיה ו' א') והוא היה ביום הרעש, דכתיב "וינעו אמות הספים" וגו' (שם פסוק ד'), "דבר ה' אשר היה אל מיכה המרשתי בימי יותם" וגו' (מיכה א' א'), מלמד שכולן קדמו את מיכה.

¹³⁹ וז"ל רש"י בתחילת עמוס, 'שנתים לפני הרעש', שנתים קודם שנתנגע עוזיהו יום שנתנבא ישעיה, שנא' וינעו אמות הספים, ואומר כאשר נסתם מפני הרעש". והיינו שבשעה זו היתה נבואת ישעיהו הידועה שבה ראה את ה' יושב על כסא רם ונישא, ושוליו ממלאים את היכל ה', וחזה כיצד נעו אמות הספים מפניו (והוא הוא הרעש הגדול, ראה בהערה לעיל מסד"ע, ובשנת מות היינו בזמן שנצטרע כמבואר בחז"ל).

וכך נאמר שם, "בשנת מות המלך עזיהו, וארא את ה' וכו', כי בתוך עם טמא שפתים אנכי יושב.. את מי אשלח ומי ילך לנו, ואומר, הנני שלחני. ויאמר לך ואמרת לעם הזה.. (ו' א'), ואזי תחילת נבואת ישעיהו וכאן הוקדש לתפקידו, כמבואר בכ"ד. ("..כיוצא בו בשנת מות המלך עזיהו וגו', זה היה תחלת הפרשה, ולמה נכתב כאן, לפי שאין מוקדם ומאוחר בתורה" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשה ז', ועוד)).

והיינו שאזי נשלח ונתייחד לנבואתו, שהקב"ה יבוא לשכון בתוך העולם בשלימות וכבודו יתגלה ויתקדש בכל העולם, אולם בשביל זה צריך תיקון ארוך, כי בתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, שמעו שמוע ואל תבינו, עד אשר אם שאו ערים מאין יושב ובתים מאין אדם, וריחק ה' את האדם ורבתה העזובה בקרב הארץ, ועוד בה עשירה ושבחה והיתה לבער, זרע קודש מצבתה. ורק דרך החורבן והגלות שלא ישארו אלא מתי מעט (יעוי' שיליה כתובות), כך יצמח התיקון ותתגלה קדושת ה' בכל העולם והאלילים כליל יחלוף.

[ובהמשך מסופר, 'ויהי בימי אחז בן יותם בן עזיהו מלך יהודה עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל ירושלים למלחמה עליה.. וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי יער מפני רוח, ויאמר ה' אל ישעיהו צא נא לקראת אחז.. כה אמר ה'.. לא יקום ולא יהיה.. ובעוד שישים וחמש שנה יחת אפרים מעם'. ומנין השנים תמוה מאד, שהלא ימי אחז היו שנים בודדות לפני גלות עשרת השבטים, וברור שהכוונה לנבואה שנאמרה בעבר, שבעוד כך וכך שנים יחת אפרים מעם.

ונתפרש בסדר עולם פכ"ח שהכוונה לנבואת עמוס שנתיים לפני הרעש, וז"ל, "וכן הוא אומר ובעוד שישים וחמש שנה יחת אפרים מעם, ואותה שנה שנת ד' לאחז היתה, אפשר לומר כן, אלא שהיתה גזירה גזורה מימי עמוס שנתים לפני הרעש, שנאמר כה אמר עמוס בחרב ימות ירבעם וישראל גלה יגלה מעל אדמתו". ומבואר, דעמוס הוא הנביא שבדבריו נגזר הגלות, ולא בחנם היה סמוך לזמן הרעש. ומעשה זה נאמר בתורת המשך להא' דישיעיהו נשלח לתפקידו בזמן הרעש, והבן].

עונש בבל – השפחה המתיימרת לירש גבירתה

להודיע כי נתנבא גם על אומות העולם, ובראשון אמר אשר חזה ולא הוצרך לומר על האחרים.

ובא עליהם בחזון דברים חריפים ביותר שקשה למצוא דוגמתם, שהקב"ה קורא עליהם למלחמה עם רב, קול שאון ממלכות גוים נאספים, וכביכול הקב"ה בעצמו מפקד צבאם ויצא הוא ממש להלחם בבל. "בָּאִים מֵאֶרֶץ מִרְחָק מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם יִקּוֹץ וְכָלִי זְעֵמוֹ לַחֲבֹל כָּל־הָאֶרֶץ. הִלְלִילוּ כִּי קָרָב יוֹם יִקּוֹץ כְּשֶׁךְ מִשְׁדֵּךְ יָבֹא. עַל־כֵּן כָּל־יָדַיִם תִּרְפִּינָה וְכָל־לֵבב אָנֹשׁ יִמָּס" (שם ד'–ז').

וכאן בא הפסוק המוטעם בשלשלת, "וְנִבְהָלוּ צִירֵי וְתַבְלִים יֵאָחֲזוּן בִּינִלְדָּה יַחֲלִיטוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ יִתְמָהוּ פָּנֵי לְהַבִּים פְּנֵיהֶם". ומורגש היטב הבהלה העצומה שתפקוד את הבבליים, עד אשר ידמו ליולדת באמצע צירי וחבלי הלידה, פניהם יתאדמו מרוב חלחלה, ועל לא יעכלו את המתרחש. וחריפות הבהלה צווחת בטעם השלשלת, בהלה שמזעזעת את כל הגוף ואיננה יכולה להפסיק.

וממשיכים המקראות, "הִנֵּה יוֹם יִקּוֹץ בָּא אֲכַזְרִי וְעֵבְרָה וְחָרָוּ אָף לְשׁוֹם הָאֶרֶץ לְשִׁמָּה וְחִטָּאֵיהּ יִשְׁמִיד מִמֶּנָּה... וּפְקַדְתִּי עַל־תַּבְלִי רָעָה וְעַל־רַשְׁעִים עֲנָנָם וְהִשְׁבֵּיתִי גְאוֹן זֵדִים

(ו) **עוד** מצינו שלשלת נבואת ישעיהו (פרק י"ג, ח'), "וְנִבְהָלוּ צִירֵי וְתַבְלִים יֵאָחֲזוּן בִּינִלְדָּה יַחֲלִיטוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ יִתְמָהוּ פָּנֵי לְהַבִּים פְּנֵיהֶם". והנה י"ב הפרקים הראשונים של ספר ישעיהו בישראל הם עוסקים, אשר עתידים לגלות, בנים גדולי ורוממתי והם פשעו בי. והנה יום לה' על כל גאה ורם ושח גבהות אדם ונשגב ה' לבדו. ונתנבא ישעיהו על אשור וסנחריב אשר יבואו על ירושלים, ויבקשו לעשות להם כאשר עשו לשומרון, ואזי יצא חוטר מגזע ישי ונחה עליו רוח ה', והוא אשר יאסוף את נדחי ישראל וינהיג בעולם צדק ומשפט, ואליו גוים ידרשו והיתה מנוחתו כבוד. ואזי צהלי ורוני יושבת ציון, כי גדול בקרבך קדוש ישראל. והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים, קדוש יאמר לו¹⁴⁰.

ומפרק י"ג ואילך באו כמה וכמה משאות אשר חזה ישעיהו על האומות אשר נגשו והצרו לישראל. והם בבל, מואב, דמשק, מצרים, ועוד. והראשונה שבהם היא בבל שהחריבה ירושלים, ועליה נתנבא ישעיהו נבואה מחרידה במיוחד. וכאן הוא הפתיחה לכל הנבואות על העמים, לכך יש כאן כעין פתיחה חדשה, שבה שב ונזכר בשמו ושם אביו. "מִשָּׁא בָבֶל אֲשֶׁר חָזָה יִשְׁעִיהוּ בֶן־אֲמוּץ". וברד"ק שם, "אמר אשר חזה

והנה נביאים אחרונים החלו להתנבאות בימי עוזיהו מלך יהודה וירבעם בן יואש מלך ישראל, והיה זה זמן שבו היה לישראל שלווה, ושני מלכים אלו הצליחו מאד במלכותם ואף האריכו ימים רבים (ירבעם מלך יותר מכל שאר מלכי ישראל, ועוזיהו השני לאחר מנשה), והיה נראה שיציבות ישראל תמשך.

ובמקום זה באו נביאים אחרונים והעד העידו בישראל שאל להם לטעות, ואין זה אלא השקט שלפני הסערה, והארץ הולכת לגעוש, וזה ענין רעש האדמה, שאג ישאג ה', ואכן שנים מעטות אח"כ, בימי אחז בן יותם בן עוזיהו, כבר הלך החורבן והתרגש הן על עשרת השבטים, והן על יהודה. [ירבעם בן יואש היה האחרון ממלכי ישראל שמלך ביציבות. ולאחריו הרגו אז"ז ושוב הלכו מדחי אל דחי. ובימי אחז אף יהודה כמעט וחרבה, וראה להלן].

ובאמת עיקר זמן הנבואה הוא בין ימי שמואל לימי אליהו ואלישע (כמבואר במקראות ובחז"ל, ונת' במאמר בענין מרכא כפולה אות ז' בהערות), אשר בהם רבו כמו רבו חבלי נביאים ובני נביאים, ורוח ה' נשפכה על ישראל לרוממם, ואילו ענין נביאים אחרונים איננו זמן שרבתה הנבואה בקרב העם, אלא שהיה שליחות מיוחדת לקראת התקופה ההולכת להתרגש. וכך היא המידה, שכאשר יורד לעולם ענין כה עצום, תחילה יבוא ע"י הנביאים.

ואכן כבר הראו שמן המקראות עולה שיעקר נביאים אחרונים ג' תקופות יש בהם, ואינם סמוכים זו לזו. (א) הושע עמוס ישעיהו מיכה, שנתנבאו בו בפרק (פסחים פ"ז א'), והוא בזמן שבין עוזיהו לחזקיהו. (ב) כשבעים שנה אחר כך, אנו מוצאים את ירמיהו צפניה חולדה מתנבאים, סמוך לחורבן. וכן יחזקאל עיקרי נבואותיו בין גלות יכניה לגלות צדקיהו. (ג) ושוב לאחר כשבעים שנה, אנו מוצאים את חגי זכריה מלאכי מתנבאים בתחילת מלכות בית שני.

ושיעור הענין, דהנביאים ענינם שלקראת מהפך והתחדשות המציאות, הקב"ה מגלה סודו לעבדיו, לשולחם לישראל. וג' תקופות אלו היו גורליות מאד, שהרי הושע עמוס וישעיהו נתנבאו לקראת גלות עשרת השבטים, שהקב"ה עמד להסירם מעל פניו, כי לא אוסיף עוד ארחם על בית ישראל, ואף יהודה היו קרובים לזה, אולם עליהם ריחם ה' והושיעם ולא בפרשים, וזהו ע"י חזקיהו וכח תורתו, והוא בחינת התנוצצות גאולת העת"ל. ובנבואת ישעיהו ירד לעולם ענין חזקיהו, שממנו שורש הגאולה. ולכך נתנבאו בזמן גורלי זה.

וכאשר התקרב זמן החורבן בפועל, וכן בזמן ביאה שניה, שב הקב"ה לבשר את ישראל ביד עבדיו הנביאים, על ההתחדשות הגורלית שבאה זה עתה לעולם. ובנביאים אחרונים שורש כל מהלך העולם מכאן ואילך, החורבן שיבוא על העולם, והתיקון שיבוא אחר כך. אלא שירד והתנוצץ בשלבים (ואף ביאה שניה היא תחילת התיקון והתנוצצות העת"ל וכנודע), ולכל שלב היה דור של נביאים מיוחד.

¹⁴⁰ וכ"ז קאי במעגל הקרוב על חזקיהו שהוא התנוצצות העת"ל, ובמעגל הרחב יותר מתפרש על המשיח לעת"ל וכנודע, ראה במאמר בענין 'קרני פרה' אות י"א בהערה, ובאריכות יתבאר להלן במאמר בענין זרקא כפול אות ט' בהערה.

לימים היה כמהפכת סדום, ושוב לא נשמע בקרבתה כל משב חיים. ואע"ג שכמה מלכים גדולים ניסו לשוב לקוממה, לא עלה הדבר ביד איש, למלא דבר ה' אשר אררה לנצח.

ובהמשך משא בבל, "כִּי יִרְחֹם יְקוֹק אֶת־יַעֲקֹב וְבָתַר עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל וְהִנֵּחֵם עַל־אֲדָמָתָם וְנָלְוָה הָגֵר עֲלֵיהֶם וְנִסְפְּחוּ עַל־בֵּית יַעֲקֹב. וְלִקְחוּם עִמָּם וְהִבִּיאוּם אֶל־מִקְוָמָם וְהִתְנַחְלוּם בֵּית־יִשְׂרָאֵל עַל־אֲדָמָת יְקוֹק לַעֲבָדִים וּלְשִׁפְחוֹת וְהָיוּ שֹׁבִים לִשְׁבִּיָּהֶם וְרָדוּ בְּגִשְׁיָהֶם". והיינו, שאותם העמים אשר שיעבדו את ישראל ונגשום וכבשום לשימושם, ישובו להיות עבדי ישראל, לעת יבוא יום נקם ושילם.

ודברים אלו הם הפתיחה לכל נבואות ישעיהו על צוררי ישראל, שעוד יבוא היום ויופיע ה' עליהם ויזעזע את אדמתם, ויכניעם תחת ישראל. ולאחר החזון שנשא ישעיהו על האומות, שב ואמר את תכלית הענין, לעת בוא יום ה', אשר בו יפקוד על העולם כולו, "...נָגַע תִּגְנַע אֶרֶץ כְּשִׁכּוֹר וְהִתְנַדְּדָה כְּמִלּוֹנָה וְכַבֵּד עָלֶיהָ פִּשְׁעָהּ וְנִפְלָה וְלֹא־תִסְיֶף קוּם. וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִפְקֹד יְקוֹק עַל־צִבְאָה הַמָּרוֹם בְּמָרוֹם וְעַל־מַלְכֵי הָאֲדָמָה עַל־הָאֲדָמָה... וְחִפְרָה הַלְבֵנָה וּבֹשָׁה הַחֲמָה כִּי־מַלְךְ יְקוֹק צִבְאוֹת בְּהָר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַם וְנִגְדַּת זִקְנָיו כְּבוֹד... (פכ"ד).

וגאות עריצים אשפיל... על־כֹּן שָׁמַיִם אֲרִגִּיז וְתִרְעַשׂ הָאָרֶץ מִמִּקְוָמָה בְּעִבְרַת יְקוֹק, צִבְאוֹת וּבִיּוֹם חֲרוֹן אַפּוֹ... הִנְנִי מַעִיר עֲלֵיהֶם אֶת־מִדֵּי אֲשֶׁר־כָּסַף לֹא יִחְשְׁבוּ וְזָהָב לֹא יִחְפְּצוּ־בוּ. וְקִשְׁתוֹת נִעֲרִים תִּרְטָשְׁנָה וּפְרִי־בִטָּן לֹא יִרְחֲמוּ עַל־בָּנִים לֹא־תִחוּס עֵינֵם. וְהָיְתָה בָּבֶל צָבִי מִמְּלָכוֹת תִּפְאָרֶת גֵּאוֹן כְּשִׁדְּיִים כְּמִהְפֶּכֶת אֱלֹהִים אֶת־סֹדֶם וְאֶת־עֲמֹרָה. לֹא־תִשָּׁב לַנֶּצַח, וְלֹא תִשָּׁכַח עַד־דּוֹר וּדְוָר, וְלֹא־יִהְיֶה שֵׁם עָרָבִי, וְהָעֵיִם לֹא־יִרְבְּצוּ שָׁם.

והיינו שעוד יבוא יום ה' ויזעזע את בבל מחריבי ביהמ"ק ומגלי ישראל, אשר בזה ביקשו למרוד ביוצרים ולישב על כסאו וממלכתו¹⁴¹, על כן ישפוך הקב"ה עליהם זעמו בכל תוקף וירעיש עליהם את השמים והארץ, ולנצח תשלוט הקללה ביושבים על כסא העולם, חורבנם יהיה שלם ומוחלט, ללא תקומה עולמית, תפארתם תהפך לשממה, והעזובה והעובש יעטו את העיר במעטה נצחי, עד שאף למרעה צאן לא תהא ראויה, ולא תשמש אלא למשכן מזיקים ומרעין בישין.

ואכן כידוע כך עלה להם, וזמן מה לאחר שפרס ומדי כבשו את בבל באכזריות, הלכה העיר עצמה ונחרבה, מרכז הממלכה הבבלית ששכן בעיר בבל, שהיתה בזמנו המקום המפואר והמשוכלל בעולם ועיני הכל היו נשואות אליו,

¹⁴¹ וראה עוד בכל הפרק הבא בישעיהו, עד כמה עלתה גאות נ"נ, ומאידך עד כמה יושפל ביד הקב"ה. "אֵיךְ נִפְלְתָּ מִשָּׁמַיִם הִילָל בְּוֶשְׁחָר נִגְדַעְתָּ לְאֶרֶץ חֹלֶשׁ עַל־גּוֹיִם. וְאַתָּה אָמַרְתָּ בְּלִבְבְּךָ הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה מִמֶּנּוּ לְכֻנְכִּי־אֶל אֲרָיִם כְּסֹאִי וְאֶשָּׁב בְּהַר־מוֹעֵד בְּיִרְכְּתִי צָפוֹן. אֶעֱלֶה עַל־בִּמְתִּי עַבְדִּי אֶדְמָה לְעִלְיוֹן. אֶךְ אֶל־שָׁאוֹל תִּוָּרֵד אֶל־יִרְכְּתִי־בּוֹר. רֵאִיךְ אֶלְכֶּךָ יִשְׁגִּיחוּ אֲלֶיךָ יִתְבַּנְּנוּ הַזֶּה הָאִישׁ מִרְגִּיז הָאָרֶץ מִרְעִישׁ מִמְּלָכוֹת". וראה עוד בזה באות הבאה, ולהלן במאמר בענין פזר הבא בזה אחר זה.

ובסוכה נ"ב ב' מבואר שהם אחד מארבעה דברים שהקב"ה כביכול מתחרט שבראן, שנא' "הֵן אֶרֶץ כְּשִׁדְּיִים זֶה הָעָם לֹא־הָיָה" (ישעיהו כ"ג י"ג). וראה במדרשים (רות רבה ב' ועוד), שהם האומה הבזויה שיש בעולם. ובהם נאמר בשירת האזינו, "הֵם קְנֵאוּנִי בְּלֹא־אֵל כְּעֻסְנִי בְּהַבְלִיָּהֶם וְאֲנִי אֶקְנִיָּאֵם בְּלֹא־עֵם בְּגוֹי נָבֵל אֶכְעִסֵּם" (דברים ל"ב כ"א), יעו"ש ברש"י וברמב"ן ובגור אריה שם.

ועליהם אמר שלמה, "וּבְכֹן רֵאִיתִי רְשָׁעִים קְבָרִים וְנָבִיא וּמִמְקוֹם קְדוֹשׁ יִהְיֶה לָכֵן וְיִשְׁתַּכְּחוּ בְּעִיר אֲשֶׁר כֹּן־עָשׂוּ גַם־זֶה הַבֵּל" (קהלת ח' י'). וברש"י שם, "בנבואה זו ראיתי רשעים קבורים, שהיו ראויים להטמן בעפר שהיו נבזים בין שאר אומות, שנאמר עליהם 'זה העם לא היה', ושלטו בביתו של הקדוש ברוך הוא, שהוא מקום קדוש...". ושם פרק י' פסוק ז', "רֵאִיתִי עֲבָדִים עַל־סוּסִים וְשָׂרִים הֹלְכִים בְּעֲבָדִים עַל־הָאָרֶץ", וברש"י, 'ראיתי עבדים על סוסים', כשדים הם, שנאמר בהם 'זה העם לא היה', יתעלו להיות על סוסים מוליכים את שבויו ישראל אסורים בקולרין. 'הולכים כעבדים על הארץ', לפני קרונין של כשדים".

ונתקנה ברכה מיוחדת לרואה ביתו של נ"נ שיאמר ברוך שהחריב ביתו של נ"נ הרשע, וכן הרואה בבל הרשעה אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה, והיינו מפני שהם הפך כסא ה' ודוד במהותם, והיה ראוי העולם בשעת החורבן לביטול היותו גדול של בנין דוד, ולכך הם שהחריבו ביהמ"ק וכסא דוד ומלכו תחתיו, ושפל אנשים יקום עליה (ומזה דרשו ז"ל שהיה נ"נ ננס ביותר, והיינו שבזה התבטא שאישיותו היתה נחותה ושפלה), וראוי להם חורבן מוחלט ורק בזה יקום כסאו ית'.

לכך שפך ה' עליה חמתו, ומר בריה דרבנאי הוה שקיל עפרא בסודריה ומפיק לבראי, לקיים מה שנאמר וְטִאֲטָאֲתִיָּה בְּמִטָּאֲטָא הַשְּׂמִד (שם פסוק כ"ג), וכל מהותה מנגדת הכסא, עד שנגזר עליה "וְנִקְמְתִי עֲלֵיהֶם גָּאֵם יְקוֹק, צִבְאוֹת וְהִכְרַתִּי לְבָבָל שֵׁם וְשָׂאֵר וְנִיָּן וְנָכַד גָּאֵם יְקוֹק" (שם פסוק כ"ב), ודרשו 'שם' זה הכתב, 'שאר' זה לשון, 'נין' זה מלכות, 'ונכד' זה ושתי, והיינו שימחה שמם וזכרם לגמרי.

ויעוי' בפרק חלק (צ"ו ב') שנגרע חלקו מהמן ונדחו בני בניו ע"ש. וז"ל ר"צ הכהן בס' מחשבות חרוץ אות כ'. "...וכמו שדוד המלך ע"ה מצד הקדושה היה שלם לגמרי שאי אפשר בו שום קלקול, כך נבוכדנצר מצד הקליפה היה בתכלית הקלקול, עד שאי אפשר לו שום תיקון שיצא מזרעו גם כן שום דבר טוב, כי כבר נתהפך עצמותו לרע לגמרי בלא שום עירוב טוב עד שאי אפשר לצאת ממנו גוריא טבא".

אריכות בפרק הראשון בס' עזרא לספר על כלי המקדש השבים מגלותם, ענינם ומספרם, ובתורת הכי שבים היהודים ירושלימה.

והיינו שלא בחנם נטל נ"נ לכלים והניחם בבית אוצר אלהיו, אלא ביקש שבזה יתבטא שכבש את כח אלוהי ישראל עפ"ל, והרי הוא מסור בידו ומשמש לאלהיו ידיה. ובתורת כן לקח נמי את מלך יהודה וילדים מזרע המלוכה ויביאם ל'ארץ שנער בית אלוהיו', כמסופר בתחילת דניאל. והיינו שבכך מתבטא שכביכול כבש את כסא ה' וישראל, חפץ היה לכבוש כח מלכות בית דוד תחתיו, וליקח העומדים לישב על כסאו ולהופכם בבליים העומדים לפניו לשרתו, לכך לקח ילדים בדוקא, שיוכל להסב ליבם אליו ולנתקם ממורשת אבותיהם, וללמדם ספר ולשון כשדים, וכן כלי המקדש ביקש שיהיו כלי אלהיו ויפארו את כוחו ואלילותו, להורות שרם הוא על כוח אלוהי אחרים, ותחתיו הם מסורים.

וזה כל ענין ספר דניאל, לספר כיצד לא עלה בידו ואף בתוככי בית נ"נ שמרו הילדים על זהותם והתקיימו ביהדותם, וכח מלכות בית דוד מתקיים אף בתוככי הגלות. וגאוותו של נ"נ אשר אמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון, הושמה לבז נוכח חנניה מישאל ועזריה המסרבים להשתחוות לצלם. (וראה בזה במאמר בענין פזר הבא בזה אחר זה).

ויהי כאשר כלו שבעים שנה לבבל, היא השנה השלישית למלכות בלשאצר נכד נ"נ, ויעש משתה גדול, ויאמר להביא לכלי הזהב והכסף מביהמ"ק לשימוש המלך והשרים לשתית יינם, מתוך חשבונו שבטלה הבטחת ירמיהו לביטול כח בבל ושיבת ישראל. ובהאי שעתא יצאה יד מן השמים ורשמה, שנמנו שנותיו, נשקלו, תם זמנו ותלקח המלוכה הימנו לפרס.

לא הבינו המלך וחכמיו את הכתב, ויבהל מאד, ויקרא דניאל לפניו ויפרשו, ויאמר למלך, הנה המלך העליון נתן לאביך נ"נ המלוכה והגדולה והיקר וההדר בריבוי עצום, ויורם לבבו ויסירוהו מכסאו וידמה לבהמה, עד שהכיר שהמלך העליון שולט במלכות האדם ומוסר המלוכה למי שירצה. ואתה

"וְעֵשָׂה יְקוֹק צְבָאוֹת לְכָל־הָעַמִּים בְּהַר הַזֶּה מִשְׁתָּה שְׁמָנִים מִשְׁתָּה שְׁמָרִים שְׁמָנִים מְמָחִים שְׁמָרִים מְזַקְקִים. וּבִלְעֵ בְּהַר הַזֶּה פְּנֵי־הַלְוִט הַלְוִט עַל־כָּל־הָעַמִּים וְהַמַּסְכָּה הַנְּסֻכָּה עַל־כָּל־הַגּוֹיִם. בְּלַע הַמּוֹת לְנֶצַח וְנִמְחָה אֲדֹנָי יְקוֹק דְּמַעָה מַעַל כָּל־פְּנִים וְחָרַפְתָּ עַמּוֹ יִסִּיר מַעַל כָּל־הָאָרֶץ כִּי יִקּוֹק דְּבָר" (פכ"ה).

והיינו, שעל ידי הזעזוע שיעבור על הארץ ואף על ישראל, יחשף הלוט מעל פני העמים המיימרים להתנשא ולעמוד במרכז העולם ולכפות את ישראל תחתם, ובבוא יומם יתגלו במעורמיהם ובחדלונם, אשר גאוותם על לא דבר ותוכם חלול וחסר משמעות, וכמעשיהם כן ישולם להם ברעש גדול וחרון אף, או אז יתגלה כבוד ה' בשלימות בקרב עמו שנצטרף ונטהר בגלותו, ויתוקן העולם כולו במלכותו יתברך בהר ציון, אשר יכירו בה כל העמים.

כלי המקדש השבים מחילולם ביד זרים

(ז) המקום האחרון במקראות שבא בו השלשלת, הוא בס' עזרא (ה' ט"ו). "וְאָמַר־לֵהּ אֵל מְאִנְיָ שָׂא אֲזַל־אֶתְּהָּ הַמּוֹ בְּהִכְלָא דִּי בִירוּשְׁלָם נְבִיתָ אֱלֹהָ יִתְבָּנָא עַל־אֶתְרָהּ". ואלו הם דברי כורש בזמנו לשבצר נשיא יהודה¹⁴², שיטול את כלי המקדש שלקח בזמנו נבוכנצר ונתנם בבית אלהיו, וישיבם להיכל ה' אשר יבנה בירושלים, ויכון בנין בית האלוקים על מקומו.

ודעת לנבון נקל שתשובת כלי המקדש למקומם אין זה דבר צדדי, או נתינה בעלמא של כלי זהב, אלא בזה מתבטא עיקר חזרת הקב"ה לשכון בביתו, ואותם הכלים השבויים ביד נכר זה שבעים שנה, שבים למקורם לשמש להקב"ה. ובהכי מתבטא כל מצב ישראל, כיצד לא עלה ביד שוביהם מאומה, וכח אלוהי ישראל אינו מתבטל ח"ו בשום מצב, וכל כיבוש הנוכרים וחילולם¹⁴³ אינו אלא למראית העין. ולכך יש

¹⁴² ואמרו רז"ל שהוא דניאל. ויש ענין מיוחד בהא דהשיב כורש את כלי המקדש ליד דניאל, הוא הנער מזרע מלכות בית דוד שגלה עם כלי בית האלוקים, הוא ששמר בעוז את יהדותו, ולא צלחה כנגדו עצת נ"נ מאומה, הוא שנמסר לו להשיב את כלי ה' למקומם, וכאשר נטלו את כלי ה' וישראל, כן ישובו, ולא יועילו נסיונות הכובשים מאומה.

¹⁴³ ובמתני' סנהדרין פ"א ב', "הגונב את הקסוה והמקלל בקוסם והבועל ארמית קנאין פוגעין בו". ובגמ', מאי קסוה אמר רב יהודה כלי שרת וכן הוא אומר ואת קשות הנסך והיכא רמיזא "ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו". והמקלל בקוסם. תני רב יוסף יכה קוסם את קוסמו וכו'. וברש"י, קנאין פוגעין בו. 'בני אדם כשרין המתקנאין קנאתו של מקום פוגעין בו בשעה שרואין את המעשה אבל לאחר מכן אין מיתתו מסורה לבית דין והלכה למשה מסיני הוא'.

וענין כל הני, כאשר כנגד העינים מתרחש חילול חלק ה'. לקחת העומד תחת שמו ולהשוותו חולין. זה ענין הגונב כלי קודש, שבזה פקע ממנו צורת עמידתו לכלי גבוה, וכמעמידו להדיט, נוהג בו ככלי שיש בו תפיסת יד ונטיילה. וכן המקלל שם ה', כביכול יש בו חילול להשראת קדושת שמו יתברך בעולם. וכן בועל ארמית, מחלל חלק ה', כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, ומצמיד עצמו לאל זר, להווי חיים מנוגד למציאות היהודית האלוקית, ואף זה חילול חלק ה' בעמידת עמו לו. ונת' עוד במק"א.

הרי כי נטילת כלי הקודש, הוא דבר שאין הדעת סובלת, ואין לך חילול ופגיעה בכבוד הקודש גדול מזה, לחללו מיעודו לגבוה ולהעמידו לתשמיש חול, וחמור מזה כאשר משמש למלכי האומות ואליליהם, ומחוייב הדבר שיעקרו מן העולם. (ומיניה למדו למשתמש בכתרה של תורה, יעוי' נדרים ס"ב א').

שמלכות ה' ידיה היא ונמסר כח אלוהי ישראל תחתיו, וזהו דאיתא במדרשות עליו ועל נ"נ שעשו לעצמם כסא דומיא דכסא שלמה, והיינו שביקשו לגזול את כסא דוד וישראל, ולעלות על כסא המלכות השלמה בעולם בשם עצמם.

ובהאי שעתא נשתבשה שמחתו, ונטרדה מהעולם אשתו השריד האחרון למלכות נ"נ הרשע, הראשון למזיפי כסא מלכות ה', ובה היה הפתח לסיכול כונתו, כאשר דוקא אסתר היהודיה נבחרה תחתיה, ודרכה עתיד להתגלות לכל העולם שאף בתוך מלכות אחשוורוש מתקיים כסא ה' וישראל, וכמו שפתח רבה בר עופרן פיתחא להאי פרשה, מקרא ד"ושמתי כסאי בעילם והאבדתי משם מלך ושרים נאם ה'" מלך זה ושתי שרים זה המן ועשרת בניו, וכסא מרדכי ואסתר היה בחינת כסא ה'.

הלכך כאשר באה השעה שישבו כלי המקדש¹⁴⁷, ויעידו נוכח כל באי עולם, שכל אותם מלכים אשר ביקשו לשבת על כסא ישראל ולכבוש את כח מלכות הקב"ה, כבר עבר עליהם הכלח ולא הועילו במעשיהם מאומה, וסופו של דבר ישובו כלי הקב"ה לביתם האמיתי, ואין גלותם אלא ענין ארעי וחולף. וזהו העדות לכללות מצב ישראל והקב"ה, אשר לעולם ביתם האמיתי בירושלים, ולמרות שרבים ביקשו לשים יד ולכובשם, בהגיע השעה המיועדת קול גדול ישמע בחללו של עולם, קול תשועת ישראל ושיבתם לחיק אלוהיהם.

לכך מוטעמת בשלשלת אמירת כורש להשיב את כלי האלוהים שנתן נ"נ בבית אלוהיו, באשר שואגת היא ומכריזה בעוצמה את גאולת ישראל וחזרת הקב"ה לשכון בקרבם. "צֶאֱן מִבְּבֶל בְּרָתוֹ מִכְשָׁדִים בְּקוֹל רִגְהָ הִגִּידוּ הַשְּׁמִיעוּ זֵאת הוֹצִיאָהּ עַד-קֶצֶה הָאָרֶץ אֲמַרְוּ גְּאֹל יְקוֹק עֲבָדוֹ יַעֲקֹב.."

בלשצר על אף שידעת כל אשר אירע לנ"נ, אפ"ה על מרא שמיא התרוממת, ולקחת כלי ביתו לשנות בהם¹⁴⁴ אתה ובני ביתך, ולהודות לאלילים, ולא לאלוהים האמיתי שבידו נשמתיך וכל דרכיך. על כן נשלח מלפניו יד ורשמה, שבזאת תמה מלכותך ונמסרה לפרס. ובאותו לילה כן היה ויהרג בלאשצר.

ופירוש הענין, דסעודה זו היתה מכוונת כנגד הקב"ה כמתרים כנגדו וקובע מלכותו לעצמו, מאחר שחשב שלא נתקיים דברו לביטול מלכות בבל, והרגיש שמעתה שלמה מלכותו ידיה וח"ו בטל כח מלכות שמים, ולכך הורה להוציא כלי ביהמ"ק לשימוש, להראות שכביכול נמסר כח אלקי היהודים תחתיו ואיהו המלך המוחלט.

בשעה זו מלאה סאתה של בבל¹⁴⁵ ובטל זכותה למלכות, ויראהו מן השמים שיש יד שמנהלת הכל מלמעלה, היא מסרה לבבל המלוכה והיא כעת תיטול מידה ותמסרנה לאחרים. ומבואר הענין במדרש, בשעה שראה בלשצר פס ידה די כתבה תמה, אמר שמא מלכות מרדה בי הוא משלח לכל איפרכיא ואיפרכיא ולא מצא שמרדה בו מלכות, א"ל הקב"ה שלחת אצל כל האיפרכיות שמא אצלי שלחת, אני הוא משפיל ומרים שנא' כי אלוהים שופט זה ישפיל וזה ירים (ילקו"ש אות תתי"ב).

וסעודה מעין זו חזרה ע"ע בימי המלכות השנייה, היא מלכות מדי ופרס, והפעם כאשר מלאו שבעים שנה לחשבון אחשוורוש מגלות יכניה, וכיון שלא נגאלו ישראל סבר שנשלמה מלכותו ללא ערעור ופקפוק, והמלוכה ידיה היא ולא הופקד עליה מלמעלה¹⁴⁶, ויעש משתה גדול לכל שריו ועבדיו ולאחר מכן לכל העם הנמצאים בשושן, להראות תוקף ויקר מלכותו, וילבש בגדי כה"ג וישקה בכלי המקדש, להורות

¹⁴⁴ בתיבות אלו בא זרקא כפול, וזהו משום שמסעירות לב הינם, שמשמשים כלי המקדש למשתה בלאשצר, ונתבאר במאמר בענין זרקא כפול אות ז'.

¹⁴⁵ וראה קהלת י' ח', 'חֲפֹר גֹמֵץ בְּן יִפְזֹל', וברש"י שם, "כלומר יש לך חורש רעה וסופו לשוב עליו בסוף, שכלה זרעו של נבוכדנצר ע"י כלי בית המקדש, שנאמר 'ועל מרי שמיא התרוממת'."

¹⁴⁶ ועוד היו שני סעודות אלו בשנת שלש למלכותם, והיינו שהוחזקו בה תלת שנים כשני חזקה וקביעות, ונתקיימה ישיבתם בכסא.

ובמלכות אחשוורוש נעצר בנין ביהמ"ק כפי שמסופר בספר עזרא, באשר ביקש למלוך כנ"נ בשעתו והעמיד כסאו מעל כסא ה', והוא שדרש רב אחשוורוש אחיו ובן גילו של נ"נ הרשע שנקרא ראש, הוא הרג הוא ביקש להרוג, הוא החרב הוא ביקש להחריב, שנא' במלכות אחשוורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים. ואמרו מה בקשתך עד חצי המלכות, עד דבר שחוצץ למלכות ומאי ניהו בנין ביהמ"ק, והיינו שהעמיד כסאו לעצמו, ובנין כסא ה' מנגד כסאו. ועוד אמרו במדרש, "ימים רבים שמונים ומאת יום" אין ימים רבים אלא לשון צער, והיינו שסעודת אחשוורוש כל כולה היתה לקיים מלכותו, ולבטל מלכות ה' מהעולם. וע"י הנישואין לאסתר נולד בזכותה דרויש, שממנו המשיך מעשה כורש, ונשלם בנין ביהמ"ק.

¹⁴⁷ אמנם לכא' לא שבו הכל, שהרי אחשוורוש היה אחר כורש שציוה להשיבם, ושמה בימי דרויש שחזר וקיים דברי כורש, אזי שבו. ובאמת הפסוק שיש בו טעם שלשלת, איננו בגוף ציווי כורש, אלא כאשר שלחו ישראל לדרויש שיאות לקיים את דבר כורש בשעתו. שהרי באותה השעה לא עלה ביד הבאים להשלים ביהמ"ק, מפני המשטינים שקמו עליהם, וע"ז אמרו כורש מלך כשר היה והחמיץ. ובזמן דרויש בא לשלימותו ונחנך ביהמ"ק, וכל הוצאותיו וקרבנותיו היו על חשבון המלכות. לכך שם דייקא הוטעם. וכן יש שם בדבריו של דרויש שם שיביא את הקרבנות לביהמ"ק, קרני פרה בתיבות אלוהי שמיא, מפני שכאן שבו והכירו האומות במלכות הקב"ה, וראה בזה במאמר בענין קרני פרה אות ז'.

לֹא תִלְכּוּן כִּי־הֵלֶךְ לִפְנֵיכֶם יְקֹוֹק וּמֵאִסְפָּכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל"
(שם נ"ב, י"א-י"ב)¹⁴⁸.

(ישעיהו מ"ח כ'). "סֹרְרוּ סֹרְרוּ צִאֲנוּ מִשְׁמַחַת אֶל־תִּגְעוּ צִאֲנוּ
מִתְנַכְּהָ הַבְּרֹו נִשְׁאֵי כָּלִי יְקֹוֹק. כִּי לֹא בַחֲפִזוֹן תֵּצְאוּ וּבִמְנוּסָה

¹⁴⁸ ואפשר שיש מבנה מסויים בשבעת המקומות שבא בהם שלשלת. א', הצלת לוט מסדום על אף התחברותו והתמהמהותו, והוא שורש כח מלכות בית דוד. ב', השגחה מיוחדת שהקב"ה מזמן למציאת זיווג יצחק, אשר בו בנין הבית המיוחד להקמת בית ישראל. ג', כח יוסף לעמוד בטהרתו במצרים, אשר ממנו שורש כח בית יוסף. ד', משיחת אהרן ובניו מדם איל המילואים, אשר הוא שורש כח משפחת הכהונה. ואלו הם ד' המקומות שמופיע בתורה, ואלו הם שורש משפחות בית ישראל, יהודה יוסף והכהנים, וכן השורש הכללי לכל ישראל, כאשר נמשך ברית אברהם בבנין בית יצחק.

ובנביאים הסדר הוא, ה', השאגה ששאג ה' לפני חורבן ביהמ"ק. ו', הפחד והבהלה שיפול על בבל מחריבי ביהמ"ק ביום בוא ה'. ז'. השבת כלי המקדש וגאולת ישראל.

(ב) מרכא כפולה

נטילת הברכות, היינו שבזה נבחר יעקב על פני עשיו¹⁴⁹, שממנו ישתלשל העם הנבחר, ואיהו בן עולם הבא הראוי שיהיה לו ה' לאלוקים, ויהיו עיני ה' בו להשפיעו רוב טובה וברכה בתורת שחוסה בצלו ועל שולחנו סמוך¹⁵⁰, ולו יהיו מסורים הכל תחת מלכותו והשפעתו.

והבאת היין של יעקב ליצחק באותה השעה, היא במרכז מה שהרגיש בו יצחק שבן גן עדן הוא ולו ראוי הברכה, והלא לא ביקש יצחק אלא מטעמים מן הציד, ותוספת היין היתה מגן עדן¹⁵¹, וה' לו' מטעים ומדגיש ביתר תוקף את נקודת השייכות לאביו, שמשקהו יין משולחנו של מקום כמבואר

הנה הטעם המכונה 'מרכא כפולה' נמצא י"ד פעמים בכתבי הקודש, ה' בתורה, ה' בנביאים, וד' בכתובים. והמתבונן בתוכן העניינים שבהם מופיע טעם זה יראה, שבכל י"ד מקראות הללו, התיבה המוטעמת איננה פרטית, אלא בה עומד מוקד הענין וכאילו כפולה ומועצמת היא, ומדברת היא אלינו ליתן לב למשמעות הרבה שנושאת.

יעקב נבחר להיותו סמוך על שולחן המקום

(א) וַיֹּאמֶר הַגֶּשֶׁה לִי וְאֶכְלָה מִצֵּיד בְּנִי לְמַעַן תִּבְרַכְךָ וְפִשְׁלִי וַיִּגְשֶׁה לוֹ וַיֹּאכֶל וַיָּבֹא לָן יֵין וַיִּשֶׁת׃ (בראשית כ"ז כ"ה). ענין

¹⁴⁹ הנה כבר נודע בדברי רבותינו (כגון יעוי' ח' הגר"ז עה"ת ס"פ תולדות), דחלוק היחס בין יצחק וישמעאל ליחס בין יעקב לעשיו, דישמעאל מעיקרו בן השפחה ואינו נראה ונדחה כלל, ברם עשיו ישראל מומר הוא כמבואר בקידושין י"ט, והיינו דנולד נמי לאבות ולאמהות, ונחשב ביסודו בן יצחק, וְאֶכְלָה מִצֵּיד בְּנִי לְמַעַן תִּבְרַכְךָ וְפִשְׁלִי וַיִּגְשֶׁה לוֹ וַיֹּאכֶל וַיָּבֹא לָן יֵין וַיִּשֶׁת׃ (יהושע כ"ד ג'-ד'), ובמעשיו הוא שהוציא עצמו מן הבחירה.

וכן מוכח מקרא ריש מלאכי "אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו, הלוא אח עשיו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב, ואת עשיו שנאתי" וכו', קחזינו דאינו דבר פשוט וברור כפי שהיה נראה לכא' דאין עשיו לכנגד יעקב כלל, אלא היה כאן שם בחירה ביעקב שמגלה על האהבה של הקב"ה, ואומר לנו ה' דמזה מוכח אהבתי לכם, והיינו טעמא דאכן 'אח עשיו ליעקב', והיה מקום לומר דראוי נמי ליבחר, ופשוט דישמעאל לכנגד יצחק ל"ש למימר הכי.

ונטילת הברכות הוא המאורע שבו נבחר יעקב, וכמו שביאר הגר"ז שם. (וראה עוד בזה בקונטרס 'אחזות נחלה' סוף שער ג (אות ל"ד הערה קס"ו), דהיה זה כעין הנחלה דריב"ב, דכח לו לאב לקבוע בירושתו, והנחיל יצחק ליעקב את ירושת גדולת בית אברהם, ולא נתן לעשיו אלא 'והיה כאשר תרד'. וטרם נאמר לא יוכל לבכר, ואף יעקב אבינו ביכר את יוסף. ויעו"ש).

[וזוה ענין הלכה היא ובידוע שעשיו שונא ליעקב ואין הלכה זו בישמעאל ואף ההיסטוריה מעידה על כך שלא קרב שנאת ישראל לאורך הדורות באירופה לשנאת ישראל בארצות המזרח כלל, כי ענין השנאה היא הקנאה הגדולה שקנאו בנו האומות על שנבחרנו לחלק ה' כדברי הרמב"ם באגרת תימן, וקנאה זו בעיקר נחלת עשיו היא ולא נחלת ישמעאל כי הוא אשר נראה ונדחה ועל פניו נבחרנו. (ובעז"ה שוב מצאתי כדברים הללו ממש בדרשות הר"ן בדרוש השני, ע"ש שהאריך בזה).

וידועים דברי הרמב"ן דבפרשת וישלח מונח שורש הגלות, והמכוון בזה אף בשורש טעם השנאה, "וישטום עשיו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו" דמכח שנבחר על פניו לקבל הברכה ולהיות עם ה' לכך שטמו ושנאה זו קיימת ועומדת לאורך כל הדורות, וכשם ששורשה בתורה בעשיו הוא כן היה לאורך כל ההיסטוריה כידוע. וביניהם ישנה ההתמודדות של 'לאום מלאום יאמץ', כשזה קם זה נופל, וממילא גם השנאה והתחרות עזים ביותר. (ואילו עם ישמעאל עיקר המאבק על א"י, שאף הוא מנסה לתקוע יתד בקרבה, שבכח המילה ניתנה לאברהם לו ולזרעו אחרי, ומבקש ישמעאל להתנער מכך ששב ונתגרש מהיותו חלק מבית אברהם בתורת 'כי לא יירש בן האמה', ולא על עצם היותנו יהודים)].

¹⁵⁰ יעקב נתברך "ויתן לך האלוקים מטל השמים ומשמני הארץ", ואילו עשיו נתברך "הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל". אצל יעקב יהיה כל כולו בתורת 'ויתן לך האלוקים', כמקבל מיד השכינה, כסמוך על שולחן המלך, ואילו עשיו נתברך ב'יהיה מושבך'. אכן יהיה לך ארץ משובחת כאיטליה של יון, אך זהו מצד עצם מושבה, לא כנתינת ה' המיוחדת שלא חדל מלדורשה. זהו ענינו של ישראל, כך הוא צורת התקשרותו לאלוקיו, בכך שמקבל מידו ממש. כן המקבל פרס מאביו, שחשוב בעיניו יותר החיבה שמתגלה בזה ואהבת אביו לו, וזה כל ענין שבחי א"י.

וזוה נמי הטעם שהוקדם בו בעשיו משמני הארץ לטל השמים, שבו מתבטא טפי הנתינה משוכן שמים, וביעקב הוקדם טל השמים תחילה, משום שצורת חייו כמקבל מלמעלה וסמוך על שולחן המקום, ולא כמי שיש לו בארץ. ויסוד הענין כבר מבואר ברבינו בחיי שם ועוד.

ולכך כאשר חוטא יעקב אינו נהנה מהברכות, דלא הובטח לו מצ"ע, אלא בתורת "ויתן לך האלוקים", דהיינו כאשר יהיה בתורת לעמוד לפני ה' ולקבל מידו, אולם עשיו אינו תלוי בזכויות, דקיבל בתורת "יהיה מושבך". ישראל כאשר עולים עולים עד למעלה וכאשר יורדים יורדים עד התהום.

¹⁵¹ יעוי' מסכת כלה ג' כ"ג, ובזוה"ק בכ"ד, ובילקו"ש תולדות אות קט"ו, ועוד, שמן גן עדן הובא לו היין ע"י המלאך מיכאל, והוא היין המשומר בענביו מששת ימי בראשית כמבואר בספרים. והנה לא המטעמים והבשר הובאו לו מג"ע, אלא היין, ולעולם יש

אשר דחקה את הקץ והחישה את הישועה, ומכחה הגיע
ה'ענה תראה אשר אעשה לפרעה'.

במדרש, והרגיש בו יצחק שהוא הממשיכו, וריח גן עדן
בקרבו וראוי לחסות בשולחנו של מקום.

**ובאמת אין ברכה חלה אלא על היין, וזהו היין שעליו נתברך
יעקב. (ואכן במדרש איתא שליל פסח היה¹⁵², והיין כנגד ד'
כוסות, שעליהם מקדשים ואומרים ברכה ושירה), והבן.**

נדב ואביהו נכנסים לפניו ממחיצתם

**ג) "וַיִּקְחֵהוּ בְנֵי-אֶהֱרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא אִישׁ מִחֶתְתּוֹ וַיִּתְּנוּ בְּהֹן
אֶשׁ וַיִּשְׂמִימוּ עָלֶיהָ קִטְרֹת וַיִּקְרִיבוּ לִפְנֵי יְקֹוֹק אֶשׁ זָרָה אֲשֶׁר
לֹא צִוָּה אֹתָם" (ויקרא י' א'). מוטעם ה'לא', והרי הוא הוא
מרכז הענין, וכבר כתבו הספרים שנדב ואביהו הם שורש כח
תורה שבע¹⁵⁴, והם הם שהיו ראויים להמשיך את הנהגת
משה ואהרן (עד שאמר עליהם משה לאהרן 'גדולים ממני
וממך'), ובעת ירידת השכינה למשכן מעוצם הדבר הביאו
קטורת מצד עצמם, אלא שלא הקפידו ויצאו חוץ לגדרי הדין,
והורו הלכה בפני משה רבם, ובהם שורש כח החידוש שהאדם**

סבלות מצרים גודשים הסאה

**ב) "וַיָּבֹאוּ שְׁטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְעֲקוּ אֶל-פְּרֹעֶה לֵאמֹר לָמָּה
תַּעֲשֶׂה כֹה לַעֲבָדֶיךָ" (שמות ה' ט"ו). מוטעם ה'תעשה', והיינו
שכאן בא סבל בני ישראל לתכלית העינוי, והזעקה נשמעה
בכל תוקף, מהו זה שכך נעשה להם. (ויש בזה גם פן של צעקה
ותפילה כלפי מעלה¹⁵³). ואכן כאן הוא גדישת סאת סבלם,**

בו ביין מצד מהותו דבר מרומם, חמרי וריחני פקחין, יין הוא הראוי לינסך לפני המלך, יין המשמח אלוקים ואנשים. "כל
המתפתה ביינו יש בו מדעת קונו.. כל המתיישב ביינו יש בו דעת שבעים זקנים.." (עירובין ס"ה א'). וראה עוד בזוה"ק בלק
קפ"ט א', שאכן משייך לזה את הטעם שנטעם ה'לו' במרכא כפולה, ודרש בהא דנחשב טעם כפול. ובעומק הענין הן הן הדברים.

¹⁵² וכבר ביארו דכל ג' אבות שורשם ויצירתם בליל זה, דעל יצחק כתיב כן להדיא בגמ' ר"ה דנולד בו, ואברהם היה בחירתו
בברית מילה שנה לפני כן ואזי חייל ביה שם יהודי [ואכמ"ל], ויעקב נבחר בנטילת הברכות באותו הלילה. והיינו שליל זה
נתייחד ליצירת ובנין ישראל, וזה ענין כל מאורעותיו שאינם מקרים פרטיים אלא המאורעות המכווננים של האומה.

¹⁵³ ובאמת בכל אשר נאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו, אף שלא מפורש במקראות שהיה בחינת תפילה וזעקה לה', היינו
שלא פנו להדיא לזעוק לו, אולם בעומק, בכל זעקה ושעוה שיצא מקרבם, היה טמון בפנימיותו זעקה לפניו יתברך, וכן מפורש
בעת הודיית הביכורים (דברים כ"ו ז').

וראה עוד בדברי ר"צ הכהן בפרי צדיק תחילת פרשת ויגש "כי כל דברי יהודה היה נשמעים לכאן ולכאן, שבפשוטו דיבר
ליוסף, והדברים הללו בעצמם היה כוונתו לתפילה לה' יתברך, בי אדוני ידבר נא עבדך דבר באדוני אדוני וגו', הכל המכוון לה'
יתברך אדוני שאל וגו', שידע שכל המאורע מהשגחתו יתברך מה ששאל אותם ומה שצוה שיביאו את בנימין. וכעין מה שפירש
הרמ"ע גבי נחמיה דכתיב (נחמיה ב' ד'), ואתפלל אל אלהי השמים ואומר למלך וגו', שאף שלא מצינו שם שום תפילה, רק
הדברים שדיבר למלך היתה כוונתו בתפילה לה' יתברך. וכן בכאן היו דברי יהודה שאמר ליוסף במכוון להתפלל לה' יתברך.
זה שאמרו בבראשית רבה (צ"ג ו') שניגש למלחמה ולפיוס ולתפילה עיין שם, אף שלא מצינו כאן שום תפילה רק הדברים
שדיבר ליוסף היו דברי תפילה לה' יתברך.."

וכע"ז ידוע לענין אסתר, שכל דבריה למלך אחשוורוש, מכוונים היו כלפי מעלה, ולא שהתפללה לפני כן, אלא זה עצמו היה
מכוון לשמים, והוא שאמרו חז"ל שהמלך היינו מלכו של עולם, והדברים עתיקים.

¹⁵⁴ ואיתא בשער הגלגולים (הקדמה ל"ח) דראש חכמי התורה שבע"פ, הוא ניהו ר' עקיבא, ניצוץ נשמת נדב ואביהו הוא. ועוד
מבואר בספרים, דפנחס נתעברה בו נשמת נדב ואביהו, ומכח זה בא לקנאותו, שמכח לבו תבוא לקנאות לה' עד החרם מועלי
המעל בו, באופן שיוצא מגדר הדין.

(ויעוי' סנהדרין ו' ב' "וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר, אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום (וכיון שהיה שומע מחלוקת
ביניהם קודם שיבואו לפניו לדין היה רודף אחריהן ומטיל שלום ביניהם. רש"י) ומשים שלום ב"א לחבירו שנא' תורת אמת
היתה בפיהו..", והיינו דמשה ענינו הדברים המחייבים כצורתן הטהורה בשורשן (הוא ענין שושבינא דמלכא. תורה שבכתב),
ואילו אהרן איהו מה שמעבר לשורת הדין. (והוא ענין שושבינא דמטרוניתא. תורה שבע"פ. ודו"ק). ויש מקומות שמתבטא
בפשרה לעשות צדקה ושלום, ויש דאדרבה, מעבר לשורת הדין הוא קנאות. ונתייחדו תרומה לבני אהרן. ואכ"מ).

ובאמת לעולם מסור הוא לכהנים דייקא, ושורש ענין תורה שבע"פ כבר נמצא באהרן אשר 'הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו
לאלוקים', וממנו יורד לישראל. (ובו מצינו לראשונה ענין של סברא שעל פיה נקבעה ההלכה, 'ואכלתי חטאת היום הייטב
בעיני ה', וידוע בספרים ששם שורש ענין הסברא הנובעת מלבו של אדם, ולא בחינם התחדש מתוך מעשה נדב ואביהו, אשר
זהו כל ענינם).

ואכן תפקיד אהרן להיות לפה ומתורגמן למשה, להוריד ארצה את אשר בשמי שמים, התמלא לאחר אלף שנים, ע"י נכדו (אשר
היה בן אחר בן לכל שושלת הכה"ג עד פנחס), 'סופר דברי מצות ה' וחוקיו על ישראל'. 'ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם..
ויקראו בספר בתורת האלוקים מפורש ושום שכל, ויבינו במקרא'. ובאופן זה, ע"י השפתי כהן ישמרו דעת', קירב את ישראל
לתורה 'ורבים השיב מעוון'. [ולפי הפשט עליו קאי האי מקרא דשפתי כהן וכו', אשר בנבואת מלאכי הוא, ונדרש הן על אהרן
והן עליו, והיינו הך. והוא אשר המשיך מעשה פנחס סבו, להפריש הנשים הנכריות מישראל. ונת' במק"א].

התנתקו עדיין בכל לבם מהמצריות, אכתי טוב להם בהווי המצרי על כל הכלול בו. ודבר זה הוא הפך יציאתם ממצרים לרוממם לחיים על כנפי נשרים, לחיים שיונקים מהר סיני וכל אשר בו, אשר כל מהותם שמימיים ואינם נגועים בפחיתות הארציות המצרית¹⁵⁷, ולכך הניעם הקב"ה במדבר ארבעים שנה¹⁵⁸, עד תום דור יוצאי מצרים, ורק בניהם שכבר נולדו לתוך חיי התורה ונטועים בו מעיקר הווייתם, הם הם אשר יכנסו לארץ.

תחילת האחיזה הארץ, בקביעת שמות ערי עבר הירדן

(ה) "וַיִּנְבְּחַ הַלֵּךְ וַיִּלְכֹּד אֶת־קָנָת וְאֶת־בְּנֵי־הָאֶרֶץ וַיִּקְרָא לָהּ נָבֹחַ בְּשֵׁמוֹ" (במדבר ל"ב מ"ב). ראה מה שהוכיח בטעמא דקרא (הובא לעיל אות ג'), דלבסוף נתקיים שם העיר כמבואר בשופטים, ופירש שהיה כאן קריאה כפולה. אולם כמדומה שלפי עומק הפשט פסוק זה הוא חלק מן הפסוקים הקודמים לו, דהנה התם באו המקראות לספר על תחילת הנחלת הארץ אשר התקיים בעבר הירדן, ומתארים כיצד בני גד וראובן בנו את עריהם שם, ולא לחנם מסופר "וְאֶת־נָבֹחַ וְאֶת־בְּעֹל מְעֹנָן מִנְּסִיבָתָם וְאֶת־שִׁבְמָה וַיִּקְרְאוּ בְשֵׁמֹת אֶת־שְׁמוֹת הָעָרִים אֲשֶׁר בָּנוּ" (ל"ב ל"ח), והיינו, שהסבירו¹⁵⁹ את שמם לשמות

יבוא מעצמו, אלא שהיה קירבה לפני ה' יותר מהשיעור והגדר הנכון בהם, ומתו בכעין מיתת נשיקה מאש ה' (עי' באוה"ח שם דברים נפלאים), וע"ז נאמר 'בקרובי אקדש'.

והוא שמדגיש הכתוב, שעל אף הכל, היה כאן עבירה על הציווי שנצטוו באופן הכניסה לפני ה', וה'לא' המהדהד הזה עומד במרכז הענין, ירידת ה' לשכון בקרב ישראל מחייבת עמידה של יראה עצומה וזהירות מלקרב אל הקודש שלא כדת¹⁵⁵, וסביבו נשערה מאד, 'מוראו על הקרובים יותר מן הרחוקים' (ירו' ביצה פ"ג ה"ח). וממשיך ה'לא' להדהד בספר ויקרא, בתחילת פרשת הכניסה לקה"ק באחרי מות, שצריך האדם להזהר בביאתו ובקרבתו לפני ה' שיהיה באופן הנאות, ואל לו לחרוג ממחיצתו ולבנות במה לעצמו (ותחילת הדבר כבר היה במעמד הר סיני, ראה ס"פ משפטים¹⁵⁶), וכאן הוא שורש הדבר בתורה.

שורש חטאי דור המדבר, שלא השתחררו מחיי מצרים

(ד) "וַיִּלְמְדוּ יָקוֹק מִבֵּי־אֶתְנֹו אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת לִנְפֹל בְּתֹרֶב וַיִּשְׁנִינוּ וַיִּטְפְּנוּ יְהִי לִבָּם הַלֹּא טוֹב לָנוּ שׁוּב מִצְרִימָה" (במדבר י"ד ג'), ומיירי בחטא המרגלים. מוטעם ה'טוב', והדבר מבואר שמודגש שורש חטא בני ישראל היוצאים מארץ מצרים, שלא

¹⁵⁵ ואף בעת העלאת ארון ה' לירושלים נתקיים וסביביו נשערה מאד, כאשר פרץ ה' פרץ בעוזה (והוא מקביל למעשה נדב ואביהו, ולכך מפטירין בו ב'פ' שמיני), ובעומק, הוא מובנה שתחילת הופעת ה' מתוך 'בקרובי אקדש', והבן.

¹⁵⁶ ובשמו"ר ג' א', "יפה עשה משה שהסתיר פניו. אמר לו הקדוש ברוך הוא, אני באתי להראות לך פנים וחלקת לי כבוד והסתרת פניך, חייך שאתה עתיד לעשות אצלי בהר מ' יום ומ' לילה, לא לאכול ולא לשתות, ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה, שנאמר 'כי קרן עור פני משה', אבל נדב ואביהו פרעו ראשיהם וזנו ונתנו עיניהם בזיו השכינה, שנאמר 'ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו', והם לא קבלו על מה שעשו (בתמיה)". וראה עוד במד"ר ר"פ אחרי מות, ובפ' רש"י במדבר י"א ט"ז (שהמתין הקב"ה וכו'), ומקורו במד"ר שם.

¹⁵⁷ ראה אריכות בזה, דענין ההעלאה מטומאת מצרים וגשמיותה יסודי הוא בכל התורה, ותרבות מצרים וצורת עם ישראל שני הפכים במהותם הם, בקונטרס 'כי הם חיינו' שער ב' אות ובהערה שם.

¹⁵⁸ נמצא, דענין ההעלאה ממצרים היינו מתרבותה ועולם מושגיה, אשר ארציים היו למאד, הגילוס מעוזם וצאנם ושדותיהם עולמם, אין הם מכירים בכל מציאות מעבר, מציאות מרוממת יותר. לכך נטילתם למדבר, לא מקום זרע ומים, הוא הניגוד להווי המצרי, וכך נוצר ההווי היהודי אשר כל כולו הפך מצרים, איננו צמוד קרקע ותנאים, חי וקיים לעד בכל מקום שרק יהיה, על שולחן אלוקיהם הם סמוכים, ממקום גבוה יותר מתקיימים, ורק בני הדור אשר זכו לגדול מראשיתם בתוך עולם זה, הם אשר יכנסו לארץ. ובכ"מ חזינו שהארבעים שנה אינם עונש גרידא, אלא בהם נוצר כל מהות החיבור בין הקב"ה לעמו, והיינו מאחר שאכתי לא התנתקו ממצרים והיו נזקקים לכך, ואם היו ראויים היו נכנסים לאלתר ולא היו נזקקים לאותם שנים, ונת' במק"א בארוכה.

¹⁵⁹ וענין השם הוא ענין מהותי מאד בכ"מ וכנודע, וכגון כאשר שינו את שם דניאל חנניה מישאל ועזריה לשמות בבליים, הרי זה מעיקר תיאור פ"א דדניאל, היאך שמרו על זהותם בתוך הטמעה זו (ראה וישב דוד אות מ"ה). וכאשר המליך נ"נ את מתניה בן יאשיהו שינה את שמו לצדקיהו, בתורת להורות שמסור תחתיו "וַיִּמְלֹךְ מֶלֶךְ־בָּבֶל אֶת־מַתְנִיָּה דָּוִד תַּחְתָּיו וַיִּסָּב אֶת־שְׁמוֹ צִדְקִיָּהוּ" (מלכים ב' כ"ד י"ז). [אלא שאכתי לא נתן לו שם בבלי, שעדיין השאירו בממלכתו]. וכן פרעה נכה שינה שם המלך מטעם זה, "וַיִּמְלֹךְ פְּרֹעֹה נֹכַח אֶת־אֱלִיָּקִים בֶּן־יֹאשִׁיָּהוּ תַּחַת יֹאשִׁיָּהוּ אֲבִיו וַיִּסָּב אֶת־שְׁמוֹ יְהֹוִיקָם" (שם כ"ג ל"ד).

וכן כאשר שינה הקב"ה שם אברהם ושרה, מעבר לכך שבזה התחדש בהם מהות אחרת ונתייחדו למהותם כיהודים, עצם קריאת השם ע"י הקב"ה אומרת שבידו הם, והוא הקורא שמם וקובע מהותם. וכן משה ששינה שם תלמידו ליהושע, בזה מינהו לממשיך דרכו, שחקק בו ממצאות מי שקובע שמו ומגדיר מהותו. והבן. וכל ענינו של פני יהושע בתורת השתקפות פני החמה של משה הוא, ואכ"מ. וכאשר מסופר על יצחק שקרא לבארות שחפר בשמות שנתן להם אביו, היינו בתורת שנושא אביו וכל מהותו הוא לחפור ולחדש את אותם בארות ממש.

יהודיים, והוא הוא הקביעות החזקה שהעיר ברשותם ולהם היא.

ולכך מסופר על יאיר בן מנשה שלכד את חותיהם (כפריהם), ויקרא שמם חוות יאיר, ונבחר לכד את קנת ובנותיה וקרא לה בשמו, וזהו פסגת ההתיישבות, שאף עיר ובנותיה (ולא כפר גרידא) שהיתה בגלעד הנכבש, נקראה בשם כובשה, ונשתקע שם בעליה הקודם, ובה החלו ישראל לישב בחלקי האדמה הנספחים לארץ המובטחת עוד בחיי משה רבינו. ומודגש 'לה' להטעים את עוצמת הענין, הנה החל קביעותם בארץ ה', ולהם היא לקרוא עריה על שמם, ובתיבות אלו נקודת הסיום של הפרשה, והבן¹⁶⁰.

מלכי האומות כורעים ברך לפני מלכות שלמה וחכמתו

(ו) וַיִּגְדְּלָהּ שְׁלֹמֹה אֶת־כָּל־דְּבָרֶיהָ לֹא־הָיָה דְּבַר־גִּעְלָם מִן־הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא־הִגִּיד לָהּ (מלכים א' י' ג'). מוטעים ה'לא'.

והנה עיקר פרשת מלכת שבא פרשה מופלאה עד מאד היא, ונראה מן הכתובים שפסגת דברי ימי שלמה המובאים בספר מלכים, מתואר בסיפור ביאת מלכת שבא (ע"ש פ"י בארוכה), ובה מתבטא התפשטות מלכות שלמה וחכמתו¹⁶¹ על פני כל תבל, יראו רחוקים ויבואו, ומלכות החכמה והדעת האמיתית ממנה מוצא הדעת והפנימיות לעולם כולו, וזהו התכלית המצופה לעת¹⁶², "וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרָךְ וּמַלְכִים לְנֹגַת זֶרְחֶךָ.. שִׁפְעֹת גְּמָלִים תִּכְסֹּךְ בְּכִרְי מִדִּין וְעִיפָה כָּלֶם מִשְׁבָּא יִבְאוּ זָהָב וְלַבְנָה יִשְׁאוּ וְתַהֲלֶת יִקְוֶה יִבְשֶׁרוּ" (ישעיהו ס' ג'-ו'). ומקביל ל"וּתְבָא יְרוּשָׁלַיִם בְּחֵיל כְּבֹד מְאֹד גְּמָלִים נִשְׁאִים בְּשָׂמִים וְזָהָב רַב־מְאֹד וְאֶבֶן יָקָרָה..".

וידוע ששלמה בן דוד היה בחינת משיח, אשר מתקן העולם כולו ומכניסו למלכות האמיתית, וזה פשר השתדלותו עם מלכת שבא ונישואיו עם בת פרעה והנשים הנכריות. אולם לא צלחה דרכו, והשעה אכתי לא הוכשרה לכך והיה בחינה מסויימת של פגם אשר הביא שהתהפך הגלגל¹⁶³, וידוע שזהו שאמרו שבשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ

¹⁶⁰ אלא שמ"מ אינו מפיק ה', משום שמתחילה לא נתקיים שמה כמבואר ברש"י, והיינו, שלקח זמן עד שחל בה ממש שם ישראל.

¹⁶¹ ובאמת ענין החכמה עיקרי הוא גביה שלמה, שאין צורת שלטונו בכיפה בכח הזרוע כנ"ל וחבריו, אלא מכח שהכל רואים שהוא הראוי להתנשא על הכל ולו החכמה והפנימיות, וכמהים הם להשחוות לרגליו ולחלוק את חכמתו, ואיהו ילמד משפט וצדק וע"ז יבסס מלכותו, ובתורת הכי יעלו לו מנחה, "לְשִׁלְמֹה אֱלֹהִים מִשְׁפָּטֶיךָ לְמֶלֶךְ תָּן וְצִדְקָתְךָ לְבֹן־מֶלֶךְ יִדְּיוֹ עֲמֹךְ בְּצִדְקָה וְעֲנִיֶּךָ בְּמִשְׁפָּט... יִרְדְּ מִיָּם עַד־יָם וּמִנְהַר עַד־אֶפְסֵי־אָרֶץ. לִפְנֵינוּ יִכְרְעוּ צִיָּים וְאִיְבֹי עֶפְרָיִם יִלְחָכוּ. מֶלֶךְ יִרְשֵׁשׁ וְאִיִּים מִנְחָה יִשְׁיִבוּ מֶלֶךְ שְׂבָא וְסִבְאָ אֲשֶׁכֶּר יִקְרִיבוּ. וְיִשְׁתַּחֲווּ־לּוֹ כָּל־מַלְכִים כָּל־גוֹיִם יַעֲבֹדוּהוּ. כִּי־יֵצֵאֵל אֲבִינוֹ מִשְׁנֵעַ וְעֵנִי וְאִין־עֶזְרָ לּוֹ.. (תהלים ע"ב).

וזהו פשר הא דהכירו כל העם במלכותו ע"י חכמת האלוקים אשר בקרבו לעשות משפט, ובהכי נתכונן כסאו. "וַיִּשְׁמְעוּ כָּל־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר שָׁפַט הַמֶּלֶךְ וַיֵּרְאוּ מִפְּנֵי הַמֶּלֶךְ כִּי־רָאוּ כִּי־חֲכַמַּת־אֱלֹהִים בְּקִרְבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט. וַיִּהְיֶה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ עַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל" (מלכים ג' כ"ח, ד' א').

¹⁶² ובמדרש הגדול (חיי שרה ע' תי"ח) "וישלח מעל יצחק בנו, אמר להם לכו ועמדו במזרח, כל זמן שבניו של יצחק משועבדים בין האומות, וכשתשמעו שהן יושבין בטח ושאנו, בואו ושמשו אותן, כדי שתזכו לשולחנו של משיח. והיו יושבים במקומם עד שעמד שלמה וישבו ישראל לבטח, דימו שהוא מלך המשיח ובאו כולן להשתעבד לו, שנא' ומלכת שוא שומעת את שמע שלמה לשם ה' לשם אותו דבר שאמר להן אברהם, כיון שראו שאינו המלך המשיח, מיד ותהפך לארצה, שחזרו למקומן".

והיינו שבאמת היה שלמה בבחינת משיח, ובתורת הכי באה מלכת שבא. אלא שלבסוף לא הגיע לשלימות (וראה בס' טעמא דקרא בדה"י, דדריש מהלשון 'ותהפך ותלך לארצה היא ועבדיה', ולכך מייתי קרא דדה"י ולא קרא דמלכים דלא כתיב ביה ותהפך).

¹⁶³ וכבר פירשו בספרים שזה ענין המעשה דשלמה ואשמדאי (גיטין ס"ח), דביקש ליטול תחתיו את מלך השדים וכוחות הטומאה, ולעוזקו בשם ה' שלא יהיה בידם לקלקל. והלא מצרים היא מקור הטומאה, ואזהרות התורה הם בעיקר שלא לעשות כמעשה מצרים ולא לשוב למצרים וכו', וכאשר נשא שלמה את בת פרעה ענינו היה לתקן העולם, שאף ממקומות אלו ידרשו את ה', וזה ענין משיח וכנודע. ולכך כתיב "וַיִּתְחַתֵּן שְׁלֹמֹה אֶת־פְּרֻעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּקַּח אֶת־בַּת־פְּרֻעָה וַיְבִיאָהּ אֶל־עִיר דָּוִד עַד כְּלֹתוֹ לְבָנוֹת אֶת־בֵּיתוֹ וְאֶת־בֵּית יִקְוֶה וְאֶת־חֹמֶת יְרוּשָׁלַם סָבִיב" (מלכים א' ג' א'). והיינו, שהתחתן בזה את פרעה גופו כל' קרא, ולכך נטל בתו במקביל לבנין ביהמ"ק.

אולם תחת שיהיה כפוף תחתיו, ברגע מסויים נפתחה השרשרת ושוב לא היו כפופים לו, ואכן ממצרים נפתחה הרעה על מלכות שלמה. והיה זה כשהחלו ישראל לסטות, כתוצאה מ"מוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים", "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה", ובמצרים נתגדלו ירבעם בן נבט אשר ברח מפני שלמה והדד האדומי אשר היה לשטן לשלמה, וכן לאחר ימיו, "ויהי כהכין מלכות רחבעם וכחזקתו, עזב את תורת ה' וכל ישראל עמו, ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם, עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה.. כי יהיו לו לעבדים, וידעו עבדותי ועבודת ממלכות הארצות" (דה"י ב' י"ב וע"ש). "אָנִי

כוחות כלל, כפי שמתואר לפני כן, "ויִחַנּוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל נֶגְדָם כְּשֶׁנִּי־חֲשִׁפִּי עֵזִים וְאַרְם מְלָאן אֶת־הָאָרֶץ" (פסוק כ'). הרי שמדובר כאן בסדר גודל של שני עדרים קטנים של עזים (או בשבעת אלפים מאתים שלושים ושנים איש, ע"ש במפרשים), לנוכח בן הדד ושלושים ושנים מלכים עמו, אשר ברשותם למעלה ממאה אלף איש, על סוסיהם ורכביהם.

ובאותו השעה, "ויִגָּשׁ אִישׁ הָאֱלֹהִים וַיֹּאמְרוּ אֶל־מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר כֹּה־אָמַר יְקֹוֹק יָעַן אֲשֶׁר אָמַרְנוּ אֲרַם לְאֱלֹהֵי הָרִים יִקְוֶה וְלֹא־אֱלֹהֵי עֲמָקִים הָיָא וְנָתַתִּי אֶת־כָּל־הַהֲמוֹן הַגָּדוֹל הַזֶּה בְּיָדְךָ וַיִּדְעֻם כִּי־אֲנִי יְקֹוֹק" (פסוק כ"ח).

והוא שהוטעם 'אלה נוכח אלה'¹⁶⁶, שאותם 'אלה' היו לאין שיעור כנגדם, ובעמידתם זה כנגד זה ניכר לעין כל מי ה'אלה' ומי ה'אלה', ואפ"ה ביום אחד הכו המעטים כ"כ מאה אלף איש. ובאותו הדור היו ישראל יורדין למלחמה ונוצחין וכנודע, וכאן הוא פסגת הענין.

והיתה לו לאחאב הצלחה יוצאת דופן בכל מעשיו באופן חסר תקדים ודמיון, ומן ג' המלכים שמלכו בכיפה הוא¹⁶⁷, הרי שעוצמת מלכותו קרובה היתה לשל שלמה (אלא ששלמה משל אף על העליונים), ובכל שנה מואב הביאו לו מנחה בסדר גודל עצום, "והשיב למלך־יִשְׂרָאֵל מֵאֶה־אֶלֶף כְּרִים וּמֵאֶה־אֶלֶף אֵילִים צֶמֶר" (מלכים ב', פ"ג ד'). ועשיר

קנה בים, ועליו נבנה כרך גדול של רומי, והיינו שמכאן שורש חורבן הבית ושלטון האומות, וכן מפורסם בדברי רבותינו, שנ"נ שורשו משלמה שבא על מלכת שבא, וזהו "והמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה נָתַן לַמֶּלֶכֶת שֶׁבָא אֶת־כָּל־חֲפָצָהּ אֲשֶׁר שָׁאֲלָה"¹⁶⁴.

ועכ"פ 'ויגד לה שלמה את כל דבריה לא היה דבר נעלם מן המלך אשר לא הגיד לה', הרי מסופר בזה על רגע השיא של כח מלכות שלמה, "וְכָל מֶלֶךְ הָאָרֶץ מִבְּקָשִׁים אֶת־פָּנֵי שְׁלֹמֹה לְשִׁמֹּעַ אֶת־חֲכָמָתוֹ אֲשֶׁר־נָתַן הָאֱלֹהִים בְּלִבּוֹ. וְהֵם מִבִּיאִים אִישׁ מִנְחָתוֹ..."¹⁶⁵ (דה"ב ט', כ"ג-כ"ד), שאין נעלם ממנו והכל פורס בפני מלכי האומות הכרויים לו.

ומוטעם היטב שהגיד לה הכל ללא יוצא מן הכלל, ויש לזה משמעות עצומה, ואין פלא הדבר שיש כאן מרכא כפולה. וא"צ כלל אריכות בטעם שישנו מרכא כפולה בזמן מלכות שלמה, סיהרא באשלמותא, ובמקום המרכזי של מהותה דייקא.

הצלחה פלאית במלחמות אחאב

ז "ויִחַנּוּ אֵלֶּה נֶכַח אֱלֹהֵי שִׁבְעַת יָמִים וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וַתִּקְרַב הַמֶּלֶכֶת וַיִּכּוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־אֲרַם מֵאֶה־אֶלֶף רֶגֶל בַּיּוֹם אֶחָד" (מלכים א' כ' פסוק כ"ט). המדובר במלחמה הגדולה בין אחאב לארם ובן הדד, אשר היתה ללא יחסי

אֶהֱיָה לָּךְ לֹאֵב, וְהָיָא יְהִי־לִי לֵבָן אֲשֶׁר בְּהֻעוּתוֹ וְהִכְחַתִּיו בְּשִׁבְטֵי אֲנָשִׁים וּבְנִגְעֵי בְּנֵי אָדָם" (שמואל ב' ז' י"ד), וברש"י שם, "ונגעני בני אדם", "זה אשמדאי שדחהו ממלכותו".

¹⁶⁴ ראה בהגה ברש"י שם, ומקורו בס' בן סירא, אולם הובא הרבה בספרים, כגון בשל"ה תענית, ובדברי הרמ"ע מפאנו בספרו עשרה מאמרות, ועוד. וברור שעיקר הדבר הוא התוכן שבזה, ואין נפק"מ אם הדברים כפשוטן ממש, והבן.

¹⁶⁵ וראה להלן אות י"ד בהערות בגדר מנחה, שענינה להגדיר יחס אדנות ביניהם, שכפופים לו וחלקו הם, הלכך יקבל מתוך אשר להם. ויעו"ש שיש 'עבדים נושאי מנחה', שד"ז התקיים בימי דוד, ויש 'מגישי מנחה', שד"ז התקיים בימי שלמה. והיינו שדוד כבש בכח, והעמיד את עליונות ישראל ע"י כיבוש, אולם אכתי לא נעשה ברצון מתוך הכרתם, ובימי שלמה היה מאליו, שחפצו הכל להתבטל לפניו משום שראו את עליונותו הרוחנית בכל דבר חכמה אמיתית, ומכל הארץ באו לנשק עפר רגליו ולראות את פניו. והבן.

¹⁶⁶ ובמדרש משנת רבי אליעזר פרשה ט', "וכן את מוצא בימי אחאב, והנה נביא אחד נגש אל אחאב, ויאמר אחאב במי, ויאמר, כה אמר ה' בנערי שרי המדינות, שלא היו אלא מאתים בלבד, והן יוצאין לפני כל האלפים והרבבות ההם. לפיכך, ויכו איש אישו וינוסו ארם. מהו אומר אחרי כן, ועבדי מלך ארם אמרו, אלהי הרים אלהיהם. אמרו לו, על ידי שהן קרובין לשמים הן צועקין ונענין, ואולם נלחם אתם במישור. ואיזו זכות עמדה להן, זכות השבת, שנאמר 'ויחננו אלה נכח אלה שבעת ימים', וינוסו הנותרים אפקה. הוי שהקב"ה מושיע על ידי החלשין".

¹⁶⁷ "תנו רבנן שלשה מלכו בכיפה, ואילו הן, אחאב, ואחשוורוש, ונבוכדנצר. אחאב דכתיב 'חי ה' אלהיך אם יש גוי וממלכה אשר לא שלח אדני שם לבקשך'.. ואי לא דהוה מליך עלייהו היכי מצי משבע להו" (מגילה י"א א').

ובילקו"ש מלכים א' רמז ר"ז, "מפני מה זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך אחד על ארץ ישראל. תנא דבי אליהו פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש בירושלים לפני חכמים, אמרתי להם רבותי מה נשתנה אחאב בן עמרי שר צבא ישראל מכל המלכים שהיו לפניו, שלא הושיבו מלך בן מלך עד שבא עמרי והושיבו לו שלשה מלכים על כסאו. אמרו לי לא שמענו. אמרתי להם, רבותי, על שהותיר עיר גדולה בישראל. וכך היה בדעתו, אמר, כשם שירושלם למלכי יהודה כך שומרון למלכי ישראל.

אמרו, לא היה עשיר כאחאב בן עמרי, ומאתים ושלושים ושנים מלכים עבדו אותו, בקשו למרוד בו ושלח והביא בן כל אחד ואחד והושיבן תחת ידו בירושלים ובשומרון, ועובדי ע"ז היו, וכיון שבאו לירושלים ובשומרון היו יראי שמים לאמיתן שנאמר, ויפקוד את נערי שרי המדינות וגו'".

וַיִּשְׁגֹּס מִתְּנִיּוֹ וַיִּרְץ לִפְנֵי אֶחָאֵב עַד-בֶּאֱכָה. וַיִּזְרַעְאֱלָהָ (מלכים א' י"ח מ"ו).

והיינו משום שהיתה זו תקופה מבחן לעשרת השבטים, שעל אף שסרו מעל אלוקי ישראל ומקדשו אשר בירושלים ויבנו להם עגל מסכה, הקב"ה אכתי לא עזבם ומשפיע עליהם מטובו שפע רב, וכאשר לא נוכחו בכך ופירשו זאת באופן הפוך, עצר אליהו את הגשמים עד שהראה להם שאכתי ה' נמצא בקרבם והוא אלוקיהם¹⁷³, והיה באותו הזמן השפעת רוח הקודש¹⁷⁴ והנהגה גלויה של הקב"ה באופן יחודי מאד, ויעשו אליהו ואלישע מופתים רבים שאין דוגמתם בכל

מופלג היה אשר נעשה למופת בעשירותו¹⁶⁸. ושבעים בנים היו לו¹⁶⁹, וכבוד גדול עשו לו במוותו¹⁷⁰, והספד רב נקשר עליו¹⁷¹. ואף שמו נזכר בכתבי הקודש יותר משאר מלכי ישראל¹⁷².

ואמרו, "אמר רב, לא איברי עלמא אלא לאחאב בן עמרי ולרבי חנינא בן דוסא. לאחאב בן עמרי, העולם הזה, ולרבי חנינא בן דוסא, העולם הבא" (ברכות ס"א ב'). פירוש, שהוא הדוגמא לרשע שכל מעשיו מצליחים, ונראה שהכל נברא לכבודו. ואף אליהו לאחר ירידת האש בהר הכרמל כיבד מלכותו ורץ לפניו בכל עוז, וַיִּדְ-יָקוֹק הֵיתָה אֶל-אֱלֹהֵיו

¹⁶⁸ "אל יתהלל עשיר בעשרו, אפ' כאחאב מלך ישראל, אמרו עליו על אחאב מלך ישראל שהיו לו שבעים בנים ובנה לכל אחד ואחד [שבעים פלטירין] של שן". (תנ"ך"א פרק כ"ד).

¹⁶⁹ "וְלֹאֲחָאֵב שְׁבַעִים בָּנִים בְּשִׁמְרוֹן" (מלכים ב' י' א'). "שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה, שכשראה את אחאב מלך ישראל שהיו לו שבעים בנים, אמר, כלום ירש זה את העולם, סוף הלך ונתחתן בו..". (תנ"ך"א ג').

ובמדרש שמואל ב' "אחאב עובד עבודה זרה והוליד שבעים בנים, שרה עשתה רצונך ונתת לה בן לתשעים שנה, איזבל בת כומרין היא מולידה שבעים בנים, כתיב "ולאחאב שבעים בנים בשמרון", [כשם שהיו לו שבעים בנים בשמרון], כך היו לו שבעים בנים ביזרעאל, וכל אחד ואחד מהם היו לו [שתי] פלטין, אחת של קיט ופלטין אחת של חורף, הדא הוא דכתיב והכתיב בית החורף על בית הקיץ (עמוס ג' ט"ו). רבי יודה ברבי סימון אמר ארבע, [שנאמר] ואבדו בתי השן (שם), ורבנין אמרין שש, [שנאמר] "וספו בתי רבים". והיינו, שזכה אחאב להצלחה מדהימה בעולם הזה, הן בעושר והן בבנים, ומשל על כל העולם כולו, ואף אליהו כיבד מלכותו ורץ לפניו.

ובמדרש לקח טוב, קהלת ו' ג', "אם יוליד איש ק' בנים ושנים רבות יחיה ורב שיהיו ימי שניו בעושר ובכבוד.. אמרתי טוב ממנו הנפל. נוח לו שלא נברא לעולם, כמו אחאב שהיו לו ע' בנים בשומרון חוץ מירושלים ומיזרעאל, וחיה הרבה שנים ועושר וכבוד היה לו, ונפשו לא תשבע מן הטובה, שהרי חמד הכרם מנבות היזרעאלי, וגם קבורה לא היתה לו..".

¹⁷⁰ "וכבוד גדול עשו לו במוותו מלמד שיצאו לפניו (לפני חזקיהו) שלשים וששה אלף חלוצי כתף דברי ר' יהודה א"ל ר' נחמיה והלא לפני אחאב מלך ישראל עשו כן" (ספ"ק דב"ק).

¹⁷¹ "ביום ההוא יגדל המספד כמספד הדדרימון בבקעת מגידון ומתרגמינן כמספדא דאחאב בן עמרי דקטליה הדדרימון בן טבריימון". (מו"ק כ"ח ב' יעו"ש).

¹⁷² שמונים פעמים.

¹⁷³ ובמעשה אליהו בהר הכרמל, כאשר בונה אליהו את מזבח ה' ההרוס למען תרד עליו אש ה' מן השמים, כתיב וַיִּקַּח אֱלֹהֵיו שְׁתֵּים עָשָׂר אֲבָנִים כְּמִסְפַּר שְׁבַטֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיִּקַּח אֶלְיוֹ לְאִמּוֹ יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמִי" (מלכים א' י"ח ל"א). ולכא' הוא תמוה מאד, מה ענין מספר שבטי בני יעקב והא דנקרא ישראל ע"י הקב"ה.

וכבר ביארו בזה, דכל עיקרו של מעשה אליהו היה על רקע הפירוד בין מלכות ישראל למלכות יהודה, ואמרו עשרת השבטים, מאחר שאיננו עובדים את ה' אלוקי ישראל אשר בירושלים, כבר נטשנו ה' ואין לנו חלק בו, ושוב אינו שוכן בקרבנו, ומכאן ואילך ממלכות נפרדות הם. ולכך ביקש אליהו להוריד אש מן השמים בקרב עשרת השבטים, וכידוע ענינו גילוי שכינה, ובהכי ראו הכל בחוש היאך שוכן הקב"ה בקרבם ויורד בגילוי אשו לאכול קרבנם כביכול, ובהכי יראו ש"ב השבטים אינם נפרדים ואף להם חלק באלוקי ישראל, וזה ענין הא דנקרא יעקב ישראל לקראת לידת בנימין והשלמת שבטי קה. והיה בהר הכרמל מבחר הארץ, ובכינוי זה נשתבחה כל ארץ ישראל, וַיִּבְרָא אֱתָכֶם אֶל-אֶרֶץ הַכְּרִמָּה לְאָכֹל פֶּרִיָּהּ וּטְבָאָהּ" (ירמיהו ב' ז'). [וראה מש"כ ר"צ הכהן בפרי צדיק לחנוכה, "ועל ידי המזבח שבנה בהר הכרמל חידש אליהו, שאף שאינו במקום המקדש, מכל מקום ויכלו ישראל לזכות להתגלות כזה.."].

ובאמת רואים שאח"כ כרת אחאב ברית עם יהושפט והיו ממלכותיהם קרובים מאד זה לזה, ויצא עמו יהושפט למלחמותיו, ויתבאר להלן שהיה ממש מלכות משותפת לשניהם על ישראל כפי שנראה בפסוקים, אולם לא היה באופן הנכון, ותחת שיהודה השפיעו על ישראל, קרה להפך, וראה בזה להלן.

¹⁷⁴ ובתוספתא סוטה פרק י"ב הלכה ה', "עד שלא נגזר אליהו היתה רוח הקדש מרובה בישראל, שנא' ויאמר אליהו אל אלישע שב נא פה כי ה' שלחני בית אל", מהו אומר "ויצאו בני הנביאים אשר בבית אל.. ויאמרו אליו "הידעת כי היום ה' לקח את אדוניך", אדונינו לא אמרו, אלא אדוניך, מלמד שכולם חביריו של אליהו היו, והיו שקולין כנגד אליהו, ומניין שנסתלקה מהן רוח הקדש, שנא' ויאמרו אליו "הנא נא יש את עבדך חמשה אנשים בני חיל" וגו', איפשר לבני אדם אמש הוא אומר "הידעת כי היום ה' לקח את אדוניך" ועכשיו אומר "לכו ויבקשו את אדוניך", אלא מגיד שנסתלקה מהן רוח הקודש..".

מבואר, שבזמן אליהו היה בישראל רוח"ק באופן נדיר ומיוחד. ובאמת המתבונן במקראות יראה ברור שכן הדבר, ובשום תקופה אחרת לא מצינו במקראות שכה רבו הנביאים, והלא כאשר הרגם אחאב השאיר מהם עובדיהו מאה איש לפליטה, ומשמע שהיו רבים בהרבה ולא עסקין אלא בשארות. ונזכרו 'בני הנביאים' כמה וכמה פעמים, ורבים היו, כגון, "וְחַמְשֵׁים אִישׁ מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים הָלְכוּ וַיַּעֲמְדוּ מִנְּגַד מִרְחֹק וּשְׁנֵיהֶם עֲמָדוּ עַל-הַיַּרְדֵּן" (מלכים ב' ב' ז'), וקרובים היו למדרגת נבואה, ולפני הנביא ישבו כמבואר גבי אלישע, ומבואר בגמ' (כתובות ק"ו א') דאלפיים מאתיים איש ישבו לפניו, ומשמע דכולהו בכלל 'בני הנביאים' המוזכרים.

ויעוי' ברמב"ם הל' כלי המקדש ה', "אפוד זה היו חוגרים אותו בני הנביאים ומי שהוא ראוי שתשרה עליו רוח הקדש..". ואילו בהל' יסודי התורה פ"ז הלכה ד' ה' כתב, "אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלנות אלא מתוך שמחה, לפיכך בני הנביאים לפנייהם נבל ותוף וחליל וכנור והם מבקשים הנבואה וזהו שנאמר והמה מתנבאים כלומר מהלכין בדרך הנבואה עד שינבאו כמו שאתה אומר פלוני מתגדל. אלו שהם מבקשין להתנבא הם הנקראים בני הנביאים, ואף על פי שמכוונים דעתם אפשר שתשרה שכינה עליהן ואפשר שלא תשרה."

וראה עוד דבריו הבהירים של ר"צ הכהן בזה, בספרו קומץ המנחה (ח"א אות ע"ז), "ענין בני הנביאים, כי אף מי שראוי לנבואה ורוח הקודש אינו מקבל אלא על ידי גדול הדור, וכמו שנאמר בזקנים (במדבר י"א, י"ז) ואצלתי מן הרוח אשר עליך..". (ובאמת כדבריו מבואר בכ"ד, דע"י שנמצא בחברת נביאים וגדולים, יכול האדם לקבל השפעה, גם אם לכשעצמו לא היה מקבל, ונאצל עליו מרוחם. וכן היה גבי שאול, "וַפָּגַעַתְּ תָבֵל נְבִיאִים יִרְדִּים מִהַבְּמָה וּלְפָנֵיהֶם נָבֵל וְתִף וְחִלָּל וְכַנּוֹר וְהֵמָּה מִתְנַבְּאִים. וַצִּלְחָה עֲלֵיךְ רִנָּח יִקְוֶה וְהִתְנַבְּתָה עִמָּם וְנִהְפַכְתָּ לְאִישׁ אַחֵר". (שמואל א' פ"ה ה' ו'). וכן אצל המלאכים ששלח ללכוד את דוד (שם פי"ט). [וראה עוד בזה במו"ג ח"ב פל"ב, ובמה שביאר הרשב"א בתשובותיו ח"ד סי' רל"ד בענין הנבואה (אשר פליג על דעת הרמב"ם בעיקר הענין, ומקובל לנקוט כהרשב"א), והדברים עתיקים ואכ"מ].

שוב מצאתי בסדר עולם רבה (פרק כ"א), שמבואר התם להדיא שבני הנביאים חשיבי נביאים, ומיניה מוכיח שרבים היו הנביאים וכמשנ"ת. "מ"ח נביאים וז' נביאות שנתנבאו להן לישראל ונכתבו בכתובים, ויש נביאים כיוצאי מצרים ולא נכתבו, יכול מפני שהן מועטין, תלמוד לומר "וחמשים איש מבני הנביאים הלכו" (מלכים ב' ב' ז'), יכול מפני שהן הדיוטות, תלמוד לומר "ויאמרו אליו הידעת כי היום ה' לקח את אדניך מעל ראשך" (שם ב' ג'), אדונינו אין כתוב כאן, אלא אדניך, מלמד שכולן גדולים כאלהו, ושקולים כאלישע.. ועבדיה אמר לאלהו "הלא הגד לאדני את אשר עשיתי בהרג איזבל את נביאי ה' ואחאב מנביאי ה' מאה איש..". (מלכים א' י"ח י"ג), חוץ מה שהיו ביהודה ובנימן, ואלהו אמר לאלישע "שב נא פה כי ה' שלחני עד בית אל.. ויצאו בני הנביאים אשר בית אל..". (מלכים ב' ב'), שאין לך כל עיר ועיר בארץ ישראל, שלא היו בה נביאים, אלא כל נבואה שהיתה לצורך הדורות נכתבה, לצורך שעה לא נכתבה..". (וראה כע"ז בשי"ר ד' ועוד במדרשות בכ"ד).

ולכאורה כן נראה במקראות דבני הנביאים היו נביאים, דהנה כאשר שלח אלישע למשוך את יהוא למלך על ישראל, כתיב, "וַאֲלִישֵׁעַ הַנְּבִיאַ קָרָא לְאַחַד מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים..". (מלכים ט' א'), ובהמשך שם כאשר נכנס עם יהוא לחדר ומשחו למלך, אמרו חבריו השרים ליהוא, "מִדְּוָע בָּא-הַמְּשָׁעֶה הַזֶּה אֵלֵינוּ וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת-הָאִישׁ וְאֶת-שִׁיחוֹ" (שם פסוק י"א), יעו"ש במפרשים שהיו קוראים לנביאים משוגעים, שכך היו נראים בעת הנבואה כמבואר בכ"ד. ובאמת חז"ל אמרו שהיה זה יונה בן אמת הנביא. ועוד מצינו בימי אחאב "וַאֲלִישֵׁעַ אֶחָד מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים אָמַר אֶל-דָּוִד בְּדַבַּר יִקְוֶה הַכִּינִי גֹאֲוִימָאן הָאִישׁ לְהַכְתּוֹ. וַיֹּאמֶר לוֹ-יֵעָן אֲשֶׁר לֹא-שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יִקְוֶה..". (מלכים א' כ', ל"ה-ל"ו), ובהמשך שם "וַיִּלְךְ הַנְּבִיא..", "וַיַּכּוּ אֹתוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל כִּי מִהַבְּאִים הוּא" (שם פסוק ל"ח ופסוק מ"ב).

והנה אע"ג דרבים הנביאים שהיו בישראל, תקופות יש בזה, ומשמת אליהו במובן מסויים פסקה רוח הקודש מישראל, וכאשר מת אלישע שוב לא מצינו יותר בני הנביאים וכד'. והן הן דברי התוספתא בסוטה דלעיל. ועיקר התקופה שמזכירים בה חבורות חבורות של נביאים, היא ימי שמואל (חבל נביאים' וכד'), וימי אליהו ואלישע. ובאמת אליהו ואלישע נחשבים לנביאים היותר גדולים, ובזוה"ק אמרו (בשלח מ"ד א') "הכי תנינן, אלישע זכה בהאי עלמא מה דלא זכה נביאה אחרא בר ממשה", וראה בזה להלן במאמר בענין זרקא כפול סוף אות ד' ובהערות שם, דרוח ה' שרתה עליהם ביותר ומכוח זה חידשו דברים שלא היו בדורות אחרים, והחיו מתים וריפאו מצורעים ועוד, ומאחר שרוח הנבואה דיידהו היתה מרובה ושכן ה' עליהם, הלכך הושפע אף לכל דורם, וזה ענין בני הנביאים.

[ובמק"א נתבאר בארוכה עוד בסוד הענין, ונזכיר בקצרה. והוא, דהנה ימי הנבואה הם אלף השנים הראשונות מיציא"מ, ועם תחילת מנין השטרות, לרגל מלכות אלכסנדר מוקדון במלכות האלף, פסקה הנבואה. וידוע ששלמה הוא בחינת סיהרא באשלמותא, והיינו דמבנה השנים הוא במתכונת הירח, אשר תחילתה פושטת וגודלת עד אשר תבוא לשיאה, ומכאן ואילך שבה וקוטנת לקראת צמיחה מחדש בבחינה אחרת. (וד"ז קיים הן בהיותו דור ה'ט"ו, והן בהיותו ארבעים שנותיו שנות מרכז אלף שנות נבואה. ובאמת מתכונת זו קיימת אף באלף השנים שלאחר אלף שנות נבואה, שבהם התחדש בחינה אחרת מנבואה והיא תורה שבע"פ, ומרכזת בשנות האמצע בר"ע ותלמידיו וחיבור המשנה ע"י רבי, וכ"ה הוא באלף שלאחריו, אשר במרכזם הרמב"ם ובעלי התוס', דו"ק ותשכח, וכך לעולם מבנה השנים הוא בסוד הירח, ונת' במק"א. והיינו דכשם שהל' דור מאברהם לשלמה וממנו לצדקיהו במבנה הירח הם, אף כל תקופת אלף שנות נבואה כ"ה).

והנה עד ימות שמואל לא היתה הנבואה חזון נפרץ, ולכך כאשר קרא לו ה' לא הבין מה פשר הדבר, "וַהֲעֵר שְׁמוּאֵל מִשְׁרָת אֶת-יִקְוֶה לִפְנֵי עֲלֵי וְדַבְרֵי-יִקְוֶה הָיָה יָקָר בְּיָמֵינוּ הָאֵלֶּים אֵין חֲזוֹן נִפְרָץ" (שמואל א' ג' א'), וראה שם כל הענין, ומסיים, "וַיִּדַּע כֹּל-יִשְׂרָאֵל מִדָּן וְעַד-בְּאֵר שָׁבַע כִּי גִאֲמָן שְׁמוּאֵל לְנְבִיא לִיקְוֶה. וַיִּסְפֵּי יִקְוֶה לְהִרְאֶה בְּשִׁלָּה כִּי-נִגְלָה יִקְוֶה אֶל-שְׁמוּאֵל בְּשִׁלָּה בְּדַבַּר יִקְוֶה" (שם כ"א).

וברש"י שם, "לפי שאמר למעלה ודבר ה' היה יקר בימים ההם, אמר כאן כי מעתה בשביל שמואל נגלה ושנה והרגיל להגלות", ובמצודות, "רצה לומר עם שלפני זה היה דבר ה' יקר אבל לאח"י הוסיף ה' להראה בשלה גם לשאר בני הנביאים", 'כי נגלה', והסבה היתה על שנגלה

האם יצליחו לשוב למוטב, והיתה ההנהגה בימי אחאב ובנו גלויה עם ישראל במופתים וגילויים יוצאים מדרך הטבע שנעשו ע"י איש האלוקים יותר מכל זמן אחר, וחזון הנבואה נפרץ בקרב ישראל בצורה יוצאת דופן (אלא שאיזבל רדפתם), וראה בהערות.

[וראה מש"כ הרמח"ל (בפירושו לנ"ך מלכים א', נדפס בס' אוצרות רמח"ל ע' קל"ד), "והנה אחאב היה יכול להיות טוב¹⁷⁷, כי הוא היה כולל בעצמו כל י"ב שבטים, וסוד משיח בן יוסף, כי אז היה זמן ראוי לתיקון.. אבל כשלקח איזבל בת

תקופת הנבואה וביהמ"ק, וכל זה בכדי להורות את ישראל שעל אף שהתנתקו עוד לא אבד סברם ותוחלתם מאת ה', ואכתי נוכח בקרבם מציאותו יתברך. ויתבאר עוד בארוכה להלן במאמר בענין זרקא כפול, אות ג' וד', ובהערות שם, יעו"ש.

ובאמת המקראות מספרים על תקופה זו ללא ערך כלל¹⁷⁵ לכל תקופה אחרת לאחר הכניסה לארץ (מלבד דברי ימי דוד), והכל מתואר באופן חי אשר עומד לפנינו לפרטי פרטי, והיינו באשר כאן היה פסגת מלכות ישראל¹⁷⁶, ובמבחן היו

ה' אל שמואל ובעבורו בא לעולם שפע הנבואה וחלה גם על יתר בני הנביאים". וביתר ביאור במלבי"ם שם, "ויספ. שהיה שפע נבואתו רבה כ"כ עד שמרוב השפע שעברה עליו נאצלה גם על בני הנביאים הקטנים ממנו, כמ"ש (במדבר י"א ז') ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתני עליהם, רק שהיתה נבואתם קטנה ממנו במדרגה, שאצלם היה רק מראה כברק המתראה וחוזר ומתעלם כמ"ש ויספ. ה' להראה בשילה, משא"כ על שמואל נגלה בגילוי גמור ובדבר ה' השולח. ושיעור הכתוב שע"י שנגלה דבר ה' אל שמואל בשלה בשפע רב, עבר השפע גם על תלמידיו ויספ. ה' להראה בשילה".

והיינו ששמואל הנביא חידש בעולם את השפעת הנבואה, וממנו ואילך החלה תקופה חדשה, מזקנים לנביאים. [ונעתיק מש"כ ב'וישב דוד' אות ל"ח, "ונביאות שמואל פתחה פתח הנבואה בישראל. ובה החל להתגשם תפלת משה, "מי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם", ויתקיים הדבר במלואו לעת"ל, וכדכתיב "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר, ונבאו בניכם ובנותיכם, זקניכם חלומות יחלמו בחזיונות יראו, וגם על העבדים והשפחות בימים ההמה, אשפוך את רוחי", ומ"מ התחלת הדבר בזמן שמואל באה, שמכחו נתמלאה הארץ חבלי נביאים ובני נביאים כפי שעולה בכ"מ בספר שמואל, וכשבאו שלוחי שאול נתדבקו ברוח הנבואה שבבית מדרשו של שמואל, והיינו שהחל הקב"ה לשפוך רוחו על ישראל..", ויעו"ש שהוא הכנה לירידת הקב"ה לשכון בקרב ישראל בבית המקדש].

ודבר זה שהחל שמואל מימי נערותו, כמאה שנה לפני השלמת בנין ביהמ"ק ע"י שלמה, הוא תחילת התנוצצות מרכז אלף שנות נבואה, שלא במקרה חלים בארבעים שנות מלכותו של שלמה, ואף לאיך גיסא עד מאה שנה לאחר ימי שלמה, אכתי בתקופת מרכז אלף שנות נבואה קיימנו, ואנו שומעים על חבורות נביאים ובני נביאים הממלאים את הארץ, וסיום זמן זה הוא ע"י אליהו ואלישע, שהיו מאה שנה אחרי ימי שלמה. והוא שאמרו בתוספתא בסוטה, שעד שלא נגזז אליהו היתה רוח הקדש מרובה בישראל (וענין נביאים אחרונים איננו רוח ה' שפוט בכל ישראל, אלא שליחות מיוחדת לבשר לעולם לקראת מאורעות גורליים, וראה לעיל במאמר בענין שלשלת בהערה בסוף אות ה').

¹⁷⁵ אם נחלק את ספר מלכים א' לארבע, יצא לערך שדברי ימי שלמה ובנין ביהמ"ק תופסים את שני הרבעים הראשונים (פרק א'-י"א), דברי הימים שלאחריו תופסים קרוב לרבע נוסף (י"ב-ט"ז), ודברי ימי אחאב ואליהו תופסים את הרבע האחרון ומעט למעלה מכך (סוף ט"ז-כ"ב).

ואם נחלק את ספר מלכים ב' לשלש, נמצא שעליית אליהו השמימה ונפלאות אלישע תופסים את השליש הראשון (א'-ח'), השליש השני הוא דברי הימים מעת המלכת אלישע ליהוא והריגתו לבית אחאב, ועד גלות עשרת השבטים (ט'-י"ז), והשליש האחרון הוא דברי ימי חזקיהו והבאים אחריו עד לחורבן (י"ח-כ").

ואם נבואה חשבון נמצא, שכל ימי מלכות אחאב ובניו אינם אלא שלושים ושש שנה (כ"ב אחאב, שנתיים בנו אחזיהו, וי"ב שנה יהורם בן אחאב). ובזמן זה אירע קרוב לשליש ספר מלכים, (והוא השליש האמצעי אשר בו, העומד במרכז), ומסופר על זמן זה יותר מאשר מסופר על ימי שלמה שמלך ארבעים שנה. הנה זמן שהוא פחות מעשירית מימי בית ראשון, הוא העומד במרכז ספר מלכים.

[ואף חמשת הפרקים שלאחריו, שנים מהם ענינם כיצד השמיד יהוא את בית אחאב ע"פ דבר ה' ביד אלישע, ואח"כ ענינם מלוכת יואש לאחר שעתליה תפסה המלוכה עקב מעשה יהוא. ואף הם שייכים לפרק זמן הקצר הזה, ואכתי אלישע בין החיים. (ונמצא, שמחצית המאורעות המסופרים במלכים ב' התרחשו בימי חיי אלישע, שהלא פטירתו אינה מוזכרת אלא בסוף פרק י"ג)].

¹⁷⁶ וזהו המקום היחיד שיש לנו הצצה מפורטת לחיים בממלכת ישראל הנפרדת מבית יהודה. והרושם הוא שבאותם שנים הניח הנביא לע"ע את דברי ימי יהודה, והעמיד במרכז את החיים בממלכות ישראל ואת ההשתדלות להחזירם למוטב בכל טצדקי, ורק לאחר מכן, שב לממלכת יהודה, ואזי אומר הנביא, שנסיונות התיקון לא העלו ארוכה, ונגזר על עשרת השבטים גלות מארצם.

¹⁷⁷ דבר זה, דאף שהרבה להרשיע יותר מכל מלכי ישראל, ובגללו נגזר החורבן (כמבואר להדיא גבי מנשה כאשר הוקש לו, מלכים ב' פכ"א, יעו"ש), היה בר מעלה בדברים רבים, מבואר בכ"ד.

"מפני מה זכה אחאב למלכות עשרים ושנים שנה, מפני שכיבד את התורה שניתנה בעשרים ושנים אותיות. שנאמר "וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל העירה, ויאמר לו, כה אמר בן הדד, כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם... כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך, וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך, והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו... ויאמר למלאכי בן הדד, אמרו לאדני המלך, כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה, והדבר הזה לא אוכל לעשות". מאי מחמד עיניך, לאו ספר

להתדבק עם הקדושה.. התחילו הדברים ללכת בקלקול, כי בימיו.. שהוא בסוד מיעוט הירח¹⁷⁸..".

אתבעל אז נתקלל הדבר.. ובזה גרם ח"ו שהערלה תכסה ח"ו על ברית קודש, ולא זו בלבד אלא שגם ס"מ היה רוצה

תורה.. (סנהדרין ק"ב ב.). וע"ש דדעת ר"נ דאחאב שקול היה בין רע לטוב, ולבסוף מסיק ד'אחאב וותרן בממונו היה, ומתוך שהנהנה תלמידי חכמים מנכסיו, כיפרו לו מחצה'. וכן מבואר שם שהיה ת"ח וידע לשנות בתו"כ פ"ה פנים.

וידוע מאמרם שדורו של אחאב היו יורדין למלחמה ונוצחין, אע"ג שהיו עובדי ע"ז, משום שלא היה בהם דילוטריין (ירו' פאה פ"א ה"א). ובאמת קחזינן דאף העכו"ם ידעו שאחאב מלך חסד הוא, וכאשר נחבא בן הדד מפני אחאב, 'ויאמרו אליו עבדי הנה נא שמענו כי מלכי בית ישראל כי מלכי חסד הם נשימה נא שקים במתנינו ותבלים בראשנו ונצא אל מלך ישראל אולי יתנה את נפשך' (מלכים א' כ' ל"א), ואכן צדקו, ואחאב נהג בו כידיד ולא כאויב, ואמנם נתבע על כך, שהרי הקב"ה אין לו חפץ ברחמים על אכזרים, וגאמר לו יען שלחת את איש חרמי מידי, והיה נפשך תחת נפשו, אולם עכ"פ חזינן שהיה מפורסם בכל המדינות שמלכי ישראל נוהגים בחסד וחמלה, ומרבים להטיב.

ובאמת דוקא העוון שעליו נתפס אחאב, דמי נבות היזרעאלי, הוא עדו שלא היה בכל מלכי הגוים כמותו, שהרי מי שמכיר את מנהגי המלכים של הזמן העתיק, יודע שלא היה כל הו"א לסרב למלך שמבקש שימכור שדהו, ואף לא חשבו המלכים כלל לשלם, אלא עשו כחפצם ללא גבול, ומי שרק העלה מחשבה להמרות פיהם, בר מוות היה לאלתר. ואף אחאב עצמו כאשר סירב לו לא העלה על דעתו לעשות מאומה, אלא היה סר וזעף. [ובאמת כבר עמדו התוס' והר"ן בסנהדרין כ' ב' מפני מה לא הותר לאחאב ליקח השדה בדיני משפט המלוכה, ויעו"ש בתירוציהם, ועכ"פ מה שברור שאצל העכו"ם איש לא היה מעיז לסרב למלך גם אם עושה שלא כדין].

אזי 'ותאמר אליו איזבל אשתו אתה עתה תעשה מלכך על ישראל קום אכל לחם ויטב לךך אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי' (מלכים א' כ"א ז'), כלומר, וכי אתה יודע להתנהג כמלך? בוא ואראך משפט מלוכה מהו. והיינו שהיא שידעה מבית אביה מלך צידון את שחיתותם ורשעותם, היא שאימצה את הנהגותיהם, אלא שאכתי עם ישראל איננו כגויי הארצות, ולא היה עובר בשתיקה, לכך נהגה בעורמה וערכה משפט מדומה וכו'.

ובאותה שעה שירד אחאב לירש כרם נבות, הופיע כנגדו אליהו הנביא בדבר ה' וגזר עונשו המר עליו ועל ביתו, ואומרים הכתובים, 'רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני יקוק אשר הסתה אתו איזבל אשתו' (שם פסוק כ"ה). ומבואר שמכח אשתו היה, והיא שפיתתו לעשות הרע. וראה בירו' פרק חלק (תחילת ה"ב) שמסופר שם, ר' לוי היה דורש שש חודשים לגנאי במעשי אחאב, "אתא (אחאב) לגבי בליליא, א"ל מה חטית לך ומה סרחית קדמך, אית לך רישיה דפסיקא ולית לך סופיה, אשר היסתה אותו איזבל אשתו, עבד דרש ליה שיתא ירחין לשבת, 'רק לא היה כאחאב אשר היסתה אותו איזבל אשתו'". ובאמת גם באותו שעה שנחתם גזר דינו, מעיד עליו הכתוב שנכנע לפני ה' וצם וילבש שק, ולכך בימיו לא בא הרעה.

והנה באמת יל"ע בעיקר הדבר, הכיצד הוא זה שאחאב שהרבה כ"כ להכעיס, ולא היה כמותו לחטוא בע"ז בריש גלי, עד שהתבטאו עליו שכתב בשערי שומרון שאין לו חלק באלוקי ישראל, ואין לך כל תלם ותלם שלא העמיד עליו ע"ז (סנהדרין ק"ב ב.). נחתם עליו גזר דינו בדמי היותו רוצח. הלא אין ספק שחטאיו של אחאב שהחטיא כ"כ את ישראל, חמורים לאין שיעור מרוצח בעלמא.

ברם הענין מבואר בד' הירו' הנזכרין, דורו של אחאב היו יורדין למלחמה ונוצחין מפני שלא היה בהם דילוטריין, והיינו דאע"ג דהרבו לעבוד ע"ז, לא הביאם לרקבון פנימי של שחיתות ומנהג עוול זה בזה, ואף אחאב מלך חסד היה והנהגתו היתה בישרות ובחמלה בבן אדם לחבירו, אלא שאיזבל החטיאתו לעבוד ע"ז, והכעיס לומר ששוב אין ממלכת אפרים שייכת לאלוקי ישראל, אולם כל עוד שלא גרם קלקול בהנהגתו עם ישראל, עדיין חסו עליו. ואף שהרגה איזבל את נביאי ה', כפה"נ אינו חמור כהריגת נבות, משום דהתם היה בעד בצע שדה ליורשו, וזהו שחיתות נוראה, לרצוח בתורת להעזיז ליטול נכסי הנרצח על ידו, ואילו הריגת הנביאים היה בתורת מלחמת הע"ז.

ורק כאשר גררה אותו איזבל לעוול כה נורא, של רצח מושחת בשביל לירש שדהו, ובזה הכניסה את אורחות עובדי הע"ז ושחיתותם בחיים גופם, אזי מכח הנבלה הנוראה של 'הרצחת וגם ירשת', כבר נזקף לו כל אשר עבד את הגילולים, כפי שנראה כאן בפסוקים. [תדע עוד, שהלא כבר אמרו לו לפני כן, כאשר שילח את בן הדד, 'והיה נפשך תחת נפשו'. ומיד כתיב, 'אחר הדברים האלה כרם היה לנבות' וכו', והיינו, שכך נתגלגל עליו חתימת גזר דינו, ודו"ק. וזה ענין שא"ל אחאב לאליהו, 'המצאתני אויב', וא"ל אליהו 'מצאתי', והיינו, שכאן מצא בע"ח מקום לגבות חובו על הכל, והבן].

עכ"פ הדבר ברור שאם נשווה את אחאב להורדוס למשל, הרי פשוט שאין לך זלזול גדול מזה בכבודו של אחאב, שלמרות חטאיו אכתי היה לו צורת מלך יהודי [וראה עוד בזה במאמר בענין שלשלת אות ה' בהערה הארוכה]. ומכל עניניו נראה שלא היה בעצמותו רע כלל, אלא שורש חטאיו הוא שלקח לאשה את איזבל, והלך אחריה בעבודת גלוליה, ובזה חטא והחטיא את ישראל ומרד באלוקיו, אולם אורחותיו היו יהודיים, ולא לחנם כה עמלו משמים להשיבו למוטב. ואם היה חוזר לאלוקיו, היה יכול להגיע לשלימות גדולה מאד.

¹⁷⁸ באמת כן הוא הדבר, כפי שיראה כל מעיין בעקביות בפסוקים לפי הסדר, שהחל מאחר זמן אחאב, (שזכה במלכותו לעוצמה ומעמד נכבד עד מאד, ואמרו חז"ל שכל מלכי האומות היו כפופים תחתיו), החלו ישראל לילך הלך וחסור, בהתדרדרות מתמשכת והולכת, ולא ברגע אחד בא להם גלותם, אלא שורשו במעשי אחאב וממנו החל. והוא, דהנה כבר נתבאר דמעמד גילוי השכינה בהר הכרמל ענינו היה להורות לעשרת השבטים דאכתי הקב"ה נמצא בקרבם למרות שהתנתקו מביהמ"ק וירושלים, אולם לאחר שלא הועיל ואיזבל שלחה לאליהו שתהרגנו, הבין אליהו שעמלו היה לריק, וימשיכו ישראל בדרכיהם,

לתיקון, אולם אדרבה, הלך אחאב בכחו הגדול והפר ברית, וע"ז שלוח היה להשיבם.

והלא באותו הזמן פעל אליהו מלאך הברית, אשר שלוח הוא להביא את הגאולה לעת"ל. והיינו שראוי ואפשר היה לבוא

וילך להר סיני, ושם זכה למראות אלוקים, ואזי א"ל הקב"ה שאכן תם תפקידו וקנאותו לא הועילה, הלכך ימשוח את חזאל מלך ארם להעניש את ישראל, ואת יהוא למלוך תחת בית אחאב ולעשות עמם משפט, ואת אלישע לנביא תחתיו.

ומיד לאחר מכן מסופר (פ"כ), שבן הדד מלך ארם בא להלחם בישראל בחילותיו הרבים, (ולפני ירידת האש בהר הכרמל, לא באו ארם כלל להלחם כנגדו). והוא המלחמות הנזכרות, שבהם ניצח אחאב מעטים כנגד המרובים, כאשר אמר לו הנביא. אולם שילח את בן הדד שנלכד בידו, והקב"ה אמר לו שיהיה נפשו תחת נפשו, ואכן ארם לא שקטו, ולבסוף בא קיצו במלחמה נגדם. והנה היה להם ענין דוקא בו להורגו, והיינו שעליו דייקא נגזרה הגזרה. וממלחמות אלו של בני ארם, שנתעוררו לאחר שהמעמד הגדול בהר הכרמל לא השפיע, החל קץ מלכות אפרים. ונפילת אחאב בידם סימלה את הצפוי לישראל מכאן ואילך (וראה בזה להלן במאמר בענין זרקא כפול, אות י' בהערה).

וביותר נתגברו בימי בנו יהורם, אלא שאלישע עמד להושיעם כמה פעמים כמסופר בארוכה במקראות, וכאשר נחלה יהורם ממלחמתו בהם וירד להתרפא, הרגו יהוא. ובשעה שתמה מלכות בית אחאב, אזי נתגבר כוחם למאד, ובו בעת משח אלישע את יהוא, וכן את חזאל למלך על ארם (ואף שנאמר לאליהו למושחם, מכאן למדו ששלוחו של אדם כמותו, יעוי' ספרי זוטא פ"ד ועוד).

והם הם אשר דיבר ה' עליהם לאליהו, שהם יעשו משפט בישראל אשר לא נכנעו אף מגילוי השכינה בהר הכרמל. ולכך בכה אלישע בעת שהמליך את חזאל. "וַיַּעֲמֵד אֶת-פָּנָיו וַיִּשָּׂם עַד-בֶּשֶׂת וַיִּבֶן אִישׁ הָאֱלֹהִים. וַיֹּאמֶר חֲזָאֵל מִדּוֹעַ אֲדֹנָי בָּכָה וַיֹּאמֶר כִּי-יִדְעָתִי אֶת אֲשֶׁר-תַּעֲשֶׂה לְבִנִי. יִשְׂרָאֵל רָעָה מִבְּצָרֵיהֶם תִּשְׁלַח בָּאֵשׁ וּבְחַרְרֵיהֶם בְּחָרֵב תַּהַרְגֵם, וְעַלְלֵיהֶם תִּרְטֹשׁ וְהָרְתִּיהֶם תִּבְקַע" (מלכים ב' ח', י"א-י"ב).

ואכן מכאן ואילך שבטלה מלכות אחאב, החל יד ארם לגבור יותר ויותר על עשרת השבטים, ועל ימי יהוא נאמר, "בַּיָּמִים הָהֵם הִתֵּל יְקוֹק לְקִצּוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּכֶם חֲזָאֵל בְּכָל-גְּבוּל יִשְׂרָאֵל. מִן-הַיַּרְדֵּן מִזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ אֶת כָּל-אֶרֶץ הַגִּלְעָד הַגָּדִי וְהָרְאֹבֹתִי וְהַמְנַשִּׁי מִעֵרָה אֲשֶׁר עַל-נַחַל אֲרֹנָן וְהַגִּלְעָד וְהַבְּשָׁן" (מלכים ב' י', ל"ב-ל"ג). והיינו שכבר החלו ממש לנגוס בעריהם ולקצות תחומם, וזהו התחלת פרידתם מא"י במידה מסוימת.

ועל ימי בנו יהואחז נאמר, "כִּי לֹא הִשְׁאִיר לַיהוָה אֶחָד עִם כִּי אִם-חֲמִשִּׁים פְּרָשִׁים וְעֶשְׂרֵה רֶכֶב וְעֶשְׂרֵת אֲלָפִים רֶגְלִי כִי אֲבָדָם מֶלֶךְ אֲרָם וַיִּשְׁמַם כְּעֶפֶר לְדָשׁ" (שם פ"ג ז'), וגם אם היה להם מושיע מעט, לא היה זה אלא לפום גודל הדחק שדחקום. ולאחריו מלך יואש, ואלישע חלה את חוליו את ימות בו, ויבך אליו מלך ישראל אבי רכב ישראל ופרשיו, והיינו, שהוא שעמד להם בעת הלחץ והדחק הנורא שדחקום הארמיים, וירא יואש למאד מה יהא אחר מות אלישע. ועי"ש שירה ג' חצים, חץ תשועה בארם, ואכן ג"פ השיב את ערי ישראל.

ולאחריו ירבעם היושב על כסאו זכה להיות מושיע לישראל יותר מכל המלכים שלפניו, והוא השיב עריהם והרחיב גבולם אף יותר מכיבושי דוד, אך לא היה מפני צדקותו, אלא מפני "כִּי-רָאָה יְקוֹק אֶת-עֲנִי יִשְׂרָאֵל מִרָּה מְאֹד וַאֲפָס עֲצוּר וַאֲפָס עֲזוּב וְאֵין עֹז לְיִשְׂרָאֵל. וְלֹא-דָבַר יְקוֹק לְמַחֲוֹת אֶת-שֵׁם יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וַיִּוָּשִׁיעֵם בְּיַד יִרְבְּעָם בֶּן-יֹאָשׁ" (שם י"ד כ"ז-כ"ח).

ופירוש הדבר, שמאחר שמצב ישראל היה בשפל נורא, ריחם עליהם ה' והאיר פניו לרגע, והיה זה הנסיון האחרון שניתן ברחמי שמים ברגע שלפני הסוף, לעצור את ההתדרדרות המתמשכת של מלכות ישראל. ואף מלך יותר מכל מלכי ישראל, ארבעים ואחד שנה. (ואחריו בזמן ל"ה אלא סביו יהוא, שמלך כ"ח שנה. וע"ד כלל מלכי ישראל לא האריכו ימים כמלכי יהודה, שכמה וכמה מהם מלכו ארבעים ויותר. וראה בהקדמת האברבנאל לס' מלכים (הדיבור הרביעי), שעשה חשבון המלכים למלכי יהודה ומלכי ישראל, והראה שמספר מלכיהם שווה, י"ט במנין, בעוד מלכות יהודה התקיימה למעלה ממאה חמשים שנה יותר, ויעוי' ש' שהיינו משום יראת ה' תוסיף ימים, ושנות רשעים תקצרנה).

[וכן מצינו דברגע האחרון שלפני חורבן יהודה, היה זה שעה של הארת פנים גדולה ומלך יאשיהו על כל א"י, ואף במקומות שלא מלכו קודם לכן, וית' במאמר בענין זרקא כפול אות י', והבן היטב].

ולאחר שלא הועילה הארת הפנים במלכות ירבעם בן יואש, שוב כמעט שום מלך לא השלים מלכותו עד שמרדו בו והרגוהו, ולא מלך בנו של ירבעם אלא ו' חדשים ונהרג, וכך כל אחד הרג את הקודם לו ונטל המלוכה. ובזמנים אלו כבר היה מצבם בשפל המדרגה, ובקושי היה ע"ז שם מלכות כמבואר בירו', ותחת ארם בא עליהם אויב נורא יותר, והוא מלך אשור, אשר הגלם בכמה שלבים.

כתבנו סיכום זה בכדי שנבחין, שירידת האש ע"י אליהו בהר הכרמל, איננו מאורע בעלמא, אלא הוא החולק את תקופת מלכות ישראל לשנים, ומאחר שלא הועיל להשיב לב ישראל לאביהם שבשמים, נגזר עליהם שימנה הקב"ה את מלך ארם לרודפם, ומאחאב ואילך החלו להתמעט קמעא קמעא (מלבד הארה מיוחדת ברגע שלפני האחרון), עד אשר גלו ונדחו לגמרי (ואף דנימא דעתידים לשוב ואף שבו מקצתם כמבואר בכ"ד, מ"מ ודאי עיקר שארית ישראל במהלך הדורות מיהודה ובנימין). והיה זמן מלכות אחאב שעמד בראש המעלה מכל הבחינות, שעת פרשת דרכים, שבו נקבע גורלם לטוב או לרע, האם יבואו לשלימותם, או ממקום זה ילכו הלך וחסור. והן הן דברי הרמח"ל שהזכרנו. והבן היטב.

אֲשֶׁרָה כְּאֶשֶׁר עָשָׂה אֶתְאֵב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְכָל־צָבָא
הַשָּׁמַיִם וַיַּעֲבֹד אֹתָם" (מלכים ב' כ"א ג').

ומבואר שם במקראות שיהודה יגלו מכח מעשי מנשה, כשם
שישראל גלו מכח מעשי אחאב¹⁷⁹, "לֹכֵן כֹּה־אָמַר יְקֹוֹק־אֱלֹהֵי

ובאמת מפורש במקראות שחורבן עשרת השבטים בא מכח
אחאב, ובזמנו נגזר, והוא אשר ביסס את עיר המלוכה
השומרון, ובד בבד הניח במעשיו את שורש חורבנה. ודבר זה
בא כאשר הוקש מנשה בן חזקיהו לאחאב, "וַיֵּשֶׁב וַיִּבֶן אֶת־
הַבְּמֹת אֲשֶׁר אָבָד חֲזַקְיָהוּ אֲבִיו וַיִּקֶּם מִזְבְּחֹת לַבַּעַל וַיַּעַשׂ

¹⁷⁹ וזה ענין הא שהדגישו המקראות שבימיו של אחאב נבנתה יריחו. "וַיַּעַשׂ אֶתְאֵב אֶת־הָאֲשֶׁרָה וַיִּוֹסֵף אֶתְאֵב לַעֲשׂוֹת לְהַכְעִיס
אֶת־יְקֹוֹק־אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִכָּל מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לִפְנָיו. בְּיָמָיו בָּנָה חִיָּאל בֵּית הָאֱלֹהִי אֶת־יְרִיחוֹ בְּאֲבִירָם בְּכֹרֹ יִסְדָּה וּבִשְׁגֹב
צְעִירוֹ הָצִיב דָּלְתָיָה כְּדָבָר יְקֹוֹק אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד יְהוֹשָׁע בֶּן־נוּן" (מלכים א' ט"ז, ל"ג-ל"ד). ומשמע שנאמר בתורת הגדרת עצם
זמנו של אחאב, הלכך מיד כאשר מסופר על שהרבה להכעיס בע", מוזכרת בניית יריחו. [וראה בח"א אות ט' בהערה הארוכה,
דהא דנאמר הכא 'יריחה' ולא 'יריחו' כדאשכחן בכ"ד, משום שבא בלשון חסר דייקא, יעו"ש].

ותוכן הענין, דהנה לא בחנם הציב יהושע את יריחו דייקא לתל עולם, אלא משום שהיא היתה תחילתה של א"י וממנה שער
הכניסה לכל הארץ, והבקעתה היתה הבקעת א"י כולה, ולכך היה באופן פלא של נפילת חומותיה ע"י הקפת ארון הברית, והיינו
שהקב"ה עשה להם המלחמה להדיא והוא סימן על כל א"י, ואמרו במדרש תנחומא בהעלותך י', "כשבא להלחם ביריחו נכנסו
ליריחו שבע אומות, שנאמר "ותעברו את הירדן, ותבאו אל יריחו וילחמו בכם בעלי יריחו האמורי והפרזי והכנעני והחתי
והגרשי החוי והיבוסים, ואתן אותם בידכם" (יהושע כ"ד), וכי שבע אומות היו בעלי יריחו, שהכתוב אומר בעלי יריחו האמורי
וגו', אמר רבי שמואל בר נחמן יריחו היתה סוגרה של ארץ ישראל, אמרו אם נכבשה יריחו מיד כל הארץ נכבשת, לפיכך נתכנסו
לתוכה שבע אומות".

והנה זה ממש פשט המקרא, 'בעלי יריחו', וז"ל המצודות שם, "'בעלי יריחו', וחוזר ומפרש האמורי וכו', כי כל מלכי העו"ג ההם
היו אדונים ביריחו כמ"ש רז"ל, שכל"א היה לו חלק מה ביריחו לגודל חביבתה, וכולם נתקבצו להלחם בישראל ונפלו בידם".
והיינו שזו היתה העיר הראשית (מה שמכונה 'עיר הבירה'), שכל א"י נקראת על שמה, ולכך מן הסתם היה חלק לכל מלכי כנען
בקריבה.

ומאחר שנצטוו להשמיד את האמורי ושבעה אומות שהיו מעשיהן מקולקלין, השאיר יהושע זכר לדורות להשמדת האמורי,
בשער הארץ ומרכזה, למען יהיה לעד לבני ישראל מה גורל העושים כמעשיהם. והמשמעות היא שכל צורת הכניסה לא"י היא
בתורת להתרחק ממעשי האמורי ולהקים עם לה'. ולכך בניית יריחו משמעותה שחפץ לבטל צורת כיבוש הארץ שהעמיד
יהושע, ומבקש לשוב לעיר יריחו, אשר היא שמסמלת את כל ההווי שהיה בא"י לפני שבאו בני ישראל, שהיתה העיר שער
ומרכז שבעה אומות, ובה חי ופעם סגנון חייהם ביותר.

[וכבר הירדן היה סמוך ליריחו, והיינו שהיה זה מקום פורה ביותר, והוא אשר נשאר כולו משקה כגן ה' אף לאחר הפיכת סדום,
וריחה הטוב נדף למרחוק ועל שמו נקראת (רש"י יחזקאל כ"ז י"ז). והתכנתה בסתמא 'עיר התמרים', "וַיַּעַל מֹשֶׁה מִעֶרְבֹת מִזְבֵּאֵב
אֶל־הָרֹם גִּבְרָאֵשׁ הַפְּסָגָה אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיִּרְאֶה וַיִּקְוֶה אֶת־כָּל־הָאָרֶץ. וְאֵת־הַפְּכָר בְּקַעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד־צֶעֱרָ" (דברים
ל"ד). וחולקת הזכרת לעצמה בהראת הארץ למשה, והיינו שהלא בזה נשתבחה א"י, ארץ זבת חלב ודבש תמרים. ודעת רשב"ג
(תוספתא ביכורים פ"א, ובירו' שם ה"ג) שאין מביאים תמרים לביכורים, אלא מן יריחו, שהם היותר מובחרים.

ולא לחנם בערבותיה נאמר 'משנה תורה', משום שבפתח עיקר א"י הם עומדים. (וראה עוד בענין היחס בין ספר דברים, להיותם
בשער א"י, בחלק א' אות י' בהערה). ואף יהושע שלח מרגלים לראות את א"י, ואת יריחו ביחוד, מה שלא עשה בשאר ערים,
"לִכְן רָאָן אֶת־הָאָרֶץ וְאֶת־יְרִיחוֹ" (יהושע ב' א'), והיינו, משום ששם היה בירת א"י, ומהלך הרוחות בעיר למדו על תחושת כל
אנשי כנען. שוב מצאתי שכבר מבואר הדבר בספרי (פרשת עקב פיסקא נ"ב), "ונשמע וימס לבבינו וגו', תאמר שלא היו אנשי
יריחו גדולים וקשים, והלא כבר נאמר "לכו ראו את הארץ ואת יריחו", יריחו בכלל היתה, ולמה יצאת, מלמד שהיתה קשה
כנגד כולם".

וידועה היתה העיר בדושנה וטיבה, וזה ענין 'דושנה של יריחו' הנזכר בחז"ל. "נִסְעִים אֶנְחֵנוּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר יְקֹוֹק אֱתָן
אֶתְּנוּ לָכֶם לָכֶה אֶתְּנוּ וְהַטְּבֵנוּ לָךְ כִּי־יִקְוֶה דָּבָר־טוֹב עַל־יִשְׂרָאֵל" (במדבר י' כ"ט), ובספרי שם (הובא ברש"י), "מה היתה הטובה
שהטיבו לו, כשבאו לארץ ישראל הפרישו דשנה של יריחו חלק בראש, ואמרו איזה שבט שיעלה בית המקדש בתחומו יהי
נוטל את יריחו ואת תבואתה תחת מקום בית המקדש, לקיים בה באחד שבטיך, ונתנו אותה ליתרו, והיה אוכל פירותיה ארבע
מאות וארבעים שנה".

(ויעו"ש מש"כ המהר"ל בגור אריה, "ומה שהניחו דושנה של יריחו ליתן אותה למי שיש בית המקדש בחלקו, כדי שלא יערער
ויאמר מקום בית המקדש היה טוב יותר, ולכך הניחו את המקום שהיה יותר דשן ליתן לו..."). וע"ש עוד דהמקום העומד תחת
המקדש.. וכאשר נתנו לנחלתו המקום שהוא תמורת המקדש, מורה על מעלתו של היושב בו. ומפני שהמקום יורה על
מעלת העומד בו, ימשך אחר זה כמה מעלות וכמה ברכות, לפי מקום מעלתו וחשיבותו".

ובאור החיים שם, "...אומרו 'והטבנו לך', כאן פירוש שיעור ההטבה, שיהיה חלק בני חובב מובחר וטוב מכל חלק עם בני ישראל,
שיתנו לו חלק המובחר, וכן אמרו רז"ל שנתנו לו דושנה של יריחו". והיינו שבה התגלם טוב הארץ, והיא מבחירה ודושנה. ועיין
עוד במגלה עמוקות (לפ' ואתחנן) אופן קל"ג שהאריך שיריחו היתה תוקפה של ארץ ישראל ועיקרו, ועיי"ש עוד אופן נ"ה.

וראה עוד בד' ר"צ הכהן בס' דובר צדק, (ע"ג א'), שהארץ בענין יריחו, "וכל הכוחות היו בארץ ישראל כמו שאמרו ז"ל (קהלת רבה ב', ה') בשלמה המלך ע"ה שעמד על משתיתה של ארץ, ולכן כל מלך היה לו פלטין בארץ ישראל שנמצא שורש כוחו ומלכותו שם, ושורש הכל היה ביריחו, ולכן נקראת מנעולה של ארץ ישראל, ולכן היה דושנה של יריחו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה כמו שאמרו ז"ל שמי שיבנה בית המקדש וכו' כי היא אחוריים דבית המקדש, ולכן קלל יהושע על הבונה יריחו..".

והיינו שיריחו עומדת כנגד ירושלים, ובבחינת זה קם וזה נופל, וזה ענין הא דעד יריחו מגיע ריח הקטורת, והמה שתי הערים, שהתחיל בהם כיבוש ארץ ישראל ונסתיים, שהרי התחיל ביריחו ונסתיים בכיבוש היבסי יושב ירושלים. ויעו"ש היטב.

[ויעו"ש עוד בדבריו בפרי צדיק דברים להו"ר אות כ"ט, דלולא שבנה חיאל את יריחו, לא היה כח ביד מלך בבל להחריב ביהמ"ק, ויעו"ש שהארץ (הן בדובר צדק והן בפרי צדיק) בשייכות בין בבל ליריחו, שבבל אחוריים לא"י ויריחו אחוריים לירושלים. ובאמת צדקיהו מלך יהודה נלכד בידי חיילות מלך בבל בערבות יריחו. ומאידך איתא שלעת"ל "ולמדנו שעתידין גוג וכל המונו לעלות וליפול בבקעת יריחו" (מכילתא פי"ז)].

ויסוד הדברים דיש שייכות בין ירושלים ליריחו, כבר נמצא בפ' הראב"ד בתמיד ל' ב', "ומורי הרב החסיד אומר, דכל הנך דקתני, שהיו נשמעים ביריחו, מעשה נסים הי', ודוקא ביריחו היה נשמע ולא כשאר הצדדים, לפי שיריחו היתה כמו תחת ירושלים, מפני שהוא תחת כיבוש ארץ ישראל, וכמו שתרומת הדגן צריך לתרום מהראשית, כן נתרמה ארץ ישראל עצמה, ובשביל כך החרימה יהושע להיות קדוש, לפיכך היא כמו ירושלים, והיו נשמעים בה כל הנך דקתני, כדי שירגישו בנ"א שביריחו יש כמו כן קדושה כמו בירושלים. ולפיכך נשמע באלה יותר משאר דברים, לפי שכל אלו הדברים הם תחת עבודות כו".

ונמצא, שתחת ירושלים אשר ביהודה, הקים אחאב את יריחו לעבודת אלילים, ועשה בה מעשה האמורי אשר הוריש ה' מפני ישראל. ומאידך מצינו, שאף אליהו ואלישע ובני הנביאים, פעלו ביריחו, ולפני שעלה אליהו השמימה, הלך בצוותא עם אלישע "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלִיהוֹ אֲלִישָׁען שְׁבִי-נָא פֹה כִּי יִקְוֶה שְׁלַחְנִי יְרִיחוֹ. וַיֹּאמֶר חִי-יִקְוֶה וְחִי-נִפְשֶׁךָ אִם-אֶעֱזָב וַיֵּבֶאן יְרִיחוֹ" (מלכים ב' ב' ד'). ושם אמרו לו בני הנביאים אשר ביריחו, הידעת כי היום ה' נוטל את אדונך וכו', ומשם הלכו יחדיו וקרעו אליהו את הירדן, ונסתלק בסערה השמימה, ורוח אליהו נחה אל אלישע, וישבו ויקרעו את הירדן וישב ביריחו.

"וַיֹּאמְרוּ אֲנֵשֵׁי הָעִיר אֶל-אֲלִישָׁע הִנֵּה-נָא מוֹשֵׁב הָעִיר טוֹב כְּאִשֶּׁר אָדֹנֵי רָאָה וְהַמִּים רָעִים וְהָאָרֶץ מְשֻׁכָּלֶת. וַיֹּאמֶר קְחוּ-לִי צִלְתִּי תְּדִשֶׁה וְשִׁימוּ שָׁם מִלַּח וְיִקְחוּ אִלָּיו. וַיֵּצֵא אֶל-מוֹצָא הַמִּים וַיִּשְׁלַךְ שָׁם מִלַּח וַיֹּאמֶר כֹּה-אָמַר יְקוֹק רַפְּאֵת לַמִּים הָאֵלֶּה לֹא-יִהְיֶה מִשָּׁם עוֹד מוֹת וּמִשְׁכָּלֶת. וַיִּרְפוּ הַמִּים עַד הַיּוֹם הַזֶּה כְּדָבָר אֲלִישָׁע אֲשֶׁר דִּבֶּר" (שם י"ט-כ"ב), ומבואר במדרש דהיתה העיר משכלת משום קללת יהושע וקפידת אליהו. [ובדרש אמר יריחו היתה משכלת ומקוללת על שם שאררה יהושע, ובא אליהו והוסיף לקללה ע"י מעשה של חיאל, כשמתו בניו והלכו שניהם הוא ואחאב ובקרוהו" (רד"ק שם)].

ותחילת מושב אלישע ביריחו, והוא שתיקן את העיר ומיתק מימיה מר במר. ולכא' היינו שסמוכה היתה לסדום ועמורה שנתאררו ונמלחו ולא היו ראויים, והושפעה מהם, ותחילת מעשה אלישע להשיבה למצבה כפי שהיתה מעיקרא, גן ה' כארץ מצרים, ושב לה טוב ככר הירדן, ונתקנה מעמידתה לחטאי הכנעני ותועבותיהם. וזהו מידתו של אלישע, שמתקן את אשר הקפיד אליהו. ושוב זאת העיר שמבחר ארץ כנען היתה, שבה והיתה לעיר יהודית, ודורות רבים התקיים ישוב יהודי במקום כמבואר בדוכתי טובא)].

ואכן במקום אשר נגזר עונשו של אחאב, נאמר עליו, "רָק לֹא-יְהִי כְּאֶחָאָב אֲשֶׁר הִתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרָע בְּעֵינֵי יְקוֹק אֲשֶׁר-הִסְתָּה אֹתוֹ אִצְבָּל אֲשֶׁתוֹ. וַיִּתְּעַב מְאֹד לָלֶכֶת אַחֲרֵי הַגָּלִילִים כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה הָאָמָרִי אֲשֶׁר הוֹרִישׁ יְקוֹק מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (מלכים א' כ"א, כ"ה-כ"ו). והיינו, שחזר אחאב להווי החיים של האמורי וגלוליהם, ומבקש לבטל את צורת החיים של עם ישראל, שלמענה הכניסם הקב"ה לארצו.

ומורגש שהמקרא צוות, מפני מה הוריש הקב"ה את האמורי, אם באים להמשיך במעשיהם. אם 'היריחו', על כל מה שסימלה בשעתה, חוזר וניעור. והלא אף העכו"ם הקדמונים, התענגו על טוב הארץ, ומכנגד הרבו בתועבותיהם. ואף דור אחאב זכו לרוב טובה וברכה (עד שעצר אליהו הגשמים), ולא השכילו את הצורה שבה ניתנה להם הארץ, אלא שבו למנהגי התושבים הקדמונים. ואכן מעשי אחאב הם אשר גרמו לגלות עשרת השבטים ודחייתם מן הארץ. (וראה עוד יחזקאל פט"ז, מ"ד-מ"ה).

והנה ענין הא דקילל יהושע את מי שיבנה את יריחו, משמעות הפרשה וכן מבואר במפרשים, דמישך שייך לחרם שהחרים את יריחו ושללה. והיינו שהכחיד והשמיד את העיר באופן מוחלט, בתורת שלא תתקיים לעולם. ואין להמשיכה, הלכך אף אסר לבנות עיר שתקרא יריחו, שיש בזה המשכיות ועמידה תחתיה.

[אולם אם כבר הקימוה, אין איסור להתיישב בה כמבואר בתוספתא וביר' וכן עולה מדוכתי טובא, שישבו בה בני הנביאים ועוד. ואולי אחרי שכבר הקימו אותה, אם חרבה שוב, מותר להקימה, משום שכעת הקמתה איננה כ"כ המשכיות לעיר הקדומה, ולא הוי כעיר הנדחת שהמקום נעשה חרם בחפצא ודינו להישאר תל עולם. וראה מש"ח פ' ראה שנקט כן. (וביותר יתבאר להנ"ל, שאלישע תיקן את יריחו, ושוב איננה מסמלת את מעשי הכנעני)].

ומה שהעירו דלכא' לא גרע מקורא עיר אחרת ע"ש יריחו, יש להבין דקורא על שמה היינו ע"ש העיר הקדמונית, אולם אם איננו מתכוין אליה, אלא להמשיך את העיר שחרבה בשניה, אשר כבר איננה העיר הקדמונית, ל"ח קורא על שמה. ובאמת הדבר פשוט שאם במקרה בחרו בני עיר בשם יריחו, ואינם מודעים כלל שהיה עיר כזו, אין כאן ולא כלום].

איהו דייקא מסמן את הפורענות המתרגשת לבוא, כשם שדוד מסמן חסידות ושלמה חכמה. והלא אחאב היה הראשון אשר הכניס את הבעל לישראל, וממנו התפשט אף ליהודה ע"י מנשה¹⁸⁰. ונמצא שממנו הוצץ הרעה על כל ישראל].

והנה אף גבי יהושפט שהיה בזמן אחאב ומחותנו היה, מצינו מרכא כפולה, והיינו באשר היתה זו תקופה מיוחדת בימי הבית. ואכן משמע בכ"ד¹⁸¹ דחיתון יהושפט באחאב היו לו משמעות של איחוד שתי הממלכות, כמוני כמוך כעמי כעמך

יִשְׂרָאֵל הִנְנִי מִבְּיָא רָעָה עַל־יְרוּשָׁלַם וְיִהְיֶה אֲשֶׁר כָּל־שְׁמֵעָה תִּצְלָנָה שְׁתֵּי אֲזָנָיו. וְנִטְיִיתִי עַל־יְרוּשָׁלַם אֶת קֶן שְׁמִרֹן וְאֶת־מִשְׁקַלֶּת בֵּית אֲחָאָב וּמַחֲלִיתִי אֶת־יְרוּשָׁלַם כְּאֲשֶׁר־יִמְחָה אֶת־הַצִּלְחַת מִחָה וְהִפֵּךְ עַל־פָּנֶיהָ". (שם י"ב-י"ג).

ואמרו בפ' הרואה (ברכות נ"ז ב'), 'ג' מלכים הם.. הרואה אחאב בחלום, יצפה לפורענות'. והיינו שעל ידו החל להשפך על ישראל מידת הדין. הלכך אע"ג דהיו מלכים נוספים שמתו שלא כדרך הארץ, ואחאב ע"ד כלל זכה להצלחה וגדולה,

ויש בחרם זה דבר הטעון ביאור. דמבואר התם דמכח החרם הקדיש את כלי הזהב ושאר המתכות לה', ואילו שאר נכסים וכן העיר עצמה, שרפו באש, ואת האדם והבהמה הרגו לפי חרב מדין החרם. ולכא' כיצד מכח אותו החרם, חלק נמסר לרשות גבוה, וחלק הושמד.

ובאמת מצינו בחז"ל דעות הפוכות לגמרי במהות אותו החרם. י"א משום שהיא ראשית הארץ, והוי כגדר תרומת חלה, הניתנת לה' מן הראשית. וכע"ז י"א שמשום שנכבשה בשבת, וקודש היא לה'. ומאידך י"א דעשאוה כעיר הנדחת (במד"ר נשא י"ד א'), תנחומא נשא כ"ח, יעו"ש). ולכא' הוא תמוה, דהא אין זה מחלוקת בטעם גרידא, אלא בכל מהות החרם, האם היה בתורת קדושה או בתורת תועבה.

ונת' הענין במק"א, דבאמת דבר אחד הוא לטוב ולרע, ואין יסוד החרם הקדש לה', דהלא לא נאמר כאן דין הקדש, אלא דחפץ שהחרימוהו ינתן לה', לא הקדישוהו בעליו אלא ממילא הוא, יש כאן התפסה מיוחדת ומהותית, הוציאוהו ממסגרת המציאות, אין לו מקום כאן, קיומו הרגיל נשלל [וכן מבואר מל' קרא, 'כל חרם קדש קדשים הוא לה', והיינו שביסודו חרם הוא דבר עצמי, אלא התחדש בשישראל ממילא מתפרשת מציאות הדבר לה'. וחרם כהנים חל אף על קדשי קדשים (ערכין כ"ח ב'). והוא מציאות שנתפסת בכל מהותו. ואין לו לחרם כהנים פדיון, משום שהוא דבר שחל בגוף החפצא ואינו בר פקיעה, והבן].

וכאשר הוחרמה יריחו לה', אנשיה החטאים ואף כל בהמותיה, יצאו מכלל המציאות, ואין להם מקום, מחוייבים הם השמדה. אולם זהבה וכליה הראויים לה' ולפי ענינם כן ראוי להם, נכנסו לרשותו ממילא, אם אינם מוכלים בעולם, הרי מקומם למעלה, לה' הם. ויש להרחיב בביאור הדבר, ואכ"מ.

[וראה עוד בזה ברמב"ן עה"ת (ויקרא כ"ז כ"ח-כ"ט), דאיתו חרם הנסמך זה לזה במקראות, חד ענינו נתינה לה' לא ימכר ולא יגאל, וחד ענינו למחרים האויבים במלחמה וכיו"ב, ודינו למיתה וכליון ולא יפדה. והשוורש חד. אלא שמתפרש ממילא בכל מקום לפי ענינו. והבן].

וזוהו מהותה של ארץ ישראל, מקום מובדל היא, איננה חלק מן המערכת של העולם. מזגה הוא מחוץ לכל סדר, לכל כללי הנהגה. וכך היא המידה בכל דבר שאינו מוכל, יכול הוא לצאת מן המסגרת לכיון מעלה ויכול גם לצאת ממנה לכיון מטה. שער גן עדן ופיתחו של גיהנם, שניהם סמוכים לירושלים (עי' סוכה ל"ב ב'), מחד 'זה שער השמים' ומאידך כאן יתקבצו אנשי סדום וכנען.

המכוון עצמו לכיון יציאה למעלה, אזי יתפס בו קדושת ה' ויהי חלקו ונחלתו, ואם לא ינהג כן, מהרה ימצא עצמו חבנם של אותם כנעניים ואמוריים, אשר עליהם נצטוונו "לא תחיה כל נשמה". אין בה בארץ ישראל דרך אמצע, ואם לא חיים כיהודים ומוקדשים לה', מאליו יחיו כאמוריים ויהיו מוקדשים לגלוליהם ותועבותיהם.

¹⁸⁰ והלא בסופו של דבר מלכי בית דוד באו מזרע אחאב, שבתו עתליה נישאה ליהורם בן יהושפט. ואף שמזה קמה הרעה על בית דוד ביד עתליה עצמה (וראה בזה במאמר בענין זרקא כפול אות י"א ובהערות), סו"ס יואש צאצא לבית אחאב. וכפה"נ היה בזה זרע פורענות שצצה במהלך הדורות. ומאידך קחזינן שהיה בו באחאב מעלה, אם זכה שעל ידו התאחד כח יוסף וכח יהודה, ומלכי בית דוד ומלך המשיח מחלציו יצאו.

¹⁸¹ ראה ברלב"ג מלכים ב' א' י"ז, שהביא סתירות במנין שני המלכים במקראות, וכ' ע"ז, "...והנראה בעיני כי מפני החיתון שהיה ליהושפט עם אחאב, היה יהושפט מולך אחרי מות אחאב עם מלך ישראל כל ימיו, כי היו חולקים לו כבוד בני אחאב מפני היותו זקן והתחתן באחאב, לזה תמצא שאמר בשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה, והרצון בו שיהושפט היה מנהיג מלכות ישראל עמו, וכאילו היה יהושפט מלך ישראל גם כן".

והיינו, דלכך נמצא לשון "וּבְשָׁנָה חֲמִשָּׁ לַיּוֹרָם בֶּן־אֲחָאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיְהוֹשֵׁפֶט מֶלֶךְ יְהוּדָה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בְּיָהוֹשֵׁפֶט מֶלֶךְ יְהוּדָה", שהיתה מלכותם יחדיו, ונשתתפו במעשיהם במלחמותיהם ואוניותיהם וכד'. וזהו ממש פשוטו של מקרא.

וכן פי' המלבי"ם (מלכים ב' ח' ט"ז), והוסיף, "וכן משמע בד"ה שיהושפט הנהיג את ישראל, כמ"ש (בד"ה ב' י"ט ד') וישב ויצא בעם מבאר שבע עד הר אפרים וישיבם אל ה' אלהי אבותיהם, וזה היה במלכות אפרים, ונאמר ביהורם בן אחאב (לעיל ג' ב') "ויעש הרע רק לא כאביו וכאמו ויסר את מצבת הבעל אשר עשה אביו", שזה גרם שותפות יהושפט". והיינו שבתורת הכי נתחבר יהושפט, להושיב אף את ישראל לאלוקי אבותיהם, ואכן במידה מסויימת עלה בידו, אלא שלבסוף גרם קלקול לממלכתו שלו. וראה עוד בהערה הבאה.

והיה כאן נסיון של תחילת תיקון הפילוג בין השבטים, ודבר זה יביא את התיקון והשלימות של מצב ישראל וכענין מה שהיה בזמן 'סיהרא באשלמותא' הוא תקופת שלמה, אלא שנכשל והחל תקופת התדרדרות, ותחת שישפיעו יהודה על ישראל, קרה להפך, ואף יהודה נכנסו תחת השפעת בית אחאב¹⁸².

כסוסי כסוסך, ויחדיו יצאו למלחמה, אע"ג שלא היתה קשורה אלא אל אחאב, וכן יחדיו ביקשו לשלוח אוניות.

ואותו הדור זכה לשלימות במצב של כלל ישראל ואחדות הפנימית, ולא היו בהן כל דילוטריין, והשלום והאחווה שרר ביניהם במלואו, באופן שלא היה אף בימי שאול ודוד. ולא לחנם היו ראויים לבוא לשלימות.

¹⁸² ראה בזה להלן במאמר בענין קרני פרה אות ד', ובמאמר בענין זרקא כפול אות י"א, כיצד מכח זה נכנס עבודת הבעל ביהודה ע"י יהורם חתן אחאב ואחזיהו בן עתליה בת איזבל.

והנה ז' שנים אחר הסתלקות אליהו, מצינו דבר מיוחד ונדיר מאד בכתבי הקודש, והוא ששלח מכתב ליהורם בן יהושפט, ובו גזר עליו עונש מר על שהלך בדרכי בית אחאב. "וַיָּבֹא אֵלָיו מִכְתָּב מֵאֵלִיהוּ הַנָּבִיא לֵאמֹר כֹּה אָמַר יְקֹזֵק אֱלֹהֵי דָוִד אֲבִיךָ תַּחַת אֲשֶׁר לֹא הִלַּכְתָּ בְּדַרְכֵי יְהוֹשֻפֶט אֲבִיךָ וּבְדַרְכֵי אֲסָא מֶלֶךְ יִהוּדָה. וְתֵלַךְ בְּדֶרֶךְ מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּזְנֶה אֶת יִהוּדָה וְאֶת יִשְׂרָאֵל כִּי הָיִינוּ בְּיָמֶיךָ כְּהַזְנוֹת בֵּית אֲחָאב וְגַם אֶת אֲחִיךָ אֲבִיךָ הַטּוֹבִים מִמֶּךָ הִרְגָתָה. הִנֵּה יְקֹזֵק נָגַף מִגִּפָּה גְדוֹלָה בְּעַמְּךָ וּבְבָנֶיךָ וּבְנִשְׁיֶיךָ וּבְכָל רֶכֶשְׁךָ. וְאַתָּה בְּחַלְלִים רַבִּים בְּמַחֲלֵה מַעַךְ עַד יֵצְאוּ מֵעִיֶיךָ מִן הַחַלְלֵי יָמִים עַל יָמִים". (דה"ב כ"א, י"ב-ט"ו).

ותוכן הענין דדוקא כאן התוודע אליהו במקראות לאחר עלותו השמימה, משום דכל עיקר ענין אליהו בעולם היה המלחמה בבית אחאב אשר בגדו בגד והפרו ברית ה' לילך אחר הבעלים. והיתה זו הפרת הברית החמורה ביותר שהיתה, ואין להשוותה כלל לעבודת העגלים, שאכתי כיוונו לשם ה', ואילו אחאב כבר לא הכיר בהיות ה' בקרב ישראל. וראה אריכות בזה להלן במאמר בענין זרקא כפול אות ג' ובהערה שם. וראה עוד שם דאכן מיד לאחר הסתלקות אליהו פסה עבודת הבעל מישראל, באשר יהורם בן אחאב שמלך לאחר אחיו אחזיהו כבר סר מעבודת הבעל. והיינו שכל ענינו של אליהו שזור במלחמה בדבר זה, וזה היה תפקידו. ואכן פעולתו הועילה למלכות אפרים.

ולכן כאשר בשעה שכבר במלכות ישראל הפסיקו לעבוד לבעל, דוקא בתוך יהודה חתן אחאב הכניס את עבודת הבעל, הרי לאלהיו הוא מסור, וישלח מכתב ממקום שנגנז להזהירו ולהענישו בעונש חמור, עד שכמעט יכלו בניו. באשר אליהו הוא אשר מכלה את בית אחאב ונלחם בהם. ואמר ע"ז בסדר עולם רבה פי"ז, "וכבר היה לאלהיו ז' שנים משנגנז".

והנה אע"ג דנענש יהורם באופן חמור מאד כמבואר שם, עיקר עונש בית דוד על שהתחתנו בבית אחאב ונגררו אחריהם, היה שיכלה זרעם יחד עם כליון בית אחאב, וז"ל סדר עולם רבה ספ"ז, "בן שלשים ושתים שנה יהורם במלכו ושמונה שנים מלך בירושלם" (דברי הימים ב' כ"א כ'), ובאחזיהו בנו אומר, "בן עשרים ושתים שנה אחזיהו במלכו ושנה אחת מלך בירושלם" (מלכים ב' ח' כ"ו), ובמקום אחר הוא אומר "בן ארבעים ושתים שנה אחזיהו במלכו ושנה אחת מלך בירושלם" (דברי הימים ב' כ"ב ב'), אמר רבי יוסי וכי אפשר לבן שיהא גדול מאביו כשתי שנים, אלא כיון שהשיא אסא את בנו לבתו של עמרי, נגזרה גזרה על מלכות בית דוד, שתכלה עם בית אחאב, וכן הוא אומר "ומאלהים היתה תבוסת אחזיהו" וגו' (שם ב' כ"ב ז'), ונפלו שניהם בו ביום זה עם זה". ונמצא שענין 'בן ארבעים ושתים שנה', היינו שסופו המר היה מעותד מאותו שעה שנתחברו שתי הממלכות.

והיה זה כאשר יהוא נלחם בבית אחאב והשמידם בדבר ה', והרג אף את אחזיהו, שהיה באותו שעה יחד עם יהורם בן אחאב, וכן את אחיו שבאו לבקרו. ולאחר מכן קמה עתליה בת אחאב, ותהרוג את כל זרע הממלכה, ונטלה את מלכות יהודה לעצמה, ולא נשתייר אלא יואש, שהוחבא בחדר המטות.

והיינו, שמאחר שנתחברו שתי בתי המלוכה, כמעט לא היה תקומה לבית דוד, וחשיבי אחד עם בית אחאב עובד הבעל הנידון לכליון. וניכר היטב בפסוקים הקירבה ששררה ביניהם, וכאשר יהורם בן אחאב חלה מימי חיל ארם, באו אחזיהו ומשפחתו לשאול בשלומם, ודוקא באופן זה היה סופם, בצוותא עם בית אחאב שהגיע זמנו, משום שחלק ממנו חשיבי, ולכן נתגלגל שיבואו באותה שעה.

ודבר זה עולה ממשמעות המקראות, "וּמֵאֲלֵהִים הָיְתָה תְּבוּסַת אַחְזִיָּהוּ לְבֹא אֶל יוֹרָם וּבְבֹאוֹ יָצָא עִם יְהוֹרָם אֶל יְהוּא בֶן נִמְשִׁי אֲשֶׁר מִשְׁחָן יְקֹזֵק לְהַכְרִית אֶת בֵּית אֲחָאב. וַיְהִי כִּהְשִׁפֹּט יְהוּא עִם בֵּית אֲחָאב וַיִּמְצָא אֶת שְׂרֵי הַיְּהוּדָה וְגַלְיָא אֲחִי אַחְזִיָּהוּ מְשִׁרְתִּים לְאַחְזִיָּהוּ וַיַּהַרְגֵם" (דה"ב כ"ב ז'-ח'). והיינו שכך סובב הקב"ה, שהשפט יהוא עם בני אחאב, יהיה אף עם קרוביהם לבית דוד, שיבואו באותה שעה לדרוש שלום מלך ישראל קרובם, ואף עמם נשפט יהוא, והיה מעשהו ע"פ הקב"ה.

ואף כל הנשואים לזרע דוד, הומתו בדבר עתליה אשת יהורם בן יהושפט, ואף בדבר זה ניכר יד ה', כיצד ע"י שהתחתן יהושפט באחאב, כמעט כלה זרעו ע"י כלתו זו עצמה. וגם ניכר בזה עוצם מעמדה, שפשוט שלא היתה יכולה לתפוס את המלוכה אם לא היה לה מעמד נכבד מאד, בתורת ה'גבירה' אשת המלך הקודם ואם המלך, והיו לה משרתים עושי דברה וכיו"ב (וכן מבואר בכ"ד במקראות, שהיה מעמד מיוחד לאם המלך), וניצלה את מעמדה להכניס את עבודת הבעל לתוך יהודה במהלך השנים. ומזה קמה הרעה על בית דוד.

ובאמת גם על יהושפט עצמו נגזר ליהרג כאשר יצא למלחמה עם אחאב, באשר היה עליו קצף מעם ה', 'הלרשע לעזור ולשונא ה' תאהב', והיה זה כאשר לבש בגדי אחאב ואחאב התחפש ובא במלחמה, וביקשו הארמים את אחאב דייקא הלכך באו להרוג את יהושפט, ואמרו במדרש שלא היה חסר אלא התזת הראש, ויזעק יהושפט וה' שמע קולו וסרו מעליו. והיינו, באשר כל

ורק לעת"ל נזכה ל'נקרב אתם אחד אל אחד לך לעץ אחד ונהיו לאחדים בידך" (יחזקאל י"ז י"ז). ואזי "נכרתי להם ברית שלום ברית עולם יהיה אותם.. (שם פסוק כ"ו, ויעו"ש בכל הענין). והגאולה העתידה והשלום בין שבטי ישראל ופלגיהם, מיתלא תליא הא בהא.

טובל ושרץ בידו

ח "לכן דבר-אותם ואמרת אליהם כה-אמר | אדני יקוק איש איש מבית ישראל אשר יעלה את-גלגליו אל- לבו ומכשול עונו ישים נכח פניו ונבא אל-הגביא אני יקוק געגיתי לו בא ברב גלגליו" (יחזקאל י"ד ד'). הנה מקרא זה מתפרש בשני פנים (ובשניהם יש אמת), א', שאכן הקב"ה נענה למי שבא לדורשו, אע"ג דלא נטש טעותו ממש, ולפי"ז כאן מחדש לנו יחזקאל כחה של תשובה, שכל רצון להתקרב בר משמעות הוא.

ובאמת הסוגיות העיקריות של תשובה בנ"ד, בדברי נבואתו של יחזקאל נמצאים, באשר הוא היחיד שהתנבא מתוך גלות יהוכין בארץ כשדים, והוא אשר מסר ביד ישראל את מראה המרכבה ואת תבנית הבית השלישי, (והבן).

ב' כפי הנראה מהפסוקים הסמוכים הרי בא לומר דאדרבה, חשיב טובל ושרץ בידו, שבא לדרוש אלוקים ועונו נוכח פניו, ולפי"ז הוא לשון תמיהה עזה, היאך ישים פניו נוכח ה' ויתקבל לפניו, ואכתי מחזיק בחטאו ולא סר הימנה, וזהו הטענה העצומה על בני ישראל שבאותו הדור (כמבואר במקראות שלפני כן¹⁸³), שאין דרישת האלוקים שלהם באופי האמיתי, וזהו השורש פורה ראש ולענה לכל מעשיהם. [הפירוש הראשון מבואר בת"י ובפ"י רש"י והמצודות, ואילו הרד"ק והמלבי"ם נוטים לפי השני שלא מהני התקרבותו].

ועכ"פ יש כאן תיבות רבות משמעות, בעת שחטאו הבנים וכשלו והסתיר ה' פניו, מהו היחס לחוטא הבא לפני ה', הנענה הוא אם לאו, וראוי כאן הטעמה מודגשת בענייה זו.

זעקת חבקוק, למה תביט בוגדים תחריש בבלוע
רשע צדיק ממנו

ט "למה תראני און ועמל תביט ושרץ נחמס לגדגי ויהי ריב ומדון ישא" (חבקוק א' ג'). מוטעם 'ריב'. והענין ברור, שהלא כאן המקום שנשאלה השאלה הגדולה בכל תוקפה, וחבקוק הוא הנביא שכל עיקר נבואתו באה על כך, למה תביט בוגדים

יציאת יהושפט עם אחאב, היה בתורת 'כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסך', ולכך יצא להלחם להשיב את רמת גלעד, אע"ג שהיתה סמוכה לממלכת אפרים ורחוקה מממלכת יהודה.

¹⁸³ ונעתיק את ג' הפסוקים הקודמים, שעליהם קאי מקרא זה. "ויבוא אלי אנשים מזקני ישראל וישבו לפני. ויהי דבר יקוק אלי לאמר. בן-אדם האנשים האלה העלו גלגליות על-לבם ומכשול עונם נתנו נכח פניהם האדרש אדרש להם".

והיינו, שהנביא מוכיחם על הסתירה שתבוא בהתנהגותם, שיכולים הם לבוא לפניו ולדרוש אלוקים, ואכתי שקועים הם בעולם גלגליות ושיקוציהם, ואין הם מבינים שאין הקב"ה מבקש שיבואו לעובדו, אם בד בבד ממשיכים במעשיהם ואינם רואים בזה כל סתירה, וכל כה"ג אדרבה, לתוספת חטא על פשע יחשב.

וזוהו מן עיקר דברי נביאי החורבן, ובדברים אלו פותח ישעיהו את חזונו, "כי תבאו לראות פני מי-בקש זאת מידכם רמס חצרי. לא תוסיפו הביא מנחת-שוא קטרת תועבה היא לי תדש ושבת קרא מקרא לא-אונקל און ועצרה. חדשיכם ומזעדיכם שגאה נפשי הן עלי לטרח גלאיתי נשא". והיינו, שאע"ג שלמראית העין הנכם עובדים לה' ודורשים פניו, כל עוד על לבכם חקוק גלגליות ובהם אתם שקועים, אין דרישת האלוקים אלא תועבה לפני.

ואמרו במכילתא דרשב"י (פכ"ג), "למה נאמר 'תחג לי', כל זמן שאתה חוגג כמצותו, מעלה אני עליך כאלו נדבה הבאתו, ובזמן שאי אתה חוגג כראוי, מעלה אני עליך כאלו אתה מועל בהר הבית ובעזרות, כן הוא אומר כי תבואו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי". אין הקב"ה מבקש את הזבח לכשעצמו, אלא בתורת שיבוא עם התוכן הנכון שבו, עם המשמעות שיעניק לכל החיים, וכל עוד אפשר לצידו להמשיך בעוול ורשע או בעבודת אלילים אחרים ולא רואים בזה סתירה כלל, נתעב ונשקף הדבר לפניו יתברך.

והיום דברים אלו נראים פשוטים, אולם בימים קדמונים שהיו מצויים עובדי אלילים, אשר דעתם העקומה היתה שהעיקר הוא לעבוד ולהקריב לפני אלילים קרבנות וכד', ואזי מהנה הוא לו וממילא יברך את לחמו ומימיו, וישפיע ברכה והצלחה, ואין זה סותר עשיית כל תועבה, (וגם לא סתר בעיניהם עבודת אליל אחר שלמרותו מסור עם אחר), הוצרכו הכתובים להפקיע זאת במקומות רבים, שאין משמעות בעבודה לכשעצמה אם מנותקת היא מן החיים.

והוא שזועקים הנביאים, שמי שסבור כך אינו מבין כלל את משמעות עבודת האלוקים האמיתית, אלוקי האמת המוחלט והיחיד שמציאותו מחייבת בכל נקודה מהחיים, ושמו יתברך מקיף את הכל. "ולרשע | אמר אלהים מה-לך לספר חקי ותשא בריתי עלי-פך. ואתה שגאת מוסר ותשלך דברי אחרך" (תהלים נ', ט"ז-י"ז). וזהו הזעקה הגדולה שהיתה על ישראל, שאין אלוקינו כאלוקי שאר האומות, ואסור לראות את מהות עבודתו כ'פיוס' בעלמא ח"ו, אלא מחייב ומקיף את כל המציאות, ובלא"ה אין זה עבודה אלא תפלות ותועבה.

הגערה בשטן והבחירה בשנית בירושלים, בחמלת ה' על אודים מוצלים מאש

(י) וַיֹּאמֶר יְקוֹק אֶל-הַשָּׁטָן. יְגַעַר יְקוֹק בְּרֵהֶשֶׁטָן וַיִּגְעַר יְקוֹק בְּרֵהֶשֶׁטָן בִּירוּשָׁלַם הַלְוֹא זֶה אִדּוּ מִצֵּל מֵאֵשׁ (זכריה ג' ב'). מוטעם 'זה'. והנה כל נבואה זו באה על הקמת הבית השני, אשר יהושע בן יהוצדק וזרובבל בן שאלתיאל עמדו בראש העם העולים לקומם הריסות בית ה', כמבואר בספר עזרא י"ט.

ומוזכר בנבואה זו הן יהושע והן זרובבל "[שְׁמֵעֲנָא יְהוֹשֻעַ] הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל אֲתָהּ וְרַעֲיָךְ הַיֹּשְׁבִים לְפָנֶיךָ כִּי-אֲנֹשִׁי מוֹפֵת הִמָּה כִּי-הִנֵּנִי מֵבִיא אֶת-עֲבָדַי צִמְח" (שם פסוק ח'). "זה דְּבַר-יְקוֹק אֶל-זָרְבָבֶל לֵאמֹר לֹא בַחֲלִי וְלֹא בְכֹחַ כִּי אִם-בְּרוּחִי... יִדְּי זָרְבָבֶל יִסְדֹּךָ הַבֵּית הַזֶּה..." (שם ד' ו'-ט' ע"ש). וברור שענינים איננו בתורת עצמם לבד, אלא בהם מתבטא צמיחת הקרן לישראל לאחר נפילתם וחורבנם. וכל נבואות זכריה על דבר זה באו. [וראה בקונטרס 'וישב דוד' אות נ"ז ס'].

ועל הקמת בית ישראל מחדש גער ה' בשטן, "בידי זכריה הנביא שלח ה' את דברו אל זרובבל מנהיג העם, שעליו היה לירות אבן פינה לחיי עם חדשים בישראל על חורבות ארץ ישראל ההרוסה, והיה זה מפעל ש'השטן עמד על ימינו לשטנו' על כל צעד ושעל"¹⁸⁴. לא קל היה הדבר כלל, אולם גערת ה' במפריעים עמדה להם לישראל, יען ריחם ה' על עמו ליתן להם שארית ופליטה, כמו שאמר עזרא הסופר "וְעֵתָהּ כִּמְעֵט רִגְעָה הָיְתָה תַּחְנָה מֵאֵת יְקוֹק אֱלֹהֵינוּ לְהַשְׁאִיר לָנוּ פְּלִיטָה וְלִתְתֹּת לָנוּ יָתֵד בְּמִקְוֶם קִדְשׁוֹ לְהַאִיר עֵינֵינוּ אֱלֹהֵינוּ וְלִתְתֵּנוּ מִחִיָּה מְעֵט בְּעִבְדָּתָנוּ... וַיֵּט-עֲלֵינוּ חֶסֶד... לִתְתֹּת לָנוּ מִחִיָּה לְרוּמָם אֶת-בֵּית אֱלֹהֵינוּ וְלִהְעֲמִיד אֶת-חֲרֻבְתֵּינוּ וְלִתְתֹּת לָנוּ גֹדֶר בִּיהֲנֻדָּה וּבִירוּשָׁלַם" (עזרא ט' ח'-ט').

תחריש, למה תראני און ושווד וחמס לנגדי, ויהי ריב ומדון ישא, הריב והמדון שעושים על הצדיקים מתקיים בידם.

ומעוצמת התמיהה הנוראה הזאת, מוטעם הריב ומודגש, כיצד זה שעוללתם בריבם ומדונם, יש לה קיום. הרי זהו הדבר המנוגד ביותר לאמתת המציאות. והתמיהה צועקת ובוקעת מאליה, היאך יתכן שיהיה העולם מקולקל ומסור ביד רשע, הא הדבר מנוגד למציאות הקב"ה, שהיא המהות האמיתית של מציאות העולם¹⁸⁴. והזעקה על הריב והאווון, מהדהדת היטב מקרב המרכא כפולה.

והיתה זעקת חבקוק על הצלחת נ"נ שהגלה ישראל וכל העולם ניתן תחת ידו, כמבואר בכל המפרשים ריש חבקוק. ועל שעה נוראה זו, שכביכול הלך ה' מן הארץ, ומסרה ביד עוברי רצונו בשלטון מוחלט (יעוי' וישב דוד אות מ"ח), ניסרה הזעקה בכל חללו של עולם, היתכן שכך הם פני המציאות?

וכביכול בא חבקוק בעזות דקדושה ותבע תשובה מאת הקב"ה, "עַל-מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמְדָה וְאֶתִּיצֶבֶה עַל-מִצְוֹר וְאֶצְפֶּה לְרֹאוֹת מֵהַיַּדְבָּר בִּי וְמִה אֲשִׁיב עַל-תִּנְכַּחְתִּי", ואמרו חז"ל (תענית כ"ג א') שעג עוגה ואמר שאינו יוצא מכאן עד שישב לו ה'.

ועז'ז באה התשובה שנחלקה על לבבות ישראל בכל שעה, "וַיִּעֲנֵנִי יְקוֹק וַיֹּאמֶר כְּתוֹב חֲזוֹן וְבֹאךָ עַל-הַלְחוֹת לְמַעַן יִרְוֶץ קוֹרֵא בּוֹ. כִּי עוֹד חֲזוֹן לְמוֹעֵד וַיִּפְחַ לִפְנֵי וְלֹא יִכָּבֵד אִם-יִתְמַהֲמָה לְחֶפֶז לֹל כִּי-בָא יִבָּא לֹא יֵאָחֵז" (שם ב' ב'-ג').

כלומר, מראה העינים כעת איננו אמיתי ומקויים, אלו פנים של שקר, עוד תבוא השעה שתבקע המציאות האמיתית לנצח. זו הקריאה השוטפת שלנו בכל דור, בחזון הכתוב על לוחות כתבי הקודש, ומכאן זה אנו עומדים ומתקיימים, בהכרה באמתת מציאות העולם בתוך כל ההסתרה.

¹⁸⁴ וכיו"ב במזמור שיר ליום השבת, דהיינו בשעת השלמת הבריאה וכינונה, כאשר עומדים ומשבחים לה' על שלימות עולמו, נזעקת התמיהה היאך פורחים הרשעים כמו עשב, וכביכול מקולקל הוא ואין נמצא הקב"ה בו, שאינו מתגלה אלא בעמידת העולם בצורתו הראויה ביושר ואמת, וקיום הרשעה הוא כביכול הביטול היותר גדול למציאותו ית', והיינו דבזה מנותקים התחתונים מהעליונים, ואינם מגלמים את מציאות ה' ששמו אמת. והזעקה על זה עצומה מאד.

ותשובת הדבר, שסופם להשמידם עדי עד, ואזי "אתה מרום לעולם ה'", ומתעלה כסא מלכות ה' בעולם, ובילקו"ש שם, "ואתה מרום לעולם ה'", ראה דוד שרבו רשעים כמו עשב ולא אמר הללויה, עד שראה שהם עתידים להשמד, שנא' "יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה" ואז הקב"ה מלך בעליונים ובתחתונים, שנא' "ואתה מרום לעולם ה'".

ובזה מתקיים במלכות דוד "ותרם כראם קרני בלתי בשמן רענן, ותבט עיני בשורי.. צדיק כתמר יפרח.. בחצרות אלקינו יפריחו", והיינו שבמלכות בית דוד ובביאת המשיח ובנין בית המקדש מתרומם קרן האמת בעולם ויושב כסא ה' על מכונו, ובו שלימות התגלות הקב"ה בעולם, ואילו מלכות נ"נ הוא הפך זה. והוא שנאמר במזמור הבא, "ה' מלך גאות לבש", והיינו שע"י השמדת הרשעים וכינון עולם במלכות הצדק, מולך הקב"ה ולובש גאות. ובהכי שוכן בארץ.

¹⁸⁵ רש"י הירש שמות כ"ה כ"ט, וכע"ז באב"ע וברד"ק בזכריה שם, שהשטן היינו כל המפריעים והמקטרגים ושולחי כתבי השטנה, כסנבלט וחבריו, והיינו שבהם התגלם בפועל הקיטרוג שהיה בשמים, והיינו הך, והבן.

עזרא הסופר מרבה חכמת התורה בכל ישראל

(יא) וְאֵנִי עֲזָרָא כְּחֹכֶמֶת אֱלֹהִים דִּי־בִידְרָמְנִי שְׁפִטָּן וְדִינִין דִּי־לְהוֹן דְּאִינִין לְכָל־עֲמָה דִּי בְּעֵבֶר נְהָרָה לְכָל־יְדִיעִי דְּתִי אֱלֹהִים וְדִי לֹא יִדַּע תְּהוֹדִיעוֹן (עזרא ז' כ"ה). מוטעם ה'לא'. ולמי שמכיר את דברי רבותינו, אין הדבר צריך הסבר כלל, שהרי ידוע שעזרא חולל מהפך ממש בכל צורת התורה בישראל, וע"ש זה נקרא 'סופר דברי מצות ה' וחוקיו על ישראל'.

ויש בענינו דברים מבהילים, אשר מוקש הוא למשה רבינו בנתינת התורה. "תניא, רבי יוסי אומר, ראוי היה עזרא שתינת תורה על ידו לישראל, אילמלא קדמו משה. במשה הוא אומר ומשה עלה אל האלהים, בעזרא הוא אומר הוא עזרא עלה מבבל, מה עלייה האמור כאן תורה, אף עלייה האמור להלן תורה. במשה הוא אומר ואתי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים, בעזרא הוא אומר כי עזרא הכין לבבו לדרש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט" (סנהדרין כ"א ב').

והיינו, שעליית עזרא מבבל היתה בחינה מסויימת של נתינת התורה מחדש במובן של גילוי רובדי פנימיותה, ואיהו שמכחו פשטה התורה בכל ישראל להיותה קנינים שלהם ולהשכיל בה, ומפורש הענין בכ"ד בעזרא נחמיה, דההבנה בתורה וכניסתה לתוך לב האדם (בחינת תורה שבע"פ) באה על ידן¹⁸⁸.

והיינו, באשר המכשולות העצומים שהיו בתחילת בית שני, לא בחנם היו, אלא כיון שניתן רשות למשחית, שוב לא בקל אפשר לבנות, והד הקצף שקצף ה' על עמו אכתי היה מורגש בחלל, לכך רבו כמו רבו הסנבלטים וחבר מרעיהם, שהריעו וקלקלו בכל מאי דאפשר, ואכן לא באחת נבנה הבית אלא לאחר ארבע פעמים ששבו ונתעוררו להתחדש ולהתגבר על המכשולים, ומ"מ לולא שגער ה' בשטן ואמר למשחית הרף, לא היתה ידם מצליחה מאומה, לאחר שכבר שלט החורבן והמקטרג ניצח.

והוא הוא שנתנבא זכריה, "ויגער ה' בך הבוחר בירושלים, הלא זה אוד מוצל מאש". וקאי הן על עם ישראל כולו, שאיננו כיום אלא אוד מוצל מאש, והן בפרטות על יהושע, "אמר רבי יוחנן שמונים אלף פירחי כהנה ברחו להם לתוך קלתותים של בית המקדש, וכולהם נשרפו. ומכולם לא נשתייר אלא יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול, שנאמר 'הלא זה אוד מוצל מאש' (יר' תענית פ"ד ה"ה, וכ"ה במדרש איכה).

ולכך מוטעם ה'זה, מצביע הוא עליהם ואומר, ראה נא מה נשאר מהם, אודים מוצלים מן האש שאכלה אותם, על אלה תתאפק ה' תחשה ותעננו עד מאד, וישוב ה'¹⁸⁶ ויגער בשטן ויבחר בירושלים, ומני אז היתה להם תקומה שהלכה וצמחה עד כי ישגו מאד¹⁸⁷.

¹⁸⁶ וראה ב'וישב דוד' שכל נבואות זכריה (ואף שאר נביאים) קאי הן על בית שני, והן על בית שלישי, ובמהותם היינו הך, ובהם הצמיחה לאחר שנטשם, ואין בית שני גאולה שלמה ולא שב הארון, אלא כל מהות בית שני אתחלתא היא לבית שלישי וכנוודע, והבן היטב.

¹⁸⁷ ובאמת התפתחות שבי ציון היתה בריבוי שכמעט לא יאומן, ומכמה אלפים שבאו צמח עם ישראל מחדש לאלפי רבבה, ובמדרש, "אף ערשנו רעננה, מה מטה לפריה ורביה, כך בית המקדש עד שלא נבנה כל הקהל כאחד ארבע רבוא, אבל משנבנה א"ר יוחנן מגבת ועד אנטיפרס ששים רבוא עיירות והיתה כל אחת מוציאה כיוצאי מצרים חוץ משלש עיירות שהיו מוציאות כפלים כיוצאי מצרים, (ילקו"ש שיר השירים רמז תתקפ"ה).

ויעוי' עוד בקונטרס 'וישב דוד' אות ל"ד, שאף לקראת ביהמ"ק הראשון הואץ ריבוי ישראל באופן שלא יאומן, ובעוד בשנים שעברו עד זמן דוד הלכו ונחסרו עד למחצה ממנינים ביציא"מ, לפתע פתאום בימי דוד תוך זמן קצר הכפילו עצמם פי כמה וכמה, ובימי שלמה כבר נאמר עליהם, 'רבים כחול אשר על שפת הים לרוב'. [ובאמת יש בחינה של 'מעין' אף בימינו אנו, למרות קושי השלטון הערל והמתנכר וריבוי עוזבי הדת, הלא בכ"ז קשה לדמיון שמספר היהודים בא"י לפני מאה חמשים שנה, היה כמה אלפים בודדים. ואף רק בשבעים שנה האחרונות הוכפלו יהודי א"י פי עשרה כן ירבו].

¹⁸⁸ ולכך ניתנה תורה בכתב אשורית ולשון ארמית על ידו, וכבר הובא בשם הגר"ז (כתבים מנחות כ"ט א'), דנמצא דמעזרא ואילך הוא שהתחיל דרישת התגין שהוא פנימיות הדברים, דהא אין התגין אלא בכתב אשורית (ולכך משה לא ידע לדורשם, ע"ש). והיינו, שמכאן ואילך ניתנה תורה להידרש, והגיע זמנם של הכתרי אותיות לצאת לאורה. והן הן דברי הפרקי היכלות הידועים.

וענין לשון ארמית נתבאר ב'וישב דוד' אות נ"ז, והוא דהא דאין המלאכים מבינים אותה היינו משום שאיננה קיימת בשמים, אלא כל ענינה כעין שיבוש לשון הקודש, כלומר אופן הדיבור בלשון"ק בניב שנוצר ממילא כשמדברה האדם (וניכר מאד שמשלת מלש"ק). וזה ענין גלות בבל שכידוע משם התנוצצות תורה שבע"פ, שהיא אופן ירידת התורה לארץ שנעשית לצורה טבעית החקוקה בלב האדם, ואיננו כשומע מלמעלה אלא כבר נעשה חלק משפתו ודיבורו שלו, ולכך חזרה וניתנה תורה בלשון ארמית, שכבר הוי בשפתם שלהם תורה.

[שוב מצאתי שכע"ז כ' ר"צ הכהן, "ותרגום הוא מה שבני אדם מפרשים הלשון הקודש להשמעת בני אדם, ונמצא הוא עצמו הלשון הקודש רק בדרך בת קול וקלא דהדרא, שהוא אחורי הקול עצמו דלשון הקודש, והוא קרוב ללשון הקודש כמו שאמרו

תקומת ציון וירושלים בבנין חומותיה ע"י נחמיה

(יב) וַיִּבְנֶה אֶת־הַחֹמָה וַתִּקְשָׁר כָּל־הַחֹמָה עַד־תַּחְצִיחַ וַיְהִי לָבַל לָעַם לַעֲשׂוֹת (נחמיה ג' ל"ח). ענין בניית חומת ירושלים ע"י נחמיה, האריכו בו המקראות, וכל עיקר ביאת נחמיה היתה לתקן דבר זה, ומבואר התם שבזה קמה ירושלים והיתה לעיר, ושוב לאו חרבה היתה ומסורה ביד כל, ואף בזמן שלמה מדגישים המקראות שלצד בניית ביהמ"ק ובית המלך, בנה את חומות ירושלים (מלכים א' ג' א'). ואילו בעת החורבן, זמן הבקעת החומה עת צום לדורות הוא, ואף לאחר שנבקעו חומות ירושלים וחדרו לתוכה ושרפו ביהמ"ק וכל בתי העיר, לא סגי להו לכשדים עד שניתצו מהיסוד את כל חומות העיר (מלכים ב' כ"ה י'). והיינו באשר כל עוד שקיימות חומותיה, שם 'ירושלים' עליה¹⁹⁰.

ובמדרש¹⁹¹ נמנו ז' חנוכות שהיו בעולם, חנוכת ברייתו של עולם, חנוכת משה למשכן, חנוכת ביהמ"ק הראשון, חנוכת ביהמ"ק השני, חנוכת חומות ירושלים ביד נחמיה, חנוכת החשמונאים, והחנוכה לעת"ל ביד מלך המשיח. ומבואר, דלא היה מעשה להגנה גרידא, אלא מקביל לבריאת העולם וחנוכת ביהמ"ק, והיינו שבזה שבה ונתקוממה ירושלים עיר הקודש¹⁹². ובנין ירושלים נושא בקרבו משמעות של גאולה,

ומכאן ואילך פסקה תקופת הנבואה והחלה תקופה החכמה¹⁸⁹, שאמנם אין האדם שומע קול ה' מלמעלה, אולם משכיל לחדור לתורה מלמטה. וזהו ה'הדר קבלוה מאהבה' שהיה בביאה שניה לאחר נס הפורים וכוונתו.

ולכך הוטעם שכל אותם ש'לא' ידעו חוקי התורה, הודיעם עזרא, ולא היו אלו דברים בעלמא בכתב שמסר בידו המלך, אלא באמת זהו כל החפצא של עלייתו, בתורת שהוא 'סופר דברי מצות ה' וחוקיו על ישראל' (ע"ש בעזרא פ"ז). וע"ש נקראת כל התקופה, ואיהו שהעמיד יסודות התורה וחתם כתבי הקודש, ותקן הוא וב"ד (שהם אנשי כה"ג) תקנות רבות לדורות.

וע"ז אמרו חז"ל (סוכה כ' א') שבתחלה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה. ובאמת שכחת התורה באותו הזמן היה באופן שקשה אף לצייר, שהלא מבואר במקראות שאף על ראש השנה וסוכות לא שמעו רוב העם. אולם מכאן ואילך הצליח מעשה עזרא להחיות אור התורה באופן שלא היה מימות משה, ועל אותה השעה נאמר 'ויבינו במקרא ושום שכל', וידועין דברי הפרקי היכלות שמאותו הזמן נמסרו ביד ישראל חדרי תורה וגנוזיה, והדברים עתיקים והאריכות למותר.

בפסחים פרק האשה (פ"ז ב'), והיינו דכל הלשונות נמשכים מלשון הקודש בעת דור הפלגה, והמשכה הראשונה הוא ללשון ארמי שהוא הקלא דהדרא מלשון הקודש עצמו... (דובר צדק דף ע"ב ב').

וראה עוד בזה בהערה הראשונה בחלק א', דדעת רבים דעזרא הוא שסידר הטעמים, ויעו"ש. [עוד בענין אשור ובבל ושייכותם לתורה שבע"פ, ראה אריכות בזה להלן במאמר בענין פזר הבא בזה אחר זה, אות ז' בהערה הארוכה].

¹⁸⁹ והיינו שעזרא הסופר היה הממוצע, הוא שכתב את ספרו וספר דה"י (ואסקיה נחמיה), וחתם את כתבי הקודש והעמיד את כ"ד ספרים במתכונתם, הבו דלא להוסיף עלה, ומאידך בו נפתח תקופת תורה שבע"פ, שמסורה התורה לחכמים כסברת לבם. והוא שהחל לפעול אצל ישראל את השינוי הגדול הזה, לדעת לתרגם את התורה שבכתב לתורה שבע"פ, שחודרת לתוך החיים בכל פרט ופרט, וחידש תקנות גדולות להוסיף תורה וטהרה, ולחבר את ישראל לתורה בכל חייהם.

וז"ל ר"צ הכהן מלובלין (פרי צדיק במדבר פרשת בלק), "ועיקר התייסדות תורה שבעל פה היה בבבל, כמו שאמרו עלה עזרא מבבל ויסדה וכו' הלל הבבלי וכו' רבי חייא ובניו ויסדה, ועיקר התחדשות הוא בתורה שבעל פה, דתורה שבכתב מנוים וספורים אותיותיה.. ועזרא אף שהיה שורשו גם בתורה שבכתב כמו שאמרו עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים, ואיתא (סנהדרין כ"א ב') ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל וכו' נשתנה על ידו הכתב וכו'. מכל מקום היה עזרא מאנשי כנסת הגדולה, שהם התחילו לפשט התורה שבעל פה שאמרו (אבות א', א') עשו סייג לתורה והעמידו תלמידים הרבה".

וז"ל בליקוטי מאמרים, "...ובודאי היה אז הארה בלב כל איש מישראל קבלת כלל התורה, כמו ההארה שהיה במעמד הר סיני, וזה שאמרו ז"ל ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו ונשתנה על ידי הכתב, היינו איכות הגלוי כי הגלוי על ידי הכתב, וכן ראויים לעשות להם נס בימי עזרא וכו' (ברכות ד' א'), כי אז היה גם כן ממש אותה הארה דמעמד הר סיני, דהיינו הארת של גילוי חכמתו יתברך בעולם הזה שזהו יסוד אבא, רק שגרם החטא ולא היה אלא מצד התלבשותו בנוקבא וכו' כמבואר בספר פרי עץ חיים, היינו דלא היו בפועל נסים מפורסמים וקולות וברקים והתגלות אלקות בפועל כמעמד הר סיני, רק שהיה מצד התלבשות בכנסת ישראל בלבבות בני ישראל עצמן, והם מעצמן קיימו הכל בלבבן..".

¹⁹⁰ ולעולם בדיני התורה, בהיות העיר מוקפת חומה, בזה שם 'עיר' בקרבה, והבן, ואכ"מ.

¹⁹¹ פסיקתא תהלים ל'. ונתת כלשונו בחלק א' אות ד' בהערה, יעו"ש. ומדרש זה הובא הרבה בספרים, וכגון ראה מש"כ בביאורו ר"צ הכהן בפרי צדיק מקץ אות ז'.

¹⁹² ובנין חומות ירושלים איננו הכשר מצוה גרידא לבטחון ישראל ולקיום ביהמ"ק, אלא הוא עצמה של ירושלים עיר הקודש, ויעשה בטהרה ע"י עם הקודש ולשמו, הלכך סירב נחמיה שישתתפו בזה זרים, "וְאֶשְׁיֵב אֹתָם דָּבָר וְאָמַר לָהֶם אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הוּא יַצְלִיחַ לָנוּ וְנִנְחֲנוּ עִבְדֵי נְקִיִּים וְנִבְנֶה וְנִלְכֶם אִין־תִּלְקַּה וְצִדְקָה וְזִכְרוֹן בִּירוּשָׁלַם" (נחמיה ב' כ') "מה לכם בבנין חומת העיר הזאת כי אין לכם חלק בה" (רש"י שם).

כ"א). ובכל הוצאת ס"ת בשבת וי"ט אנו מבקשים בלשון דוד, 'אב הרחמים, היטבה ברצונך את ציון, תבנה חומות ירושלים'.

ואכן יום שנשלמה החומה יום גדול היה, ולא בחנם נזכר זמנו בכתובים, והוא בכ"ה אלול (נחמיה ו' ט"ו) אשר בו החל ברייתו של עולם. ומבואר שם שמאותה שעה החלה תקומת ישראל, ומכאן זה החל נחמיה בבדק הבית הפנימי, ויפקוד השוערים המשוררים והלויים, ונאספו בני ישראל לשמוע

והחומות הם הם עצם שמה, ובהכ"י¹⁹³ תורת בנין עיר האלוקים עליה, והבן.

ואף דוד המלך אמר בסיום מזמור התשובה, "הִיטִיבָה בְּרָצוֹנְךָ אֶת-צִיּוֹן תִּבְנֶה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַם. אֲזַ תַּחֲפֹץ זִבְחֵי-עֹדֶק עֹלָה וְכִלְיִל אֲזַ יַעֲלֶה עַל-מִזְבֵּחַךָ פְּרִים" (תהלים נ"א)

והיינו, שבבני החומות הרי קרויה העיר על שמם וחלק להם בקרבה לדורות, שהם כוננו את העיר ירושלים, ואין זו העיר עומדת אלא לישראל עם הקודש, והם בלבד יהיה שמם נזכר עליה, ואין זה מלאכה בעלמא לתועלת הציבור וצרכיו, אלא מלאכה קדושה היא, ובהכי מתקומם עיר ה', ולשמו ממש נבנית העיר. הלכך מעשה נחמיה בבנין חומות ירושלים, יש לו משמעות עצומה. ובמהותו הוא מעשה המסור למשיח הנשלח מאת ה', ראה בהערה הבאה.

ואין בונים את חומות ירושלים וצרכי העיר אלא משיירי תרומת הלשכה (שקלים פ"ד מ"ב), קודש הוא לה', [וי"א דמחמת קדושת חומות ירושלים, באה מהקדש בדק הבית, ולא משיירי הלשכה גרידא, יעוי' תוס' קידושין נ"ד ב' ד"ה 'תרי']. וז"ל הרמב"ם פ"ד מהל' שקלים ה"ח, "אמת המים שבירושלים וחומות ירושלים וכל מגדלותיה וכל צרכי העיר, באין משיירי הלשכה, וגוי שהתנדב מעות לדברים האלו או שהתנדב לעשות עמהם בחנם, אין מקבלין ממנו ואפילו גר תושב, שנאמר, "לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו", ונאמר "ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים".

ודעת ר' יהודה שמאחר שנבנים חומות העיר משיירי הלשכה, אבני ירושלים שנשרו מועלין בהם (קידושין נ"ד א'), ולחד מ"ד אליבא דר"י, מהני לנדור בלשון ככר זה עלי כירושלים, וקחזינן עד כמה יש מקום לומר, דחומות ירושלים מוקדשות ועומדות לשם ה'. ודעת החת"ס (יו"ד סי' רס"ד) דהנותן חומות ירושלים דינו כנותן אבני היכל ועזרות, אשר עובר ב"לא תעשון כן לה' אלקיכם".

¹⁹³ ונעתיק מה שהביא הרד"ק על הפסוק "לְמַרְבֵּה הַמְּשֵׁרָה וְלִשְׁלֹם אֵין-קֶץ עַל-כִּפְסָא דְדוֹד וְעַל-מַמְלַכְתּוֹ לְהַכִּין אֹתָהּ וְלִסְעָדָהּ בְּמִשְׁפָּט וּבְצִדְקָה" (ישעיהו ט' ו'), "למרבה המשרה", המ"ם סתומה בכתוב, וקרי במ"ם פתוחה, ובהפך זה בעזרא המ"ם פרוצים", מ"ם פתוחה בסוף התיבה בכתוב, ויש בו דרש, כאשר יסתמו חומות ירושלים שהם פרוצים כל זמן הגלות, ולעת הישועה יסתמו הפרוצים, ואז תפתח המשרה, שהיא סתומה עד מלך המשיח".

וכבר מצינו כן ברבינו בחיי (בראשית פ' מ"ז), "וכן אמר ישעיה ע"ה, "למרבה המשרה ולשלום אין קץ", ובאה המ"ם סתומה שלא כמשפט, כי משפט המ"ם שבאמצע תיבה להיות פתוחה וזו סתומה, לרמז כי המעלה והמשרה של ישראל הלא היא סתומה בזמן הגלות, ומצינו בעזרא מ"ם פתוחה בסוף תיבה, וזה ג"כ שלא כמשפט, והוא שכתוב, "בחומות ירושלים אשר הם פרוצים ושעריה אכלו באש" (נחמיה ב' י"ג). ואמרו במדרש, שבא הרמז כאשר יסתמו חומות ירושלים שהם עתה פתוחים ופרוצים בזמן הגלות, אז תפתח המשרה שהיא סתומה".

ומבואר, דבניית החומה אינו מעשה בעלמא, אלא כל ענינו של משיח מיתלא תליא ביה. וביאור הדבר הוא, משום דבבניית חומות ירושלים בהכי מתכוננת העיר ועומדת על תילה, ורק כך יש מקום למלכות בית דוד, והוא ענין משיח, היושב על כסא דוד ומחזיר עטרה ליושנה, והוא שאמר הכתוב, למרבה המשרה ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו, להכין אותה ולסעדה במשפט וצדקה, ולא יתכונן כסא דוד אלא כאשר תבנה ותתכונן העיר ירושלים, וזהו בבנין חומותיה. [וראה עוד בחלק א' אות ט' בהערה הארוכה, הרחבה בכל כיו"ב, שבאו במקראות דברים שאינם לפי חוקי הדקדוק והכתיב, ואין הם כפופים לכך, ויעו"ש שנתבאר משמעות צורת המ' סתומה והמ' פתוחה דהכא].

וכבר האריך הגר"ז דמלכות בית דוד כרוכה בעיר ירושלים, והביא מה שאמרו בב"ק צ"ז דמטבע של ירושלים דוד ושלמה מצד אחד וירושלים מצד אחר, ובשמו"ע אע"ג דישנה ברכה בפנ"ע להרמת קרן בית דוד נזכר נמי במטבע ברכת ירושלים "וכסא דוד מהרה לתוכה תכין", משום דזהו צורת ירושלים, ודוד איהו שתיקן ברכת בנין ירושלים שבברכה"ז ומי שלא הזכיר בה מלכות בית דוד לא יצא (ברכות מ"ט), ועוד מבואר כן טובא. וראה עוד בזה בקונטרס 'יושב דוד' אות י' ואילך.

ובקינות אנו אומרים, "עיר המלוכה לדוד ושלמה בנו היית בנויה, והם קדם מכונניך" (קינה ל"ח, 'ציון עטרת צבי'). והיינו ששם נקרא על העיר, הם מכונניה ויוצרי צביונה אשר לעולם מורגש שמקום משכנם היה, ואווירתם ומורשתם נמשכת בה. וה"נ נחמיה אשר שב וכווננה בשנית, הוא החוטר היוצא מגזעם לעמוד תחתיהם ולמלא את אשר החלו לכוון. וכן יהיה לעת"ל, אשר מלך המשיח היושב על כסא דוד ושלמה, הוא אשר יבנה את ירושלים.

וראה לשון הרדב"ז (בספרו מגן אבות), "ורבותינו ז"ל דרשו בה וכו'. והכוונה, כי מלכות בית דוד וחומות ירושלים נתנו ערבון זה לזה שלא תפתח זו עד שתסתם זו, ולא תסתם זו עד שתפתח זו". והן הן הדברים, דהעמדת חומות ירושלים הוא העמדת מלכות בית דוד, וירושלים וכסא דוד היינו הך.

ואכן היה נחמיה בחינת משיח, ומבית דוד הוא, וע"י מעשהו לסתום החומה ולכוון העיר, כונן אף את ההווי הפנימי של החיים היהודיים בעיר, וחתמו כולם על אמנה לקיים דבר ה', ויסר מן העיר את כל קלקלות הגוים ויקדשה לאלוקי המקדש, וממנו תחילת מעשה אנשי כנסת הגדולה, בריבוי תורה שבע"פ ותקנות, וזהו התנוצצות הגאולה העתידה, ויתבאר עוד בארוכה להלן במאמר בענין קרני פרה אות ח' וט' ובהערות שם.

תפארת שלמה וחכמתו הכפולה בדה"י

(יג) "וַיִּגְדֹּלָהּ שְׁלֹמֹה אֶת־כָּל־דְּבָרֶיהָ, וְלֹא־נִעְלַם דְּבָרֶיךָ מִשְׁלֹמֹה אֲשֶׁר לֹא הִגִּיד לָהּ" (דה"י ב' ט' ב'). פסוק זה חוזר על הפסוק במלכים א' הנזכר (י"ג), ומוטעים ה'לא' בתרופה, ונתבאר לעיל. [ולא לחנם חוזר תיאור תקופת שלמה בארוכה כמעט באותו סגנון, והיא היא התקופה של סיהרא באשלמותא וכנודע, שבה הגיעו ישראל לשלמותם, והיה מעין ימות המשיח. ובמעשה מלכת שבא מתבטא הענין ביותר, והוא הענין המסיים ומגדיר את סיפור ימי שלמה¹⁹⁴].

משפט התורה ושופטיה, הפושט בישראל בימי
היושפט, וכל פרשת גדולתו

(יד) "וַתִּשְׁקֹט מַלְכוּת יְהוֹשֻפֵּט וַיִּנָּח לוֹ אֱלֹהֵי מִסְבִּיב" (דה"י ב' כ' ל'). יעוי' שם היטב בכל הפרשה לפני כן. והנה יהושפט זה לאו מלך בעלמא היה, אלא מימות דוד ושלמה, ואחריו עד ימי חזקיהו, כמעט¹⁹⁵ לא היה בדומה לו, הן בצדקותו¹⁹⁶ והן בתפארת ממלכתו. וביחוד נתייחד במקום שנתן לתלמידי חכמים ולכהנים, אשר העמידם בראש ונהג בהם כבוד עצום, ושלח אותם בכל יהודה ללמד חוק ומשפט, והציב מהם בכל הארץ לדון דין אמת, בהדגשה יתירה על העמידה לפני ה' במשפט.

ויעוי' היטב באריכות הפרקים אודותיו בדה"י ב' פ"ז עד פ"כ, ומבואר התם שהיה זה מלכות מיוחדת במינה, ונאמר עליו ויהי ה' עם יהושפט, ויתן חיל בכל ערי יהודה הבצורות, ויתן נציבים¹⁹⁷ בארץ יהודה ובערי אפרים אשר לכד אסא

התורה ולהשכילה מפי עזרא ולחתום אמנה לאלוקי ישראל. וחננכת חומת ירושלים היתה אירוע עצום ומיוחד (ונקבע במגילת תענית ליו"ט), אשר אזי שבו וקידשו את ירושלים בלחמי תודה וראה פרטיו בארוכה בנחמיה פ"ב. ומינה ילפינן דיני קידוש העיר לדורות, יעוי' שבועות ט"ו א'.

ועל אותה שעה נאמר "ויזבחו ביום ההוא זבחים גדולים, וישמחו, כי האלוקים שמחם שמחה גדולה, וגם הנשים והילדים שמחו, ותשמע שמחת ירושלים למרחוק" (שם מ"ג). ואזי נתארגנו כל עניני סדרי ביהמ"ק וסדרי משמרות הכהנים והלויים המשוררים והגזברים וכד', יעו"ש.

ובאותה שעה שנשלמה החומה החיצונה, הבדילו כל בני נכר שנתערבו בישראל, כמבואר שם בכתובים, והקימו עליהם החומה הפנימית, בגזרות וסייגים והרחקות. ובמקום זה נחתמים דברי ימי ישראל בכתבי הקודש, לאחר ששבו ונתבססו בעיר הקודש וקבלו עליהם להחזיק בדת אלוקיהם בכל עוז, ולהיבדל מן כל בני נכר שפשטו ורבו בתוככי הארץ.

ולכך הוטעם היות לב העם להקים החומה, באשר הוא מילתא דכולא בה, ובהכי חייל ביה שם ירושלים ונבנה המבנה הפנימי של ישראל מחדש וישוב אורם להתנוצץ, ומעת שנתנו לב להקים החומה ויהיו לאנשי חיל, החלה ירושלים להתבסס בצורתה האמיתית כעיר האלוקים, ונתבדלה מערי הנכרים שסביבותיה ומן ההתערות בקרבם.

¹⁹⁴ באשר אין בדברי הימים תיאור דברי גנאי שהיו במלכי בית דוד כמו שכ' רש"י, ולשבחם בא, ולכך לא מסופר הירידה שהיתה אח"כ כמו שמסופר במלכים י"א.

¹⁹⁵ ואילו אביו אסא, אף שע"ד כלל היה צדיק ועשה הטוב והישר למאד, בסוף ימיו קלקל בכמה וכמה דברים, ולא דרש את ה', יעוי' דה"י פט"ז. ואין פגמי יהושפט (שהתחבר לאחאב) מתקרבים לשל אביו. ומ"מ תרופה נחשבים שם דבר למלכים הצדיקים, והם אשר ביערו הבמות והע"ז, וכיתת נחש הנחשת.. אפשר בא אסא ולא ביערו, בא יהושפט ולא ביערו? והלא כל עבודה זרה שבעולם אסא ויהושפט ביערום.. (חולין ו' ב').

¹⁹⁶ ובויק"ר אמור ל', "אמר ר' אבין, אין אנו יכולין לעמוד על אפו של דוד, פעמים שקורא עצמו עני פעמים שקורא עצמו מלך, הא כיצד בשעה שהיה צופה ומביט שצדיקים עתידין לעמוד ממנו, כגון אסא יהושפט חזקיה ויאשיה, היה קורא עצמו מלך..". מבואר שנקט הני בתורת המלכים היותר מפוארים שיצאו מבית דוד. (ואכן דוד אסא יהושפט וחזקיה נחלו נצחונות מופלאים מאד, כמבואר במקראות ובדברי חז"ל (ראה להלן בהערה). ואילו יאשיהו נפל במלחמה, משום שענינו כבר בסוד הגלות, וכמשנ"ת ב'וישב דוד' אות נ' יעו"ש). וראה עוד בבראשית רבה ויחי פ' צ"ז, שמנו האנשים הצדיקים שיצאו משבט יהודה, ומן המלכים נמנו דוד שלמה יהושפט יותם וחזקיהו.

עוד ראה מש"כ בעל הרוקח בס' סודי רז"י (ח"א אות ר' משם אלעזר), שד' פעמים הזכיר דוד רוח (רוח נכון חדש וכו'), וד' פעמים נזכר שנשבע לו ה', כנגד ארבעה מלכים, אסא יהושפט חזקיה ויאשיה, שכתוב בהן כדרך דוד אביו. והיינו שנתייחדו משאר המלכים, וכל אחד מהם חידש מידה מיוחדת של מלכות בית דוד. וראה ב'וישב דוד'.

¹⁹⁷ דה"י ב' י"ז ב'. וענין העמדת נציבים (שהם מושלים תחתיו מטעמו) לא נזכר מלבד יהושפט אלא אצל דוד ושלמה, "וַיִּשֶׁם בְּאֲדָוִם נְצִיבִים בְּכָל־אֲדָוִם שֶׁם נְצִיבִים וַיְהִי כֹל־אֲדָוִם עֲבָדִים לְדָוִד" (שמואל ב' ח' י"ד). "וְלִשְׁלֹמֹה שְׁנַיִם עֶשְׂרִי נְצִיבִים עַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל וְכָל־כֹּלֵי אֶת־הַמֶּלֶךְ וְאֵת־בֵּיתוֹ חָדָשׁ בְּשִׁנָּה יְהִי עַל־הָאֶחָד לְכָל־כֶּלֶךְ" (מלכים א' ד' ז'). ולא שייך אלא במלכות רבת עוצמה. (ובסוף ימי בית שני היה להפך, שהיה ביהודה נציב רומאי, וכענין 'לאום מלאום יאמץ').

ויהי יהושפט הולך וגדל עד למעלה²⁰², ואף שריו נמנו בשמותיהם ובפקודיהם²⁰³, באופן שלא מצינו אצל שאר המלכים מימי דוד ושלמה. ופחד ה' שרר על הארצות אשר מסביבו ויעלו לו מנחה²⁰⁴. וישלח שריו וכהניו בכל הארץ

אביו¹⁹⁸, ויכן ה' את הממלכה בידו¹⁹⁹ ויהי לו עושר וכבוד לרוב²⁰⁰, ויגבה לבו בדרכי ה'²⁰¹. וכל אלו תיאורים מופלגים ויחודיים למאד.

¹⁹⁸ והיינו שהשלטון הרחב שהשיג אביו, בא לידי ביסוס והתייבבות ברת קיימא, שלא היה זה מעשה כיבוש פרטי, אלא מעתה ואילך אכן חלק ממש מממלכתו הוא לכל דבר, וזה ענין הנציבים, שמושלים מטעמו במקומות אלו. [הרבה כובשים היו בעולם, אולם ללא יכולת להחזיק בשלטון המקום, אין לזה משמעות רבה. וגדולה מלאכה זו, ממלאכת הכיבוש עצמה].

¹⁹⁹ "וַיִּלְכֹּן יִקְוֶה אֶת־הַמֶּמְלָכָה בְּיָדוֹ וַיִּתֶּנּוּ כָל־יְהוֹדָה מִנְחָה לַיהוֹשָׁפָט וַיְהִי־לּוֹ עֹשֶׂר וְנִכְבֹּד לְרָב" (דה"ב י"ז ה'). ולשון כע"ז נמצא לגבי שלמה, "וְהַמֶּמְלָכָה בְּכֹנֶה בְּיַד־שְׁלֹמֹה" (מלכים א' ס"ב). והיינו, שהיתה המלוכה מכוננת ויציבה ביותר בשלטון מוחלט אשר חננו אלוקים, ואין איש פוצה פה כנגדו.

²⁰⁰ ונחשב יהושפט לשם דבר של עושר המביא טוב, ובשמו"ר משפטים פרשה ל"א, "יש עושר שהוא עושה רע לבעליו ויש עושר שעושה טוב לבעליו, עושה רע לבעליו זה עושרו של קרח. ושהוא טוב לבעליו זה עושרו של יהושפט שנא' "ויהי ליהושפט עושר וכבוד לרוב" (דה"ב י"ח), ומה היה לו יצעק יהושפט וה' עזרו..".

²⁰¹ ונעתיק מש"כ בזה בקונטרס 'וישב דוד' אות ה', לאחר שנתבאר שם שכל מהות מלכות בית דוד היא דלית ליה מגרמיה כלום, וכל עוצמתם מבוטלת להקב"ה. "הוא שנאמר על יהושפט "ויגבה לבו בדרכי ה'", ענין גנות הגאווה הוא בסתירתה להקב"ה, שמעמיד עצמיותו וקיומו במרכז תחת הקיום האמיתי, ולכך אין הקב"ה יכול לשכון עמו כביכול, אך מי שביטל עצמו כליל לפניו ית' ולפני נושאי שמו, כדאמרינן שילהי מכות "ואת יראי ה' יכבד זה יהושפט מלך יהודה, בשעה שהיה רואה תלמידי חכמים היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי מורי מורי" אזי אין גאוותו גאוות עצמיות, אלא אדרבה בו מתגלם ה' מלך גאות לבש, וישיבתו לפני ה' אינה ישות נפרדת אלא הוא הוא כסא ה'.

ובדבר זה נתייחדו היושבים על כסא דוד, שמתוך ביטולם המוחלט, אף גאוותם והנהגתם בשררת מלכות, כולו ויגבה לבו בדרכי ה' היא, ומאותו הטעם שדוד בעוסקו בתורה מעדן עצמו כתולעת, מבטל את קיומו בפני התורה לחלוטין עד שכולו כלי קיבול רך המעוצב לפי התוכן שנכנס בו, כאשר יוצא למלחמה באויביו מקשה עצמו כעץ, וכביכול תוססת בו בחינת ה' איש מלחמה ואין איש שיעמוד בפני תוקפו, שכן בפני תוקף ה' הוא עומד".

²⁰² "ויהי יהושפט הולך וגדל עד למעלה ויבן ביהודה ברינות וערי מסכנות" (שם י"ז י"ב). ומי שמצינו אצלם לשון כעין זו הם דוד ושלמה, "וַיַּדַּע דָּוִד כִּי־הֵכִיֵּן יִקְוֶה לְמֶלֶךְ עַל־יִשְׂרָאֵל כִּי־נִשְׁאַתְ לְמַעַלְהָ מַלְכוּתוֹ בְּעֶבֶר עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל" (דה"ב א' י"ד ב'). "וַיַּגְדֵּל יִקְוֶה אֶת־שְׁלֹמֹה לְמַעַלְהָ לְעֵינָיו כָּל־יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן עָלָיו הוֹד מַלְכוּת אֲשֶׁר לֹא־הָיָה עַל־כָּל־מֶלֶךְ לְפָנָיו עַל־יִשְׂרָאֵל" (שם כ"ט כ"ה). "וַיִּתְחַק שְׁלֹמֹה בַן־דָּוִד עַל־מַלְכוּתוֹ וַיִּקְוֶה אֱלֹהֵיו עֲמֹ וַיַּגְדֵּלְהוּ לְמַעַלְהָ" (דה"ב א').

²⁰³ ולא נמצא כן אלא בשלמה ודוד וחזקיהו, והיינו שבא לתאר את שלימות תפארת ממלכתם והנהגתם. וימי יהושפט יש בהם דמיון לתקופת שלמה, כפי שעולה ברור מן המקראות.

²⁰⁴ "וּמִן־פְּלִשְׁתִּים מִבְּיָאִים לַיהוֹשָׁפָט מִנְחָה וְכֶסֶף מִשְׁאָ גַם הָעֲרֵבִיָּאִים מִבְּיָאִים לוֹ צֶאֱן אֵילִים שְׂבַעַת אֶלְפִים וְשִׁבְעָה מֵאוֹת וְתִשְׁעִים שְׂבַעַת אֶלְפִים וְשִׁבְעָה מֵאוֹת" (דה"ב י"ז י"א). והנה ענין העלאת מנחה איננו לחלוק כבוד בעלמא, אלא מהותו הכרה בעבודת למי שמביאים לו, אשר הוא אדון להם אשר חלק לו באשר תחת ידם, ובתורת הכי תבוא המנחה, להצהיר ולהגדיר את כפיפותם, מסורים אנו בידך, חלקך אנו. ומגדיר בזה את כל היחס והמעמד אשר ביניהם.

והוא ענין מעשה יעקב לעשיו בחזרתו לא", "וְנִאֲמַרְתָּ לְעֵבֶדְךָ לְיַעֲקֹב מִנְחָה הוּא שְׁלֹחָה לְאֲדֹנָי לְעֵשָׂו" (בראשית ל"ב י"ט), והיינו שזה כל מהות שליחת המנחה, שכלפי חוץ מכופף עצמו יעקב לעשיו. (והוא הוראה לדורות כיצד צורת עמידת ישראל בפני בני עשיו וכנודע). ואף אחי יוסף אשר ביקשו לרצותו ולמנוע מלהעלות על דעתו שזוממים המה רע, הביאו לפניו מנחה כעצת יעקב, "וַיָּבִיאוּ לוֹ אֶת־הַמִּנְחָה אֲשֶׁר־בָּיָדָם הַבִּיטָה וַיִּשְׁתַּחֲוּ־לוֹ אַרְצָה" (שם מ"ג י"א), והמנחה וההשתחויה חד הם, וזהו התקיימות חלום יוסף, והבן.

ובכל מקום שבא בכתובים מנחה, מקביל לביטוי עבדות, "וּשְׁלֹמֹה הָיָה מוֹשֵׁל בְּכָל־הַמֶּמְלָכוֹת מִן־הַנְּהָר אֲרָץ פְּלִשְׁתִּים וְעַד גְּבוּל מִצְרַיִם מִגִּשְׁתִּים מִנְחָה וְעֹבְדִים אֶת־שְׁלֹמֹה כָּל־יְמֵי חַיָּו" (מלכים א' ה' א'). "וַתְּהִי מִזֶּמֶר לְדָוִד לְעֹבְדִים נִשְׁאֵי מִנְחָה" (שמואל ב' ח' ב'). ועוד כיו"ב. וכן מצינו להפך, דכאשר עלה מלך אשור על מלכות ישראל, העלה לו הושע בן אלה מנחה, וכאשר חדל מלך נחשב מרד (מלכים ב' י"ז).

והלא זהו משמעות הבאת המנחה לפני ה', כמעשה קין והבל, וכן לדורות בבית המקדש. וזהו מעצם הגדרת הכהנים והלויים, שמביאים המנחה לפני ה' ועובדים אותו, "וַיֵּשֶׁב מִצְרָף וּמִטְהַר הַכֶּסֶף וְטָהַר אֶת־בְּנֵי־לֵוִי וְזִקְקָ אֶתְּם כְּהֹנָה וְכִכָּסֹף וְהָיוּ לְיִקְוֶה מִגִּשְׁתִּים מִנְחָה בְּצִדְקָה" (מלאכי ג' ג'), ואזי נשוב ונהיה חלק ה', והתרצה לנו לקבל מנחתנו, והיינו בתורת שעבודותינו תבוא לרצון לפניו "וְעֲרַבְהָ לְיִקְוֶה מִנְחָתָה יְהוֹדָה וַיְרוּשָׁלַם כִּי־יָמֵינוּ עוֹלָם וְכִשְׁנֵים קַדְמִינִיּוֹת" (שם ד').

מבאר שבע' עד ה' אפרים²⁰⁶ וישיבם אל יקוק אלהי אבותיהם" (שם י"ט ד'), ויעמד שופטים בכל ישראל ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עשים כי לא לאדם תשפטן כי ליקוק ועמכם בדבר משפט" (שם י"ט ו').

ויהי אחרי כן, באו עליו המון רב מבני מואב ועמון, ויש בדה"י תיאור כה פלאי של המלחמה, עד שכמעט אפשר לומר, שמימות דוד ושלמה ועד חזקיהו לא היה הנהגה כה גלויה בכל מובן שהוא²⁰⁷. (ובבחינה מסויימת אף בימי דוד לא היה

ללמד ספר התורה, "ובשנת שלוש שלח למלכו שלח לשרי לבן חיל ולעבדיו ולזכריה ולנתנאל ולמכיהו ללמד בערי יהודה, ועמם הלויים, ועמם אלישמע ויהורם הכהנים. וילמדו ביהודה ועמם ספר תורת יקוק ויסבו בכל ערי יהודה וילמדו בעם" (דה"ב י"ז)²⁰⁵.

ולאחר שיצא למלחמה עם אחאב וכמעט נהרג בה, הוכיחו ע"ז הנביא, מיד וישב, יהושפט בירושלם וישב ויצא בעם

ולעולם מנחה הולכת יחד עם ראיית פניו והשתחויה לפניו. "הבן ליקוק משפחות עמים הבן ליקוק כבוד ועז. הבן ליקוק כבוד שמו שמו מנחה וגאון לתצורתיו. השתחוון ליקוק בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ" (תהלים צ"ז ט').

ולא נזכר בכתובים שהביאו מנחה מן הגוים אשר סביבותיהם לפני מלכי בית דוד, אלא לדוד ושלמה, יהושפט, וחזקיהו (דה"ב ל"ב). וכולם התנשא מלכותם מאד.

[ואמנם אף בעוזיהו (בימים שדרש אלוקים) ויותם, שאף הם התנשא מלכותם, הביאו להם בני עמון מנחה ומס (דה"ב כ"ו-כ"ז). אולם שם משמע שבא בכפיה, ואילו שלמה יהושפט וחזקיהו, התנשאו מכח עצמם, שיצא שמם לתפארת בכל הגוים, שהקב"ה שוכן בקרבם ויש להם חכמה והנהגה מיוחדת (כי היא חכמתם ובינתם לעיני העמים), ולא מכח גבורתם ומלחמתם גרידא.

ולכך עמים רבים ראו זכות לעצמם להביא להם מנחה, וכענין מלכת שבא, והוא התכלית המעודדת בימות המשיח. "מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו מלכי שבא וסבא אשכנז יקריבו. וישתחוון לו כל מלכים כל גוים יעבדוהו. כי יציל אביון משוע ונעלי ואין עזר לו. ויתברכו בן כל גוים יאשרוהו" (תהלים ע"ב יעו"ש), והבן. ומנחה שענינה מס וחובה, לעומת מנחה הבאה מרצון, הוא ענין אחר לגמרי. (ובאמת אף בדוד היה יותר בבחינת עבדים נושאי מנחה, ובשלמה היה בחינת מגישי מנחה)].

והדבר כמעט מפורש במקראות, שמכח ששלח יהושפט את שריו וכהניו ללמד את ספר התורה בכל העם, התנשא מלכותו והביאו לו העמים אשר סביבותיו מנחה. והוא הראשון שנהג כן ובהמשך אף בעצמו סובב בכל ממלכתו ללמד תורה ולהעמיד שופטים כמפורש במקראות (דה"ב פי"ט), לכך הוא הראשון מימי שלמה שהעלו הגוים לפניו מנחה. וראה בהערות הבאות.

²⁰⁵ וזהו דבר שלא נמצא בכל מלכי ישראל, שישלחו ללמד התורה והמשפט בכל העם בכל מקומות מושבותיהם, וע"ז ביסס את מלכותו, באשר לעולם בכתובים השנה השלישית למלכות היא השנה שבה חשיב המלך מוחזק ומתכוננת מלכותו, והוא מבואר בכ"ד (כגון ראה בדה"י גבי רחבעם, וע"ע וישב דוד הערה 124) ואכ"מ. וכ"ה לשון המדרש, כיון שהוחזק במלכות וכו', ראה בהערה הבאה.

ומשמע להדיא בכתובים, דמכח זה היה פחד ה' על כל סביבותיו, והעלו לפניו מנחה. "וילמדו ביהודה ועמם ספר תורת יקוק ויסבו בכל ערי יהודה וילמדו בעם. ויהי פחד יקוק על כל ממלכות הארצות אשר סביבות יהודה ולא גלחמן עם יהושפט. ומן פלשתים מביאים ליהושפט מנחה וכסף משא גם הערביאים מביאים לו צאן אילים שבעת אלפים ושבע מאות שבעת אלפים ושבע מאות".

ואכן לדורות נחשב יהושפט לדוגמא ומופת בכבוד תלמיד חכם. "ואת יראי ה' יכבד", "זה יהושפט מלך יהודה, שבשעה שהיה רואה תלמיד חכם, היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי, מורי מורי" (שילהי מכות, והובא ברמב"ם פ"ב ממלכים ה"ה, כמופת להנהגת המלך). והיינו, שאף מעבר ללימוד מסויים, מכח יהושפט פשטה התורה בכל העם, וילמדם להוקיר ולהעריך את התורה, שהם הם הראשים, ואף המלך עיניו להם נשואות. [וראה בבמד"ד פרשת פינחס פרשה כ"א, "וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט" (מלכים ב' ג' י"ב), למה לא נאמר כאן ביהושפט מלך, להודיע ענותנותו של אותו צדיק, שלא רצה לירד לפני הנביא (אלישע) בבגדי מלכות אלא כחבר הדיוט"].

וכה היה דברו לעם היושב בירושלים. "והנה אמר יהוה כהן הראש עליכם לכל דבר יקוק", ומשמע שמינהו על העם להנהיגו בתורת הראש, להורות דבר ה' ומשפטיו, ומהפסק הטעמים נראה שאינו נקרא 'כהן הראש' (שהוא הכינוי לכה"ג בכתובים), אלא 'הראש עליכם' (ועכ"פ תרתי משמע), וממעשי יהושפט השורש למנות ת"ח כראשי העם, ופוסקי ההלכה היו למנהיגיו וגדוליו. והוא אשר דרשו חז"ל, שנזכר שמו לדורות למופת בענין זה.

²⁰⁶ ומבואר דהיה לו שררה לילך אף בהר אפרים, ויש שפירשו בזה שהיה מכח שנתחבר לבית אחאב, וכמעט נשתתפו הממלכות, וניצל את השפעתו לטובה. וראה בזה לעיל אות ז' ובהערות שם. אמנם בפשוטו היינו הערים שלכד אביו באפרים.

²⁰⁷ וגם סיפור נצחון אביו אסא על הכושים (פי"ד), שאף הוא פלאי, איננו מתקרב כלל לתיאור מלחמת יהושפט.

ובפסחים ק"ט א', "כל כסף וזהב שבעולם יוסף לקטו והביאו למצרים.. וכשעלו ישראל ממצרים העלוהו עמם.. בא שישק מלך מצרים ונטלו מרחבעם, שנאמר ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים, ויקח את אוצרות בית ה'

נרגשת לפני הקב"ה (הובא כלשונה שם ו'–י"ב), בחצר החדשה²⁰⁹, וכך סיים תפילתו נוכח כל ישראל²¹⁰, "נעתה הנה בגי' עמון ומזאב, ונהר שער אשור לא גתה לישראל לבוא בהם בבאם מארץ מצרים כי סרו מעליהם ולא השמידום."

כמותו, שהלא מלחמת דוד היתה יותר בדרך הטבע, ורק מעשה חזקיהו וסנחריב פלאי מזה, וראה בהערה להלן).

וכך מסופר שם, ויקרא יהושפט צום²⁰⁸ ויקבוץ את כל יהודה לבקש מה' בביהמ"ק, ויעמוד לפני כל ישראל וישא תחינה

ואת אוצרות בית המלך, בא זרח מלך כוש ונטלו משישק, בא אסא ונטלוהו מזרח מלך כוש, ושיגרו להדרימון בן טבריון, באו בני עמון ונטלו מהדרימון בן טבריון, בא יהושפט ונטלו מבני עמון, והיה מונח עד אחז."

וראה ב'וישב דוד' (אות מ"ג) שאין כאן עסק בכסף גרידא שעבר מיד ליד, אלא בענין מהותי של כח המלוכה בעולם, וכל אחד הנזכר היה כסאו מרומם בשעתו. ועכ"פ נמצא דיהושפט הוא אשר נטל תפארת המלוכה והשיב הכסף והזהב שבבית ה' ובית המלך, כפי שהיה בזמן שלמה, ולא היה כאביו שלא נתקיים בידו, אלא מכוחו המשיך לדורות הרבה, עד ימי אחז. והבן.

²⁰⁸ הוא דבר שלא נמצא כמעט בשאר מלחמות ישראל, גם כאשר היו בסכנה גדולה. וכנראה שהיה כאן מלחמה שלא היתה בשאר מקומות, וראה בהערות להלן.

ומי שאצלו מצינו כה"ג, הוא גבי שמואל במצפה, שקראו צום על כל ישראל לפני ה'. וענין צום הוא לשוב בתשובה ולהתוודות ולהתפייס לפניו יתברך. "וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי יקוק. ויאמר שמואל אל כל בית ישראל לאמר אם בכל לבבכם אתם שבים אל יקוק הסירו את אלהי הנכר מתוככם והעשיתם ונהלנו לבבכם אל יקוק ועבדתו לבדו ויצל אתכם מיד פלשתים. ויסירו בני ישראל את הבגלים ואת העשיתם ויעבדו את יקוק לבדו. ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפה ואתפלל בעדכם אל יקוק."

ויקבצו המצפה וישאבו מים וישפכו. לפני יקוק ויצמו ביום ההוא ויאמרו שם חטאנו ליקוק וישפט שמואל את בני ישראל במצפה" (שמואל פ"ז). ואכן מכאן הושיעם ה' מיד פלשתים כל ימי שמואל, ע"ש. והיה זה מפנה משמעותי בכל מצב ישראל. [עוד מצינו בימי פלגש בגבעה, לאחר שניגפו ישראל לפני בנימין, שצמו ובכו לפני ה', ואזי נענו (שופטים כ' כ"ו)].

²⁰⁹ ודרשו חז"ל (פסחים צ"ב א'). 'מאי חצר החדשה, שחידשו בו דבר ואמרו, טבול יום לא יכנס במחנה לוי', "חצר חדשה זה הר הבית, וקראו לה חדשה מפני חידוש שחידשו והוסיפו על קדושתו בו ביום ואמרו טבול יום לא יכנס לה (רש"י), והיינו, שבאותה שעה היה התחדשות והתקדשות בכל היחס בין הקב"ה לישראל, ומכאן זה חידשו שמי שיש בו אף לתא דטומאה, כטבול יום שטבל ונטהר ברם אכתי לא נתחדש יומו ולא פקע שם טומאתו לגמרי, אינו ראוי לעמוד לפניו יתברך. ולכך היה דוקא בזמן תפילת יהושפט לפני ה' שיופיע עליהם להושיעם. והבן.

ובאמת זהו שורש כח התקנות חכמים, אשר כבר החלו באלף שנות הנבואה, וכענין תקנת שלמה לעירובין ולנטל"י, וידוע שבדבר זה מתבטא שהתורה חדרה לישראל, אשר מרצונם מחדשים בה גזרות וקובעים גדריה. והלא לאחר ימי שלמה יחיד הוא יהושפט מבין מלכי בית דוד שמצינו לו מחדש תקנות. וראה עוד ברמב"ם פ"ב מהל' שגגות ה"א, שהביא מה שלמדו בגמ' מאותו מעשה, דשבט אחד איקרי קהל (ואמנם בגמ' בהוריות ה' ב' נדחה, ויעוי' בנו"כ שם). ובאמת אף קנין אגב נלמד ממעשה יהושפט בנתינתו לבניו את הערים בצורות וכו' (קידושין כ"ו א'). וגם אם הוא מדרבנן, שורשו התם. וכן למדו ממנו כיצד צריך לכבד ת"ח (שילהי מכות), ושאר מלך ישראל מחוייב בזה (רמב"ם פ"ב מהל' מלכים), ושמותו להנות משחיטת מומר לעכו"ם (חולין ד' ב').

[למאמר נאה שמסכם את התקנות וכן ההנהגות החדשות של מלכי ישראל באלף שנים הללו, יעוי' שו"ת ציץ אליעזר כ"ב כ"ט. והם ע"י משה, יהושע, דוד, שלמה, יהושפט, חזקיהו, עזרא, נחמיה. ואלו המה אשר חידשו את צורת ישראל וקבעוה לדורות].

וע"ד הפשט, יש מקום לפרש, דענין החצר החדשה היינו, דהלא בפרק הקודם כתיב "וגם בירושלם העמיד יהושפט מן הלויים והכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט יקוק ולריב וישב ירושלם. וכל ריב אשר יבוא עליכם מאחיקם הישבים בעריהם בין דם בין תורה למצוה לחקים ולמשפטים והזרתם אתם ולא יאשמו ליקוק. ושטרים הלויים לפניכם חזקו ועשו ויהי יקוק עם הטוב", ומיד "ויהי אחרי כן" היתה זאת המלחמה, וכפה"נ בנה יהושפט לסנהדרין ושוטרים שחידש חצר ולשכה לפני ה', ולפניה עמד בתפילה.

והיינו, משום דמסתימת הדברים דלא פורש מהי חדשה, נראה שנחשב מפורש ועומד, ומסתבר דקאי עמש"כ לעיל. ואין אנו יודעים בדיוק מה חידש יהושפט בהעמדת השופטים והשוטרים בירושלים שלא היה לפניו, אולם הכתובים מפורשים באר היטב שהיה במעשהו מהפכה גדולה, וסברא הוא שבנה להם בית לפני ה' אשר שם מקומם כמבואר ר"פ שופטים, או שחידש את לשכת הגזית, והרחיבה וכיו"ב.

וזהו עומק דברי חז"ל שחידשו בה דבר, והיינו שתקופת יהושפט היתה חידוש ותוספת קדושה בעמידת ישראל לפני ה', וזהו ע"י שהושיב שופטים כהנים וזקנים לדון בדבר ה' באופן שלא היה לפניו, וממילא גזרו ותקנו תקנה להוסיף בקדושת המקום ובצורת ביאת ישראל לפני ה', ומכאן זה בא יהושפט בתפילתו.

²¹⁰ "וכל יהודה עומדים לפני ה', גם טפם נשיהם ובניהם". וזהו מאורע עצום ונדיר, והלא אף בימי דוד ושלמה מוזכר בדר"כ שאספו את זקני ושרי ישראל ראשי המטות וכד', ולא נתפרש שאף הטף והנשים בכלל (ואדרבה אמרו חז"ל שבשובם כ"א מצא אשתו בטהרה וכו'), ורק בקיום מצות הקהל מצינו שבאים.

באותה השעה נחה רוח ה' על נביא מן הלויים המשוררים בני אסף אשר בתוך הקהל, ויאמר, "כה אמר ה' לכם, אתם אל תיראו.. כי לא לכם המלחמה, כי לאלוקים.. התייצבו עמדם וראו את ישועת ה' עמכם.. מחר צאו לפניכם וה' עמכם".

מיד השתחוה יהושפט וכל הקהל עמו לפני ה' אשר הופיע עליהם²¹³ במידת טובו לאלתר ונענה לתפילתם והתגלה

והנה הם גמלים עלינו לבוא לגרשנו מירשתך אשר הורשתנו²¹¹. אלהינו הלא תשפט בם כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה הפא עלינו ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו²¹².

²¹¹ מבואר, שהיה כאן מלחמה מיוחדת, שלא באו ליתנם למס עובד (כדרך המלחמות באותו הזמן), אלא לגרשם מהארץ הנבחרת (וידוע שעד ימי סנחריב שבלבל העולם, לא היה מקובל בעת נצחון לסלק העם מאדמתו ולגרשו, אלא לעשותם לעבדים נושאי מנחה, וכן נראה במקראות).

והיינו בתורת שבני עמון ומואב והר שער, אינם אויבים בעלמא כבני כנען מדין וכוש, אלא חלק להם בארץ, כמבואר להדיא בפרשת דברים פ"ג, "אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, כי לא אתן לך מארצו ירושה כי לבני לוט נתתה ירושה, האמים ישבו בה לפני עם גדול ורב ורם כענקים.. ובשעיר ישבו החורים לפני בני עשיו יירשום וישמדם מפניהם וישבו תחתם כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו אשר נתן ה' להם.. וקרבת מול בני עמון.. כי לבני לוט נתתה ירושה.. עם גדול ורב ורם כענקים, וישמדם ה' מפניהם, וירשום וישבו תחתם". והיינו, דבזכותו דלוט אביהם ההולך עם אברהם, קיבלו אף הם חלק סביבת א", כאשר עשה ישראל. וכן בני עשיו חלק להם בארץ, עד יום שעלו מושיעים לשפוט את הר עשיו, ואזי יזכה ישראל בארץ עשרה עממים שזכה בהם אברהם, שהם חלק עמון מואב ואדום (ב"ב נ"ו א').

ועמון מואב ויושבי הר שער הללו, נועצו לב יחדיו וכתרו ברית, אמרו נירשה לנו את נאות אלוקים, ולא יזכר שם ישראל עוד. והיינו בתורת שהם הם הנבחרים, הם הם ממשיכי דרך אברהם האמיתית, הראויים לרשת ארצו ונחלתו המובטחת לו. ואף ראשית גוים עמלק בן עשיו נלוו עמם, כמבואר שם ברש"י דנתחפשו לעמונים ובאו, היו זרוע לבני לוט סלה.

וכל אלו הם הם שיבבי בישא דירושלים שעמדו קוצים לישראל כל ימיהם, והרחיקתם תורה בכח יתר מכל האומות ואף אסרה לדרוש שלומם, ולאורך כל הדרך אנו מוצאים שניסיון ההתחככות של ישראל עמם הוא, (ומשום שעל אף שפלותם היה להם זכות ומורשה מאבות, ומהם באו הפרדות הטובות שנתבררו, אלא שניצלום לרעה וירדו מכל אומה) ונת' במק"א.

ולכך היה נדרש כאן תפילה מיוחדת, שהיה כאן דין בין ישראל לאומות מיהו הנבחר, וזהו יום שבאו לעמק יהושפט להישפט עמנו ולתבוע ירושתנו, וכנגדם עמד יהושפט, אשר מכוחו עמדה צורת ישראל בקיום משפטי התורה והעמדת שופטיה, ובמלחמה זו עמדה למבחן הבחירה בממלכתו, ומכח מעשיו שפט ה' בין ישראל לגוים, ושב ובחר בישראל והראה לכל אצל מי שורה שמו. ואכן מעשה יהושפט בהעמדת השופטים מסתיימים במילותיו "חֲזַקוּ וְעֲשׂוּ וְיִהְיֶה יְקֹוֹם עִם הַטֹּב" (ספי"ט), ומיד אח"כ, "וְיִהְיֶה אַחֲרֵיכֶן בְּאֵן בְּנֵי מִזְאֵב וּבְנֵי עֲמֹן" (תחילת פ"כ). וכאן התגשמו דברי יהושפט, ויהי ה' עם העם הטוב האמיתי.

והן הן הדברים שאמרו במדרש שיה"ר א', "אֲשַׁכֵּל הַכֶּפֶר | דֹּדִי לִי בְּכַרְמִי עֵין גִּדִּי", "אשכול, זה הקדוש ברוך הוא, איש שהכל בו, הכופר, שכפר באומות העולם והודה בהן בישראל, ואימתי כפר באומות העולם הוי אומר במלחמת יהושפט, הה"ד ויהי אחרי כן באו בני מואב ובני עמון ועממהם מהעמונים על יהושפט למלחמה, את מוצא ישראל באים מכחו של אברהם, ועמון ומואב באים מכחו של לוט, אלו עושין מלחמה עם אלו ונפלו אלו ביד אלו, ויהושפט עזרו אלהיו ונצח, הוי שכפר באומות העולם.. מה עין גדי שנאמר להלן, במלחמת יהושפט הכתוב מדבר, אף כאן במלחמת יהושפט הכתוב מדבר. אמר רבי לוי בר זכריה מה אם בעולם הזה שכתוב בהקב"ה "כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא", כפר באומות העולם והודה בישראל, לעתיד לבא שנמשל כטל שנאמר "אהיה כטל לישראל" (הושע י"ד), על אחת כמה וכמה".

²¹² ומצינו שהיה לו כח עצום של תפילה, ראה רש"י פ' וזאת הברכה, "שמע ה' קול יהודה", תפלת דוד ושלמה, ואסא מפני הכושים, ויהושפט מפני העמונים, וחזקיה מפני סנחריב. "ואל עמו תביאנו", לשלום מפני המלחמה. "ידי רב לו", יריבו ריבו וינקמו נקמתו. "ועזר מצריו תהיה", על יהושפט התפלל על מלחמת רמות גלעד, "ויזעק יהושפט וה' עזרו" (דה"ב י"ח ל"א). ומקור דברי רש"י במדרשים שם.

ומבואר עוד במדרשים ובזוה"ק, דכאשר הלך יהושפט עם אחאב למלחמה, נגזר עליו מיתה, ואיתא במדרשים שלא היה חסר אלא התזת הראש, אלא שזעקה זו הצילתו, והכירו ארם שאיננו אחאב וסרו מאליו. [ובאמת זהו פשטא דקרא של דברי הנביא שהוכיחו לאחר מכן, "הלרשע לעזור.. ובזאת עליך קצף מלפני ה'", והיינו שנגזר עליו מיתה משום שנתחבר לאחאב, וזה משמעות קצף מלפני ה' במקראות. ואף מכאן השורש למה שאמר חזקיהו שמקובל לו מבית אבא, אפי' חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל יתיאש מן הרחמים].

ושורש הדבר בכח דוד, אשר נתייחד מאד בכח תפילתו וכענין תחנונים ידבר רש, ואין לך רש יותר מדוד, ולדידיה מסור, ואף בניו אחריו מיוחדים בדבר זה, להטיל כל ידם על ה', בהעדר יחוס כח לעצמם כלל. וראה עוד ב'וישב דוד'.

²¹³ ענין השתחויה הוא בעת הופעת ה' הנמצא בקרבנו להתבטל כלפיו כמאן דליתא, שכל הקיום איננו עצמי אלא ממנו הוא, וביותר כאשר נראה לעין שהקשיב ויענה בפי נביאו, ויבאו עלינו להשפיע חסדו, וכענין שמצינו אצל אליעזר מיד שראה שעוד לא כילה לדבר נענה ה' לתפילתו וגמל עמו ועם אדונו חסד, ונחשב להופעת ה' לפנינו, הלכך מיד השתחוה בהודאה. וראה בזה במאמר בענין שלשלת אות ב'.

איש ברעהו, ויהודה בא למקום המלחמה, והנה כולם פגרים מתים, וישללו השלל ג' ימים, וביום הרביעי באו לעמק ברכה ויברכו את ה', וישבו ירושלימה בשמחה ובכלי זמר, ויהי פחד אלוקים על כל הארצות, בשמעם על מלחמה מופלאה כזו²¹⁶, בו לא נזקקו ישראל לכל הרמת יד, באשר ה' נלחם להם בשלימות. [יש בלשונות הכתובים שם הקבלה ברורה למעשה קריעת ים סוף, וית' בהערות²¹⁷].

בפניהם להשיב להם בפי נביאו, ויקומו הלויים להודות לה', ובעת צאתם למלחמה העמיד יהושפט משוררים ומהללים להדרת כבוד ה' היוצא לפניהם להלחם להם.

ואכן מיד בעת שהחלו להלל²¹⁴, יצא ה' לפניהם²¹⁵ ונלחם להם בלי שינקפו אצבע פשוטו כמשמעו, ובשגגה הכו בני עמון ומואב זה את זה ממארכים שהטמינו, וישמידו עד חרמה

ויש בה בהשתחויה ענין הודאה, שמעמיד עצמו שממנו מקבל את קיומו, ולכך בשעה שאומרים בתפילה "מודים אנחנו לך", כורעים לפני ה', אף בעלינו לשבח שמודים לו על היותנו עמו והוא אלקינו, הרי אנו אומרים "ואנחנו כורעים ומשתחוים ומודים", וכך היא צורתה של הודאה בכ"מ, ואף אברהם בעת הודה לבני חת השתחוה להם, ועוד כיו"ב. וראה ביאור הענין בקונטרס 'וישב דוד' אות כ' ושם בהערה מ"א ומ"ב. ואין משמעות בהשתחויה אם לא ביחס להופעה מיוחדת של הקב"ה, שכל ענינה צורת עמידה נכונה כלפיו, וראה בקונטרס הנ"ל אות ב' ובהערות שם, ואכ"מ.

²¹⁴ מצינו ענין כע"ז, שה' מופיע עליהם בעת שהריעו לכבודו במלחמה, והוא במלחמת אביה בן רחבעם מלך יהודה עם ירבעם בן נבט ואף מעיקרא הזהירו ע"ז, "הנה עמנו בראש האלהים". וכהנינו וחצצרות התנועה להריע עליכם בני ישראל אל תלחמו עמם יקנוק אלהי אבותיכם כי לא תצליחו... ויריעו איש יהודה ויהי בהריע איש יהודה והאלהים נגף את ירבעם וכל ישראל לפני אביה ויהודה" (דה"ב י"ג י"ג-ט"ו).

והוא ענין מהותי שכך הופעת ה' להלחם לישראל, וזה ענין התרועה בחצוצרות במלחמה. והכא היה באופן מורחב ע"י המשוררים שהעמיד יהושפט, שכך היה מעיקרא כל צורת המלחמה, ולא נזקקו כלל להרים יד. [והתוכן בזה קרוב לענין שהיה במלחמת דוד בפלשתים, "והיה כשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים, אז תחרץ, כי אז יצא ה' לפניך להכות במחנה פלשתים" (שמואל ב' ה' כ"ד). והבן].

²¹⁵ והיינו, שכך צורת הופעת ה' וכמשנ"ת בהערה הקודמת. ואף בקריעת ים סוף מצינו במכילתא שענין השירה לא היה רק לאחר הנס, אלא חלק מצורת הופעת ה' במלחמה, "רבי מאיר אומר ה' ילחם לכם כשתהיו עומדים ושותקין ה' ילחם לכם קל וחומר כשתהיו נותנין לו שבח. ה' ילחם לכם" הוא יעשה לכם נסים וגבורות ואתם תהיו עומדין ושותקין. אמרו ישראל למשה רבינו, משה, מה עלינו לעשות. אמר להם, אתם תהיו מפארים ומרוממים ונותנין שיר ושבח וגדולה ותפארת למי שהמלחמות שלו, שנאמר (תהלים קמ"ט) "רוממות אל בגרונם", ואומר (שם נ"ז) "רומה על השמים אלוקים על כל הארץ כבודך" ואומר (ישעיה כ"ה) "ה' אלהי אתה, ארוממך אודה שמך כי עשית פלא, עצות מרחוק אמונה אומן". באותה שעה פתחו ישראל פיהם ואמרו "שירה אשירה לה' כי גאה גאה".

ועולה, דזהו כוחם של ישראל, אשר ישוררו וזבה יופיע ה', כך צורת ביאתו לעשות מלחמה מתוך השירה למי שהמלחמות שלו. עוד במכילתא, "...אמר לפניו ומה בידי לעשות, א"ל הרם את מטך ונטה את ירך על הים... ואתה תהא מרומם ומשבח ונותן שיר ושבח והודאה וגדולה ותפארת והוד להלל למי שהמלחמות שלו". ובמכילתא נמנית שירה זו בעשר השירות שהיו בעולם. וכבר העיר בעמק ברכה מכאן על יסוד הגר"ח דל"ש שירה אלא לאחר הנס. והביאור הוא, דכאשר הבטיח להם ה' ביד נביאו שיצא לפניהם, השירה וההודאה הם חלק מהופעת ה'. וראה בהערה להלן עוד על ההקבלה בין מלחמת יהושפט לקריעת ים סוף.

²¹⁶ "ארבעה מלכים מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הם, דוד, ואסא, יהושפט, וחזקיהו. דוד אמר ארדוף אויבי ואשיגם וגו', אמר לו הקדוש ברוך הוא, אני עושה כן, שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב. עמד אסא ואמר, אין בי כח להרוג, אלא אני רודף ואתה עושה, אמר הקדוש ברוך הוא אני עושה כן, שנאמר וירדפם אסא והעם אשר עמו וגו', כי נשברו לפני אסא אין כתיב כאן, אלא כי נשברו לפני ה'.

עמד יהושפט ואמר, אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף, אלא הריני אומר שירה ואתה עושה, אמר ליה הקדוש ברוך הוא אני עושה כן, שנאמר ובעת החלו ברנה נתן ה' מארכים. עמד חזקיה ואמר, אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה, אלא הריני ישן במטתי ואתה עושה, א"ל הקדוש ברוך הוא אני עושה כן, שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור". (איכ"ר פרשה ל', והובא בילקו"ש שמואל ב' אות קס"ג).

והיינו, שאלו הם ד' הנהגות, וכל אחת יותר דרך פלא וגילוי מחברתה, וכך היא המידה, דתחילה הדבר מסור לידי האדם, להעמיד צורת מלכות ישראל ולהלחם בשונאי ה', ומתקופה לתקופה ההנהגה היתה פחות מעשה האדם, אלא מלמעלה סובבים שיהרגו זא"ז או שמתו במגיפה וכד', ואמנם יש בזה גם מעין חסרון, אולם ההנהגה הלכה ונעשתה שמימית, ולא בחיל ובכח נצחו ישראל, כי אם ברוחי.

ודברי המדרש הללו באו במגילת איכה עה"פ 'לא האמינו מלכי ארץ', לתאר את אשר היה לישראל לשעבר ואשר היום, יעו"ש. והיינו שאלו הם המיוחדים אשר במלכי יהודה, שנזכרו לשם ותהילה לדורות. וכע"ז מצינו, "רבותי בגוים שרתי במדינות", זוכר היה ירמיהו היאך היתה העיר בימי דוד ושלמה אסא יהושפט וחזקיהו, שהיו כל הגוים בימי מלכים אלה משרתים ועומדים בפניהם ומביאים להם מתנות" (אוצר מדרשים). ולא בחנם לכל דבר זכרון תפארת ירושלים, נקטו ארבעתם דייקא.

²¹⁷ יעו"י בהערה לעיל, שבתרומתה צורת המלחמה היתה ע"י השירה של בני ישראל. ולשונות הכתובים מקבילים באופן מובהק (וידוע שכל כה"ג ה"ז מלמד על תוכן משותף, ונחשב כמציינ למקום שנזכר הדבר בתורה, ואכ"מ). "ויאמר משה אל העם אל

יִאֲשֻׁמוּ לִיקוֹק וְהָיָה קֶצֶף עֲלֵיכֶם וְעַל־אַחֲכֶם כִּהֵּן תַּעֲשֹׂן
וְלֹא תִאֲשָׁמוּ. וְהִנֵּה אֲמַרְיָהוּ כִּהֵּן הָרֹאשׁ עֲלֵיכֶם לְכָל דָּבָר
יִקוֹק וְזָבְדִּיהוּ בֶן־יִשְׁמַעֵאל הַנָּגִיד לְבֵית־יְהוּדָה לְכָל דָּבָר
הַמֶּלֶךְ וּשְׂטָרִים הַלּוּיִם לְפָנֶיכֶם חֲזָקוּ וַעֲשׂוּ וַיְהִי יִקוֹק עִם־
הַטּוֹב" (י"ט י"א).

והיינו שזהו עיקר ענין יהושפט וע"ש זה נקרא²¹⁹ (ראה אריכות בהערות), הלכך מוטעם ביותר העמדת המשפט בין דם לדם בין תורה למצוה לחוקים ומשפטים.

וראה עוד להלן במאמר בענין זרקא כפול אות ט', דלא בחנם בא פעמיים בס' דברי הימים זרקא כפול גבי יהושפט, ולא נמצא בכל הספר טעם נדיר זה, אלא גבי שלשת המלכים הצדיקים שקמו לבית דוד והעמידו דרכי דוד ושלמה, והם יהושפט חזקיהו ויאשיהו²¹⁸, יעו"ש.

והוא בדבר יהושפט לשופטים שמינה בכל הארץ, "וְכָל־רִיב אֲשֶׁר־יָבוֹא עֲלֵיכֶם מֵאֲחֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵיהֶם בֵּין־דָּם לְדָם בֵּין־תּוֹרָה לְמִצְוָה לְחֻקִּים וְלַמִּשְׁפָּטִים וְהַזְהַרְתֶּם אֹתָם וְלֹא

תיראו, התייצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום.. ה' ילחם לכם ואתם תחרישון.. וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים, וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שמות י"ד).

והכא, "כה אמר ה' לכם, אתם אל תיראו ואל תחתו מפני ההמון הרב הזה, כי לא לכם המלחמה, כי לאלוקים.. לא לכם להלחם בזאת, התייצבו עמדם וראו את ישועת ה' עמכם, יהודה וירושלים אל תיראו.. ובצאתם עמד יהושפט ויאמר שמעוני יהודה ויושבי ירושלים, האמינו בה' אלוהיכם ותאמנו, האמינו בנביאיו והצליחו..".

והיינו, משום שבשניהם היה גדר 'מלחמה', שבאו אויבי ישראל עליו בהמון רב, ויזעקו אל ה', ויאמר ה' להם, אתם אל תעשו דבר, אני הוא אשר יצא לפניכם להלחם, רק התייצבו וראו את אשר אעשה. וכך היה, בעיצומה של המלחמה, ימין ה' נאדרי בכח ימין ה' תרעץ אויב, ללא כל מגע יד ישראל. ה' ילחם לכם ואתם תחרישון.

ומתוך האמונה בה' ובעבדיו הנביאים, לפתע פתאום כולם פגרים מתים מוטלים לפניכם, ולא נשאר אלא לשלול שלל רב ג' ימים, עד לאין כח לשאתו. אזי הלכו ובירכו את ה' ביום הרביעי באופן גדול ורב, עד שנקרא שם המקום לדורות 'עמק ברכה'. ובכל הארצות נשמע הדבר, ותאחזמו רעד ופחד אלוהים. ובמקום זה דייקא כתיב 'ותשקוט מלכות יהושפט, וינח לו אלוהיו מסביב' במרכא כפולה.

וראה עוד במכילתא בשלח, גבי ויאמינו בה' ובמשה עבדו, "ר' נחמיה אומר כל המקבל עליו מצוה אחת באמנה כדאי הוא שתשרה עליו רוח הקדש שכן מצינו באבותינו שבשכר אמנה שהאמינו אבותינו בה' זכו ושרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה שנא' ויאמינו בה' ובמשה עבדו ונאמר אז ישיר משה ובני ישראל.. וכן יהושפט אומר לעם האמינו בה' אלהיכם ותאמנו האמינו בנביאיו והצליחו..".

עוד מצינו בגמ' בכ"ד שהושוו תרומותיהם שלא היתה השירה וההודאה שלמה, מפני שאין שם הקב"ה במפלתן של רשעים. "בצאת לפני החלוץ ואמרים הודו לה' כי לעולם חסדו, ואמר רבי יוחנן, מפני מה לא נאמר כי טוב בהודאה זו, לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים. ואמר רבי יוחנן, מאי דכתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה, בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקדוש ברוך הוא, מעשה ידי טובעין ביים ואתם אומרים שירה" (מגילה י' ב'). והיינו דאע"ג דבתרומותיה היה מאורע עצום של גילוי ה' במפלת הרשעים באופן פלאי, אין השמחה שלמה לפניו בזה.

ובאמת קריעת ים סוף היה יום הדין בין ישראל לאומות, והקב"ה קיבץ את כל מצרים להישפט עמהם על אשר נהגו בישראל, והוא מעין האמור לעת"ל שיקבץ ה' את כל הגוים לעמק יהושפט, והשטן קטרג מה בין אלו לאלו, והיה הנצחון לישראל אשר ה' יצא לפניכם לעשות דינם במצרים, והוא הוא יום הקרב אשר לה' הנזכר בנביאים, ונת' במק"א. וה'נ' במלחמת יהושפט היה עת הדין עם עמון ומואב, ונצחו ישראל והוא הוא בחירתם, ומכח יהושפט היה שהעמיד שופטים בכל הארץ, ונת' בהערות הקודמות.

ובשמו"ר משפטים ל', "וכן אתה מוצא ביהושפט שעשה שופטים שנאמר "ויעמד יהושפט שופטים", וכשבאו בני עמון ומואב הן היו עומדין והקב"ה עושה מלחמתן, שנא' "כי לא לכם המלחמה כי לאלהים", כשם שאמר משה רבינו ע"ה "ה' ילחם לכם", למה מפני שעשו את הדין גרמו הישועה שתבא, לכך נאמר שמרו משפט ועשו צדקה".

²¹⁸ וכן גבי יהודיע הכהן, שמרד במלכות בית אחאב שהשתלטה על הארץ, והשיב את הנצר הנותר לבית דוד, וחידש את בית המקדש וסדרי עבודתו. ראה במאמר בענין זרקא כפול אות י"א.

²¹⁹ "מלך במשפט יעמיד ארץ, זה יהושפט שנאמר "ויאמר יהושפט אל השופטים ראו מה אתם עושים.. (שמו"ר משפטים פרשה ל'). "וכך אתה מוצא בפרנסי ישראל, שלא נשתבחו אלא על ידי הדין, בשמואל כתיב והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל וגו' ושפט את ישראל וגו', ואף דוד לא נשתבח אלא על ידי הדין, שנאמר ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו, ואף יהושפט כיון שהוחזק במלכות, לא נתעסק בעסקי מלכות, ולא בכבוד, אלא בעסקי הדין, שנאמר "וימלוך יהושפט.. ויתחזק על ישראל", מהו [ויתחזק], שנתחזק ומינה את הדיינים.

ואומר ויגבה לבו בדרכי ה' ועוד הסיר את הבמות ואת האשרים מיהודה, וכי גסות הרוח היתה בו שהוא אומר ויגבה לבו, אלא שמינה עליהם את הדיינים היודעים ללכת בדרכי ה', ושמרו דרך ה', ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים, כי לא לאדם תשפטו כי לה' (תנחומא שופטים ב'). כלומר, שמינה בראש העם דיינים בעלי סמכות וכח, והוא הוא שגבה לבו לנהוג דרכי ה' בגאות, שהת"ח ינהיגו ויהא בידם מלכות וממשלה. (ראה בהערה הקודמת). [וז"ל ר"צ הכהן בס' רסיסי לילה אות ל"ד, "...ויגבה

לבו בדרכי ה', האמור ביהושפט שנקרא כן לשון משפט, כי זה מדריגתו, וכן הוא הקים שופטים כמפורש בדברי הימים ב'. והמשפט לאלהים הוא שכן נקראים הדיינים דרגא דגבורה..."]

והיינו שיהושפט העמיד את דבר ה' ואת כהניו ונושאי דברו, בראש ומרכז ממלכתו, שהכל ישק ע"פ הכהנים, וכתורה יעשה, "ויעמד שִׁפְטִים בְּאֶרֶץ בְּכָל־עָרֵי יְהוּדָה הַבְּצֻרוֹת לְעִיר וָעִיר. וַיֹּאמֶר אֶל־הַשִּׁפְטִים רְאוּ מַה־אַתֶּם עֹשִׂים כִּי לֹא לְאָדָם תִּשְׁפֹּטוּ כִּי לַיהוָה. וְיִשְׁבּוּ יְרוּשָׁלַם. וַיֵּצְאוּ עֲלֵיהֶם לֵאמֹר כֹּה תַעֲשׂוּן בְּיִרְאֶת יְהוָה בְּאֵמֶנָה וּבְלִבָּב שְׁלֵם". והנה גם קודם לכן היה משפט ואין העולם מתקיים בלעדיו, אולם את ההדגשה המיוחדת שהכהנים הם השופטים ובתורת כי המשפט לאלוקים הוא, ד"ז מתבאר בדברי יהושפט, ומשמע מהמקראות שחידש והוריד לעולם דבר גדול, שלא היה נפוץ בימי קודמו.

והיינו דהלא יש את משפט המלך ויש את משפט התורה (יעוי' בארוכה בדרשות הר"ן בדרוש האחד עשר), וכח לו למלך השולט לדון כרצונו בשם מלכותו, שהלא נתיניו הם הכפופים למרותו, וכן מבואר בכ"ד בנ"ך שנהגו בעיקר משפט המלך ואף דוד ושלמה פסקו בד"כ בתורת דבר מלך שלטון, (ויעוי' ב'תורת נביאים' למהר"ץ חיות), ואליהם באו ולא לכהנים.

אולם יהושפט העמיד את הכהנים בכל הארץ לשפוט, לפסוק הלכה ולקבוע לא מכח שררת המלך אלא מכח חוקי הקב"ה, והמשפט הוא ביאתם של הבע"ד לפני ה', והכהנים לא בתורת שלטון בעלמא יבואו, אלא בשם ה' יפסקו ובהם בחר ה' לעמוד על כל ריב ונגע כמבואר במקראות הרבה. ואזי התגשמה טפי התורה והיתה לחוקה הקבועה בכל מקום, יותר מכפי שהיה קודם לכן, וכל שאלה היתה לתורה ובאה לפי הכהנים והשופטים, והתחדשו בה כללי הלכה, ודבר ה' דיבר מכל עסק בין אנשים.

ואכן מאמר יהושפט "רְאוּ מַה־אַתֶּם עֹשִׂים כִּי לֹא לְאָדָם תִּשְׁפֹּטוּ כִּי לַיהוָה. וְיִשְׁבּוּ יְרוּשָׁלַם. וַיֵּצְאוּ עֲלֵיהֶם לֵאמֹר כֹּה תַעֲשׂוּן בְּיִרְאֶת יְהוָה בְּאֵמֶנָה וּבְלִבָּב שְׁלֵם" (דה"ב י"ט ו'), היה לאבן היסוד של צורת הדין והמשפט, ודרשו עליו חז"ל (סנהדרין ו' ב'), "ויהיו הדיינים יודעין את מי הן דנין, ולפני מי הן דנין, ומי עתיד ליפרע מהן, שנאמר "אלהים נצב בעדת אל". וכן ביהושפט הוא אומר "ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה", שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה, תלמוד לומר "עמכם בדבר משפט", אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות". ובהמשך "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, כל דיין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכינה בישראל, שנא' אלוקים ניצב בעדת אל...". ואף רבינו יעקב הקדים ד"ז לטור חושן המשפט אשר חצב.

ותוכן הדבר, דיהושפט חידד את היות המשפט לאלוקים, שאין כאן שאלה בין שנים הצריכה פתרון ופישור ביניהם, אלא אנו דנים מהו האמת המוחלטת והאלוקית, ולפני ה' אנו באים, והדיינים כביכול על כסא ה' יושבים ומייצגיו הם, לקבוע מה משפט המלך העליון, ומפיהם יצא דבר ה' וישכון בעולם, והוא הנמצא עמם בדבר המשפט. וזהו הסתכלות שונה לחלוטין, שמעניקה לכל נידון צורה אחרת, והדין נעשה לענין אלוקי האמיתי מצד עצמו. ולכך מסרו יהושפט לכהנים להורות את העם, כפי שהאריכה תורה בחומש דברים. [ואף ענין הא דאין לו לדיין אלא מה שענינו ראות, מונח בו דסברת האדם אשר משכיל בתורה, היא היא האמת האלוקית המופיעה לפנינו במקום זה וכנודע, ולכך נלמד מלשון 'עמכם בדבר המשפט', והבן].

והן הן דברי הר"ן, "...אבל השופטים והסנהדרין היה תכליתם לשפוט העם במשפט אמיתי צודק בעצמו, שימשך ממנו הידבק ענין האלהי בנו, יושלם ממנו לגמרי סידור ענין ההמוני או לא יושלם. ומפני זה אפשר שימצא בקצת משפטי ודיני האומות הנ"ל, מה שהוא יותר קרוב לתיקון הסידור המדיני, ממה שימצא בקצת משפטי התורה. ואין אנו חסרים בזה דבר, כי כל מה שיחסר מהתיקון הנזכר, היה משלימו המלך. אבל היתה לנו מעלה גדולה עליהם, כי מצד שהם צודקים בעצמם, רוצה לומר משפט התורה, כמו שאמר הכתוב ושפטו את העם משפט צדק, ימשך שידבק השפע האלהי בנו.

ומפני זה היה ראש השופטים ומבחרם, עומד במקום אשר היה נראה בו השפע האלהי, והוא ענין עמוד אנשי כנסת הגדולה בלשכת הגזית (מדות פ"ה מ"ד). ולפיכך אמרו רבותינו ז"ל בפרק קמא דמסכת עבודה זרה (ח' ב') כיון דחזו דנפיש רוצחים אמרו נגלה מארעין ונקיים בן ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא (דברים י"ז ז'), מלמד שהמקום גורם. ומזה הצד נמשך כל מה שאמרו רבותינו ז"ל כל דיין שדן דין אמת לאמיתו ראוי שתשרה שכינה עמהם, שנאמר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט".

ונעתיק ממש"כ בקונטרס 'וישב דוד' אות נ'. "והדבר בולט שלשמות המוזכרים בנ"ך יש בד"כ שייכות לענין המתגלם בהם, וביותר ניכר הדבר בשמות מלכי בית דוד הבולטים, שאינם מקריים בעלמא, וכשם ששלמה קראו הקב"ה כן ע"ש ששלום ושלוח יהיה בימיו ואיהו שלימות הכסא... כיו"ב יהושפט נקרא ע"ש שעיקר פעולתו היתה מה שמסופר עליו בדה"י, שהעמיד שופטים בכל הארץ ואמר להם כי לא לאדם תשפטו כי אם לה'".

ובאמת עניין זה של העמדת המשפט צדק בישראל וביאת כל נעשק לדין אמת ויושר, הוא מעיקר מלכות בית דוד, ונזכר בתורת עצם הגדרת מלכות דוד, ויהושפט הוא שחידד נקודה זו ביותר, והנהיג את משפט ה' ותורתו (ויעוי' 'וישב דוד' אות נ"א), כן במלך המשיח לעת"ל הוא מעיקר ענינו כמבואר במקראות. (ונתבאר בקונטרס הנ"ל אות נ"ב-ג"א). [ושורש הדבר מצינו נמי אצל דוד, שידידיו היו מלוכלכות בדם ובשליא כמו שדרשו חז"ל, וזהו מעיקר מהות צורת המלכות האמיתית בישראל, שקורא המלך בס"ת כל ימי חייו, ולבו דבק בו יתר מכל העם. וראה עוד 'וישב דוד' אות ט"ו].

ואף הלימוד שלימד יהושפט לכל העם בעת צאתם למלחמה היה "וַיִּבְצְאֵתָם עֲמֶד יְהוֹשֻפֹט וַיֹּאמֶר שְׁמַעוּנִי יְהוּדָה וְיִשְׂבֵּי יְרוּשָׁלַם. הָאֲמִינוּ בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְתִאֲמַנּוּ הָאֲמִינוּ בְּנִבְיָאֵינוּ וְהִצִּילֵנוּ", והיינו שזהו עיקר מעשה יהושפט כל ימיו, שהעמיד דבר ה' במרכז, ובכל הארץ הנהיג שופטים ע"פ תורת ה', והכהנים ויודעי דת ודין היו לסמכות שמנהיגים העם באופן שלא היה לפניו כמפורש במקראות, וכל צורת המשפט היה בתורת שהקב"ה יושב עמם ושליחיו הם ובקרבם נמצא, על כן האמינו בו ובסמכות נביאיו השלוחים לכם ותצליחו.

באשר כל ענינו היה העמדת המשפט והדין, ובזכות זה עשה הקב"ה משפטו בשונאי ישראל, וראה בהערות.

וזו השעה האחרונה שהיו אדום כפופים תחת יד ישראל²²⁰, דבר שהמשיך מזמן דוד, אשר העמיד בהם נציבים ועשאים לעבדים. ואף כאשר ביקשו יהושפט מלך יהודה ויהורם בן

וכן בתפילתו, "אם תבוא עלינו רעה חרב שפוט ודבר ורעב געמד. לפני ה' ה' הזה ונפניך כי שמוך בבית הזה ונזעק אליך מצרתנו ותשמע ותושיע" (דה"ב כ' ט').

ולא בחנם מוטעם הזרקא בתיבות 'חרב שפוט', משום שבתורת הכי התפלל יהושפט, "אלהינו הלא תשפט-בם",

וראה עוד בעקידה פ' שמות שער ל"ד, "כי באמת מי שהוא זהיר במשפט ה' יעשה משפטו ודינו. אמר דוד (תהלים קי"ט) "עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי". והנה יהושפט מלך יהודה אשר נזהר מאד בדבר המשפט כמפורסם מענינו. אמר (ד"ה ב' כ') "אלקיני הלא תשפט בם כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה הבא עלינו ואנחנו לא נדע מה נעשה" וכו'. וכן עשה הש"י משפטו ודינו בתת אויביו תחתיו כמוזכר שם. ובאמת כן משמע מלשונות הכתובים, שהלא פותח מעשה המלחמה בעמון ומואב בלשון 'ויהי אחרי כן', והיינו שלא בחנם נסמך למינוי השופטים.

[וביאל ד', ב', "וקבצתי את כל הגוים והנודתים אל-עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על-עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת-ארצי חלקו", ובפשוטו היינו לעת יום הדין הגדול, וכדכתיב במקרא הקודם לו, "כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר אשגיב את-שבתי יהודה וירושלם", וכן פירשו המפרשים.

ויחיד הוא האב"ע שרוצה לפרש דקאי על מלחמת יהושפט, "זאת היא המלחמה שהתחברו בני מואב ובני עמון ושעיר חיל כבד לרוב מאוד, ויהושפט היה לו מיהודה ומבנימן אלף אלפים ומאה ושישים אלף גבורי חיל, ועמק יהושפט היא עמק ברכה כי יהושפט קרא שמו כן", ומה שנזכר אשיב את שבות יהודה, הביא לפרש בזה, "מצאנו שנפל פחד השם על כל הגוים שהם סביבות ירושלים בימי יהושפט וביאו לו מנחות, והנה בימיו שבו השבויים בימי אבותיהם", ויעו"ש בדבריו בכל הפרק.

ואמנם ודאי פשוטו של פרק זה קאי על העת"ל וכן פירשו כל המפרשים, ומ"מ ודאי לא בחנם נקרא שמו עמק יהושפט, אלא ע"ש שבו יעשה הקב"ה שפטים וידון בעמים, "ארד עמם בעומק הדין, יהושפט משפטי יה" (רש"י שם, וכ"ה בשאר המפרשים). וכ"ה במדרש תהלים ח', "אין עמק ששמו יהושפט, ומהו יהושפט, אלא עמק שישפוט בו יה את כל הגוים".

עכ"פ חזינו דזהו מהות שם יהושפט, ולו מסור כח המשפט והדין בשם ה', והוא שהנהיגו בישראל, ומסתברא מילתא דע"ש זה נקרא. והן הן דברי העקידה, דמיתה במידה בו החל להתקיים "אלקיני הלא תשפט בם", ונגעה יד ה' באויביהם הבאים כנגדם, ללא שהוצרכו ישראל להרמת יד. [וראה עוד במלבי"ם בספר שמואל (א' ח' ד'), "כי ע"י עוות הדין שבה צור חרבם במלחמה, כנודע מענין יהושפט שכאשר הקים המשפט על תילו, גרש מפניו אויב ויאמר השמד"].

וראה עוד בס' הליקוטים מהרמ"ד ואל"ח ח"א ע' מ"ה, וז"ל, "ענין מה שנקבעה עמק יהושפט לדון את האומות, ולמה נקראת כך, הטעם הוא, לפי שבאותה העמק נקהלו ישראל עם המלך יהושפט לברך את ה' על התשועה שהיתה להם מאויביהם, ובדברי הימים הוא ממש שנקראת 'עמק ברכה', ובשכר זה יברכו ישראל את ה' פעם אחרת שם באותו העמק על הדין שיעשה כנגד האומות בשבילם, ודי בזה לענינינו". [הרמ"ד ואל"ח ח"א ח' ד' ורעו הקרוב של הרמח"ל, ואף הרמח"ל עצמו ערך ס' ליקוטים מפ' הרמ"ד ואל"ח לישעיהו].

עוד ראה ברד"ק ובמלבי"ם על מזמור פ"ב בתהלים, "מזמור לאסף אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפט. עד-מתן תשפטו-עול..", דמזמור זה נאמר בימי יהושפט, שהסיר את העוול והעמיד שופטי צדק. ואמנם לפי"ז לכא' נאמר על התקופה שלפניו, ובאותו שעה הזהירים יהושפט מאד בדבר המשפט בדברים אלו, יעו"ש במזמור ובפ' רד"ק, ויל"ע. ועכ"פ סיום זה המזמור, "קומו אלהים שפטה הארץ כי-אתה תנחל בכל-הגוים". ומבואר להדיא דמישך שייך אהדדי, דכאשר ישפטו בצדק, אלוקים ישפוט הארץ וינחיל כל הגוים תחת ישראל.

וכן במזמור הבא לאחריו, כי הנה אויבך יהמיון וכו' היו זרוע לבני לוט סלה, פירשו הרד"ק והמלבי"ם דקאי על מלחמת יהושפט עם עמון ומואב והנלווים אליהם. ובאמת שניהם מזמור לאסף, והנביא אשר התנבא על ישראל בשם ה' כי ילחם להם, מבני אסף המשוררים הוא. ובכח הודיית והילול המשוררים שנתן יהושפט בעת צאתו נלחמו. וראה עוד בהערות לעיל בתוכן המהותי שהיה במלחמה זו עם בני לוט ואדום, ובכח יהושפט דייקא לנצחם.

²²⁰ וז"ל דרשות הר"ן בדרוש השני, "וזה שאמר הכתוב "ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך לבני ישראל" (בראשית ל"ו ל"א), ולמה הוצרך לכתוב לפני מלך מלך, אם לא להודיע כי מצד שבימים ההם אין מלך בישראל, מלך מלך באדום. כי לו צלחה המלוכה לישראל לא מלך מלך באדום, כאשר נראה אשר סרה מלכותם בקום מלך בישראל. כי דוד המלך הקים עליהם נציבים (ד"ה א' י"ח י"ג) ולא הניח להם מלכים, ונמשך כן עד זמן יהושפט, כמו שכתוב בימיו (מל"א כ"ב מ"ח) "ומלך אין באדום נצב מלך".

ונמשך זה עד ימי יהורם (בן יהושפט וחתן אחאב), אשר לחטאיו ולכתו אחרי בית אחאב כתוב בו (מל"ב ח' כ') "בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימלכו עליהם מלך". והיו גם כן מלכים עד גלות הארץ, כי כן כתוב (שם כ"ב) ויפשע אדום מתחת יד יהודה עד היום הזה, כי לא ענתה צדקתם להכרית מאדום מלך.

אמנם בזמן בית שני היה אדום תחת ישראל, כי הורקנוס הזקן שמם שומרי ירושלים והכניסם בברית מילה, ובימי אגריפס כאשר נלכדה ירושלים באו גדודי אדום לעזור את יהודה (א"ה), אמנם בימי בית שני עיקר אדום כבר היה ברומי, ולשם נתגלגלו

ונסכם את י"ג עניני המרכא כפולה²²³. א'. תוקף נטילת הברכות של יעקב, אשר בהם נבחר, וזכה להיות עם ה'. ב'. תוקף שיעבוד מצרים. ג'. תוקף הזהירות הנדרשת במציאות הקב"ה בתוכם, שמתבטא במעשה נדב ואביהו ביום אשר ירד ה' לשכון בתוך בני". ד'. תוקף חטא המרגלים וחיבור ישראל למצרים, שמכחו גלו במדבר ארבעים שנה, עד שרק הדור החדש זכה ליכנס לארץ.

ה'. תוקף תחילת הנחלת ארץ ישראל הנזכרת בתורה. ו'. תוקף שלימות מלכות שלמה וחכמתו המתפשטת על פני כל מלכי הארצות. ז'. תוקף היות ה' נלחם לבני ישראל, אף בימות אחאב, רבים ביד מעטים, באופן שכמעט אין לו אח ורע. ח. תוקף הצלחת תקופת יהושפט ופחד האלוקים שנפל על כל סביביו בראותם הנהגת ה' הגלויה על ישראל.

אחאב מלך ישראל לצאת למלחמה, נטלו עמם את אדום שילחם להם²²¹. ואילו מיד אחר מות יהושפט שוב פסק ולא שב עד ימי מלכות בית חשמונאי, "בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה ומליכו עליהם מלך.. ויפשע אדום מתחת יד יהודה עד היום הזה, אז תפשע לבנה בעת ההיא" (מלכים א' ח' כ' - כ"ב). והוא ענין מהותי במעמד בני ישראל 'ולאום מלאום יאמץ'. וראה בהערה מה שהובא בזה מדרשות הר"ן.

ובמקום זה כתוב ותשקוט מלכות יהושפט, וינח לו אלוקיו מסביב, ומוטעם ה'ל' במרכא כפולה, והדבר ברור שהיתה זו תקופה מיוחדת במינה, אשר מאז ימי שלמה לא היה כמותה, ואף מלחמות בין ישראל ליהודה לא היו, באשר אחוה ושלום שרר ביניהם²²², דבר שלא היה בשום זמן אחר לאחר שנחלקו רחבעם וירבעם. וראה לעיל אות ז' דנראה במקראות דנתחברו במלכותם ממש, וזה ענין חיתון בית אחאב ובית יהושפט.

בני עשיו). כבר נראה מזה כי כל הימים אשר הצמיח השם יתברך קרננו נתן אומות אדום תחתינו, וכאשר נפשענו מקרית עוז בפשע שומם, חגר אדום בעוז מתניו..". (יער"ש בכל דרוש זה. וראה עוד ברש"י בס"פ וישלח). והיינו, באשר יהושפט הוא המלך האחרון, שראוי היה לכל תפארת מלכות ישראל, וממילא לא היה לאדום מלך.

²²¹ ובמדרש בראשית רבתי פרשת וישלח, "מנין שלא מלך מלך באדום בזמן הח' מלכים שכן את מוצא בתחלת מלכות שאול החרים שאול את עמלק והרג שאול לאגג, מכאן ואילך אי אתה מוצא מלך לאדום עד יהורם. דוד עשה עמהם ב' מלחמות, א' ע"י יואב, וא' ע"י אבישי, ולא זכר הכתוב שהיה להם מלך, ולא היו ממנים עליהם אלא נציבים שמנה דוד עליהם שנאמר וישם באדום נציבים (ש"ב ח' י"ד). ומנין אתה אומר שלא היה מלך באדום כל ימי יהושפט שנאמר ויתר דברי יהושפט וגו' ומלך אין באדום נצב מלך (מ"א כ"ב מ"ו - מ"ח).

איתבון והא כתיב וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט ומלך אדום (מ"ב ג' י"ב).. שמאותה שעה שהלך יהושפט למלחמה עם אחאב ראוי היה ליהרג אלא שצעק וה' עזרו, ומאותו יום ואילך אעפ"י שחיה יהושפט כמה שנים אח"כ לא מנה לו הכתוב מלכותו אלא ליהורם בנו, ולכן כתוב אחרי אותה מלחמה וישכב יהושפט עם אבותיו (מ"א כ"ב נ"א) לומר אעפ"י שחיה עוד לא נחשב כחי אלא כמת, ומאותה מלחמה ואילך עמד מלך באדום, אבל לא היתה מלכותו תקיפה, שהיה עבד ליהושפט ולא נחשב אלא אחר מות יהושפט, וכשמלך בנו פשע..".

²²² וראה בחולין ד' ב' שלמדו דמותו להנות משחיתת מומר לעכו"ם, מהא דנהנה יהושפט משחיתת אחאב לפניו, וע"ש דמאחר שהמושל יהושפט היה צדיק גמור, ע"כ אף כל משרתיו צדיקים. ואמנם נתבע יהושפט על שעזר לאחאב במלחמה ואף התחתן בו, "הלרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב? ובזאת עליך קצף מלפני ה'" (דה"י ב' י"ט ב'). ואכן כל זרע הפורענות של ירידת מלכות יהודה לאחר יהושפט, טמונה בהתחתנותו בבית אחאב, כמבואר בפסוקים.

ומכח התערבות והאיחוד שלא במקום, בין מלכות יהודה לבין מלכות ישראל שסרו מעל הקב"ה (אשר מן הסתם בעומק כוונת יהושפט היתה לטובה, כשלמה בשעתו שכרת ברית עם פרעה ונשא בתו וביקש בזה להשפיע על העולם כולו ולהכניסו תחת מלכות שמים, אולם מכאן שורש נפילתו, והדברים עתיקים), הגיע תקופת ירידה גדולה, ובסופו של דבר כמעט כלתה מלכות בית דוד ע"י עתליה כלת יהושפט עצמה. (וראה בזה בקונטרס אחוזת נחלה שער ג' אות ל"א הערה קמ"ג). וראה עוד לעיל אות ז', ודו"ק.

[ולכאורה יש בזה קו עיקבי, דמהשבירה בימי רחבעם שנפרדו מישראל משום התחתנות שלמה בבת פרעה, היתה עליה מדור לדור עד יהושפט (כפי שנראה במקראות), ומחמת התחברותו למלכות ישראל שמרדו בה', ממנו ואילך היתה ירידה שבאה עד כדי שבת אחאב משלה ביהודה, ולא נותר אלא נצר אחרון למלכות, ומיזאש החלו לשוב ולצמוח מחד ולרדת מאידך (תרוייהו שימשו בעירבוביא), עד ימי עוזיהו וחזקיהו, בזמן גלות עשרת השבטים, ומכנגדם חזקיהו התרומם מעמדו וכל סביבותיו העלו לו מנחה. ומעת הראה חזקיהו לשליחי מלך בבל את אוצרות ה' ועוצם תפארתו, שבו הלך וחסור. דו"ק היטב בדברי הנביאים ותמצא כן].

²²³ יש כאן סדר ומבנה. א'. בחירת יעקב עיקר שבאבות. ב'. גלות מצרים. ג'. משמעות ירידת כבוד ה' לשכון בישראל. ד'. ארבעים שנה במדבר. ה'. הנחלת הארץ. ו'. שלמה המלך, סיהרא באשלמותא. ז'. כח מלכות ישראל שבאה לשיאה בימי אחאב, ונצחונה מעטים מול רבים. ח'. הנהגה גלויה ממש בזמן יהושפט ופחד אלוקים על כל סביביו. ט'. חטא ישראל ואי דרישת האלוקים. י'. שלטון נ"ג והאומות על ישראל. יא. הגערה בשטן והבחירה בשנית בירושלים, בתורת הרחמים על האוידים מוצלים מאש שנשארו (יהושע בן יהוצדק הכה"ג). יב. התפשטות כח התורה, בסוד הבית שני והגאולה (עזרא הסופר). יג. בנין ישראל בפועל, שמתבטא בחומות (נחמיה פחת יהודה). התבונן היטב בזה.

בירושלים ונבנה ביהמ"ק השני. יב. תוקף המהפך בהשכלת תלמוד תורה לכל ישראל, שנעשה ביד עזרא הסופר. יג. תוקף תקומת ישראל בבנין חומות ירושלים. (הי"ד הוא הפסוק החוזר ע"ע במלכים ובדה"י, לענין עוצם מלכות שלמה וחכמתו).

ט. תוקף החטא באי דרישת אלוקים אמיתית בזמן חורבן הבית, או תוקף כח התשובה אם יבואו נוכח ה'. יז. תוקף הזעקה על שלטון הרשעים על הצדיקים בעת החורבן.

יא. תוקף הרחמים על העם המוצל מאש, הנשאר לפליטה אחר החורבן, ומכח זה קמה בתולת ישראל, ושב ה' ובחר

(ג) קרני פרה

גדולת בית המלך דוד וסופו של בית שאול

(ב) וכיו"ב מצינו בדה"י (כ"ח א'), (ג) "וַיִּקְהַל דָּוִד אֶת-כָּל-שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל שָׂרֵי הַשִּׁבְטִים וְשָׂרֵי הַמַּחֲלָקוֹת הַמְּשֻׁרְתִּים אֶת-הַמֶּלֶךְ, וְשָׂרֵי הָאֲלָפִים, וְשָׂרֵי הַמֵּאוֹת, וְשָׂרֵי כָל-רֶכֶשׁ-וּמִקְנֶה לַמֶּלֶךְ, וְלִבְנָיו, עִם-הַסֵּרִיסִים, וְהַגִּבּוֹרִים, וְלִכְלֵל-גִּבּוֹר חֵיל אֶל-יְרוּשָׁלַם", וזהו כמדומה הפסוק הארוך ביותר במקראות שאין בו כל אתנחתא (ראה בזה לעיל חלק א' אות ט'). והיינו שנתאספו כל שרי ישראל כאיש אחד בלב אחד, ולכך נקרא בשטף מלא עם הטעמים המיוחדים המרובים בו באופן נדיר ביותר.

וכבר נתבאר (שם) שהטעמים הכה מיוחדים אשר באו בפסוק זה, משום שלא מדובר כאן באסיפה בעלמא, אלא בכינוס גורלי הטעון משמעות עצומה בתולדות בנין ישראל, ובו הכתיר המלך את בנו שלמה למלך תחתיו, אשר לו יהיה מסור בנין ביהמ"ק, ומסר לו תבנית ההיכל ואת הזהב וכו', והתנדבו כל העם את כל הנדרש לבנין בית האלוקים, ויקום דוד ויברך את ה' ברכה גדולה, שאנו חוזרים עליה מידי יום ביומו לפני שירת הים. ויעו"ש במקראות בארוכה. וכאן הוא המקום שבו המריץ דוד את העם ועורר לבם על גודל ענין בניית הבית לה', שצריך לבוא מנדיבות לב אמיתית המבקש לכבד את אלוקי ישראל.

והוטעם תיבת 'המלך' בקרני פרה, משום שהיא מרכז הפסוק, שהתאספו כולם סביב קיום מלכות בית דוד ובתורת הכי באו לבנות ביהמ"ק, וכן מבואר שם בדברי דוד,

הטעמה מיוחדת בשמות, בכתובים שבהם מרכז ענין האדם

(א) קרני פרה, הוא צירוף של תלישא קטנה ותלישא גדולה הבאים באותה תיבה, וכך מתנגנת בצורה כפולה ומאורכת. ונמצא ט"ז פעמים במקראות, ואפשר להראות שיש הרגשה מיוחדת שנותן הטעם בכל מקום.

וכבר נתבאר בחלק א' אות ו' שנים מהם, והם, כאשר כילו את חלוקת הארץ ע"י יהושע, (א) "אֵלֶּה הַנְּחֻלֹּת אֲשֶׁר נִחְלוּ אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן. וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן-נֹון וְרָאשֵׁי הָאָבוֹת לַמִּטּוֹת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּגִזְרָתוֹ בְּשִׁלָּה לְפָנָי יִקְוֶה פֶתַח אֶהָל מִזְעֵד וַיִּכְלֹ מַחֲלָק אֶת-הָאָרֶץ" (יהושע י"ט נ"א). ונתבאר ש'יהושע בן נון' מוטעם בכפילות תלישה קטנה וגדולה²²⁴, ומודגש שהוא הוא עיקר מי שמכוחו נחלו הארץ, ולו מסור דבר זה. (ויעו"ש בהערות).

וכן נתבאר הדגשת 'המן' במגילת אסתר, (ב) "וַיֹּאמֶר חֶרְבַּנְגָּה אֶחָד מִן-הַסֵּרִיסִים לְפָנָי הַמֶּלֶךְ גַּם הִנֵּה הֶעֱצָא שֶׁר-עֲשֵׂה הֶמֶן לְמַרְדֵּכִי אֲשֶׁר דָּבַר-טוֹב עַל-הַמֶּלֶךְ.. (אסתר ז' ט'). וברור שבדברי חרבונא מוטעם 'המן' בכפילות, בתלישה גדולה וקטנה, משום שיש בהטעמה מיוחדת זו הצבעה עליו, הוא 'המן', שבמעשיו מתגלה כל הרוע. כאן הרגע שיווד המסך²²⁵ ונחשף פרצופו האמיתי ומתגלה נחשיותו וערמימותו, כיצד מאחורי הקלעים פועל בתכניו להזיק כל דבר טוב. זהו 'המן' האמיתי (ויעו"ש עוד בהערה).

²²⁴ ומה שהוטעם ה'נון' ולא ה'יהושע', הנה כמדומה שיהושע בן נון נתכנה פעמים הרבה ע"ש אביו, וכך מופיע שמו יותר משאר אנשים (ובעיקר נתכנה כן במקומות המרכזיים, ויהי אחר מות משה עבד ה', וידבר ה' אל יהושע בן נון, וישלח יהושע בן נון מן השיטים שנים אנשים מרגלים, וימות יהושע בן נון עבד ה', ועוד). ולא מצינו במקראות שנתכנה משה 'משה בן עמרם', וכן לדורות כך נזכר הרבה בחז"ל ובמדרשים ועוד, והיינו משום שכינהו נמי ע"ש אביו, וכביכול היה לחלק משמו. ולכך ההטעמה על 'נון' היא היא ההטעמה על יהושע גופו. ובאמת קרני פרה לא יכול להטעים את יהושע, שהלא מחובר ל'בן נון', וקרני פרה היה מפסיק.

[ואולי טעם הא דנתכנה יותר ע"ש אביו, משום שלא היו לו בנים, וכאשר יש לו לאדם בן שוב עומד ברשות עצמו ומפסיק להתייחס הוא לאביו, אלא בניו מתייחסים אליו וממילא הוא כקיים לעצמו, ומי שאין לו בנים לעולם ממשיכים לייחסו ולכנותו ע"ש אביו. אולם אין זה אלא השערה בעלמא, וצריך עיון. ומה שנשתנה ונקרא בן בחיריק, לכא' היינו שנתכנה בלשון נופלת על נון. ומתאים יותר עם היה לחלק משמו, ולא רק תיאור בעלמא בן מי הוא. ובאמת בניקוד זה מתחבר יותר ונאמר 'יהושע בן נון' בנשימה אחת, עד שמורגש שכך שמו, ודו"ק.]

שוב מצאתי ברמב"ן בפ' כי תשא (ל"ג י"א) עמד בזה, וכו' לפרש, "ועם כל זה אני תמה מדוע לא נמלט בשם הצדיק הזה אחד שיבא כמנהג. ואני חושב כי נהגו לקרותו כן לכבוד, כי היה הגדול בתלמידי משה רבינו ויקראו לו בינו, כלומר הנבון, כי אין נבון וחכם כמוהו, או יהיה ענינו יהושע שהבינה מוליד, יעשו נון מלשון לפני שמש ינון שמו". עכ"פ נמצא דאף 'בן נון' חלק משמו וכינויו].

²²⁵ וביחוד למה שאמרו ז"ל, שחרבונא זה, אליהו הנביא הוא שבא בדמותו, והיינו שברגע המכריע שהחל להיות נבאש בעיני אחשוורוש, התערבו מן השמים לחרוץ גורלו של המן ולעורר עליו את כל רשעותו, וזו השעה שיוצא לאור לעיני כל, 'המן' זה מה טיבו.

עוד מצינו שהוטעם 'שאול' בקרני פרה, והוא בשמואל ב' ד' ב'. (ד) "וּשְׁנֵי אֲנָשִׁים שְׂרֵי־גִדּוּדִים הָיוּ בֶן־שָׁאֹל שֵׁם הָאֶחָד בַּעֲנָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִי רֹכָב בְּנֵי רִמְמוֹן הַבְּאֵרֹתִי מִבְּנֵי בְנִימָן כִּי גַם בְּאֵרֹת תַּחֲשֹׁב עַל־בְּנִימָן".

הנה מסופר התם ששני שרים שהיו עם איש בושת איש שאול, קמו עליו והרגוהו לאחר מיתת אבנר. והוטעם שאול הכא, משום דמסופר כאן סופו של בית שאול, תחת שיקום ביתו לבית מלכות לדורות, קמו עליו אנשים שהיו עמו והרגוהו לבן שאול, וכך עלתה לו לשאול, שמאחר שסר מאחר ה' ולא שמע לדברו, לא היה לו תקומה, וכאן בא הדבר אל גמרו, וכלתה מלכות בית שאול בדבר ה' ביד שמואל²²⁶.

הסוף המר והמבוזה של שיירי בית אחאב

ג) ובמלכים ב' י' ה', (ז) 'וַיִּשְׁלַח אֲשֶׁר־עַל־הַבֵּית וְאֲשֶׁר־עַל־הָעֵיר וְהַזְקֵנִים וְהָאֲמָנִים אֶל־יְהוֹאָחָז לֵאמֹר עֲבַדְךָ אֲנַחְנוּ וְכָל־

"וַיִּבְחַר²²⁶ יְקֹנָק אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בִּי מִכָּל בֵּית־אָבִי לַהֲלֹת לַמֶּלֶךְ עַל־יִשְׂרָאֵל לַעֲנֹלָם כִּי בִיהוּדָה בָּחַר לְנָגִיד וּבֵבִית יְהוּדָה בֵּית אָבִי וּבְבִנִי אָבִי בִי רָצָה לְהַמְלִיךְ עַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל. וּמִכָּל־בְּנֵי כִי רַבִּים בָּנִים נָתַן לִי יְקֹנָק וַיִּבְחַר בְּשַׁלְמָה בְּנִי לְשִׁיבָת עַל־כִּסֵּא מַלְכוּת יְקֹנָק עַל־יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר לִי שַׁלְמָה בְּנִי הוּא יִבְנֶה בֵּיתִי וַחֲצֹרֹתַי כִּי־בָחַרְתִּי בּוֹ לִי לְבֹן וְאֲנִי אֶהְיֶה־לּוֹ לְאָב. וְהַכִּינֹתִי אֶת־מַלְכוּתוֹ עַד־לַעֲנֹלָם אִם־יִחְזֹק לַעֲשׂוֹת מִצְוֹתַי וּמִשְׁפָּטַי כִּי־הָזָה" (שם ד'-ז). והיינו, משום שבנין ביהמ"ק כרוך במלכות בית דוד ובעמידת שלמה תחת דוד, ומהותם היינו הך²²⁷, ונתבאר בארוכה בקונטרס 'וישב דוד', יעו"ש.

ולא לחנם זהו הפסוק הארוך ביותר בכתבי הקודש בלא אתנחתא, באשר שטפו מהדהד ומוטעם ביותר, ומלכות בית דוד ובנין ביהמ"ק הם העומדים במרכז דברי ימי ישראל לאחר הכניסה לארץ, וכל עיקר ס' דה"י לתפארת מלכות דוד בא.

²²⁶ ידוע שמבואר בזה שהיה ארבע בחירות בפנ"ע בבית הראוי למלוכה. בחירה ביהודה, בחירה בבית ישי, בחירה בדוד, ובחירה בשלמה (ויש מוסיפים אף בחירה בבית פרץ כמבואר בחז"ל). וזהו בירור אחר בירור, סולת מן הסולת, ותחילה לא נבחר איש מסויים, אלא הבית המובחר ביותר, שבו ראוי לצמוח זרע המלוכה, וממנו שב שב ונתברר הבית היותר מובחר, וכן הלאה, עד שהגיעו לבית ישי, וממנו נבחר דוד, ונמאס אליאב. ומתוך בני דוד נבחר שלמה.

וכבר הראה הגר"ז דמרידת אדוניהו בשלמה היתה מרידה במלכות בית דוד, אע"ג דאף הוא בנו של דוד, משום דמלכות בית דוד כל עיקרה דרך שלמה, וכמש"כ הרמב"ם בפרק חלק ב"ג עיקרי האמונה, דמלך המשיח יעמוד מזרע דוד ושלמה דייקא.

²²⁷ וכעת מצאתי בהקדמת האברבנאל לס' מלכים, שמשווה את מלכי ישראל למלכי בית דוד, ומראה את מעלת מלכי יהודה, ומן מהדברים שכל' הוא הענין הנזכר. וז"ל, "ומהם, שמלכי יהודה היתה מלכותם נמשך ומתחבר עם בית ה', ודבר מצרן היה זה לזה, ולכן עשה שלמה יחד בית ה' ובית המלך, ונתן הנביא כשייעד לדוד שבנו יבנה את הבית, כמו שאמר (שמואל ב' ז' י"ג) "הוא יבנה בית לשמי", מיד יעדו גם כן על ביתו, כמו שאמר (שם י"א) "כי בית יעשה לך ה'", ומפני ההצטרפות וההתייחסות הזה אמר דוד בתפילתו (שם כ"ט), "ומברכתך יבורך בית עבדך לעולם".

ומפני זה השתדל דוד להכין הדברים הצריכים לבנין בית ה', ושלמה בנה את הבית, ויואש חזק את בדק הבית מאה וחמשים ושבע שנה אחר בנינו, ויאשיהו החזיק פעם שנית את בדק הבית שלש מאות ושמונים ושבע שנה אחר הבנין, קנצי למילין, בבנין נבנה בית המלך עם בית ה', וכן בחורבן ובשריפה ביום אחד שרף נבזראדן את בית ה' ואת בית המלך. וכל זה ממה שיורה שהיתה בבית מלכי יהודה קדושה ואלהות מקדושת המקדש ואלהותו, ולא היה דבר מזה למלכי ישראל". ונהנתי לראות שבס"ד כיוונתי לכל דבריו בקונטרס הנ"ל.

ונעתיק עוד דברים יסודיים בענין מלכות בית דוד, מדברי ר"צ הכהן, במחשבות חרוץ אות כ', "...ודוד המלך ע"ה הוא הבונה אמיתי לבית בנין הקיים לעד, וכן המקיים האמיתי לאומה הישראלית. שקיום האומה על ידי המלך שנלחם מלחמתם ועושה כל צורכם, עד שיהיה עליהם שם אומה מיוחדת בכל מיני מעלה ושלמות, כפי תוקפו של מלך וכוחו. ודוד הוא ראש המלכים, ועיקר כח המלכות דישראל הקיים לעד שאינו פוסק, דזהו שפת אמת שתכון לעד, וכמו שנאמר (יחזקאל ל"ז כ"ה) "ודוד עבדי נשיא להם לעולם". ונאמר (הושע ג' ה') "ובקשו וגו' ואת דוד מלכם".

ובימי שלמה היה הכל ביתר שאת, אם בבנין הבית בפועל גמור בנין מפואר מאוד. וברוממות קרן האומה כמו שנאמר (מלכים א, ד' כ') "יהודה וישראל רבים וגו' לרוב אוכלים ושותים ושמיחים". וזהו מעין לעתיד לבוא שכתוב (ישעיה ס"ה י"ג) "הנה עבדי יאכלו וגו' עבדי ישתו וגו' עבדי ירנו" וגו'. וכמו שבת ויום טוב מעין עולם הבא שאין שם פעולה והשתדלות ועבודה רק אכילה ושתיה ושמחה. והוא הקיבול שכר שאחר ההשתדלות שכבר הוא בתכלית השלימות. וזהו ישיבת שלמה על כסא ה' למלך, שכבר היה בתכלית השלימות דצלם אלקים, כאדם הראשון קודם החטא ודמות אדם שעל הכסא. אלא שכל שלימות זה היה רק לשעה ונשאר קיים לעד רק החשק והמבוקש שלו וכמו שנתבאר".

²²⁸ וזהו מעיקר ס' שמואל, שמלכות בית דוד היא המלכות אשר ברת קיימא היא, ואילו כאשר ניתנה המלכות לשבט אחר, אין לדבר קיום, ואיננו אלא שאול לו לזמן, כמש"כ הרמב"ן בפ' ויחי. וע"ע בקונטרס 'וישב דוד', דהדברים שנכשל בהם שאול איננו חטאים מקריים שנענש עליהם, אלא הם גוף מהות המלך, ובחטאיו הפקיע עצמו מן המלוכה.

חיזוק בדק הבית בזמן יואש - יהודה עוד רד עם קל

(ד) ובדברי הימים ב' כ"ד ה', (ח) "ויקבץ את הכהנים והלויים ויאמר להם צאו לערתי יהודה וקבצו מכל ישראל כסף לחזק את בית אלהיכם מדי שנה בשנה ואתם תמנהרן לדבר ולא מנהרן הלויים". ומה שהיה שם הוא, שלאחר שהשמיד יהוא את בית אחאב ואת קרובים אחזיהו מלך יהודה, תפסה עתליהו בת אחאב את השלטון ביהודה והרגה את כל בני המלך, ולא ניצל אלא יואש שהוכחב בקה"ק, ולאחר ששנים הוציאו יהודים הכהן והמליכו, ויתן יואש לבו לחדש את בית ה' ולחזקו, ויקבוצ את הכהנים והלויים ויורה להם לצאת לערי יהודה לאסוף כסף לחזק את ביהמ"ק. ולא מיהרו ונזדרזו בדבר.

ויקרא המלך ליהודים בתביעה על כך, בהסבירו "כי עתליהו המרשעת בניה פרצו את בית האלהים וגם כל קדשי בית יקוק עשו לגבלים". והיינו שעתליהו בת אחאב נטלה את קדשי בדק הבית לבעלים, וכעת יהודה מתנערים ממעשי בית אחאב, וקמים לחזק בית ה'. וכך היה, ששמחו כל השרים וכל העם, וימלאו את הארון שהכין לכך יואש, ויאספו כסף לרוב. "ויעשו עשי המלאכה ותעל ארנכה למלאכה בידם ויעמידו את בית האלהים על מתקנתו ויאמץהו".

ותוכן הדבר, שבזה נבדלו יהודה מממלכת ישראל שכנתם, לאחר תקופה שחברו בני יהושפט למלכות אחאב משום שהתחתן יהושפט באחאב, ומהם קיבלו השפעתם וירדו עשר דרגות אחורנית, עד שקם יהוא והרג את בית אחאב וכן את אחזיהו המלך קרובם ורעם השותף במעשיהם²³⁰, והשמיד את

אשר-תאמר אלינו נעשה לא-נמליך איש הטוב בעיניך עשה".

המדובר שם הוא לעת אשר הגיע פקודת בית אחאב, וישלח אלישע למשווח את יהוא, ולקיים דבר ה' ביד נביאיו, להכרית את בית אחאב וכל משתין בקיר אשר לו, ויהרוג יהוא את יהורם בן אחאב ואת קרובו אחזיהו מלך יהודה, ולאחאב שבעים בנים שחיו ברוב הדר בבתי שן בשומרון, וישלח יהוא לשרי שומרון, לכו הלחמו על בית אדוניכם, ויראו ממנו מאד, ויאמר אשר על בית אחאב ואשר על עיר המלוכה שומרון, עבדיך אנחנו, ויאמר להם יהוא להכרית ראש כל בני אחאב, למלא דבר ה', וכך הוי.

והוטעמה תיבת 'העיר' ומצלצלת והולכת, ודבר זה כאומר ראו מה עלה לו לבית אחאב, הלא אחאב ואביו הם אשר הקימו את כל עיר מלוכה זו שהיתה למרכז עשרת השבטים, ושלטון מוחלט משלו בית אחאב, אולם בעת קצף ה' מאומה לא נשאר בידו, ואף עירו שלו עצמה הכריתו את כל בית אחאב על בניו הרבים.

ולא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע, ובימיו נחל הצלחה ושלטון ושבעים בנים חשובים היו לו, אולם דבר ה' השיגו במלוא חריפותו, בסוף מבהיל אשר נעשה לכל ביתו, ע"י אנשי עירו שומרון עצמם, ששחטו אותם ונתנו ראשיהם בתוך דודים ושלחו ליהוא, אשר שם אותם ערימות ערימות פתח השער. ואין לך השפלה גדולה מזו²²⁹.

²²⁹ אחאב איננו עוד מלך רשע, אלא הוא אשר הרשיע יותר מכל מלכי ישראל, ועליו נאמר "רק לא-היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני יקוק אשר הסתה אתו איזבל אשתו. ויחעב מאד ללכת אחרי הגללים ככל אשר עשו האמרי אשר הוריש יקוק מפני בני ישראל" (מלכים א' כ"א, כ"ה-כ"ו). והוא אשר מכוחו גלו עשרת השבטים.

ולכך סופו של בית אחאב היה אכזרי באופן שלא מצינו כוונתה. ואין כאן רק ענין של כליון, אלא יש משמעות אף לצורה האכזרית והשפלה שניהגו בבית אחאב, ולא במיתה בעלמא ימותו, אלא במחייה ואיבוד צלמם מכל וכל. ואף גורל איזבל לא היה מיתה בעלמא, אלא אכלוה הכלבים. וראה אריכות בכל תקופת אחאב, במאמר לעיל בענין מרכא כפולה אות ז', ולהלן במאמר בענין זרקא כפול אות ג' ד' ובהערות.

ואף מנשה, שהיה הגרוע שבמלכי יהודה, ומחמתו נגזר החורבן, הוקש לאחאב, "וישב ויבן את הבמות אשר אבד חזקיהו אביו ויקם מזבח לבעל ויעש אשרה כאשר עשה אחאב מלך ישראל וישתחו לכל צבא השמים ויעבד אתם" (מלכים ב' כ"א ג'). ומבואר שם במקראות שיהודה יגלו מכח מעשי מנשה, כשם שישראל גלו מכח מעשי אחאב, "לכן כה-אמר יקוק אלהי ישראל הנני מבאי רעה על-ירושלם ויהודה אשר כל-שמעה תצלנה שתי אזניו. ונטייתי על-ירושלם את קו שומרון ואת משקלת בית אחאב ומחיתי את-ירושלם כאשר ימחה את הצלחת מחה והפך על-פניה". (שם י"ב-י"ג).

[אלא שיהודה שבו לאחר גלות קצרה בבבל, כמנשה ששב לאלוקיו שלאחר שנגע בו יד ה' והוליקהו בנחשתים בבבל (דה"י ב' ל"ג י"א), ואילו אחאב מיאן לשוב. ובהנהגת המלך מתבטא כל אשר יארע לישראל עמו. ראה בזה להלן במאמר בענין זרקא כפול אות י"א בהערה].

²³⁰ וראה אריכות בזה לעיל במאמר בענין מרכא כפולה אות ז' ובהערות שם, דכביכול נתאחדו ממלכות יהודה וישראל, ולכך היו קרובים זה לזה ביותר, ומלכות בית אחאב חדרה אף ליהודה. ובהשפט ה' עם בית אחאב, נתגלגל הדבר שאף מלך יהודה יהיה שם, ואף בו יעשה משפט, שאף הוא חלק מבית אחאב.

יאשיהו עושה הפסח, ומאחד את כל שבטי ישראל בברית ה'

(ה) עוד נמצא בדה"י ל"ה ז' גבי פסח יאשיהו. (ט) וַיִּזְרַם יֹאשִׁיָּהוּ לִבְנֵי הָעָם צֶאֱן כִּבְשִׁים וְבָנִי-עֲזִים הַכֹּל לַפִּסְחִים לְכָל-הַנִּמְצָא לְמִסְפַּר שְׁלֹשִׁים אֶלֶף וּבִקְרָ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אֱלֵה מִרְכּוּשׁ הַמֶּלֶךְ". והנה מה שמסופר התם, שיאשיהו קרא בפני כל העם מקטן ועד גדול את כל דברי ספר הברית, וברית לפני ה' לשמור כל מצוות ספר התורה בכל לבבם ובכל נפשם, וכך עשו כל יושבי ירושלים, והסיר את כל התועבות וינתץ את כל הבמות, וכל ימיו לא סרו מלעבוד את ה'.

ולקיום הברית עם הקב"ה לכל העם עשה יאשיהו את הפסח באופן שלא נעשה מימות שמואל הנביא. "וְלֹא-נַעֲשֶׂה פֶסַח כְּמֹהוּ בְּיִשְׂרָאֵל מִימֵי שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא וְכָל-מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֹא-עָשָׂו כַּפֶּסֶח אֲשֶׁר-עָשָׂה יֹאשִׁיָּהוּ וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְכָל-יִהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָא וְיוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם". וביום ההוא התכוננה כל צורת העבודה לפני ה' כמבואר שם.

וכבר פירש את הענין היטב במשך חכמה במדבר ט' ז'. "מצאנו בכמה מקומות שהובדלו מעבודה זרה לעבודת השם

הבעל מישראל, אזי קמה עתליהו בת אחאב המרשעת, והשתלטה על המלוכה והמשיכה מעשי בית אביה לתוך יהודה ביתר שאת, עד שכל קדשי המקדש נעשו לבעלים, ובעוד נכחד הבעל ממלכת ישראל, דוקא ביהודה קם והיה, ונמשכה השפעת בית אחאב.

ובמקום זה קם יהוידע הכהן והשיב את יואש למלכות הראויה לו, ושב לעבוד את ה' ולהיבדל מבית אחאב, ובתורת כן קמו לחזק בית ה' הנחסר מימות ממשלת עתליהו. (וראה עוד בענין מעשי יהוידע, להלן במאמר בענין זרקא כפול אות י"א).

והוטעם 'יהודה', משום שהוא עיקר הענין המצלצל כאן, שיהודה עוד רד עם קל ועם קדושים נאמן, למרות שסובבני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל. ובערי יהודה יביאו תרומתם למקדש ה' ברוח נדיבה, ויעבדו את ה' אלוקיהם. ומכאן ואילך החלה ביהודה תקופת התחזקות בעבודת ה' ומקדשו, לכנגד ירידה בממלכת ישראל, עד שבימי חזקיהו גלו עשרת השבטים, ואילו מלכי יהודה באותו הזמן רובם הלכו יותר בדרך הישר (וגם אם היה בהם פגמים, אחז בלבד היה רשע גמור). ועליהם אמרו במדרש שיה"ש, שחורה אני במלכי ישראל, ונאוה במלכי יהודה²³¹.

²³¹ ובסוף ימי ירבעם בן נבט, כאשר עלה להלחם באביה בן רחבעם, אמר להם אביה, "וְעַתָּה אֲתֶם אֲמֹרִים לְהַתְחַזֵּק לְפָנֵי מַמְלַכַת יִקְוֹק בֶּן-דָּוִד וְאַתֶּם הַמְּנוֹרָב וְעַמְּכֶם עֲגָלִי זָהָב אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יִרְבֵּעַם לֹאֲלֹהִים. הֲלֹא הַדָּחַתֶּם אֶת-כֹּהֲנֵי יִקְוֹק אֶת-בְּנֵי אֶהֱרֹן וְהַלְוִיִּם וְתַעֲשִׂוּ לָכֶם כֹּהֲנִים כְּעַמִּי הָאֲרָצוֹת כָּל-הַבָּא לְמִלֵּא יָדוֹ בֶּכֶר בֶּן-בֶּקֶר וְאֵלֶם שִׁבְעָה וְהִיא כֹהֵן לֵלֵא אֲלֹהִים.

וְאַנְחֵנוּ יִקְוֹק אֱלֹהֵינוּ וְלֹא עֲזָבָנוּ וְכֹהֲנֵינוּ מִשְׁרָתִים לִיקְוֹק בְּנֵי אֶהֱרֹן וְהַלְוִיִּם בְּמִלְאֲכָתָם. וּמִקְטָרִים לִיקְוֹק עֲלֹת בִּבְקָר-בִּבְקָר וּבְעֶרֶב בְּעֶרֶב וּקְטָרֵת-סָמִים וּמַעֲרֹכַת לֶחֶם עַל-הַשֶּׁלֶחַן הַטָּהוֹר וּמִנְחֹת הַזֶּהָב וּנְדָבָתָהּ לְבָעֵר בְּעֶרֶב בְּעֶרֶב כִּי-שְׁמֵרִים אֲנֵחֵנוּ אֶת-מִשְׁמֶרֶת יִקְוֹק אֱלֹהֵינוּ וְאַתֶּם עֲזַבְתֶּם אֹתָנוּ. וְהִנֵּה עֲמָנוּ בְּרֹאשׁ הָאֲלֹהִים וְכֹהֲנֵינוּ וְחִצְצֹרוֹת הַתְּרוּעָה לְהַרְיֵעַ עֲלֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-תַּלְחֲמֵנוּ עִם-יִקְוֹק אֱלֹהֵי-אַבְתֵּיכֶם כִּי-לֹא תַצְלִיחוּ... וְהִיא בְּהַרְיֵעַ אִישׁ יִהְיֶה וְהָאֲלֹהִים נִגַּף אֶת-יִרְבֵּעַם." (שם י"ג, ח-ט"ו).

והיינו, שממלכת בני דוד חשיבא ממלכת ה', אשר שם ביהמ"ק וכהני ה', ואילו ירבעם בן נבט סר מעל הקב"ה ואיננו שוכן בקרבו, לכך כאשר עלה ירבעם להלחם באביה, נחשב מלחמה בה' אלוקי אבותיהם. ובהריע ה' בחוצרות אשר בידיהם, בזה הופיע ה' בקרבם להלחם לישראל, כדרך שהובטח להם שילחם באויביהם. ומשמע, שבימי ירבעם ואביה, אע"ג שלא היו מלכים צדיקים, אכתי היה ה' עם בני ישראל, משום שלא עזבו עבודת ביהמ"ק.

ונמצא, שרק לאחר שהתחתן יהושפט באחאב, וחדרה השפעת בית אחאב לתוך מלכות יהודה, אזי עזבו את ה' ובניה פרצו את בית האלוקים, וגם כל קדשי ה' עשו לבעלים, וכאן הושוו יהודה לישראל לראשונה בתולדתם, ובמקום זה קם יהוידע הכהן והמליך את יואש תחת עתליה בת אחאב המרשעת, ושב לעבודת בית המקדש, ואדרבה, התחזקו בזה ביתר תוקף, ותיקנו כל הקלקלה שקמה מזמן שלמה.

ובזמן יואש בן יהואחז (בימיו מת אלישע), כאשר שכר אמציה בן יואש את בני אפרים ללכת להלחם בבני שעיר, נאמר לו שאין ה' עמם, "וַיִּשְׁכַּךְ מִיִּשְׂרָאֵל מֵאֵה אֶלֶף גִּבּוֹר חֵיל בְּמִאֵה כֶּסֶף. וְאִישׁ הָאֲלֹהִים בָּא אֵלָיו לְאֹמֹר הַמֶּלֶךְ אֵל-יִבָּא עִמָּךְ צִבָּא יִשְׂרָאֵל כִּי אֵין יִקְוֹק עִם-יִשְׂרָאֵל כָּל בְּנֵי אֲפֹרִים. כִּי אִם-בָּא אִתָּה עֲשֶׂה חֲזָק לְמַלְחָמָה יִכְשִׁילְךָ הָאֲלֹהִים לְפָנֶי אוֹיֵב כִּי יִשְׁכַּךְ בְּאֲלֹהִים לְעֶזְרוֹ וְלֹהֲכִשִּׁיל" (דה"ב כ"ה ו-ח).

[ומאידך, אותו אמציה אשר נאמר לו שדוקא כאשר יבוא הוא למלחמה יחזק, וכאשר יעלו עמו בני אפרים יכשל, שאין הקב"ה עמם, לבסוף לאחר שהכה את בני אדום, השתחוה לאלוקיהם, אזי נתן ה' בלבו להתגרות ביואש מלך ישראל, ונפל בידו. והיינו, שעד כמה שסר מאלוקי אבותיו ונוהג כבני אפרים, שוב אין לו עדיפות על פניהם, ויפול בידיהם.

ואולם מ"מ, מיד לאחר שניצח יואש את אמציה, כאשר פרץ יואש את חומת ירושלים ונטל את כל אוצרות בית ה', מת לאלתר (יעו"ש בכתובים ובסד"ע רבה פי"ט), ואילו אמציה מלך יהודה חי לאחריו ט"ו שנה (אלא שכבר מלך עוזיהו בנו בחייו). והיינו, שאף שכך היה ראוי לו לאמציה בעווננו, סו"ס מי שנלחם עם בית ה' וממלכתו, יד ה' תגוע בו, אע"ג שאמציה עצמו לא היה ראוי שיהיה על ידו].

יחריב את הבמות שלא החריבו לפניו. והיה זה הדור האחרון שלפני החורבן דייקא (ואיהו שגזו הארון), ומכח שיבתם אל ה' שלא היה דוגמתה כל ימי הבית, עמדו ישראל בגלות בבל, ודוקא ממנה חזרו וצמחו ביתר עוז ע"י עזרא ונחמיה.

והיינו, שאע"ג דהיו מלכים צדיקים לפני יאשיהו, אולם הוא היחיד ששב למלוך על כל ארץ ישראל ועל כל שבטי ישראל כנראה במקראות וכמבואר בחז"ל, ולכך הוא שתיקן את חטא ירבעם לפלג את עשרת השבטים מיהודה ולהדיחם מעל ה'.

וזהו שהוטעם 'העם' בצלצול מהדהד, במקרא שמספר שהרים יאשיהו מספר גדול של צאן לקרבנות הפסח של העם, ובה היה העם כולו לעם ה' הנכנס תחת כנפי השכינה מחדש, וחייל ביה שם 'העם' ביתר שאת ועוז, כאן הוא המקום שעשו כל ישראל את הפסח, וכל ימי הבית לא נעשה בצורה זו. ומכח זה באו בבירית ונתייחד ישראל לאלוקיו.

ירמיהו נרדף על נפשו, ואין יכולים לו

(ו) ובירמיהו ל"ח כ"ה, (ה) "וְכִי־יִשְׁמְעוּ הַשָּׂרִים כִּי־דִבַּרְתִּי אֹתָם וְבָאוּ אֲלֵיךְ וְאָמְרוּ אֵלֶיךָ הַגִּידָה זֶה לָנוּ מֵהַדְּבָרָה אֲלֵהֶם הַמֶּלֶךְ אֶל־תִּכְתֹּד מִן־גִּזְיוֹ וְלֹא־נִמְיָתְךָ וְנִמָּה־דָבָר אֲלֵיךָ הַמֶּלֶךְ", ומוטעם 'אליך' בקרני פרה.

והנה מה שהיה שם הוא, שהשרים ששמעו את נבואת ירמיהו, "היושב בעיר הזאת ימות.. והיוצא אל הכשדים וחיה", ביקשו להורגו משום שמרפה את רוח העם ודורש רעתם, ולא היה ביד צדקיהו המלך להצילו לכך אמר הנה הוא בידיכם, וישליכו אותו אל בור טיט, וברגע האחרון הצילו עבד מלך הכושי בהסכמת צדקיהו, וישלח צדקיהו לקוראו,

יתברך לשמו המיוחד היה על ידי פסח, כמו שמצאנו בחזקיה אחרי שביערו כל הטומאה, והוציאו הנדה והביאו קרבנות לכפר על שגגת עבודה זרה, עשה פסח לה'... ולכן ביאשיה שטהר את יהודה וירושלים מן האשרים וכו' עשה פסח לה'.

ולכן מבואר מה שכתוב "כי לא נעשה כפסח הזה מימי השופטים אשר שפטו את ישראל וכל ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה", ובדברי הימים "מימי שמואל הנביא". כי להוראה כזו לטהרם מעבודה זרה, שזה בעצם תקפו של עשיית הפסח במצרים, אשר אמר להם "משכו" מעבודה זרה (מכילתא בא שם) "וקחו להם צאן לעשות הפסח", לא נעשה מימות השופטים, שלא היה אחרי טעיות כל ישראל בעו"ג, שיבדלו מעו"ג בטהרה גמורה ויעשו פסח כמוהו²³². ואם כי בחזקיה היה כן, זה לא נעשה "כטהרת הקודש", וגם לא כל ישראל, רק שבט יהודה ובנימין, עכ"ל.

והיינו שקרבן הפסח הוא קרבן הברית²³³, שבו נכנס העם לחסות בצל ה'. וכל מקום אשר מסופר בנביאים על עשיית פסח בצורה מרשימה, הרי זה בא לבטא מעבר לקיום הנקודתי, לספר על התחדשות שחלה בכל היחס בין ישראל לאלוקיו, על פרישת ישראל מהווי העמים אשר סביבתם ושבבתם לצור מחצבתם. וכאשר מסופר שלא היה כפסח יאשיהו, פירוש הדבר שמימי שמואל לא היה שיבה אל ה' שהקיפה את כל העם בעוצמה זו. והמיוחד בזה הוא שכלל את כולם, ואף את שאר השבטים.

ולכך נאמר עליו, "וְנִכְמְהוּ לֹא־הָיָה לִפְנֵי מֶלֶךְ אֲשֶׁר־שָׁב אֶל־יְקֹוֹק בְּכָל־לְבָבוֹ וּבְכָל־נַפְשׁוֹ וּבְכָל־מַאֲדוֹ כְּכָל תְּנֻת מִשָּׁה וְאֶחָדָיו לֹא־קָם בְּמֶהוּ" (מלכים ב' כ"ג כ"ה). ועליו אמרו אין לך בעל תשובה גדול כיאשיהו בדורו וכו' (שבת נ"ו)²³⁴. וכבר מאות שנה טרם לידתו, התנבאו עליו לירבעם בן נבט שהוא

²³² וכע"ז כ' ר"צ הכהן מלובלין (פרי צדיק ויקרא פסח), "וזה שמשבח הפסח פסח יאשיה שלא נעשה כפסח הזה, כי פסח גלגל הגם שהיה המניעה עד עתה מחמת חטא המרגלים, אמנם הדור הזה שלא נימולו היו מבאי הארץ ומצדם לא היה שום מניעה, רק כדרך שנאמר (איכה ה' ז') אבותינו חטאו ואינם וגו', וגם הדור של עזרא הרביצו תורה כמו שאמרו ז"ל (שיר השירים רבה ד', י"ב) הרבה צדיקים עמדו לי בחורבנה וכו'.

אבל דורו של יאשיה הן המה שמקודם שמו כתף סוררת וילכו אחרי שרירות לבם ועבדו עבודה זרה, וברגע שבו בכל לבם לעשות הפסח כמשפט, וזהו תכלית שלימות קדושת הפסח, כעין פסח מצרים שהיו ישראל גם כן נשקעים בתכלית השפלות, ה' יתברך הופיע עליהם ברחמיו לדלותם מבור תחתיות לתכלית הקדושה, ועל זה נאמר כי לא נעשה כפסח הזה וגו'.

ויש לומר גם כן בזה הרמז, מה שמפטרין בפסח יאשיה ביום טוב שני של פסח, וביום ראשון מפטרין בפסח גלגל, הגם שעל פי פשוט מפני שכן הוא הסדר בנביאים, אמנם יש לרמז בזה על דרך מה שאמרו (שם א', מ"ב) על יום טוב שני של גלויות, כסבורה אני שמקבל שכר על שניהם, ואינו מקבל שכר אלא על אחת. כי הגם שאנו בקיאים בקביעת דירחי, החיוב עלינו ביום טוב שני שבו הופעת הקדושה מגזירת חכמים מבחינת תורה שבעל פה מעין הקדושה של יום ראשון מבחינת תורה שבכתב.

ועל זה בא ביום טוב שני דייקא הפטרה בפסח יאשיה, מפני שזה עיקר תורה שבעל פה כמו שנאמר (קהלת א', י"ח) כי ברוב חכמה רוב כעס, שדייקא על ידי רוב כעס שמקודם באים לרוב חכמה וכמו כן בענין קדושת הפסח, שעל ידי השיקוע מקודם ברוב כעס של היצר הרע, זוכין על ידי זה קדושת הפסח לבחינת התעלות הקדושה ביתר שאת וכאמור, שעל זה מרמז פסח יאשיה, שהיו מקודם בתכלית הריחוק ואחר כך קירבו עצמם לקדושתו יתברך, והכתוב משבח את הפסח שעשו מצד התקרבותם מגודל הריחוק, יותר מכל הפסחים שעשו הראשונים.

²³³ נתבאר בארוכה בקונטרס 'ועשית פסח', וראה ביחוד בדברי החתימה ובהערות שם.

²³⁴ ונתבאר עוד בקונטרס 'וישב דוד' אות נ'. וע"ש שזה ענין שמו יאשיהו. וכן נתבאר להלן במאמר בענין זרקא כפול, יעו"ש.

כחש ולכלוא נבואתו²³⁵ מחשש לחייו, ומעתה לא היה לעם תקווה, ומיד ויבא נבוכדנצר.

וישאלו מה דיבר ה', ותחילה סירב פן ימיתנו, וישבע לו המלך.

ולכך הוטעם 'אליך', שהגיע ירמיהו למצב שסובבוהו השרים ולא נתנו לו מנוח, ומסור היה בידם ולא יכל לומר נבואתו פן ישובו להמיתו, וממקום זה כבר לא היה להם תשועה. ו'אליך' זה מגדיר את כל תפקיד ירמיהו הנרדף על נפשו, כפי שנאמר לו מראש שבתורת כן נשלח, 'ונלחמו אליך ולא יוכלו לך'. ואכן רבות מתאונן הנביא על רוע גורלו והרדיפות שהיו מנת חלקו בכל העת. ובעומק זהו מעצם מהותו של נביא החורבן²³⁶, לכך יש אריכות במאורעות ירמיהו במקראות, בגוף תיאור השתלשלות החורבן בפועל (פל"ד עד פל"ט).

אזי אמר לו ירמיהו, כה אמר ה', אם תצא לכשדים תנצל ולא ישרפו העיר, ואם לא, תפול בידם אתה וכל נשיך ובניך וישרפו העיר באש. ויאמר לו צדקיהו, איש אל ידע מה שאמרת לי פן יהרגוך, ואם ישאלוך אמור שהנך מתחנן למלך שלא יתן למות, ואכן כך השיב להם. ע"כ המעשה עם ירמיהו. ומיד לאחר מכן מסופר שבא נבוכדנצר והחריב העיר.

והנה מעשה זה הוא פסגת המרורות שאכל ירמיהו מאת העם, וכמעט קט טבע בבור הטיט, וגם כאשר חילצוהו והובא אל המלך. חקרוהו השרים מה דיבר עמו וכבר נאלץ למלא פיו

²³⁵ אין בזה משום כובש נבואתו, משום שנשלח לאומרה לצדקיהו. או משום שבמקום פיקוח נפש ליכא.

²³⁶ שאין נראה דהא דנביא החורבן התיישר כה רבות ונלחמו בו ישראל הוא במקרה בעלמא, אלא הדבר מבטא את כל מערכת היחס בין הקב"ה לישראל, שירמיהו הוא שלוחו בעולם והוא העומד מצד הקב"ה לנזוף בישראל ולדבר עמם קשות, וישראל אשר יורדים לחייו לא בו הם נלחמים אלא במי ששלחו. וכביכול הריב ומצב המלחמה אשר בין ישראל לאביהם שבשמים, מתבטא בריב בינם לבין נביאו. ונלחמו אליו ולא יוכלו לו, כי עמו הקב"ה, ובה' הם נלחמים.

ובאמת צריך לדעת עוד, שענין הנביא אינו מסתיים בכך שאומר מה שהקב"ה אמר לו לומר, אלא כפי שנאמר לו לירמיהו בחזון הקדשתו, "וַיִּשְׁלַח יְהוָה אֶת־יָדוֹ וַיַּגַּע עַל־פִּי וַיֹּאמֶר יְהוָה יְקוֹם אֵלַי הִנֵּה נִתְּנִי דְבָרִי בְּפִיךָ רֹאֵה הִפְקַדְתִּיךָ הַיּוֹם הַזֶּה עַל־הַגּוֹיִם וְעַל־הַמַּמְלָכוֹת לְנִתּוֹשׁ וּלְנִתּוּץ וְלְהָאָבִיד וּלְהָרוֹס לְבָנוֹת וּלְכַטֹּעַ" (א' ט'-), וזה ענין הא דמצינו שעושה פעולות מסויימות שענינם להוריד ולהגשים את חזון הנבואה למציאות ('פועל דמיוני' בלשון הקדמונים), משום שדרך הנביא יורד לעולם דבר ה', והנביא ונבואתו חד המה.

ופשוט שתוכן הנבואות מתאים לשורש נשמת הנביא, שלו נמסר הכח לחדש דבר זה בעולם, ולכא' זה פשט הכתוב בישיעיהו, וְאַשִׁים דְּבַרִּי בְּפִיךָ וּבַעַל יָדִי כְּסִיתֶךָ לִנְטֹעַ שְׁמִים וְלִסְדֹּךְ אֶרֶץ וְלִאמֹר לְצִיּוֹן עֲמִי אֲתָהּ" (נ"א ט"ז), ונת' בקונטרס 'וישב דוד' (אות ל"א) דאיהו אשר בא מבית דוד, מכוחו ירד לעולם חזיונות הגאולה הנשגבים, ובהשגותיו וחזיונותיו התנוצצו ונתגלו. (ובגמ' סנהדרין צ"ט ב') ובמדרשים למדו מזה לכל עוסק בתורה שנוטע שמים וארץ החדשים, והיינו שאף זה בחינה שמוריד לעולם את צורתו האמיתית, והבן). ועוד הוא אומר, "רַחוּ אֲדֹנָיִי יְהוָה עָלַי לֵעָן מִשַּׁח יִקְוָה אֶתִּי לְבַשֶּׁר עֲנֹוִים שְׁלַחְנִי לַחֲבֹשׁ לְנִשְׁבְּרֵי לֵב לִקְרֹא לְשִׁבּוִים דְּרֹר וּלְאַסּוּרִים פֶּחֶח־קֹחַ" (ישעיהו ס"א א'), ויעו"ש ברש"י, "אין משיחה זו אלא ל' שררה וגדולה", עכ"פ קחצינן שהיה זה מינוי ושררה מיוחדת, לרפא פצעי ישראל ולהעמיד תיקונם.

וירמיהו היה מן הכהנים, אשר תפקידם לעמוד על כל ריב ולשפוט את ישראל, הלכך איהו אשר הוכיחם והרבה עליהם דברים להשיבם למוטב. וכן זכריה הנביא שהוכיחם בזמן יואש, כהן היה. וכן יחזקאל היה כהן, ויש בו תוכחות הרבה, ומאידך יש בו אף את צורת ביהמ"ק וכיו"ב, משום שאף זה מסור לכהן. ועובדיה אשר התנבא כנגד אדום היה גר אדומי, מיניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא (סנהדרין ל"ט ב'), והיינו שלו מסור הכח להתמודד כנגדם. וזהו כח הנביא, שבנבואתו קובע את המציאות בעולם, לפי מהותו וצורת ראייתו.

[ידידע שזא הייזא הסכנא הגדולה בנבואת בלעם, שלא יפרש את הנבואה לפי נשמתו והתנגדותו לישראל וכפי שהאריכו בזה (ראה באבי עזרי סוף הל' דעות מה שהביא מהמהרי"ל ד"ס קין ז"ל). וכן מצינו שיאשיהו שלח לחולדה ולא לירמיהו, מפני שהנשים רחמניות הם (מגילה י"ד ב'), והיינו, שהנבואה מתפרשת לפי מהות הנביא, ולפי הצורה שחזזה כך יורד לעולם, ע"ד כל החלומות הולכים אחר הפותר, (וחלום אחד משישים מנבואה הוא). ולכך אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד (סנהדרין פ"ט), משום שלכל נביא יש את צורתו וסגנונו שלו, ולפי הנוסח המתאים לו כן יורד ומתקיים בעולם. ומעיקרא הקב"ה בוחר ב'נביאים טובים', שדרכם יתפרש באופן הנאות לדור, ו'רצה בדבריהם הנאמרים באמת'.

וזה"ל ר"צ הכהן בפרי צדיק לפ' מטות, "ואמרו ז"ל (ספרי מטות א') שכל הנביאים נתנבאו בכה אמר ה', מוסיף עליהם משה רבינו שנתנבא בזה הדבר. והיינו שכל הנביאים בעת שמקבלים נבואתם, אין הנבואה מבוררת, רק יש לה דוגמא ושייכות לתכונת המקבל, ולכן יש כח להנביא לאמר הדברים כפי תכונתו, כמו שאמרו חז"ל (מגילה י"ד ב) שלכך שלח יאשיהו אצל חולדה מפני שהנשים רחמניות הם. ועל זה מוסיף משה שנתנבא בזה הדבר, היינו שזה הדבר ממש קיבל מה' תברך, כמו שהוא בעצם.

ויש לומר שזהו ענין מאמרם ז"ל (ראש השנה כ"א ב') על לא קם נביא בישראל כמשה, אבל באומות העולם קם, ומנו בלעם, היינו בזה לעומת זה, כי כל הברכות שנתנבא לישראל היו דבר ה' שיצא מפיו, והרשע הזה דימה בנפשו שיהיה ביכולתו לשנות הסגנון כפי רשעתו, ולכן אמר ואנכי אקרה כה, שרצה להתנבאות בבחינת 'כה' כשאר הנביאים, אבל ה' יתברך נתן רסן בפיו במאמר שוב אל בלע וכה תדבר, שלא היה לו שום רשות וכח לשנות שום דבר, רק עקימת שפתיו לבד, וכתשובתו לבלע כי את אשר ידבר ה' אותו אעשה לבד"

וראה עוד בדברי ר"צ הכהן בס' דובר צדק, "ושמעתי כי ודאי החזיקו ירמיהו לנביא אמת, שהרי שאלוהו. רק ידעו שיש נבואה טעות ודמיון המתדמה, כאשר יש לו נגיעה לגרמיה. ואם אין הנביא מסלק הנגיעה לגמרי, אז מצד הנגיעה יוכל לדמות שהוא קול ה' ואינו, והיינו כי באמת הוא קול עצמו ממש, רק שהוא משיג ויודע שהוא קול ה' המדבר מתוכו".

וראה מש"כ בס' ערבי נחל בהעלותך דרוש ד', "כי אמר הכתוב 'לעולם ה' דברך נצב בשמים', כי הדיבור שיצא מפי השי"ת הוא חי וקים ועומד בשמים לא ירד לארץ, ולכן לא יתקיים אותו הדיבור בארץ עד שהנביא הוריד אותו הדיבור לארץ, והיינו (עמוס ג, ז) כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. ואופן הורדתו לארץ, כי הנביא היה מתבודד בדיבורים קדושים ומחשבות קדושות שהן הן עצם נשמת האדם כמו שנאמר בפרק הנ"ל יעוין שם היטב, ואותן הדיבורים בקעו רקיעים עד שהגיעו אל העולם אשר שם שוכן דיבור ה', ובפגוע האותיות באותיות אזי דיבורי ה' יתברך לרוב ועוצם כחן הגדילו אכפן על דיבורי הנביא והפכו אותם ושינוי הצירופים כצירופי אותן דיבורי ה' (ולכן בטלו חושי הנביא אז, כי הדיבורים הם עצם נשמתו כאמור, וק"ל) ושמע קול דיבוריו ממש אחר שנתהפכו הצירופים, כמו שאמר הכתוב (שמות יט, יט) משה ידבר והאלהים יענו בקול, ואמרו רז"ל (ברכות מ"ה א) בקולו של משה, עיין מ"ש בפרשת שמות ובפרשת יתרו באורך.

ולסבה זו יומשך כי ממקום שהיה מדרגת נשמת הנביא אזי כפי אותה מדה המשיך דיבורים, כי דברי ה' נצב בשמים, יש דיבורים ברחמים ויש דיבורים בגבורה, והדיבורים עומדים קיימים בשמים, והנביא אם היה נשמתו ממדת החסד ממילא נתעלו דיבוריו לאותו עולם ופגע שם בדיבורי חסד והורידם לארץ, ומי אשר היה נשמתו ממדת הגבורה פגע שם באותן דיבורי גבורה.

ולסבה זו התרעמו ישראל על ירמיה הנביא ע"ה, ורצו רשעי הדור להורגו, הגם שידעו כי דבריו דברי ה', אלא חשבו שמדתו גורם שמוריד אותן דיבורים לארץ, ואילו לא הוא היו הדיבורים נצבים בשמים, וכן ירמיה ע"ה בעצמו התרעם באומרו (ירמיה טו, יז) כי מלאנני זעם כו', והיה חושד בעצמו מה שמקבל תדיר נבואות על פורעניות אולי הוא בעצמו הגורם, מחמת שראה כי רשעי הדור חשדוהו בכך. אבל באמת טעו אותן שחשדוהו בכך, כי נבואה השלוחה במתכוין מאת ה' אל ישראל אינו תלוי בנביא..

ונמשך עוד מזה, שהנביא לא יקבל דיבורים שהם היפך מדתו ורצונו ומהותו, כי לא יפגע כלל באותן הדיבורים. ולסבה זו מובן כאשר הנביא שהיה בבית אל עבר על דברי ה' שאמר לו לא תאכל ולא תשתה במקום הזה, ונתחייב מיתה לשמים, כדין נביא העובר על נבואת עצמו (סנהדרין פ"ט ב'), הגיע דיבור הנבואה ההוא בענין מיתתו אל הנביא הזקן משומרון, עם היותו נביא שקר כל ימיו (ע' מל"א י"ג). ולכאורה יותר היה שייך שיגיע הדיבור אליו בעצמו. אלא לפי שענין העדר עצמו לא יוכלו דיבורים אלו להתלבש בדיבורי הנביא ההוא, כי הוא הפך מדתו ומהותו, כי דיבורי הקדושים הם סבת קיומו, ודיבורים אלו הם ההפך ממש, סבת העדרו, ולכן לא יתלבשו אלו באלו, והבן היטב..[

עכ"פ צריך לידע דמאורעות הנביא ודרכיו ועניניו בעולם, מישך שייכי לענין נבואתו, ולכך כבר בעת הקדשתו נאמר לו לירמיהו, שילחמו אליו ולא יוכלו לו, וניתן לו הכוח לומר את נבואתו כנגד ישראל בכל העוצמה, "וְאֵנִי הִנֵּה נִתְּנָךְ הַיּוֹם לְעִיר מִבְּצָר וְלַעֲמֻד בְּרֶזֶל וְלַחֲמוֹת נַחֲשֹׁת עַל-כָּל-הָאָרֶץ לְמַלְכִּי יְהוּדָה לְשָׂרְיָה לְכַהֲנִיָּה וְלַעֲמֵךְ הָאָרֶץ".

לכך קילל כל כך את יום הולדתו (כ' י"ד), משום שיום לידת נביא החורבן הוא יום ירידת ענין החורבן לעולם, ומצינו במדרשים שנוול בתשעה באב, והיינו, שיום זה מיוחד לכך. וכן ארר את האיש אשר בישר את בשורת לידתו לאביו (שם ט"ו-ט"ז). והיינו, שמגלגלין חובה ע"י חייב, ואדם זה שבישר בשורה כה רעה, איש רע וארור הוא. [וכיו"ב חזינן בכ"ד, דאיש טוב יבשר טוב, וסימנא מילתא].

וקחזינן, דעצם לידת ירמיהו מונח בזה לידת הפורענות לישראל. הלכך הצטער על שיצא מרחם אמו (שם י"ז-י"ח). ולא לחנם נלחמו בו כל כך, אלא משום שבאמת אותו שלח ה' להביא על ישראל את החורבן, וזה ענין נבואתו. ולכובשם, אסור היה לו, וכאש בער בקרבו וזעזע כל עצמותיו, "פִּתְיָנִי יְקוֹק וְאַפִּית חֲזַקְתִּי וְתִנְכַּל הִיָּתִי לְשִׁחוק כְּלֵי-הַיּוֹם כְּלֵי לַעֲגָלָה לִי. כִּי-מִדֵּי אֲדַבֵּר אֲזַעֲקָה תַּמָּם וְשֹׁד אֶקְרָא כִּי-הִיא דְּבַר-יְקוֹק. לִי לַחֲרָפָה וְלִקְלָס כְּלֵי-הַיּוֹם. וְאִמְרָתִי לֹא-אֲזַכְּרֶנּוּ. וְלֹא-אֲדַבֵּר עוֹד בְּשִׁמּוֹ. וְהִיא בְּלִבִּי כָּאֵשׁ בְּעֶרְתִּי עֶצֶר בְּעֶצְמֹתַי וְנִלְאִיתִי כְּלָכֶל וְלֹא אֲנִיכֵל" (כ' ז-ט). "לְנִבְאִים נִשְׁבַּח לְבִי בְּקִרְבִּי רַחֲפוֹ כְּלֵי-עֲצָמוֹתַי הִיָּתִי כָּאִישׁ שָׂכֹר וְכִגְבֵר עֲבָרֹן יֵין מִפְּנֵי יְקוֹק וּמִפְּנֵי דְּבַרִּי קִדְשִׁי" (כ"ג ט').

ובאמת כשם שהוא הנביא שהוריד את הפורענות והגזרות לעולם, כך כל מאורעותיו מקבילים למאורעות ישראל בחורבנם ובגלותם, אשר רדופים וסחופים מיד כל, והיו ללעג וקלס בפי כולם כמו ירמיהו בשעתו, וכל העת חשבו עליהם מחשבות לכלותם, וכמעט קט עלה בידם ולא עלה ביד ישראל לקום לבדו מביצת הגלות שהושלך אליה, וזה ענין הא דהשליכוהו לבור טיט ויטבע בתוכו וכמעט קט עבר מן העולם, אולם הקב"ה הבטיחו שיהיה עמו, לכך ברגע האחרון שלח אליו את עבד מלך הכושי, שקיבל אישור מן המלך להוציאו, ובקושי רב משהו שלושים איש מן הבור בחבלים העשויים מבלויי סחבות (פל"ח, יעו"ש).

וכפי שמגולל כ"ז ירמיהו במגילת איכה בתלת אנפין (פ"ג), "אֲנִי הִגְבַּרְתָּהּ עֲנִי בְּשִׁבְטִי עֲבָרְתָּ. אוֹתִי נִהַג וְיִלֵּךְ חֲשֹׁךְ וְלֹא-אֹר. אֵךְ בִּי יִשָּׁב יִהְיֶה יֶדְךָ כְּלֵי-הַיּוֹם... הִיָּתִי שִׁחַק לְכָל-עַמִּי נִגְיָנְתָם כְּלֵי-הַיּוֹם. הַשְׁבִּיעֵנִי בְּמִרְוֵהִים הָרֹנִי לַעֲנָה... צוֹד צְדוֹנִי כַּצְפּוֹר אֵיבִי חֲנָם. צִמְתָּ בְּבוֹר חֲלִי וִידוֹ-אָבִן בִּי. צְפוּ-מֵים עַל-רֹאשִׁי אֲמַרְתִּי נִגְזַרְתִּי. קִרְאָתִי שִׁמְךָ יְקוֹק מִבּוֹר תַּחְתִּיּוֹת. קוֹלִי שִׁמְעַתָּ אֶל-תַּעֲלָם אֲזַנְךָ לְרוֹחוֹתִי לְשׁוֹעֵתִי. קִרְבָּתְךָ בֵּינִי אֶקְרָא אֲמַרְתָּ אֶל-תִּירָא".

והנה פרק זה לפי הפשט קאי על ירמיהו גופיה (וכבר רמזו דורשי רשומות, ש'אני הגבר' עולה בחשבון 'ירמיהו'), וכן מפורש שם, דהא קאמר 'הייתי שחוק לכל עמי', ולפי פשוטו ודאי היינו ששחקו עליו כל ישראל, ולכך מספר כיצד צפו מים על ראשי

אמרתי נגזרתי, ואזי שמע ה' קולו. וכן היעב"ץ בהגהותיו ופירושו לחמש מגילות (נדפסו לאחרונה) פי' כן כל פרק זה, דקאי על מה שעבר ירמיהו, יעו"ש. אמנם פשוט שאין אנו אומרים את תלאות ירמיהו לכשעצמו בקינות, אם לא שבאופן רחב יותר מתפרש על כל ישראל, וכל אשר עבר עליו עבר על ישראל, ובקינתו על עצמו נתכוון בעיקר לקינה על ישראל, ובמשמעות זו אומרים אותה כחלק מן הקינות על ישראל. והוא ירמיהו הוא כנסת ישראל, וגורלו כגורלם, והיינו הך.

[וראה עוד מש"כ ר"צ הכהן בתקנת השבין, "וכמו משיח שסובל עוונות ישראל, וכן ביחזקאל בשעת החורבן, וכן משה רבינו ע"ה שאמר לו לך רד, דאמרו ז"ל (תנחומא תשא כ"ב) שנתנזף בבית דין של מעלה, הוא לכפרת ישראל ולקבל העונש שעליהם, כי ראש הדור הוא הדור..". עוד כ' בתקנת השבין, "היינו כי ידוע דנפש הפרנס וראש הדור הוא הכולל כל הדור, כי לעולם כל דור הוא קומה שלימה והראש הוא העיקר וכולם ענפיו..". והבן היטב].

ואף גורל צוררי ירמיהו אשר כל היום חשבו עליו מחשבות להמיתו, כגורל צוררי ישראל, וכפי שביקש עליהם ירמיהו, הן בספרו והן במגילת איכה שם, "אַתָּה יְדַעְתָּ יְקוֹק, זְכַרְנִי וּפְקֻדֹתַי וְהִנֵּקְם לִי מִדְּפִי אֶל-לֶאֱרֹךְ אֶפְרַיִם תִּקְחֵנִי דַע שְׁאֵתִי עֲלֶיךָ חֲרָפָה... לֹא-יִשְׁבְּתִי בְּסוֹד-מִשְׁחָקִים וְאֶעֱלֶז מִפְּנֵי יָדְךָ בְּדָד יִשְׁבְּתִי כִּי-זָעַם מִלְּאֲתָנִי. לָמָּה הִיָּה, כְּאִבִּי-נֶצַח וּמִכְתִּי אֲנוּשָׁה מֵאֲנָה הֶרְפָּא הִלּוּ תִהְיֶה לִּי כְּמִן אֶכְזָב מִיָּם לֹא נֶאֱמָנוּ". (ירמיהו ט"ו ט"ו-י"ח). "לִכֵּן תֵּן אֶת-בְּנֵיהֶם לָרַעַב, וְהִגְרָם עַל-יְדֵי-חָרֶב וְתִהְיֶה נְשֵׁיהֶם שָׂבָלוֹת וְאִלְמָנוֹת, וְאֲנָשֵׁיהֶם יִהְיוּ הֲרָגִי מוֹת בְּחִנּוּרֵיהֶם מִכִּי-חָרֶב בְּמִלְחָמָה. תִּשְׁמַע זַעֲקָהּ מִבְּתֵיהֶם כִּי-תָבִיא עֲלֵיהֶם גְּדוּד פְּתָאִם כִּי-כֹרֶן שֹׁחָה לְלַכְדָנִי וּפְחִים טָמְנוּ לְרַגְלִי" (שם י"ח כ"א-כ"ב).

וכל אשר מתאונן הנביא מרה על רוע גורלו, מתאונן הוא בזה אף על רוע גורל ישראל, ולכן בפסוקים מובלע זה בתוך זה, ומשמע שהכל מישך שייך, וכך הוא מהותו של נביא החורבן, שנגזר עליו לעבור את אשר יעברו ישראל. אולם הקב"ה מעיד ואומר, שכל מבקשי נפשו הרבים לא יעלה בידם מאומה, אין אתה מונהג הנהגה טבעית, כי אתך אני להצילך ולהושיעך ו'כפי תהיה', כך מתבטא נוכחות הקב"ה, ואין לאל ידם להמיתך, [וכן מצינו שכאשר ביקש יהויקים אחר ירמיהו ותלמידו ברוך, כתיב, 'ויסתירם ה' (ירמיהו סוף פל"ו)]. כשם שאף ישראל בשנות גלותם כן הוא.

שוב מצאתי בעז"ה שיסוד הדברים מבואר להדיא במדרש תנחומא, דהנה בפרשת ויגש (סי' י"א) קאמר שכל שאירע ליוסף אירע לציון, ומנו כ"ו דברים שהוקשו זה לזה, ואחד מהם הוא, "ביוסף כתיב 'וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור' (בראשית ל"ז כ"ח), ובציון כתיב 'וימשכו את ירמיהו בחבלים ויעלו אותו מן הבור' (ירמיהו ל"ח י"ג), וקחזינו דציון וירמיהו היינו הך. וראה עוד במדר"ר איכה בהאי קרא ד'צמתו בבור חיי', דזהו יוסף, ירמיהו, ודניאל. והיינו שענין שימתם בבור איננו פרטי, אלא מבטא את כלל ישראל.

ומשמע בפתיחת הספר, שהיה בירמיהו ענין מיוחד שמרחם הוקדש לנבואה, (ובמדרשים מבואר שכבר בצאתו מרחם אמו זעק זעקה גדולה ומרה על ירושלים), והחל להתנבאות בשנת שלש עשרה ליאשיהו, דהיינו י"ח שנה בחייו, ועוד כ"ב שנה שהיה קיים המקדש לאחריו, ונמצא שנתנבא ארבעים שנה לפני החורבן, והיינו שמאותה שעה כבר החל החורבן להיות מורגש, כשם שמצינו שארבעים שנה קודם החורבן דלתות ההיכל נפתחו וכו' (עי' יומא ל"ט ב'), וכיון שכבר ראוי היה שיתחיל לרדת לעולם ענין החורבן, באה נבואת ירמיהו שממנה שורש החורבן. והוא הנביא המיוחד ליצור בעולם את מציאות החורבן, וכיון שהוא ענין גדול כל כך, לזה הוקדש מרחם להתנבא ולקיים ד"ז בעולם, וזהו פתיחת הספר, מה שלא מצינו בשאר נביאים. [ומקביל בזה למשה רבינו, שאחותו התנבאה עליו עוד בטרם נוצר, שעתיד להיוולד המוקדש לבנין ישראל. וראה בזה להלן].

אלא שמתוך זה יצמח התיקון. והוא שאמר הכתוב, "רֵאָה הַפְּקֻדָּתְךָ הַיּוֹם הַזֶּה עַל-הַגּוֹיִם וְעַל-הַמַּמְלָכוֹת לְנִתּוֹשׁ וּלְנִתּוֹץ וּלְהֶאָבִיד וּלְהָרוֹס לְבָנוֹת וּלְנִטּוֹעַ", והיינו שבסופו של דבר יביא תפקידו של ירמיהו בניה ונטיעה, אולם כרגע מחוייב החורבן והפורענות, והוא שנשלח להורידו לעולם. [אמנם האתנחתא יבוא לפני 'לבנות ולנטוע', ולא לאחר 'על הממלכות', והיינו שעיקר מה שהופקד הוא 'לנתיש ולנתוץ', ואין זה נקרא בנשימה אחת עם מלאכת הבנין, אולם לבסוף ממילא מונח בתפקידו 'לבנות ולנטוע'. ואמנם יש נבואות בנין חשובות שירמיהו הוריד לעולם, כגון מה שקוראים בהפטרות ר"ה 'הבן יקיר לי אפרים' ועוד. והוא בעיקר בירמיהו פ"ל עד פל"ג (ובא בתורת הפסקה בין תיאור מצב ישראל ותוכחות ירמיהו וכו"ב, לתיאור השתלשלות החורבן מחמת כן, בחינת הקדמת רפואה למכה). וכן בפסוקים בודדים הפזורים, כגון 'זכרתי לך חסד נעורייך' וכיו"ב].

ומצינו במדרשים שהוקש למשה רבינו (והוזכר ברש"י בתחילת ירמיהו), "רבי יהודה ברבי סימן פתח, "נביא אקים להם מקרב אחיך כמוך", וכתב "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה", ואת אמרת כמוך, אלא כמוך בתוכחות, אתה מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, זה נתנבא ארבעים שנה זה נתנבא על ישראל וזה נתנבא על יהודה וישראל, זה עמד בני שבטו כנגדו זה עמד בני שבטו כנגדו, זה הושלך ליאור זה הושלך לבור, זה הוצל על ידי אמה זה הוצל ע"י עבד, זה בא בדברי תוכחות זה בא בדברי תוכחות", (ילקו"ש שופטים רמז תתקי"ט ועוד).

וענין היקש זה, דהנה הוא עומד מכנגד משה, אשר נשלח לבנות ולנטוע את עם ה', ואילו איהו כביכול נשלח לנתיש ולנתוץ ולהאבד ולהרוס, וליל יציאת מצרים וליל תשעה באב ידוע שעומדים זה כנגד זה, וחלים באותו היום בשבוע, ולכא' אין לך הפכים גדולים טפי ממשה לכנגד ירמיהו.

ברם אדרבה, הוקש למשה, וענינו, שאין הריסת עם ישראל דבר שנעשה בתורת שבירה וסילוק אמיתי למה שנבנה, אלא אף זה חלק מן מערכת חיי ישראל, וכשם שיש נביא לבנין, כן יש נביא לחורבן, ואע"ג שלכא' כל מהות החורבן הוא סילוק שכינה והעדר חזון, כמו שמקונן ירמיהו, גם נביאיה לא מצאו חזון מה', ואמרו 'מיום שחרב ביהמ"ק ניטלה נבואה מן הנביאים' (ב"ב

מלכי הגוים מכירים באלוקי השמים ומביאים קרבנות ביתו

(ז) עוד מצינו בעזרא ו' ט'. (י) "זמנה חשחון ובגין תורין ודכרין ואמרין לעלון לאלה שמיא חנטין מלחן חמר ומשח כמאמר כהניא דיי בירושלם להוא מתייב להם יום ביום די לא שלו". ומי שיקרא את הכתובים שם, לא יודקק להסבר כלל, מפני מה מוטעם פסוק זה בטעמים כה מהדהדים, ובא בו קרני פרה, ואילו אתנחתא לא תבוא בו כלל, אע"ג שבן כ"ה תיבות הוא.

שהרי דברים אלו אמר דרויש מלך פרס, לאחר שהתחזקו שבי ציון לאחר שבטלה עבודת המקדש בזמן כורש, משום כתב השטנה שנשלח. והתעוררו שונאי היהודים בשנית לקטרג ולהשטין. אולם לב דרויש לא הלך אחריהם, ואדרבה

עוד מצינו בירמיהו י"ג י"ג, (ו) "ואמרתי אליהם כה אמר יקוק הני ממלא את כל ישיבי הארץ הזאת ואת המלכים הישיבים לדוד על כסאו ואת הכהנים ואת הנביאים ואת כל ישיבי ירושלם שכוון". והוטעם ה'זאת'. והנה אף זה פסוק נדיר ביותר של כ"ז תיבות ללא אתנחתא, ורב שטף ועוצמה של פורענות הוא, וכפי שממשיך, "ונפצתיים איש אל אחיו והאבות והבנים יחדו נאם יקוק לא אחמול ולא אחתוס ולא ארחם מהשחיתם". והיינו שכולם יחדיו, יסערו וינעו כשכורים, ויתנפצו ח"ו. והוא מן התוכחה היותר קשה.

והוטעם ה'זאת', בתורת שכך גורלה הראוי, זאת היא הארץ הסוררת, אשר כל יושבי הארץ הזאת, לא ייטב גורלם. ומהדהד ה'זאת' ומחלחל לאוזנים, כך דינה וזהו גורלה, ומידה היתה זאת לה²³⁷.

י"ב א') ואיתא בפסיקתא דר"כ (י"ג-י"ד) דירמיהו אחרון לכל הנביאים, ונבואת חגי זכריה ומלאכי, משום שהיתה נבואתן פקודה בידן קודם לכן.

אולם עצם מעשה החורבן נעשה ע"י נביא, והיינו שהקב"ה עושה כאן יצירה מיוחדת בעולם, ואין זה העדר, אלא עשיה, שהנביא מוריד לעולם את הריסת ישראל ושבירתו, שאיננו דבר שיוצא מתוך מסגרת התורה, אלא כך הוא מבנה ישראל, שיש להם נביא לחורבן כשם שיש להם נביא לבנין, ואף זה חלק מסדרי הנהגת הקב"ה את דרכי ישראל ותכליתם. והחורבן עצמו הוא הבסיס לבנין היותר גדול שיבוא עליו. לכך ה'כמוך' קאי על ירמיהו. וכשם שצריך נביא בסדר גודל של משה לבנין, בבחינה מסויימת צריך נביא בסדר גודל דומה לחורבן. ומשה הוא הפותח, וירמיהו החותם. עד אשר ישפוך הקב"ה את רוחו על כל בשר, וניבאו בניכם ובנותיכם, במהרה בימינו.

[ובאמת, כשם שנתבאר לעיל שמעשה טביעת ירמיהו בטיט, עד אשר חולץ ע"י ה' ברגע האחרון, מונח בו עיקר הדבר אשר יעבור על ישראל בגלותם, כ"ה אף גבי משה רבינו כמשנ"ת במק"א, אשר ענין הא דשמוהו ביאור ונמשה ממנו, מסמל את מהותו, לכך נקרא ע"ש זה, וזהו משמעות הפסוק בישעיהו, "ויזכר ימי עולם משנה עמך איה"ה המעלם מים את רעי צאנו איה השם בקרבן את רוח קדשן" (ס"ג י"א), והיינו שהוא אשר משה את עמו והעלם מים סוף.

ושבו מצאתי כן להדיא במדרש פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) שמות פ"ב, "ותקרא שמו משה", משוי היה ראוי לומר, שהרי משה משוי היה, אלא על שם ישראל שהוא משה אותם והוציאם ממצרים, שנאמר 'הוצא את עמי בני ישראל' (שמות ג' י'), וכתב 'ויסע משה את ישראל מים סוף' (שם ט"ו כ"ב), לכך נקרא שמו משה, שהוא משה אחרים, וכן הנביא אומר "ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים וגו'".

והיינו, שמהות כח מצרים ואלילם היה הים, ובכח זה באו על בני ישראל, הלכך לא ביקשו להורגם בעלמא אלא להטביעם במים, שהוא אליל מצרים ובעיניהם ממנו ינקו את השפע והברכה, אולם הדבר אשר זדו שב עליהם, והקב"ה השתמש בכח שלהם גופו, ויקרע את הים לבני ישראל, ואילו את המצרים הטביע בתוכו, ומזה נתפעל יתרו, שהכח שבאו בו, שב עליהם. וזהו כוחו של משה למשוות את ישראל מקרב פרעה, התנין הגדול השוכן תוך יאוריו, אשר הוא היה אלילו וכוחו, כמבואר בכ"ד. ולכך משייתו מן הים איננה מקרה בעלמא, אלא מגדיר את כל מהותו של משה לכנגד פרעה. והבן. ואכ"מ להאריך יותר.

ולענינינו, עלינו לדעת שכלל הוא, מנהיג ישראל אשר בכוחו יבואו והוא המחדש בעולם את ההנהגה החדשה עם ישראל, מאורעותיו וכל עניניו מבטאים את אשר יעבור על ישראל, (והוא מונח בדברי חז"ל (תנחומא חוקת, הובא ברש"י שם כ"א כ"א) 'ראש הדור ככל הדור', וזה ענין מאורעות ירמיהו וסבלותיו הרבים. ולזה הוקשו ששניהם ניצלו, זה מן היאור, וזה מן הטיט אשר טבע בקרבן].

²³⁷ וע"ש היטב בכל הענין, שבאו בו פסוקים מחרידים, "ואם לא תשמעוהו במסתרם תבכה נפש מפני גוה ודמלע תדמלע ותד עיני דמעה כן נשבה עדר יקוק" (שם פסוק י"ז), ומכאן למדו שהקב"ה בוכה על גאותן של ישראל שניטלה מהן וניתנה לעכו"ם (חגיגה ה' ב').

והיה זה לאחר שנצטווה ירמיהו להטמין אזור פשתים בנהר פרת, ואח"כ שב ליטלו והנה נשחת ולא יצלח לכל, ויאמר לו הקב"ה, "כה אמר יקוק ככה אשחית את גאון יהודה ואת גאון ירושלם הרב. העם הזה הרע המאנים לשמנע את דברי ההלכים בשרות לבם וילכו אחרי אלהים אחרים לעבדם ולהשתחות להם ויהי כאזור הזה אשר לא יצלח לכל. כן כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל ואת כל בית יהודה נאם יקוק להיות לי לעם ולשעם ולתהלה ולתפארת ולא שמעו" (שם ט'-י"א).

מצאו בשנית את כתב הצהרת כורש, ושב דרויש לחזקה ביתר שאת, ויצווה את שליטי המקומות הסמוכים, שלא די שלא יפריעו, אלא עוד עליהם לסייע מכספי המלכות לעבודת בית האלוקים.

וכאן בא זה המקרא, וזה תרגומו, "ומה שצריכים בני בקר ואילים וכבשים לעלות לאלהי השמים, וחטים ומלח ויין ושמן כפי השיעור אשר יאמרו הכהנים אשר בירושלים, יהיה נתון להם בכל יום ויום, אשר לא תשגו ולא תשכחו מלתת הכל" (מצודות).

ובזה קיבלו היהודים את הכח ואת הגושפנקא לעבוד את עבודת המקדש ללא כל הפרעה, ולא עוד אלא שמלך הגוים בעצמו מצוה שכל קרבנות המקדש יהיו נתונים על חשבוננו, למען יקריבו לריח ניחוח לאלוקי השמים שהוא המושל העליון, ויתפללו לפניו לקיום מלכות דרויש (כמבואר שם במקראות). וזהו בחינה של לעת"ל, שיקראו כל העמים שפה אחת לעבוד את אלוקי ישראל, ויכירו שהוא אלוקי השמים אשר לו המלכות והממשלה.²³⁸

ולכך הוטעם 'לאלה שמיא' בטעם מצלצל, באשר במקום זה נתקיים 'רם על כל גוים' יקוק על השמים כבודו" (תהלים קי"ג ד'), והכירו האומות במלכות השמים, ולא עוד אלא שעמדו לימין ישראל להביא כל קרבנותיהם לפני ה'. ויאמר כל אשר נשמה באפו, ה' אלוקי ישראל מלך, ומלכותו בכל משלה.

ואכן מכאן ואילך התחזק בנין בית האלוקים ביתר שאת, ונשלם תוך שנים מעט, ויקריבו לחנוכת בית המקדש קרבנות לרוב לפני ה'. ויעשו את הפסח וישחטוהו, ויאכלוהו בתורת לדרוש לה' אלוקי ישראל²³⁹. "ויעשו חג מצות שבועת ימים בשמחה בין שמחתם יקוק ויהסב לב מלך אשור²⁴⁰ עליהם לחזק ידיהם במלכות בית האלהים אלהי ישראל" (עזרא ו' כ"ב).

נחמיה מתחנן לפקחת עיני הקב"ה, ובא ירושלימה לכוונן את צורת ישראל

(ח) ונתייחד ספר נחמיה אשר באו בו קרני פרה ארבעה פעמים, רבע מכלל הופעותיו במקראות. הראשון שבהם הוא בתחילת הספר, בעת ששמע נחמיה את רוע מצב היהודים היושבים בירושלים, צם והתאבל וישא תפילה לפני ה' אלוקי השמים, (יא) "תהי נא אֶזְנְךָ קְשִׁיבָה וְעֵינֶיךָ פְּתוּחוֹת לִשְׁמֹעַ אֶל־תְּפִלַּת עַבְדְּךָ אֲשֶׁר אֲנִי מִתְפַּלֵּל לְפָנֶיךָ הַיּוֹם יְיָנוּ וְלִלְלָה עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַבְדֶּיךָ וּמִתְדַּוְּהָ עַל־חַטָּאוֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר חָטְאוּ לָךְ וְאֲנִי נְבִית־אֲבִי חָטָאנוּ" (א' ו').

ומוטעם תיבת 'פתוחות'²⁴¹, משום התחינה הנרגשת שנשא נחמיה לפתיחת שערי השמים, שיביטו עלינו ממרומים ויחמול ה' על עמו הנתונים ברעה גדולה ובחרפה. וכאשר מצירים את המצב ששרר, ניתן להרגיש מדוע התחנן נחמיה

²³⁸ אין זה ענין מיקרי, אלא מעיקרו של בנין בית שני הוא, שיהיה ע"י מלכי האומות דייקא, "כֹּה־אָמַר יְקוֹק לְמִשְׁחֹה לְכַנְרֵשׁ אֲשֶׁר־הִחַצְקִיתִּי בְיָמֵינוּ לְרַד־לִפְנֵי גוֹיִם וּמִתְנִי מַלְכִּים אֶפְתָּח לְפָנֵינוּ דְלָתִים וּשְׁעָרִים לֹא יִסְגְּרוּ. לְמַעַן יִדְעוּ מִמִּזְרַח־שֶׁמֶשׁ וּמִמַּעַרְבָה כִּי־אֶפֶס בִּלְעֵדִי אֲנִי יְקוֹק וְאֵין עוֹד. יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ עֲשֵׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע אֲנִי יְקוֹק עֲשֵׂה כָל־אֱלֹהִי" (ישעיהו פמ"ה).

והיינו, שבזה היה הפקעה מאמונת הפרסיים שיש שני רשויות, אל טוב ואל רע, וכנודע. וכבר החל להתנוצץ התקופה, שהאלילים כליל יחלוף, ויתגלה יחודו יתברך בכל העולם כולו, אף בקרב האומות. והיינו משום שבית שני הוא התנוצצות הגאולה השלמה לעת"ל, כמבואר בדברי הנביאים.

²³⁹ יעוי' לעיל משנ"ת בגדר פסח יאשיהו, וה"ה הכא כמבואר במקראות שם, יעו"ש היטב. ונת' בחתימת קונטרס 'ועשית פסח'.

²⁴⁰ דרויש הוא שנתכנה כאן מלך אשור, יעו"ש במפרשים.

²⁴¹ הענין היחיד במקראות שבו באה תיבה זו מלבד הכא, הוא בתפילת שלמה שישכון ה' בביהמ"ק, "לְהִיוֹת עֵינֶיךָ פְּתוּחוֹת אֶל־הַבַּיִת הַזֶּה לִלְלָה וַיּוֹם אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַרְתָּ יְיָהּ שְׁמִי שָׁם לִשְׁמֹעַ אֶל־הַתְּפִלָּה אֲשֶׁר יִתְפַּלֵּל עַבְדְּךָ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה" (מלכים א' ח' כ"ט). "לְהִיוֹת עֵינֶיךָ פְּתוּחוֹת אֶל־תְּחִנַּת עַבְדְּךָ וְאֶל־תְּחִנַּת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל לִשְׁמֹעַ אֲלֵיהֶם בְּכָל קְרָאָם אֲלֶיךָ" (שם נ"ב). ובדה"י נמצא אף כאשר נתגלה ה' לשלמה לאחר מכן, ואמר לו שנענה לתפילתו, "עֲתָה עֵינִי יְיָהּ פְּתוּחוֹת וְאֲנִי קִשְׁבוֹת לְתַפִּלַּת הַמָּקוֹם הַזֶּה" (דה"ב ז' ט"ז).

והיינו, שפתיחת עיני ה' הוא ענין נשגב, שישקיף על עמו וישמע לכל תפילותיהם, השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל, ישא ה' פניו אליך ויחנך, והיינו, שעניי ה' מכוונות כנגד ישראל, נמצא הוא כנגדם ורואה בכל אשר עובר עליהם, שומע את תפילותיהם ומאזין לתחינותיהם. וזהו מעיקר ענין המקדש, כמבואר היטב בתפילת שלמה שם. והוא הוא התיבות המרטיטות שאמר הקב"ה על המקדש, "והיו עיני ולבי שם כל הימים".

וביקש נחמיה שישבו ה' ויפתח עיניו לתחינתו לפניו, ותשוב הארת הפנים מן השמים, ואכן מכאן ואילך היתה יד ה' עמו לבוא לירושלים ולכווננה כצורתה, ושבה לה לעיר מקצת תפארתה, וישראל אשר בתוכה נבדלו מן העממים ושבו אל ה'.

כל כך שיהיו עיני ה' פתוחות, וישוב שנית להשקיף ממעון קדשו אל ישראל, לתת לשארית הנותרה פליטה בארץ²⁴².

ובהמשך בפרק ה' י"ג, (יב) "גַם־תִּצְנֶי נְעוּרֹתַי וְאִמְרָהּ כִּכָּה
יִנְעֹר הָאֱלֹהִים אֶת־כָּל־הָאִשָּׁ אֲשֶׁר לֹא־יָקִים אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה

מִבֵּיתוֹ וּמִנִּיגְעוֹ וְכַכֵּה יִהְיֶה נַעֲזוּר וְרָקָּה וַיֹּאמְרוּ כָּל־הַקְּהָל אִמּוֹן
וַיִּהְלְלוּ אֶת־יְקֹוֹק וַיַּעַשׂ הָעָם כַּדָּבָר הַזֶּה׃ וְהִיא זֶה כֹּאשֶׁר
לְקִרְאֵת הַשְּׁלֵמֹת בְּנֵי הַחוּמָה, בֹּאָה צַעֲקַת הָעָם אֶל נַחֲמִיָּה, עַל
הַשְּׂרִירִים וְהַסְּגִינִים שֶׁהִתְיַחֶסוּ לְאַחֵיהֶם הַנְּחֻשְׁלִים בְּרוֹדֹנוֹת

²⁴² ובאמת נחמיה ענינו מנחם, וזהו שמו של משיח, כמבואר בסנהדרין צ"ח ב' ובמדרשות בכ"ד (ויש מהם שנקרא נחמיה), ונחמיה בן חכליה ענינו ניחום יה שיבוא מתוך החיכו והציפיה לישועת ה'. והדבר בולט שעיקר מה שזכה נחמיה להיות האיש שיקים בפועל את ירושלים ויגדור פרצות ישראל, ומכחו יעמוד בנין הבית, הוא משום שהיטב חרה לו ולקח ללבו את שפלות מצב ישראל ויבכה ויאבל ימים ויצום לפני ה', וישא תחינה נרגשת לרחמי שמים, שיהיו עיני ה' פתוחות ואוזנו קשובה, ויישמור את הברית ואת החסד שכרת עם ישראל.

ואכן חפץ ה' בידי הצליח, ומתוך שראה המלך שהיו פניו רעים ביותר, חשד בו שנושא בלבו כוונה רעה, וכך היה לו פתחון פה לפני המלך לתנות צרת עמו וחרפת עיר קברות אבותיו, ויגע הדבר ללב המלך ויטה עליו חסד כיד אלוקים, וימנה אותו לפחה ומושל יהודה. וישלח עמו יפוי כח למושלי האזור שיתנו לו כל הנדרש לו, וכן שלח עמו שרי חיל ופרשים.

הרי כי בציפיה וביחול מקרב הלב, עד אשר ניכרו אותותיה על פניו, זהו הכח להביא לתקומת ישראל וצמיחתם המחודשת. והוא שכפה ישראל לילך בדרכי התורה והמצוה כדוד אביו, להגשים בפועל את ההתעוררות שעורר עזרא הכהן הסופר. שהרי עזרא עלה י"ב שנה לפניו וחולל מהפך בלימוד התורה ובהתעוררות לתשובה אמיתית. אולם לא יצאו הדברים לפועל ממש, עד שעלה נחמיה והחזיק אחריו, בכח הממשלה שהיה בידו על העם היושב בציון. וכ"ז הוא מהתעוררות כח המשיח. והוא הוא שאמרו ששמו של זרובבל בן שאלתיאל בן יכניה מלך יהודה, נחמיה בן חכליה הוא.

ומכחו של נחמיה עשו ישראל תשובה ואמיתית וברת קיימא, ויִבְדְּלוּ זֶרַע יִשְׂרָאֵל מִכָּל בְּנֵי נֶגֶךְ וַיַּעֲמְדוּ וַיְתִידוּ עַל חֲטָאתָהֶם וַיַּעֲזוּת אֲבֹתֵיהֶם" (ט' ב'), ויתבוננו ויתנו אל לבם כל אשר עברו אבותיהם מראשית דרכם כאשר לקחם הקב"ה לו לעם, את אשר הטיב להם ה', ומכנגד המה מרו פיו, ויעשו נאצות גדולות, ואתה צדיק על כל הבא עלינו, כי אמת עשית ואנחנו הרשענו, ויכרתו אמנה לעבוד את אלוקי ישראל, ללכת בתורת האלוקים ולהבדל מבנות הנכרים, ולהחזיק כראוי בביהמ"ק ובקודשי שמים וביום השבת.

ואכן מאותה השעה החל הנהגת אנשי כנסת הגדולה, ותיקנו תקנות גדולות, ונבדלו מעמי הארצות אשר רבו בירושלים למדא, ומעתה ואילך פסקה הנבואה, אולם מאידך החל כח תורה שבע"פ לפשוט בקרב ישראל, בריבוי לימוד תורה ודקדוקי מצוה, באופן שלא היה בבית ראשון.

ואף לדורות, כח הצמיחה של ישראל וגאולתם השלמה, יבוא מתוך הציפיה והחיכוה האמיתי, בלב חם שאינו מתרגל לחורפה אשר בה נתונה ירושלים, והיום הוא בעיקר במובן התעוררות נחמיה על ההסתאבות הרוחנית, אשר שבה לפשוט. "על־חומתֶיךָ ירוּשָׁלַם הפקִדְתִּי שְׁמַרִים כָּל־הַיּוֹם וְכָל־הַלַּיְלָה תָּמִיד לֹא יִחַשְׁגוּ הַמְּזַכְרִים אֶת־יְקוֹק אֱלֹהֵי דָמַי לָכֵם, וְאֶל־תִּתְּנוּ דָמַי לָךְ עַד־יִכְנוֹן עַד־יֵשִׁים אֶת־יְרוּשָׁלַם תְּהִלָּה בְּאַרְץ" (ישעיהו ס"ב).

ורבו מאד שונאיו ואויביו של נחמיה, עד שאמרו בסנהדרין ק"ג ב', "אמר רבי שמעון בן לקיש, מאי דכתיב וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר, מפני מה עי"ן של רשעים תלויה, כיון שנעשה אדם רש מלמטה, נעשה רש מלמעלה. ולא נכתביה כלל, רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר, מפני כבודו של דוד, וחד אמר, משום כבודו של נחמיה בן חכליה" וברש"י שם, "שהיו לו שונאים הרבה מנכרים שמבקשין להרגו, על שהיה בונה בית המקדש, כדכתיב ואחת מחזקת השלח וגו', לישנא אחרינא, היו לו קנאים מישראל, דכתיב רבים ביהודה בעלי שבועה לו כי הוא חתן לשכניה בן ארח, שהיו מבזין אותו, בקדושין (ע' א') מפרש להאי קרא, ולהכי איכתבא, לומר שברשעים אמרין ולא בצדיקים".

והיינו, שכזקנו דוד בשעתו, שחידש בישראל את כל הנהגת מלכות בית דוד, ויעש משפט וצדקה בכל ישראל, ורבים היו אויביו ומשטטיניו ולא בקל עלתה לו לבוא למקומו, והוא אשר ייסד את העיר ירושלים, כן נחמיה עלה מהגולה וחידש את העיר ירושלים וחומותיה, ותיקן תקנות גדולות ויעש משפט וצדקה, אולם דברים מעין אלו מטבעם כרוכים במתנגדים רבים.

ואמרו במדרש, "רבי אחא בשם רבי הונא, לשלושה חלקים נתחלקו היסורים, אחד לדוד, ואחד לדורו של שמד, ואחד למשיח". (הביאו המהר"ל בנצח ישראל שלו פל"ב. אולם במדרשות אשר לפנינו לא מצאתי אלא 'אחד לדורות' תחת אחד לדוד). והיינו, שכל הני גירא בעינא דשטן, ומהם תיקון העולם וכינונו במלכות ש-די. ונחמיה היה בו בחינת משיח כמבואר בספרים, להשלים מעשה זקנו דוד ולשוב לכוון צורת ישראל וירושלים. וראה בזה עוד עוד להלן.

[וכבר כתבו דענין עזרא ונחמיה נרמז בתפילת דוד, "עֲשֵׂה עִמָּי אוֹת לְטוֹבָה וְיִרְאֹן שְׁנָאִי וַיִּבְשׂוּ כִּי־אַתָּה יְקֹוֹק עֲזַרְתָּנִי וְנַחֲמָתָנִי" (תהלים פ"ו י"ז), ועזרתני ונחמתני הוא עזרא ונחמיה. ומהם האות לטובה להצמיח קרן ישראל לדורות. וכן אמר עזרא בתפילתו, שאין הגאולה שלמה אלא מתנוצצת ובאה בחמלת ה', "וְעַתָּה כְּמַעַט־רַגְלֵי הַיְּתֵהָ תַחֲנֶה מֵאֵתְךָ. יִקְוֶה אֱלֹהֵינוּ לְהַשְׁאִיר לָנוּ פְּלִיטָה וְלִתְּתָהּ לָנוּ יְתֵד בְּמִקְוֶם קִדְשׁוֹ לְהֹאִיר עֵינֵינוּ אֱלֹהֵינוּ וּלְתַתְּנוּ מַחִיָּה מְעַט בְּעִבְדָּתֵנוּ. כִּי־עֲבָדִים אָנֹכְנוּ וּבַעֲבַדְתָּנוּ לֹא עֲזָבָנוּ אֱלֹהֵינוּ וַיִּטְעֲלֵנוּ חֹסֶד לִפְנֵי מַלְכֵי פָרַס לְתֵת לָנוּ מַחִיָּה לְרוֹמִם אֶת־בֵּית אֱלֹהֵינוּ וּלְהַעֲמִיד אֶת־חֻרְבָּתֵנוּ וְלִתְּתָהּ לָנוּ גְדֹר בִּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם"].

עמלו של נחמיה לטהר את ישראל מן חילול הקודש, ולהוסיף סייגים בזה

רבה, ויכבשו את בניהם ובנותיהם לעבדים בחובות שהיו חייבים להם, וכן נטלו את שדותיהם וכרמיהם וכיו"ב.

ויריב עמם נחמיה ויאמר, הלא כחנו כנגד אויבנו הגוים המחרפים אותנו, הוא ביראת אלוקים, ולמה אנו פודים את היהודים משבי הגוים, אם סופם ליפול בשבי אחיהם. השיבו להם את אשר אתם נושים בהם. וינער בגדיו ויאמר, ככה ינער האלוקים מי שלא יקיים הדבר, ומנוער וריקים יהיה, וכל העם לעומתו עונים אמן, ומהללים את ה' על שקם גואל לצורת עם ישראל, וישובו לנהוג כאחים זה בזה.

והיינו, שבשעה זו לקראת השלמת החומה, אשר בה תכון העיר ירושלים, עמד נחמיה להשלים את צורת עם ה' אשר בה, שכל עוד שאינם נוהגים זה בזה כאחים ומתעמרים הם ליטלם לעבדים, הרי אינם באופי אומה יהודית²⁴³.

על כן העד העיד בהם נחמיה את האלוקים, ויאמר, קללת האלוקים תחול על ראש מי שינהג כן, ונעור ינעורו מאשר לו. ולא לחנם נזכר שם אלוקים דייקא, אשר ענינו דין ומשפט, וביקש נחמיה לעורר את שועי היהודים, על משפט האלוקים אשר יתקיים בנהגים באחיהם כנכרים ומתנכרים לעמם.

ולכך מוטעם ומהדהד היטב תיבת 'האלוקים', וזהו סלילת הדרך הפנימית, לכינון ירושלים עיר הצדק, קריה נאמנה²⁴⁴. והוא הוא התגשמות חזון ישעיהו בן אמוץ, ציון במשפט תפדה, ושביה בצדקה. כי אלוקי משפט ה'. וע"ז אמר ירמיהו, דן דין עני ואביון אז טוב, הלא היא הדעת אותי נאום ה'.

ט) ובסוף ספר נחמיה, בפרק האחרון בכתבי הקודש המתאר את דברי ימי ישראל בתחילת בית שני, מסופר שלאחר שנים שנים עשר שעמל בהם לבסס את צורת ישראל בירושלים, נאלץ נחמיה לשוב על עקבותיו אל המלך ארתחשסתא ששלחו, וכאשר עלה בידו לשוב בשנית, וירא והנה הכהן גדול אלישיב בכבודו ובעצמו, סמך למקום לשכתו בביהמ"ק לשכה מיוחדת לטוביה העמוני צורר ישראל, ותחת אשר נתעבו העמונים מאד ונאסרו לבוא בקהל ה'²⁴⁵, והנה נתנו להם מקום קבוע במקדש, (יג) "וילעש לו לשכה גדולה ושם היו לפנים נתנים את המנהלה הלבנה והכלים ומעשר הדגן התיירוש והיצהר מצות הלולים והמשחרים והשגרים ותרומת הכהנים" (י"ג ה').

ומוטעם ומהדהד היטב תיבת 'לפנים', ופירושו מבואר, ראו נא את החרפה, מקום אשר לפנים נועד היה למנחות ולתרומה הניתנת לה' ולכלי הקודש, התחלל והיה ללשכה לגרועים שבצוררי ישראל הנתעבים ביותר, וקינת ירמיהו צצה ממש כנגד העינים, "ידו פרש צר על כל מתמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבאו בקהל לך" (איכה א' י'). ראו מה בין אשר היה לנו מקדש, לחילול ולחרפה שמצאתנו עתה בתוככי המקדש.

ואכן נחמיה הגיב על כך בחריפות וישלך כליו ויטהר הלשכות מטומאת חילול הקודש וישיבם ליעודם, "ואבוא לירושלם ואבנה ברעה אשר עשה אלישיב לטוביה לעשות לו נשכה בחצר בית האלהים. וירע לי מאד

²⁴³ ויעוי' בירמיהו פרק ל"ד, "הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת יקוק אחר כרת המלך צדקיהו ברית את כל העם אשר בירושלם לקרא להם דרור. לשלח איש את עבדו ואיש את שפחתו העברי והעבריה חפשים לבלתי עבד-בם ביהודי אחיהו איש וישמעו כל השרים וכל העם אשר באו בברית לשלח איש את עבדו ואיש את שפחתו חפשים לבלתי עבד-בם עוד וישמעו וישלחו. וישלחו אחרי-כן וישלבו את העבדים ואת השפחות אשר שלחו חפשים ויכבשום לעבדים ולשפחות.

ויהי דבר יקוק אל ירמיהו מאת יקוק לאמר. כה אמר יקוק אלהי ישראל אנכי ברתי את אבותיכם ביום הוצאתי אותם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר. מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים ושלחתו חפשי מעמך ולא שמעו אבותיכם אלי ולא הטו את אזנם. ונתתי את האנשים העברים את ברתי אשר לא הקימו את דברי הברית. ונתתי אותם ביד איביהם וביד מבקשי נפשם והיתה גבלתם למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ.

והיינו, שיום אשר יצאו מעבדות ארץ מצרים, ראש דברי ספר הברית אשר כרת עמם ה' (הוא פרשת משפטים, יעוי' שם בסוף הפרשה), הוא שלא יעבדו איש ברעהו, וזהו יסוד צורת עם ישראל בארץ ישראל, שכאשר אינה מקוימת בזה מפירים הברית, ואין להם קיום במקום ה'. לכך נזעק נחמיה כל כך בדבר זה, והוא מיסוד תקומת ישראל, אשר בלעדיו אך לריק יעצור חיל לכונן את ירושלים.

²⁴⁴ וראה בהערות להלן שהבאנו מה שדרשו מהפסוק "למרב המשרה ולשלום אינו קץ על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אתה ולסעדה במשפט ובצדקה" (ישעיהו ט' ו'), שסתימת פרצות חומות תפתח את המשרה, למלא תפקיד מלך המשיח. והנה נחמיה הוא אשר סתם, וא"כ עליו מוטל לסעדה במשפט וצדקה, אשר בהכי מתכונן כסא דוד, ודו"ק. וראה 'וישב דוד' אות נ"ב.

²⁴⁵ דבר זה הוקדם בפסוקים הקודמים, ולא במקרה, "ביום ההוא נקרא בספר משה באזני העם ונמצא כתוב בו אשר לא יבוא עמני ומאבי בקהל האלהים עד-עולם".

וכל פסוק זה מוטעם למאד בפזר ומונח, וביחוד מוטעם 'החמורים' בקרני פרה, וכפה"נ היה זה מעיקר צורת החילול שבת, שיוצאים ובאים החמורים טעונים סחורה לפריקה, מתוך סאון והמולה וביזוי חמור לכבודה של שבת, ונתחלל צביונה באופן חמור ביותר.

והיה זה פירצה עצומה שאימה על כל צורת ירושלים עיר הקודש, הקמה ומשתקמת מהריסותיה, ומבקשת לגדור²⁴⁶ גדרות ולהקים חומות, לסדר צורת ישראל המדקדק בקיום התורה. ואמרו בשבת קכ"ג ב', דבאותו שעה החמיר עליהם נחמיה בדיני שבת ביותר ואסר הכל בטלטול, ולא התירו אלא ג' כלים יעו"ש. והיינו, דביקש להחזיר את צביון השבת, ולבדלו מכל עסק ומגע בכל דבר.

ובמקום הזה נחתמים כתבי הקודש (אלא שבסוף שב ענין הפרדת הנשים הנוכריות, שהוא אבן היסוד לבנין ישראל, עם לבדד ישכון), וזהו ההד האחרון במקראות לאותם ימים גורליים של תחילת הבית שני, שקם ועמד נחמיה בן חכליה, לבנות את החומות מבחוץ ומבפנים כדוד ושלמה זקניו²⁴⁷,

וְאֶשְׁלִיכָה אֶת־כָּל־כְּלִי בֵּית־טוֹבָיָה הַחוּץ מִן־הַלְשָׁכָה. וְאֶמְרָה נִטְהַר הַלְשָׁכָה וְאֶשְׁיבָה שָׁם כָּל־בֵּית הָאֱלֹהִים אֶת־הַמִּנְחָה וְהַלְבָּנָה.

עוד מסופר שם בהמשך, (יד) "בַּיָּמִים הָהֵמָּה רָאִיתִי בִּיהֲדָה| דְּרָכִים־גָּתוֹת| בְּשַׁבָּת וּמְבִיאִים הָעֲרֻמֹּת וְעַמָּסִים עַל־הַחֲמֹרִים. וְאֶף־יָיִן עֲנָבִים וְתַאֲנִים וְכָל־מִשְׁאַ וּמְבִיאִים יְרוּשָׁלַם בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת. וְאֶעֱלֶה בָּיוֹם מִקְרָם צִיד". והיינו שנתחלל יום השבת בירושלים, והיה ליום בעל צביון של שוק ומקח וממכר, ונשמע ברמה קול החמורים הטוענים סחורה שדרכה בגת בשבת ופורקים אותה בשערי ירושלים.

וירב נחמיה עם חורי יהודה, ויאמר להם, מה הדבר הרע הזה אשר אתם עושים, ומחללים את יום השבת, ומוסיפים אתם על חרון ה', שמחמתו הגלנו הקב"ה. ואכן העמיד נחמיה את חומת השבת על תילה, ויסגור את שערי החומה וימנע בכח מעבר סחורה בשבת. וידבר עם הלויים שיהיו שומרים בשערים לקדש את יום השבת, וכך קמה לראשונה משמרת השבת, ותגן על חומות ירושלים.

²⁴⁶ וז"ל ר"צ הכהן מלובלין בתקנת השבין שלו, "ונחמיה הוא היה הראשון לחדש גזירות וסייגות חדשות בישראל, והוא כפי הנראה היה המתחיל בזה, וכנזכר בספר קבלת איסור מוקצה ומשא ומתן בשבת, וכן אחריו כל חביריו אנשי כנסת הגדולה הם בעלי התקנות והסייגות בישראל, והזהירו על זה בפירוש בשלושה דברים שאמרו (אבות א' א') ועשו סייג לתורה, ומוסיף עליהם נחמיה בעשיית סייג דלצורך שעה אף שאינו ראוי להתקיים לעולם, שהרי במוקצה התירו וחזרו והתירו, וכמו שאמרו בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו, והכל כפי מה שראה צורך לגדור הדור שלא ישוּבו לכסלה.

אף הוא חידש ענין חזרת קבלת התורה, שבאו על החתום באלה ושבועה לשמור תורת ה' ככתוב בספרו (נחמיה י' ל'), ומבית אבותיו למדה כמו שאמר דוד המלך ע"ה נשבעתי ואקיימה וגו' (תהלים קי"ט ק"ו), ולמדו מזה (נדרים ח' א') דנשבעין לקיים המצוה לזרוזי נפשיה, ואף הוא קיבלה מזקיניו בועז שאמר חי ה' שכבי וגו' (רות ג' י"ג), ואמרו ז"ל (רות רבה ו' ד') ליצרו נשבע, ובא נחמיה ופירסמה לעצה זו בכל ישראל, וכל עניניו ומעשיו היה בענין זה להוסיף גדרים וזירוזים אלהבא שלא יעברו עוד".

²⁴⁷ ראה בהערה לעיל דנחמיה ענינו כח המשיח כמש"כ בספרים, והוא אשר כופה את ישראל לילך בדרכי ה' ולקיים התורה והמצוה כדוד אביו. ואמרו בסנהדרין ל"ח א' שהוא זרובבל הוא נחמיה בן חכליה, והיינו דתרוויהו ענינם כח הנצר לבית דוד, לעלות ליהודה ולמשול בראש השבים מן הגלות, ולקומם את צורת ישראל בבנין הריסותיו, מבחוץ ומבפנים. ועוד ידוע בספרים, דהולד הראשון שנולד לדוד מבת שבע ומת (בטרם נולד ממנה שלמה), הוא נחמיה (ומקור הדבר בכתבי רח"ו בס' חזיונותיו, ששמע מרבו הארז"ל). והיינו שענינו ענין המשיח, אלא שלא בא אל שלימותו. וראה עוד בוישב דוד אות נ"ז.

ובמדרש הגדול מצורע פרשה י"ד מבואר, דנחמיה אשר הוא זרובבל, שקול כמשיח. ובפשוטו ודאי היה מבית דוד אע"ג שאינו מוזכר בכתובים. ובאמת השרים הגדולים מבני ישראל אשר נטלו מלכי הגויים לעמוד לפניהם בדורות ההם, בדר"כ היו ממשפחת המלוכה, ולהם כח היה לעמוד בהיכלי המלכים, ואף האומות החשיבו את כח זרע בית דוד. [ואפי' אחר דורות רבים מצינו כן, כגון רבי יצחק אברבנאל אשר יצא ונכנס בחצרות מלכים ובכ"מ שהגיע היה לשר ונכבד, מעיד ע"ע שמשפחתו מבית דוד. ואיננו רחוק מזמנינו, שהרי נפטר לפני חמש מאות שנה בלבד].

ובאמת סתימת פרצות חומות ירושלים הוא מעשה המשיח דייקא כמבואר במדרש, וז"ל הרד"ק בישעיהו (ט' ו'), "למרבה המשרה, המ"ם סתומה בכתוב, וקרי במ"ם פתוחה ובהפך זה בעזרא המ"ם פרוצים, מ"ם פתוחה בסוף התיבה, בכתוב, ויש בו דרש, כאשר יסתמו חומות ירושלם שהם פרוצים כל זמן הגלות, ולעת הישועה יסתמו הפרוצים ואז תפתח המשרה שהיא סתומה עד מלך המשיח" (וכע"ז הביא רבינו בחיי בראשית פמ"ז, ועוד).

והיינו, שסתימת החומות במהותו הוא מעשה המשיח, והלא בזה מתכוונת ירושלים, ומלכות בית דוד כרוכה בעיר ירושלים, ונתבאר לעיל במאמר בענין מרכא כפולה יעו"ש. וא"כ, היה בו בנחמיה בחינה של משיח וגאולה. וממנו התחיל הדרך של בית שני, שהוא התנוצצות ענין הבית שלישי. וראה בהערות הקודמות.

ויש במדרשות שהיה מבני או מצאצאי יכניה מלך יהודה, והוא שאמרו חז"ל דזרובבל ונחמיה חד הם, וגם אם לא יתפרש כפשוטו כפי שנקטו רבים וכן משמע מהכתובים, עיקר הכוונה היא שמצד מהותם קרובים הם בענינם, וענינם כח המשיח לקומם ישראל.

וכבר הוכיחו חומותיו עמידה איתנה ויציבה²⁴⁸, שמכחה פרחת התורה שבע"פ בימי בית שני, וחיסנה את רוח ישראל באלפיים שנות גלותו. ומשום כן נתרבו הטעמים המדהדים שבמעשי נחמיה²⁴⁹.

אלפיים אמה סביבות ערי הלויים נחשבים כמותם (י' עוד מצינו פעמיים קרני פרה גבי תחום העיר ואחוזתה. בסוף חומש במדבר (ל"ה ה'), "וּמִדְּתֶם מִחוּץ לְעִיר אֶת-פֶּאֶת-קִדְמָה אֶלְפִים בָּאֲמָה וְאֶת-פֶּאֶת-נֶגֶב אֶלְפִים בָּאֲמָה וְאֶת-פֶּאֶת-יָם אֶלְפִים בָּאֲמָה וְאֶת-פֶּאֶת-צָפוֹן אֶלְפִים בָּאֲמָה וְהָעִיר בְּתוֹךְ זֶה יְהִי לָהֶם מִגְרֵשׁ הָעָרִים".

וקצת אסמכתא לדבר, דהלא נחמיה השתמש כל העת בלשון 'עיר קברות אבותי', והלא אין קוברים מתים בתוך ירושלים אלא מחוץ לחומה, ורק קברי מלכי בית דוד מתקיימים בירושלים (יעוי' תוספתא ב"ב פ"א ה"א, ובמס' שמחות פ"ד ה"י), ויתבאר היטב להנ"ל, דהיה נחמיה מזרע מלכי בית דוד.

ונעתיק עוד מדברי ר"צ הכהן בספר דובר צדק. "ואחר כך איתא פחה אחד נתתי לך וכו' כי גם נחמיה הפחה היה בסוד שלמה שהוא זרובבל בן שאלתיאל כדאיתא בפרק אחד דיני ממונות שעליו נאמר דהוא חותם על יד ימיני, פירוש חותם עזקתא כנ"ל והוא כטעם נקבה תסובב גבר כי מזרעו יצא משיח כידוע.

ואילו זכו לכך היה ביאה שניה ביאה גמורה כמו שאמרו בפרק קמא דברכות (ד' א') ואז היה הוא משיח ועזרא כהן גדול כפוף תחתיו כי מלך קודם לכהן, אבל היה גם כן בדרגא דשלמה שאמר (נחמיה ה', י"ט) זכרה לי אלוה לטובה, וכמו שנתבאר לעיל על חזקיהו כי כל מי שמוכן לתכלית השלימות כשלמה המלך ע"ה היה לו תוקף התקיפות הזה לתלות בעצמו. כי דרגא דשלמה הוא שמעשיו מצליחים ביותר ורואה שכל מה שפועל הכל הוא נמשך מאמיתות רצון ה' יתברך..".

וראה עוד בהמשך דברי ר"צ הכהן שם, "ואילו לא אמר זכרה וגו' היה זוכה לרוח הקודש מהבל עצמו כמו דוד ולא היה נטפל לעזרא, אז היה גמר השלימות והתיקון דביאה שלישיית..". והיינו שבו התחיל ההתנוצצות של גמר תיקון התקופה הראשונה, אלא שלא נסתיים, והמשיך בבחינת תורה שבע"פ, והולך ונבנה כל ימי הגלות מאז ועד היום. ודו"ק. (אגב, כמדומה שכל ספר נחמיה הוא הספר שמורגש בו סגנון סיפור על עצמו, בשפה אישית יותר מכל שאר הספרים, ואולי זה בכלל דברי חז"ל שלכן לא נקרא הספר על שמו, וצ"ע. ואפשר ששייך למה שהוא אשר סידר וחתם את כתבי הקודש).

ובאמת נחמיה הוא שחתם וסידר את כתבי הקודש ביחד עם עזרא, ומשמעותו שחתם את כל תקופת אלף שנות נבואה והכין את ישראל לעכלם, בבחינת תורה שבע"פ שהחלה מכאן ואילך. וי"א דנפטר בט' טבת, ואף עזרא נפטר ביום זה, והוא זמן צרה לדורות, באשר זהו שקיעת שמשם של ישראל ותחילת תקופה חדשה וכנודע.

ובאמת כשם שזרובבל ונחמיה בני משפחה אחת הם, אף עזרא ויהושע בני יהוצדק בני משפחה אחת הם, ועזרא הוא אחי יהוצדק, ותרווייהו בני שריה הכה"ג האחרון בביהמ"ק הראשון, אשר הרגו נ"ג, וכ"ז עולה להדיא מן הכתובים, וא"כ לא מופקע הדבר שאע"ג שעלו כמה וכמה שנים אחריהם, מ"מ היה נחמיה בנו ממש של יכניה, ונמצא שהיה אחי שאלתיאל אביו של זרובבל. (כך הוא לפי מה שהביאו מסד"ע זוטא, שהוא נחמיה הוא אסיר בן יהויכין).

ונמצא לפי"ז דעזרא ונחמיה שניהם בני המלך והכה"ג ששלט בם יד נ"ג, והקב"ה מתקן הרטיה מבניהם ממש, ומהם עיקר תקומת ישראל בפועל. (אמנם מצינו שלא תמיד המכוון בן ממש, ולפעמים המקראות מדלגים על דורות, ובני בנים כבנים, וצ"ע). וזהו בחינת מלך וכהן, ואלו הם שני בני היצירה העומדים על אדון כל הארץ, שעליהם נתנבא זכריה, וראה מה שהארכנו בזה ב'וישב דוד' אות נ"ח ואות ס', שתורה שבע"פ החלה להתפשט ממשפחות הכהונה והמלוכה, יעו"ש. ועזרא ונחמיה הם שתקינת תקנות ועיצבו את הצורה החדשה של 'הדר קבלוה מאהבה', בתוספת דקדוקי מצוה ועיון התורה.

²⁴⁸ אותו נחמיה בונה החומות שבודדו את ישראל מאויביהם ונתנו להם קיום תחת שהיו מסורים לחיצי שונאיהם, הוא אשר קומם את החומות המבדלות את מהותם הפנימית של ישראל מהאקלים הסובב אותם, חומות אשר יכלו עמוד אלפי שנה ביציבות איתנה.

במקום אשר לעוג ילעגו למו 'אם יעלה שועל ופרץ חומת אבניהם', הוכיחו חומות עזרא ונחמיה עמידות עצומה, גם אם החומה הפיזית היתה לעיי חרבות, חומת ההפרדה העמוקה בין ישראל לגויים עדיין ניצבת על תילה בכל עוז. הסנבלטים וחבר מרעיהם ישובו בכל דור ודור, כסנבלט בשעתו יעטו מתחילה פני ידיד ועוזר, יבקשו לטכס עצה בצוותא, ורבים ביהודה בעלי שבועה להם, אולם ה'עזרא ונחמיה' שבכל דור יכול יכלו למו, וכרם בית ישראל על תילו יעמוד.

²⁴⁹ בענין המרכא כפולה שבא בנחמיה גבי בנין חומה, ראה לעיל במאמר על מרכא כפולה אות י"ב. וראה עוד במאמר בענין זרקא כפול סוף אות ט', על מה שבא בנחמיה כאשר יצא לראות החומה ע"מ לתקנה. וכן ראה במאמר בענין פזר הבא בזה אחר זה, על הטעמה זו בנחמיה.

וכן בספר עזרא שאינו גדול בכמותו כלל, יש טעמים מדהדים בלא יחס לשאר הספרים. והם, מרכא כפולה (נת' במאמר על טעם זה אות י"א), קרני פרה (נת' לעיל), שלשלת (יתבאר בעז"ה במאמר להלן). ובאמת מבואר בחז"ל שעזרא ונחמיה חד הם, ואף נחמיה נקרא ע"ש עזרא, נמצא שספר עזרא כולו מלא בטעמים והרגשים מיוחדים, והוא החותם את אלף שנות הנבואה, וממנו סוד תקומת ישראל באלפיים שנות גלות שבאו לאחריו.

וזהו הטעם שערי הלויים קולטות את הרוצחים, אשר אף שנתייחדו להם שש ערים לנוס שמה, מ"מ אף שאר ארבעים ושנים ערי הלויים קולטות. ואף בערי מקלט גרים בני לוי, והלא כבר נודע שגדר עיר מקלט הוא שהרוצח נמלט לחלק ה' לחסות אצלו²⁵⁰, ושם אין יד אדם שלטת בו. ושש הערים שייחד ה' מחלקו שבו יחסו הרוצחים, ממילא הוא שגרים בהם אף בני לוי הנושאים שמו, הגם שביסודו מיוחד לרוצחים ואינם צריכים לעלות ללויים שכן. ואילו ארבעים ושנים עיר ייחד הקב"ה ללויים, ומ"מ בפועל קולטות הרוצח מאחר שחלק ה' הם, אלא שמעלים ללויים שכן²⁵¹.

וכאן התחדש בתורה שעד אלפיים אמה תחום העיר, ונטפל ומסתפח אליה להיחשב כמותה, ולכן אף הרוצח אשר ינוס לעיר מקלט ולערי הלויים, תחום העיר קולטתו²⁵² (מתני' מכות י"א ב'). וביסודו של דבר מצינו בס' יהושע, "אך רתוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה אל תקרב אליו למען אשר תדעו את הדבר אשר תלכו בה כי לא עברתם בדבר מתמנול שלשום" (יהושע ג' ד'). והיינו, שצריך להתרחק מהארון אלפיים אמה, משום שכביכול זהו מקומו של ה'²⁵³. ואחריו הולכים בני ישראל. ואף בערי הלויים יש בחינה זו, שאלפיים אמה סביב לא ניתנו לישראל, משום שתחום ה' הוא.

ומ"מ ילפינו מהכא להגדרת המושג 'מקום', שעד אלפיים אמה נחשב לתחום אחד אשר שם שוכן²⁵⁴, ולכן למדו מכאן תחום שבת (עירובין נ"א א'), דעד אלפיים אמה בכלל אל יצא

ומיירי התם בערי הלויים, אשר מסביב לעיר יתנו את מגרשיהן, אלף אמה סביב לבהמתם ולרכושם וכיו"ב, ועוד אלף אמה סביב לשדות וקרמים (רש"י שם, וכ"ה בפשוטו במתני' דסוטה כ"ז ב'). ודעת הרמב"ם (פ"א מהל' שמיטין ויובלות ה"ב) דהאלפיים אמה של שדות וקרמים היא מחוץ לאלף אמה מגרש.

וכל פסוק זה מלא בטעמים מודגשים ובעיקר בתיבת 'באמה', ולכא' היינו מפני שכאן התחדש המושג שמתרחב מקום משכן ערי משרתי ה', ועד אלפיים אמה נטפל אליהם, אף שלשימוש לצרכיהם סגי באלף אמה. "ולא נתנו תלק ללויים בארץ כי אם ערים לשבת ומגרשיהם למקניהם ולקניהם" (יהושע י"ד ד'). ומ"מ עד אלפיים אמה נטפל לעיר, וראוי שיהיה תחום מסביב העיר שאכתי משוייך לה, ולכן נוטעים בו שדות וקרמים ול"ח נחלה בארץ.

והוא, דערי הלויים אינם נחלה בארץ, שהרי נחשב שהעיר נמצאת בשטחו של השבט שנתן אותה ללויים, ואין חבל ארץ מסויים שניתן ללויים, אלא כל שבט תרם להם ארבע ערים שנתפרשו בס' יהושע פרק כ"א, וכביכול אלו תרומה לה' מחלקו, והקב"ה משכן בחלק שניתן לו את משרתיו ונושאי שמו. אולם לכשעצמם לא קיבלו שבט לוי נחלה לשדות וקרמים, "ולשבת הלוי לא נתן משה נחלה יקוף אלהי ישראל הוא נחלתם כאשר דבר להם" (שם י"ג ל"ג). ואף הערים לשבת שניתנו להם, גדר 'תרומה' המורמת לה' הוא (וכן מבואר להדיא בספר יחזקאל, וכדיובא להלן בארוכה).

²⁵⁰ ולכן כהן, עבודה על גג המזבח קולטתו (מכות י"ב א'), וברשות הקב"ה הוא נמצא. וכן לחד לישנא במכות י' א' אף ד"ת קולטים בזמן דעסיק בהו, והיינו דחשיב באותו שעה שנמצא בתחומו של הקב"ה, וראה בזה בארוכה בקונטרס 'כי הם חיינו' שער א' אות ז' ובהערה שם.

[והמזבח חשיב רשות גבוה, והקרבתו נחשבים אכילת גבוה, וכאשר ירד אש על גבי המזבח נפלו כל העם על פניהם וישתחוו, כאשר בזה בא הקב"ה לשכון בקרב ישראל. וכן הוא גדר אם עלו לא ירדו, ואכ"מ. וכן הוא ענין הא דהסנדק המחזיק ברשותו את התינוק בשעת כניסתו בברית, נחשב כמזבח, שהלא מהות הברית הוא כניסה לרשותו של מקום, ורשות הסנדק ותפיסת ידו, הוי כעין מזבח, שענינו תפיסת יד גבוה ורשות בפנ"ע הוא, והבן].

²⁵¹ וכן אין קולטות אלא מדעת (מכות י' ב'), והיינו מאחר שמעיקר יעודם והגדרתם לאו באו בתורת ערי מקלט, צריך להתכוין לחסות במקום זה שיקלטנו. ואילו ערי מקלט מעצם הימצאותן מוגדר שקולטות, באשר זהו שמם המהותי, והבן.

²⁵² אין זה גדר העיר ממש, ולכן אינו דר שם אלא קולטתו שלא יהרגוהו, אולם המרחב אשר סביב לעיר, נטפל אליה ומשוייך לתחומה, והבן.

²⁵³ וכן מצינו במדרשות, דהמרחק בין מקום ה' לישראל הוא אלפיים אמה, "נכנס ר' יהודה ודרש (שמות ל"ג) ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה, נאמר כאן הרחק ונאמר להלן (יהושע ג') אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה, מה רחוק שנאמר כאן אלפים אמה, אף הרחק האמור להלן אלפים אמה (שמות ל"ג). והיה כל מבקש משה אין כתיב כאן אלא מבקש ה', מכאן למדנו שכל מי שמקבל פני חברים כאלו מקבל פני שכינה, ואתם אחינו רבותינו גדולי התורה, מי שנצטער בכם עשרה מיל או עשרים או שלשים או ארבעים כדי לשמוע דברי תורה, על אחת כמה וכמה שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכרם בזה ובבא", (שיה"ר ב'). וכן הובא ברש"י שם, דנתרחק משה אלפיים אמה.

והיינו, דלאחר חטא העגל שהיו נזופים לרב, נתרחק מהם משה ונטה אהלו חוץ למחנה, ושם היה אהל מועד שבו נתועד עמו ה' וירד אליו בעמוד ענן כמבואר שם בפרשה, והבא להתם חשיב כמקבל פני שכינה. והמרחק של תחום מקומו של הקב"ה לישראל הוא אלפיים אמה. וכן ההפרש בין המשכן ומחנה לויה למחנה ישראל, היה אלפיים אמה.

²⁵⁴ וכן מצינו במדרשות בכ"ד לענין דרך ומרחק סתמא, שאלפיים אמה הוי, יעול' מדרש אגדה בראשית פרשת וירא כ"א ט"ז, "כמטחוי קשת". 'כשני חוטין שבקשת, והיו אלפים אמה', וכ"ה במד"ר שם. ושם ויחי מ"ח ב', "כברת ארץ". 'אלפים אמה'. (וכ"ה

חלוקת ארץ ישראל לעת"ל

יא) ועוד מצינו קרני פרה כאשר עסקינן בנחלות א"י וירושלים בסוף ספר יחזקאל (מ"ח כ"א). "והנחיתך לגְּשִׁיָּה מִזֶּה וּמִזֶּה לְתַרְנוּמַת הַקֶּדֶשׁ וּלְאַחֲזֶת הָעֵלִיר אֶל־פְּנֵי חֲמֹשֶׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף תְּרֹנְמָה עַד־גְּבוּל קְדִימָה וְיָמָה עַל־פְּנֵי חֲמֹשֶׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף עַל־גְּבוּל יָמָה לְעִמֶּת חֲלָקִים לְגִשְׁיָא וְהִיתָה תְּרֹנְמַת הַקֶּדֶשׁ וּמִקְדָּשׁ הַבַּיִת בְּתוֹכָהּ". ונשתדל לבאר בעז"ה במאי עסקינן.

דהנה נבואות יחזקאל מסתיימות בתיאורים מפורטים המחיים את העתיד לבוא²⁵⁵, ותחילה תחייט העצמות

איש ממקומו הוא. ולענין דברים הרבה נחשב 'מיל' לשיעור דרך ומרחק סתמא, ובו נקבע שם סמוך (ראה בהערה), ומיל היינו אלפיים אמה. ולא לחנם זהו יחידת הדרך המקובלת בדברי חז"ל.

ובהטעמה המאורכת והמתנגנת על תיבת 'באמה', מורגש התארכות ערי הלויים באמת המידה, אין אין מוגבלים ומסתיימים אלא כוללים בקרבם את תחומם, מתרחב הוא המקום ויש לו התפשטות באלפיים אמה סביבותיו, שאף הם חלק ה' אשר יתנו להם ללויים. ומעצם מהות 'מקום' נכלל בו התחום המקיף אותו. ודבר זה השורש המהותי בו הוא בנתינת ערי הלויים, וממנו נלמד לכל המושג מקום וכמשנ"ת.

ברש"י שם, מיסודו של ר"מ הדרשן). וראה בהדר זקנים עה"ת לבעלי התוס', בראשית ל"ב י"ז, "וריוח תשימו בין עדר וכו'". "היינו אלפים אמה כדכתיב ביהושע וריוח תשימו בינו ובינו גבי הארון וישראל ומהתם ילפינן תחום אלפים אמה".

והוא המידה הנקראת מיל, והיינו שיחידת מרחק אחת היא, וזהו הגדרת 'מקום' סתמא, ולכך כל היכא שנאמר רווח ושינוי מקום, מתפרש בסתמא אלפיים אמה. וזהו השיעור הנקרא סמוך לענין להיחשב כרך המוקף חומה (מגילה ב' ב'). וכן הוא נחשב קרוב לענין שיתקעו בשופר בשבת כוותיה (ר"ה ל' א'). וכן בכ"מ דרך סתמא היינו מיל. (ואף לענין כגון להפיג שכרות (עירובין ס"ד ב'), והיינו שזהו דרך חשובה ששם דרך עליה).

ומצינו גבי לוי, דילוהו חבירו עד תחום שבת (סוטה מ"ו א'). וכן מצינו בדיני תפילה, שעד מיל צריך לחזר אחר תפילה בציבור (פסחים מ"ו א'), והיינו דאינו מחוייב לשנות מקומו וילך למקום אחר, ורק כאשר הוא בתחומו מחוייב לילך. וכלפי דרך שלפניו, אזי אף יותר ממיל חשיב מקומו ותחומו, באשר להתם מבקש לבוא ואף זה בכלל מקומו, ודו"ק. (ויל"ע אם בידו לרכוב על סוס במהירות, או לנהוג ברכב, האם מחוייב מדינא ממש). ולכך 'אל יצא איש ממקומו' היינו אלפיים אמה.

ויסוד הדבר מבואר בדברי הערוך לנר מכות י' ב', "...ולולא דמסתפינא הייתי אומר אחר דאמרינן בר"ה קרובה פרט ליושבת חוץ לתחום ע"ש, וכן אמרינן מגילה כרך וכל הסמוך לה נדון כדרך ומפרש מאי סמוך לה שיעור מיל שהוא ג"כ מדת תחום שבת ע"ש, הרי דבלשון המשנה והגמרא נקרא קרוב וסמוך לעיר מה שהוא בתוך שיעור מיל שהוא מדת תחום שבת, וכמו כן יש לומר דגם התורה לא קראה קרובה רק מה שהוא שיעור מיל ודוקא עיר כזה מביאה עגלה ערופה. רק שאם יש הרבה ערים בתוך שיעור מיל אז מודדין מהקרובה יותר מכח סברא דקרוב קרוב קודם...".

[ובאמת כל הגדרה של זמן שבו דבר משפיע ופועל, מתסס ומשנה, הוא שיעור של דרך, אשר בה האדם פועל ויוצא ממצבו הקודם ומחליף מקומו, ואף ענין הא דלא אמרו זמן להחמצת עיסה וכן להמלחת בשר, אלא דרך מיל, מישך שייר, והבן. וזהו שיעור זמן סתמא בכל מקום, והוא הגדרת השינוי והחילוף, והזמן והמקום חד הם. וכן מצינו לענין הא דאסור להסיח דעתו מן התפילין, וצריך כל שעה למשמש, שגדר הדבר שלא יעבור עליו שיעור זמן של דרך מיל בלא כוונה].

²⁵⁵ ובב"ב י"ד ב' קאמר, "סדרן של נביאים.. ירמיהו ויחזקאל ישעיה.. מכדי ישעיה קדים מירמיה ויחזקאל, ליקדמיה לישעיה ברישא, כיון דמלכים סופיה חורבנא וירמיה כוליה חורבנא, ויחזקאל רישיה חורבנא וסיפיה נחמתא, וישעיה כוליה נחמתא, סמכינן חורבנא לחורבנא ונחמתא לנחמתא".

והיינו, בעוד ישעיהו היה זמן רב לפני החורבן, ועיקר פעולתו לקראת זמן חזקיהו וסנחריב, והם העומדים במרכז ספרו, ואח"כ יבואו הנבואות הנשגבות על העת"ל, שהיה חזקיהו התנוצצות בחינת משיח וסנחריב בחינת גוג מגוג כמבואר בחז"ל (ויתבאר בארוכה להלן במאמר בענין זרקא כפול אות ט' בהערה), עד שהיה מי שטעה לסבור שאכלו ישראל את המשיח בימי חזקיה, ומאחר שהיה זמן של תחילת התנוצצות תהליך הלעת"ל, לכך ע"ז עיקר נבואתו. ואיננו מדבר בסדר הענין ופרטיו כיחזקאל, אלא באופי הכללי של נשגבות המצב שנזכה לו, כאשר ישובו ישראל לחיק הקב"ה, והעולם כולו יתאפס לפני הדר גאווה וקדושתו, ונשגב ה' לבדו.

[וידוע שהרבה מקראות בישעיהו מתפרשים הן על חזקיהו והן על המשיח לעת"ל, שבחינתם אחת, ובחזקיהו התחיל להתנוצץ בעולם, וכמו הנה בן יולד לנו וכו', וראה בזה ב'וישב דוד' אות נ"ב. (ובאמת בהרבה נבואות כ"ה, שמתקיימים בעולם בכמה מעגלים, שמתחילה מתחיל הענין להתנוצץ ולבסוף יבוא לשלימותו, וכל בית שני הוא התנוצצות הגאולה לעת"ל, לכך במקצת דומה לבית השלישי, וכבר נודע זה הענין, ואכ"מ)].

וירמיהו פעולתו לקראת זמן החורבן, ותחילתו בזמן יאשיהו כאשר נגזז הארון והחורבן כבר הורגש באופק (ראה בזה לעיל במאמר בענין זרקא כפול אות ט'), והוא הנביא המוקדש לזה, ולזה עיקר נבואתו על הימים הקרבים ובאים, ולכך קילל יום לידתו, ויאמר למה זה יצאתי מרחם (ירמיהו כ' י"ח, ויעו"ש). וכל ימינו נרדף על צוואריו ושבע מרורים. (וראה משנ"ת בזה לעיל אות ג' בהערה).

יִקְוֶה וְהָיָה לָהֶם מְקוֹם לְבָתָּיִם וּמִקְדָּשׁ לְמִקְדָּשׁ" (שם פסוק ד').

וסמוך לרצועה זו שהיא קודש לה' ולכהניו, ינתן רצועה נוספת במידה זו (כ"ה אלף על י' אלף קני מדה, וכל קנה ו' אמה), אשר תשמש למגורי הלויים משרתי ה'. וְחֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלְפֵי אַרְבָּעֵשֶׁת אֲלָפִים רָחֵב וְהָיָה לְלוֹוִים מִשְׁרָתִי הַבַּיִת לָהֶם לְאַחֲזָה עֲשָׂרִים לְשָׁכֶת" (שם פסוק ה'). והיינו שישמש לשכונות לשמור המקדש וכד', והמותר לצרכיהם (רש"י).

ורצועה נוספת נסמכת לרצועת הלויים, וְאַחֲזָה עֲשָׂרִים לְשָׁכֶת חֲמִשָּׁת אֲלָפִים רָחֵב וְאַרְבָּעֵשֶׁת חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלְפֵי לְעֹמֶת תְּרוֹמַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל־בַּיִת יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה" (שם פסוק ו'). והיינו שתהיה רצועה של ה' אלף על כ"ה אלף, שתשמש לצרכי העיר לכל ישראל. ונמצא שנכלל בתרומת הקדש בס"ה, כ"ה אלף קנה על כ"ה אלף קנה (שכל קנה ו' אמה) בירושלים, שנתייחד לכהנים לויים וישראלים.

היבשות ומלחמת גוג ומגוג, ולאחר מכן צורת בית המקדש מבוארת ומפורטת, ועניני הקרבנות שיהיו לעת"ל ודיני הכהנים וכו'. ולבסוף בא תיאור חלוקת הארץ לעת"ל. ובעז"ה נעתיק הענין בארוכה לפי סדר הכתובים, הן בכדי להבין את הטעמים המיוחדים שבאו בה, והן לידיעת גוף הפרשה, שלא רבים בקיאים בענינה. [ולהלן בהערה יבוא שרטוט החלוקה בבהירות].

בפרק מ"ה מתחיל הענין כפ' 256, "וְבַהֲפִילְכֶם אֶת־הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה תְּרִימוּ תְּרוֹמָה לִיקְנוֹן קֹדֶשׁ מִן־הָאָרֶץ אֲרָךְ חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלְפֵי אַרְבָּעֵשֶׁת אֲלָפִים קֹדֶשׁ־הוּא בְּכָל־גְּבוּלָהּ סָבִיב" (שם מ"ה א'). והיינו, דינתן להקב"ה תרומה מן ראשית הארץ²⁵⁷, והרי הוא כענין התרומה בעלמא, דהראשית ניתן לה²⁵⁸. והראשית הוא מקום המקדש בירושלים וסביבותיו, וכדלהלן.

במרכז החלק הניתן תרומה לה', יהיה הר הבית וביהמ"ק, ומסביבו יהיה בתי הכהנים המשרתים לה'. "קֹדֶשׁ מִן־הָאָרֶץ הוּא לַכֹּהֲנִים מִשְׁרָתִי הַמִּקְדָּשׁ יִהְיֶה הַקְּרָבִים לְשָׁרֵת אֶת־

ואילו יחזקאל עיקר פעולתו בגולה לאחר שכבר גלה יהויכין, ולכך תחילת הספר הוא חורבנא, וסופו התנבא לנחם את ישראל שכבר חשו את עול הגלות על צווארם, ונתרחקו מבית הורם ומחדר לידתם, ולזה באו נבואותיו, להחיות בפניהם את אשר יהיה לעת"ל, כאשר יזכו ביתר שאת לביהמ"ק ולנחלות הארץ. לכך מאריך בכל סדרי הענין לפרטי פרטי, וכבר אמרו חז"ל שדמי לבן כפר שראה את המלך, לכך מאריך לפרט יותר. והוא הנביא שיש בו דקדוקי הלכות מפורטות יותר מכל נביא אחר. ואמרו, הרואה יחזקאל בחלום, יצפה לחכמה (ברכות נ"ז ב').

[וז"ל האברבנאל בספרו משמיע ישועה (מבשר טוב החמישי סוף נבואה י'), "ולפי שהוא חיזק לבות בני ישראל בנבואותיו, נקרא מלידה מבטן יחזקאל, ר"ל מספר חוזק האל וגבורתו בגאולה העתידה". וראה עוד בזה"ק תחילת שמות, שע"י נבואת יחזקאל וראיית המרכבה ידעו שהקב"ה אכתי שוכן בקרבם בגלות בבל, ע"ש, ושורש הענין כבר מבואר בפרק חלק (ק"ה א'), שאמרו ישראל ליחזקאל עבד שמכרו רבו וכו', יעו"ש.

וראה עוד בתנחומא צו י"ד, "א"ל הקב"ה ליחזקאל, ובשביל שבני נתונים בגולה יהא בנין ביתי בטל.. גדול קרייתו בתורה כבנינה, לך אמור להם ויתעסקו לקרות צורת הבית בתורה, ובשכר קרייתו שיתעסקו לקרות בה אני מעלה עליהם כאלו הם עוסקין בבנין הבית". וז"ל ר"צ הכהן בס' דובר צדק, "הוא לא היה יכול לראות זה בארץ ישראל, שהיה אצלו שם בגדר פני לא יראו, והיינו על ידי שהיה בן כפר, פירוש שדורו דור החורבן, היה במדריגה זו, וכדור כן פרנס כדאיתא בערכין (י"ז א'), כי הכל אחד".

וכעת אנו עוסקים בחלק האחרון החותם את נבואותיו, ומתחיל מתיאור מקום המקדש וצורתו וכו', וכן סדרי קרבנותיו והלכותיו והלכות הכהנים, וחותרם הספר בנחלות א"י כיצד סובבות סביב חלק המקדש, אשר לידו יהיו הכהנים והלויים, והשבטים מן הצדדים, ובהכי כולה סובבת סביב ה' (וכענין המשכן בעת המסעות במדבר), כאשר ניתן השטח במרכזה לכהני ה', ובמרכזם ביהמ"ק.

²⁵⁶ הרי כי אין גדר הענין שלאחר נקבע צורת השבטים נאמר ליתן תרומה לה', אלא כל עיקר חלוקת הארץ היא בתורת שבמרכזה ינתן חלק ה'. והיינו, שזה עיקר מהות הארץ, שניתן ראשיתה לחלק לה', ובזה חל על כולה שם ארץ ה', והכל סובב את החלק שהורם לה'.

²⁵⁷ כן הוא לשון המקראות להלן גבי חלק הלויים, "וְלֹא־יִמְכְּרוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא־יִמְרְ וְלֹא־יַעֲבִיר רֹאשִׁית הָאָרֶץ כִּי־קֹדֶשׁ לִיקְנוֹן" (מ"ח י"ד). וכ"ש לגבי חלק הכהנים, שהוא תרומה מן התרומה (והמפרשים באמת פירשו דקאי האי קרא אף על הכהנים).

²⁵⁸ וזהו באמת גדר תרומה, שהראשית מן הנתינה שנתן לנו ה' ניתן לו ונקרא עליו שמו, ובהכי מוגדר הכל כמתקבל מתוך ידו, ואכ"מ.

שוב מצאתי מפורש בד' חז"ל, שמדמים תרומת נחלת הארץ לתרומה דעלמא, והוא בפתיחת ברייתא דמלאכת המשכן, "רבי אומר עשר תרומות הן, תרומה גדולה ותרומת מעשר חלה ותרומת ביכורים, ותרומת איל נזיר ותרומת לחמי תודה ותרומת חזה ושוק הימין, ותרומת הארץ ותרומת מדין ותרומת שקלים, ותרומת המשכן.. תרומת הארץ לכהנים וללויים ולנתינים ולמקדש ולירושלים..". (יש גירסא שנוסף בה לנשיא, וראה בזה להלן, האם אף נתינת חלק הנשיא שם תרומה עליה).

תרומת הקודש שירימו מן הארץ לעת"ל

(יב) ובאמצע תיאור סדר השבטים מצפון לדרום, לאחר נחלת יהודה, כאשר בא חלק תרומת הקודש שירימו, אשר בו העיר ירושלים, שב ומתאר את חלוקתה לכהנים לויים וישראלים. ותחילה נזכר חלק המקדש והכהנים, "התרומה אשר תרימו ליקוק אֶרֶץ חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וְרֹחַב עֶשְׂרֵת אֲלָפִים, וְלֵאלֹהֵי תְהִיָּה תְרֹמַת־הַקֹּדֶשׁ לַכֹּהֲנִים צִפְנָה חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וְיִמָּה רֹחַב עֶשְׂרֵת אֲלָפִים וְקִדְמָה רֹחַב עֶשְׂרֵת אֲלָפִים וְנִגְבָּה אֶרֶץ חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וְהִי מִקְדָּשׁ יִקְוֶה בְּתוֹכוֹ" (מ"ח ט"ו).

ומוטעם 'ולאלה' בטעמים כפולים (תלישא קטנה וגרש)²⁶⁰, וזהו דבר נדיר מאד, וראה בזה לעיל חלק א' סוף אות ג' ובהערה שם, שדבר זה אינו נמצא אלא חמש פעמים בכל המקראות (ועוד מצינו פעם אחת מונח פזר), ויעו"ש שנת'

ומסביב חלק הכהנים הלויים והישראלים, יהיה אחוזת הנשיא (מלך המשיח), "וְלִנְשִׂיא מִנְּהָ וּמִנְּהָ לְתִרְוַמַת־הַקֹּדֶשׁ וּלְאַחֲזַת־הָעִיר אֶל־פְּנֵי תְרֹמַת־הַקֹּדֶשׁ וְאֶל־פְּנֵי אַחֲזַת־הָעִיר מִפְּאֵת־יָם יִמָּה וּמִפְּאֵת־קִדְמָה קִדְמָה וְאַחֲרָיָהּ לְעִמּוֹת אֶחָד הַחֲלָקִים מִגְּבוּל יָם אֶל־גְּבוּל קִדְמָהּ לְאַרְצָהּ יִהְיֶה־לּוֹ לְאַחֲזָהּ בְּיִשְׂרָאֵל וְלֹא־יוֹנוֹ עוֹד נְשִׂיאִי אֶת־עַמִּי וְהָאָרֶץ יִתֵּן לַבֵּית־יִשְׂרָאֵל לְשִׁבְטֵיהֶם" (שם ז'-ח').

ולאחר מכן באו דיני הנשיא וקרבתיו והמסתעף, ולבסוף שב אל מדידת הארץ וגבולותיה, ולסדר חלוקת השבטים. ותתחלק הארץ ל"ג חלקים שווים (יעו"ב כ"ב א'), וסדר השבטים מצפון לדרום יהיה, דן, אשר, נפתלי, מנשה, אפרים, ראובן, יהודה, וכאן יבוא חלק תרומת הקודש וסביבו חלק הנשיא, ולאחריו, בנימין, שמעון, יששכר, זבולון, גד²⁵⁹.

²⁵⁹ ועולה שלעת"ל לא יהיו שבטים שינחלו בעבר הירדן, אלא כולם ינחלו בארץ ישראל עצמה. ובאמת מעלה היא זו, שהלא ארץ ישראל קדושה יותר. ובכ"מ נראה שהדרים בעבר הירדן היו מורחקים ומנותקים קצת ממרכז המקדש והתורה.

וסדר השבטים הוא, שבני האמהות קרובים למקום המקדש, ובני השפחות רחוקים יותר. הלכך הארבעה הסמוכים לחלק הנשיא מן שני צדדין, בני האמהות הם. ודן וגד הם החותמים מן הקצוות, שבכורים הם לאמותיהם, ומעלה היא לחתום. וכן מצינו במסעות שדן וגד חשובים יותר, שהלא גד נסתפח למחנה ראובן ושמעון ולא היה במחנה האחרון, ואילו דן הוא המאסף לכל המחנות וראש הדגל היו.

והנה יהודה ובנימין הם הסמוכים לתרומת הקודש מן הצדדים. ובדין הוא, שהרי בית עולמים בחלקם ראוי לו להיות מאז ומעולם. ואף זה בחינה ששוכן בחלקם, שהרי סמוכים לו ממש מן הצדדים, וגובל תרומת הקודש ביהודה מן הצפון, בנימין מן הדרום, וממזרח ומערב בחלק הנשיא. וחלק הכהנים והמקדש צפוני הוא, ויוצא שסמוך ממש לנחלת יהודה, ואילו העיר ירושלים עצמה גובלת בנחלת בנימין.

עוד נראה לכא' מסדר השבטים, דלעת"ל במידה מסוימת יחזור ראובן לבכורתו ויקדם למנשה ואפרים, שהלא הם היו הסמוכים לחלק יהודה ובנימין ובמרכז הארץ היו, וראובן נטל חלקו בעבר הירדן, ואילו הכא הוקדם להם, ונטל חלקו בראש סמוך ליהודה. ובאמת כבר במסעות מצינו דראובן היה ראש הדגל השני וקדם להם. ויל"ע בזה.

[ובאמת דעת רשב"ם ותוס' (ב"ב קכ"ב א') דלעת"ל לא יטלו בני יוסף שני חלקים, אלא שבט לוי יטול חלק בארץ, ולכך יהיו י"ג חלקים, ומקורם מסוף הפרשה, דכתיב די"ב שערי ירושלים יהיו על שמות י"ב שבטים, ושבט יוסף אחד ושבט לוי אחד. אמנם הוא תמוה מהמקראות המפורשות הכא, דבנחלות הארץ אינו כן. וכבר תמה כן בחי' הר"ן שם. וראה עוד בזה באחוזת נחלה סוף שער ג' (אות ל"ד הערה קס"ז), שהבאנו שביארו בזה דמעיקרא לא זכה יוסף בבכורה אלא לזמן. ולעת"ל תחת שיטול יוסף שני חלקים, יטול יהודה, שהלא הנשיא משבט יהודה הוא, ובתורת הכי מולך. וכך סדר מהלך ישראל, שמתחילה בני רחל בראש, ולבסוף בני לאה. יעו"ש. וצ"ע.

ובאמת חלק יהודה לעת"ל, הוא במרכז הארץ ממש. דהלא שינויי החלוקה משמעותיים מאד ועוקרים את השבטים ממקומם, ולכא' שכם (שהיא מרכז הארץ כדחזינו בערי מקלט שפזורות במרחק שווה ושכם אמצעית וכנודע), שוב לא תהיה חלק יוסף, אלא חלק יהודה (אשר ששה חלקים מן שני צדדיו). ובעוד עתה ירושלים היא גבולו הצפוני, לעת"ל ירושלים תהא גבולו הדרומי, וחברון אשר היא מרכז יהודה שוב איננה לחלקו, אלא לחלק בנימין או שמעון, והוא פלא. וגם מקום המקדש לכא' צריך להיות דרומה יותר. ואפשר שיחולו שינויים בצורת הארץ, ומאן ספין מאן רקיע לידע היאך יהיו אלו הדברים עד שיהיו. וצריך עוד עיון רב בכל סדר חלוקה זו.

עוד צ"ע האם מתפרשים המקראות כאן שלעת"ל יתרחב גבול הארץ, ויעו"ב בזה ברש"י, ומאידך יעו"ב במלבי"ם שדעתו שהתרחב הרבה, וע"ש שכן מבואר במדרשות שלעת"ל תתרחב א"י למאד, ולא מסתבר שיפחת ממה שהיה שירשו אף עבר הירדן. ולעת"ל ירשו עכ"פ את עמון מואב ואדום כמבואר בכ"ד.

עוד ראה שם דבר נאה במלבי"ם, דחלק הנשיא וביהמ"ק הוא במרכז השבטים, אע"ג דשבעה מצפון וחמשה מדרום, משום דאפרים ומנשה נחשבים לשבט אחד, ואילו הלויים חלקם בתרומת הקודש מדרום חלק הכהנים וביהמ"ק. וזה נוטה קצת לדעת הראשונים שלעת"ל יוסף יחשב לאחד, וללוי יהיה חלק בארץ, ויל"פ וצ"ע.

²⁶⁰ ופסוק זה שתיבת 'ולאלה' אשר בו מוטעמת בכפליים, אף הפסוק כולו מוטעם ביותר בטעמים רועמים, וכמדומה דהאורך מוטעם יותר מן הרחוב (בגרש דרגא ומונח רביעי, ובשני זקף גדול רצופים), משום שהוא היותר גדול.

הטעם בכל אחד מהם (ובדרך"כ ענינו כעין הצבעה באצבע הצועקת בחזקה).

והכא הטעם הוא, משום שזהו עיקר חתימת נבואת יחזקאל, דא"י תהיה סביב מרכזה, הוא התרומה אשר ירימו לה' ובו המקדש ומסביבו הכהנים. וצועק ה'ולאלה', שאלה הם דייקא אשר ינתן להם התרומה, וכך ישכון בקרבה הקב"ה מלווה בכהניו אשר הם פמליא דיליה, וזהו מגוף צורת ארץ ישראל לעת"ל.

וקרי לחלק הכהנים "וְהִיְתָה לָהֶם תְּרוּמָהּ מִתְּרוּמַת הָאָרֶץ קֹדֶשׁ קִדְשִׁים" (שם י"ב), והיינו שהיא תרומה מן התרומה, ולכן בה חלק המקדש והכהנים, וזהו החלק דמיתקרי קדש הקדשים. ולאחריו חלק הלויים, שאף הוא שיעור זהה, ואף הוא נקרא קודש לה', ונאמר עליו, "וְלֹא יִמְכְּרוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא יִמָּר וְלֹא יַעֲבִיר רֹאשִׁית הָאָרֶץ כִּי־קֹדֶשׁ לַיהוָה" (שם י"ד).

ולאחריו, "חֲמִשֶּׁת אֲלָפִים הַנּוֹתָר בְּרֹחַב עַל־פְּנֵי חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף חֵל־הוּא לַעֲרִי לְמוֹשֵׁב וְלַמִּגְרָשׁ וְהִיְתָה הָעִיר בְּתוֹכָהּ" (שם ט"ו). והיינו שאע"ג שאף הוא מ'תרומת הקודש' יקרא, אפ"ה 'חול הוא, אל מול קדושת אחוזת הכהנים והלויים תחשב לחולין' (מצודות, וכע"ז ברש"י ועוד). וזהו העיר ירושלים עצמה, אשר בה ישבו שבטי ישראל. הפחת מאתים

חמשים לכל צד, שישמשו מגרש, לעיר, נמצאת העיר ארבעת אלפים וחמש מאות על ארבעת אלפים וחמש מאות. נמצא שיעור היקף כל ריבועה, שמונה עשר אלף. "סב"ב שְׁמֹנֶה עֶשְׂרִי אֶלֶף וְשֵׁם־הָעִיר מִיּוֹם יִקְנָק| שְׁמֹה" (חתימת נבואת יחזקאל).

והנותר מן ריבוע תרומת הקודש אשר היה כ"ה אלף על כ"ה אלף, הוא פעמיים י' אלפים על ה' אלפים, משני עברי ירושלים, ישמש לשדות, ותבואתו תאכל ע"י יושבי העיר העובדים את ה', ויושבים בה בשם כל ישראל. וכן כל ישראל יעבדו ויספקו צרכי עובדי העיר. "וְהָעֶבֶד הָעִיר יַעֲבֹדֻהוּ מִכָּל שָׁבֻטִי יִשְׂרָאֵל" (שם י"ט). ובזה נשלם ריבוע תרומת הקודש. ונמצא, שהעיר ירושלים עצמה תהיה אף פחות מאחד מכ"ה ממנו, ואילו ביהמ"ק וחלק הכהנים שני חמשיית מן התרומה, וכן חלק הלויים. וכך ראוי לה לירושלים לעת"ל, שרובה יהיה קודש לה'.

לעת"ל תהיה ירושלים בתוך חלקו של מלך המשיח

(יג) ומשני צדדי ריבוע הקודש יהיה חלק הנשיא (ראה שרטוט בהערה²⁶¹), "וְהַנּוֹתָר לְשֵׁנִי מִזֶּה וּמִזֶּה לְתְּרוּמַת־

²⁶¹ השרטוטים הבאים להלן, נועדו להמחיש ולקרב את אופן החלוקה לעת"ל בקנה מדה יחסי, אולם לא באו אלא לצייר בקירוב, בכדי לסבר את האוזן. [וממגבלות המקום לא ניתן היה לשרטט ממש את הפרטים היותר זעירים, כגון מקום ביהמ"ק, או המגרש שמסביב לירושלים. ואף העיר ירושלים. שאינה אלא חד מכ"ה מריבוע תרומת הקודש, הוגדלה מעט].

בשרטוט הראשון אנו רואים את אופן החלוקה לעת"ל, ל"ג חלקים שווים, שבעה שבטים מצפון, חלק הנשיא אשר בקרבו ריבוע תרומת הקודש באמצע, וחמשה שבטים מדרום. מקום המקדש מסומן, והוא במרכז צפון תרומת הקודש. (וראה בפרוטרוט בשרטוט השני).

והדבר בולט שארבעת השבטים הסמוכים למקדש מכל צד, הם בני האמהות, והמורחקים יותר, בני השפחות. (ומאידך, יש מעלה למאסף בקצוות, ולכן נמסר לדן וגד, שבכורים על פני אשר ונפתלי). ואין חלק הנשיא באמצע ממש, משום שמקומה של ירושלים נוטה לדרום (דרום הוא ימין, ראה במאמר בענין זרקא כפול בהערה).

דן	אשר	נפתלי	מנשה	אפרים	ראובן	יהודה	חלק הנשיא (מלך המשיח)	ריבוע תרומת הקודש	חלק הנשיא	בנימין	שמעון	יששכר	זבולון	גד	"נְאֻת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּפְּלוּ מִנְּחֻלָּה לְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וְאֵלֶּה מְחֻלָּקוֹתָם וְנָאֻם אֲדֹנֵי יִקְוָה" (מ"ח כ"ט)

בשרטוט השני אנו רואים את ריבוע תרומת הקודש בן הכ"ה אלף על כ"ה אלף קנה, המחולק לשלושה שהם חמשה.

(א) החלק הראשון בצפון הוא, בן י' אלפים על כ"ה אלפים קנה, ובמרכזו הר הבית חמש מאות על חמש מאות (מסומן), ומסביבו הכהנים. חלק זה מכונה במקראות 'קדש הקדשים'.

ישראל יסבוה, באשר תהא מוקפת בחלק המלך המשיח, אשר הוא יתרום את המקום לה' בשם כל עמו.

וזהו עיקר פשוטן של מקראות, שמטעמים שהמקום והעיר אשר בחר ה' לשבתו, בתוך חלק הנשיא יבוא²⁶⁴, ולעת"ל מלכות הנצר מבית דוד יהיה הבסיס שעליו תבנה ירושלים, בתוך שלו ממש. והוא קיום הכתוב "וְאֵנִי יְקֹלֵק אֶהְיֶה לָהֶם לְאֱלֹהִים וְעַבְדִּי דָוִד נָשִׂיא בְתוֹכָם אֲנִי יְקֹלֵק דְּבָרְתִּי" (יחזקאל ל"ד כ"ד. וראה אריכות בזה בקונטרס 'וישב דוד', דמלכות הקב"ה מתקיימת דרך כסא דוד וצאצאיו יושבי כסאו).

וזהו הטעם שבאמצע פרשת הנחלת הארץ, מאריכים הכתובים בענינו המיוחד של הנשיא, משום שמעיקר ענין

הקדש וְלֹאֲחֻזַּת הָעֵיר אֶל-פְּנֵי חֲמִשָּׁה וְנִעְשְׂרִים אֶלְפֵי תְרוּמָהּ עַד-גָּבֹל קְדִימָהּ וְיָמָה עַל-פְּנֵי חֲמִשָּׁה וְנִעְשְׂרִים אֶלְפֵי עַל-גָּבֹל יָמָה לְעִמָּת חֲלָקִים לְנָשִׂיא וְהִתְהַ תְּרוּמַת הַקֹּדֶשׁ וּמִקְדָּשׁ הַבַּיִת בְּתוֹכָו. וּמִמֶּנֶּה הָלוֹם וּמִמֶּנֶּה הָעֵיר בְּתוֹךְ אֲשֶׁר לְנָשִׂיא יִהְיֶה בֵּין גָּבֹל יְהוּדָה וּבֵין גָּבֹל בְּנִימֵן לְנָשִׂיא יִהְיֶה". והיינו שחלק הנשיא יקיף את תרומת הקודש מזה ומזה, כלומר, ממזרח וממערב²⁶². ובאמת אף ריבוע תרומת הקודש ביסודו חלקו הוא, אלא שתורם אותו לה' בשם כל ישראל²⁶³. והוא שמדגיש הכתוב, 'לנשיא יהיה', ודו"ק.

ומוטעמת ומהדהדת תיבת 'העיר' בקרני פרה, והיינו משום שזהו עיקרה של פרשה, שלעת"ל תשכון העיר ירושלים בתוך ריבוע תרומת הקודש לצד משכן הקב"ה וכהניו ולוייו, וכל

(ב) החלק השני הסמוך לו, הוא חלק הלויים, וזהה בשיעורו לחלק הכהנים, ואף הוא י' אלפים על כ"ה אלפים. ובקרביו יהיו עשרים לשכות למשרתי הבית. חלק זה מכונה 'קודש'.

(ג) החלק השלישי הדרומי, הוא מחצה מן החלקים של הכהנים והלויים, ושיעורו ה' אלפים על כ"ה אלפים, ומתוכם רק חמישית היא אחוזת העיר ירושלים, ה' אלפים על ה' אלפים, ואילו י' אלפים על ה' אלפים מכאן, וי' אלפים על ה' אלפים מכאן, משמשים לשדות העיר, ותבואתם תשמש למזון עובדי העיר.

ואף ה' אלפים שבאמצע (שנכנסים בתוך חלק הכהנים או הלויים עשר פעם!), צא מהם מאתים וחמשים לכל צד למגרש לעיר, ונשאר בידך ד' אלפים וה' מאות על ד' אלפים וה' מאות, (שבהקפים יש י"ח אלפים), והוא שיעור העיר ירושלים, אשר בה ידורו ישראל מכל השבטים. חלקים אלו מכונים 'חול' (ביחס לחלקים הקודמים). ושם העיר מיום ה' שמה. וי"ב שערים לה, המכוונים כנגד י"ב שבטי ישראל.

ריבוע תרומת הקודש

שדות לעובד העיר	חלק הלויים	חלק הכהנים ובמרכוז
ישראל ירושלים		בית המקדש
שדות לעובד העיר		ובו עשרים לשכות

"וְבַהֲפִילָכֶם אֶת-הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה תְּרִימוּ תְּרוּמָה לִיקוֹן | קֹדֶשׁ מִן-הָאָרֶץ"

וזהו הפסוק שפותח את פרשת חלוקת הארץ לעת"ל (יחזקאל מ"ה א'). הרי כי אין גדר הענין שלאחר נקבע צורת השבטים נאמר ליתן תרומה לה', אלא כל עיקר חלוקת הארץ היא בתורת שבמרכזת יתן חלק ה'. ומכונה 'ראשית הארץ' (מ"ח י"ד).

²⁶² לכא' ריבוע תרומת הקודש לא היה באמצע חלק הנשיא ממש, שהרי ירושלים קרובה לירדן יותר מאשר היא קרובה לים, אלא רוב חלק הנשיא היה לצד מערב, ומיעוטו במזרח לאחר תרומת הקודש.

[ובאמת לכא' מוכרח שתרומת הקודש לא תפסה את רוב חלק הנשיא, הן מסברא, שלא שמענו שמרימים תרומה את רוב החלק שמקבלים, (וגם משמע מהכתובים שהיה שטח גדול ויותר לא הוצרך ליקח משל ישראל, למען לא יפוצו עמי איש מאחוזתו), והן משום שרוב תרומת הקודש היה כרוחב חלקי השבטים, וא"כ אם תחלק א"י ל"ג חלקים הנה לך שיעורו, והיחס בין אורך א"י לרוחבה קרוב להיות פי ארבעה וחמשה לערך ותו לא, ונמצא שאורך חלק הנשיא הוא קרוב להכיל שלש פעם את תרומת הקודש, וגם לאחר התרומה יש כאן שיירה ניכרים הגדולים ממנה בהחלט].

²⁶³ וכן מצינו במשכן, שהנשיאים הביאו מה שצריכים להביא בשם כל השבט, כמו האבן הנקראת על שם בחושן ובמילואים (שמות ל"ה כ"ז), וכן את השמן והקטרת, שראוי יותר שיתרמו בשם כלל ישראל. וכן את השוורים שישאו את כלי הקודש, שור לאחד, ומשמעותו שעם ישראל נושא דרכם, וראוי שיהיה מעשה הנשיאים, שמייצגים את כל שבטם.

²⁶⁴ אין זה תרומה שנתרמה מחלקו לשעבר, אלא אע"ג דהוקדש אכתי חשיב שבמהותו בארץ נחלת הנשיא הוא, וכשם שביהמ"ק נחשב בחלק יהודה ובנימין, אע"ג שהוקדש לגבוה, וכבר ביאר בזה הגרי"ז (יומא י"ב), דלאו בבעלות ממונית קעסקינן, אלא בשם עקרוני של הארץ, ודבר זה אינו בטל לאחר ההקדש. (וראה עוד בד' החזו"א או"ח סי' קכ"ו). ואכמ"ל.

ופשטות המקראות הוא כפי' האברבנאל והמלבי"ם, שבני ישראל ירימו תרומה מן החטים שעורים והשמן, וכן מן הבהמות, וכל עם הארץ יביאו את התרומה הזאת לנשיא, והנשיא יביא את קרבנות בני ישראל. ונמצא שלא יבואו הקרבנות מתרומת הלשכה שיתרמו בני ישראל ישירות, אלא מיד הנשיא, והנשיא יקבל חלק בכל אשר לבני ישראל.

ולפי"ז מבואר נפלא ענין פרשה זו הכא באמצע חלוקת נחלות הארץ, משום שמעיקר פרשת הנחלות הוא שבמרכז א"י יהיה תרומת הקודש לה', אשר תורם מן התרומה אשר יתנו בני ישראל חלק אחד לנשיא, ואחוזתו היא אשר תקיף את נחלת הקודש בביהמ"ק ובירושלים כפי שמדגישים הכתובים, וכך היא המידה לעת"ל, שהתרומה לה' תעבור דרך הנשיא, שבני ישראל מרימים לו תרומה²⁶⁵ מחלקם, והוא מרים מחלקו תרומה להקב"ה. והוא אמת בפשט הפסוקים, שמעיקר הפרשה לומר סדר זה.

וכן מאריכים המקראות לפני כן במעמד המיוחד שיהיה למלך המשיח בבית המקדש, "וַיֹּאמֶר אֵלַי יְקוֹק הַשָּׁעַר הַזֶּה סֹגֹר יִהְיֶה לֹא יִפְתָּח וְאִישׁ לֹא יָבֹא בּוֹ כִּי יִקְנֶה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא בּוֹ וְהָיָה סֹגֹר"²⁶⁶. אֶת־הַנְּשִׂיא נְשִׂיא הָאֵל יִשְׁבֵּב בּוֹ לְאָכֹל־

יחזקאל להעמיד את צורת ישראל לעת"ל, באופן שמלך המשיח הוא העומד בין ישראל לאביהם שבשמים, וחלק ונחלה לו לשעצמו בתוך ישראל, ומחלקו תורם את תרומת הקודש למקום משכן ה' בביהמ"ק ובירושלים.

ובאמת לא לחנם בפרשת הנשיא המסתעפת מהנחלת הארץ, באו עניני התרומה לעת"ל. "זֶאת הַתְּרֻמָּה אֲשֶׁר תָּרִימוּ שְׂשִׁית הָאֵיפָה מִחֹמֶר הַחֹטִים וְשְׂשִׁיתֶם הָאֵיפָה מִחֹמֶר הַשִּׁעֲרִים. וְחֹק הַשִּׁמֹן הַבֵּת הַשִּׁמֹן מִעֶשֶׂר הַבֵּת מִן־הַכֹּר עֲשֶׂר־הַבֵּתִים חֹמֶר כִּי־עֲשֶׂר־הַבֵּתִים חֹמֶר. וְשֶׁה־אֶחָת מִן־הַצֹּאן מִן־הַמֵּאֲתָיִם מִמִּשְׁקָהּ יִשְׂרָאֵל לַמִּנְחָה וְלַעֲזוּלָה וְלִשְׁלָמִים לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם נֶאֱמַר אֲדֹנָי יְקוֹק. כָּל־הָעַם הָאָרֶץ יִהְיוּ אֶל־הַתְּרֻמָּה הַזֹּאת לְנָשִׂיא בְּיִשְׂרָאֵל. וְעַל־הַנְּשִׂיא יִהְיֶה הָעוֹלֹת וְהַמִּנְחָה וְהַנֶּסֶךְ בַּחֲגִים וּבַחֲדָשִׁים וּבִשְׂבָתוֹת בְּכָל־מוֹעֲדֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל הוּא־יַעֲשֶׂה אֶת־הַחֲטָאֹת וְאֶת־הַמִּנְחָה וְאֶת־הָעֲזוּלָה וְאֶת־הַשְּׁלָמִים לְכַפֵּר בְּעַד בֵּית יִשְׂרָאֵל" (מ"ה, י"ג-י"ז).

²⁶⁵ אף החלק הניתן לנשיא נקרא תרומה, והחלק הניתן לכהנים ולתרומת הקודש נקרא תרומה מתרומה, "וְהָיְתָה לָהֶם תְּרֻמָּה מִתְּרֻמַּת הָאָרֶץ" (מ"ח י"ב), וברש"י שם, "מופרשת, תרומה היא שם הפרשה, תרומה מופרשת, והיתה להם הרצועה הזאת מופרשת מתרומת הארץ, מן התרומה הגדולה שהותרמה מן הארץ, אורך מאוקיינוס עד גבול מזרח, ברוחב כ"ה אלפים כמו שאמור למעלה, ממנו יבדילו רצועה זו באמצע ארכה לכהנים ולמקדש". ובמצודות שם, "כל הרצועה היא, באורך כל א"י וברוחב חמשה ועשרים אלף קנים, תקרא תרומת הארץ, וחלק הכהנים תקרא תרומה מן התרומה, והיא קדש קדשים מול תרומת הארץ".

וראה עוד מש"כ המלבי"ם בתחילת הענין (פמ"ה ג'), "...בענין שעד המקדש היו חמש קדושות זו למעלה מזו, (א) שתרומת הנשיא היה קדש נגד א"י, ונקרא בשם תרומה. (ב) וחלק השייך להעיר קודש נגד תרומת הנשיא. (ג) וחלק של הלויים קדוש ממנה. (ד) וחלק של הכהנים קדוש ממנה. (ה) וחלק הר הבית היא הקדושה החמשתית הקדוש מכולם. ואחר הר הבית היה עוד חמש קדושות, (א) החצר החיצונה. (ב) למעלה מזה החצר הפנימי. (ג) האולם. (ד) ההיכל. (ה) קדשי הקדשים. הרי עשר מדרגות בקדושה".

²⁶⁶ ונזכר שער זה במתני' תמיד פ"ג מ"ז (וכן במס' מידות פ"ד מ"ב), "בא לו לפשפש הצפוני, ושני פשפשי' היו לו לשער הגדול, אחד בצפון ואחד בדרום שבדרום לא נכנס בו אדם מעולם, ועליו הוא מפורש על ידי יחזקאל, "וַיֹּאמֶר אֵלַי ה', השער הזה סגור יהיה לא יפתח ואיש לא יבא בו, כי ה' אלהי ישראל בא בו, והיה סגור", נטל את המפתח ופתח את הפשפש, נכנס לתא, ומן התא אל ההיכל, עד שהוא מגיע לשער הגדול, הגיע לשער הגדול, העביר את הנגר ואת הפותחות ופתחו, לא היה שוחט השוחט עד ששומע קול שער הגדול שנפתח".

והנה שער הגדול הוא עיקר שער ביהמ"ק, ואע"ג דשער האולם גדול ממנו, מ"מ אין האולם אלא גדר חצר ובית שער ביחס להיכל ה', אשר בקרבו השולחן המנורה ומזבח הפנימי, והוא עיקרו של בית, וראה מה שהביא בתיו"ט מס' מידות פ"ד מ"ב מהראב"י, "ומפני גודל קדושת ההיכל נקרא שער הגדול". ולכך אין שוחטין התמיד עד שנפתח שער זה, ובהכי חשיב נוכח פני ה'. [וראה בד' הראב"ד תמיד ל' ב', (הובאו ע' 82 הערה 179, לענין ההקבלה ליריחו שאף בה יש קדושה, יעו"ש), "קול שער הגדול וצלצל וגביני כרוז הם תחילת עבודות, המעמידים את הכהנים לעבודתם וליום לדונם"]

ובדרום השער נמצא הפשפש המיוחד להקב"ה, אשר בו מתבטא שהקב"ה נכנס לשכון בבית זה. [ובמדרש, "ראה ענוה שביד הקדוש ברוך הוא, מה כתיב ויאמר אלי ה' השער הזה יהיה סגור ולא יפתח, מלך בשר ודם כבודו ליכנס בשער הגדול, שמא בשער קטן, אבל הקדוש ברוך הוא נכנס בכבודו בשער קטן, הוי' 'וענותך תרבני' (ילקו"ש שמואל ב' רמז קס"ב)].

ומימינו נמצא הפשפש שדרכו נכנס הכהן לפתוח את שער בית ה'. והנה לכא' הוא ענין משונה, מפני מה צריך להיכנס דרך הפשפש ולעבור בתא שכנגדו ומשם לבוא להיכל לפתוח את השער הגדול מבפנים, ומדוע לא לפתוח ישירות את השער הגדול מבחוץ.

עוד מבואר בתמיד דפתיחת הפשפש היתה ע"י שתי מפתחות, אחד פנימי, שמושיט הכהן ידו עד אמת בית שחיו מן החור ולפנים, ובפנים נמצא המפתח שדרכו נפתח השער, ואחד שפותח מיד את השער המפריד בין התא להיכל. [ונעתיק לשונו הבהירה שלהתפא"י שם, "והיה לתא זה ב' פתחים, פתח א' לכנס לתוכו מהחוץ, כמו שאמרנו, ופתח א' להיכל, וכשרוצה הלוי

לבושו של הקב"ה שנא' בו "עוז התאזר" ונתנו לישראל שנא' "אורי אורי לבשי עוזך".

והיינו שמלכות מלך המשיח היא היא אשר תכלול את כל ישראל, ובשמים תתרום את ריבוע תרומת הקודש, בתורת שתכיל בקרבה את תרומת הקודש והעיר ירושלים, ובזה יכון כסא ה' בעיר אשר בחר שבה יעמדו לפניו שבטי ישראל, וי"ב שעריה מכוונים כנגד י"ב השבטים. והיינו שכאן הוא מרכז א"י ובזה סובבת כולה סביב ה', (וכענין המשכן בעת המסעות במדבר), ולכך מסופר שכל ישראל יעבדו את עובדי העיר הנמצאים לפני ה', באשר בשם כל ישראל המה יושבים.

וזהו התכלית העתידה, כאשר אל שערי ירושלים מכוונים כל שבטי ישראל, ולשם נשואות עיניהם, וכל עניניהם מתבטאים במלכות מלכם משיח ה' אשר בנחלתו תהיה עיר ה' ירושלים, והיקף העיר זהו לב ישראל אשר יחוגו סביבו. ובזאת חותמת נבואת יחזקאל לאחר פירוט ארבעה פאות העיר, שכל אחת מהם מכוונים כנגדה ג' שבטים, 'סב"ב שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵי אֶלֶף וְשֵׁם הָעִיר מִיָּוֶם יִקְרָא שְׁמָה'.

לחם. לפני יקוק מִדֶּרֶךְ אֶלֶם הַשָּׁעַר יָבֹא וּמִדֶּרֶךְ יֵצֵא". (מ"ד ב'-ג'). והיינו שהשער הזה הסגור, שמיועד כביכול לביאת ה' אלוקי ישראל בלבד, שם הוא מקומו של הנשיא, ובו יאכל לחם.

וע"ש עוד בפמ"ו, כיצד יהיה סדר הנשיא בבית המקדש לנגד כל העם, היאך יקריב את קרבנותיו המיוחדים, ויצא ויבוא וכל העם סביבו. וכיצד אף אם ירצה להקריב בששת ימי המעשה, יפתח לו השער הפונה קדים. יעו"ש היטב. וכ"ז מגדולת הנשיא מלך המשיח, אשר יעמוד במרכז בית המקדש, ובו יתגלם כבוד מלכות ה'.

ואמרו (שוח"ט תהלים כ"א), "מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו והקב"ה נתנה למלך המשיח שנא' "תשית לראשו עטרת פז", מלך ב"ו אין לובשין פורפורייתו שלו ומהו הוד והדר, ובמלך המשיח כתיב "הוד והדר תשוה עליו" וכו', וקורא למלך המשיח על שמו ומה שמו ה' איש מלחמה" ומלך המשיח 'זה שמו אשר יקראנו ה' צדקנו' וירושלים נקראת על שמו "ושם העיר מיום ה' שמה", וישראל לובשין

לפתוח שער ההיכל שסגור מבפנים, פותח פתח החיצון של התא, על ידי שמכניס אמת ידו עם המפתח בחור שבכותל בצד הפתח הקטן הזה, עד השחי דהיינו עד תחת הכתף, ושוחה ופותח המנועול שבפנים עם מפתח זה, ולכן נקרא מפתח זה מפתח אמת השחי, מדצריך הפותח בו לשחות ולהושיט אמת ידו עד השחי דרך החור הנ"ל, וכשנכנס לתא, חוזר ולוקח מפתח השני ופותח בו הדלת שבין התא להיכל, ואותו המפתח נקרא פותח כיון, רצה לומר מהר, דעל ידי שהיה זה המסגור לפניו נפתח מהר בלי טורח, ומקור דבריו ברש"י ב"מ ל"ג א'.

והוא ענין תמוה, מפני מה נזקקו למפתח הפנימי המסורבל הזה, ולא פתחו מבחוץ, ורק בהיותו בפנים פתח במפתח כיון. [וגם מהא דנקרא 'מפתח אמת השחי' על שם צורת פתיחתו, והמפתח השני נקרא ע"ש היותו פותח מיד, נראה שיש כאן ענין מהותי, המייחד לו שם].

ושמעתי בזה מאאמו"ר שליט"א ביאור נכון בתוכן הענין. והוא, דכאשר באים ופותחים מבחוץ, משמעות הענין שעם ישראל מעצמו בא ונכנס למקדש ה', והצורה הנכונה היא כאשר המקדש נפתח מבפנים, ואזי חשיב שהקב"ה בעצמו פותח שעריו לפני ישראל, ובא הכהן הנושא שם אלוקיו, ופותח בשם ה' שער ההיכל לפני עמו, ולכך נפתח שער ההיכל מבפנים, ואף דרך הכניסה אליו מהפשפש, מושיט ידו ופותח מבפנים.

ובפתיחת היכל נחשב שעומדים הם לפני ה', ובאים ומקריבים קרבנותיהם לפניו (והלא אם נשחט בטרם נפתח השער, נפסל הקרבן). ולכן נשמע קולו עד יריחו, והוא הוא עיקר שער ביהמ"ק. ופתיחתו יש לה משמעות עצומה, שעומדים ישראל לפני שער השמים אשר נפתח בפניהם.

[והנה הרע"ב כ' דכהן הוא נכנס בפשפש לפתוח את השער הגדול, והתפא"י השיגו שבמחכ"ת דבריו נגד הגמ' בערכין י"א ב' דמשורר ששיער במיתה, וכיו"ב נאסר על הכהנים לעשות עבודות הלויים יעו"ש. ושמעתי מאאמו"ר שליט"א דאדרבה, ד' התפא"י תמוהין טובא, שהרי פשוט שפתיחת והגפת השער הגדול של ההיכל היה ביד הכהנים, שהלא הלויים אסורים לבוא התם, וכן בכל ג' מקומות ששומרים הכהנים בביהמ"ק, הם עשו את הגפת הדלתות. ובדקתי וראיתי שאכן כדברים הללו ממש כ' הראשונים להדיא, ראה מה שהביא בשיטמ"ק בערכין שם, דבמקומות שנאסר על הלויים הכהנים הגיפו, והוכיח מהמבואר בשילהי סוכה, דהיה משמר הכהנים הנכנס נוטל בלחם הפנים טפי בשכר הגפת דלתות, יעו"ש. וכבר מבואר הדבר להדיא בתוס' ב"מ י"א ב' סוד"ה נתון, ע"ש. וראה בחי' הגרי"ז תמיד כ"ה, ויל"פ].

(ד) זרקא כפול

כורש החל תפקידו ולא השלימו

ותעמוד, לתקן את העולם ולהשיב ישראל בשלימות, והנה כאשר באים להכריז את שמו של המיועד לכך, קול הסערה הלזה נעצר ומתמוגג בעיצומו, באופן צורם ולא תואם, אין נשמע כאן מנוחת הזרקא בסגול, לא בא הדבר למציאות כראוי, לא נתגשם ויצא אל הפועל, ואין כאן אלא קול ענות חלושה.

הסערה המורגשת בזרקא

(ב) ובאמת המתבונן יראה, שבכל מקום כאשר שני זרקא סמוכים זה לזה, ענינו עוצמת הענין המתרחש, אשר יש בו כדי להסעיר, ואין זה משום צורך תחבירי.

וכגון, (ב) "גם בטרם יקטרון את החלב וְבֹאֹן נַעַר הַכֹּהֵן וְאָמַר לְאִישׁ הַזֶּבֶחַ תִּנְחַם בְּשֹׁר לְצִלּוֹת לַכֹּהֵן וְלֹא־יִקָּח מִמֶּנּוּ בְּשֹׁר מִבֶּשֶׂל כִּי אִם־חֲתִי" (שמואל א' ב' ט"ו), וקאי על בני עלי הכהן, שלקחו מהקרבת טרם שהקטירו חלביו, ומוטעם היטב הא דנעשה בטרם עת, ומסעיר הוא הדבר, ואין לך חילול הקודש והעבודה גדול מזה, תחת להיותו בשר קרבנות, היה לבשר תאוות. ונענשו משפחת בני עלי לדורות על חטאם זה, כאשר חילול הקודש מחייב עונש בחומרה הרבה ביותר ועוקר מן העולם, והוא סיבת חורבן בית האלוקים אשר בשילה, ושביית ארון האלוקים ביד פלשתים²⁶⁷.

וכן, (ג) "וַיִּתֵּן בְּחֲצֵי הַלֵּילָה וַיִּקּוֹץ הָפֶה כֹּל־בְּכוֹרֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות י"ב כ"ט). ודבר זה א"צ פירוש, שהרי הקב"ה בכבודו ובעצמו נגלה לישראל באותו הלילה, ע"י השפטים שעשה בבכורי מצרים, וזהו הלילה הגדול שבעיצומו

(א) מונח זרקא מחייב בטבעו שיבוא לאחריו מונח סגול, כפי שמורגש לכל, ואין זה נכון לומר שהמונח זרקא הוא רק היכ"ת למונח סגול ולכח הפסקתו, אלא גם להפך, התנועה החזקה והמתגלגלת של הזרקא, איננה יכולה להשאר כך באויר ללא עצירה חזקה רועמת ומהדהדת, וכך הוא הקצב והמשקל הנכון, כפי שיכול כ"א להרגיש בעצמו.

ברם ישנו מקום אחד שלא בא הסגול אחר הזרקא, (א) "כֹּה־אָמַר יִקּוֹץ לְמִשְׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־הִחַזְקֵתִי בִימִינוֹ לְרֹד־לְפָנָיו גּוֹלִים וְנִמְתְּנִי מַלְכִּים אֲפַתַּח לְפָתִי לְפָנָיו דְּלָתַיִם וְשַׁעֲרַיִם לֹא יִסְגְּרוּ" (ישעיהו מ"ה א').

וביאור הדבר נמצא במגילה י"ב א' ובפירש"י שם. "כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו, וכי כורש משיח היה, אלא אמר לו הקדוש ברוך הוא למשיח, קובל אני לך על כורש, אני אמרתי הוא יבנה ביתי ויקבץ גליותי. והוא אמר מי בכם מכל עמו... ויעל". וברש"י, "והכי קאמר, כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו וגו' הוא יבנה את ביתי, תרי קראי כתיבי דסמיכי אהדדי, וניקוד טעם מקרא זה מוכיח על דרש זה, שאין לך טעם זרקא במקרא שאין סגול בא אחריו, וכאן ננקד למשיחו בזרקא, ולכורש ננקד במאריך, להפרישו ולנתקו מעם למשיחו".

ובעומק דברי רש"י, אין הדבר מסתיים רק בהעדר סמיכות, אלא הדבר מורגש גם בעצמו של טעם. והוא, כאשר לא בחנם סמוכים ותכופים שני זרקא, ונשמע הדבר בעוצמה ובקריאה מהדהדת ומתגלגלת, כה דבר ה' אל משיחו לבוא לחולל בעולם חדשות סוערות, לעשות פעולה אדירה שתלך

²⁶⁷ מבואר הדבר ביומא ט' א', "אמר רבי יוחנן בן תורתא, מפני מה חרבה שילה, מפני שהיו בה שני דברים, גלוי עריות ובזיון קדשים. גלוי עריות, דכתיב "ועלי זקן מאד ושמע את כל אשר יעשון בניו לכל ישראל ואת אשר ישכבון את הנשים הצבאות פתח אהל מועד". ואף על גב דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן, כל האומר בני עלי חטאו, אינו אלא טועה, מתוך ששהו את קניניהן, מיהא מעלה עליהן הכתוב כאילו שכבסו. בזיון קדשים, דכתיב "גם בטרם יקטרון את החלב ובא נער הכהן ואמר לאיש הזבח תנחם בשר מבשל כי אם חי ויאמר אליו האיש קטר יקטרון כיום החלב וקח לך כאשר תאוה נפשך ואמר לו כי עתה תתן ואם לא לקחתי בחזקה ותתי חטאת הנערים גדולה מאד את פני ה' כי נאצו האנשים את מנחת ה'".

וחתימת גזר הדין היה על ניאוף הקרבנות, כמבואר בל' הכתוב וכו' בספרי קרח פיסקא קט"ז. היינו שזהו פסגת חילול המקדש, אשר אין הכהנים אוכלים בתורת הזבח אשר לפני ה', אלא אף בטרם ההקדבה, יאכלו כחפצם. ולכך מוטעם בצורה כה סוערת ומחרידה. ובהכי מתחלל כל מהות הזבח באופן נורא, ולכך היה כח ביד הפלשתים לשבות את ארון ה', והוא בחינה מסויימת שהקב"ה סילק שכנינו וגבר כוחם של צוררי ישראל להחריב שילה וליטול ארון ברית ה'. ולכך אף עונש משפחת בני עלי היה נורא כ"כ, ומתקיים לדורות.

ואמנם מזה היה הכנה לבית המקדש, ולסדרי כהונה חדשים שהנהיגו שמואל ודוד לפני ה', וראה בזה בקונטרס 'וישב דוד' אות מ"א ואילך. ונעתיק דברי ר"צ הכהן בספרו רסיסי לילה אות כ"ד, "הסדר שיסד השם יתברך בבריאה ברישא חשוכא והדר נהורא (שבת ע"ז ב'). כך הוא בכל ימות עולם אין לך שום אור מתגלה אלא מתוך החושך הקדום לו. דרך משל מתן תורה קדם לו יציאת מצרים. ועד ששקעו וכו' ובנין בית המקדש על ידי שביית הארון לפלשתים שהוא ההיפך לגמרי, והגורם לזה חטא בני עלי, הוא ממש חטא דגדב ואביהוא שגרמו קדושה למשכן, כמו שאמרו ז"ל (זבחים קט"ו ב') על פסוק "ונקדש בכבודי".

ישראל²⁶⁹.

Journal of Management Inquiry 23(3) 370

אלוקיד', וללמוד את הלקח מנפילתו המשוונה, בצר לו דורש הוא לבעל זבוב²⁷².

וזהו מעשהו האחרון של אליהו הנביא מלאך הברית המקנא לה בסערה, טרם עלותו בסערה השמימה מיד לאחר מכן²⁷³.

וכוונתם לשמים היתה, עד ימי אחאב שהכניס את פולחן הבעל לפולחן העיקרי, ובנו אחזיהו הגדיל לעשות²⁷¹ לשאול לאלילים אחרים בעת חוליו. תחת 'בצר לך.. ושבת עד ה'

ובאמת אליהו במעשהו זה לקנא באחזיהו ולגזור עליו מיתה, בזה מילא ענינו בעולם לכלות את הבעל, שהרי על אחזיהו נאמר, "וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָי יְקוֹק. וַיִּלֶךְ בְּדֶרֶךְ אָבִיו וּבְדֶרֶךְ אִמּוֹ וּבְדֶרֶךְ יִרְבֵּעַם בֶּן־נִבְטָאֲשֶׁר הַחֲטִיָּא אֶת־יִשְׂרָאֵל. וַיַּעֲבֹד אֶת־הַבָּעַל וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לָאֱלֹהִים אֲשֶׁר־עָשָׂה אָבִיו" (מלכים א' כ"ב, נ"ג-נ"ד), ואילו מיד לאחר מותו כבר החלו ישראל לשוב אל ה', ובאחזיהו יהורם שמלך תחתיו נאמר, "וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָי יְקוֹק. לֹא־כָאֲבִיו וְכַאֲמֹן וְיִסֵּר אֶת־מַצְבַּת הַבָּעַל אֲשֶׁר־עָשָׂה אָבִיו. רָק בָּחֲטָאוֹת יִרְבֵּעַם בֶּן־נִבְטָאֲשֶׁר הַחֲטִיָּא אֶת־יִשְׂרָאֵל דָּבַק לֹא־סֵךְ מִמֶּנָּה" (מלכים ב' ג'-ג'). נמצא שכאן בקנאת אליהו האחרונה לפני מותו, הועיל מעשהו כנגד בית אחאב, וסרו ישראל מעבודת הבעל. וראה בהערה הבאה.

²⁷¹ ובאמת הענין מתחיל, "ויפשע מואב בישראל אחרי מות אחאב", ומיד אח"כ מסופר שנפל אחזיהו. ומקומו שם תמוה, וביחוד ששב ונכפל אותו פסוק בהמשך לפני שהלך יהורם להלחם בהם. (תחילת פ"ג). וראה רלב"ג שם, "סיפר זה להעיד שיותר רעות היו פעולות אחזיה מפעולות אחאב, כי אחאב שב קצת מרוע מעשיו, אבל זה היה מחזיק בכל אותן הפעולות הרעות שעשו אביו ואמו, וכאילו היה זה סיבה שפשע מואב בישראל, ולא נתנו למלך ישראל המס שהיו נותנים לו מקודם". והיינו שברשעו עלה על אביו, ולא לתר נענש במיתה משונה כעין סקילה כדין עובד ע"ז, ולא המתין לו הקב"ה ולא כלום.

²⁷² ובעמוד ג' י"ב, "כה אמר יקוק פאשר יציל הרעה מפי הארץ שתי כרעים אן בדל אאון פן ינצל בנן ישראל הישבים בשמרון בפאת מטה ובדמשק ערש", וברש"י שם, "ד"א מצאתי בדברי ר' מאיר זצ"ל, 'בפאת מטה', בעון אחזיה בן אחאב ששלח לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון האחיה מחלי זה, 'ובדמשק ערש', בן הדד מלך ארם שלח לדרוש באלהי ישראל (מלכים ב' פ"ח). והיינו, שהיתה עליו תביעה עצומה, הכיצד בשעת חוליו הולך הוא לדרוש באלוהי העממים, ואילו הנכרים יודעים בשעת חוליים לדרוש דוקא באלוקי ישראל. ודבר זה הביא רעה על ישראל. וכן יש במדרש שבאותו שעה נגזר שינטל מלכות מישראל.

²⁷³ עלייתו של אליהו השמימה נגזרה מיד לאחר המעמד הגדול של גילוי שכינה בירידת האש בהר הכרמל, וענינו היה להורות את ישראל שאע"ג שהתרחקו מביהמ"ק והקב"ה השוכן בקרבו, ולכן סברו ששוב אין ה' אלוקיהם ואינם חלק מאחיהם יהודה ובנימין, וילכו לעבוד לבעלים, אין הדבר כן ואכתי הקב"ה נמצא עמם, ואף בקרב מלכות עשרת השבטים יכול להיות גילוי שכינה. וראה בזה בהערות המאמר בענין מרכא כפולה אות ז'.

ומאחר שלא הועיל לבית אחאב ושלחה איזבל להורגו, שב אליהו להר סיני, שם נגלה אליו ה' בקול דממה דקה, ויען אליהו ויאמר, קנא קנאתי לה' אלוקי צבקות, שעזבו בריית בני ישראל וכמעט סרו מלהיות עמך, אזי אמר לו ה' שאכן תם ענינו בעולם, וימנה תחתיו את אלישע, וכן ימנה את יהוא להשמיד את בית אחאב, ואת חזאל למלך ארם להעניש את ישראל. והיינו שכאן החל תחילת הפורענות על עשרת השבטים, ומכאן ואילך הלכו הלון וחסור עד אשר נדחו מעל ה', ונת' שם בהערות המאמר הנזכר.

ובזהו"ק (ויגש ר"ט א'), "ויהי כשמוע אליהו וילט פניו באדרתו והנה אליו קול ויאמר מה לך פה אליהו ויאמר קנא קנאתי", "א"ל קודשא בריך הוא עד מתי אתה מקנא לי, טרקת גלא דלא יכיל לשלטהא בך מותא לעלמא, ועלמא לא יכיל למסבלך עם בני נשא, א"ל כי עזבו בריית בני ישראל וגו', אמר ליה חייך דבכל אתר דבני נשא יקיימו קיים קדישא, אנת תהא זמין תמן.. תא חזי, מה גרם ההיא מלה דאליהו דכתיב (מ"א י"ט) "והשארתי בישראל שבעה אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו".

אמר ליה קודשא בריך הוא, מכאן ולהלאה דלא יכיל עלמא למסבלך עם בני נשא, ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתך, יהא נביאה אחרא לגבי בני נשא, ואת תסתלק לאתרך, ותא חזי. כל ההוא בר נש דמקני ליה לקודשא בריך הוא, לא יכיל מלאכא דמותא לשלטהא ביה כשאר בני נשא, ויתקיים ביה שלם, והא אוקמוהו כמה דאתמר בפנחס (במדבר כ"ה) "לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום".

והיינו, שאע"ג שזכה אליהו למעלה עצומה על קנאתו לה' (וראה אריכות בזה בהערה הבאה) בתורת אחריותו לברית, וכביכול התרומם והיה מעבר להשגת אנוש, מ"מ היה כעין תביעה עליו, שאין זו ההנהגה הראויה לילך עמה עם בני ישראל להשיבם למוטב, ואין העולם יכול לסובלו (כעין מעשה רשב"י לאחר שיצא מן המערה, שאגב, בספרים איתא שענינה היה 'מערת צורים שעמדת', והיא היא המערה שנגלה ה' למשה ולאליהו, ושוב העולם לא יכל לסובלם, וכך ירד לדורות עומק פנימיות התורה, אשר דרך זה יתוקן העולם לעת"ל, והבן היטב).

ולכן נאמר לו שהגיע זמנו להסתלק מן העולם, וימנה תחתיו את אלישע אשר ינהג בישראל בהנהגה אחרת, ותחת להוכיחם בשוטים ולהענישם, יבוא עליהם בגילוי ה' ע"י נפלאותיו ותשועותיו, כענין שמו 'ישע א-ל', ובדרך זה יראו שהקב"ה שוכן בקרבם. וכאשר לא הועיל אף דרך זו, משח את חזאל למלך על ארם, ואת יהוא להשמיד בית אחאב. [ובאמת לאחר שנגזר שלוח הוא להושיע את בני ישראל ולהשיבם ברחמים, וכעת דרכו בהיפוך דוקא, משום 'לא ברעש ה', וראה בזה בהערה הבאה].

וידוע שזה ענין הא דנגלה אליו ה' בקול דממה דקה ולא ברעש ולא באש, והצורה שבה מתגלה ה' ענינה אופן הנהגתו עם עולמו וכונודע, ומכאן ואילך לא באש סופה וסער יבוא דברו בפי נביאו, אלא בקול דממה דקה ע"י אלישע. ואלישע נענש כאשר הקפיד על התינוקות וכאשר ריחק את גיחזי כמובא בחז"ל (עי' סוטה מ"ז א'), וכן כאשר כעס על יהורם בן אחאב נסתלקה ממנו

ומורגש כאן היטב בטעמי המקראות, את סערת אליהו וקנאותו לאלוקיו, עוד מימי הנצמדים לבעל פעור בערבות מואב²⁷⁴.

ואף לפני כן, בעת שפגש אליהו את המלאכים ששלח המלך, ואמר להם לשוב, כתיב (ה) "וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אֵישׁ עֹלָה לְקִרְיָתֵנוּ וַיֹּאמֶר אֵלֵינוּ לָכֵן שׁוּבוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר־שָׁלַח

רוה"ק והוצרך לנגן המנגן, באשר אין ענינו כענין אליהו. וכאשר הסתלק אליהו, בכה אלישע 'אבי רכב ישראל ופרשיו', ואילו כאשר נטה למות בכה לפניו מלך ישראל, 'אבי רכב ישראל ופרשיו' (מלכים ב' י"ג), והיינו, שהוא נלחם מלחמתו של ישראל בארם כל ימיו כמבואר במקראות, ואילו אליהו אדרבה, נלחם במלך ישראל וממלכתו כל ימיו (ראה בהערה הבאה), ועל פיו באו עליהם ארם. ותלמידו אלישע הוא אשר בכה עליו, והוא אשר הכיר שמלחמה זו אדרבה לטובתם היתה. ואלו הם שני הנהגות, שלכל אחת זמנה ומקומה. וראה עוד באות הבאה ובהערות שם.

²⁷⁴ "וַיֹּאמֶר אֵלֵיהֶם הַתְּשִׁיבִי מִתּוֹשְׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחֲבָב, חֵי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לִפְנֵי, אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לִפִּי דְבָרִי" (מלכים א' י"ז א'). "לֹא עֲכַרְתִּי אֶת יִשְׂרָאֵל כִּי אִם אֶתְּךָ אַבְיָךְ" (שם י"ח י"ח) "וַיֹּאמֶר אֵלֵיהֶם תִּפְשׁוּ אֶת נְבִיאֵי הַבַּעַל אִישׁ אֶל יִמְלָט מֵהֶם, וְיִתְּפוּשׁוּם, וְיִוִּידֵם אֵלֵיהֶם אֶל נַחַל קִישׁוֹן וְיִשְׁחָטֵם שָׁם" (שם מ'). "קָנָא קִנְיָתִי לַה' אֱלֹהֵי צַבְקוֹת, כִּי עֲזָבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל." (שם י"ט י'). "הִרְצַחְתָּ וְגַם יִרְשַׁתָּ. יִלְקוּ הַכְּלָבִים אֶת דַּמְךָ אֶתְּךָ" (כ"א י"ט). "וַיַּעַל אֵלֵיהֶם בַּסַּעֲרָה הַשְּׁמִימָה" (מלכים ב' ב' י"א).

כח יחודי זה, ללכת בכל סערת הקנאות בעוצמה שכזאת, לא מצינו כיו"ב במקראות, וראוי הוא כאשר מתרחש כנגד העינים הפרת הברית בקנה מידה עצום, והוא שאמרו חז"ל שהוא אליהו הוא פנחס, שלא יכל לסבול את הפרת הברית המתרחש כנגד עיניו בהצמדות לבעל פעור. וכן לאורך הדורות, הפרת הברית היותר גדולה שהיתה בישראל היא ע"י אחאב, שלא היה כמותו להרשיע. "דָּק לֹא־הָיָה כְּאַחְאָב אֲשֶׁר הִתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרָע בְּעֵינָי יִקְוֶה אֲשֶׁר הִסְתָּה אֹתוֹ אֵיזָבֵל אִשְׁתּוֹ. וַיִּתְּעַב מֵאֲדָּ לִלְכַּת אַחֲרֵי הַגִּלְלִים כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר הוֹרִישׁ יִקְוֶה מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (מלכים א' כ"א, כ"ה-כ"ו). במקום הפרת הברית חייב שיהיה מקנא לברית.

ולעולם יבוא במהלך של זה לעומת זה. כאשר ישנו מי 'אשר נתמכר' לעשות הרע, כלומר, אין זה עשיית רע בעלמא, אלא מתוך קנאות לרע, בכל תעצומות הנפש, בפריצת כל גדריו של עולם, כנגדו יבוא הקנאי לדבר ה' בפריצת גדריו של עולם, בקלקול השורה. כנגד זמרי נשיא שבט שמעון הקרב כנגד משה עם המדינית בחוצפה שאין דוגמתה, יבוא פנחס אף הוא במידת החוצפה, יקנא לה' ויפרוץ גדריו של עולם שלא מן הדין. [ובעומק, היה כאן מאבק כנגד בלעם, שאף הוא פרץ גדריו של עולם לצד הרע ובשנאה מקלקלת השורה חבש את אתונו לקלקל ישראל. ועליו אמרו (סנהדרין ק"ה א'), חוצפא אפי' כלפי שמיא מהני. ונת' במק"א].

ולכן במקום קנאת אליהו בסערה, יבוא ג' זרקא, והוא המקום היחיד במקראות שנמצא כן. ומורגש היטב קנאותו של אליהו הנביא, אשר ישיב מלחמה שעה בנידחים מעל אלוקי ישראל, ודורשים בריש גלי בבעל זבוב אלוהי עקרון, ובבעל אלוהי צידון. ולכל הענין כאן יש צורה של 'מלחמה' במלכות בית אחאב, שהשיב להם כאשר שלח אחזיהו גדודים ללכדו, ונשרפו בהבל פיו של איש האלוקים, ואחזיהו עצמו נחתך דינו למיתה.

[וכבר אחאב התבטא אל אליהו, "הִמְצַאתָנִי אֵיבֹגִי", והשיבו אליהו, "וַיֹּאמֶר מִצָּאתִי יַעֲן הִתְמַכְרָךְ לַעֲשׂוֹת הָרָע בְּעֵינֵי יִקְוֶה" (מלכים א' כ"א כ'). והיינו שהיה כאן גדר מלחמה ממש שהכריז אליהו על בית אחאב וממלכתו, ואחאב הרגיש בזה היטב, שהיה אליהו לאויבו ממש. ובאמת הוא זכות לאחאב שלא ניסה לפגוע בו לרעה, אלא נכנע לתוכחותיו הקשים, והיה לו יראת שמים מסויימת. ומעולם לא העיז איש לדבר כך למלך בזמן העתיק. ונת' ענין אחאב ומעלתו בהערות המאמר בענין מרכא כפולה אות ז'. וראה עוד בהערות שם, דבשביל כך התוודע אליהו ז' שנים לאחר שנגזר, להעניש את יהורם חתן אחאב שהכניס את עבודת הבעל לתוך יהודה, באשר זהו מעיקר ענינו בעולם, להלחם בבית אחאב וגרוריהם, ולגזור עונשם].

וזה ענין ה'סוסי' אש' שעלה עמם לשמים, וע"ז קרא אלישע 'אבי רכב ישראל ופרשיו'. ואלו הם שמבטאים את עוצמת המלחמה בכל מקום. "כִּי תִצֵּא לְמִלְחָמָה עַל אוֹיֵבךָ וְרֵאִיתָ סוֹס וְרֶכֶב עִם רַב מִמֶּךָ, לֹא תִירָא מֵהֶם", "אֵלֶּה בִּרְכָב וְאֵלֶּה בְּסוֹסִים", וכיו"ב. וכן מצינו באלישע שנגלה ה' כנלחם לו ברכב וסוסי אש. ואליהו עלה עמם השמימה. כלומר, זהו מהותו, קנא קנאתי לה' אלוקי ישראל, נלחם בתוקף בשם ה', מקנא בכל עוז לכבודו יתברך. אבי רכב ישראל ופרשיו. [וכאשר עלה לשמים, עלה עמו הנהגה זו, והחלה ההנהגה אחרת של התשועות שעשה אלישע לישראל, בקול דממה דקה ולא ברעש ואש, ואכ"מ].

ולא לחנם מספרים כאן הכתובים שאליהו זוהה בתואר בעל שער וחגור אזור, "וַיִּדְבֹּר אֵלֵיהֶם מִהַ מְשַׁפֵּט הָאִישׁ אֲשֶׁר עָלָה לְקִרְיָתֵכֶם וַיִּדְבֹּר אֵלֵיכֶם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אֵישׁ בָּעַל שַׁעַר וְאֲזוֹר עוֹזר בְּמִתְנִי וַיֹּאמֶר אֵלָּהּ הַתְּשִׁיבִי הוּא" (שם ז'-ח'), והיינו שהיו שערותיו מגודלים שלא כדרך בני אדם, וידוע שדבר זה מבטא שתוסס בו תעצומות נפש וחיות, ודרכו בסופה וסער, ורוח ה' מפעפעת בו בכל עוז, והיא אשר נושאת אותו מעל המקום והזמן. [ראה מלכים א' י"ח י"ב, מלכים ב' ב' ט"ז, רמב"ן ב"ב פ"ב ב'].]

והיותו חגור היינו שמחלץ חושים ומוכן ומוזמן למלחמה בתוקף, וכן מצינו גבי אחאב ששלח לבן הדד מלך ארם, אל יתהלל חוגר כמפתח, וכך היה דרכם, שהחגורה היתה מכינה את האדם לעבוד ולפעול בחוזקה, וכן מצינו בכ"ד. ודבר זה היה מהותו של אליהו הנביא, המכונה רכב ישראל ופרשיו, והיינו שענינו להלחם מלחמת ה' צבקות בכל עוז. [ואילו אלישע שהנהגתו היתה אחרת, היה קרח ולא בעל שער, והבן]. ולא לחנם במקום זה בא תיאורו, משום שכאן נחתם ענינו שקינא בתוקף רב לה' ובזה עלה בסערה השמימה. [וז"ל המהר"ל בגור אריה פ' יתרו פי"ט י"ג, "ומכל שכן אזור מתניו של אליהו זכור לטוב, שאין

ומוטעם דבריו לשוב בשני זרקא²⁷⁵, מהאי טעמא, מה לם
ללכת לדרוש בזבוב אלוהי עקרון, שובו שובו לם אל
שולחם, והודיעו לו שחרץ את גורלו²⁷⁶.

אַתְּכֶם וְדִבַּרְתֶּם אֵלָיו כֹּה אָמַר יְקֹוֹק הַמִּגְלִי אֵין־אֱלֹהִים
בְּיִשְׂרָאֵל אַתָּה שָׁלַח לְדָרֶשׁ בְּזָבֹב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן לָכֵן
הַמָּטָה אֲשֶׁר־עָלִיתָ שָׁם לֹא־תִרְדּ מִמָּנָה כִּי־מֹות תָּמוּת׃

ספק שהאזור שהיה במתניו היה מורה על ענינו ועל תארו, כי המלבושים הם שמורים על תאר שלו, ומכל שכן כאשר הכתוב מתאר אותו במלבוש מיוחד "...[

ובמדרשים אמרו (פרדר"א פ"ל, הובא בילקו"ש רמז ק"א, ועוד), שעורו של איל של אברהם אבינו, הוא אזור מתניו של אליהו הנביא, והיינו שממנו בא כוחו של אליהו לקנא לברית, ואזור מתניו מעור הוא עשוי, והיינו שאזור חזק ותקיף הוא, ויד ה' היתה על אליהו, ומשנס מתניו ומחלץ חושים בכל תוקף ודרכו בעוז ותעצומות, בהיותו הערב על הברית בין ישראל לאביהם שבשמים, ומכוחו תשוב ותתכונן לעת"ל. וברית זו שורשה במסירות נפש של אברהם, בעקידת יצחק ויחודו לעולה תמימה לפני ה', אשר בזה הוקדשו ישראל לה'.

ובעומק, במקום הפרת הברית חייב שיהיה מקנא לברית. זהו גופא קיומה של ברית, בכך שיש זועק לתביעתה, שאינו מקבל את מצב החילול. לכך זכה ל"הנני נותן לו את בריתי שלום". השתיקה השוררת כאשר הברית מתחללת, היא גופא שותפות שאין כמותה בחילול. לכך הן חטא העגל, והן הכא, אע"ג שהיה ע"י מעטים, כל שאין מוחה, חשיב שנעשה ע"י כל ישראל.

לכך דוקא 'הוקע אותם לה' נגד השמש', הוא שיביא 'וישב חרון אף ה' מִיִּשְׂרָאֵל'. המחאה וההוקעה הפומבית, היא קיומה של הברית המתחללת, ואין חרון אף ה' אלא מצב טבעי של חילול הברית, כך אין לישראל קיום, רק כאשר קמים לתבוע בריש גלי את הברית ולהודיע ששרירה וקיימת, זהו קיומה של ברית. ושורש הקלקול בתרועתו הוא לקיחת בת אל זר, שהוא המשנה לגמרי את כל צביון החיים ומחלל לגמרי את הברית עם אלוקי ישראל (ונת' בארוכה במק"א).

וזכה פנחס הוא אליהו להיות מלאך הברית, כלומר, הוא העומד בין ישראל לאביהם שבשמים, להעמיד קיום הברית שביניהם. איהו המלא בתוכן הברית, וערב הוא על קיום הברית שיעשו ישראל. ובחז"ל איתא דהוי אף כעין עונש, והיינו, מי שראה ישראל בקלקולם בהפרת הברית והקפיד עליהם בקנאות, הוא יראה ישראל בתיקונם בקיום הברית כהלכתה. והוא שיבוא במהרה להשיב לב אבות על בנים, ויחבר את הווי העם מבפנים לברית סיני, בטרם בוא יום ה' הגדול והנורא, וכך ישלים את הערבות שנטל ע"ע באותו היום, לא לאפשר את הפרת הברית וחילול הווי העם הקדוש.

וזוהו ענין הא דנתכהן במעשה זמרי, ופשוט שאין ד"ז יכול לבוא כשכר בעלמא, אם אינו מציאות במהות האדם. ובמעשה זה ניכר היותו ראוי לכהונה, אשר בן ביתו של הקב"ה הוא, ואיננו יכול לשתוק כאשר מתחלל שמו. וכן בני לוי נבחרו לתפקידם בקנאותם על הפרת הברית בחטא העגל. ובהכי נמדד האדם, שמסור כולו למען הקב"ה. אין אדם מתקצף ויוצא מכליו אלא בדבר 'שלו'. זהו המעשה קנין והכניסה לרשותו של הקב"ה.

ובפרקי דר"א פכ"ח, "נגלה לו הקב"ה וא"ל מה לך פה אליהו. א"ל קנא קנאתי, א"ל לעולם אתה מקנא, קנאת בשיטים על גילוי עריות, שנא' פִּנְחָס בֶּן אֵלֶעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן, וְכֹאֵן קִנְיָתָא, חֵיִךְ שֶׁאֵין עוֹשִׂין בְּרִית מִלָּה עַד שֶׁאֵתָה רֹאֵה בְּעֵינֶיךָ, מִכֵּאֵן הִתְקִינוּ חֲכָמִים לַעֲשׂוֹת כִּסָּא אֶחָד מְכֻבָּד לְמֵלֶאךְ הַבְּרִית, שֶׁנִּקְרָא אֵלֵיהֶו זְכוֹר לְטוֹב מֵלֶאךְ הַבְּרִית, שֶׁנֶּא' וּמֵלֶאךְ הַבְּרִית אֲשֶׁר אִתָּם חֲפָצִים". וכן הוא שורש ענין בואו בליל פסח, ליל סעודת הברית, אשר בו ימזג כוסו המכוון כנגד 'והבאתי', באשר הוא האחראי לקיום הברית בשלימות, להשיב לב בנים על אבותם ולכונן בישראל את שלימות מצבם תחת אלוהיהם.

וכבר אמרו חז"ל, 'אבא אליהו קפדן הוי' (סנהדרין קי"ג ב' יעו"ש), והיינו שהנהגתו היתה בקנאות, וראה בהערה הקודמת מה שהבאנו מהזהו"ק, דהלכך נגנז ונתמנה אלישע תחתיו, דאין העולם יכול לסובלו. ומאידך דוקא מי שהרגיש 'ערבות' בלתי מתפשרת והלך בכל התוקף, נעשה בע"ד על תיקון ברית ישראל והקב"ה, והוא שלבסוף ישנה מידתו לנהוג עמם ברחמים ולהיות שלוח להכשירים לגאולה, וכעת הוא יהיה אחראי לתשובת ישראל.

ובאמת מהות המושג 'ערב', קשור לכך שהדבר שלו, ובאחריותו הוא נמצא, ומידו תבקשנו (ואכמ"ל). וזהו לשון 'אבא אליהו', כביכול בצלו חוסים ישראל ובאחריותו המה, הלכך לבסוף יהיה שלוח ברחמים, כאשר ישא האמן את היונק. הלכך מצינו במס' כלה פ"ד, "אמר אבא אליהו זכור לטוב, לעולם אין התורה מתפרשת, אלא ממי שאינו קפדן, ואף אני איני נגלה אלא למי שאינו קפדן, אשרי מי שפגע בו, ומי שישב עמו, שמובטח לו שהוא בן העולם הבא".

והוא הוא פנחס, אשר מחד קינא על בני ישראל, ומאידך דוקא על ידי כך זכה לברית שלום עולמית, אשר הוא ישיב מעוון את בני ישראל ויכשירם לגאולה השלמה, וחלק נכבד מזה ע"י שילמדם דעת ועומק סתרי תורה, לאורך הדורות. "בְּרִיתִי הִיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשְּׁלֹם וְאֶתְנָם לֹו מוֹרָא וִיִּרְאָנִי וּמִפְּנֵי שְׁמִי נִתְּתָה הָא. תִּנְתָּ אֶמֶת הִיְתָה בְּפִיָּהּ וְעוֹלָה לֹא־נִמְצָא בְּשִׁפְתָּיו בְּשִׁלּוֹם וּבְמִשׁוֹר הִלָּךְ אִתּוֹ וְרַבִּים הָשִׁיב מִעוֹן. כִּי־שִׁפְתָּי כָּהֵן יִשְׁמְרוּ־דַעַת וְתוֹרָה יִבְקֶשׁוּ מִפִּיָּהּ כִּי מֵלֶאךְ יְקֹוֹק־צְבָאוֹת הוּא" (מלאכי ב', ה'-ז). ומקראות אלו אף שנאמרו בכללות על אהרן ושבת הכהונה, נדרשים נמי ביחוד על פנחס הוא אליהו. (במדרשים (רבה, תנחומא, ועוד), ובמפרשים (רבינו בחיי, ועוד) בפ' פנחס יעו"ש).

²⁷⁵ וכאשר מדבר עם אחזיהו בן אחאב עצמו, ובפניו מטיח בכל התוקף את אשמתו במרידתו הגלויה באלוקיו, בא ג' זרקא, וכאשר מדבר עם מלאכיו, יבוא רק ב' זרקא.

²⁷⁶ וכן כאשר פעמיים שלחו לו שר חמישים, ויען אליהו ויאמר אם איש אלוקים אני תרד אש ותאכל וכו' ותרד אש וכו', מוטעמים דבריו בשניהם בזרקא. ואף זה מעוצם קנאותו של אליהו, המכריז מלחמה כנגד אחזיהו בן אחאב וממשיך דרכו ביתר שאת, וגדודי אחזיהו נשרפים בהבל פיו באש מן השמים. [וכך הוא דינם, שהרי לא שלח אחזיהו לבקשו שיבוא, אלא גדודים

והנה אמרו חז"ל דחמשה פעמים כתיב אליהו חסר ו', וחמשה פעמים כתיב יעקב מלא²⁷⁷, משום שנטל יעקב אות משמו של אליהו ערבון, שיבוא ויבשר גאולת בניו. (הובא ברש"י ויקרא כ"ו מ"ב). והנה ד' מתוך החמשה מקומות דכתיב אליהו חסר, יבואו בפרק זה, כאשר אליהו מתרה בפני אחזיהו בן אחאב שלא יקום מחוליו.

והיינו, באשר זהו מעשהו האחרון לקראת הסתלקותו. הלכך במקום זה נטל ממנו יעקב ערבון²⁷⁸ שישבו. והפעם החמישית היא בדברי מלאכי בחתימת הנביאים, הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא, והיינו שממנו תשוב הנבואה, ויחזור דבר ה' להישמע באוזניכם לתקן מעשיכם, לפני יום הדין הגדול.

חמושים שלח, ולהלחם באליהו וללכודו ביקש, ובחוצפה ועזות אמרו לו, 'איש האלוקים המלך דיבר רדה', הלכך אמר להם איש האלוקים, 'תרד אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמושיך'. ומתפרש תרתי משמע, הן חמישים איש והן חמושים].

²⁷⁷ "חד הך דהכא ("וזכרתי את בריתי יעקוב", ויקרא כ"ו, מ"ב). וחד "אם לא בריתי יומם ולילה, חוקות שמים וארץ לא שמתי. גם זרע יעקוב ודוד עבדי אמאס" (ירמיה ל"ג, כ"ה-כ"ו). וחד "ושב יעקוב ושקט" (ירמיה מ"ו, כ"ז). וחד "הנני שב את שבות יעקוב" (ר' ירמיה ל', יח). וחד "לא כאלה חלק יעקוב" (ירמיה נ"א, י"ט). ע"כ.

והתבונן, דכל הני מקומות באו לאחר שיא הפורענות, כאשר שב הקב"ה ומנחםם שלא ימאסם ולא ינטשם, אלא ישיב ישיב שבותם. ובתורה יבוא בפ' בחוקתי לאחר קללות שבתו^כ, כאשר אומר הקב"ה וזכרתי את בריתי יעקוב וכו', ובנביאים יבואו כולם בנבואת ירמיהו, אשר הוא נתייחד יותר מכל להעיד על הפורענות והחורבן ('ירמיה כולה חורבנא', ב"ב י"ד ב'), ודוקא בפרקי הנחמה הבודדים שבאו בירמיהו, שם יבוא יעקב מלא ו'. וכאן הוא מקום ערבות אליהו לבשר טוב ולהשיב שבות יעקב.

וביותר הדבר בולט במקרא של 'לא כאלה חלק יעקב' הבא בירמיהו פנ"א, הוא הפרק האחרון בנבואתו, החותם 'עוד הנה דברי ירמיהו' [ולאחריו פנ"ב, וענינו ששב ירמיהו והעתיק מסוף מלכים (שהוא עצמו חיבר), אשר בו מסופר החורבן. וראה פי' האברבנאל]. והנה מקרא זה נמצא נמי בירמיהו פ"י, וכל פרשה זו של ד' הפסוקים ('עושה ארץ בכוחו' וכו') כפולה היא בשני מקומות הללו (ולפניה ולאחריה יש פרשה סתומה), והנה בפ"י כתיב יעקב חסר, ובפרק נ"א כתיב מלא.

והיינו טעמא, משום שבפ"י נאמר בתורת חלק מן התוכחות והפורענות כמבואר שם ע"ש, והיינו שמאחר שיעקב חבל נחלתו והפסילים הבל המה, יש כעס על יהודה שעזבוהו וילכו לחצוב בורות נשברים. אולם בפרק נ"א נאמר בתוך דברי הפורענות על בבל צוררת ישראל, אשר בזה חתם ירמיהו את נבואתו, בנקם ששיב ה' לצריו, ושם קאמר שאין חלק יעקב בפסילים, אלא ה' צבקות הוא שבת נחלתו, והוא אשר לא יזנח את עמו, ויעשה דין באויביו.

והנה בדרך הפשט כל מקום שנאמר בתורה כתיב מלא, משמעות הדבר שבא להטעים תיבה זו ביתר חוזק, ויש לה משמעות תקיפה יותר. ואילו כאשר נחסרת התיבה מהאופן שרגילה לבוא, המשמעות שתוקפה פחות ותבוא כאן ברפיון מסויים, וחסר במהות ענינה. וראה מה שהרחבנו בזה בח"א אות ט' בהערה הארוכה.

הלכך לפי הפשט הביאור ב"יעקוב" הבא מלא, מאחר שבא הכתוב לומר את תוקף ענין יעקב, שהקב"ה זוכר את העם אשר בחר בו וקרוב הוא ללבו, ומכח תוקף ענין יעקב יזכה לשוב את שבותו, ותתחדש צורתו כימי קדם. ולכך במקומות אלו דייקא נכתב יעקב מלא, למלא תוקף ענינו.

והוא הענין שדרשו שנטל יעקב ערבות מאליהו, וכל המקומות שחסר אליהו היינו לקראת הסתלקותו או בהבטחת שובו וכמשנ"ת, ולא לחנם בא ברפיון התם, משום דכעת עדיין רפוי ענינו, ולא נשלם ובא, ובמקומות אלו שמורגש שהעמיד את ענינו בעולם אולם אכתי יש כאן חסרון הצריך השלמה, הלכך בא ברפיון.

[עוד אפשר, מאחר שכאן הוא קנאות אליהו היותר גדולה, ששרף בהבל פיו כל המתקרב אליו, ולאחריה נסתלק מן העולם משום 'לא יכל עלמא למסבלך עם בני נשא' (ראה אריכות בהערות הקודמות), והעיד העד הקב"ה שיבוא הנהגה אחרת, ואף אליהו עצמו תחת קנאותו יהיה מלאך הברית שיביא שלום (ראה שם בהערות), הלכך נזכר שמו הכא בחסרון, דשוב ענין אליהו לא יהיה באופי הנהגה זו, והבן].

וראה עוד דברי המהר"ל בס' נצח ישראל פנ"ג, "וכונת המדרש הזה, כי אליהו לא נברא רק לגאול את ישראל. וכל זמן שאין גומר דבר זה אליהו, הנה נחשב חסר, ולכך חסר בחמשה מקומות. ונמצאים אלו ואוי"ן אצל יעקב, שהשלמת אליהו נמצא אצל יעקב. ונראה כי עיקר הרמז בזה, כי אם לא היה אליהו שעל ידו תהיה הגאולה, לא היתה הגאולה האחרונה. וכן אם לא היה יעקב, לא היתה הגאולה האחרונה. לכן נטל יעקב אות משם אליהו, לחבר את יעקב ואליהו ביחד..".

והיינו, שיעקב הוא הבסיס והשורש של עם ישראל, ועל שמו נקראו, ומהות שמו 'יעקב', מבטא את הדרך הארוכה שיעבור עד אשר יגיע לשלימותו בשם 'ישראל', וכנודע. ואליהו הוא אשר ישלים את ענין יעקב ויביא ישראל לתכליתו. וזה ענין הא דבפעולתו המרכזית בהורדת האש בהר הכרמל, נאמר, **וַיִּקַּח אֱלֹהֵי שְׁתֵּי עָשָׂר אֲבָנִים מִמֶּסֶפֶר שְׁבַטֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל יָעֲקֹב אֲשֶׁר הָיָה דְּבַר יִקְוֶה אֵלָיו לְאֹמֹר יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמִי** (מלכים א' י"ח, ל"א). והבן היטב.

²⁷⁸ ודוקא מכח היותו מקנא בחריפות כל כך, אשר ממנו נגזרה הגזירה על מלכות בית אחאב (שהיתה החשובה במלכי בית יוסף), לכך יש לו אחריות וערבון לתקן ולהשיב את ישראל לאביהם שבשמים, ושניהם נובעים מאותו מקום, כאשר הוא הוא מלאך הברית, שמקנא לה, ומאידך מתקנה ומרפאה, ומכוחו נזכה לחדש ימינו כקדם. ולכך דוקא במעשהו האחרון לקנא בסערה היותר תקיפה במבקשי אלילים, ולומר שמות ימות לאלתר, שם נטל ממנו יעקב את הערבון, שישבו לתקן את ישראל. וראה בהערות הקודמות.

הגדולות והתשועות שעשה אלישע

עלית קיר ובה מיטה ושולחן וכסא ומנורה, ובשכר החרדה הזאת בירכה בנן זכר, ובהמשך כאשר מת הילד שב אלישע להחיותו²⁷⁹.

ומורגש במנגינה הן החרדה שחרדה בגדולתה לקראת "איש אלהים קדוש הוא עבר עלינו תמיד", והן התמורה שמבקש אלישע ליתן לה בהערכתו, עד אשר עמד בהתחייבותו לקיים לה ילדה ולהשיבו לחיים. והוא הוא הנביא חבקוק²⁸⁰.

(ד) ונציין לשאר המקומות שיש בהם שני זרקא (ס"ה מצאתי עשרים ושבע, ואפשר שיש עוד מעט). גבי זמן אלישע גם מצינו כן פעמיים. (ו) "וַיֹּאמֶר לוֹ אֶמְרָנָא אֱלִיָּהּ הִנֵּה תִרְדָּתְךָ אֵלֵינוּ אֶת-כָּל-הַחֲרָדָה הַזֹּאת מֵהַלְעֲשׂוֹת לָךְ הִישָׁר לְדַבֵּר לָךְ אֶל-הַמֶּלֶךְ אֲזַל-שָׁר הַצָּבָא וְתֹאמַר בְּתוֹךְ עַמִּי אֲנִי יֹשֵׁב" (מלכים ב' ד' י"ג). והוא במעשה האשה השונמית אשר עליה נאמר 'ושם אשה גדולה', שטרח למען אלישע ותעש לו

²⁷⁹ ובעומק, ענין תחיית המתים שנעשה ע"י אליהו, וביתר תוקף ע"י אלישע אשר ברוחו פי שנים, אין זה נס פרטי, אלא יש בו משמעות לכל ישראל, כשם שתחיית המתים שעשה יחזקאל משמעותה על כל בית ישראל האומרים אבדה תקותינו נגזרנו לנו. והיינו משום שעשרת השבטים נידחו מעל ה', והקב"ה שלח את אליהו ואלישע להחזירם. וראה בהערה הבאה.

ובפרדר"א פל"ב מובא מה שנתפלל אליהו, "...עכשו ילמדו כל הדורות שיש תחיית המתים, השב הנפש הילד הזה לקרבו, ונעתר לו, שג' וישמע ה' בקול אליהו וכו'". ואמרו בו"ק ר' אמור פרשה כ"ז, "מה שהיה כבר הוא" (קהלת ג' ט"ו). ר' יהודה אומר, אם יאמר לך אדם, [אפשר] שאילו לא חטא אדם הראשון ואכל מאותו העץ היה חי וקיים עד עכשיו, אמור לו כבר הוא, אליהו חי וקיים לעולם. "ואשר להיות כבר היה", אם יאמר לך אדם איפשר שהקב"ה עתיד להחיות את המתים, אמור לו כבר היה, כבר החיה מתים על ידי אליהו ועל ידי אלישע ועל ידי יחזקאל בבקעת דורא". והיינו, שבהם החל התנוצצות הדבר. ומכוחם יבוא.

וז"ל ר"צ הכהן בפרי צדיק לחנוכה, "...ותחיית המתים בא על ידי אליהו הנביא זכור לטוב, וזה גם כן מרמז על זה שאליהו הנביא יחזיר בתשובה אף הפושעים, רשעים שבחייהן קרויים מתים כמו שאמרו בברכות (ל"ח ב'), והוא יחזירם בתשובה ויחיה אותם, וזה גם כן בחינת תחיית המתים...".

²⁸⁰ הדבר מבוואר בזוה"ק, דאותו הילד שהבטיח אלישע לאשה השונמית ושב להחיותו, הוא הוא הנביא חבקוק, וז"ל (הקדמה ז' ב') "ה' שמעתי שמעך יראתי", 'האי קרא חבקוק אמר, בשעתא דחמא מיתתיה ואתקיים על ידא דאלישע, אמאי אקרי חבקוק, בגין דכתיב (מלכים ב' ד') "למועד הזה כעת חיה את חובקת בן", ודא בריה דשונמית הוה, ותרין חבוקין הוו, חד דאימיה וחד דאלישע דכתיב (שם) "וישם פיו על פיו", ויעו"ש דאלישע ברוחו ודיבורו שב והעמיד את שמו וצורתו, וחקק בו שם של ע"ב, ע"ש.

וכן מצינו בחז"ל גבי הילד שהחיה אליהו, שאף הוא גדל והיה לנביא לה', הלא הוא יונה בן אמתי (פדר"א פל"ב ועוד, וכן בזוה"ק). ונראה דאינו מקרה, אלא מאחר שנביא ה' החייהו, המשמעות היא שהאציל עליו מרוחו, הלכך זכה לרוח נבואה, וז"ל המקראות גבי אלישע, "וַיֵּעַל וַיִּשְׁכַּב עַל-הַיֶּלֶד וַיִּשֶׁם פִּי עַל-פִּי וַעֲיִנָיו עַל-עֵינָיו וַכִּפּוּ עַל-כַּפּוֹ כַּפָּיו וַיִּגְהַר עָלָיו וַיָּחַם בְּשָׁר הַיֶּלֶד. וַיִּשָּׁב וַיָּלֶךְ בְּבֵית אֶתֶר הַנָּה וַאֲחֶת הַנָּה וַיֵּעַל וַיִּגְהַר עָלָיו וַיִּזְוֹר הַנֶּעֱר עַד-שֶׁבַע פְּעָמִים וַיִּפְקַח הַנֶּעֱר אֶת-עֵינָיו" (מלכים ב' ד' ל"ד-ל"ה). וכע"ז מצינו גבי אליהו, "וַיִּתְמַדַּד עַל-הַיֶּלֶד שְׁלֹשׁ פְּעָמִים וַיִּקְרָא אֶל-יֶקוֹק וַיֹּאמֶר יֶקוֹק אֱלֹהֵי תִשְׁבָּנָא נֶפֶשׁ הַיֶּלֶד הַזֶּה עַל-קִרְבִּי" (מלכים א' י"ז כ"א).

וז"ל הרלב"ג שם, "ר"ל שנשתטח אצלו ועשה עצמו מדה לו, בששם עיניו אצל עיניו ופיו אצל פיו וכפיו אל כפיו, וכן בזה הדרך, כמו שעשה אלישע בבן השונמית, כאילו ירצה בזה שתבא הרוח מאברי הנביא אל אברי הילד", וכ"ה במצודות שם ועוד. ומאחר שקיבל את חיותו מרוח הנביא, אין פלא שאח"כ שניהם אף הם נביאים היו, וזכו להשגות אלוניות. (וז"ל הזוה"ק (בשלח מ"ד א'), "וישם פיו על פיו ועיניו על עיניו, לקשרא ליה באתרא אחרא עלאה, אתר דחיין אשתכחו ביה, ולא יכיל לאעקרא ליה מאתר דאתקשר ביה בקדמיתא, אלא אתער רוחא חדא מלעילא, ואתקשר בהאי אתר ואתיב ליה נפשיה...". ויעו"ש שמשמע ששייך לנבואת חבקוק).

[ובאמת יש מקום לציין, שהן יונה הנביא, והן חבקוק הנביא, יש להם שייכות להבאת הגואל, והביאו התוס' ב"מ ק"ד ב', דהתינוק שהחיה אליהו משיח בן יוסף היה. וכבר הביאו מ'שער הגלגולים' (הקדמה ל"ב), "אמר הכותב, נלע"ד... ואותה הבחינה הנקראת טפה דיוסף נתנה אליהו אל יונה בן אמתי כשהחיה אותו. וזהו סוד מה שאמרו בזוהר (פרשת ויקהל דף קצ"ז ע"א) וזה לשונם: "תנא, יונה, מחילה דאליהו קא אתי, כמא דאת אמר, 'ודבר ה' בפוך אמת'. וזהו סוד מה שאמרו חז"ל, 'תנא דבי אליהו, אותו הנער שהחיית, משיח בן יוסף הוא, כי להיותו מטפת יוסף, ולכן הוא יהיה משיח בן יוסף'. עכ"ד. (וראה עוד באלשיך יונה ספ"ב).

והיינו, שהחיית אליהו לנער היתה התנוצצות של תחיית המתים לעת"ל, (ראה בזה בהערה הקודמת), ולכך התנוצץ בזה כח משיח, שהוא ענינו של אליהו. (וכן ממנו נשלם ענין אליהו להשמיד את בית אחאב, שהרי הוא שמשח את יהוא תחת יהורם בן אחאב, כמו שאמרו חז"ל. ובאמת השמדת בית אחאב והגאולה תרועיהו מסורים לאליהו, וענינם חד, באשר הוא מלאך הברית, וראה בזה באות הקודמת ובהערות, והבן).

[וכל ענין יונה אשר ירד שאולה ועלה, הוא הוא ענינו של משיח הגואל את ישראל מן הדיוטא התחתונה. ובו מפטירין ביוה"כ, משום שענינו הוא ענין התשובה, כאשר כלו כל הקיצין. וכן ירבעם בן יואש היושב על כסא יהוא בדור שלאחר אלישע, זכה להושיע את ישראל ולכבוש אף מה שלא כבש דוד, בדבר יונה. "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא תמתי עד ים הערב כדבר

וְשָׂאוּ־בָהּ הַנֶּגֶם כְּכֹל־הַמֶּנֶן. יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־תִּמְנוּ וְנִשְׁלַחַהּ וְנִרְאָהָ" (שם ז' י"ג).

ומורגש בסערת המנגינה רוע מצבם, שלא נשאר בהם אלא חמש סוסים שרידים, והבע"ח תמו כהמון ישראל אשר תמו ברעב, ומתוך זה דייקא הבזיקה ישועת ה' ²⁸¹ בקול גדול מן השמים כהבטחת אלישע, ועוד באותו היום קם סאה סולת בשקל ²⁸². ובזמנו היתה ניכרת השגחת ה' ונפלאותיו בקרב

וכאשר צר עליהם מלך ארם ושרר רעב גדול בשומרון, עד שאכלו את בניהם, הבטיח אלישע בשם ה', כעת מחר סאה סולת בשקל, וישמיע ה' את מחנה ארם קול רכב וסוס וינוסו, ויבואו המצורעים להעיד על כך, ויחשוש המלך מפני תרמית, (ז) "וַיַּעַן אֶחָד מֵעֲבָדָיו וַיֹּאמֶר וַיִּקְחוּ־נָא חֲמִשָּׁה מִן־הַסּוּסִים הַנִּשְׂאָרִים אֲשֶׁר נִשְׂאוּ־בָהּ הַנֶּגֶם כְּכֹל־הַמֶּנֶן. יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר

יִקְוֶה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר דָּבַר בְּיַד־עַבְדּוֹ יִנָּה בֶן־אֲמַתִּי הַנְּבִיא אֲשֶׁר מָגַת הַחֶפֶר. כִּי־רָאָה יִקְוֶה אֶת־עַנְיִי יִשְׂרָאֵל מִרָה מֵאֵד וְאָפֶס עֲצוֹר וְאָפֶס עֲזוֹב וְאֵין עֶזֶר, לִישְׂרָאֵל. וְלֹא־דָבַר יִקְוֶה לְמַחֲוֹת אֶת־שָׁם. יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וַיִּזְשִׁיעֵם בְּיַד יְרֵבְעָם בֶּן־נֹאשִׁ" (מלכים ב' כ"ד, כ"ה-כ"ז). הרי שיונה הוא שנשלח להושיע את ממלכת אפרים בשעה שהיו בגדר אפס עצור ואפס עזוב. ומכאן מקור הדברים שהוא בחינת משיח בן יוסף. ואפשר שאף לכך סירב להתנבא על ניגוה, ולא רצה להיות הגורם לעוררם לתשובה, פן דרכו יחוס עליהם ה', והרי לבסוף מי שהגלה את אפרים ונהג בהם בבאכזריות נוראה היו אשור, שמרכזם הוא ניגוה].

וחבקוק הוא אשר עג עוגה ולא יצא ממנה (עי' תענית כ"ג ב'), עד אשר נאמר לו הציפיה למשיח אשר לא תכזב, "כִּי עוֹד חֲזוֹן לְמוֹעֵד וַיִּפַּח לִקְצֵץ, וְלֹא יִכָּבֵד אִם יִתְמַהֲמַה חֶכְהָ לֹא כִי־בָא יִבָּא אַחֵר" (ב' ג'). וזהו עיקר נבואתו. והיתה אמו אשה גדולה שממנה התנוצצות תיקון חטא חוה כמבואר בזה"ק.

ונעתיק מפרי צדיק לר"צ הכהן (פ' בשלח אות ג'), "בזוה"ק ריש פרשה זו (מ"ד א') פתח רבי שמעון, תפילה לחבקוק וגו', תא חזי מאי כתיב "ויהי היום וגו' ושם אשה גדולה", מאי אשה גדולה אלא גדולה בעובדה וכו', וכתב בהג"ה ר' חיים ויטאל ז"ל שהיתה גלגול חוה ונקראה גדולה כמו אדם הראשון אדם הגדול.. כאן דאמר דשונמית היתה גלגול חוה ונקראת אשה גדולה היינו שתיקנה כל פגם הנחש.. וזה שמוכא בזוה"ק הנה נא ידעתי וגו' במה ידעה וכו' ולא חמת ביה קרי ולא אעבר זבובא בפתוריה והוא מרמז לתיקון פגם הנחש שהיה באכילה ואיתא (ברכות ס"א א) יצר הרע דומה לזבוב.. והנה השונמית תיקנה כל פגם הנחש וכיון שאינה בת תורה כל שתיקנה הפגם בשלימות כחוה נקראה אשה גדולה וכמו אדם הראשון שנקרא האדם הגדול וכמו שכתב ר' חיים ויטאל..".

ונמצא, שמעשה החייאת המתים ע"י אליהו ואלישע, הוא תחיית החייאת כל ענין המיתה שנגרם מאז ומקדם לעולם, ומזה התנוצץ הגאולה לעת"ל. וראה עוד ברכות י' ב', "ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'". מאי קיר, אמר רבי שמעון בן לקיש, מקירות לבו.. רבי לוי אמר, על עסקי הקיר, אמר לפניו, רבונו של עולם, ומה שונמית שלא עשתה אלא קיר אחת קטנה, החיית את בנה, אבי אבא שחפה את ההיכל כולו בכסף ובזהב, על אחת כמה וכמה". וראה להלן אות ט' ובהערה שם, דתפילת חזקיהו ותוספת חייו היא היסוד לגאולת ישראל ושיבתו לחיים].

²⁸¹ נראה מכל הענין, שלא היה הנס שעשה להם ה' להבריא את מחנה ארם רק בכדי להציל את ישראל מלמות ברעב, אלא יש משמעות גם לאופי שבו הדבר התרחש, שיראו את יכולת ישועת ה' לבוא באופן שמחוץ לכל צורה הנראית לעין, וזה ענין מעשה השליש שתמה "הִנֵּה יִקְוֶה עֲשֶׂה אֲרָבוֹת בְּשָׁמַיִם הִיְהִי הַדָּבָר הַזֶּה", שהרי כיצד יתכן שבתוך יום יתחולל שינוי כה עצום, אולם תשועת ה' תבוא באופן זה דייקא, שיראו הכל שאיננו מעשה שאפשר לצפותו, אלא דבר ה' הוא בפי נביאו, ואף הבלתי יאומן בהחלט יכול להתרחש במלואו. וכפה"נ אף מה שדוקא ע"י המצורעים בא הישועה, הוא חלק מפלאיות הדבר, שלא בכח תשועת אדם יבוא, אלא דוקא דרך הדחויים ביותר, אשר כמתים חשובים.

וכך היא המידה בישועת ה', שבאה בהבזק ואיננה צפויה בעליל, ורואים הכל שיש כאן הנהגה מחוץ לסדרי הבריא. וזה עיקר ענינו של אלישע, שניכר בו להדיא ישע הא-ל, וידעו הכל כי יש נביא בישראל, והקב"ה שולחו להושיע בניו ולהנהיגם בהנהגה אלוקית ושמיימית, הוא הנלחם להם באי נקיפת אצבע, ומן השמים משמיע קול רכב וקול סוס, והנה מחנה ארם כלה ואיננו. והוא כענין ההנהגה של יציא"מ. (ראה בהערה הבאה).

וכל עיקר דברי אלישע, 'הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל', הרי הם דברים הנשמעים מופקעים מן המציאות, הכיצד יקרה כדבר הזה, שיראהו בעיניו ולא יזכה בו, ובא הענין לומר, שדבר ה' בפי איש האלוקים מתקיים במלואו, גם אם אין אנו מציירים כיצד. לכך נכפל דבר הנביא באריכות בכתובים בעת שנתקיים הדבר, יעו"ש, משום חשיבות הדבר ותוקפו, שדבר ה' נתקיים והיה בדיוק כפי שאמר איש האלוקים, וראו הכל את יד ה' שולחה להושיע, והכל מכוון בתכלית, מי זכאי לה ומי לא. [וגם מונח בו לימוד, שמי שאיננו מאמין בישועה לא יזכה לה, וכמידה שמדד לעצמו כן יהיה. (ראה ר"פ חלק, שלמדו מזה שמי שאינו מאמין בתחיית המתים, לא יזכה לה)].

²⁸² ואלו הן מן הבולטים בגדולות אשר עשה אלישע. "[וְהַמֶּלֶךְ מִדְּבַר אֶל־גִּחְזִי נָעַר אִישׁ־הָאֱלֹהִים. לֵאמֹר סִפְרָה־נָּא לִי אֵת כָּל־הַגְּדֻלּוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלִישֶׁע. וְיִהִי הוּא מְסַפֵּר לְמֶלֶךְ אֶת־אֲשֶׁר־הִחִיָּה אֶת־הַמֶּת.."] (שם ח' ד'-ה'). וזו היתה ההנהגה החדשה שראה אליהו בהר סיני, שלא ברעש ה', וכעת יבוא בקול דממה דקה, וכנודע.

ודבר זה ניכר היטב אף בשמם, דתחילתו הוא בשם 'א-ל', אולם גבי אליהו מסתיים ב'-ה', והוא שם מידת הדין, וענין שמו שבא בשם אלוקיו בכל תוקף הדין, ואילו גבי אלישע מסתיים ב'ישע', וענינו ישע שיבוא מאת אלוקיו, וזה עיקר ענינו, להביא ישע לישראל, ובזמנו היתה ניכרת השגחת ה' בקרבם על כל פרט ופרט, באופן מופלא שלא שמענו בשום תקופה אחרת מאז יציאת מצרים. וראה בזה באות הקודמת בהערות. [והוא ענין מה שאמרו במדרש תנחומא וארא סי' ט"ז, "והקולות (של מכת ברד) היו

תלוי, ואימתי ירדו, בימי אלישע על מחנה ארם, שנאמר וה' השמיע את מחנה ארם קול רכב וקול סוס וגו'". וכשם שהאבנים ירדו בזמן יהושע וכן לעתיד בזמן גוג ומגוג יעו"ש, ותרוייהו המשך יציאת מצרים].

ונעתיק הכתובים. "וישלח מלך ישראל אל המקום אשר אמר לו איש האלהים והזהירו ונשמך שם לא אחת ולא שתיים. ויסער לב מלך ארם על הדבר הזה ויקרא אל עבדיו ויאמר אליהם הלא תגידו לי מי משלנו אל מלך ישראל. ויאמר אחד מעבדיו לוא אדני המלך כִּי־אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל את הדברים אשר תדבר בחדר משכבך" (מלכים ב' ו' י'-י"ב). וכן היה ענין מיוחד שידעו הכל שהקב"ה נמצא בישראל ומושיע אותם ע"י הנביא. והוא ענין מעשה נעמן, ששלח מלך ארם למלך ישראל את נעמן לרפאו מצרעתו. ויאמר מלך ישראל, "האלהים אני להמית ולהחיות כִּי־זה שלח אלי לאסוף איש מצרעתו", וישלח אליו אלישע "למה קרעת בגדיך יבא־נא אלי וידע כי יש נביא בישראל" (שם ה' ז'-ח').

וראה אריכות בענין תקופות אלו, לעיל בענין מרכא כפולה אות ז' ובהערות שם, שענין אליהו ואלישע הוא נסיון להחזיר את עשרת השבטים אשר הפרו ברית למלכות ה', ושלא יסברו שאין הקב"ה בתוכם, מאחר שנפרדו מיהודה ובזה נפרדו מאלוקי הכרובים השוכן בירושלים, ולכך הראה להם הקב"ה שאכתי שוכן ביניהם, וזה ענין ירידת האש בהר הכרמל, וקריעת הירדן וההנהגה הגלויה בזמן אלישע, והיה זה קצת מעין גילוי ה' ביציאת מצרים, והבן.

ובאמת יש לידע, שענין הנסים הללו אינו רק היכ"ת להושיע ולהטיב עם ישראל, אלא הם בחינה ממש של מעשי הקב"ה, ואלו הם דברים שנקרא שמו יתברך עליהם להדיא, ובהכי מתגלה בעולם, וע"ז אמרו ריש תענית ג' מפתחות לא נמסרו ביד שליח, והיינו שהגשמים ותחיית המתים והלידה הם נתינת החיים מיד הקב"ה, ואין זה כשאר נתינות משמים, אלא בענין ממש לינוק מן השורש, מן החיות של חי העולמים, ובהם מאיר פניו ומשפיע שפע הוויתו על בראיו. ומי שבידו נמסר מפתחות אלו, היינו מי שכביכול רוח ה' שוכנת בו ממש, ובכוחו לעשות כביכול כמעשי הקב"ה, ובו מתגלה הקב"ה בעולם.

[וכאשר חותמת התורה, "ולא־קם נביא עוד בישראל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדַעְנוּ יְקֹוֹק פְּנִים אֶל־פְּנִים. לְכָל־הָאֹתֹת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שָׁלַח יְקֹוֹק לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָרְעֹה וְלִכְל־עַבְדָּיו וְלִכְל־אֶרְצוֹ. וְלִכְל־הַיָּד הַחֲזָקָה וְלִכְל־הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מִשָּׁה לַעֲנִי כָל־יִשְׂרָאֵל", המשמעות היא שכ"ז היינו הן ומשום שלא קם נביא כוותיה אשר ידעו ה', לכך לא קם נביא שעשה אותות ומופתים כמותו, והבן היטב. (וכן נראה ברמב"ן שם, ויעו"ש עוד שעמד במה נתייחדו מופתיו של משה רבינו על המופתים הרבים של אליהו ואלישע), וראה למעלה מה שהובא מהזוה"ק, ודו"ק].

והוא ענין הא דביקש אלישע להיות פי שנים ברוחו מאליהו, ונענה בזה בכך שחולל י"ד עניני מופתים ואליהו ז', והיינו, שבכך מתבטא שלבש את אדרת אליהו ונחה רוח אליהו על אלישע, ובזה כביכול רוח ה' עליו ודבוק הוא במקור החיים, הלכך יכול להחיות מתים ולרפא צרעת (שהוא כתחיית המתים כמו שאמר מלך ישראל, האלוקים אני להמית ולהחיות), ולהשרות ברכה וריבוי בשמן שלא יתכלה וכיו"ב. ולא מצינו עוד תקופה עם ניסים כה גלויים בבית ראשון. ובזה התבטא ששוכנת רוח ה' בישראל, ולא עזבם גם כעת בכל חטאותיהם. וזה היה ענין אליהו ואלישע, למנוע את אובדן ממלכת אפרים שסרו מאת ה' משום שסברו ששוב איננו אלא בקרב יהודה בירושלים.

ונעתיק את הדברים הנשגבים שבהם חתם הרמח"ל את המסילת ישרים שלו. "ויכול להגיע דביקתו אל מעלה כל כך גדולה, שכבר ימסר בידו מפתח של תחיית המתים, כמו שנמסר לאליהו ואלישע, שהוא מה שמורה על עוצם ההתדבקות בו יתברך, שבהיותו הוא יתברך שמו מקור החיים, הנותן חיים לכל חי, וכמאמרם ז"ל ג' מפתחות לא נמסרו ביד שליח מפתח תחיית המתים וכו', הנה הדבק בו יתברך דביקות גמור יוכל למשוך ממנו יתברך אפילו משך החיים עצמם, שהוא מה שמתייחס לו בפרט יותר מן הכל וכמו שכתבתי, והוא מה שסיים הברייתא וקדושה מביאה לידי רוח הקודש, ורוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים".

ויסוד הענין מבואר בדבר"ר האזינו פרשה י', "אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם, ומהו צדיק מושל יראת אלהים, הצדיקים מושלים כביכול שהקדוש ב"ה מושל, כיצד, כל מה שהקב"ה עושה הצדיקים עושין, כיצד הקדוש ברוך הוא פוקד עקרות ואלישע פקד את השונמית.. הקדוש ברוך הוא מחיה מתים ואלישע החיה את בנה של שונמית, הקדוש ברוך הוא קורע ימים ואליהו קרעו ימים, מנין שנאמר.. ויכה את המים ויחצו הנה והנה, הקדוש ברוך הוא מרפא בלא רטיה ואלישע ריפא את נעמן שלא ברטיה, הקדוש ברוך הוא ממתיק את המרים ואלישע המתיק את המרים.. הקדוש ברוך הוא עוצר גשמים ואליהו עצר את הגשמים.. הקדוש ברוך הוא מוריד האש ואליהו הוריד את האש שנאמר "ותפל אש ה' ותאכל את העולה". ע"כ.

והיינו שכל אלו הדברים נתייחד שם הקב"ה עליהם, ואין כח לעשותם אלא בחיבור חי לחי העולמים, עד אשר כביכול עושה כמעשהו, ומושך ממנו משך החיים.

ואמנם אף הנהגת אל-ישע שבאה לאחר הנהגת אל-יהו, לא הועילה לבסוף להשיב ישראל הנדחים מאת ה', ואע"ג ששפט את ישראל שישים שנה (במד"ר נשא פרשה י"ד ועוד. ועיקר הדבר עולה בקירוב מחשבון הכתובים, שהלא אליהו עלה השמימה בעת מיתת אחזיהו בן אחאב, ולאחריו י"ב שנה מלך יהורם בן אחאב, כ"ח יהוא, י"ז יהואחז, ובימי יואש בנו נפטר אלישע כמבואר במלכים ב' י"ג. ודעת הסע"ר פי"ט שהיה יותר משישים שנה, ונפטר בשנה העשירית ליואש, יעו"ש), התקופה הארוכה ביותר שמצינו בכתבי הקודש להנהגה את ישראל. וכל אותם השנים נלחם מלחמתם והושיעם מהלחץ הנורא שלחצום הארמים, והיה להם בחינת רכב ישראל ופרשיו, עד שכאשר עמד לעזוב את העולם, בכה לפניו יואש מלך ישראל, יעו"ש מלכים ב' פי"ג.

וכאשר אף הנהגת אלישע לא הועילה להם לישראל, אזי נחתם גזר דינם בפועל ממש. שהלא אלישע נפטר בזמן יואש בן יהואחז מלך ישראל, ובדור הבא בזמן מלכות ירבעם בן יואש, כבר פעלו עמוס והושע, ראשוני הנביאים שהתריעו על החורבן

מוֹאֵב וְלַמִּלְכָּם אֱלֹהֵי בְנֵי־עַמּוֹן, וְלֹא־הָלְכוּ בְּדַרְכֵי לַעֲשׂוֹת הַיִּשְׂרָאֵל בְּעֵינֵי נְחֻמְתִּי וּמִשְׁפָּטֵי כְּדוֹד אָבִיו" (מלכים א' י"א ל"ג), ואלו הם דברי אחיה השילוני בשם ה' לירבעם בן נבט, שנוטל הוא את הממלכה מבית דוד ולא ישאיר בידם אלא שבט אחד, 'עַן שְׁעֻזָּבֹה אֶת ה'' והשתחוּ לאלוהי העממים, ואילו עשרת השבטים יתנו ביד ירבעם.

ובאמת אף בתורה מצינו זרקא כפול, כאשר עסקינו במחלוקת שבין האחים ליוסף, כאשר לבסוף שבו והכירו שחטאו לו. (י) 'וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו אָבֶל אֲשָׁמִים | אָנַחְנוּ עַל־אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת גִּפְשָׁן בְּהִתְחַנְנֵנוּ אֵלָיו, וְלֹא שָׁמְעֵנוּ" (בראשית מ"ב כ"א). וענין יוסף והאחים הוא השורש לדורות של הפילוג בין יוסף ליהודה, כל מגמת יוסף באומרו מרגלים אתם היתה להביאם להכרה זו²⁸⁴, וממנה שורש לאיחוד המחודש²⁸⁵. וכל תולדות ישראל וחלוקת ממלכת אפרים וממלכת יהודה, נטועים בפרשיות אלו וכנודע.

עוד מצינו שני זרקא בעת גלות הראובני והגדי והמנשי השוכנים בעבר הירדן²⁸⁶, וכן מן בני השפחות השוכנים בקצה הצפוני של הארץ, והוא תחילת גלות עשרת השבטים, (י"א) "בִּימֵי פָקַח מֶלֶךְ־יִשְׂרָאֵל בָּא תִּגְלַת פְּלָאסָר מֶלֶךְ אַשּׁוּר וַיִּקַּח אֶת־עֵינָן וְאֶת־אָבֶל בֵּית־מַעֲכָה וְאֶת־יָנוּחַ וְאֶת־קַדְשִׁי וְאֶת־חֲצֹר וְאֶת־הַגִּלְעָד וְאֶת־הַגְּלִילָה כָּל אֶרֶץ גְּפְתָלִי וַיְגַלֵּם אֶשְׁנָה" (מלכים ב' ט"ו כ"ט). ומורגש היטב הזעזוע שבדבר,

ישראל בכל פרט, באופן נשגב שלא ראינו בשום תקופה אחרת מאז יציאת מצרים והכניסה לארץ, ושידד אלישע סדרי בראשית כמעט כלאחר יד, ולא היה כמותו בדבר זה מאז שנכנסו לא". [ואמרו בזה"ק, (בשלח מ"ד א') "הכי תנינן, אלישע זכה בהאי עלמא מה דלא זכה נביאה אחרא בר ממשה". וראה בהערה]. הלכך יש הטעמה כה סוערת בתשועות שעשה אלישע.

הקרע והאיחוי אשר בין שבטי ישראל

(ה) עוד יש זרקא כפול בעת שוב ישראל למלכות דוד לאחר מרד אבשלום, וכן בעת קריעת הממלכה לאחר שכביכול נכשל שלמה. (ח) 'וַיַּעַן אִישׁ־יִשְׂרָאֵל אֶת־אִישׁ יְהוֹדָה וַיֹּאמְרוּ עֲשֵׂר־יְדוֹת לִי בַמֶּלֶךְ וְגַם־בְּדוֹדִי אֲנִי מִמֶּנּוּ וְנִדְוָע הֶקְלַתִּנִּי, וְלֹא־הָיָה דְּבַרִּי רָאשׁוֹן לִי לְהַשְׁבִּיב אֶת־מִלְכִּי וַיִּקְשׁ דְּבַר־אִישׁ יְהוֹדָה מִדְּבַר אִישׁ יִשְׂרָאֵל" (שמואל ב' י"ט מ"ד), ורבו איש ישראל עם איש יהודה מי יעביר את דוד את הירדן להשיבו למלכותו, לאחר בריחתו מפני מרד אבשלום. ודבריהם אלו מבטאים את תוקף שיבתם של ישראל וקבלתם למלכות דוד²⁸³.

ומאידך המקום הבא שמצינו זרקא כפול הוא, (ט) 'וַיַּעַן אֲשֶׁר עָזְבוּנִי וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לַעֲשֵׂתֶרֶת אֱלֹהֵי צִדְנִי לְכַמּוֹשׁ אֱלֹהֵי

המתקרב כעובדה גמורה הקרובה לבוא. ונתבאר באורך במאמר בענין שלשלת אות ה' בהערות, שאזי היה חתימת גזר דינם, ולכך ירד לעולם ברעש עוזיהו ובהתחלת נבואות נביאים אחרונים, יעו"ש היטב.

ובעומק, זהו ענין גיחזי נער אלישע, אשר נאמר עליו שגיבור בתורה היה וראוי שינוח עליו רוח רבו ואף יותר הימנו כמבואר במדרשים (וראה ביר' בפ' חלק. ולא לחנם הגדול שבחכמי תורה שבע"פ, ר"ע, נתאבל עליו מרה, יעו"ל במדרש פתרון תורה פ' תזריע), וכפי שהיה אלישע לאליהו פי שנים ברוחו, כן היה ראוי להיות גיחזי לאלישע, אלא שהחמיץ ואין לו חלק לעוה"ב, ובזה מתבטא כל מצב ישראל לאחר אלישע, ששוב החמיצו ולא היה להנהגתו המשכיות, ולא בא אחר נערו למלא מקומו, אלא מעט לאחריו באו נביאי החורבן (ובאמת קללת אלישע לגיחזי היתה מקבילה למינוי חזאל למלך ארם, שממנו תחילת פורענות ישראל, יעו"ל סד"ע פי"ט).

²⁸³ ויעו"ל 'וישב דוד' אות כ"ב, שהבאנו מד' חז"ל דמרד אבשלום לא היה ענין של כח גרידא, אלא באמת באותו זמן דוד נדחה ונתנדה מאת ה', ושב ונבחר מחדש.

²⁸⁴ רבים סבורים שהאחים לא התחרטו כאן על עצם המכירה, אלא היה להם טענה על שלא ריחמו עליו כאשר התחנן. אולם בפשוטו אין צריך לומר כן, אלא כמו שפירש הרמב"ן שם, "חשבו להם האכזריות לעונש גדול יותר מן המכירה, כי היה אחיהם בשרם מתחנן ומתנפל לפניו ולא ריחמו", והיינו, שהניכור לאחיהם מתבטא ביותר בדבר זה, שלא התעורר אצלם רגשי חמלה עליו כלל, על אף שאחיהם בשרם בוכה ומתחנן. הלכך הזכירו ד", שמידה כנגד מידה מתאכזרים עליהם בהעדר רגשי חמלה בסיסיים. וכאן שבו והתעוררו רגשי האחוה, וזהו תחילת הדרך לפיוס ביניהם. אולם נראה שלפי הפשט ודאי היה כלול חרטה אף על עצם המכירה.

ואע"ג שאין ספק שקדושי עליון היו ובשעת מעשה סברו שבדין הוא, ודעתם היתה שהיו רודף ומבקש להשתרר עליהם ולדחותם ועפ"ז דנוהו, כעת שבו והכירו שבעומק נבע מהא דלא היה מספיק אחוה, ומתבטא ביותר בכך שלא הרגישו אליו כל חמלה בשעה שהתחנן.

²⁸⁵ וראה עוד לעיל חלק א' אות ד' ובהערה שם, דלא לחנם כאשר ביקשו האחים את סליחת יוסף, 'אנא שא נא פשע אחיך', מוטעים אנא בשני טעמים, יעו"ש.

²⁸⁶ 'וַיִּמְעְלוּ בְּאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם וַיִּזְנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהֵי עַמֵּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר־הִשְׁמִיד אֱלֹהִים מִפְּנֵיהֶם. וַיַּעַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־רוּחַ פֶּל מֶלֶךְ־אֲשּׁוּר וְאֶת־רוּחַ תִּלְגַּת פְּלָאסָר מֶלֶךְ אַשּׁוּר וַיְגַלֵּם לְרָאוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצִי שֶׁבֶט מְנַשֶּׁה וַיְבִיֵּאם לְחַלֹּחַ וּחְבוּר וְהָרָא וְנָהָר גִּזְזוּ עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (דה"א א' ה' כ"ה-כ"ו).

והמחוייבות לתורה ולמצוה, גם ובעיקר לאלו השוכנים בקצה הארץ, ומנותקים מהמרכז ומביהמ"ק. (והלא לכך ביקשו להקים מזבח לעד, שאף הם שייכים לעבודת אלוהי הכרובים, ראה שם בארוכה בכל פרק זה²⁸⁹, והבן).

המקריב בחוץ נידח מאלוקי ישראל ועמו

(ו) ובאמת שורש הדבר בתורה של חומרת ההקרבה בחוץ אשר נחשב הבאה לשעירים²⁹⁰, נמצא בפרשת אחרי מות, וזו

וְזוֹ הַפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהַחֵל יִשְׂרָאֵל לַגְלוּת מֵעַל אֲדָמָתוֹ²⁸⁷. וְכֵן הוּא בְּדוּקָא מִתְחִיל מִן הַקְצָה הַמְּנוּתָק²⁸⁸, וְרֹאה לַהֲלֹךְ.

ואף כאשר שלח יהושע את הראובני והגדי לעבר הירדן, מצינו שני זרקה (וכמדומה שאין עוד בס' יהושע). (י"ב) "רָקַל שְׁמֵרֹן מֵאֹד לַעֲשׂוֹת אֶת־הַמִּצְוָה וְאֶת־הַתְּנָיָה אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם מִשֶּׁן עַבְד־יִקְוֹל לְאַהֲבָה אֶת־יִקְוֹל אֱלֹהֵיכֶם וּלְלַכֵּת בְּכָל־דָּרְכָיו וּלְשַׁמֵּר מִצְוֹתָיו וּלְדַבְּקָה־בּוֹ וּלְעַבְדּוֹ בְּכָל־לִבְכֶם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם" (כ"ב ה'). ומורגש תוקף הזהירות

²⁸⁷ ואמרו בסנהדרין צ"ד א', שהוא תגלת פלאסר הוא סנחריב, ושמונה שמות היו לו, יעו"ש. והיינו שכאן החל בפעולתו להגלות את ישראל.

²⁸⁸ וז"ל האברבנאל בהקדמתו למלכים. "הדיבור השישי הוא בסדר הגלויות וקדימתם. וראוי שתדע, כי כמו שבהפסד הכוחות הטבעיות חיוניות ונפשיות, יפסדו ראשונה מן האברים היותר רחוקים מן הלב, ואחר כן מהיותר קרובים אליו, והאחרון אשר יופסד הוא הכח אשר בלב, ככה בגלויות האלה הוגלו ראשונה מלכי ישראל, ואחר כן מלכות יהודה. וגלו ראשונה ממלכות ישראל אותם השבטים אשר היו מעבר הירדן ראובן וגד וחצי שבט המנשה, שהיו בערך האברים היותר רחוקים מן הלב שהוא בית המקדש, ואחריהם עיון ואבל בית מעכה ושאר הערים וכל ארץ נפתלי שהיו יותר קרובים אליו, ואחריהם שומרון ובנותיה שהיו יותר קרובים ללב הקדושה, ואחריהם גיבורי ירושלים היושבים בתוכה, ובסוף הגלויות בית קדשנו ותפארתנו, שהיה בערך הלב, היה לשריפת אש. כי שם היה מקור החיים וההצלה."

ועכ"פ יש לידע, דאזותם הנמצאים בעבר הירדן היו רחוקים ממרכז השכינה והתורה, ומטבע הדברים דרגתם היתה פחותה, ולכך הוצרך יהושע להזהירם ביותר לשמור התורה והמצוה, והם היו הראשונים ליתלש מגוף העם.

²⁸⁹ ואכן הוא כולו מלא רגשת דברים ורגשת טעמים, ויש בו כמה פזר, (בעיקר בתשובת בני ראובן וגד והסכמת פנחס ושוברו לשולחיו), משום ענינו המיוחד והגורלי, שהיה בו חשש לקרע בעם, שחלק ממנו ידחו מאלוקי ישראל, וכמשנ"ת. [ובאמת החשש לא היה בחנם, ולזמן רב נתקיים במקצת, ואלו השבטים שמעבר לירדן היו מנותקים ממרכז ישראל ועבודת ה', והראשונים לגלות ולהיפרד מעם ה'].

וַיֵּשְׁבוּ ויָלְכוּ בְנֵי-רְאוּבֵן וּבְנֵי-גָד וַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְּנַשֶּׁה מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִשְׁלֵה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן לִלְכֹת אֶל-אֶרֶץ הַגִּלְעָד אֶל-אֶרֶץ
אֲחֻזַּתם אֲשֶׁר נֶאֱחָזוּ-בָּהּ עַל-פִּי יְקֹוֹק בְּיַד-מֹשֶׁה... וישָׁלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-בְּנֵי-רְאוּבֵן וְאֶל-בְּנֵי-גָד וְאֶל-חֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה אֶל-אֶרֶץ
הַגִּלְעָד אֶת פִּינְחָס בֶּן-אַלְעָזָר הַכֹּהֵן... וַיֵּבֹאוּ אֶל-בְּנֵי-רְאוּבֵן וְאֶל-בְּנֵי-גָד וְאֶל-חֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה אֶל-אֶרֶץ הַגִּלְעָד וַיַּדְבֵּרוּ אִתָּם
לֵאמֹר. כֹּה אָמַר' כָּל עַדְתִּי יְקֹוֹק מֵה-הַמַּעַל הַזֶּה אֲשֶׁר מַעַלְתֶּם בְּאֵלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לִשְׁנוֹב הַיּוֹם מֵאַחֲרַי יְקֹוֹק בְּבִנּוֹתְכֶם לָכֵם מִזְבֵּחַ
לְמִרְדְּכָם הַיּוֹם בִּיקוֹק... וְאָךְ אִם טַמְאָה אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם עָבְרוּ לָכֵם אֶל-אֶרֶץ אֲחֻזַּת יְקֹוֹק אֲשֶׁר שָׁכֵן שָׁם מִשְׁכַּן יְקֹוֹק וְהֶאֱחָזוּ בְּחוֹכְנוּ
וּבִיקוֹק אֶל-תַּמְרֹדוֹ וְאֵתְנוּ אֶל-תַּמְרֹדוֹ בְּבִנְתְּכֶם לָכֵם מִזְבֵּחַ מִבְּלַעֲדִי מִזְבֵּחַ יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ.

וַיַּעֲנוּ בְּנֵי־רְאוּבֵן וּבְנֵי־גָד וַחֲצִי שְׁבֵט הַמְּנַשֶּׁה וַיַּדְבְּרוּ אֶת־רָאשֵׁי אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל. אֵל | אֱלֹהִים | יְקֹוֹק | אֵל | אֱלֹהִים | יְקֹוֹק הוּא יִצְעַ וְיִשְׂרָאֵל הוּא יִדַּע אִם־בְּמֶרֶד וְאִם־בַּמַּעַל בְּיְקֹוֹק אֶל־תּוֹשִׁיעֵנו הַיּוֹם הַזֶּה. לִבְנוֹת לָנוּ מִזְבֵּחַ לְשׁוּב מֵאֲחֵרֵי יְקֹוֹק וְאִם לְהַעֲלוֹת עָלֵינוּ עֲוֹלָה וּמִנְחָה וְאִם לַעֲשׂוֹת עָלֵינוּ רִבְחֵי שְׁלָמִים יְקֹוֹק הוּא יִבְשֹׁק... כִּי עַד הוּא בִּינֵינוּ וּבִינֵיכֶם וּבֵין דְּרוֹתֵינוּ אַחֲרֵינוּ לַעֲבֹד אֶת־עֲבַדְתִּי יְקֹוֹק לִפְנֵינוּ בַּעֲלוֹתֵינוּ וּבִזְבָּחֵינוּ וּבִשְׁלָמֵינוּ וְלֹא־יֵאמְרוּ בֵּינֵכֶם מִחָר לִבְנֵינוּ אִין־לָכֶם חֶלֶק בְּיְקֹוֹק. וְנֹאמַר וְהִיא כִּי־יֵאמְרוּ אֲלֵינוּ וְאֵל דְּרוֹתֵינוּ מִחָר וְנֹאמְרֵנוּ רֵאן אֶת־תְּחִבֵּית מִזְבֵּחַ יְקֹוֹק אֲשֶׁר־עָשׂוּ אֲבוֹתֵינוּ לֹא לַעֲוֹלָה וְלֹא לְזָבַח כִּי־עַד הוּא בִּינֵנוּ וּבִינֵיכֶם. תְּחִלָּה לָנוּ מִמָּוֶן לְמֶרֶד בְּיְקֹוֹק וּלְשׁוּב הַיּוֹם מֵאֲחֵרֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר לִפְנֵי מִשְׁכְּנוֹ.

וַיִּשְׁמָע פִּינְחָס הַכֹּהֵן וְנִשְׂיָאֵי הָעֵדָה וְרֹאשֵׁי אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבְּרוּ בְּנֵי־רָאוּבֵן וּבְנֵי־גָד וּבְנֵי מְנַשֶּׁה וַיִּשְׁבּוּ בְּעֵינֵיהֶם. וַיֹּאמֶר פִּינְחָס בֶּן־אֱלִעֶזֶר הַכֹּהֵן אֶל־בְּנֵי־רָאוּבֵן וְאֶל־בְּנֵי־גָד וְאֶל־בְּנֵי מְנַשֶּׁה הַיּוֹם, יִדְעֻנּוּ כִּי־בִתּוּכֶנּוּ יִקְוָה אֲשֶׁר לֹא־מַעֲלַתֶּם בִּיקּוֹה הַמַּעַל הַזֶּה אֲזִי הִצַּלְתֶּם אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִיָּד יִקּוֹה. וַיִּשָּׁב פִּינְחָס בֶּן־אֱלִעֶזֶר הַכֹּהֵן וְהַנְּשִׂאִים מֵאֵת בְּנֵי־רָאוּבֵן וּמֵאֵת בְּנֵי־גָד מֵאֶרֶץ הַגִּלְעָד אֶל־אֶרֶץ כְּנָעַן אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבּוּ אוֹתָם דָּבָר.

²⁹⁰ כן משמע להדיא במקראות, וכן מבואר במדרשי חז"ל, דהקרבא בבמה בשעת איסורם קרובה לעז, "רבי פנחס בשם רבי לוי אמר, משל לכן מלך שגס לבו עליו, והיה למד לאכול בשר נבילות וטריפות, אמר המלך זה יהיה תדיר על שולחני ומעצמו הוא נדור, כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודת כוכבים במצרים והיו מביאים קרבניהם לשעירים, דכתיב (ויקרא י"ז) ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים, ואין שעירים אלא אלא שדים שנאמר (דברים ל"ב) ויזבחו לשדים, ואין שדים אלא אלא שעירים שנא' (ישעיה י"ג) ושעירים ירקדו שם, והיו מקריבין קרבניהם באיסור במה ופורעניות באות עליהם, אמר הקדוש ברוך הוא יהיו מקריבין לפני בכל עת קרבנותיהו באהל מועד. והו נפרשים מעבודת כוכבים והם ניצולים. הה"ד איש איש מבית ישראל

ליטול הפסל בחזקת יד, ואמרו ללוי המכה, "הטוב היותך כהן לבית איש אחד או היותך כהן לשבט ולמשפחה בישראל", ויקימו להם בני דן את הפסל ויהונתן בן גרשם בן-מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ.

והיינו שבני דן התרחקו לקצה הארץ, שהרי מן הדרום לצפון הוא הסדר בתורה, וכך הוא סדר נחלת השבטים²⁹¹, ודן הוא השבט היותר ירוד (כמבואר במדרשים בכ"מ), מאסף לכל מחנות, לכך לא מצא מקומו ליד יהודה אלא חלק ממנו פנה והלך למקום היותר צפוני בקצה הארץ, ובמידה מסויימת פורש מכלל ישראל לעבוד אלילים אחרים, ונוטל לעצמו פסל ומסכה²⁹².

חילול כלי המקדש ביד בלשאצר

(ז) עוד מצאתי זרקא כפול, ב"ג מקומות בכתובים (ושמא ישנם עוד). (ט"ו) "ועל מרא-שמיא התרוממת ולמאניא די-"

אחד מג' המקומות הידועים לי בתורה, שיש שני זרקא. (י"ג) "למען אשר יביאו בני ישראל את זבחייהם אשר הם זבחים על-פני השדה ובהיגאם ליקוק אל פתח אהל מועד אל-הכהן וזבחו זבחי שלמים ליקוק אותם.. ולא יזבתו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זנים אחריהם..". (ויקרא י"ז ה'). [שאר המקומות הם 'וה' הכה כל בכור בארץ מצרים', אבל אשמים אנחנו על אחינו].

ואכן המקום היחיד שמצאתי שיש זרקא כפול בספר שופטים הוא במעשה פסל מיכה, (י"ד) "ויענף חמשת האנשים ההלכים לרגל את הארץ לישוי אמרו אל אחיהם הידעתם כי יש בבתים האלה אפוד ותרפים ופסל ומסכה ועתה דעו מה תעשו" (י"ח י"ד).

ומיירי התם כאשר שלחו בני דן חמשת אנשים לבקש להם נחלה בצפון הארץ, ובדרך הליכתם נכנסו לבית מיכה וראו את הפסל ואת הנער הלוי המכה לו, וכעת כאשר באו בשנית עם שאר בני דן לילך ליש לכובשה לנחלתם, הלכו לבית מיכה

וגו". (ויק"ר אחרי מות כ"ב). ואין המכוון שהוא רק היכ"ת למנוע מלעבוד ע"ז, אלא לאחר שנקבע מקום לה', כל הקרבה שאיננה במקום זה, איננה הבאה לפניו, והוא כעין ע"ז.

²⁹¹ סדר נחלת השבטים הוא קרוב לסדר שנזכרו הנשיאים שיחלקו את הארץ בפרשת מסעי (פרק ל"ד). ויהודה הוא הדרומי ביותר, (ונחלת שמעון כלולה ביהודה, כאשר לא קיבל בפנ"ע), ולאחרי בנימין, דן, אפרים, מנשה, יששכר וזבולון, ולאחריהם בני השפחות, אשר נפתלי ודן. [יש לו לדן חלק הסמוך לביהמ"ק וליהודה, ומאידך גיסא יש לו את החלק הצפוני ביותר, ונתבאר בקונטרס 'וישב דוד' אות ל"ה].

והדרום הוא ימין והצפון שמאל, "צפון וימין אתה בראתם" (תהלים פ"ט י"ג), "אם השמיאל ואימנה ואם הימין ואשמאל" (בראשית י"ג ט'). "אם את לצפונא אנא לדרומא ואם את לדרומא אנא לצפונא" (אונקלוס). ולכך בתורה מכוונה הדרום 'תימן' (וכ"כ האב"ע "וכבר פרשתי נגב ותימן מגזרת ימין. גם פאת צפון תקרא שמאל" (שמות כ"ו ט')).

והיינו, משום שפנינו קדמה הם מופנות לכיוון זריחת השמש, וזהו הסדר הנכון, ובדרום דרה החמה, כאשר סיבובה הוא שבאה מן המזרח לדרום, ומערביה והולכת, ומשלימה את הסובוב בצפון, וזה שם דרום, ששם דרה החמה, ושם צפון ענינו שמצפנת היא מן הצפון. [כן הוא ע"פ פשט כמבואר בספרים, וע"פ עומק ראה בזה בב"ב כ"ה א' ובתוס' שם ד"ה רוח, "וקרי נמי דרום ימין ולצפון שמאל כדאמרי' בשמעתין, והיינו משום דשכינה במערב בפני השכינה למזרח לכך קרוי מערב אחור ומזרח קדם ודרום ימין וצפון שמאל"].

וזה סוד ענין הרוצה להחכים ידרים, להעשיר יצפין, וסימנך מנורה בדרום ושולחן בצפון (ספ"ק דיומא). משום שאור השפעת החכמה, בימין הוא, ואילו אסיפת נכסים ושפע גשמי, יש בצפון יותר, שאיננו אדמת מדבר הכמהה לברכת ה' ולמעין השפעתו, אלא משופע במים מצד עצמו, וזהו בחינת 'שמאל' וכנודע. ולעולם ארצות הצפון הם היותר עשירות ומפותחות, אולם גם קרות באופיין ומנותקות. ומן הצפון בא אברהם, וילך למסעי הלוך ונסוע הנגבה.

²⁹² ומבואר הענין במדרשים הרבה, "צפון, משם החשך יוצא לעולם, וכנגדן שבט דן, למה שהוא החשיך העולם בע"ז, שעשה ירבעם שני עגלי זהב וע"ז חשך הוא שנאמר (ישעיה כ"ט) והיה במחשך מעשיהם, וחזר ירבעם על כל ישראל ולא קבלו ממנו אלא שבט דן, שנאמר (מלכים א' י"ב) ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וגו' ואת האחד נתן בדן, ולכך צוה הקדוש ברוך הוא שיחנה דן בצפון" (במד"ר במדבר ב'), "ורבנן אמרי שבט דן שפלטו הענן, היו כולם עובדי ע"ג, שנאמר ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים" (תנחומא כי תצא י').

"א"ר חנינא בן פזי אין לך גדול מכל השבטים משבט יהודה ואין לך ירוד מן שבט דן שהיה מן השפחות מה כתיב בו ובני דן חושים, אמר הקדוש ברוך הוא יבוא ויזדווג לו שלא תהא רוחו גסה שגדול וקטן שוין לפני הקדוש ברוך הוא" (שם כי תשא י"ג), וראה עוד ב'וישב דוד' אות ל"ה. (וע"ש בהא דיש לדן שני חלקים בארץ).

ובילקו"ש מלכים רמז קכ"ה, "וכיון שבא שלמה, עשאן עשר כדי להרבות זרעים. ולכך נתן חמש מימין כנגד ימין העולם, שהוא דרום, שמשם טללי ברכה וגשמי נדבה יוצאים לעולם. אמר שלמה, בזכות אלו השולחנות הנתונות בימין, יהיו גשמי ברכה וטללי ברכה יורדין לעולם מן ימין. ולכך נתן חמשה משמאל, כנגד צפון שהוא שמאל, שמשם הרעה יוצאה לעולם, אמר שלמה בזכות השולחנות הנתונות משמאל יודחו הרעות מישראל".

נחמות ישעיהו ופורענות ירמיהו

(ח) עוד נמצא זרקא כפול, פעמיים בנבואות ישעיהו ופעמיים בנבואות ירמיהו. (ט"ז) "בַּעַת הַהִיא דָּבַר יְקוֹק בְּיַד יִשְׁעִיָּהוּ בֶן-אֲמוּץ לֵאמֹר לֶךְ וּפְתַחְתָּ הַשֵּׁק מֵעַל מִתְנֶיךָ וְנִעְלַךְ תַּחֲלָץ מֵעַל הַגִּלְגָּל וַיַּעַשׂ כֵּן הַלֵּךְ עֲרוֹם וַיַּחֲף" (ישעיהו כ' ב')²⁹⁴. וראה שם דהיה אות ומופת על מצרים וכוש, שכך ינהג מלך אשור את שבי מצרים וגלות כוש, ועל ידי כך ישראל אשר בטחו עליהם יאמרו, אם המה לא נמלטו מיד מלך בבל, איך נמלט אנחנו (שם פסוק ו'). ונועד דבר זה למנוע ישראל מלהשען על מצרים משענת הקנה הרצוץ, ולהראות במוחש את סופם המבוזה של אלו שמורדים באשור ובבל משום בטחונם בזרוע בשר של האנשי מידה במצרים ובכוש.

וביסודו של דבר נמסר למלכות אשור הכח למשול בכל העולם כולו (ראה מגילה י"א), וסנחריב הפך ועירב את כל העמים, והם שהגלו את עשרת השבטים והיו קרובים להגלות אף את יהודה, לולא שהתחדש ובא לעולם ענין 'חובל עול מפני שמן', וניצחה שמנו של חזקיהו שדלק בבתי המדרשות את עול מלך אשור שכבר הלך להיות מוטל על צוואר ישראל, והוא תחילת התנוצצות ענין הגאולה, ויתבאר להלן אות 'י' ובהערות שם.

עוד נמצא בישעיהו, בהמשך המקראות גבי כה אמר ה' למשיחו לכורש, (ט"ז) "כֹּה" אֶמַר יְקוֹק יִגְיַע מִצְרַיִם וְסָחַר-

בֵּיתָה הִיתִי קַדְמִיךָ וְאַנְתָּה וְרַבְרַבְנֶךָ שְׁגַלְתָּךְ וְלַחֲנֹתְךָ חֲמַרָא שְׁתִּין בְּהוֹן וְלֹאֲלֵהִי כִסְפָא וְדִהָבָא נַחֲשָׂא פִרְזָלָא אַעָא וְאַבְנָא דִּי לֹא-חֲזִין וְלֹא-שְׁמַעִין וְלֹא יִדְעִין שְׁבַחַת וְלֹאֲלֵהָא דִּי-נִשְׁמַתְךָ בִּידָה וְכָל-אַרְחֹתְךָ לָהּ לֹא הִדְרַתָּ" (דניאל ה' כ"ג), והוא במעשה בלשאצר, שבשנה השלישית למלכותו עשה משתה גדול, ואמר להביא את כלי המקדש ולהשתמש בהם, ובשעת הסעודה יצא יד מן השמים ורשמה שותם זמנו²⁹³.

ועליו אמרו "כל המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם, קל וחומר, ומה בלשצר שנשתמש בכלי קודש שנעשו כלי חול, שנאמר, ובאו בה פריצים וחיללוה, כיון שפרצום נעשו חול, נעקר מן העולם, דכתיב בה בלייא קטיל בלשצר" (נדרים ס"ב א'). והיינו, שהיותו שותה הוא ואשר לו יין בכלי המקדש, עליו יסתער הלב וזהו טעם היותו מוטעם כל כך, והוא חילול הקודש באופן היותר מחפיר.

ובסעודה זו ביקש להעמיד מלכותו בשלימות, ולהורות שכביכול כח אלוקי ישראל לו הוא. ונתבאר בזה לעיל במאמר בענין שלשלת אות ז', יעו"ש בענין המשמעות העצומה של כלי הקודש המחוללים ביד זרים, ושיבתם לבסוף להיכל ה' ירושלימה.

²⁹³ וראה בזה ב'וישב דוד' אות נ"ד, דבסעודה זו ביקש לבטל מלכות שמים ולקבוע מלכותו. והובא לעיל בסוף המאמר בענין שלשלת, יעו"ש.

²⁹⁴ את חשיבות נבואה זו יש ללמוד, מהא דנזכר כאן הנביא בשמו ובשם אביו, ובכל ספר ישעיהו אינו מוזכר כן אלא בפעמים בודדות ומשמעותיות, והם בפתיחתו, וכאשר החל להתנבא על אחרית הימים, שנכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (פ"ב), וכאשר מתחיל להנבא על העמים (פי"ג), וכן במעשה חזקיהו אשר באמצע הספר, וכן הכא. [ובכלל שמו אינו מוזכר כמעט בתוך נבואותיו, אלא הכל בא כרצף אחד, ולא כדיבור מיוחד שבא לו מאת הקב"ה].

ובאמת אין בכל נבואות ישעיהו בדומה לזה, שהקב"ה אמר לו להתנהג באופן מסויים לסמן משהו לישראל. [מלבד כתיבה אחת, כאשר נאמר לו ליקח גליון גדול ולכתוב עליו למהר שלל חיש בז (פ"ז), כלומר שבקרוב יהיו אפרים לביתה. ואילו בירמיהו ויחזקאל נמצא לרוב שעשו מעשים שמבטאים את תוכן נבואתם. ברם אפשר שהיינו טעמא, משום שהם התנבאו על הגלות והפורענות הקרובה לבוא, ואילו ישעיהו עיקרי נבואותיו לא יתגשמו אלא לזמנים רחוקים, ולא באה השעה להורידם לעולם (ורק בחזקיהו התקיים 'מעין'). והכא בלבד נאמר לו להדיא שיתקיים עוד ג' שנים. וכן גבי מהר שלל חיש בז, היינו שקרב לבוא].

ומכונה ישעיהו גדול שבנביאים (לאחר משה רבינו), כמבואר בחז"ל בכ"ד. [ילקו"ש ישעיהו רמז שפ"ה ועוד, ואמנם יעו"ש לעיל אות ד' מה שהבאנו מהזוה"ק דאלישע זכה למה שלא זכה איש מלבד משה, ברם אלו שני בחינות, דגדולת אלישע היינו בהנהגה האלוקית שליוותה אותו באופן שלא היה אצל איש (יעו"ש בהערות), ואילו גדולת ישעיהו בחזונו על לעת"ל, ויעו"ש ויק"ר פרשה י' ב', "...אם אתה מקבל עליך להתבזות וללקות מבני, את הולך בשליחותי, ואם לאו אין אתה הולך בשליחותי. אמר לו על מנת כן... חייך כל הנביאים קבלו נבואות נביא מן נביא, "ויאצל מן הרוח אשר עליו" וגו', "ויאמרו נחה רוח אליהו על אלישע", אבל את מפי הקדוש ברוך הוא, "רוח ה' אלהים עלי יען משח" וגו' (ישעיה ס"א), חייך שכל הנביאים מתנבאים נבואות פשוטות ואת נחמות כפולות עורי עורי..."], והוא שראה את ה' בביהמ"ק כבן כרך, וכן נראה מתוכן נבואותיו, שעיקר נבואות העת"ל והתגלות כבוד ה' על ידו ניתנו, ומזרע מלכות בית דוד הוא ('אמוץ ואמציה אחים היו', הרי שהיה בן דוד ראשון של המלך עוזיהו).

וכנראה היה ענין חשוב מאד הכא שילך ערום ויחף (ונחלקו המפרשים האם הוא כפשוטו ממש או ענינו בבגדים בלויים), להורות עונש הממרים פי ה', לירא את ישראל פן יבוא אף עליהם דבר זה מיד מלך אשור. ועיקר הדבר הוא שקרב זמן מלכותו של מלך אשור לבוא, והוא אשר יגלה את האומות וישנה את העולם, והכל יהיו מסורים תחתיו. וכאן מתחיל בעולם כוחו של גוג ומגוג, וכנודע. ומאחר שיהיה עוד ג' שנים וקרוב הוא לבוא, נהג ישעיהו 'פועל דמיוני' לכח אשר ימסר בידו, אשר כנגדו יעמוד חזקיהו ויתחדש ע"י התנוצצות ימות המשיח, ראה בארוכה להלן אות ט' בהערות.

כֹּשֶׁ וְסָבָאִים אֲנֹשִׁי מִדֶּה עֲלֶיךָ יַעֲבֹרוּ וְלֹךְ יִהְיֶה אַחֲרֶיךָ יִלְכוּ בְּזָקִים יַעֲבֹרוּ וְאֵלֶיךָ יִשְׁתַּחֲוּוּ אֲלֶיךָ יִתְפַּלְלוּ אַךְ כָּךְ אֵל וְאִין עוֹד אֶפְסָ אֱלֹהִים" (מ"ה י"ד).

וראה שם ברש"י דסנחריב בזז את כוש ומצרים, ונפל שללם לפני חזקיהו, וכל יגיע מצרים וסחר כוש ושבא באו לידו. וכן כל גוים יבואו ירושלימה ויכירו במלכות ה', ואף אנשי מידה אשר במצרים ובכוש ובמלכות שבא, יבואו ויחלו פני אלוקים בירושלים ויכירו אמתתו, וד"ו התנוצץ בימי חזקיהו שבו תחילת ענין המשיח וכנוודע, וית' להלן.

אצל ירמיהו, (י"ח) "כִּי-הָאֵמֹר יִקְוֶה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי מִסֵּב אֶת-כָּלִי הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר בְּיָדְכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם גִּלְחָמִים בָּם אֶת-מֶלֶךְ בָּבֶל וְאֶת-הַכַּשְׂדִּים הַצָּרִים עֲלֵיכֶם מִחוּץ לַחוֹמָה וְאֶסְפַּתִּי אֹתָם אֶל-תֹּךְ הָעִיר הַזֹּאת, וְנִלְחַמְתִּי אֲנִי אִתְּכֶם בְּיָד נְטוּיָה וּבְזִרְנֶה חֲזָקָה וּבְאֵף וּבְחִמָּה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל" (כ"א ד'-ה').

ואלו הם מקראות מרעידים ומרעישים, שהקב"ה בעצמו יבוא, ותחת להיות לעזר, יקח את כלי מלחמתו וילחם בנו²⁹⁵, היה ה' כאויב²⁹⁶ ודרך קשתו לירות בעמו, וכביכול נמצא הוא

²⁹⁵ ותחילת הענין שם כך הוא, "הַדְּבָר אֲשֶׁר-הָיָה אֶל-יִרְמְיָהוּ מֵאֵת יְקֹוֹק בְּשַׁלַּח אֱלֹוֵי הַמֶּלֶךְ צִדְקִיָּהוּ אֶת-פִּשְׁחוֹר בֶּן-מִלְכִּיָּה וְאֶת-צַפְנִיָּה בֶן-מַעֲשִׂיָּה הַכֹּהֵן לֵאמֹר. דָּרֹשׁ-נָא בַּעֲדֵנוּ אֶת-יְקֹוֹק כִּי נִבְכֹּדְרָאצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל גִּלְחָם עֲלֵינוּ אֹנִלִי יַעֲשֶׂה יְקֹוֹק אֹתָנוּ כְּכֹל-נַפְלָאוֹתָיו וְיַעֲלֶה מַעֲלֵינוּ". וע"ז השיב להם ירמיהו, שאדברה, תחת שהקב"ה יעשה להם נפלאות, יהפוך פניו להלחם בהם.

ותוכן הענין, דהנה מצב ישראל היה בכי רע לנוכח חיל הכשדים, אלא שצדקיהו ועמו היה להם תקוה, שכשם שהקב"ה הנהיג את ישראל מעל דרך הטבע, ועשה להם נפלאות רבות לאורך הדורות, דוגמת חיל סנחריב שניגף ביד ה' בשערי ירושלים וכד', כן ינהג בהם, כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול.

והשיבו ירמיהו, אה"נ הנהגת הקב"ה עם ישראל היא מעל דרך הטבע, אולם תחת שלשעבר עשה נפלאותיו להטיב להם, כן יעשה נפלאותיו להרע להם מעל דרך הטבע ובפריצת גדרי עולם, ואם במצרים היה הנהגתו ביד חזקה וזרוע נטויה, אף כעת תמשיך הנהגתו זו, אולם לצד השני. "וְנִלְחַמְתִּי אֲנִי אִתְּכֶם בְּיָד נְטוּיָה וּבְזִרְנֶה חֲזָקָה וּבְאֵף וּבְחִמָּה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל" (שם ה').

וכשם שבמצרים היה יד ה' בדבר, "הִנֵּה יַד-יְקֹוֹק הִנֵּה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בְּסוֹסִים בְּחֲמֹרִים בְּגַמְלִים בְּבָקָר וּבְצֹאן דָּבָר בְּבֶד מֵאֵד" (שמות ט' ג'), "הִנֵּה תַכֶּה יַד ה' אֶת הָעִיר, וְאֵף אֶת הַמּוֹתִיָּה, וְהַפִּיתִי אֶת-יוֹשְׁבֵי הָעִיר הַזֹּאת וְאֶת-הָאָדָם וְאֶת-הַבְּהֵמָה בְּדֶבֶר גָּדוֹל יָמָתוּ" (שם ו').

וכן מבואר בתורה בכ"ד, דאם לא יקיימו את הברית אשר כרת עמם הקב"ה, יביאו עליהם כל מכות מצרים, וכשם שהפליא ה' את ידו בצורריהם, כביכול כן יפליא ידו בהם להרע. ותחת אשר היה עליהם השגחה מיוחדת מכל העמים להטיב, ההשגחה המיוחדת תמשיך, אך להרע. אכתי ישא ה' פניו אליך, אולם בסגנון שונה. "כִּי שָׁמַתִּי פָנַי בְּעִיר הַזֹּאת לָרַעָה, וְלֹא לְטוֹבָהּ נָאֵם-יְקֹוֹק" (שם י'). והוא הוא מה שמוטעם היטב הכתוב, שתחת שהקב"ה ילחם להם, כביכול ילחם הוא ביד שונאיהם. אין היהודים מכירים מצבי ביניים, או שאחד מהם ירדוף אלף ושנים יניסו רבבה, או שלהפך ח"ו.

וזוהו דבר יחודי שדוקא בו מתגלה כיצד העם היהודי לעולם איננו חלק מן המערכת הרגילה, לטוב או לרע, חוקי מנגנון הקיום היהודי הם חוקי התורה ועל ידה הצלחת העם, ובעת יסורו הימנה נפול יפלו לדיוטא תחתונה יותר מכל העמים, ובזה גופא עדיין מתגלה בעולם מציאות 'הויה', בכך שהמערכת שמשקפת שמו נפעלת מחוקים שונים מהטבע, וכאשר אין ישראל נושאים את האקלים הנכון של החיים עמו בצוותא לאהבה אותו ולדבקה בו, נגרעת מציאותם הלך וחסור. "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם".

ברם לעולם לא יתכן בהם כליון, "כי אני הויה לא שיניתי ואתם בני יעקב לא כליתם" (מלאכי ג' ו'), כשם שבמציאות ה' לא יתכן השתנות אף בישראל לא יתכן העדר. באשר ישראל הם גילוי יתברך בעולם, לטוב או לרע, מאורעותיהם מביעים שיש תוכן עליון שמניע אותם. "ישראל באומות כלב באברים, רב הבריות מכולם ורב חלאים מכולם" (כוזרי). והיה כאשר ישיש ה' להטיב, כן ישיש להרע.

ומ"מ יש חילוק לשון, דהכא לא כתיב יד חזקה וזרוע נטויה, אלא יד נטויה וזרוע חזקה, וכבר עמד בזה המלבי"ם ויעו"ש מה שפירש, ועיקר הדברים הוא דגבי ישראל הוא לשון קלה יותר. ויל"פ עוד.

²⁹⁶ "כשישראל עושין רצונו של מקום הוא נלחם להם, שנ' 'ה' ילחם להם', וכשאין עושין רצונו של מקום הוא נלחם בהם, שנ' 'ויהפך להם לאויב והוא נלחם בהם' (ישעיה ס"ג י'), ולא עוד אלא שעושין רחמן אכזרי, שנא' 'היה ה' כאויב' וגו' (איכה ב' ה').". (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח ה').

ובפסיקתא זוטרתא (איכה ב' ד'), "דרך קשתו כאויב". בא וראה עד היכן גברה מידת הדין, שנאמר פסוק זה כלפי שכינה, שאלמלא מקרא כתיב אי אפשר לאמר, דרך קשתו כאויב, תחת אשר אמר הכתוב, "דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים, ועוררתי בניך ציון על בניך יון" וגו', (זכריה ט' י"ג), נהפך עליהם, שנאמר 'דרך קשתו'. תחת שאמר הכתוב "הושיעה לו ימינו" (תהלים צ"ח א'), נהפך עליהם, "ניצב ימינו כצר" (ישעיה י"ד כ"ד). זהו שאמר הכתוב, "והיה כאשר דימיתי לעשות להם אעשה להם".

עם מלך בבל²⁹⁷ והוא הוא שלוחו להלחם בישראל, ולב מי לא ירעד.

וכן, (י"ט) "וַיִּרְמִיָּהוּ לֵקַח מִגִּלְגָּל אֶחָד וַיִּתְּנֶהָ אֶל-בְּרוּךְ בֶּן-נְרִיָּהוּ הַסֹּפֵר וַיִּכְתֹּב עָלֶיהָ מִפִּי יִרְמְיָהוּ אֶת כָּל-דְּבָרֵי הַסֹּפֵר אֲשֶׁר שָׁרַף יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ-יְהוּדָה בָּאֵשׁ וְעוֹד נֹסֵף עָלֵיהֶם דְּבָרִים רַבִּים כִּהְיָה" (שם ל"ו ל"ב). וזו היא מגילת איכה אשר כתב לאחר שריפת המגילה הראשונה²⁹⁸, להודיע את כוס התרעלה אשר ישתו ישראל. וכאן שורש כל הפורענות הבלתי נתפסת שתבוא עליהם.

ובטור ובש"ע (או"ח הל' תענית סי' תק"פ ב') הובא שכ"ח בכסלו ראוי להתענות בו, משום שבו שרף יהויקים את המגילה. והיינו שאזי נחתם גזר דינם.

ובאמת במועד כתיבת המגילה הראשונה, היא השנה הרביעית ליהויקים, מלך נבוכדנצר הרשע על בבל, ומיד לאחר קריאתה בפני המלך ושריפתה בשנה החמישית, עלה נ"נ על יהויקים, וכאן הוא תחילת היות ישראל עבדים לו, עד אשר לבסוף נפלו בידו לגמרי וגלו כולם²⁹⁹.

²⁹⁷ וזהו משמעות מה שנאמר התם, "וְאֶל-הָעָם הַזֶּה תֹּאמַר כֹּה אָמַר יְקֹוֹק הַנֶּגֶז נָתַן לְפָנֵיכֶם אֶת-דֶּרֶךְ הַחַיִּים וְאֶת-דֶּרֶךְ הַמָּוֶת. הַיֵּשֶׁב בְּעִיר הַזֹּאת יָמוּת בְּחָרֶב וּבָרֶעֱב וּבִדְבָר וְהַיּוֹצֵא וְנָפַל עַל-הַכְּשָׁדִים הַצָּרִים עֲלֵיכֶם וְחָיָה וְהָיְתָה-לּוֹ נַפְשׁוֹ לְשָׁלָל", והיינו שכביכול בעת זו נמצא כח החיים עם כשדים ועמכם ליכא אלא דרך המוות, והמליך הקב"ה את הכשדים ומסר לידם את ההצלחה והדבק במ הוא שיצליח.

וכן מבואר בכמה וכמה מקראות, שהיה להם לכשדים כח עזר אלו. וכך היא מידת ישראל בעת שעוזבם הקב"ה, וממליך עליהם צורריהם (וראה בהערה הבאה. וראה עוד בענין הכשדים ומלכות נ"נ מאת ה', וסופה המר בעת שהחלו להתגאות וליחסו לעצמם, להלן במאמר בענין פזר הבא בזה אחר זה אות ו' ואילך, ובהערות שם, ולעיל במאמר בענין שלשלת אות ו').

²⁹⁸ כתיבת המגילה הראשונה וקריאתה בפני העם, היתה מן הנסיונות האחרונים לזעזעם ולהשיבם למוטב, ואכן כמעט הצליח הדבר, שהרי כך נאמר בתחילת הענין שם, לאחר שכתב ברוך בן נריה מפי ירמיהו את כל הדברים אשר נתנבא, "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לַיהוֹיָקִים בֶּן-יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ-יְהוּדָה בַּחֹדֶשׁ הַתְּשַׁעִי קָרָאוּ צֹם לְפָנֵי יְקֹוֹק כָּל-הָעָם בִּירוּשָׁלַם וְכָל-הָעָם הַבָּאִים מִעֲרֵי יְהוּדָה בִּירוּשָׁלַם. וַיִּקְרָא בְרוּךְ בֶּן-נְרִיָּהוּ אֶת-דְּבָרֵי יִרְמְיָהוּ בֵּית יְקֹוֹק בְּלִשְׁכַּת גְּמָרְיָהוּ בֶן-שָׁפָן הַסֹּפֵר בְּחֹצֵר הָעֵלְיוֹן פָּתַח שַׁעַר בֵּית יְקֹוֹק הַחֹדֶשׁ בְּאַזְנֵי כָל-הָעָם (שם ט'-י). הרי שקראו כל העם צום, ומשמעותו שהחל לעלות בהם מחשבות תשובה.

והשרים שמעו וביקשו מברוך שיקראנה באוזניהם, ויפחדו איש אל רעהו ויבקשו להביא המגילה למלך לקרוא באוזניו, ויהי כשמוע המלך שלש וארבע דלתות, ויורה להשליכה באש, ואת ירמיהו וברוך להמית, ויסתירם ה'. ומדגישים הכתובים "וְלֹא פָחַדוּ וְלֹא קָרְעוּ אֶת-בְּגָדֵיהֶם הַמֶּלֶךְ וְכָל-עַבְדָּיו הַשְּׂמָעִים אֶת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (כ"ד).

והיינו, שלא זע לבם ויבעטו בכל נבואות ירמיהו וישלכו אחר גוום, וליתר תוקף שרפום באש, והוא מרידה גלויה בהקב"ה ונביאיו, וכאומר אין מי אשר עומד מעלי להוכיחני, הלכך היה עונשו חמור ביותר ואף לא נמסר לקבורה (יעו"ש במקראות, וראה סנהדרין פ"ב א').

וכאן הוא המקום שנחתם גזר דינם ונוסף עוד דברים רבים, על אשר מאסו בדבר ה', ולא זו בלבד שלא נגע בלבבם, אלא שביקשו לבערו מן העולם. וכך היא המידה, מי שמכריז מלחמה על דבר ה' ומבקש להוקיעו ולבטלו לגמרי (וזה מהות ענין השריפה בכ"מ), כביכול הקב"ה יכריז מלחמה עליו, הכל יבוא עליו וביתר שאת, זאת ועוד אחרת, וסופו שגולגלתו תשרף באש.

²⁹⁹ דבר זה עולה להדיא מן המקראות, שהרי מפורש שם שמאורע כתיבת המגילה היה בשנה הרביעית למלכות יהויקים, ואילו מועד קריאתה בפני המלך ושריפתה, היה בחודש התשיעי בשנה החמישית ליהויקים, ונ"נ מלך בשנה הרביעית ליהויקים, ושנה ראשונה כיבש נינוה, שניה כיבש יהויקים (מגילה י"א ב'), הרי שמיד לאחר שריפתה, עלה עליו מלך בבל. [וקרוב הדבר שהיה לאלתר בחודש הבא, הוא חודש טבת העשירי, שהוא המיועד לכך, ובו עלה לימים על צדקיהו].

ונמצא, שזמן כתיבת המגילה היה כאשר הרגיש ירמיהו שנבואותיו הולכים ומתממשים, וכבר נחתם גזר דינם, ונ"נ כעת בא למלוך על בבל והולך לכבוש את העולם (והיה זה באופן מפתיע ופתאומי, שהרי לפני כן אשור היתה הממלכה העצומה, ולפתע צמח קרן בבל מיד כאשר מלך נ"נ, ואותו הכין הקב"ה לשלוט על העולם ולהחריב ביהמ"ק), והמגילה היא אשר קובעת ומורידה דבר זה בעולם (וראה לעיל במאמר בענין קרני פרה אות ו' ובהערה הארוכה, ודו"ק).

ולקראת הזמן שכבר אמור היה לעלות על ירושלים, קרא ברוך המגילה באוזני העם לזעזעם, ואזי בא אל המלך וישרפנה, ושוב נחתם גזר דינם סופית ולא היה להם תקוה מיד מלך בבל, ומיד עלה נ"נ על ירושלים.

ובאמת ספר ירמיהו אינו מסודר כלל לפי סדר זמנים, ומחולק לכמה חלקים, תחילתו תיאור מצב ישראל החוטאים ותוכחות ירמיהו וריבו עם נביאי השקר וכיו"ב, ואח"כ יש הפסקה של פרקי נחמה בירמיהו פ"ל עד פל"ג, בחינת הקדמת רפואה למכה, ואזי בא תיאור ההשתלשלות בפועל של מאורעות החורבן, וכתיבת המגילה ושריפתה תופסת מקום מרכזי בסדר מאורעות החורבן ממש, ובה כבר החל להתנוצץ.

ובירמיהו פכ"ה, "הַדְּבָר אֲשֶׁר-הָיָה עַל-יִרְמְיָהוּ עַל-כָּל-עַם יְהוּדָה בַּשָּׁנָה הָרְבַּעִית לַיהוֹיָקִים בֶּן-יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הִיא הַשָּׁנָה הָרִאשִׁית לְנְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל" וע"ש כל הענין, שכאן בא הקב"ה ושפך את כוס החמה והפורענות על ישראל והעמים, וקצב

פעולת המלכים הצדיקים לבית דוד-יהושפט וחזקיהו

ט) ובדברי הימים נמצא ששה פעמים, חמשה גבי ג' מלכים היותר צדיקים שהיו לאחר דוד ושלמה, אשר העמידו הנהגות חדשות בכל צורת עם ישראל. והוא פעמיים אצל יהושפט, פעם אחת אצל חזקיהו ופעמיים אצל יאשיהו. ועוד פעם אחת כאשר חידש יהוידע את עבודת בית האלוקים לאחר ימי עתליה בת אחאב המרשעת.

הראשון שבהם הוא בדבר יהושפט לשופטים שמינה בכל הארץ, (כ) "וְכָל־רִיב אֲשֶׁר־יָבוֹא עֲלֵיכֶם מֵאֲחֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בְּעִרְיָהֶם בֵּין־דָּם לְדָם בֵּין־תּוֹרָה לְמִצְוָה לְחֻקִּים וּלְמִשְׁפָּטִים וְהִזְהַרְתֶּם אִתְּם וְלֹא יֵאָשְׁמוּ לִיקוֹק וְהָיָה קֶצֶף עֲלֵיכֶם וְעַל־אֲחֵיכֶם כֹּה תַעֲשׂוּן וְלֹא תֵאָשְׁמוּ. וְהָיָה אִמְרֵהוּ כֹה־הָרֹאשׁ עֲלֵיכֶם לְכָל דְּבַר־יִקוֹק וְזִבְדֵּיהוּ בִן־יִשְׁמַעֲלֵל הַנָּגִיד לְבֵית־יְהוָה לְכָל דְּבַר־הַמֶּלֶךְ וּשְׁטָרִים הַלּוּיִם לִפְנֵיכֶם חֲזָקוּ וַעֲשׂוּ. וְהָיָה יְקֹנֶךָ עִם־הַטּוֹב" (י"ט י"א). וראה בזה לעיל בסוף המאמר בענין מרכא כפולה, שהארכנו הרבה בכל פרשת יהושפט ומינוי השופטים ידיה, שזהו עיקר ענין יהושפט וע"ש זה נקרא, הלכך מוטעם ביותר העמדת המשפט בין דם לדם בין תורה למצוה לחוקים ומשפטים.

עוד מצינו, (כ"א) "אם־תָּבוֹא עָלֵינוּ רָעָה תִּרְבֵּי שְׁפוּטֵי נִדְבָר וְרָעַב נֶעֱמָדָה לְפָנֵי הַבַּיִת הַזֶּה וְלִפְנֵיךָ כִּי שָׁמַר בְּבֵית הַזֶּה וְנִזְעַק אֲלֵיךָ מִצָּרְתְּנוּ וְתִשְׁמַע וְתוֹשִׁיעַ" (דה"י ב' כ' ט). ומקרא זה אמרו יהושפט כאשר התפלל נוכח כל ישראל להושיע מבני מואב ועמון שקמו עליו, והיה זה תפילה גורלית מאד, שעל ידה הופיע ה' להושיעם באופן שלא היה דוגמתו, והארכנו בכל מעשה זה לעיל במאמר בענין מרכא כפולה, עיי"ש ותבין.

ולא בחנם מוטעם הזרקא בתיבות 'חרב שפוט', משום שבתורת הכי התפלל יהושפט, "אֲלֵהֵינוּ הֵלֵא תִשְׁפֹּט־בָּם", באשר כל ענינו היה העמדת המשפט והדין, ובזכות זה עשה הקב"ה משפטו בשונאי ישראל, וראה בזה במאמר הנ"ל בהערות שם.

וכן מצינו זרקא כפול, גבי חזקיהו בשעת פטירתו וקבורתו, (כ"ב) "וַיִּשְׁכַּב יַחֲזָקִיָּהוּ עִם־אֲבֹתָיו וַיִּקְבְּרֵהוּ בְּמַעְלֵה קְבָרֵי בְנֵי־דָוִד וְכָבוֹד עָשׂוּ־לּוֹ בְּמוֹתוֹ כֹּל־יְהוּדָה וַיֹּשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וַיִּמְלֶךְ מִנְשֵׁה בֶן־תַּחְתִּיּוֹ" (שם ל"ב ל"ג).

ונתייחד חזקיהו שעליו בלבד נאמר בפטירתו לשון זו, ואכן חזקיהו עשה מעשים כבירים שדוגמתם לא עשה איש, וכבר העידו בו הכתובים שלפניו ולאחריו לא היה מלך כמוהו שבטח ודבק בה' אלוהי ישראל, ומכחו למדו³⁰⁰ ואף קיימו

למלכות נ"נ שבעים שנה. וברש"י שם, "שנה שנתחתם גזר דינם שיגלו ושישתו כוס החמה כמו שאמור בענין קח את כוס וגו', וקודם גזר דין אמר לנביא להוכיחם, אולי ישובו ולא יתחתם גזר דינם".

³⁰⁰ ואמרו בב"ב ט"ו א', "חזקיהו וסיעתו כתבו ישעיה, משלי, שיר השירים וקהלת", וברש"י שם, 'חזקיהו וסיעתו', בני דורו שהאריכו ימים אחריו. 'משלי קהלת', דכתיב בספר משלי "אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה", ועל שחזקיה גרם להן לעסוק בתורה כדאמרינן בחלק, נעץ חרב על פתח בית המדרש כו' נקרא הדבר על שמו". הרי שסיעת חזקיהו נקראת על שמו, ואף שהאריכו ימים אחריו, תלמידיו הם, ומכוחו קאתי, והוא שהחדיר בקרב כל ישראל את התלמוד תורה. "וְכָל־מַעֲשֵׂה אֲשֶׁר־הִתַּל בְּעִבְדוֹת בֵּית־הָאֱלֹהִים וּבַתּוֹרָה וּבַמִּצְוָה לְדַרְשׁ לְאֱלֹהֵיו כָּל־לְבָבוֹ עָשָׂה וְהִצְלִיחַ" (דה"י ב' ל"א כ"א).

ומהאי קרא למדו שחזקיהו לימד תורה לכל עם ישראל, "גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה". וכי חזקיה מלך יהודה לכל העולם כולו לימד תורה, ולמנשה בנו לא לימד תורה, אלא מכל טורח שטרח בו, ומכל עמל שעמל בו, לא העלהו למוטב אלא יסורין. (סנהדרין ק"א ב').

והיינו מדקחזינן שנקראו בני דורו 'אנשי' והם שעסקו לראשונה להעתיק ולסדר את ספרי שלמה, ומיניה, שזמנו של חזקיה היה בו חיזוק ותנופה בלימוד התורה, ועל שמו נקראו 'אנשי חזקיה', משום שהם אשר פעל כל זאת ולימדם תורה. ואמרו בספרי, (דברים פיסקא ל"ד), "ושננתם לבניך", אלו תלמידיו, וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה שלמד כל התורה לישראל וקראם בנים, שנאמר "בני אתה אל תשלו".

ונחשב לדור שמימות משה ויהושע לא היה דוגמתו, ואף עלה עליהם. "שקר החן", זה דורו של משה, 'והבל היפי', זה דורו של יהושע, 'יראת ה' היא תתהלל', זה דורו של חזקיה (סנהדרין כ' א'). ובאותו הדור בדקו מדן ועד באר שבע, ולא מצאו תינוק ותינוקת שאינם בקיאים בהלכות טומאה וטהרה (שם צ"ד ב', יעו"ש). וזהו הדור שלא נראה בימיו אות קשת מפני שהיו צדיקים גמורים (בר"ר ל"ה ב', הובא ברש"י שם פ"ט פ"ב).

וראה בקונטרס 'וישב דוד' אות נ', שנתבאר שלא בחנם בשעת פטירתו של ר' יוחנן בן זכאי אמר הכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה (ברכות כ"ח), משום שתרוויחו מכוחם התקיים רוחו של הבית והמשיך אף לאחר חורבנו, דריב"ז מכוחו המשיך ביבנה וחכמיה, ואילו חזקיהו העמיד את התשתית שממנה צמחו החרש והמסגר שמהם היה קיום ישראל בגלות בבל. שו"ר קצת כע"ז בקרבן עדה בסוף ירו' דסוטה, "והתקינו כסא לחזקיהו מלך יהודה, שבא לקבלו, שגם ריב"ז הרביץ תורה בישראל כמו חזקיהו המלך".

[וכבר עמדו בהא דלמראית העין נראה שנקטו פעולות הפוכות, חזקיהו מרד במלך אשור ולא עבדו למרות פערי הכוחות הבלתי נתפסים, ואילו ריב"ז ביקש להשלים עם הרומאים, אע"ג שהיו בה בירושלים גיבורים נוראים, אשר לולא גזרת ה' על ירושלים, לא היה לחיל טיטוס תקומה בפניהם כמסופר בספרי דברי הימים, אולם בזמן חזקיהו בטחו בהקב"ה, באשר היו כל

העם יושבי ביהמ"ד ולשם הכניסם חזקיהו במעשיו, ואילו בזמן ריב"ז לא היה כן, ולא יושבי ביהמ"ד היו מחנות אנשי המלחמה בסוף ימי בית שני, אלא על גבורתם סמכו אותם בריזנים, הלכך מראש הכין ריב"ז את יבנה וחכמיה וידע שרק בזה יהיה תקומה. ואכן בגלות פשטה התורה בכל ישראל יותר משהיתה בזמן הבית וכנודע, ובהתכנסותם בתוככי בתי המדרשות נתקיימו לנוכח כל הקמים עליהם. נמצא תוכן מעשיהם שווה].

ובאמת ידוע הדבר שהיה חזקיהו בחינת משיח וסנחריב בחינת גוג ומגוג (עד שהיה מ"ד שכבר אכלו ישראל את המשיח בימי חזקיהו ובו התקיימו כל נבואות ישעיהו), והיה זה תחילת התנוצצות הנהגת לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי של בית שני והעת"ל, ולא בידיהם עשו מלחמה כלל, אלא חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (סנהדרין צ"ד ב'), ועליו קאי נבואות ישעיהו הנה ילד לנו בן ניתן לנו ותהי המשרה על שכמו. וכל ענין חזקיהו עומד במרכז ספר ישעיהו (ולאחר שמובא זה המעשה באו נבואות העתיד באופן נשגב ביותר), משום שכאן החל להתנוצץ גאולת העת"ל במעגל המצומצם, ולעת"ל יהיה במעגל מורחב ושלם יותר. וזהו שמו של משיח, מנחם בן חזקיהו (שם צ"ח ב').

ובאותה שעה כבר נגזרה הגלות על בית ישראל, ואכן עשרת השבטים כבר נכנסו בעול מלכות אשור והוגלו מא"י, ואף ליהודה היה קרוב להיות גורל דומה, אולם הועיל להם זכות חזקיהו אשר בטח בה' אלוהיו והכניס את כל עמו לתוך הביהמ"ד, וע"ז נתנבא הושע (א' ו-ז), "וְתָהָרְ עוֹד וְתִלְד בְּתוֹ וַיֵּאמֶר לוֹ קִרָּא שְׁמָהּ לֹא רַחֲמָה כִּי לֹא אֶסְיֵף עוֹד אֶרְחֹם אֶת-בְּרִית יִשְׂרָאֵל כִּי-נִשְׁאַ אֲשָׁא לָהֶם. וְאֶת-בְּרִית יְהוָה אֶרְחֹם וְהוֹשַׁעְתִּים בִּיקוֹק אֱלֹהֵיהֶם. וְלֹא אוֹשִׁיעִם בְּקֶשֶׁת וּבַחֶרֶב וּבְמִלְחָמָה בְּסוֹסִים וּבְפָרָשִׁים". והוא הוא מלחמת סנחריב כמבואר בכל המפרשים שם, ואנשי ירושלים של אותה שעה לא היו מלומדי מלחמה כלל כמו שלעג להם רבשקה, "וְעַתָּה הִתְעַרְבָה נָא אֶת-אֲדֹנֶיךָ אֶת-מֶלֶךְ אֲשׁוּר וְאֶתְנָה לְךָ אֲלָפִים סוֹסִים אִם-תִּנְכַּל לָתֵת לְךָ רַכָּבִים עֲלֵיהֶם" (מלכים ב' י"ח כ"ג), אולם אין נמסר עם עיין בתורה ביד המציק לו.

ומלחמה זו שעשה סנחריב, לא על חזקיהו בלבד היתה, אלא היה בזה מלחמה להדיא כנגד ה' אלוהי ישראל, "וַיִּתְּצֵבּוּ מַלְכֵי-אֲרָץ וּרְזֻזִים נְזֻסְדוּ יַחַד עַל-יָקוֹק. וְעַל-מִשְׁיָחוֹ", ולא מצינו דוגמתו בשום מקום אחר שהיה מפורש כל כך שכנגד הקב"ה באו. וזה ענין דברי רבשקה, ויעו"ש שם בארוכה בספר מלכים. והשומעים דברי רבשקה קרעו בגדיהם, וכן כאשר סיפרו לחזקיהו קרע בגדיו, ומיניה ילפינן דהשומע ברכת ה' חייב לקרוע, אחד השומע ואחד השומע מן השומע (מו"ק כ"ו א').

ובדה"י מסוכם בקצרה, "וְעוֹד דְּבָרָיו עֲבָדָיו עַל-יָקוֹק הָאֱלֹהִים וְעַל יְחִזְקִיָּהוּ עֲבָדָיו. וְסִפְרִים כָּתַב לְחַרְפֵּי לִיקוֹק אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְלֵאמֹר עָלֵי לֵאמֹר כְּאֵלֶיךָ גּוֹי הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר לֹא-הִצִּילוּ עִמָּם מִיָּדִי כֵן לֹא-יִצִּיל אֱלֹהֵי יְחִזְקִיָּהוּ עִמּוֹ מִיָּדִי... וַיִּדְבְּרוּ אֶל-אֱלֹהֵי יְרוּשָׁלַם כְּעַל אֱלֹהֵי עַמִּי הָאָרֶץ מַעֲשֶׂה יְדֵי הָאָדָם. וַיִּתְפַּלֵּל יְחִזְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ. וַיִּשְׁעִיָּהוּ בֶן-אֲמֹץ הִגְבִּיא עַל-זֹאת וַיִּזְעַקוּ הַשָּׁמַיִם.. (דה"ב ל"ב).

ומכנגד חזקיהו בא בשם אלוהיו להדיא, וזהו כוחו של משיח, להביא העם לבטחון מוחלט שחוסים הם בצל אלוהיהם, וכה היו דברי חזקיהו לעמו, "חִזְקוּן וְאִמְצוּ אֶת-יִרְאֹן וְאֶת-תַּחֲנוּן מִפְּנֵי מֶלֶךְ אֲשׁוּר וּמִלִּפְנֵי כָל-הַהֲמוֹן אֲשֶׁר-עִמָּו כִּי-עָמְנוּ רַב מִעֲמּוֹ. עֲמוֹ זֶנֶע בְּשָׁר וְעִמָּו יָקוֹק אֱלֹהֵינוּ לְעִזְרָנוּ וְלִהְיוֹתָם מִלְחָמָתָנוּ וַיִּסְמְכוּ הָעָם עַל-דְּבָרֵי יְחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ-יְהוּדָה" (שם). והיטב חרה להם לחזקיהו וישעיהו ולכל העם היושב בציון, החירוף והגידוף שחרפו את אלוהי ישראל, ובתורת הכי התפללו לפניו, לא להצלתם גרידא, אלא גם ובעיקר למען שמו הגדול, כמפורש במקראות שם, יעו"ש. ופרס חזקיהו לפני הקב"ה בביהמ"ק את הספרים ששלח סנחריב לחרף ולגדף אלוהים חיים. ואמרו באבדר"נ (פמ"ו), "כל כפוי טובה תלמידיו של סנחריב, שנאמר "וְתִמְצֵא כִקְוֹן יְדֵי לְחִיל הָעַמִּים וְכֹאסֵף בִּיצִים עֲזָבוֹת כָּל-הָאָרֶץ אֲנִי אֶסְפְּתִי וְלֹא-הָיָה גֵדֶד כִּנְף וּפֶצֶה פֶה וּמִצְפָּצֶף. הִיתְפָּאֵר הַגִּרְזֹן עַל-הַחֶצֶב בְּנִי..". (ישעיהו י' י"ד-ט"ו).

וישלח חזקיהו לישעיהו, "כֹּה אָמַר חִזְקִיָּהוּ יוֹם-צָרָה וְתִנְכַּחַתָּה וְנִאֲצָה הַיּוֹם הַזֶּה כִּי בָאוּ בָנִים עַד-מִשְׁבַּר וְכָתוּב אֵין לָלֶדֶה" (מלכים ב' י"ט ג'). והיינו שהיתה עת צרה נוראה, ולא היה זה מלחמה בעלמא שאפשר להפסיד בה ולהיות למס גרידא (שכבר היה בעבר לישראל כמה וכמה פעמים), אלא אם היה מנצח סנחריב היה גורלם כגורל עשרת השבטים, וידו של סנחריב רמה על כל גוים, והנה הוא מופיע בראשות אלפי רבבות שריו וחייליו, כגיבור מזויין שאין כח בעולם אשר יעמוד כנגדו, ועל אלוהי ישראל יושב הכרובים הוא פוער פיו בדברי גידוף, ומנאצו באופן נורא, עפ"ל.

אולם דוקא בעת המשבר הנוראה הלז, שכמוה לא היתה מאז כניסת ישראל לארצם, "וַתִּחַלֵּף בִּיהוּדָה שְׁטָף וְעֵבֶר עַד-צֹאֵר יִגְעֵה וְהָיָה מִטְוֶת כְּנָפָיו מִלֵּא רֹחַב-אֲרָצָה עָמְנוּ אֵל" (ישעיהו ח' ד'), וכבר גלו עשרת השבטים ואף ערים מן יהודה, לא נשאר לפליטה אלא העיר ירושלים הנצורה, זהו הרגע שיכול להיוולד דבר חדש, ולכך ביקש מישעיהו להתחנן אל ה' ויופיע עליהם ויחדש בעולם את הנהגתו שמעבר לכל גדרי הטבע, ויווצר פנימיות צורת עם ישראל, אשר הקב"ה שוכן בתוכם ובדרכיו הולכים. "מִי-שָׁמַע כְּזֹאת מִי רָאָה כְּאֵלֶּה הַיְּחִיחַ אֲרָץ בֵּינוֹם אֶחָד אִם-יִלְדָּה גּוֹי פָּעַם אַחַת כִּי-תֵלֶה גַם-יִלְדָּה צִיּוֹן אֶת-בְּנֵיהָ. הֲאֵנִי אֲשַׁבֵּר וְלֹא אֲוִלִּיד יֵאמֶר יָקוֹק אִם-אֶנִּי הַמּוֹלִיד וְעַצְרָתִי אִמְרָה אֱלֹהִיךָ".

וכן יהיה לעת"ל בעת המלחמה הגדולה, שיעלו כל הגוים על ירושלים, וכוונתם לעשות מלחמה בהקב"ה ולחרפו, ובתורת כן להוריש ישראל ולכלותם, "זהו שאמר הכתוב כמופת הייתי לרבים, אמר דוד מה אני לא אמרתי שירה עד שנתחרפתי ועד שנפלו בידי ארבעה ועד שנפל בידי בעל אצבעות, כך ישראל אינם אומרים שירה עד שיתחרפו ועד שיפלו בידם בעל אצבעות ועד שיפלו בידם ארבעה. כיצד דוד נתחרף מן גלית ויחרף את ישראל ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו.. כך ישראל כשיבא משיח במהרה בימינו אינם אומרים שירה עד שיתחרף משיח שנאמר אשר חרפו עקבות משיחך". (ילקו"ש שמואל ב' רמז קס"ה).

והיינו שכך צורת המלחמה עם משיח ה', לחרפו באלוקיו, אין נלחמים בישראל ובמשיחים לכשעצמם, אלא נלחמים בכל אשר מבטאים ישראל בחייהם, בהיותם דבקים באלוקי ישראל ובאורחותיו הקדושים. ועל הקב"ה הם באים לעשות מלחמה. "אמר אותו רשע, בתחלה אחריב דירה של מטה, ואחר כך אחריב דירה של מעלה" (סנהדרין צ"ד ב'). וישראל מבקשים למען שמו הגדול.

ובאותה שעה יורד הקב"ה לעשות מלחמה, כיום הלחמו ביום קרב. וישראל אשר בצלו חוסים ועליו בוטחים, אינם אלא עומדים ורואים כיצד הקב"ה עושה להם המלחמה. וצורה כה פלאית של מלחמה, לא היתה מאז יציא"מ וקריעת ים סוף, אשר גם שם היה המאבק עם פרעה אשר כל מהותו לי יאורי ואני עשיתיני, ומחרף ומגדף ואומר מי ה' אשר אשמע בקולו, ובא ברוב סוסיו ומרכבותיו. וכאז כן עתה, בליל השימורים המיוחד לישראל, מופיע הקב"ה על עמו, ולפתע אויבי ישראל נמוגים כלא היו.

וראה סנהדרין צ"ה ב', "במה הכם, רבי אליעזר אומר, ביד הכם, שנאמר "וירא ישראל את היד הגדולה", היד שעתידה ליפרע מסנחריב. רבי יהושע אומר, באצבע הכם, שנאמר "ויראמו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים היא", היא אצבע שעתידה ליפרע מסנחריב. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר, אמר לו הקדוש ברוך הוא לגבריאל, מגלך נטושה, אמר לפניו, רבונו של עולם, נטושה ועומדת מששת ימי בראשית, שנאמר מפני חרבות נדדו וגו'. רבי שמעון בן יוחי אומר, אותו הפרק זמן ביטול פירות היה, אמר לו הקדוש ברוך הוא לגבריאל, כשאתה יוצא לבשל פירות הזקק להם, שנאמר, "מדי עברו יקח אתכם כי בבקר בבקר יעבר ביום ובלילה והיה רק זועה הבין שמועה" וגו'. אמר רב פפא, היינו דאמרי אינשי, אגב אורחך לבעל דבבך אשתמע. ויש אומרים, בחוטמן נשף בהן ומתו, שנאמר "וגם נשף בהם ויבשו". רבי ירמיה בר אבא אמר, כפיים ספק להם ומתו שנאמר וגם אני אכה כפי אל כפי והנחתי חמתי". רבי יצחק נפחא אמר, אזנים גלה להם, ושמעו שירה מפי חיות ומתו, שנאמר מרממתך נפצו גוים".

ומבואר, דמעשה אותו ליל פסח אשר קיבל עליו חזקיהו את מלכות ה' בבטחון ודביקות מוחלטת, המשך ישיר הוא ליד ה' אשר נתגלתה במצרים, אשר מכה הופעת ה' על עמו לשכון בתוכם ולגואלם, ממילא לא היה קיום לבכוריהם וראשית כוחם של המצרים, ושני צדדים של מטבע אחת המה, וכך הוא ממילא בהופעת הקב"ה בארץ. (ראה בזה לעיל אות ב' ובהערה שם). סנחריב המבקש לכבוש את כל העולם תחתיו ולהפכו כרצונו למלכות האדם, שוב נתקל בהתגלות ה' על עמו, אשר ממילא מוחקת את מתנגדיהם - מתנגדי ה'. ולא בחרב וחנית, אלא עצם הופעת ה' לברכה על עמו, לבשל פירותיהם כהבטחת 'עניי ה' אלוך' בה', היא שלא תכיל בתוכה את ההווי המנוגד לצורת ישראל. שירת החיות בהתגלות כבודו יתברך, מאפסת אותם לאין, כאן לא יתכן להם קיום.

היה זה כעין התנוצצות הופעת העת"ל, ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג, ולא היה חסר אלא השירה. התגלות ה' בקרב עמו באותו הלילה, לא ענין רגעי היה אלא חידוש לצורת השראתו ית' בעולם. "השיר יהיה לכם כליל התקדש החג" (ישעיהו ל' כ"ט). והוא התנוצצות צורת גילוי ה' במהלך של לעת"ל, ובו שורש המהלך של בית שני, "לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי", והרבה מנבואות ישעיהו על אותה שעה באו, כמבואר בכל דבריו, משום שכאן היה התנוצצות ותחילת ירידת ענין הגאולה לעולם וכנודע. וזו התחדשות ירידת ה' לשכון בתוך בני ישראל, אשר הכניסו עצמם לתוך בתי המדרשות.

והוא שמובא במלכים דברי ישעיהו באותה השעה, שמכאן ואילך יוסיפו שורש ופרי, "וְיִסְכְּפוּ פְּלִיטַת בֵּית יְהוֹנָדָה הַנְּשֹׂאָה שְׂרָשׁ לְמַטֵּה וְעֵשָׂה פְּרִי לְמַעְלָה. כִּי מִירוּשָׁלַם תֵּצֵא שְׂאֵרֵית וּפְלִיטָה מִהָר. צִיּוֹן קִנְיָת יִקְנֶה צְבָאוֹת תַּעֲשֶׂה זֹאת" (מלכים ב' י"ט, ל') - ל"א). ועליהם נתנבא, "בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי צֶמַח יְקֹקֶל לְצִיּוֹן וְלִכְבוֹד וּפְרִי הָאָרֶץ לְגִאּוֹן וּלְתַפְאֶרֶת לְפִלִּיטַת יִשְׂרָאֵל. וְהָיָה הַנְּשֹׂאָה בְּצִיּוֹן וְהַנּוֹתֵר בִּירוּשָׁלַם קְדוֹשׁ יֹאמַר לֹךְ כָּל־הַכְּתוּב לַחַיִּים בִּירוּשָׁלַם" (ישעיהו ד' ב'-ג').

ואכן התיאורים שנמצאים אודות זמן חזקיהו לאחר שננגף סנחריב בפניו, אין בדומה להם מאז ימי שלמה, "וַיּוֹשֶׁעַ יְקֹקֶל אֶת־יְחִזְקִיָּהוּ וְאֶת־יִשְׁבִּי יְרוּשָׁלַם מִיַּד סִנְחַרִּיב מֶלֶךְ־אַשּׁוּר וּמִיַּד כָּל־וְיָנְהֵלֶם מִסְּבִיב. וְרַבִּים מִבְּיָאִים מִנְּחָה לִיקֹקֶל לִירוּשָׁלַם וּמִגְדָּנוֹת לִיְחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּשְׂשָׂא לְעֵינָיו כָּל־הַגּוֹיִם מֵאַחֲרֵי־כֵן... וַיְהִי לִיְחִזְקִיָּהוּ עֶשֶׂר וְנִכְבוֹד הַרְבֵּה מֵאֲדָם וְאַצְרוֹת עֲשֶׂה לֹךְ לְכֶסֶף וְלָזָהָב וּלְאַבְנֵי יָקָר וּלְבָשִׂמִּים וּלְמִגְנָזִים וּלְכָל כְּלֵי חֲמֻדָּה... וַיִּצְלַח יְחִזְקִיָּהוּ בְּכָל־מַעֲשָׂהוּ" (דה"ב ל"ב, כ"ב-כ"ג, כ"ז-כ"ח).

ואמרו חז"ל שנפל ביד חזקיהו כל חמדת האוצרות ששלל סנחריב מארצות כיבושו, מצרים וכוש וסבא (יעוי' ישעיהו פמ"ה ובמפרשים שם). ובזה החל להתקיים נבואת ישעיהו, "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא שְׂרָשׁ יִשְׂרָאֵל עֹמֵד לְנֶס עַמִּים אֲלֵיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ וְהָיְתָה מִנְּחָתוֹ כְּבוֹד (י"א י'). ועוד אמרו בויק"ר (אמור פרשה כ"ז), "ואשר להיות כבר היה". כל מה שהקב"ה עתיד לעשות בעולם הבא כבר הראה להם בעולם הזה. "זאב וטלה ירעו כאחד" (ישעיהו ס"ה כ"ה), כבר עשה על ידי חזקיהו, "וגר זאב עם כבש" וגו', והיינו, שאזי התנוצץ ענין השלום שיביא המשיח לעולם, וכל פרק י"א בישעיהו בפשוטו עליו קאי, ובו החל להתקיים.

וראה מש"כ הרמ"ד ואלי (ס' הליקוטים ח"א ע' שפ"ה), "וגם חזקיהו המלך היה ראוי להיות משיח כאומרם ז"ל, אלא שאין דורו ראוי לכך. ועכ"פ שלום ואמת היו בימיו ואורה ושמחה מעין המשיח. ולכן אמר שהוא מרבנן אין עוד משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו מלך יהודה. ולענ"ד אינו ר"ל שאין עוד משיח לישראל יותר ח"ו, כי היה מכחיש אחד מעיקרי הדת, אלא פירוש לאותם מישאל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו מלך יהודה, ואותו הדור כבר תיקן בימיו מה שעתידים לתקן כל ישראל בימות המשיח".

ואמרו במנחות ק"ט ב', "לאחר מפלתו של סנחריב, יצא חזקיהו ומצא בני מלכים שהיו יושבין בקרונות של זהב, הדין שלא לעבוד עבודת כוכבים, שנאמר, ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות (ישעיהו י"ט י"ח), הלכו לאלכסנדריא של מצרים ובנו מזבח והעלו עליו לשם שמים". וכן מצינו בסד"ע רבה פכ"ג, "לאחר מפלתו של סנחריב עמד חזקיהו ופטר את האוכלוסין שבאו עמו בקולרין, וקבלו עליהם מלכות שמים, לקיים מה שנאמר ביום ההוא יהיו

חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען וגו' הלכו ובנו מזבח, והיו מקריבין עליו עולות לשם שמים, שנאמר ביום ההוא יהיה מזבח לה' וגו', והיו מתפללין ומשתחוין אל ירושלים, שנאמר ואלו ישתחוו אליך יתפללו (שם מ"ה י"ד).

והיינו שכאן החל להתנוצץ ענין "כִּי־אֵזְאָהֶפֶךְ אֶל־עַמִּים שָׁפָה בְּרוּרָה לְקֶרֶא כְּלָם בְּשֵׁם יְקֹוֹק לְעַבְדּוֹ שְׁכֶם אֶחָד" (צפניה ג' ט'). וסנחריב שהיה שליט על העולם כולו חוץ מירושלים (עי' מגילה י"א), הביא עמו את חילות מדינה ומדינה שכבש על אוצרותיהם, וזהו בחינת גוג ומגוג וכל אגפיו, וכולם נפלו שלל לפני חזקיהו והכירו במלכות שמים. וזהו תחילת העתיד המצופה, שיהפכו כל העמים שפה ברורה לקרוא בשם קל אחד. וביחוד מצרים ואשור, אשר הם העמים המנגדים להקב"ה וישראל, שעמם היה חיכוך מימות פרעה ועד סנחריב. וע"ז התנבא ישעיהו (י"ט, כ"ד-כ"ה) "ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור, ברכה בקרב הארץ. אשר ברכו ה' צבקות לומר, ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור, ונחלתי ישראל".

הרי כי מחיקת חיל סנחריב בשערי ירושלים, בא והעיד נוכח העולם כולו שיש אלוקים בישראל, והכל מסורים בידו מעל לכל כוח בעולם. ואילו אליהו סנחריב אשר בכוחו ובשמו בא, תחת שיהיה לו לעזר, היה לו למוקש ולמכשול והביאו עליו את סופו, והוא שמסיים הענין, "וְיִהְיֶה הָאֱלֹהִים מְשִׁתָּחוּהָ בֵּיתָא. נְסֻךְ אֱלֹהֵינוּ וְאֶדְרַמְלֵךְ וְשֶׁרָאֶצֶר בְּנֵי הַכְּהֵן בְּחָרְבַּי" (מלכים ב' י"ט ל"ז), ובעודו בפסגת עבודתו לאלילו בעת ההשתחויה, מביתו שלו כמה עליו הרעה.

והנה ג' ימים טרם בא סנחריב חלה חזקיהו למוות והוסיף לו הקב"ה ט"ו שנה על שנותיו, ואמרו חז"ל שבזה חידש בעולם שאדם יכול לקום מחוליו, "א"ר לוי אברהם חדש זקנה.. יצחק חדש יסוריו.. יעקב חדש חוליו.. חזקיהו חדש עמידת חוליו, אמר לפניו, רבש"ע, אלו העמדת אותו עד יום מותו אינו עושה תשובה, אבל מתוך שאדם חולה ועומד, הוא עושה תשובה שלמה, אמר לו הקדוש ברוך הוא, חייך דבר טוב תבעת, וממך הוא מתחיל, הה"ד מכתב לחזקיהו" (ילקוט"ש שם רמז רמ"ג, וכע"ז בבר"ר ויחי צ"ז ועוד).

ובאותה השעה היה חזקיהו בן ל"ט בלבד וטרם מלאו לו ארבעים שנה (ומעניין לציין שיאשיהו נהרג בגיל זה בדיוק, ועליו אמרו ששקעה שמשו בצהרים, וראה בזה להלן ובהערות), והנה כבר עמד לעבור מן העולם וישראל בעול סנחריב היו נכנסים, וישועת ה' כהרף עין, וזכה להמשיך לעמוד לפני ה', והוסיפו לו על שנותיו הנקצבות (ועי' יבמות נ' א'). "אֲנִי אֲמַרְתִּי בְּדַמִּי יִמְיִי אֲלֶכָה בְּשַׁעְרֵי שְׂאֵל פְּקֻדָּתִי יָתֵר שְׁנוֹתַי. אֲמַרְתִּי לֹא־אֶרְאֶה יְיָ בְּאֶרֶץ הַחַיִּים.. תִּי תִי הוּא יוֹדֵךְ כְּמִנְיֵי הַיּוֹם אֲבִי לְבָנִים יוֹדֵעַ אֶל־אֲמַתְךָ. יְקֹוֹק לְהוֹשִׁיעֵנִי וְנִגְנוֹתַי נִגְנוּ כָּל־יְמֵי חַיִּינוּ עַל־בֵּית יְקֹוֹק" (מכתב לחזקיהו, ישעיהו פל"ח).

והיינו שעל ידו התחדש האפשרות לרפא את החולי, הגם שנוטה היה למוות. וזהו כח התיקון לרפא את ישראל ולגואלו מחוליו הכבד, שישוּב ישראל לעמוד לפני ה' ולנגן נגינת חייו על ביהמ"ק. ולא בחנם היה רפואתו ביום מפלתו של סנחריב כמו שאמרו חז"ל (סד"ע שם), והיינו שבעצם היו ראויים למיתה ושב ונתחדש להם חיים וזרחה שמשו של חזקיהו, ובאותה שעה התחדש כח זה בכל מציאות הבריאה, הלכך שבה לזרוח השמש העומדת לשקוע (מלכים ב' כ' י"א), ובזה מתבטא שתשוב השמש להאיר לישראל לאחר שנטתה לשקוע לפני זמנה ע"י אביו אחז.

[אשר הרבה להרשיע מאד מאד, ובימיו כבה נר המערבי ב"ז אב, והוא מסמן את תחילת החורבן שעמד לבוא, ונמנה בטור ובשו"ע (או"ח סי' תק"פ ב') במנין הימים שלדורות ראוי להתענות בהם משום כן. וכל הנזכר התם יש לו ענין לפורענות שמשמעותה לדורות, ודו"ק].

ובאמת בזמן אחז כבר הורגש תחילת החורבן, ונתרגשה על יהודה פורענות כמותה לא היתה מיום היותו לגוי, וביום אחד נהרגו בידי אחיהם מספר בלתי נתפס של מאה עשרים אלף איש, וכן נתפסו בשבי מאתים אלף (דה"ב פכ"ח), עד שהנביא ציון לשחררם. ומכל עבר היתה ממלכת אחז מוכה באופן שלא היה לו תקדים, ע"י ארם ופלשתים ועוד, ורוב עריה החשובים נכבשו ביד זרים, כמבואר במקראות שם. וזה היה דינו של אחז אשר ביטל עבודת בית המקדש מכל וכל ויסגור דלתות בית ה' (דה"ב כ"ח כ"ד), דבר שלא היה מעולם מאז ימי שלמה "וּבַעֲתֵּה הָצַר לֹא־וַיִּנָּסֶף לְמַעַל בִּיקֹוֹק הָאֵל הַמֶּלֶךְ אֶחָד" (שם פסוק כ"ב), הוא ברשעו מתחילתו ועד סופו (וזהו ממש פשט המקרא, שבא לומר שנצטיין ונודע ברשעו יותר מכל המלכים, והלא מנשה הרשיע יותר ממנו, אלא שלא עמד מתחילתו ועד סופו, ובעת הצר לו שב אל ה', הלכך אחז הוא הנזכר ונודע לרע יותר מכל).

והילד הנולד לנו ותהי המשרה על שכמו, הוא ניהו חזקיהו, אשר הגיע בשעה שכבר אפס עצור ועזוב, ויהודה הלכה וחרבה, ועשה מעשה משיח לשוב ולקוממה מן השבר והחורבן, וכשם שאביו הרשיע יותר משאר המלכים אשר לפניו, כן הוא היה צדיק מכל אשר לפניו, וקם וגאל את ישראל "וַיֹּאמֶר לָהֶם שְׁמַעוּנִי הַלְלוּם עֲתָה הִתְקַדְּשׁוּ וְקִדְּשׁוּ אֶת־בֵּית יְקֹוֹק אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם וְהוֹצִיאוּ אֶת־הַנִּדָּה מִן־הַקֹּדֶשׁ. כִּי־מַעַלְוֵי אֲבֹתֵינוּ וְעָשׂוּ הָרַע בְּעֵינֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ וַיַּעֲזְבוּהוּ וַיִּסְבּוּ פְנֵיהֶם מִמִּשְׁכַּן יְקֹוֹק וַיִּתְּנוּ עֵרָף. גַּם־סִגְרוּ דִלְתוֹת הָאֵלֹהִים וַיִּכְבְּדוּ אֶת־הַנְּרוֹת וַקְטִירוּ וְעָלָה לֹא־הָעֹלָה בְּקֹדֶשׁ לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וַיִּהְיֶה קֶצֶף יְקֹוֹק עַל־יְהוֹדָה וִירוּשָׁלַם וַיִּתְּנֵם לַזָּעוּה לְשִׁמְהָ וּלְשָׂרָקָה כְּאֲשֶׁר אַתֶּם רְאִים בְּעֵינֵיכֶם. וְהִנֵּה נָפְלוּ אֲבוֹתֵינוּ בְּחָרֵב וּבְנֵינוּ וּבְנוֹתֵינוּ וְנִשְׁכְּנוּ בְּשִׁבְיָ עַל־זֹאת. עֲתָה עִם־לִבְבִי לְכָרוֹת בְּרִית לִיקֹוֹק אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׁב מִמֶּנּוּ חֲרוֹן אַפּוֹ בְּנִי עֲתָה אֶל־תִּשְׁלֹו כִּי־גִבְכֶם בָּתֵּר יְקֹוֹק לַעֲמֹד לְפָנָיו לְשָׁרְתוֹ וְלִהְיוֹת לָנוּ מִשְׁרָתִים וּמִקְטָרִים" (דה"ב פכ"ט ה"א), וכ"ז היה מיד בחודש הראשון למולכו כמבואר שם].

וזה עומק מה שאמרו ז"ל (ברכות י' ב') שסמך חזקיהו גאולה לתפילה, ובבקשת הרחמים בתפילתו לפני ה' התנוצץ כח גאולתם, ובה נשבר חוד החרב המונחת על צווארו ועל צוואר ישראל. ולכך נמצא סיפור זה במרכז ספר ישעיהו, לפני הנבואות הנשגבות על העת"ל, ומכתב הודאת חזקיהו המובא שם, הוא הוא הודאת ישראל כולו, אשר אף הוא הלך ונרפא לחיים. "וַיִּשְׁמַע יְקֹוֹק אֶל־יַחֲזַקְיָהוּ וַיִּרְפָּא אֶת־הָעָם" (דה"ב י' ל' כ').

ישראל את התורה באופן שלא היה לפניו, ובשעת מיתתו זכה לכבוד שלא זכה איש³⁰¹, ונקבר אצל מעולים שבמשפחה, מאן נינהו, דוד ושלמה, והושיבו ישיבה על קברו כמבואר בספ"ק דב"ק. והיינו, שביקשו להמשיך מורשתו, ופעולתו היא השלמת דרך דוד ושלמה³⁰² ונמשכה בישראל לדורות, ואף לאחר מיתתו המשיכו את אשר הנחיל, והוא הוא ענין הישיבה שהקימו על קברו.

פעולת המלכים הצדיקים לבית דוד - יאשיהו

(י) וכן מצינו גבי יאשיהו בשעת מיתתו, (כ"ג) "וַיַּעֲבִירָהוּ עֲבָדָיו מִן־הַמֶּרְקָבָה וַיִּרְכְּבֻהוּ עַל־רֶכֶב הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר־לוֹ וַיִּזְלִכֵּהוּ יְרוּשָׁלַם וַיָּמָת וַיִּקְבֹּר בְּקִבְרוֹת אֲבֹתָיו וְכָל־יִהוּדָה וִירוּשָׁלַם מִתְאַבְּלִים עַל־יָאֲשִׁיָּהוּ" (דה"ב ל"ה כ"ד). ומיתת יאשיהו לא מאורע בעלמא היתה, אלא תחילת פורענות החורבן, ולא לחנם מזכר³⁰³ שהתאבלו עליו באופן יוצא דופן

[נז"ל ר"צ הכהן (דברי סופרים אות י"א), "...חזקיה חידש תיקון השורש והמשכת תוספת חיים ממקום החיים, אפילו הגיע קץ חייו ומדת ימיו שבתולדתו, וכמו שנאמר 'הנני מוסיף על ימך' (ישעיה ל"ח ה'), ואפילו למאן דאמר (יבמות נ' א') משלו הוסיפו לו, מכל מקום הרי נקרא בלשון תוספת והוספה, ויש מה שנקצב כך דרך הוספה שאפשר להוסיף, וזהו מה שחידש חולי דאתפח על ידי דבלת תאנים, כמאן דאמר עץ שאכל אדם הראשון תאנה היה, ובדבר שקלקלו בו נתקנו, וכן הוא תיקן שורשו התלוי באיפת אדם הראשון, דעל ידי זה ביקש הקדוש ברוך הוא לעשותו משיח, כמו שאמרו (סנהדרין צ"ד א') שהוא ירפא מחץ מכתו של עולם..."].

וענין הט"ו שנים דייקא שהוסיפו לחזקיהו המלך, היינו בתורת שתהיה התוספת מרובה על העיקר, באשר קודם לכן מלך י"ד שנה כמבואר במקראות. שוב מצאתי כן בילקו"ש שם (רמז רמ"ג), "והוספתי על ימיו חמש עשרה שנה" ר'יש לקיש בשם בר קפרא אמר, תוספתו של הקדוש ברוך הוא מרובה על העיקר.. עיקר מלכותו של חזקיה לא היו אלא י"ד שנה, ונתוספו לו חמש עשרה שנה, שנאמר "הנני יוסיף על ימיו חמש עשרה שנה".. כיון שראו הנביאים שתוספת הקדוש ברוך הוא יתר על העיקר התחילו מברכין את ישראל בתוספת.. אף לעולם הבא בלשון הזה הקדוש ברוך הוא מקבץ את גליותיהם של ישראל, שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו".

ותוכן הדברים, דהנה במקום זה נטו רגליו של ישראל, ועמד להיות מושלך מעל פני ה' כעשרת השבטים, אולם הוסיף הקב"ה על שנותיהם, בתורת שכאן הוא המקום שבו צומחת הגאולה, ובחזקיהו מלכם ומשיחם מתגלם הא דבתוספת זו עוד יזכו ליתר על העיקר, ומתוך הגלות והחרב חדה המזנחת על צווארם, יבואו לעת"ל לשלימות שמעולם לא זכו לה, אף בשעה שעמד המקדש על מכונו. והתוספת עוד תהיה מרובה על כל אשר היה לישראל עד כה.

ועל שנים אלו דתוספת דחזקיהו אמר ישעיהו, "וְיִלְכְּפוּ פְּלִיטֵי בֵּית־יְהוּדָה הַנִּשְׁאָרָה שְׂרֵשׁ לְמִטָּה וְעֵשֶׂה פְּרִי לְמַעַלְהָ. כִּי מִיּוֹשֻׁלָם תֵּצֵא שְׂאֲרֵי וּפְלִיטָה מִהֶרָּה צִיּוֹן קִנְיָתָה יִקְנֶה צְבָאוֹת תַּעֲשֶׂה־זֹאת" (מלכים ב' י"ט, ל'-ל"א). ובהם עשו שורש ופרי, משום קנאת ה' צבקות וחמלתו על פליטת יהודה בראשות חזקיהו, והוא הבן אשר יולד לנו שיקרא שמו פלא יועץ אל גיבור אבי עד שר שלום. "לְמַרְבֵּה הַמִּשְׁרָה וּלְשִׁלּוֹם אֵין־קוֹץ עַל־כִּפּאָ דוֹד וְעַל־מַמְלַכְתּוֹ לְהַכִּין אֹתָהּ וּלְסַעֲדָהּ בְּמִשְׁפָּט וּבְצִדְקָה מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם קִנְיָתָה יִקְנֶה צְבָאוֹת תַּעֲשֶׂה־זֹאת" (ישעיהו ט'ו').

והיינו שקנאה גדולה מקנא ה' לעמו הנותר בירושלים שארית פליטת יהודה, והיא אשר תעשה זאת, וישלח להם חזקיהו לבוונם, וממנו סר מהם לב האבן וניתן להם לב בשר להשכיל התורה ולקיימה, והוא אשר הכין ממלכת דוד במשפט וצדקה שלימד לכל ישראל. והחיים שנוספו לחזקיהו בעת בוא סנחריב לאחר שהגלה את עשרת השבטים, הם החיים שנוספו לכל ישראל. שאל ממך נתתה לו ארך ימים עולם ועד" (עי' סוכה נ"ב א', והבן).

וקנאה זו שקינא ה' על פליטת יהודה, תמשך בהקמת בית שני והמשך הבחירה בירושלים עד שיתכונן ויצמח בשלימות לעת"ל, כפי שנתנבא זכריה, "כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לִירוּשָׁלַם וְלִצִּיּוֹן קִנְיָה וְגִדְלוּהָ... לֵכֶן כֹּה אָמַר יְהוָה שְׁבִתִי לִירוּשָׁלַם בְּרַחֲמִים בֵּיתִי יִבְנֶה בָּהּ גָּאֹם יִקְנֶה צְבָאוֹת וְקִיְּטָה עַל־יִירוּשָׁלַם. עוֹד | קִרְא לְאֹמֶר כֹּה אָמַר יְהוָה יִקְנֶה צְבָאוֹת עוֹד תְּפֻצְצֶנָה עָרֵי מִסְּבֹב וְנֶחֱם יִקְוֶה עוֹד אֶת־צִיּוֹן וּבָחַר עוֹד בִּירוּשָׁלַם" (א', י"ד-י"ז).

³⁰¹ ובפתיחת איכ"ר, "וכבוד עשו לו במותו, מה כבוד עשו לו, ר' יהודה יבר' סימון ורבי חנין ורבנן, ר' יהודה בר סימון אמר בית וועד בנו למעלה מקברו של חזקיהו, בשעה שהיו הולכים לשם היו אומרים לו למדנו. ר' חנין אמר ספר תורה נתנו למעלה מקברו של חזקיהו ואמרו זה שהוא מוטל בארון זה קיים מה שכתוב בזה. ורבנן אמרי הציעו לו טפסיות מפתח בתיהם עד קברי בני דוד וכל כך למה כדי שלא יתייחפו רגליהם..". עכ"פ לכו"ע נהגו בו מה לא נהגו בשום מלך אחר, והיו הולכים לקברו בתורת להמשיר דרכו בתלמוד תורה.

³⁰² ובמדרש אגדת בראשית פל"ז, "עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם (משלי יז ו), יש בנים טובים נותנין עטרה לאבותם, ויש בנים רעים נוטלין עטרה מאביהם.. אבשלום "והכיתי את המלך לבדו", ושלמה "והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי" וגו'. עמד יחזקיה והוסיף על העבודה, שנאמר "ויעש הישר בעיני ה' ככל אשר עשה דוד אביו", הוי עטרת זקנים בני בנים". והיינו, שחזקיהו השלים ומילא דרך דוד ושלמה, ועיטר את זקניו.

³⁰³ ובמגילה ג' א', הושווה למספד אחאב ולהספד שיהיה לעת'ל, "ביומא ההוא יסגי מספדא בירושלים כמספדא דאחאב בר עמרי דקטל יתיה הדדרימון בן טברימון ברמות גלעד, וכמספדא דיאשיה בר אמון דקטל יתיה פרעה חגירא בבקעת מגידו".

תשובת ישראל אל ה', ובכל מלכי ישראל אשר קמו לגדור, לא קם כמוהו מימות אביגדור, ובזמנו החזיר ירמיהו את עשרת השבטים וביער כל הבמות וטיהר כל ארץ ישראל³⁰⁴, והיינו שחזר ומלך על כל ארץ ישראל באופן שלא היה מזה דורות³⁰⁵.

וקיוו ישראל שממנו ישוב ה' מקצפו ויתבשרו בטוב, ובצלו יחסו ויהיה להם תקומה לנוכח האומות, והנה סיים את חייו בצעירותו עוד בטרם מלאו לו ארבעים שנה ובאה השמש בצהרים³⁰⁶, 'תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות', ונהרג

שלא מצינו דוגמתו בכתובים, "וַיִּקְנֶן יִרְמְיָהוּ עַל־יָאֲשִׁיָּהוּ וַיֹּאמְרוּ כָל־הַשָּׂרִים וְהַשְּׂרוֹת בְּקִנְיֹתֵיהֶם עַל־יָאֲשִׁיָּהוּ עַד־הַיּוֹם וַיִּתְּנוּם לַחֶק עַל־יִשְׂרָאֵל וְהֵנָּה כְּתוּבִים עַל־הַקִּינּוֹת" (שם כ"ה).

ואכן מצינו בקינות ירמיהו באיכה, "רוּחַ אֶפְיָנוּ מְשִׁיחַ יִקּוֹץ בְּלִפְדֵּי בְשִׁחִיתוֹתֵינוּ אֲשֶׁר אִמְרָנוּ בְּצִלּוֹ נִחִיָּה בְּגוֹיִם" (ד' כ'). ומובא שכל עיקר 'איכה יועם' על יאשיהו קאי. והיינו שיאשיהו היה נשמת העם ותקוותם, אשר ממנו החלה

ובפשוטו, ענין הא דהשווה יאשיהו לאחאב, משום ששניהם מתו בעת המלחמה מן החצים שנורו עליהם ע"י אויבי ישראל, והוא מיתה משונה וחמורה שלא מצינו בשאר מלכים הלכך רב המספד בזה יותר מן שאר המלכים, ולכך לעת"ל כאשר יפול משיח בן יוסף במלחמה יהיה רב המספד כמספד אחאב ויאשיהו.

[ובעומק, ענין מיתת משיח בן יוסף, וענין מיתת אחאב ויאשיהו בעת המלחמה בצוררי ישראל, חד הוא. ואחאב היה הגדול שבמלכי בית יוסף ולא אדם בעלמא היה, (ראה במאמר בענין מרכא כפולה אות ז'. וע"ש מה שהובא מהרמח"ל שהיה לו כוח משיח בן יוסף. וידוע מה דאיתא מהאר"י ז"ל שנתגלגל באנשים גדולים לתיקונו, כגון רב אחאי), אולם נתמכרו לחטא בית יוסף בראשותו וגברה יד צורריהם בשל חטאיו.

ומיתת אחאב ביד ארם היתה תחילת נפילת יד עשרת השבטים, שהלא עיקר עונשם משום משקולת בית אחאב היה כמפורש במקראות (וראה לעיל במאמר בענין קרני פרה אות ג' בהערה), ולאחר שירידת האש בהר הכרמל לא הועילה לו לאחאב, מאותה שעה החל לשלוט יד זרים בישראל, והיה ביד מלך ארם שנמשח לכך ע"י אליהו, וממנו החלו לקצות בישראל וליסור הרבה מאד ולכבוש שטחיו כמבואר במקראות טובא, ובזה ניטע הזרע לחורבן ממלכת בית יוסף.

ויאשיהו היה הגדול שבמלכי בית דוד שהשיבם אל ה', ונתכנה רוח אפינו משיח ה', אולם השעה אכתי לא היתה כשרה, ונפל בעוונות, וממנו תחילת פורענות החורבן ונפילת ישראל ביד צורריהם. ויש בנפילות אלו משמעות עצומה ביחס לעם ישראל כולו. ורק משיח בן דוד לעת"ל הוא אשר בו יתקיים, "חַיִּים" שְׁאֵל מִמֶּךָ נִתְּנָה לָּךְ אֶרֶץ יְמִים עוֹלָם וְעַד".

ובאמת מצינו עוד בשאול שנהרג בחרב פלשתים, ואכן אף עליו נקשר אבלות וקינה למאד על נפילת משיח ה', אולם התם ענינו היה נפילת מלכות שאול לקראת מלכות דוד שהיתה טובה יותר, והכא היה לקראת ירידת העם כולו, ובמלך מתבטא כח בית יוסף ובית דוד.

ולעולם הריגת מלך ישראל ביד אויב, יש בה מעבר לענין הפרטי, באשר אומרת היא שכעת נוטש הקב"ה את מלכות זו, ודו"ק. וכאשר גלה יכניה לבבל, גלה כח מלכות בית דוד, וכשהוציאו אויל מרודך ונישא כסאו מעל כל המלכים אשר בבבל, הורם בזה קרן דוד וקרן ישראל, ומבטא את הגאולה העתידה (וראה 'וישב דוד' אות מ"ט). ולעולם כך היא המידה, אשר אירע עם המלך יש בו משמעות רבה לכל ההנהגה עם ישראל, והבן היטב. [ובבחינה מסויימת כן הוא עם הנביא השלוח לדור, ונת' בארוכה לעיל מאמר בענין קרני פרה אות ו' בהערה הארוכה בענין ירמיהו, יעו"ש שהובא ד' חז"ל 'נשיא הדור הוא ככל הדור', והמכוון בזה הענין הנזכר].

³⁰⁴ מבואר במקראות שבשמונה שנה למלכו החל לדרוש לאלוקיו, ובשנים עשר למלכותו החל לטהר את א"י מבמות ופסלים (דה"י ב' ל"ד ג'). והנה ירמיהו החל להתנבאות בשלש עשרה שנה ליאשיהו (כמפורש בתחילת נבואתו), והיה זה ארבעים שנה לפני החורבן. וראה משנ"ת בזה לעיל במאמר בענין קרני פרה אות ו' בהערה בענין ירמיהו, דארבעים שנה קודם זהו הזמן שהחל החורבן לירד לעולם, הלכך החל נבואת ירמיהו. וחלק נכבד מהם נאמר בזמן יאשיהו. [אולם גזרת כוס הפורענות בפועל והנבואות הקשות ורדיפותיו, היו בימי יהויקים ולאחריו].

ונמצא שהקב"ה הקדים רפואה למכה, ומעט לפני שהחל ירמיהו בנבואתו, החל יאשיהו לטהר את א"י ולהשיב את העם לאלוקיו, וגם אם לא הועילו מעשיו לבני אותו הדור לתקנם ולמנוע החורבן, הועילו לדורות, ובכח תשובת יאשיהו הלכו ישראל בגלות, ודוקא ברגע שלפני האחרון ניטע היסוד לחזרה אל הקב"ה.

³⁰⁵ שהרי מבואר שהשמיד הבמות אף בערי מנשה אפרים ושמעון, עד נפתלי (דה"י ב' ל"ד ו'), והרי זה עד צפון הארץ, ומימות שלמה לא מלך מלך ממלכי בית דוד על כל הארץ. וי"א דאף ערי פלשתים כבש בממלכתו.

³⁰⁶ במו"ק כ"ה ב', "כי נח נפשיה דרבי יוחנן פתח עליה רבי יצחק בן אלעזר, קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהרים, דכתיב "והיה ביום ההוא והבאתי השמש בצהרים". ואמר רבי יוחנן, זה יומו של יאשיהו". והיינו, שבעצם זריחתה של השמש להאיר, לפתע פתאום שקעה בטרם עת, ואיננו כי לקחו אלוקים בגיל צעיר כל כך. "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם אֲדֹנָי יְקוֹק וְהַבֵּאתִי הַשֶּׁמֶשׁ בְּצַהֲרֵימָּה וְהִחֲשַׁכְתִּי לְאֶרֶץ בְּיוֹם אֹר" (עמוס ח' ט').

ברם ידוע לפרש שמונח כאן גם עיקר הדבר, שמיתת יאשיהו לא היתה אסון מקומי בלבד של פטירת מלך צדיק, אלא סיומה של תקופה גדולה, וזהו הזמן האחרון שמשל מלך צדיק מבית דוד והנהיג את העם בדרכי ה', וכיון שנר אלוקים טרם יכבה, ומעתה ואילך יהיה תקופת חושך ארוכה, דוקא ברגע האחרון שלפני ההסתר, האיר הקב"ה הארה שלא היתה זמן רב, ומימי

ובאותו הזמן היה ראוי ביהמ"ק להיחרב (ולאחריו לא מלכו ברשות עצמם, אלא ע"י מלך מצרים או בבל³⁰⁹), אלא שתלו

ע"י האויב במוות מחריד ומשונה ע"י ג' מאות חצים הננעצים בו³⁰⁷, על אף צדקותו³⁰⁸.

שלמה לא היה כל א"י ביד מלך ממלכי בי"ד וכל השבטים תחתיו, ומכוון לב כולם לעזוב הע"ז ולבער הבמות ולעבוד להקב"ה, וזהו מתנה שהעניק להם הקב"ה, שממנה יחיו בגלות הארוכה הממששת ובאה, ובמיתתו באה השמש ונחתמה תקופת ההארה.

ולכך נאמר האי קרא אף על ריו"ח, שהרי היה ריו"ח השריד האחרון של תקופת התנאים, ואמר על עצמו אנא אשתיירי משפירי דירושלים (ב"מ פ"ד א'), ועוד זכה לישב לפני רבי (עי' פסחים ג' ב'), וי"א דאף איהו תנא ופליג (כגון יעו"י מה שהביא רמב"ן שבת קי"ד ב', ואמנם דעת התוס' בכ"ד ועוד שאיננו תנא ופליג). ולכך הוא האחרון שנשא את ההוד של דורות מחברי המשנה, ובפטירתו נחתמה התקופה ובאה השמש, והוא שהחל לערוך את התלמוד ירושלמי, שכבר לא היו הדברים חיים ועוברים בצורתם בקרב החכמים, ונזקקו לחוקקם בכתיבה ולסדרם לדורות הבאים.

³⁰⁷ משמעות ענין זה דצדוהו ושמוהו מטרה לחצים, שביקשו לכלות דמו עד כלה, וכל חץ וחץ רוקן מרביעית דם שבו, "תשפכנה אבני קודש בראש כל חוצות". ומצינו במדרשות שירמיהו נטל את הדם הנשפך מן החצים וקברו. והוא מיתה משונה ומחרידה, שבאים עליו לכלותו עד תומו. ומזכיר קצת את מיתת ר' עקיבא, שסרקו בשרו במסרקות של ברזל, ומשמעות הדבר שלא ביקשו להמיתו בלבד, אלא לכלות כל בשרו ואבריו. והוא פסגת הנהגת ההסתר שבגלות.

³⁰⁸ והיינו, שכבר נהג בו ההסתר של זו תורה וזו שכרה הנוהג בגלות, ולא היה לפניו מלך צדיק שכך עלתה לו. דבאמת כל ענין צדיק ורע לו מישך שייך לתקופת הגלות או ביחס ליחידים, אך ביחס לעם ישראל בכללותו, כאשר צורתם מתוקנת ומלכם בראשם והקב"ה שוכן עמם בגלוי, לעולם היתה ההנהגה גלויה, וכאשר שבו אל ה' התענגו מטובו, ובבריחתם הימנו פסקה מהם ברכה.

ומצד עצם טבע המציאות כן הוא ביחס לציבור, דכאשר דרשוהו שכן בקרבם ומאליו שורה הברכה ומשולחן המלך אוכלים, וכאשר עזבוהו עזבם הקב"ה וממילא ילכו מדחי אל דחי באשר לבדם אין להם כל מציאות, [והוא גלוי לעין ביחס לכלל ישראל העומד על מתכונתו כציבור, דרך בצורה זו מתגלה ה' בקרבם וניכר לכל הנהגת שכן ועונש, וע"ז קאי הבטחות התורה בפרשת בחוקתי ועוד וכנודע, וכן כ' הרשב"א ועוד (וראה בס' העיקרים מאמר ד' פרק מ', ובמהרש"א קידושין ל"ט ב'), והבן], וזה כל ענין דברי ימי ישראל שבתנ"ך ללמד ענין זה כמפורש במקראות לאין מספר, ולעולם מלכי יהודה שדרשו לאלוקיהם והלכו בדרך ה', היתה ידו עמם ונחלו שפע וברכה לרוב.

ואמנם היה פעמים שכשלו במקצת מאחר שסטו מדרך ה' באיזה ענין, אך במלך [שבו מתגלם כלל האומה ומשפטו כציבור] שבעיקרו צדיק לעולם לא באו הדברים עד כדי שימות מיתה שפלה, כמות יאשיהו משלשת מאות החצים הננעצים בו במלחמה, והלא כמעט לא הוי מלך כמותו, ולא נמצא בדומה לזה שעל חטא כגון זה שלא שמע לירמיהו הנביא יענש במידה זו, אולם התראת ירמיהו היתה דכבר תמו ימי תפארת ישראל ושוב אין לו לישא ראש, ואין הנהגת ה' עמם כימי קדם, וכך אכן נתקיים ביאשיהו, דבמיתתו כבר החל הנהגת הגלות וראוי היה הבית להיחרב, והבן היטב. ויתבאר עוד בהערות הבאות.

ובצלו חי ישראל בגויים, בהצדקת הדין ונאמנות מוחלטת גם בשעה שנעקד על מזבח אמונתו, באשר רוח אפינו משיח ה' מתקיים כרוחנו לנצח. ויהי דברו "צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי", לדבר ישראל לדורות, על אף שנעקדו על מזבח אמונתם לאין ספור, ולא העלו בפיהם טרונאי, הכך נאה לאומה אשר אהבה ה' ויבחרה לחלקו מכל העמים, והרי היא יוצאת ליהרג על קיום מצוותיו, ועד שעת מיתה מעשיהם הפיהו.

³⁰⁹ דהנה כאשר מת יאשיהו המליכו עם הארץ את יהואחז, ומלך ג' חודשים, ויבוא מלך מצרים ויענוש את הארץ וימליך את יהויקים אחיו, ומלך י"א שנה, ויעל עליו נבוכדנצר ויאסרוהו להוליכו לבבל, וימלך תחתיו את יכניה, ולאחר ג' חודשים ועשרה ימים שב והגלהו וימלך את צדקיהו, ולאחר י"א שנה מרד צדקיהו ויעל עליו נ"נ ויגלהו, אזי נחרב המקדש.

ולכא' נראה שיש כאן סדר, דכאשר הרג מלך מצרים את יאשיהו נפלה הארץ בידו ושוב לא עצרו ישראל חיל לפניו, לכך המתין ג' חודשים לראות האם המלך החדש שהמליכו יהיה כפוף לו, וכיון שנתבסס במלכותו ולא נכנע לו, עלה בשנית והורידו והמליך אחיו בתורת שיהיה תחתיו.

ולאחר ג' שנים שהיו כפופים למצרים, מלך ג' נ"ו אשר המליכו הקב"ה על כל האומות, ואזי גבר כח מלך בבל על מלך מצרים ומלך אשור (עלייתו על מלך מצרים בשנה הרביעית ליהויקים, מפורשת בירמיהו פרק מ"ו, יעו"ש שהוא גזרה שנגזרה על מצרים שהגיע עת פקודתה, ועלייתו על נינוה מבוארת בגמ' מגילה י"א ב'), וממילא בשנה השניה למלכותו (מגילה י"א ב'), עלה על ארץ יהודה שהיתה כפופה למצרים, ולסוף ז' שנים הסיר את מלכה יהויקים להמליך את בנו יכניה, ולאחר ג' שנה שראה שאיננו נכנע לו, שב והגלהו וימליך את צדקיהו דודו וישביעו להיות נאמן לו למלוך תחתיו, (וזה ענין שינוי השם שעשה, להורות בעלותו, וכן עשה מלך מצרים, ונת' בהערה במאמר בענין מרכא כפולה אות ה'), ולאחר י"א שנה מרד צדקיהו, ואז בא קץ יהודה.

ונמצא, שבאותם כ"ב שנה לא היו כלל ברשות עצמם, אלא בתחילה ביד מצרים ואח"כ ביד בבל. והלא נ"נ לא עלה להלחם בעלמא בירושלים, אלא בתורת שתחתיו היו וצדקיהו מרד בו. ובאמת משמע שהיה מונח באזהרת ירמיהו ליאשיהו שלא להלחם במלך מצרים, שהרי ידוע שבאותם שנים נאבקו מצרים ובבל על הבכורה בעולם, ומלך מצרים ביקש לילך להלחם במלך בבל כמפורש בכתובים, ויאשיהו לא עמד מהצד אלא סירב שיהיה דרך ארץ ישראל, ולא היה לו להתערב בריב

במקראות, משמעותו שהיה חיזוק והתעלות בכל עבודת אלוקי ישראל, דו"ק ותשכח (וראה באות הבאה).

ובאותו שעה מצאו את ספר התורה בבית ה', וממנו נתחזקו וישלח המלך בכל ערי ישראל לדרוש את ה', ויקרא המלך באוזני כל איש יהודה וירושלים את דברי ספר הברית, ויכרתו ברית לה' אלוקיהם. ואזי עשו כל העם את הפסח, אשר דוגמתו לא נעשה מימי שמואל, והוא השלמת הכנת המקדש³¹¹ וביאה בברית, ונת' במאמר בענין קרני פרה יעו"ש.

חידוש המקדש ועיר הקודש - יהודע ונחמיה

(יא) עוד יש זרקא כפול בס' דה"י, והוא לאחר כאשר טיהר יהודע המקדש שנפרץ בימי ממשלת עתליהו בת אחאב, אשת יהורם בן יהושפט, והפקיד עליו את הכהנים לשומרו מכל טומאה. (כ"ה) "וַיִּשְׁמְעוּ יְהוֹדָע פִּקְדֹת בֵּית יִקְוֶה בֶּלִיד הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֲשֶׁר חָלַק דָּוִד עַל-בֵּית יִקְוֶה לְהַעֲלוֹת עֲלֹת, יִקְוֶה כְּתוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה בְּשִׁמְחָה וּבְשִׁיר עַל יְדֵי

להם עשרים ושתים שנה משום שספדו לו בעשרים ושתים אותיות, וכן איתא במדרשות דמשעת מיתת יאשיהו נגדעה קרנם של שונאיהם של ישראל³¹⁰. וכבר הרגיש יאשיהו בעומד לבוא וגנו לארון ה' שהוא עיקר בית המקדש, ובזה תם עיקר מלכות בית דוד היושבת לצד כסא ה', ונת' ב'וישב דוד' אות נ'.

וכן נמצא לפני כן (כ"ד) "וּבְשָׁנָה שְׁמֹנֶה עָשָׂרָה לְמַלְכוֹ לְטֹהַר הָאָרֶץ וְהַבָּיִת שָׁלַח אֶת-שָׁפָן בֶּן-אַצְלִיָּהוּ וְאֶת-מַעֲשִׂיָּהוּ שֹׁרֶ-הָעִיר וְאֶת יֹאָחָז בֶּן-יֹאָחָז הַמְּזַכֵּר לְחֹזֶק אֶת-בֵּית יִקְוֶה אֱלֹהֵיוּ. וַיָּבֹאוּ אֶל-חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וַיִּתְּנוּ אֶת-הַכֶּסֶף הַמּוֹבָא בֵּית-אֱלֹהִים אֲשֶׁר אֶסְפוּ הַלְוִיִּם שְׁמֵרֵי הַסֶּף מִיַּד מְנַשֶּׁה וְנָאֶפְרָיִם וּמִכָּל שְׂאֵרֵי יִשְׂרָאֵל וּמִכָּל-יְהוּדָה וּבְנֵי-יִשְׂרָאֵל וְיִשְׁבֹּן יְרוּשָׁלַם" (ל"ד ח'-ט').

והיה כאן דבר שלא היה מאז ימי שלמה ושמואל, שמכל שבטי ישראל ירימו תרומה לה' ויעבדו לו, ובכסף זה חיזקו הבית ורוממו היכל ה'. ולעולם כאשר מסופר כיו"ב

המעצמות, שכבר נגזרה הגזרה על יהודה ואין לה לישא ראש, וכיון שהתערב נפל בידיהם ואיבדה יהודה את עצמאותה, תחילה ביד מלך מצרים, וכאשר עלה כח מלך בבל נפלו לפניו.

³¹⁰ וידועים דברי המדרש (שמו"ר בא פרשה ט"ו), "יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח", עד שלא הוציא הקדוש ברוך הוא את ישראל ממצרים, ברמז הודיע להם שאין המלכות בא להם עד שלשים דור, שנאמר "החדש הזה לכם ראש חדשים", החדש שלשים יום ומלכות שלכם שלשים דור, הלבנה בראשון של ניסן מתחלת להאיר, וכל שהיא הולכת מאירה עד ט"ו ימים, ודסקוס שלה מתמלא, ומט"ו עד שלשים אור שלה חסר, בל' אינה נראית, כך ישראל ט"ו דור מן אברהם ועד שלמה.. ומשם התחילו המלכים פוחתין והולכין..".

וכבר עמדו דהנה דור שלושים לשלמה הוא יאשיהו, והיינו שבו בטלה עיקר מלכות בית דוד, ולאחריו לא היה מלכות עצמית.

³¹¹ יש לדקדק כן, שהרי כך כתיב שם, "בְּשִׁמְנֵה עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְמַלְכוּת יֹאשִׁיָּהוּ נִעְשְׂהָ הַפֶּסַח הַזֶּה. אַחֲרֵי-כֵן זָאת אֲשֶׁר הָכִין יֹאשִׁיָּהוּ אֶת-הַבָּיִת עֲלֵה נְכוֹן מֶלֶךְ-מִצְרַיִם לְהִלָּחֵם בְּכַרְכְּמִישׁ עַל-פָּרֶת וַיֵּצֵא לְקֶרְאָתוֹ יֹאשִׁיָּהוּ.. (ל"ה י"ט-כ)". ומשמע, שכל אריכות תיאור הפסח וכריתת הברית, בכלל 'הכין יאשיהו את הבית'.

והיינו, שהלא אין ביהמ"ק דבר הקיים לכשעצמו, אלא בו הקשר והשייכות אשר בין הקב"ה לעמו, ובדק הבית וחיזוקו היינו בתורת שביקשו לחדש ולרענן את עבודתם לפני ה' ולעזוב את כל הע"ז והאלילים, ולכך נכרת הברית ונחגג הפסח, ואזי 'וַתִּכְּוֹן כָּל-עֲבֹדֹת יִקְוֶה בַּיּוֹם הַהוּא לְעִשְׂתֹּן הַפֶּסַח וְהָעֲלֹת עֲלֹת עַל מִזְבֵּחַ יִקְוֶה כְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ" (שם ט"ז), ומשמע שבזה קמה ועמדה עבודת המקדש, ולא הפסח בלבד אלא אף העלאת העולות לפני ה', ובהכי התחדש והתרענן כל עבודת המקדש, והוא הוא 'אשר הכין יאשיהו את הבית'.

ובעיקר הדבר שמסופר בהדגשה שלאחר שהכין את הבית עלה עליו מלך מצרים ונפל בידו, הוא תמוה, דוכי זהו סיבה לכך, הא אדרבה, בהפך צריך להיות. ובאמת אף גבי חזקיהו ויהושפט מצינו לשון כע"ז, "וּבְכָל-מַעֲשֵׂה אֲשֶׁר-הִתַּל בְּעֲבֹדֹת בֵּית-הָאֱלֹהִים וּבַתּוֹרָה וּבַמִּצְוָה לְדַרֵּשׁ לְאֱלֹהֵיוּ בְּכָל-לְבָבוֹ עָשָׂה וְהִצְלִיחַ. אַחֲרֵי הַדְּבָרִים וְהָאֱמֶת הָאֵלָּה בָּא סִנְחַרִּיב מֶלֶךְ-אַשּׁוּר וַיָּבֹא בִּיהוּדָה.. (ל"א כ"א, ל"ב א').

וכן גבי יהושפט לאחר שהעמיד שופטים בכל הארץ וכו', "וַחֲזָקוּ וַעֲשׂוּ וַיְהִי יִקְוֶה עִם-הַטּוֹב. וַיְהִי אַחֲרֵי-כֵן בָּאוּ בְנֵי-מוֹאָב וּבְנֵי עַמּוֹן וְעַמְּמֹן מִהָעֲמֻנִים עַל-יְהוֹשָׁפָט לְמַלְחָמָה.. (י"ט י"א, כ' א'). ובתרווייהו משמע להדיא, דבתורת שהתחזקו ודרשו לאלוקיהם, לכך הצליחו במלחמה.

ומשמע דהכא בא לומר, דכאן החל הנהגת הגלות, דאע"ג דיצאו למלחמה מתוך שהכין את הבית בחיזוק גדול וכריתת ברית לאלוקיהם, אפ"ה לא עמדה זכותם, ונפלו ביד מצרים, וקצף ה' על עמו שהיה תלוי ועומד, כבר נחתם ולא היה בר השבה, אלא שדוקא בשעה האחרונה ניתן להם יאשיהו שמתוך הנהגת התשובה הגדולה שחידש בישראל, מתוך זה יצאו לגלות, ואכן כך היה מכאן ואילך, שדוקא בגלות התחזקו ביותר והחלו לדקדק טפי במצוות.

חיזקו את בדק הבית על ידו, וחזרו לעבוד את ה' ולשמור סדרי המקדש וטהרתו. [וראה במאמר בענין קרני פרה את ה' וכן באות הקודמת, דחיוק בדק הבית הוא חיזוק בכל עבודת האלוקים בביהמ"ק ובכלל].

וכבר עמדו שכאן נמצא שורש מעשה מתתיהו כהן גדול בבית שני, שהכהנים השומרים משמרת הקודש קמים ומורדים במלכות הרשעה שפשטה בארץ³¹⁴, ומכח השאיפה להשיב סדרי ביהמ"ק שנפרצו ונתחללו, מתחזקים למען אלוקיהם ומחזירים עטרה ליושנה, ובזכות זה נחנך המקדש ושבחה העבודה וסדריה ביתר שאת ועוז.

דויד ויעמד השגרים על שער בית יקוק ולא יבא טמא לכל דבר" (דה"ב כ"ג, י"ח-י"ט). והוא שביער את הבעל מיהודה, לאחר שכבר ביערו יהוא מישראל, ולא נמשך אלא ביהודה שהיו עדיין תחת השפעת בית אחאב. (ראה במאמר בענין קרני פרה את ד').

ואמרו בסדר עולם רבה פי"ח, "בשנת כ"ג ליואש חזק את בדק הבית³¹², הרי קנ"ה שנה משבנאו שלמה ועד שבדקו יואש, ויעש יואש הישר בעיני ה' כל ימי יהוידע הכהן וגו', ויזקן יהוידע וגו' משנולדה קלקלה בימי שלמה³¹³, נולד יהוידע המתקן". ולכך מוטעם הכהנים הלויים אשר חלק דוד על בית ה', שיהוידע הוא שהחזיר עטרה ליושנה, ובימי

³¹² ולא בחנם יואש דוקא הוא שעורר לחזק את בדק הבית לראשונה מאז בנייתו, שהרי ניצל דרך ביהמ"ק, ושם היה ביתו כביכול.

ובאמת זכות גדולה היה לו ליואש, שניצל דרך קדה"ק, וכביכול הקב"ה שמר עליו בביתו, להכין כסא דוד. ונת' בזה בקונטרס 'וישב דוד', דהא שבשעה שהרגה עתליה את כל זרע המלוכה בני אחזיהו הוחבא יואש בחדר המיטות שבבית ה', ופי' חז"ל שהיינו בקודש הקודשים שעליו נאמר בין שדי ילין, והיינו ששם תוקף מקום כסא ה' נקרא בבחינת מיטה, והיינו שבשעה שעמד כסא דוד בפני סכנת ביטול ולא היה לו מקום קיום בעולם, נטלו הקב"ה שכיכול יתקיים עמו במיטה בתוך ביתו, משום ששם מקומו וכסא דוד הוא כסא ה', וכשם שדוד לא הסכים ליתן שינה לעיניו ולשכנו במיטתו ובביתו אלא אם יש להקב"ה מקום, שמקום דוד ומקום ה' חד הוא וכתלויין זה בזה. ואמרו, "אילמלי ברית שכרת הקדוש ברוך הוא עם דוד, נהרג יואש באותה שעה, ובטלה מלכות בית דוד" (תנ"ד"א זוטא ג'). וראה עוד בפ' חלק, שנענש דוד בזה משום שמחמתו נהרגו כהני נוב, יעו"ש).

ברם לבסוף דוקא מתוך מעלה זו, בא לידי תקלה לאחר מות יהוידע, ובאו להשתחוות לו ולהאיללו בתורת שבו נתגלה בפועל היותו חלק מבית ה', כמסופר בדה"י וכפי שדרשו חז"ל. וכך מצינו תמיד, שקירבה גדולה יכולה להביא למעלות גדולות ולהתעוררות לטובה, ויכולה להביא פירצה, כאשר משתמשים בה שלא כראוי. ושני צדדים אלו קיימים לעולם בכל עת כאשר הקב"ה מתקרב לישראל.

³¹³ כפה"נ היינו כאשר נשא שלמה את בת פרעה, ומבואר במדרשים שישן עד ד' שעות ביום ומפתחות המקדש תחת מראשותיו ובטלה עבודתו, והדבר מסמל את הנשים נוכריות שהם גרמו הקלקלה לדורות ומחמתם לא הגיע בית המקדש לתיקונו ולשלמותו, ופסגת הדבר כאשר בית אחאב התערב בבית דוד, ולקח יהורם את עתליה בת איזבל הצידונית לבנו יהורם, וממנה התפשטה הקלקלה עד כמעט בטל בית האלוקים, "כי עתליהו המרשעת בניה פרצו את בית האלהים וגם כל קדשי בית יקוק עשו לבעלים". ויהוידע הוא אשר נועד כבר מעיקרא להשיבו על מכונו, וממנו הושמד שארית בית אחאב אשר ביהודה והוקם על תילו המלכות בניתוק מהשפעת הנשים נוכריות ואילליהם.

³¹⁴ ויש טעמים מודגשים מאד בפסוק המספר על יהוידע המאגד סביבו בברית את ראשי העם, ומורד במלכות עתליה וממליך את יואש. "ובשנה השבעית התחזק יהוידע ויקח את שרי המאות לעזריהו בן ירחם ולישמעאל בן יהוחנן ולעזריהו בן ענבד ואת מעשריהו בן עדיהו ואת אלישפט בן זכרי עמנו בברית" (דה"ב כ"ג א'). וזהו פסוק נדיר מאד בן כ"ז תיבות ללא אתנחתא. (ראה חלק א' אות ט').

והיינו, שהיה כאן דבר יחודי, שלא היה כל ימי בית ראשון, שלאחר שש שנים שכבר כלתה מלכות בית דוד ובת אחאב מושלת על הארץ, התעוררו הכהנים שומרי משמרת הקודש ועמהם שרי העם, לשוב ולקיים דבר ה' להמליך את זרע דוד, וכאן הוא המקום ששבו וקיימו ישראל את בחירת ה' בבני דוד, "ויכלת כל הקהל בברית בבית האלהים עם המלך ויאמר להם הנה בן המלך ימלך כאשר דבר יקוק על בני דויד" (שם פסוק ג').

ופירוש הדבר, שביקשו בזה לחזור להיות עם לה'. ומשמע להדיא בפסוקים שבזה כרתו ברית להיות עם ה'. "ויכרת יהוידע ברת בינו ובינו כל העם ובין המלך להיות לעם ליקוק" (שם פסוק ט"ז). והיינו, שצורת השייכות בין הקב"ה לישראל להיותם עמו, היינו ע"י מלכות בית דוד, ועבודת בית ה' חד היא עמם. ונתבאר באורך בקונטרס 'וישב דוד', יעו"ש.

ומיד לאחר פסוק זה כתיב, "ויבאו כל העם בית הבעל ויתצוהו ואת מזבחתיו ואת צלמיו שברו ואת מתן כהן הבעל הרגו לפני המזבחות. וישם יהוידע פקדית בית יקוק ביד הכהנים הלויים אשר תלק דויד על בית יקוק להעלות עלות יקוק ככתוב בתורת משה בשמחה ובשיר על ידי דויד ויעמד השגרים על שער בית יקוק ולא יבא טמא לכל דבר. ויקח את שרי המאות ואת האדירים ואת המושלים בעם ואת כל עם הארץ ויזר את המלך מבית יקוק ויבאו בתוך שער העליון בית המלך ויושיבו את המלך על כסא הממלכה. וישמחו כל עם הארץ והעיר שקטה ואת עתליהו המיתו בתרבו". והיינו, שכל זה דבר אחד הוא, והמיתו את עתליה ואת מתן הכהן הבעל, ומכנגד המליכו את הנצר לבית דוד וחדשו סדרי עבודת בית ה' שיסד דוד.

וְהַהֲמָה אֵין עֲמִי כִּי אִם-הֶהְמָה אֲשֶׁר אָנִי רֶכֶב בָּהּ" (ב' י"א-י"ב).

והיינו, שהיה בזה דבר גדול מאד, ובהכי מתכוננת העיר ירושלים, ובניית חומותיה הוא תקומתה, והארכנו בזה לעיל במאמר בענין מרכא כפולה אות י"ב (וכן ראה עוד במאמר בענין קרני פרה אות ט'-י). ומתאר נחמיה כיצד החל את פעולתו, בשעת יציאתו לילה כמעט ללא אדם וללא בהמה לעזר, אולם בחסד ה' עליהם בכוחות מועטים עלה בידם להחל את הדבר הגדול הזה, אשר ממנו החלו לעצור חיל לפני אויביהם.

יסורי איוב המנקה עצמו מכל נדנוד חטא

(יב) עוד מצינו זרקא כפול בפתיחת ספר איוב³¹⁸. (כ"ז) "וַיְהִי כִּי הִקִּיפוּ יָמֵי הַמִּשְׁתָּה וַיִּשְׁלַח אִיּוֹב וַיִּקְדָּשׁ וְהַשָּׁכִים בְּבֶקֶר

וכל ימי חיי יהוידע, היתה זו תקופה מיוחדת במינה, של חיזוק בכל עבודת אלוקי ישראל ומקדשו³¹⁵, ותיקון היכל ה'. והרי יהוידע הוא שהחביא שש שנים את הנצר לבית דוד בזמן מלכות עתליה עד שמרד בה והמליכו, ונמצא שהיה המלך תחת השפעת הכהן גדול הממליכו (שהיה גם שייך למשפחת המלוכה, באשר היה דודו, דרך אשתו יהושבעת בת המלך יהורם), וכך שב יהודה אל ה' ותיקן את הנזק שנגרם בדריסת רגל שניתנה לבית אחאב בבית מלכות דוד³¹⁶. ומדגישים³¹⁷ הכתובים שנקבר יהוידע בקברי המלכים, והיינו שהיה לו מעמד מיוחד בימי חייו, והיה המלך סר למשמעתו בכל עניניו.

עוד נמצא פעם אחת בס' נחמיה כאשר בא לירושלים ויצא לראות כיצד יבנה חומותיה. (כ"ו) "וְאֶבְיָא אֶל-יְרוּשָׁלַם וְאֶהֱיָ שָׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה. וְאֶקְוִם לֵילָה אֲנִי וְאֶנְשֵׁים מִנְּעֻטֵי עַמִּי וְלֹא-הִגְדַּתִּי לְאָדָם מֶה אֶלֶּה נָתַן אֶל-לִבִּי לַעֲשׂוֹת לִירוּשָׁלַם

³¹⁵ ולא לחנם בזמנו דייקא נתחדש הדרשה המפורסמת שדרש יהוידע, המובאת במשנה שקלים פ"ו מ"ו, שמותר חטאת ואשם יקריבו בדמיהם לעולה והעורות לכהנים, יעו"ש. [וזוהו מן הדרשות הקדומות ביותר]. ועל זמנו נאמר, "וַיְהִיו מַעֲלִים עֲלֹת בְּבֵית-יְקֹוֹק תַּמִּיד כָּל יְמֵי הַיּוֹדֵעַ" (דה"ב כ"ד י"ד). ונמצא, שהוא הרבה את הקרבנות לפני ה'.

³¹⁶ מבואר במדרשים שנגזרה הגזרה על בית דוד לכלות עם בית אחאב מאחר שהתחתנו בהם, ואף יואש ביקשו להורגו, אלא שהקב"ה הצילו, אולם שוב אינו מיוחס לבית אחאב שביקשו לכלותו, וממנו הקב"ה הקים מחדש את מלכות בית דוד, באופי האמיתי שלה, שכפופה לכהנים ולאנשי משמרת הקודש, שהם הם הצילו את המלכות.

ולכך כאשר לאחר מות יהוידע, סר יואש מן הדרך והאמין בכוחותיו שלו, "ויעזבו את בית ה' אלוקי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים, ויהי קצף ה' על יהודה וירושלים באשמתם זאת". ובגד במיטבו ודודו יהוידע וציוה להרוג את בנו זכריה המזכיר, מכאן תחילת הפורענות לישראל, שתחת שהיה כאן תקוה לייסד ממלכה שאדניה נוטעים על עבודת הקודש והמקדש, ולראשונה מאז ימי שלמה ניקו את שרידי נזקי הנשים הנוכריות, והעמידו במרכז את חיזוק הקודש ועבודתו בחסות הכהנים שומרי משמרת הקודש, והריגת זכריה הכהן היתה הסטיה שהביאה את החורבן. [אם הורגים אותי שאני כהן, מתקיים עליהם המקרא שכתוב "אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא" (איכה ב'), ומיד הם גולין" (ויק"ר צו, י' ג')].

³¹⁷ "וַיִּקְרָהוּ בְּעֵיר דָּוִד עִם-הַמְּלָכִים כִּי-עָשָׂה טֹבָה בְּיִשְׂרָאֵל וְעַם הָאֱלֹהִים נָבִיתוֹ" (דה"ב כ"ד ט"ז). ומסתברא מילתא שלא היה זה מתוך החסד שעשה גרידא, אלא מצטרף לזה שייכותו למשפחת המלוכה, והיותו ממליך יואש הנצר האחרון לאחר שכמעט כבתה גחלתו של דוד. ומכח השפעתו מלך הילד בן השבע, לאחר שהצילו ממות ותחת חסותו הוחבא בביהמ"ק. ואף לו היה כעין סמכות, ובקולו שמעו המלך והעם. וזה ענין כי עשה טובה בישראל.

וענין 'ועם אלוקים וביתו' היינו עם ביהמ"ק, שהוא ששיקמו וכווננו מחדש בסדרים שתיקן בו דוד. ונראה שמונח בזה נמי אף העמדת המלכות לבית דוד, שהם הם בית אלוקים, וחד הם עם בית המקדש, ונת' באורך בקונטרס 'וישב דוד' יעו"ש. ולא במקרה מי ששב וכוון את מלכות בית דוד לאחר שכמעט כלתה, הוא ששב וכוון את עבודת המקדש וגדר פרצותיו לאחר שהוזנח. ושני אלו חד הם. [ומעניין שדוקא יואש, אף שנקבר בעיר דוד לא נקבר בקברות המלכים, משום שנתקשרו עליו בדמי בני יהוידע הכהן].

ואמרו בסד"ע רבה פ"ח, "ותקח יהושבע וגו', ויהי אתה בית ה' וגו', ועליו הכתוב אומר "כי יצפנני בסכה" וגו' (תהלים כ"ז ה'), מהו "בצור ירוממני", זה יהוידע הכהן, בן אדם שהוא דומה לצור". והיינו שיהוידע הכהן הגדול, בצלו חסה יואש ומכוחו שרד, והוא אשר שימש לו לסוכת שלום, ורק בצל חסותו האיתן של משרת הקב"ה הנושא שמו, היה קיום לבית דוד שכמעט נכחד. (וראה בהערה לעיל בגדר הצלת כסא דוד בקה"ק).

³¹⁸ טעמי ספר איוב חולקים מקום לעצמם, והוא אחד מספרי 'אמ"ת' (איוב משלי תהלים), שנעלם ממנו מנגינת טעמיהם, אולם הסיפור שבתחילת איוב ובסופו, מוטעים בטעמים הרגילים. והיינו, שיש הבעה מיוחדת לדברי חכמה ותפילה, שאינם מאורעות ונבואות שנמסרו לישראל, אלא הגות לב האדם ורחשי לבו לפני ה'. לכך הפסוקים קצרים ומתנגנים בקצביות, והטעמתם שירית, מסתלסלת ונרגשת, כפי שניכר בעליל, אלא שנעלם מאיתנו.

[ואפשר לראות את ההפרש בטעמים, בשירת דוד ביום הציל ה' אותו מכל כל אויביו ומכף שאול, שבאה בשמואל ב' פכ"ב, ונכפלה בתהילים פ"ח. ובאמת יש הרבה הבדלים בתיבות, וע"ש בפירוש האברבנאל שהראה שבעים וארבע שינויים בין הפרקים, (וכן הוסיפו להצביע על שינויים דקים נוספים), וכבר הראו שע"פ דרך פשט עיקר השינויים הם בתהילים, משום

באיוב כתיב, "כשדים שמו ג' ראשים" (איוב א' ט"ז), ובי כתיב, "והעיר נתנה ביד הכשדים" (ירמיה ל"ב כ"ה). באיוב כתיב, "אש אלהים נפלה" (איוב א' ט"ז), ובי כתיב, "ממרום שלח אש" (איכה א' י"ג). באיוב כתיב, "ויקח לו חרס" (איוב ב' ח'), ובי כתיב, "איך נחשבו לנבלי חרש" (איכה ד' ב'). באיוב כתיב, "שק תפארתי" (איוב ט"ז ט"ו), ובי כתיב, "העלו עפר על ראשם" (איכה ב' י'). באיוב כתיב, "חנוני חנוני" (איוב י"ט כ"א), ובי כתיב, "אשר לא אתן להם חנינה" (ירמיה ט"ז י"ג). באיוב כתיב, "כי יד אלוה נגעה בי" (איוב י"ט כ"א), ובי כתיב, "כי לקחה מיד ה'" (ישעיה מ' ב').

וכשם שביסורים נדמית כנסת ישראל לאיוב, אף בתכליתה לבסוף, היא היא איוב, "אמר לה ירמיה (לכנסת ישראל המתגלה לו בדמות אשה המכונה ציון), דומה מכתך למכתו של איוב, מאיוב נטלו בניו ובנותיו, וממך נטלו בניך ובנותיך, מאיוב נטלתי כספו וזהבו, וממך נטלתי כספך וזהבך, לאיוב השלכתי לתוך האשפה, ולך עשיתי אשפה של זבל. וכשם שחזרתי ונחמתי את איוב כך אני עתיד לחזור ולנחמך, לאיוב כפלתי בניו ובנותיו, ולך אני עתיד לכפול בניך ובנותיך, לאיוב כפלתי כספו וזהבו, ולך אני עתיד לעשות כן, לאיוב נערת מן אשפה, ועליך הוא אומר התנערי מעפר קומי שבי ירושלים" (פיסקא רבתי פיסקא כ"ו).

והיינו, שאף כנסת ישראל עברו עליה משברים וגלים ללא הרף, מה שלא עברו שכניה הפחותים ממנה עשרת מונים. וכבר רחקו הימים שידענו טובה, וכנגד עינינו נמצא שהעם הנעלה ביותר, הוא העם הנרדף והמעונה ביותר, ולמרות הכל, זהו דבר פלא עצום.

אולם חוק הוא בעולם, שבכדי להתקדם ולבוא למקום עליון יותר, לא די בעולם כפשוטו, לילך בדרך טובים וליהנות מפרי הטוב ותו לא מיד, אלא יש בו שלימות שלא מתגלה ממבט ראשון, וצריך לחתור ולחפש בו דבר שמימי יותר, ודבר זה יבוא דוקא דרך האובדן והיסורים, שמוצאים מן הפשטות ומגלים עומק שלא היה מקודם³¹⁹, ומן הגלות נזכה בעז"ה לשלימות העתידה בקרוב בימינו, בעת התיקון כאשר

וְהָעֵלָה עֲלֹתָ מִסֵּפֶר כָּל־אִיּוֹב אֲנִי לְחִטָּאֵי בְנֵי וְגִבְרָתוֹ אֱלֹהִים בְּלִבָּבָם כִּכָּה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב כָּל־הַיָּמִים" (א' ה'). ודברים אלו הם פסגת תיאור מהותו של איוב, שאע"פ שהיה משופע בטובה רבה וילדיו מתענגים על המשתה שבעת ימים לרוב, לא הביאו הדבר לבעוט בטוב, אלא אדרבה, מתוך כל השפע והברכה אכתי לבו היה חרד בקרבו והשכים לעלות עולה לה' לכפר. ולא נמצא בו כל שמץ דבר רע, ואם היה רק מקום לחשוב שיכול לבוא, היה מקדים לכפר ולטהר מכל נדנוד עבירה שיכול להיגרם מריבוי המשתה.

וזהו עיקר ספר איוב, הכיצד אפשר הדבר שגם מי שצדיק בארץ ולא ראה כל עוון אפי' בלבו, ומטהר ומנקה עצמו שמה מבניו יצא דיבור שלא כהוגן, אפ"ה יכול לאבד את כל הטובה, ולהיות מלא ברע ובכל נגע, וז' מדורי גיהנם עליו יעברו, ואין נראה לעין כל טעם וסיבה.

ולפרש מעני רעי איוב ותשובת הקב"ה לבסוף, כבר נשתברו ע"ז קולמוסין רבים ואין בכוחנו אף לדלות את עיקרם, אולם דבר אחד ברור מן המקראות, והוא מעיקר ענין הספר, שגם כאשר סובל הצדיק ומר לו מאד, סופו שמן הרעה יצמח לו טובה גדולה אף יותר מאשר היתה לו בימים מקדם. ואין זה רק פיצוי משמים שניתן לו מרחמים, כפי שיש שסבורים, אלא אומר הספר שכך היא הדרך להתקדם ולעלות, ואין דרך הצדיק סלולה לו בצורה מסודרת ושלוה המתאימה לעולם כפשוטו, אלא יהיה התנגשות וחיפוש שלא תסתדר עם הקיים הפשוט, ומתוך זה יתגלה מימד עמוק יותר, מתוך היסורים ואיבוד הדרך הרגילה. יש בו בעולם משהו עליון יותר, שאינו מתגלה אלא מתוך היציאה ממסגרותיו הרגילות, גם אם הוא הלך בהם בדרך הישר.

ובמדרשים יש היקשים לרוב בין איוב לכנסת ישראל, ואם משל הוא זה הספר, הרי שהנמשל זהו אנחנו. וז"ל המדרש רבה איכה פרשה ג'. "אני הגבר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אני הגבר, אנא הוא איוב. כמו דאמר "מי גבר כאיוב ישתה לעג כמים" (איוב ל"ד ז'), מה דאייתית על איוב את בעי מייתי עלי.

ששם נאמר טפי באופן של מזמור המתנגן, הלכך אמרו דוד באופן יותר שקול וקצבי, וכך נתקן לדורות שיזמרוהו הלויים בביהמ"ק].

³¹⁹ וד"ז גילה משה רבינו, כאשר הואיל לבאר את התורה הזאת באר היטב, בסוף הארבעים שנה. "וְאַתְּכֶם לִקְחָ יְקוֹק וַיִּצָּא אֶתְכֶם מִקֹּר הַבְּרָזָל מִמִּצְרַיִם לְהִיטִי לְעַם נִתְּלָה פִּיּוֹם הַזֶּה". והיינו, שסבלות מצרים הם כור הברזל שצירף וזיקק את ישראל למהותם ויעודם בקבלת התורה.

[ובאמת כל ספר דברים יש בו משום מבט חדש ועמוק יותר על כל מאורעות ישראל, ואף הארבעים שנה שנדדו במדבר, שלכא' ימי גלות המה, מתבררים כימים שבהם רכשו ישראל את צורת היחס הנכונה לאלוקיהם. וכגון, "ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע עד היום הזה. ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר, לא בלו שמלתיכם מעליכם ונעלך לא בלתי מעל רגלך. לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם, למען תדעו כי אני ה' אלוהיכם" (כ"ט ג'-ה'). "ויענך וירעבך ויאכלך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך, למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם.. וידעת עם לבבך, כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלוהיך מייסרך" (שם ח' ג'-ה').]

והיינו, כאשר אותם ארבעים שנה במדבר המה השנים שבהם נוצר ההוי היהודי הראשוני. שמה בשמימון אשר אין מים התגבש ה'לכתך אחרי'. הדוד נטל את הרעיה עמו ויצא למקום אשר יתייחדו שניהם בצורה שלמה, מאומה לא יהיה לה מלבדו. כל

כאן דבר מהדהד אשר בר הרגשה הוא³²⁰, וממילא בדר"כ הוא מעיקר סיפור הפרשה, וכאן עצמו של ענין.

ולדוגמא מזדמנת נעתיק בפרשת סוטה (נשא פרק ה'), את התיבות שמוטעמות בזרקא וסגול. "ושלב איש אתה שכתב זרע... והביא האיש את אשתו אל הכהן... והעמיד הכהן את האשה לפני יקוק... והשביע הכהן את האשה בשבעת האלה... והיתה אם גטמאה ותמעל מעל באישה". האמנם כורח עלינו לסבור, שאך מקרה הוא שדברים אלו דייקא הם המוטעמים³²¹, כי כך יצא מבחינה תחבירית?

יעמוד העולם על הגובה האמיתי ששיגו ישראל לאחר כל הדרך הארוכה שעשו בגלות, ואזי יתרבה הטובה יותר מכל אשר היה אי פעם.

הזרקא יבוא במקום בר משמעות והרגשה

(יג) והנה כ"ז הוא האופנים היותר מיוחדים שבולט בהם ענינם המובהק, אולם מזה אפשר ללמוד על מהות הטעם. ואכן בדר"כ אף כאשר מופיע זרקא אחד, מורגש קצת שנפעל

מקור חייה, מזונותיה ומלבושיה, סוכתה והגנתה, הכל עליו, הכל ממנו ממש. וכך צורת נתינת התורה, במדבר, אשר אין שם מאומה, באשר מתחילה היא את כל החיים מיסודם, ולא מתוך החיים הרגילים תבוא].

³²⁰ וכגון ראה בפרשת הפרת נדרים של האב והבעל (במדבר פרק ל'), שמורגש היטב שכל מקום שפועלים פעולה משמעותית ביחס לנדר, יבוא בו טעם זרקא (וזהו בלבד כל מקומות טעמי הזרקא שבענין). ואם הנביא אביה אתה ביום שמעו" (ה'). ואם ביום שמעו אישה יניא אותה (פסוק ט'), ואם הפר יפר אתם אישה ביום שמעו" (י"ג).

והמעניין הוא, שביחס להקמה מתחילה לא בא זרקא, "והחריש לה אביה וקמו כל נדריה" (ה'). "ושמע אישה ביום שמעו" ויחריש לה וקמו נדריה ואסרה אשר אסרה על גפשה יקמו" (ח'). ואולם בסוף הפרשה בא פסוק כזה, "ואם החריש יחריש לה אישה מיום אל יום והקים את כל נדריה או את כל אסריה אשר עלה הקים אתם כי החריש לה ביום שמעו" (ט"ו).

אולם ניתן להרגיש היטב את ההבדל שבין הפסוקים. מתחילה מתואר שע"י שהאב או הבעל מחרישים, ממילא קמים הנדרים ועומדים בהעדר הפרה, ואילו לבסוף מתואר, שע"י שמחריש מיום אל יום, בזה פועל ועושה מעשה הקמה, והקים את כל נדריה.. הקים אותם כי החריש לה ביום שמעו, ומאחר שיבוא כפעולה שפועל לקיים ולהעמיד את הנדר, לכך יבוא בו טעם זרקא. וזה מורגש היטב לכל מתבונן.

ויסוד הענין בגדרי הקמה, שצורת ההקמה בשתיקה איננה כפעולה שבאה לקיים, אלא ממילא בשמיעתו ושתיקתו הרי הנדר קיים, ברם עצם דבר זה הרי היא הכרתו בנדר, שבא לידו ומכיר בו ומתקיים אצלו. ולכך מחד לא פעל כלום אלא שתק ונתן לו להתקיים (וא"א להישאל על שתיקה), מאידך, מרגע שמיעתו מסור אליו והוא נעשה לדעתה, באשר בטלה היא לו וברשותו קיימא, ושתיקתו פעולה ממש היא, כאשר קיים מצדו ומכיר במציאותו, והוא שאמר הכתוב, הקים אותם כי החריש לה ביום שמעו. והענין דק, ויש להאריך בו הרבה בסוגיות בפרק נערה המאורסה, וזה הישוב לכל הסתירות בענין הקמה, ואף הקמה בדיבור יש בה שייכות לגדר הקמה של שתיקה, ולכך מהני בלב וכמש"כ הר"ן בדע"ט, ואכ"מ.

³²¹ ונביא דוגמא נאה נוספת ששמעתי מגיסי נ"י, אשר בה ניתן לראות כיצד רגשת הטעמים באה בדיוק גמור במקום המתאים. בתחילת ספר מלכים, כאשר אדניהו מתנשא לומר אני אמלך, מסופר שלצורך המלכתו "ויזבח אדניהו צאן ופקר ומריא עם אבן הזחלת אשר אצל עין רגל ויקרא את כל אחיו בני המלך וכל אנשי יהודה עבדי המלך" (א' ט').

ותבוא בת שבע אם שלמה בעצת נתן הנביא, ותאמר למלך, "נעתה הנה אדניה מלך ועתה אדני המלך לא ידעת. ויזבח שור ומריא וצאן לרב ויקרא לכל בני המלך ולאביתר הכהן וליזב שר הצבא ולשלמה עבדך לא קרא" (שם י"ח-י"ט). עודנה מדברת, ונתן הנביא בא למלא דבריה. "ויאמר נתן אדני המלך אתה אמרת אדניהו ימלך אחרי והוא ישב על כסא. כי ירד היום ויזבח שור ומריא וצאן לרב ויקרא לכל בני המלך ולשרי הצבא ולאביתר הכהן והגם אכלים ושתיים לפניו ויאמר יחי המלך אדניהו" (שם כ"ד-כ"ה).

ומורגש היטב שכאשר סיפרו למלך את מעשה אדניהו, הטעימו והדגישו את מעשהו הפומבי של אדניהו לחגוג בזבח רב, אשר בזה ביקש לחנוך מלכותו (וכך היא המידה בחניכת מלכות, מתוך רוב שמחה וזבח), ולכך מוטעם בטעמים סוערים כזרקא וסגול, הן בדברי אם שלמה והן בדברי נתן הנביא, ואילו כאשר מסופר גוף המעשה מתחילה אינו מוטעם, ואף שנעשה בפומבי לא נועד לבוא לאוזן המלך.

(ה) פזר הבא בזה אחר זה**פזר מנגן ומחשיב**

מספרם בימי דויד עשרים ושנים אָלף וּשְׁשׁ מֵאוֹת" (פסוק ב').

ושם, "וּבְנֵי בָלַע אֶצְבָּן וְעִזִּי וְעִזְיָאֵל וִירִמּוֹת וְעִירִי חֲמִשָּׁה רָאשֵׁי בֵּית אֲבוֹת גְּבוּרֵי חֵילִים וְהִתְיַחֲשׁוּ עֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם אֲלֵף וּשְׁלֹשִׁים וָאַרְבָּעָה. וּבְנֵי בָכָר זְמִירָה וְיוֹנָעֵשׂ וְאַלְעָזָר וְאַלְיוֹעִינִי וְעֵמֶרִי וִירְמֹנֹת וְאַבְיָה וְעֵנְתוֹת וְעֵלְמָת כָּל־אֵלֶּה בְּנֵי־בָכָר" (ז'-ח). ועוד מצינו כיו"ב בשמות הנזכרים בדה"י.

וכן מצינו פזרים רצופים בפרק כ"ה, כאשר הבדיל דוד את בני אסף הימן וידותון, לשיר לפני ה' בכלי שיר. "לִידוֹתוֹן בֶּנִי יְדוֹתוֹן גְּדֻלָּהּ וְצָרִי וְיִשְׁעִיהוּ חֲשָׁבִיהוּ וּמִתְתִּיָּהוּ שִׁשָּׁה עַל יְדֵי אֲבִיהֶם יְדוֹתוֹן בְּכָנּוֹר הַנִּבָּא עַל־הַדּוֹת וְהַלֵּל לִיקּוֹק. לַהֲיָמָן בֶּנִי הַיָּמָן בָּקִיָּהוּ מִתְנַיָּהוּ עִזְיָאֵל שְׁבוּאֵל וִירִמּוֹת חֲנַנְיָה חֲנָנִי אֲלִיאָתָה גְדֻלָּתִי וְרַמְמַתִּי עֶזֶר יִשְׁבָּקֶשָׁה מְלוֹתִי הוֹתִיר מִחֲיָאוֹת" (ג'-ד').

וכן בפרק ט"ז יש גבי הלויים המשוררים חמשה פזר רצופים, "אָסָף הָרָאשׁ וּמִשְׁנֵהוּ זְכַרְיָה וְעִיָּאֵל וּשְׁמִירָמוֹת וְיַחֲזִיאֵל וּמִתְתִּיָּה וְאַלְעָאֵב וּבְנֵיהוּ וְעֵבֶד אָדָם וְעִיָּאֵל בְּכָלִי נְבָלִים וּבְכַנְרֹת וְאָסָף בְּמַצְלֵתִים מִשְׁמִיעַ" (ה').

ההטעמה הכפולה מחיה הכל

(ג) ותוכן הדבר הוא, משום שדה"י איננו רשימת שמות בעלמא, אלא נזכרו בו ראשי בית האבות, החשובים ואנשי השם, כמפורש במקראות דלעיל, וביחוד גבי בני מנשה, "וְאֵלֶּה רָאשֵׁי בֵּית־אֲבוֹתָם וְעֵלְפָר וְיִשְׁעִי וְאַלְעָאֵב.. אֲנָשִׁים גְּבוּרֵי חֵיל אֲנָשֵׁי שְׁמוֹת רָאשִׁים לְבֵית אֲבוֹתָם". ולכך כאשר יש רשימה ארוכה של אנשים נכבדים ורבי משמעות, אין ראוי לקוראה ברצף כקורא מניין בעלמא³²², אלא להטעים³²³ כל

(א) מצינו נביאים וכתובים, שבאו בסמיכות כמה וכמה פזר, ללא כל הפסק (בעיקר בדה"י ובנחמיה). והדבר יכול להגיע אף לשמונה פזרים רצופים, והוא בדה"י א' ט"ו י"ח, כאשר העמיד דוד את הלויים המשוררים והשוערים לפני ארון ה' בעת שהעלוהו ירושלימה, "וְעִמָּהֶם אַחֲיהֶם הַמְּשִׁנִּים זְכַרְיָהוּ בֶן יִעֲזִיאֵל וּשְׁמִירָמוֹת וְיַחֲזִיאֵל וְעִנִּי אֲלִיאָב וּבְנֵיהוּ וּמַעֲשִׂיהוּ וּמִתְתִּיָּהוּ וְאַלְעָאֵב וְעֵבֶד אָדָם וְעִיָּאֵל הַשְּׁעָרִים".

וכן שם בהמשך בפסוק כ"ד ארבעה פזר, "וּשְׁבָנְיָהוּ וְיוֹשֶׁפָט וְנַחֲתָאֵל וְעֵמֶשִׁי וְזַכְרִיָּהוּ וּבְנֵיהוּ וְאַלְעָזָר הַכֹּהֲנִים מִחֲצִירִים בְּחֻצְרוֹת. לִפְנֵי אַרְנוֹן הָאֱלֹהִים וְעֵבֶד אָדָם וְיִתְיָה שְׁעָרִים לְאַרְנוֹן". ואין נראה שהוא משום טעם תחבירי מיוחד, אלא ענינו משום הרגשת תוכן הפסוק.

ריבוי שמות המוטעמים בפזר

(ב) ונלקט עוד מן המקומות הללו, ונראה מה המשותף להם. ספר דה"י א' משופע בפסוקים רצופי פזר ושארי טעמים שוטפים נלווים, וכגון גבי בני מנשה, "וְאֵלֶּה רָאשֵׁי בֵּית־אֲבוֹתָם וְעֵלְפָר וְיִשְׁעִי וְאַלְעָאֵל וְעִזְרִיאֵל וְיִרְמִיָּה וְהוֹדְנִיָּה וְיַחֲזִיאֵל אֲנָשִׁים גְּבוּרֵי חֵיל אֲנָשֵׁי שְׁמוֹת רָאשִׁים לְבֵית אֲבוֹתָם" (ה' כ"ד). וכן גבי בני גד שם, "וְאַחֲיָהֶם לְבֵית אֲבוֹתָהֶם מִיִּכְאֵל וּמִשְׁלֹם וְשִׁבְעָה וְיוֹרִי וְיִעֲקֹב וְזִיעַ וְעֵבֶר שְׁבַע" (שם פסוק י"ג).

ובפרק ז', "וּבְנֵי תִזְלַע עִזִּי וְרַפְּיָה וִירִיאֵל וְיַחֲמִי וְיִבְשָׁם וּשְׁמוּאֵל רָאשִׁים לְבֵית־אֲבוֹתָם לְתִזְלַע גְּבוּרֵי חֵיל לְחַלְדוֹתָם

³²² ובאמת מצינו קצת כע"ז אף בתורה, שאף שלא באו פזרים רצופים, ניכר בטעמים שבאים לחלוק לכל דבר משמעות ושם בפנ"ע, וכגון, "עַד כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר וְקָרָה וְחֹם וְקֵץ וְחָרֵף וְיוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ" (בראשית ח' כ"ב), והוטעם כל עונה מעונות השנה בטעם בפנ"ע, באופן שמורגש שיש כאן תקופה מיוחדת.

[אולם מאידך גיסא יש שם גם ענין חיבור, ששטף תנועת הטעמים הלזה מחבר את הכל ללא ישובותו אשר בו מסיים הפסוק, ומורגש הרצף שבאים בזה אחר זה ללא הפסק].

³²³ אפשר אמנם לומר, שהנגינה והצלצול המיוחד שיש בפזר הוא כורח בלבד, משום שבכל טעם אחר לא היה יכול להיקרא הפסוק באופן שכל תיבה יש אחריה הפסק, אלא בתנועה שוטפת ומחברת (ראה בהערה להלן), ואין ראוי להיקרא כך רשימת שמות חשובים. אולם נראה שאינו במקרה מפני ההכרח, אלא רק ע"י ההטעמה והנגינה רשימת שמות מקבלת את צורתה, באופן שכל שם בר משמעות וחשיבות.

וראה עוד בסוף ספר עזרא, שנמנו רשימות של מי שנשא נשים נוכריות, ושם לא הוטעמו כמעט, אף ברשימות של שמונה, ורק באחד הוטעם שם אב המשמר. וצריך עוד לעיין בזה.

חשוב ועומד לעצמו, וכן מורגש שמדובר בניגון בחצוצרות ובכלי שיר, לכך בהם באו מספר הפזרים היותר גדול³²⁶.

פזרים רצופים אצל הלויים המוזכרים במעשי עזרא ונחמיה

(ד) וכן מצינו בס' נחמיה ששה פזר כמעט רצופים (אלא שמונח בא באמצע), "וַיִּשְׁנֶע וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יָמִין עֲקֹב שְׁבָתִין הַזֹּדֵה מַעֲשֵׂה קְלִיטָא עֲזָרְיָה יִזְבֵּד חָגן פְּלָאִיה וְהַלִּוִים מְבִיגִים אֶת־הָעָם לַתּוֹרָה וְהָעָם עַל־עַמְדָם וַיִּקְרְאוּ בִסְפָר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפְּרֹשֶׁ וּשְׁנוֹם שְׁכָל וַיְבִינּוּ בְּמִקְרָא" (פרק ח' ז'-ח). והוא מבואר, שהרי מיירי הכא כאשר בא עזרא הסופר ללמד ישראל את התורה, ולהשכילם בדיניה, וכאן שמעו לראשונה על ראש השנה וסוכות, ומכאן תחילת מעשה עזרא שלא תשתכח תורה מישראל [וראה משנ"ת בזה לעיל במאמר בענין מרכא כפולה אות י"א ובהערות]. ולכך הוטעמו ביותר הלויים המטעימים את התורה לעם, ומביאים אותם לויבינו במקרא'.

וכן לפני כן בפסוק ד', "וַיַּעֲמֵד עֲזָרָא הַסֹּפֵר עַל־מַגְדַּל־עֵץ אֲשֶׁר עָשָׂה לְדַבֵּר וַיַּעֲמֵד אֶצְלוֹ מִתְּתִיָּה וְשִׁמְעִי וְעִנְיָה וְאוֹרִיָּה וְחִלְקִיָּה וּמַעֲשֵׂיָה עַל־יְמִינָם וּמִשְׁמָאלוֹ פְּדִיָּה וּמִיִּשְׂאֵל וּמִלְכִּיָּה וְחִשָּׁם וְחִשְׁבִּדְנָה זְכַרְיָה מִשְׁלֵם וַיִּפְתְּחוּ עֲזָרָא הַסֹּפֵר לַעֲיִנֵי כָל־הָעָם...". והוטעמו ראשי העם העומדים לצד עזרא, אשר השתתפו עמו בהנחלת התורה לישראל.

ואף בנחמיה בתיאור הלויים המשוררים לפני ה' בעת חנוכת חומות ירושלים, יבואו חמש פזר סמוכים. "וְאֶחָיו שְׁמַעְיָה וְעֲזָרָאֵל מִלְּלֵי גִלְלֵי מַעַי נִתְנָאֵל וַיהוֹדָה חֲנַנִי בְּכָל־שִׁיר דָּוִיד

אחד ולהרגיש שאכן נאמר כאן דבר בר משמעות, וכ"א חולק מקום לעצמו ובעל 'שם' הוא אשר יש לאחריו הפסק³²⁴.

וכן מצינו בס' יהושע, "וְכָל־יִשְׂרָאֵל וְזַקְנָיו וְשִׁטְרִים וְשִׁפְטֵי עֹמְדִים מִזֶּה וְנִמְזָה לְאֶרְוֹן נֶגֶד הַכְּהֹנִים הַלִּוִים נִשְׁאֵן אֶרְוֹן בְּרִית־יְקֹוֹק כְּגֵר כְּאֶזְרָח חֲצִיוֹ אֶל־מֶלֶךְ הַרְגָּזִים וְהַחֲצִין אֶל־מֶלֶךְ הַרְעִיבֵל כְּאֶשֶׁר צִוָּה מֶשֶׁה עֶבֶד־יְקֹוֹק לְבָרֵךְ אֶת־הָעָם יִשְׂרָאֵל בְּרֹאשֹׁנָה" (ח' ל"ג).

והיה זה מעמד עצום, של כריתת הברית עם ה' בעת הכניסה לא"י, ומורגש היטב כיצד עמדו ישראל על זקניהם שוטריהם ושופטיהם, משני צידי הארון, לבוא בברית. ולכך מוטעמים ישראל הזקנים השופטים והארון, וכל דבר היה בר משמעות כבירה בצורת המעמד³²⁵.

עוד מצינו כיו"ב בנבואת יחזקאל, שהראוהו צורת הבית לעת"ל, "אֲתָהּ בֶן־אָדָם הִגַּדְתָּ אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל אֶת־הַבֵּית וַיִּפְלְמוּ מַעֲוֹנוֹתֵיהֶם וַיִּמְדְּדוּ אֶת־תְּכֵנִיתָ וְאִם־נִכְלַמָּא מִכָּל־אֲשֶׁר־עָשׂוּ צוֹרֵת הַבֵּית וְתִכְנוֹנָתוֹ וּמוֹצְאָיו וּמוֹבְאָיו וְכָל־צוֹרָתוֹ וְאֵת כָּל־חֻקָּתָיו וְכָל־צוֹרָתוֹ וְכָל־תּוֹרָתוֹ הַזֶּה אוֹתָם וְכָתַב לְעֵינֵיהֶם וַיִּשְׁמְרוּ אֶת־כָּל־צוֹרָתוֹ וְאֵת־כָּל־חֻקָּתָיו וַעֲשׂוּ אוֹתָם" (מ"ג י'-י"א). והוטעם תיאורו, שהרי בצורת ביהמ"ק מיירי, ועומד הוא חי כנגד העינים על כל המשמעות העצומה שבו, על צורתו ותכונתו ומוצאיו וכל צורותיו, והבן.

וביחוד בא הדבר גבי הלויים המשרתים והמשוררים לפני ה' בעת קביעות מקומו והבאתו לעיר הקודש, שיש לכבדם ולקרוא שםם בהרגשת צלצול ונעימה מיוחדת, וכל אחד

³²⁴ ואילו בפסוקים שאין בהם אלא מעט שמות, הרי האתנחתא והזקף סגי בהם לחלק הפסוק ולקוראו עם משמעות בכל אחד. וכגון, בפרק ט"ו בפסוק שלפני השמונה פזר, "וַיַּעֲמִידוּ הַלִּוִים אֶת־הַיָּמִין בֶּן־יֹאֵל וּמִן־אֶחָיו אֶסָּף בֶּן־בְּרַכְיָהוּ ס וּמִן־בְּנֵי מִרְיָאֲחִיָּהם אִתָּן בֶּן־קוֹשִׁיָּהוּ, הנה אלו הם הראשים, והמנויים אחריהם שהוטעמו בפזר, נקראו 'ועמהם אחיהם המשנים', ואפ"ה אין הראשים זקוקים לפזר, אלא נמנו כל אחד בפני עצמו, ופשוט.

וכיו"ב בפרק כ"ה, שאף שבני ידותון והימן המשרתים לפני ה' בכלי שיר הוטעמו הרבה, בני אסף המעטים יותר לא הוצרכו לכך, אף שנראה שהיו חשובים מהם ולכך הוקדמו. "לְבִנֵי אֶסָּף זְכָרְיָה וַיִּסְפֵּה וְנִתְּנָה וְאַשְׁרָאֵל בְּנֵי אֶסָּף עַל־יְדֵי הַמֶּלֶךְ".

³²⁵ וכן מצינו במעשה עכן שמעל בחרם, "וַיִּקַּח יְהוֹשֻׁעַ אֶת־עֶכְן בֶּן־זִרְחָא וְאֶת־הַכֹּהֵן וְאֶת־הָאֲדָרָת וְאֶת־לִשְׁנוֹ הַזֶּהָב וְאֶת־בְּנֵי וְאֶת־בְּנֵי וְאֶת־שׁוֹרֵי... (ז' כ"ד). ונתבאר לעיל (ח' אות ו'), דבא לומר דחיל החרם בכל אשר לו, והיית חרם כמוהו, ולכך מוטעם בניו ובנותיו וכן נכסיו מוטעמים. ויעו"ש.

³²⁶ והא דנתייחד לזה הפזר דייקא, משום שהוא הטעם היחיד שאף שעולה בעוצמה יכול לבוא בזה אחר זה לרוב, ואילו זרקא מצינו רק פעם אחת שלש רצופים (ראה במאמר הקודם), משום שזרקא הוא טעם מתנגן בתנועה שוטפת וסוחפת לתיבות שלאחריה, ואילו הפזר אף שעולה למעלה איננו בתנועה ונשאר ממוקד במקומו אלא שמתפזר בעוצמה לכיון מעלה, ובו כל שם יכול לקבל הרגשה מיוחדת, ולבוא בזה אחר זה. והבן. [ואילו התלישא אף היא באה בתנועה שמשייכת לתיבות שלאחריה, ולא יתכן שני תלישא רצוף, והבן. וראה עוד בזה בנספח בענין מנגינת הטעמים].

והיינו שפזר איננו טעם שיבוא בשטף ובעזות סוערת שיצא בו פרץ הדיבור ברדיפה, אלא עומד במקומו ומתנגן בהרעשה מיוחדת, ואכן יש שקורים לו 'מרעיש'.

וּלְמַשְׁלֵם רָאשִׁים וְלִיזְרִיב וְלֹאֲלַנְתָּן מְבִינִים". והיינו, שהם היו ראשי העולים, אשר שלחם עזרא לדאוג שיעלו עמם אף לוויים משרתי בית אלוקינו.

[עוד יש פסוק שכל תיבה אשר בו רבת הטעמה, בוידוי עזרא מיד בביאתו לירושלים, המספר את תלאות ישראל בעוונותיהם. "מימי אבותינו אנחנו בְּאִשְׁמָה גְדֹלָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה וּבְעוֹנֹתֵינוּ נִתְּנוּ אֲנַחְנוּ מַלְכֵינוּ כְּהִנֵּנוּ בְיַד מַלְכֵי הָאֲרָצוֹת בְּחָרֵב בְּשִׁבְיָ וּבְבָזָה וּבְבִשְׁת פָּנִים כְּהִינּוּ הַזֶּה"] (שם ח' ז'). והוא מלא טעמים חזקים ונקרא בעוצמה, משום שהוא מרכז הוידוי, וכל תיבה מקרבו מהדהדת ונוקבת³²⁸. (וראה בזה לעיל חלק א' אות ה' ואילך).

ריבוי פזרים רצופים במעשה הצלם דנבוכדנצר

(ו) עוד מקום אחד יש בכתובים, שתכופים שם הפזר במידה שאין למצוא בשום מקום אחר³²⁹, ואף בו העניין מבואר

אִישׁ הָאֱלֹהִים וְעֶזְרָא הַסֹּפֵר לַפְּנִיָּהִם" (שם י"ב ל"ו). וכן להלן בעת הקידוש ע"י לחמי תודה, "וְתַעֲמֶדְנָה שְׁתֵּי הַתּוֹדֹת בְּבֵית הָאֱלֹהִים וְאֲנִי וְחֹצֵי הַסִּגְנִים עִמִּי. וְהַכֹּהֲנִים אֲלִיקִים מַעֲשֵׂיָה מְיָמִין מִיְּמֵי אֱלִיעֶזֶר זִכְרִיָּה חֲנַנְיָה בְּחֻצֹת" (שם מ'-מ"א).

עוד בפזרים המופיעים בעליית שבי ציון

(ה) וכן בתיאור ראשי העם הנלויים לזרובבל בעלייתו מבבל לא", "הַבָּאִים עִם זְרֻבָּבֶל יִשְׁוּעַ נְחֻמְיָה עֲזָרְיָה רַעְמִיָּה נְחֻמְיָי מְרֹדַכִּי בְּלָשָׁן מִסְפֶּרֶת בְּגוֹי נְחוּם בַּעֲנָה מִסְפֶּר אֲנָשֵׁי עַם יִשְׂרָאֵל" (שם ז' ז').³²⁷ וכן בעת עליית עזרא, "וְאֶקְבָּצֵם אֶל-הַנְּהָרִי הַבָּא אֶל-אֶהוּא וְנִחְנָה שָׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה וְאָבִינָה בָּעַם וּבַכֹּהֲנִים וּמִבְנֵי לֵוִי לֹא-מִצְאָתִי שָׁם. וְאֶשְׁלַחָה לְאַלְעָזָר לְאַרְיָאֵל לְשִׁמְעִיָּה וְלֹאֲלַנְתָּן וְלִיזְרִיב וְלֹאֲלַנְתָּן וְלִזְכָּרְיָה

³²⁷ וכן יש כיו"ב בתחילת עזרא, "אֲשֶׁר-בָּאוּ עִם זְרֻבָּבֶל יִשְׁוּעַ נְחֻמְיָה שָׂרִיָּה רַעְמִיָּה מְרֹדַכִּי בְּלָשָׁן מִסְפֶּרֶת בְּגוֹי רְחוּם בַּעֲנָה מִסְפֶּר אֲנָשֵׁי עַם יִשְׂרָאֵל" (ב' ב'). וכבר בגמ' דרשו על השינוי שבהם. (שכאן נמנה מרדכי אחר ארבעה וכאן לאחר חמשה).

³²⁸ ובאמת אין זה וידוי פרטי, אלא עזרא בשם כל ישראל התוודה, בשובם מן הגלות, שזרקם ה' מעל פניו, ובזה התקיים הנבואה "וְהִתְנַדְּוּ אֶת-עֵינֵיהֶם וְאֶת-עוֹנֵיהֶם וְאֶת-אֲבֹתָם בְּמַעַלְמָם אֲשֶׁר מַעַלּוּ בִּי וְאֶף אֲשֶׁר-הִלְכּוּ עִמִּי בְּקִרְיָי. אֶף-אֲנִי אֶלְךָ עִמָּם בְּקִרְיָי וְהִבֵּאתִי אֹתָם בְּאֶרֶץ אֲיִבֵּיהֶם אוֹ-אֶזְרָא יִבְנֶעַ לְבָבָם הָעֶרֶל וְאֶזְרָא יִרְצֶנּוּ אֶת-עֵינֵיהֶם" (ויקרא כ"ו מ'-מ"א). ואכן כאשר התוודה עזרא על 'מעל הגולה', התקבצו אליו ישראל והתוודו יחד עמו, "וְכִהְתַּפְּלִל עֲזָרָא וְכִהְתּוֹדוּתוֹ בְּכָה וּמִתְנַפֵּל לִפְנֵי בֵּית הָאֱלֹהִים נִקְבְּצוּ אֵלָיו מִיִּשְׂרָאֵל קָהֵל רַב-מְאֹד אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְיִלְדִים כִּי-בָכוּ הָעָם הָרַבָּה בְּכָה" (י' א'). ומכאן ואילך החלה תקופה חדשה בתולדות ישראל, והוא זמן אנשי כה"ג וריבוי תורה שבע"פ.

[וכן מצינו בדניאל שנתוודה על חטאי ישראל, וכן כאשר בא נחמיה ירושלימה וכתר אמנה לאלוקי ישראל, התוודו כולם וידוי רב, יעו"ש, ושם נמצא ג' המקומות היחידים שמצינו בכתובים לשון 'אנא' [לבד 'אנא ה' הושיעה נא' ו'אנא ה' הצליחה נא' שבחתימת ההלל], והוא מעוצם הוידוי והבקשת רחמים, ונת' לעיל אות ד' בהערה].

³²⁹ המקום היחיד שנמצא בדומה לזה, (ואף מספר רב יותר של שמונה וחמשה, אולם פחות תכוף בפסוקים) הוא בעת העלאת ארון האלוקים לירושלים ע"י אדוננו דוד, והעמדת המשוררים לפניו, והוא בפרק ט"ו ט"ז כ"ד כ"ה בדה"י, והובא בפתח מאמר זה.

ויש בזה הקבלה ברורה, בין דוד המלך שהעמיד במרכז מלכותו את ארון הברית ויעמד משוררים לפניו בכל התוקף, "וְדָוִד וְכָל-בֵּית יִשְׂרָאֵל מְשִׁחִים לִפְנֵי יְקֹוֹק בְּכָל-עֵצִי בְּרוּשִׁים וּבְכַנֹּרוֹת וּבְנִבְלִים וּבְתַפִּים וּבְמִנְעִנְעִים וּבְצִלְצָלִים... וְדָוִד מְכַרֵּךְ בְּכָל-עֵז לִפְנֵי יְקֹוֹק...". לנ"ג הרשע שהעמיד את צלמו במרכז מלכותו ויעש משוררים ומנגנים בכל עוז והדר לפניו. ושניהם משלו ממשל עצום, אולם דוד ישב על כסא ה', ונ"ג ביקש להעמיד את ההפך עפ"ל. עד שעל כרחו נאלץ לשורר לפני הקב"ה.

ונעתיק מש"כ בוישב דוד אות מ"ח, "ואמרו חז"ל שכל מה שפירש דוד בספר תהלים כלל אותו רשע בפסוק אחד, ויוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע, שאילמלא לא בא מלאך וסטרו על פיו, ביקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים, וביאור ענין הקבלה זו הוא כדנת' לעיל, שאף נ"ג קיבל כסא מלכות לשלוט בעולם מן השמים, כמנגד לכסא דוד על ישראל, ונטלו לעצמו ולא הועיל דבר.

עד שהראה לו הקב"ה, שאין הוא אלא בגדר שפל אנשים יקים עליה, וכאשר ניטל כסא דוד לא הושם תחתיו אלא הפחות והשפל ביותר, שכל מהותו אפסיות ונבזות ואיהו ובהמה אין ביניהם מידי, ואזי הודה ששליט הקב"ה במלכות האדם ולאשר חפץ נותנה, ומידו בלבד קיבל מלכותו, מאחר שנפל כסא דוד וירד העולם לשפלות, וראוי לו ששפל אנשים יקום עליה.

והיה שבחו מקביל למזמורי דוד, שהם הענקת המלכות להקב"ה מהיושב על הכסא בעולם, וראה עוד במדרש, ארבעה בני אדם אמרו ארבעה דברים אילו אמרן אדם אחר מי היו וכו', נ"ג אמר כל דיירי ארעא כלא חשיבי, אילו אמרן אדם אחר היו שוחקין עליו, על מה שלט אדם זה, אפי' על יתוש לא שלט, אלא לנ"ג לו נאה לומר, שנא' כל חית השדה נתתי לו לעובדו - ילקו"ש תתקס"ח-.

דַּהֲבָא דִּי הֶקִים, נְבוֹכַדְנֶצַּר מֶלֶכָא וּמִן דִּי-לֹא יִפֹּל וְיִסְגָּד בֵּהּ-
שְׁעָתָא יִתְרַמָּא, לְגֹאֲ-אַתְּוֹן נִרְאָא יִקְדָּתָא.

כל קִבֵּל דְּנָה בֵּהּ-זִמְנָא דְּדִי שְׁמַעִין כָּל-עַמְמַיָּא קַל קִרְנָא
מִשְׁוֹקֵיָתָא, קִתְּרוֹס שְׂבָכָא פְּסַגְטֵרִין, וְכָל זִנִּי, זִמְרָא, גְּפִלִין
כָּל-עַמְמַיָּא אֲמִיָּא וְלִשְׁנֵיָא סְגִדִין, לְעָלִם דַּהֲבָא דִּי הֶקִים
נְבוֹכַדְנֶצַּר מֶלֶכָא... " (ב'-ז').

כלומר, נ"נ אסף את כל מושלי העולם, על כל מגוון
שררותיהם ותפקידיהם, למעמד חנוכת הצלם הגדול אשר
לאלוהי נ"נ, שמבטא את עוצמת מלכותו³³⁰ כוחו ואלילותו,
ויצא הכרוז, שבשעה שישמע קול התזמורת הנפלאה ורבת
הכלים והגוונים שהכין, ישתחוה הכל ויבטלו עצמם לו. ומי
שלא ישתחוה, יושלך לאש הכבשן היוקד³³¹. ואכן בשעה
שפצחו כלי הנגינה הרבים בנגינתם, השתחוה הכל לצלם נ"נ.

מתוכו. והוא בדניאל פרק ג', כאשר הקים נ"נ צלם זהב בן
שישים אמה. "ונבוכדנצר מלכא שלח למכנשן
לאחשדרפניא סגניא ופחותא אדרגזריא גזבריא דתבריא
תפתיא וכל שלטני מדינתא למתא לחנכת צלמא דִּי הֶקִים
נְבוֹכַדְנֶצַּר מֶלֶכָא. באדִין מתכנשין אחשדרפניא סגניא
ופחותא אדרגזריא גזבריא דתבריא תפתיא וכל שלטני
מדינתא לחנכת צלמא דִּי הֶקִים, נְבוֹכַדְנֶצַּר מֶלֶכָא וְקִימִין
לְקַבֵּל צִלְמָא דִּי הֶקִים נְבוֹכַדְנֶצַּר.

וכרזא קרָא בְּחִיל לְכוֹן אֲמִרִין עַמְמַיָּא אֲמִיָּא וְלִשְׁנֵיָא.
בְּעִדָּנָא דִּי-תִשְׁמַעִין קַל קִרְנָא מִשְׁוֹקֵיָתָא קִתְּרוֹס סְבָכָא
פְּסַגְטֵרִין סוּמְפְנִיָּה וְכָל זִנִּי זִמְרָא תִפְלִין וְתִסְגִּדוֹן לְעָלִם

ברם כמובן שלא היה זה אלא מכח שנכפה עליו מלכות ה', ובמהותו הוא הפכו של דוד, היושב על כסא ה' באמת ודבק בדרכיו,
ואילו איהו שפל ונבזה ומהותו מנוגדת לכסא ה', לכך בא מלאך וסתרו על פיו, כיון שאינו שוה עם לבו, שהלא מבפנים מנותק
הוא משם כסא ה', והוא שאמרו אילולי שהקב"ה דן את הלבבות והמחשבות, קלס נ"נ בפסוק זה כמו שקילס דוד בספר תהלים".
ויעו"ש עוד.

ולמשנ"ת, המתבונן בטעמים ירגיש את דברי חז"ל, שמעשה נ"נ מקביל למעשה דוד, אלא שבא מהכיוון הנגדי, ויבקש לעשות
כן לעצמו, ועל כרחו עלה לאלוקים האמיתי. ולכך שני אירועים אלו כה מיוחדים בהרעשת טעמיהם והתנגגותם.

עוד יש לציין, דאף כאשר מסופר בדה"י שבאו כל ישראל להמליך את דוד ונפלו עליו מגיבורי מנשה ובנימין ועוד, ושמחו כולם
וחגגו את מלכותו בריבוי סעודה מובחרת ומשתה, יש הטעמה חזקה ורצופת פזרים. "וַיְהִי-שָׁם עִם-דָּוִד יָמִים שְׁלוֹשָׁה אֲכָלִים
וְשׁוֹתִים כִּי-הָכִינוּ לָהֶם אֲחִיהֶם, וְגַם הַקְּרֹבִים-אֲלֵיהֶם עַד-יֵשׁ-שֹׁכֵר וְזָבְלוֹן וְנַפְתָּלִי מְבִיאִים לָחֶם בַּחֲמֹרִים וּבְגָמְלִים וּבְפָרִדִּים
וּבְבָקָר מֵאֲכָל קֶמַח דְּבָלִים וְצִמְעֻקִּים וַיִּיּוֹשְׁמוּ וּבָקָר וְצֹאן, לִרְבֵּי כִי שִׁמְחָה בְּיִשְׂרָאֵל" (דה"י א' י"ב מ"א). והוא הוא המקביל למלכות
נ"נ בצד הקדושה. ובאמת זהו עיקר ספר דה"י, להעמיד תוקף מלכות דוד וכסאו לדורות.

וכן כאשר מתואר כל מחלקות המלך דוד ופקידיו, מוטעם הדבר היטב, "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִסְפָּרָם רֹאשֵׁי הָאֲבוֹת וְשָׂרֵי הָאֲלָפִים
וְהַמֵּאוֹת וְשָׂרֵיהֶם הַמְּשֻׁרְתִּים אֶת-הַמֶּלֶךְ לְכָל דְּבַר הַמַּחְלָקוֹת הַבָּאָה וְהַיֹּצֵאת תִּדְּשׁ בְּחֹדֶשׁ לְכָל חֹדֶשׁ הַשָּׁנָה הַמַּחְלָקֶת הָאֶחָת
עֹשֶׂרִים, וְאַרְבָּעָה אֲלָף" (דה"י כ"ז א'). וכע"ז מוטעם מאד כאשר אסף המלך את כל שריו וראשי ישראל ירושלימה, למען בנין
ביהמ"ק והמלכת שלמה, והתם מלבד הפזרים יש נמי קרני פרה, ונת' במאמר בענין קרני פרה אות ב'.

[ונעתיק עוד בזה מד' ר"צ הכהן, בס' מחשבות חרוץ אות כ'. "...כי במלכות דקדושה שהוא שלימות מלכות ישראל, כשסיהרא
באשלמותא הוא מלכות דוד ושלמה, ודוד הוא סוד הראש דקומת מלכות, וזה סוד "דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם
לאלקים" (שמואל ב' ט"ו ל"ב). ובסנהדרין (ק"ז א') איתא על זה, אין ראש אלא עבודה זרה שנאמר צלמא רישיה וגו'.

וזה רישיה דדהב רומז לנבוכדנצר, והוא בקליפה נגד דוד המלך ע"ה בקדושה, וכמו שאמרו (ויקרא רבה כ' א' וקהלת רבה ט'
א') על פסוק (קהלת ט', ב') 'כטוב', זה דוד, 'כחוטא' זה נבוכדנצר, זה בנה בית המקדש ומלך ארבעים שנה וזה החריובו ומלך
ארבעים שנה. והמספר ארבעים נגד כתר חכמה בינה דעת... ואצל דוד המלך עליו השלום הוא מסיטרא דטוב, ואין טוב אלא
תורה (ברכות ה' א') וזה שאמרו שם (במדרש) דהרואהו נזכר לתלמודו, כי הוא יסוד תורה שבעל פה...].

³³⁰ באמת לא היה אח ורע לעוצמת הממשלה שמשל נ"נ, ולכך הוא ראש הזהב שפתח את ד' המלכויות, שלעוצמת הכח
והשלטון המוחלט שניתן לו משמיא, לעשות כל אשר יעלה על דעתו בעמי תבל, לא היה אח ורע וכמבואר בכ"ד, ומרוב אימה
שהטיל על הבריות אמרו, שכל ימיו של אותו רשע לא נמצא שחוק בפי כל בריה.

ודניאל אמר עליו שניתן לו משמיא מלכותא חוסנא תוקפא ויקרא, ושליט בכל בני אנשא וחית השדה ועוף השמים, וכל העמים
היו זוחלין ורועדין מלפניו, וכרצונו היה ממית ומחיה משפיל ומרים - פ"ב ל"ז ל"ח ופ"ה י"ט-, ואף לאחר מותו בשעה שירד
לגיהנם רעשו כל יורדי גיהנם, אמרו שמא למשול עליהם הוא בא וכו'. ואיהו ראש הזהב הפותח לתקופת המלכויות, שבה נמסר
העולם ביד האדם במלא התוקף, ונתרחק ממלכות שמים למאד. [ומקביל למעשה דוד הפלגה, שעוצמת הכח של העולם כולו
התרכזה במקום אחד, ובזה ביקשו למרוד בהקב"ה, וראה בהערות להלן]

³³¹ ואיתא בחז"ל, שרצה שבבבל תהיה המלכות השלמה שכל צלם המלכויות דידה, ולא ראש הזהב בלבד. והיינו שבאלהיו
מתגלם ענינו וכוחו [וזהו בחינת "הרשעים מתקיימין על אלהיהם, ופרעה חולם והנה עומד על היאור", אבל הצדיקים אלהיהם
מתקיים עליהם.."] (בר"ר ס"ט ועוד). וזה כל מהות ע"ז, שמגלם בעיניהם את השפע המיוחד השופע בהם, וזהו אופיים וסוד

על חמו"ע. ד', כאשר שב נ"נ ויצווה אותם. ובכולם יבואו תיבות השמעת כלי הנגינה מרובים בטעמים, שנים או שלש פזר ושאר טעמים רועשים. והטעם פשוט, משום שבזה מורגש גודל המעמד ועוצמת הרגע שישמע התזמורת המלכותית הנפלאה הלזו לכבוד הצלם, ואזי כולם התבטלו לעוצמתו ותפארתו של נ"נ ואלילו. וראוי הדבר שיוטעם ויתנגן כיאות, וביחוד התיבות שמספרות על זמן השמיעה, ומורגש ומתנגן היטב כמה עצום היה כל הענין.

וכן בתחילת הפרק, כאשר מסופר על כל המושלים והשרים שאסף נ"נ מן העולם כולו, יבואו בו ארבע פזר, הן בהזמנתם והן בביאתם, ומורגש כמה גדול ומרעיש היה הדבר, לכנס את כל השליטים ואנשי השם נושאי התוארים העצומים והנכבדים, למקום אחד.

ובזה ביקש נ"נ לעשות מעשה נמרוד ודור הפלגה בשעתו, להיות גיבור ציד לפני ה', ויאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון³³², ובתורת כן העמיד את צלם הזהב של דמות האדם שמבטא אותו, לאחד את העולם מסביב מלכותו בשלימות ולכבוש את כולם תחתיו, ובכך למרוד בעליונים³³³, ולהעמיד את המרכז ברום דמות האדם למטה.

אולם חנניה מישאל ועזריה מיאנו להשתחוות, והלשינו עליהם לנ"נ. "אֵנֶת מֶלֶכָא שְׁמַת טַעַם דִּי כִלְגַּנְשׁ דִּי־יִשְׁמַע קֶל קֶרְנָא מְשֻׁרְקִיתָא קְתָרֻס שְׂבָכָא פְּסֻנְתֵּרִין וְסוּפְנִיָּה וְכָל זִנִּי זְמֵרָא יִפְלִי וְיִסְגְּד לְצֶלֶם דְּהָבָא...". ברם יש אנשים יהודים, שלא שמעו בקולך.

ויתמלא נ"נ חימה וישלח ויקרא להם, ויצו אותם להשתחוות בעת שישמעו כלי הנגינה בשנית, ואם לאו, יזרקו לכבשן האש, "כְּעֹן הֵן אֵינִיכֻן עֲתִידִין דִּי בַעֲדָנָא דִּי־תִשְׁמַעֻן קֶל קֶרְנָא מְשֻׁרְקִיתָא קְתָרֻס שְׂבָכָא פְּסֻנְתֵּרִין וְסוּפְנִיָּה וְכָל זִנִּי זְמֵרָא תִפְלֹן וְתִסְגְּדוּן לְצֶלֶמָא דִּי־עֲבַדְתִּי וְהֵן לֹא תִסְגְּדוּן בְּה־שְׁעָתָה תִתְרַמֹּן לְגוּא־אֲתוֹן נִרָא יְקֻדָּתָא וּמִן־הוּא אֵלָה דִּי יִשְׁיַבְנֻן מִן־יָדִי...". ויעו"ש כיצד במקום זה התגלה כיצד הקב"ה שולח מלאכו להצילם בתוך כבשן האש, ועל כרחו הודה נ"נ שיש אלוקים עליון.

נבוכדנצר מבקש לעלות על במתי עב

ז) והנה ענין ההשתחוויה בעת שמיעת כלי הנגינה, שב ע"ע ד' פעמים, א', בכרוז. ב', כאשר השתחוו האומות. ג', בהלשנה

כוחם שלהם]. ולכך ביקש לשרוף בחום הכבשן הנורא ולא להמית בעלמא, והיינו, שמי שמתנגד אליו מתכלה מאשו ועוצמתו. וכבר נתבאר בקונטרס 'וישב דוד' אות מ"ז.

³³² מקרא זה נמצא בישעיהו פרק י"ד י"ד, וקאי התם להדיא על מלך בבל, והיינו נ"נ, וע"ש היטב בכל הענין, אשר מביע בעוצמה עד כמה עלתה גאוות נ"נ, ומאידך עד כמה יושפל ביד הקב"ה. "אֵיךְ נִפְלַת מִשְׁמִים הַיָּלֵל בֶּן־שָׁחַר נִגְדַעְתָּ לְאֶרֶץ חוֹלָשׁ עַל־גִּזְיָם. וְאַתָּה אִמְרָת בְּלִבְבְּךָ הַשְׁמִים אֶעֱלֶה מִמֶּנִּי לְכֹנֶכְבִּי־אֵל אֲרִים כְּסֵאִי וְאֶשֶׁב בְּהֶר־מִזְעַד בִּירְכָתִי צָפוֹן. אֶעֱלֶה עַל־בְּמָתִי עַב אֲדַמָּה לְעֵלְיוֹן. אֲךָ אֵל־שָׁאוֹל תִּנְרָד אֶל־יִרְכַּתִּי־בֹר. רֵאֲלֶךְ אֶלְיֶךְ יִשְׁגִּיחוּ אֲלֶיךָ יִתְבַּנְּנוּ הַזֶּה הָאִישׁ מִרְגִּזֵּי הָאֶרֶץ מִרְעִישׁ מַמְלָכוֹת". וראה בהערה הבאה. וע"ע לעיל במאמר בענין שלשלת אות ו'.

³³³ "אמר רבן יוחנן בן זכאי, מה תשובה השיבתו בת קול לאותו רשע, בשעה שאמר "אעלה על במתי עב אדמה לעליון", יצתה בת קול ואמרה לו, רשע בן רשע, בן בנו של נמרוד הרשע, שהמריד כל העולם כולו עליו במלכותו, כמה שנותיו של אדם, שבעים שנה.. והלא מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה.. מלך אל חי וקים רם ונשא שוכן עליהם. ואתה אמרת אעלה על במתי עב אדמה לעליון. אך אל שאול תורד אל ירכתי בור" (חגיגה י"ג א').

וע"ש בתוס', בן בנו של נמרוד הרשע, "לאו דוקא שהרי כוש ילד את נמרוד, ולא מצינו אותו רשע מזרע כוש, אלא על שם מעשיו שמלך גם הוא בשנער". ובמהרש"א שם, "ונבוכדנצר לאו בן בנו היה כמ"ש התוס', אלא ע"ש שזה נ"נ אמר אעלה על במתי עב גו', ונמרוד שהמריד במלכותו את דור הפלגה אמר ג'כ לעלות לשמים, כמ"ש הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים גו', כמפורש בפרק חלק נעלה ונכנו בקרדומות כו' ע"ש. והתוספות פירשו בע"א".

ותרוייהו דבר אחד, והמקום גורם למעשים, שהרי בבל עמוקה ושפלה מכל הארצות, ולא נקרא שמה שנער אלא משום ששם ננערו כל מתי מבול (שבת קי"ג ב'), ולא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל לבבל אלא מפני שעמוקה כשאו, שנאמר מיד שאול אפדם ממות אגאלם (פסחים פ"ז ב'). ונקראת ארעא דחשוכא (פסחים ל"ד ב'). ובנביא מכונה 'ארץ נמרוד' (מיכה ה' ה'), והיינו שמוטבעת היא זו הארץ במרידתו ומעשיו.

לכך מאז ומעולם היו מלכיה גיבורי ציד לפני ה', ורצו להתנתק ממלכות שמים. והוא נ"נ הוא נמרוד (ובספרים איתא ששורש נשמתם אחת), האומרים אעלה על במתי עב אדמה לעליון, משום שבבבל ניצב האדם במרכז, וכביכול מבקש לרשת את מקום הקב"ה, שפני הכל אליו יהיו מופנים, והוא יהיה המציאות החשובה, המתנשאת והמתרוממת על העולם. וזהו מגדל בבל שבנו אנשי דור הפלגה בראשות נמרוד, אשר בו ביקשו לעלות ולעשות מלחמה בשמים, והיינו, שביקשו שכביכול הם יהיו העליונים המתנשאים על העולם, וחשיבותם וצלמם היא העומדת במרכז, תחת מלכות הקב"ה. וממקום זה דייקא יצא אברהם אבינו, להקים את מלכות הקב"ה בעולם.

[..כי שם היה תוקף ההתרחקות, שעמד נמרוד להמריד כל העולם כולו בדור הפלגה לבנות עיר ומגדל, שהוא מצד הסיטרא אחרא דוגמת ירושלים ובית המקדש, שהוא המקום לה', מחנה שכינה ולויה וישראל גוי אחד, והם רצו גם כן להיות עם אחד, אבל לא לה'.. וחשבו לעשות להם גם כן קביעות מקום שלא יתפרדו עוד.. אז נתעורר התגלות האור דאברהם אבינו ע"ה ובנין

האומה גוי אחד עם ה', וזה לעומת זה היה גם כן ההתעוררות שלהם, דהם כקוף בפני אדם שהוא רוצה להתדמות ועושה כל מה שהאדם עושה, והשגת אברהם אבינו ע"ה התחיל מתוך גודל הריחוק שלהם" (ר"צ הכהן בפרי צדיק, קדושת השבת מאמר ז').

והתשובה שהשיבו הקב"ה, יצאה בת קול ואמרה, ששבע שנים ינטל ממנו צלמו, ויטרד ממלכותו וידמה לחיה, אזי יראה את שפלותו ונחיתותו, ויכיר ששליט הקב"ה במלכות האדם, ושפל אנשים יקים עליה. וכך היה. ואלו הם פני צלם האדם המבקש לעמוד לכשעצמו, שאין בינו לבין חיה ולא כלום.

וזהו התשובה שהשיבו מן השמים לאנשי דור הפלגה, שהפכו לפילים וקופים, ונתבללה שפת האומות ונתפרדו איש מאחיו, ושוב עד ימי נ"נ לא היה להם עוצמה וגיבוש חזקים כ"כ, שהיה ניתן לטעות בו. ונ"נ הוא אשר שב על מעשה דור הפלגה, וגיבש את כל האומות תחת צלמו בעוצמה שאין בדומה לה. והוא הוא הבת קול המוזכרת שיצאה והכריזה, שנותיו של אדם שבעים שנה, ואילו השמים במרחק חמש מאות שנה ובין כל רקיע לרקיע וכו', ורגלי החיות וכו', ותוכן הדברים הוא שאין גבול לנשגבות מלך חי וקיים, ואילו האדם לחציר יבש דמה, אשר ברגע שניטל ממנו צלם האלוקים שבו, איננו אלא בהמה, ואין נ"נ אלא שפל אנשים יקים עליה.

וד"ז מבואר להדיא במקראות, שנסמך המעשה שנטרד ממלכותו ודמה לבהמה, למעשה הצלם שבנה בבקעת דורא, וזהו חלק מן הכתב ששלח לכל אומה ולשון שמכיר במלכות הקב"ה, שמלכותו מלכות עולם ושלטונו לדור ודור, יעו"ש.

ובאמת ידוע שתחילת גדר המלכות שהעמיד נ"נ, (לבטל את כל האומות תחת ממשלתו במוחלט, וכל שרי המדינות פקידים במלכותו, ללא הבדלי אומה ולשון), היה ע"י מלכות אשור והכובש הגדול סנחריב, שאף הוא השתלט בתוקף על העולם כולו וביקש להנהיג בו סדרים חדשים, הלכך עירב האומות ובללן זו בזו, והגלה אותם ממקום למקום, ובו הסתיים העולם העתיק הטבעי שחי כל לאום בארצו לפי החיים המקומיים והמנהגים שהתפתחו מאופי הארץ, והחל תרבות העולם החדש בסדרים שמכונן האדם מעצמו, בעולם שהחל להפוך למקום אחד. תרבות שבה האדם במרכז, והכל מסור תחתיו בשלטונו, לפי הצביון שהוא מעניק. וממנו שורש ד' המלכויות, שענינם האדם העומד על רגליו שלו, ומשתמש בעולם כרצון לבו לפי רוחו, ואיננו מתבטל להבעתו ולכוחות העצומים שבו.

והלא ע"ד הפשט, ביאור המקרא בבראשית י' י"א, הוא כפי' הרמב"ן שם, שיצא נמרוד, הגיבור ציד לפני ה', אל אשור, ובנה את נינוה וסביבותיה. [וז"ל הרמב"ן, 'מן הארץ ההיא', במלכו עליה, 'יצא אשור', פתרונו יצא אל אשור, כי אשור מבני שם היה, וזהו כלשון 'ויצא חצר אדר ועבר עצמונה'.. ורבים כן. ולכך תקרא ארץ אשור 'ארץ נמרוד', כמו שנאמר (מכה ה' ה') "ורעו את אשור בחרב ואת ארץ נמרוד בפתחיה", "וארץ נמרוד" ירמוז אל נינוה ואל רחובות עיר ואל כלל" (אמנם רש"י ואב"ע ועוד פ' שם שארץ נמרוד היינו בבל). ובאמת כן משמע בתרגום אונקלוס 'נפק אתוראה', ומתוספת 'אה' נראה שהוא שם מקום שבא אליו, ולא שם אדם].

והיינו, שכבר מאז ומקדם היתה אשור מזומנת למרידה במלכות ה', ויש בה את הכוח שבה האדם ירים ראש ויעיר את רוחו, ולכך מסוגל להרגיש שהוא המרכז והעולם כולו תחתיו הוא מסור, והוא עוצמתו ועליונותו, ולדורות היא ארץ נמרוד, שממנה יצא סנחריב שחירף וגידף ומבקש להתנשא על הקב"ה, "אמר אותו רשע, בתחלה אחריב דירה של מטה, ואחר כך אחריב דירה של מעלה" (סנהדרין צ"ד ב').

ולכך חשיב כעין גוג ומגוג, המבקש את השלטון בעולם לעצמו ונלחם בהקב"ה, "וּתְמַצֵּא כְּקֵן יְדֵי לַחֲלִיל הָעַמִּים, וְכִאֲסֹף בִּיָּצִים עֲזֹבוֹת כָּל־הָאָרֶץ אֲנִי אֶסְפְּתִי, וְלֹא־הִיא גִדְדָּה כְּנָף וּפְצָה פֶּה וּמִצְפָּצֶף. הִיתְפָּאֵר הִגְרָזָן עַל הַחֶצֶב בְּן אִם יִתְגַּדֵּל הַמִּשׁוֹר עַל־מְנִיפֹ" (ישעיהו י' י"ד-ט"ו, יעו"ש). וראה עוד אריכות בענינו, לעיל במאמר בענין זרקא כפול אות י' בהערה.

ובכח השלטון והכיבוש המוחלט, שנופל העולם כולו לפניו כנפול ביצים עזובות, ואיהו משנה וקובע את כל צביונו מכאן ואילך, לא היה תקדים לעוצמת מלכות זו. וזהו פתיחת תקופה חדשה בדברי ימי העולם. [כלומר, כובשים רבים היו, וגם העולם העתיק ידע מהם רבות, אולם רק ד' המלכויות קידמו והחליפו את צביון החיים בכל העולם, וכל התרבות והווי החיים היום מבוסס עליהם. וביחוד ידוע הכיבוש בן השנים הספורות של אלכסנדר מוקדון, שלא היה מאורע לשעתו, אלא הוא ששינה את פני העולם מכאן ואילך. ובבחינה מסויימת כן היה עם סנחריב וכן עם נ"נ].

ובספרים ידוע שלא לחנם התנוצץ התלמוד בבלי מארץ בבל דייקא, אשר היא בחינת תורה שבע"פ, ומידתה לעלות מתוך 'במחשכים הושיבני' (סנהדרין כ"ד א'), העם ההולכים בחושך ראו אור גדול, וכל התנוצצות תקופת תורה שבע"פ ע"י עזרא היה שהעלם מבבל. [וחד מינן (מבבל) כי סליק להתם (לא"י), עדיף כתרי מינייהו" (כתובות ע"ה א'). הרי שיש חכמה שדוקא מתוך המחשכים עולה, יותר מן המקום המואר. [וראה מה שהאריך בזה הנצי"ב בהקדמת העמק שאלה בביאור היטב].

והיינו, משום שבבבל יש כח חזק לרוח האדם עצמו, ונעשה מודע להרגשותיו וחשיבתו שלו, ויכול לבוא לטוב ולרע, אפשר משום החושך של ההשפעה מלמעלה למרוד במלכות שמים ולבנות דמות אדם הקיים לעצמו במרכז, [ומזה השורש לכל ד' מלכויות, שנטלו את המלכות לעצמם והעמידו את האדם במרכז, כפי שראה נ"נ בחלומו], ואזי נמצא שדמות האדם הלזה כולו ריקנות ושפלות. ועל בסיס זה נבנו כל ד' מלכויות הגוים.

ואפשר שדוקא מתוך כך יתגבר כח החכמה של תורה שבע"פ, וישכיל האדם את עומקי פנימיותה, וכך יתחבר וימצא את התורה בתוכו, ויהיה דמות האדם מלאה בתוכן ופנימיות, וזהו תכלית הבריאה, שיוכל האדם לעמוד על רגליו ולשאת את השתקפות הצלם אלוקים בקרבו. וזהו הבסיס למלכות דוד אשר תבוא לתכליתה לאחר ד' המלכויות, בידי הנצר היוצא משורשיו ויושב על כסאו, והוא המקביל למלכות נ"נ ולדמות האדם שהעמיד, אלא שיבוא עם החיבור לשורש. (ראה בהערות הקודמות).

ובאמת זהו ענין האריכות בפירוט כה רחב של שמות המושלים, אשר שב ע"ע פעמיים, אע"ג שלכא' אפשר להזכירם בקצרה ובשם כולל, אולם אדרבה, כך מורגש עוצמת הענין, היאך כל מושלי העולם, על כל מגוון סמכויותיהם ושמותיהם, מתכנסים להכיר בממשלת נ"נ הגדול.

וכן הוא האריכות בפירוט מיני הזמר הנכפל כל פעם מחדש, ולא אמר בקצרה 'וכל זני זמרא', משום שנרגיש את עוצמת התזמורת וכלי הנגינה המגוונים שהכין נ"נ, לפאר בהם את עוצמתו ומלכותו. ולכך גם באו בטעמים מודגשים, וכמשנ"ת³³⁴.

ומתוך זה נרגיש את מהות מעשה חנניה מישאל ועזריה, היאך יכלו עמוד כאשר כל העולם כולו בעבר אחד מתבטל על כל כבודו ועוצמתו לפני כוח נ"נ ותפארת מלכותו, ומן העבר השני ג' אנשים התופסים אומנות בידיהם, וכאברהם העברי בשעתו אומרים לו לבן בנו של נמרוד הרשע, אם לבטל מלכותו ית' הימנו באת, את וכלבא שוין, איננו מכירים במלכותך כנגד מלכות שמים כלל.

וכאשר מבקשים לחסות בצל מלכותו ית', בזה נגלה כבוד ה', ויורד מלאכו לשכון בהם, וממילא בטל כח אשו של נ"נ והיה כמאן דליתא, וכל המעמד העצום של הפגנת מלכותו נתגלה כחלול ומרוקן מתוכו, וראו כל יושבי תבל³³⁵ שישנו מלך עליון שהוא המלך האמיתי, וכולהו קמיה כלא חשיבי³³⁶.

והוא הענין שאמרו בסנהדרין כ"א ב', "בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמית". והיינו, שהיה בחינה של נתינת התורה בשפה הבבלית וכתב אשורית, וקיבלה פנים וגילוי חדש, מתוך חכמת האדם עצמו, שיורד לדורשה ולהשיגה בכוחות עצמו. ומאשור ובבל עלה כח זה וכמשנ"ת. וראה בזה לעיל במאמר בענין מרכא כפולה, אות י"א ובהערה שם. [ושורש הדבר שדוקא בשפה הארמית החל תורה שבע"פ, משום שכאשר גלו לבבל לראשונה מאז מתן תורה לא היתה לשון הקודש לשונם הטבעית החיה, ונזקקו לתרגם ולפרש, והבן].

וז"ל ר"צ הכהן בס' דובר צדק, "והנה חוזרת על ידי התורה שבעל פה שעלה בידו מבבל. כמו שכתבתי במקום אחר שכמו שהתורה שבכתב היתה בגלות מצרים, ששם ביררו והעלו מתן תורה דכתב, כך התורה שבעל פה היתה בגלות בבל, ומשם עלתה עמהם, והתחילו חכמי המשנה שתחילתם אנשי כנסת הגדולה כנזכר באבות (א', א'), שהם התחילו לומר העמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה, שני יסודות דתורה שבעל פה..

..שביררו מחכמה הנפילה דתורה שבעל פה שהיתה ביד נבוכדנצר, והעלוה למקורה שהוא חכמת שלמה, והתשעה קבין מאותן בירורין ומטיפין דשלמה המלך ע"ה שהיו בנבוכדנצר, לקחו דניאל חנניה מישאל ועזריה שנתנם ללמד ספר ולשון כשדים וכל חכמות שלהם, והם העלו הכל, שביררו שלא הטתם חכמתם החיצונית..".

ובפרי צדיק קדושת שבת מאמר ז', "וכשנחרב בית המקדש חזרו למטעתן לבבל, שמשם התחלת הנטיעה ושם נתייחד התלמוד בבלי, סוד התורה שבעל פה במחשכים, גם כן מצד ההשגה שבהעלם. ובקבלת התורה שבכתב היה בהתגלות מצד ה' יתברך, אבל מצד המקבלים וקוצר המשיג נאמר ויחזו, שלא היתה השגתם בהתגלות הפנים..".

³³⁴ וכבר ביארו שזהו כלל גדול לענין אריכות יתרה במקראות ע"פ דרך הפשט, שאל לנו לחפש בה דווקא תוספת של מסר נוסף בעלמא, אלא תוספת בהשגת עיקר צורת הענין ואופיו הראוי.

וכגון הענין שידענו, שבמקומות שחביב לפני ה', מאריך בפרשיות רבות של פקודי ישראל או של המשכן, ואין זה ללמדנו שחביבים, שהרי אפשר לכתוב בקצרה חביבים ישראל וכו' ותו לא, אולם אמת הוא שכך נכון להתעסק עם בני ישראל, וראויה האריכות בצורתם, וכך מתעסקים עם ענין כה גדול ונשגב. וכן חביבה שיחתן של עבדי אבות, וכל כיו"ב, ומהאריכות נכנסים להרגשת אופי הענין האמיתי, אם לחביבות ולהעמדת צורת ישראל לדגליהם, ואם משום ענין אחר ראויה צורת הענין לבוא בארוכה, ואין זה היכ"ת להעברת מסרים חדשים, אלא להרגיש נכונה ולהכנס למהות הדברים בצורתם, (ולזה מועיל מאד הרגשת הטעמים), והבן היטב].

³³⁵ ובשיה"ר רבה (ז' ח'), דריש על המקרא "זאת קומתך דמתה לתמר", דבטל יצרא דע"ז ע"י חנניה מישאל ועזריה שלא השתחוו לצלם, והיינו, שרישומו של המאורע נחרט לדורות בלב כל מושלי תבל שנכחו שם, שישנו אלוקים עליון שאינו כפוף לכוחות הטבע העצומים, והאלילות הבנויה על אמונה בכוחות העזים פועלים בתוך הטבע, נחשפה בתעתועיה לנוכח הכל.

והוא הוא המשך המאורע שהיה אלף וארבע מאות שנה קודם לכן, שמרד אברהם בעצת דור הפלגה, וכפר באילולי נמרוד והושלך לכבשן האש. והצלתו הניסית ע"י הקב"ה, היתה תחילת קעקוע הע"ז וממקום זה התחיל לחלחל לעולם אמת מציאות הקב"ה השולט על הכל, ויאמר ה' אל אברם לך לך אל א"י ליצור את המציאות המובדלת של עם ישראל הנושא שם אלוקיו, וכאשר לאחר דורות ישובו בני העם למקום שממנו יצא אביהם, אזי תסתיים מלאכתו. וידעו כי אתה אלוקים לבדך עליון על כל הארץ.

ובעומק המכוון גם על כל כללות הענין, דאותם הנלקחים לבית המלך, אכתי בעינם עומדים ואינם מתחברים לזהות הנכרים, וזהו התיקון על אשר עשו ישראל בהיותם בארצם, דנתחברו לתרבות סביבתם, ומהם שאבו את תרבות הע"ז על הווי החיים השפל שכלל, ופסגת התיקון הוא כאשר ניצבים על עמדם ואינם מתמזגים בכלל האומות, אשר נופלים ומתבטלים לפני נ"נ וצלמו. ומכאן יסוד הבדלת ישראל וניתוקם מהווי האילולי המסובבם.

³³⁶ עוד מצינו בס' דניאל כמה פזר הבאים בזה אחר זה, גבי מעשה בלאשצר נכדו של נ"נ, שעשה משתה גדול ושמה מכלי המקדש, ובאה יד ורשמה שתמה מלכותו, לא הבינו הכתב ויקראו לדניאל, "כְּלִי־קֶבֶל דִּי רִנָּח. יִתְרָהּ וּמְנַדְעֵהּ וּשְׁכֻלְתָּנָהּ מִפְּשָׁרָהּ

ב', הלויים המלמדים את העם בזמן עזרא, כאשר השכילו את כל העם באופן שלא היה מזה דורות (ששה)³³⁷. ג', הכהנים המחצצים לפני ה' בעת חנוכת חומות ירושלים ע"י נחמיה (חמשה).

ומן הסתם לא לחינם כאשר עסקינן בניגון ובכלי שיר לכבוד הקב"ה, דוקא שם יש הטעמה וצלצול קול כה בולט ויוצא דופן. ואלו הם המאורעות המכוננים את צורת ישראל לפני ארון ה' וביהמ"ק, בזמן בית ראשון, ובזמן בית שני.

הפזרים היותר מרובים, בשמות הלויים והכהנים אשר לפני ה' בכינון המקדש

(ח) עכ"פ, אין ספק שלא במקרה יצא שהמקומות שיש בהם את מספר הפזר הרצופים הרבים ביותר במקראות, הם בשמות הלויים והכהנים, בג' מקומות משמעותיים מאד.

א', בעת קביעת הלוויים המשוררים לפני ארון ה' בעת הבאתו לירושלים ע"י דוד (שמונה פזר, וכן בפרק שלאחריו חמשה).

תַּלְמִיּוֹת וְאַחֲוִית אַחֲדָן וּמִשְׁרָא קִטְרִין הַשְׁתַּכַּחַת בְּה' בְּדִנְיָאֵל דִּי־מֶלְכָּא שֶׁם־שְׁמָה בְּלִטְשָׁאצֶּר כְּעֵן דְּנִיָּאֵל יִתְקַרֵּי וּפְשָׁרָה יִהְיֶה"ה (ה' י"ב).

ומשמע שמוטעם היטב בינת דניאל וחכמת האלוקים אשר בו, אשר לפניו נזקקו מלכי בבל לכרוע ברח ולהודות שאכתי עליון הוא העם היהודי, משום ששמר דניאל על יהדותו אף בתוך ארמון מלך בבל וסירב לאכול מפת בג המלך, ודוקא כך שרתה עליו רוח אלוקים וניתן לו חכמה ובינה וכל מדע, ונ"נ ביקש לעובדו ולנסך לו נסכים, והשליטו על כל מדינת בבל. וממנו יבוא חורבנה בעת שישובו לבקש להעמיד מלכותם במקום מלכות ה', כפי שאכן היה עוד באותו הלילה.

³³⁷ ושם בפסוק הבא נאמר "וַיִּקְרְאוּ בְּסֵפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפְּרֹשֶׁ וּשְׁנוֹם שְׁכָל וַיְבִינוּ בְּמִקְרָא". וכבר נתפרש בגמ' דהיינו ע"י הטעמים. הרי כי הלויים בלימוד וניגון הטעמים הבינו את העם לתורה.

נספח

בענין מנגינת הטעמים

התאמת הטעמים למשקל ומקצב מוזיקלי

סימני הטעמים מבטאים את צורת תנועת נגינתם

(א) מאמר שמגמתו לעסוק בענין הטעמים, יהיה חסר אם לא יבקש להתבונן במבנה שלהם מבחינת מה שמכונה המשקל המוזיקלי, שהרי זהו חלק בלתי נפרד מכל מהותם והופעתם, ונדרש הדבר בכדי להרכיב תמונה על סדר הטעמים. אלא שהכלים שעומדים בזה לרשות הכותב מוגבלים הם, מהרבה בחינות. וגם לא בדקתי כלל את הספרות המקצועית ושפתה. לפיכך לא נבקש להשלים את הענין, אלא להראות את הכיוון הכללי, בשפה פשוטה השווה לכל אדם. אף שכמובן אין ספק שדברים אלו צריכים הרגשה, והשפה לכשעצמה מוגבלת היא³³⁸.

והוא, שאכן מחד גיסא, הטעמים בנויים במבנה מוזיקלי מסודר, בשלימות המשקל והנגינה, על כל מה שכרוך בזה³³⁹, ומאידך גיסא, אין זה ענין חיצוני גרידא, לסדר משקל מוזיקלי מתאים לקריאת הפסוק בתחבירו הנכון, אלא יש זיקה ברורה בין טעמים רבים, לתוכן המקראות, וכפי שהראנו בגוף הקונטרס.

ותחילה יש לבאר את צורת כתיבת סימני הטעמים. הנה המתבונן בהם יכול לראות, שסימני הטעמים אינם מקריים, אלא מורגש התאמה ברורה בין הסימן למנגינה. והלא בברכות ס"ב א' קאמר ר"ע, 'מפני מה אין מקנחין בימין.. מפני שמראה בה טעמי תורה', ומפרש רש"י, "נגינות טעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים, בין בניקוד שבספר בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא ושופר מהפך, מוליך ידו לפי טעם הנגינה". והיינו שמורגש אצל הקורא שמעלה ומוריד קולו בצורה מסויימת, והיד מאליה מתרגמת זאת לשפת הידים, והיינו שבהתאם לצורה מסויימת זו נעה היד לקול המנגינה.

ואכן, אפשר להרגיש שסימני הטעמים שאנו משתמשים בהם, מתאימים הם לנגינת הטעם, ומבטאים את צורתו. [ונשתדל בעזה"י לתאר כמידת יכלתנו, אולם אין הדברים שלמים כלל ועיקר. ולא עליך המלאכה לגמור וכו'].

אופי תנועת כל טעם וסימנה

(ב) כאשר יש ב'מונח סגול' שלש נקודות, המשמעות ברורה מאד, משום שבנקודה מורגש עצירה והתמקדות במקום, ללא תנועה. אין לה לנקודה התפשטות, אלא עמידה והתכנסות חדה. וכאשר עצירה זו תבוא לאחר תנועה המתפשטת בעוצמה, הרי העצירה אף היא עוצמתית ומטעימה בחוזקה את התיבה.

וזוהו דבר שכל אחד יכול לבחון, שה'מונח זקא' כשמו כ"ה, וזורק את תנועת התיבה בטון עולה ומתגלגל באופן חד כל כך, עד שלאחריו מחוייב לבוא ירידה ועצירה חזקה, והוא הוא ה'מונח סגול', שכל עיקרו

³³⁸ ובעומק, משורש זה נובע חסרונו של המחקר החיצוני, אשר דרכו להיות מקצועי ומדוייק בהגדרת מאפיינים מסויימים, אך פעמים הרבה חוטא למטרה מבחינת התוכן והמשמעות הטמונה, וזהו דבר כמעט מוכרח מעצם כלי העבודה היבשים והמדירים שלו. וכל דבר של מהות ופנימיות, אינו יכול להיות מוכלל שם, וממעלתו הוא, שאיננו מוגבל ונתון לכימות כה יבש. וככל שהדבר עמוק יותר, כך הוא בהכרח 'לא מדעי', ואין זה עובדה יבשה שא"א להתווכח עמה. ואפשר להביא בזה דוגמאות לאין מספר.

³³⁹ וראה בכל ענין סגנון ומשקל הכתובים, בספר הליקוטים לרמ"ד ואלי (תלמידו ורעו של הרמח"ל, אשר בהערכתו אליו בעצמו ערך ס' ליקוטים מפ' הרמ"ד ואלי לישעיהו), שהאריך דאין ספק דהמקראות בנויים ביופי הסגנון והמשקל, ובמבנה ומקצב ראוי ונאה מכל הבחינות. ויעז"ש דוגמאות. וכן הרמח"ל עצמו כ' כיו"ב (וראה ספרו 'לשון לימודים'). הנה אף שצריך עיון של חכמים אלו היה בחכמת הפנימיות, וע"ז חיברו רובי ספריהם, לא ראו זאת כסותר לשלימות המבנה והסגנון אף מצד הבחינה יותר חיצונית, וביקשו לעמוד עליו ולהבחין בסגנון ובמשקל וכיו"ב. ואין ספק שגם בכך יש לכתובים שלימות אמיתית, ברם אין זו לפי אמות מידה מלאכותיות של חריזה בדוקא וכד', אלא בסגנון חי ואמיתי. [וראה עוד בחלק א' אות ט' בהערה הארוכה].

נקודות. (ובנויות בצורת סגול, שהיא צורה של יציבות ועמידה³⁴⁰, ולכך קרוב קצת לאתנחתא, וראה להלן). וכך תנועת היד תבוא, כהצבעה חזקה באופן של נקודות. ואף צורת סימון 'מונח זרקא' מקבילה להפליא לתנועת היד, המתגלגלת בעליה וירידה עוצמתית.

ואילו זקף, יש בו שני נקודות, משום שאע"פ שבו התיבה מזדקפת ועומדת במקומה, העצירה פחות עוצמתית, שהלא אין לפניו תנועה כה מתגלגלת ועולה. וכאשר עיקרו עצירה סתם, אינו אלא שני נקודות, וזהו המכונה 'זקף קטן'. וכאשר יחד עם העצירה התיבה צריכה להיות מתגלגלת ומצלצלת בתנועה העולה קלות למעלה וכך מזדקפת ונעצרת בחוזקה, מתלווה לנקודות קו עליה של תנועת הטעמה, וזהו 'זקף גדול'.

וה'רביעי' אשר ענינה התמקדות בתיבה עצמה והארכת ניגונה, ואין בה תנועה עולה ויורדת, סימנה נקודה מרובעת ומורחבת (◀), והיינו, שעל אף שעומדים במקום ללא שינוי בתנועה, מאריכים במנגינת התיבה, ומגדילים ומרחיבים את הנקודה שבה. ואכן אף בה מונח עצירה במשפט, אלא שעצירה זו אינה בת שני נקודות, אלא בת נקודה אחת³⁴¹, והתמקדות זו מתרחבת בתוך מקומה ומטעימה לתיבה. ותנועת היד הנקודתית והמאריכה בהתמקדות והתפשטות במקום, היא מהותה³⁴².

ואף טעם ה'שלשלת', לא צריך להיות בעל אבחנה מוזיקלית, בשביל לראות כיצד סימנה מבטא את נגינתה. הלא הוא ניגון משתלשל ורועם, שהולך וחוזר בצורה חדה (כמספר השתלשלויות סימנה), בתנועה העולה וגוברת.

וענין טעם ה'דרגא תביר', כשמו כ"ה, עליית דרגא שלאחריה נפילה ושבירה, וסימנה של דרגא הוא עליה מדורגת שאכן מתאימה לתנועת נגינתה וממילא אף לתנועת היד שלה (ואיננו עליה חדה, לכך אין סימנה בעל תנועות חדות, כשלשלת לדוגמא), ולאחריה יבוא התביר, שהוא הירידה במנגינה המתבקשת מהעליה, וסימנה תנועה יורדת, ולאחר התנועה נקודה, שענינה עצירה ועמידה במקום³⁴³. והשילוב בין התנועה היורדת, לצליל העצירה וההתמקדות במקום, יוצר את נגינתה³⁴⁴.

ה'יתבי', צורתה חץ חד הנשלח קדימה ושב, וזו אכן נגינתה, משולחת היא התיבה בתנועה חדה כחץ, פורצת יוצאת ושבה.

ה'פזר', הוא תנועה העולה בעוצמה מעלה מעלה, תחילתה ממוקדת, ומתפזרת היא בעלייתה מעלה, ואכן כך צורתה³⁴⁵.

³⁴⁰ וזהו שורש הצורה המכונה פירמידה, שיציבה ומקיימת היא, כאשר המבנה שלה הוא בסיס רחב שעליו רוכב דבר צר יותר, וכך יש לו קיום אף עד זמנינו.

נזכר לזה שימוש אף לרע שעשו בזה העכו"ם הקדמונים, וזהו שורש הע"ז הנקראת 'מרקוליס', שצורתה אבן אחת ע"ג שתיים (ע"ז נ' א'), ובא לבטא את יציבות הקיום והעמידה העצמית המנותקת, שקיימת לכשעצמה ללא חיבור לעליונים. ובעומק לא בחנם היו הפירמידות כה מרכזיות במצרים, אלא כאשר הוא מבטא את ההלך רוח המצרי של פרעה התנין הגדול השוכן תוך יאוריו, ביציבות מקיימת ועומדת מתוך התחתונים, ללא תלות השמימה, ואלו הם המבנים אשר יקימו הפרעונים. ודבר זה אינו דרוש ורמז, אלא יורה בו מי שיודע את סגנון חשיבתם והווי חייהם].

³⁴¹ ידוע שהמדקדקים חילקו את כח ההפסק בטעמים לד' דרגות, א' קיסרים, ב' מלכים, ג' משנים (למלכות), ד' שלישים. קיסרים היינו סוף פסוק ואתנחתא, ומבין המלכים, הזרקא והשלשלת ראשונים בהפסקתם, ולאחריהם הזקף גדול וקטן. (ואחריהם טפחא, אלא שהגם שמפסיקה את הענין, איננה עוצמתית ומוטעמת, ואין לה תנועה חזקה שיורגש הדגשת התיבה בעצירה). ומבין המשנים, הרביעי הוא הראשון בכח הפסקתו.

³⁴² וענין שם רביע כתבו הספרים שהוא מלשון ארמית, ובלשון קנקרא 'מיושב', והיינו שענינו ע"ד 'אריה הוא דרביע עליה', כלומר, יושב ורובץ עליו. והיינו, שטעם זה איננו מניע התיבה למעלה ולמטה, אלא יושב ורובץ עליה כפי שהיא, להאריכה ולהטעימה.

³⁴³ וענין הא דנמצאת נקודה זו מתחת התיבה, ולא למעלה ממנה כפי שמצינו בסגול ובזקף, משום שאיננו עצירה מתוך תנועה רועמת ושוטפת, אלא יורדת ונינוחה, ולכך בדר"כ יבוא התביר לפני אתנחתא או סוף פסוק.

³⁴⁴ ואכן התביר נחשב ל'משנה', הבא לאחר הקיסרים והמלכים, (אולם הרביע שאף הוא משנה, בא לפניו בסדר כוח המפסיקים, ונקודתו מודגשת יותר).

³⁴⁵ וראה בחלק ב' במאמר בענין פזר כפול, שפזר הוא היחיד שיכול לבוא אף שמונה רצופים, משום שיבוא ממוקד ולא בתנועה המחברת לחביריו.

'תלישא קטנה' ו'תלישא גדולה', הם תנועה העולה ומסתובבת בצורה איטית ומעגלית, עד שיורדת ומסיימת את עלייתה, וזהו סימנה³⁴⁶. [וכאשר תבוא לאחר הפסק, הרי היא תנועה המחוברת ופונה לכיון התיבה שלאחריה, וזהו תלישא קטנה שמכוונת קדימה לאשר יבוא לאחריה, וכאשר תבוא לאחר תיבה השייכת לה, הרי היא פונה לכיונה, וזהו תלישא גדולה המכוונת כהמשך לתנועת התיבה שהיתה לפניה].

'קדמא ואזלא' הם תנועות של עליה, הקדמא הוא תנועה קדימה כצורתה, והאזלא הוא גמר התנועה, כאשר העליה פונה ומסתובבת בחדות, ונשמע בזה כעין גוון של צעקה. ואף ה'גרש' יש לו קירבה לאזלא, אלא שהיות ואין קדמא לפניו, הרי הוא פתאומי וחד הרבה יותר³⁴⁷, כביכול התיבה משולחת ו'מגורשת' ונזרקת בעוצמה, ורועם וזועק באוזניו³⁴⁸. ואילו ה'גרשיים' הוא סיבוב כפול, שמחד הוא פחות חד ופתאומי, ומאידך מאריך את התיבה, ומטעים ומדגיש אותה יותר.

ה'אתנחתא', היא מקום המנוחה וההפסק הגדול אשר בפסוק, ועצירה כה גדולה לעולם יוצרת הטעמה מיוחדת לתיבה והפתח נעשה קמץ וכד', ולעולם עצירה יש בה צליל מועצם, משום שההבהרה מסתיימת ויוצאת במקום זה בצורה חדה. כיו"ב סוף פסוק, אשר סימנו קו יורד, וכן האתנחתא היא קו יורד שמתחתיו יושב חצי עיגול, וזהו צורת ישיבה ועמידה במקום (כעין כסא שיש לו יציבות ועמידה, וכ"כ התשב"ץ בספרו מגן אבות). ובאמת לעולם עצירה היא עליה מסויימת לקראת הירידה בטון, משום שבה מסתיימת התנועה³⁴⁹.

התאמת הטעמים לאורך ומבנה הפסוק

[טעמים סוערים רחוקים מהאתנחתא. תיבה ארוכה מוטעמת בטעם מתנגן יותר]

ג) והנה כל מתבונן רואה שהטעמים יש להם מבנה מוזיקלי בסדר תיבות הפסוק. ולא כל טעם מתאים בכל פסוק, וכן לא כל טעם מתאים לבוא אחר חבירו, וכיו"ב. והאוזן מרגישה היטב בצרימה אם יסדרו אותם במשקל לא נכון. וזהו בפשוטו הטעם לשינויי הטעמים שבמקראות (אלא שזה אינו מכריח אלא מה אינו מתאים, ולא להכריע מבין כמה אפשרויות קיימות). ונביא כמה דוגמאות.

במנין בני ישראל שבפנחס פנחס, פותח כל שבט במונח זרקא וסגול, "בְּנֵי שִׁמְעוֹן לְמִשְׁפַּחְתָּם" (כ"ו י"ב), מלבד "בְּנֵי יִשְׂשָׁכָר לְמִשְׁפַּחְתָּם" (שם כ"ג), "אֵלֶּה בְּנֵי דָן לְמִשְׁפַּחְתָּם" (שם מ"ב), ו"בְּנֵי נִפְתָּלִי לְמִשְׁפַּחְתָּם" (שם מ"ח). [וכן "בְּנֵי יוֹסֵף לְמִשְׁפַּחְתָּם מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם" (שם כ"ח). ובראובן לא נזכר כלל 'בני ראובן למשפחתם', יעו"ש].

וההסבר פשוט, משום שמונח זרקא לא יכול לבוא בפסוק קצר. והיינו טעמא, משום שנגינתו היא בעוצמה ותנועה גדולה, ולא יכולה העצירה בפסוק להיות סמוכה לו, אלא נזקקים אנו לכמה וכמה תיבות והפסקים קצרים לאחריו, ורק אז שייך לעצור ממש. ואכן בכל הני שאין בהם מונח זרקא, פסוקיהם קצרים, "בְּנֵי יִשְׂשָׁכָר לְמִשְׁפַּחְתָּם תְּזַלַּע מִשְׁפַּחַת הַתְּזַלַּע לְפֹה מִשְׁפַּחַת הַפֶּה", והדבר מורגש שמונח זרקא לא יכל להופיע.

³⁴⁶ ענין שם תלישא, אפשר שענינו תולש, ונעתיק לשון בעל ה'מחזור ויטרי' בתחילת פירושו למסכת אבות. "טעמי הנגינות הם שנאמרו למשה, מי תולש מי זוקף, מי יושב ומי עומד, ומי העולה ומי היורד ומי המנוח", ולכא' כוונתו תולש, שתולש ומנתק את התיבה מחברתה, להטעימה בפנ"ע, אולם איננו עצירה, וזוקף היינו עצירה, וכענין שנתבאר לעיל על שם 'זקף', שמעמיד את התיבה. ויל"ע.

³⁴⁷ ולכן לעולם גרש מטעים במלעיל, ואילו קדמא ואזלא וגרשיים במלרע, והיינו, דהטעמה שעיקרה בתחילתה הרי היא קופצת ופתאומית ובאה מתוך תנועה, ואילו מלרע הוא נח ורגוע יותר, והטעמתו בסופו מתוך עצירה. וכ"א יכול להרגיש כן.

³⁴⁸ יבוא לבטא את עוצמת הדבר המתרחש וכד', ראה בזה לעיל אות ד' בהערה.

³⁴⁹ והנה יש מן הטעמים המסומנים מעל התיבות, ויש שמסומנים מתחתיהם. וד"ז מיתלא תליא האם הוא טעמים של עליה למעלה, או טעמים שעיקרם הירידה (הבאים בדר"כ לקראת האתנחתא והסוף פסוק). ולכן מונח זרקא מונח סגול, גרש, קדמא ואזלא, תלישא ופזר, זקף קטן וגדול, ואף רביע, יבואו למעלה. ואילו האתנחתא והסוף פסוק, מרכא טפחא, וכן דרגא תביר (שעיקרו עליה מסויימת אך לקראת הירידה), ואף יתיב (שאינו עליה למעלה אלא שילוח עז ומהיר של התיבה, ולעולם סמוך לקראת עצירה, ולא יבוא בפסוק ארוך במרחק רב מהאתנחתא), יבואו למטה.

ובאמת לעולם אחר המונח זרקא לא יופיעו כמה תיבות ואתנחתא, אלא אם יקדם לו הפסק נוסף בתיבות של זקף קטן, או שיופיעו טעמים חזקים אחרים. ואכן הוא דבר מצוי, שסדרת טעמים חזקים תבוא כאחד, משום שהתנועה הגדולה של המונח זרקא והסגול, מטבעה מחייבת תנועה נוספת, עד שיבוא לרגיעת העצירה³⁵⁰. וכבר כתבו המדקדקים, דלעולם לא יבוא מונח זרקא בחצי השני של הפסוק שלאחר האתנחתא, והיינו מהאי טעמא, שעוצמת התנועה איננה מאפשרת עצירה מוחלטת אלא לאחר זמן.

ומזה נובע גם הטעם לשינויים נוספים, כגון, לאחר בני שמעון למשפחתם, מוטעם ברביע, "לְנִמְזָל מִשְׁפַּחַת הַנְּמִנָאִלִּי", ואילו מכאן ואילך שאר המשפחות מוטעמים בזקף גדול, "לְיִמִּין מִשְׁפַּחַת הַיְּמִינִי", והיינו משום שלאחר תנועה כה גדולה ומתנגנת, בא טעם מתנגן באריכות כרביע (וגם פחות עוצר הוא מן הזקף), ורק לאחריו מוטעמים המשפחות בזקף גדול. וכן הוא לאחר כל מקום שמתנגן 'בני'. למשפחתם בזרקא וסגול. ורק אצל בני יששכר ועוד, שאינם מתנגנים מתחילתם בזרקא וסגול, אף המשפחות כולם מוטעמים בזקף גדול ולא ברביע.

והטעם שיש מן המשפחות שתחת להיות מוטעמים בזקף גדול, מוטעמים בפשטא וזקף קטן באותה התיבה, משום ששם ארוך ובעל כמה תנועות, ואין זקף גדול מתאים אלא בתיבה המתכלה מהר, ואילו ההטעמה הראויה לתיבה משוכה יותר, היא פשטא וזקף קטן, שבהם נעשית המנגינה מאורכת ומוטעמת. "לְאֶרְאֵלִי מִשְׁפַּחַת הָאֶרְאֵלִי... לְיִחִיאֵל מִשְׁפַּחַת הַיְּחִיאֵלִי... וְאֶשְׂרֵיאֵל מִשְׁפַּחַת הָאֶשְׂרֵיאֵלִי...". דו"ק ותשכח שכן הוא לעולם.

והיינו שאף שודאי לא בחנם נקראים משפחות ישראל בטעמים מודגשים, ולו לא היו נקראים אלא בזקף קטן וכד' לא היה מורגש שיש כאן חשיבות משפחה ומשפחה, מ"מ הטעם המדויק משתנה משום ההטעמה המוזיקלית הראויה לפי מספר התנועות וכיו"ב.

כיו"ב בשמות הנשיאים בתחילת חומש במדבר, "לְרֹאנֹבָן אֱלִיצֹר בֶּן־שִׁדְיָאֹר. לְשִׁמְעֹן שְׁלֵמִיאֵל בֶּן־צֹרִישָׁדָי...", וכן ברוב שמות השבטים, מלבד השמות שיש בהם יותר תנועות מוטעמות, אשר יוטעמו בפשטא וזקף קטן. "לְיִשָּׁשְׁכָר נִתְנָאֵל בֶּן־צֹנְעָר... לְבִנְיָמִן אֲבִידֹן בֶּן־גְּדֵעִי... לְנִפְתָּלִי אַחִיעֶזֶר בֶּן־עֵינָן". ומשמעות ההטעמה אחת, אלא שתלויה היא במשתנים אחרים, כאורך התיבה, ומקומה בפסוק, ובטעמים שלפניה וכיו"ב³⁵¹.

³⁵⁰ ואף מונח זרקא מחייב בטבעו שיבוא לאחריו מונח סגול, כפי שמורגש לכל, ואין זה נכון לומר שהמונח זרקא הוא רק היכ"ת למונח סגול ולכח הפסקתו, אלא גם להפך, התנועה החזקה והמתגלגלת של הזרקא, איננה יכולה להשאר כך באויר ללא עצירה חזקה רועמת ומהדהדת, וכך הוא הקצב והמשקל הנכון, כפי שיכול כ"א להרגיש בעצמו.

³⁵¹ דוגמא נוספת. בארורים אשר על הר עיבל (דברים פכ"ז), יש כמה שינויים בטעמים, ונעתיק את כל הארורים. "אֲרֹר הָאִישׁ יֵעֲשֶׂה לְפָסֶל וּמִסְכָּה תוֹעֵבֶת יִקַּח מַעֲשֵׂה יְדֵי חָרָשׁ וְשֵׁם פִּסְתָּר וְעָנִי כְּלִהָעַם וְאָמְרוּ אָמֵן. אֲרֹר מְקַלָּה אָבִיו וְאָמֵן וְאָמֵן כָּל הָעָם אָמֵן. אֲרֹר מְסִיג גְּבִיל רַעְהוּ וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר מְשִׁנָּה עֵזֶר בְּדֶרֶךְ וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר מְטָה מִשְׁפָּט גְּרִיתוֹם וְאֶלְמָנָה וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר שֹׁכֵב עִם־אִשְׁתּוֹ אֲבִיו כִּי גֵלָה כִּנְף אָבִיו וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר שֹׁכֵב עִם־כְּלִי־הַמָּה וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר שֹׁכֵב עִם־אִחָתוֹ בְּתִיאָבִיו אוֹ בְּתִיאָמוֹ וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר שֹׁכֵב עִם־חֲתָנָתוֹ וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר מֶכֶה רַעְהוּ בְּפִתְרָו וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר לֹקֵחַ שָׂחַד לְהַכּוֹת נֶפֶשׁ דָּם נָקִי וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן. אֲרֹר אֲשֶׁר לֹא־יָקִים אֶת־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמֵר כְּלִהָעַם אָמֵן".

והמתבונן ימצא, שבפסוק קצר מוטעם הארור בזקף גדול, ואילו כאשר הפסוק שלאחריו ארוך יותר, מוטעם הארור ברביע, משום שהוא מתארך ומתנגן יותר, ומתאים לעמוד כנגד תיבות ארוכות יותר, ואילו זקף גדול אינו מתאים שיהיו משקל לו אלא תיבות פסקניות וקצרות.

ובפסוק אחד אין הטעמה על הארור, והוא בארור לוקח שוחד להכות נפש דם נקי, והיינו טעמא, משום שיש הפסק של זקף קטן בין לוקח שוחד, לבין להכות נפש, ונמצא שכנגד הארור לא מהדהד אחריו אלא שתי תיבות, ואין זה מספיק בשביל להאריך ולהטעים ניגונו. והבן.

ואילו בארור הראשון נמי אין טעם על הארור בפנ"ע, אולם התם הוא מענין אחר, שהרי כל הפסוק מוטעם בטעמים חזקים ושוטפים, וזהו משום חומרת הענין של עובד ע"ז בסתר, אשר מורד באלוקי ישראל, והוא הארור שצמוד בראש, ולכך אין נכון טעם שיטעים וידגיש את הארור, אשר בזה לא יהיה טעמי הפסוק שוטפים ושוצפים. והבן היטב. והתבונן בזה, דיש הפרש בטעמים הן משום אורך הפסוק וחלוקתו, והן משום התוכן. והן הן הדברים שנתבאר, שתרומתו יש להם משמעות.

עוד בהתאמת הטעמים לשטף התנועה ומנוחתה

7) והטפחא תמיד תבוא רק לפני אתנחתא או סוף פסוק, והיינו משום שאינו הטעמה וכל מהותו שיש בו עצירה ורגיעה, וקרוב הוא לקראת סיום ההברה ופסיקתה, שהרי אינה יכולה להעצר בבת אחת, ואין זה ממשפט הניגון המתאים כלל. ובאמת כבר הראו שלעולם לפני אתנחתא יבוא טפחא (מלבד במקום שהאתנחתא בתיבה הראשונה בפסוק), אע"ג דאין ביניהם הפסק ענייני כלל והתיבות מחוברות ממש³⁵², והיינו טעמא, דאין סוף ענינה הפסק תחבירי, אלא מטבעה של המנגינה הוא, שלפני גמר התנועה יבואו עצירות קצרות יותר, ורק כך תבוא אל מנוחתה כהוגן.

וזוהו הטעם שהאתנחתא והסוף פסוק הופכים את המקום אשר רגיל להינקד בפתח לקמץ, ולפעמים את הסגול לצירה וכיו"ב, ואין זה הלכה למשה מסיני בלא טעם, אלא ענינם הוא משום דהקמץ מעצים את הטעמת המילה, וראוי לה לאתנחתא שמפסיקה המשפט, לבוא בצורה מוטעמת ונשמעת יותר, וכך צורתה של תנועת העצירה, אשר בה מסתיימת ומתכלה ההברה כולה³⁵³.

ולאחר התביר לעולם יבוא טפחא ואתנחתא, או טפחא וסוף פסוק. והיינו טעמא, משום שענין התביר הוא הטעמה שלקראת העצירה, המכינה את הקרקע להפסקה היותר גדולה. וכשם שמונח זרקא מוכרח לבוא במרחק מן הטעמים העוצרים, משום שהוא היפוכם, ולא יבוא אלא בתחילת הפסוק, כך התביר מוכרח לבוא כנלווה לעצירה.

ואכן אין ספק שמבנה הטעמים יש לו משקל מוזיקלי נאות³⁵⁴, ולעולם לא ימצאו טעמים מפסיקים אחר פזר ותלישא [ובכלל זה זקף קטן וגדול, רביע, טפחא, אתנחתא, וסוף פסוק], והיינו טעמא, משום שהפזר והתלישא הם נגירות עם תנועה גדולה אשר לאחריה לא יתכן עצירה³⁵⁵, ומאידך הרביע אשר הוא טעם נוח ו'יושב', שעומד על תיבה מסויימת ומתמקד בה, לא יבואו אחריו אלא טעמים נחים, זקף טפחא אתנחתא וסוף פסוק. והרביע משמש פעמים הרבה לסיום סדרת טעמים שוטפת (וביחוד מקביל לקדמא ואזלא).

המשקל והמקצב שבין הטעמים למבנה התיבות

ה) ודבר מרכזי מאד בטעמים הוא, שיש מקצב ומשקל הדדי בין תנועת התיבות, והיינו, שלאחר תיבה המוטעמת בזקף גדול, ומרגשת ומהדהדת, יבואו כמה מילים במנגינה 'פשוטה' יותר כנגדה. וכגון, "מקדש אדני כנגנו ידני" (שמות ט"ו י"ז). "בן-מלכה אשר ילדה לנחור" (בראשית כ"ד כ"ד) "ואשת וגם הגמלים השקתה"³⁵⁶ (שם מ"ו). "ויאמר הגמלאני נא מעט-מים מכדך"³⁵⁷ (שם י"ז).

הטה אזהר וראה שהמרכא טפחא וסוף פסוק, מקביל בתנועתו ומשקלו לזקף ומאזן אותו, וכן המרכא תביר יש לו משקל כנגד הזקף, וכך נקראים הכתובים, מתוך המקצב המיוחד שנוצר, אשר כנגד התיבה המודגשת

³⁵² כגון "לא תאכלנו עליה ארץ תשפכנו פנים. לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריו.." (דברים י"ב כ"ד-כ"ה).

³⁵³ ובמקומות שראוי להפסיק ולעצור אף באמצע הפסוק, אף במפסיק קטן ישמע בצורה מוטעמת יותר, והפתח תעשה קמץ והסגול צירה, להטעים את העצירה. וראה בזה לעיל אות י"א ובהערות שם.

³⁵⁴ ולפעמים אפי' נדמה, שההטעמה המוזיקלית וההרגשה שנוסכת בתוכן הדברים, באה קצת אף על חשבון ההפסקות הראויות, וכגון, "ויסר ביום ההוא את-התשישים העקקים והטלאים" (בראשית ל' ל"ה). "ויקם העם כל-היום ההוא וכל-הלילה וכל-יום המחרת" (במדבר י"א ל"ב), "ויצא עוג מלך-הבשן לקראתנו הוא וכל-עמו למלחמה אדרעי" (דברים ג' א'). והיינו שכל הני היה בהם דבר רוגש ופעיל, לכך בא בהטעמה זו.

ובאמת אף בכל תלישא קצת כ"ה, שיש בו קצת הפסק המוכרח מהמנגינה, אע"ג דמצד התוכן מחובר לגמרי. ולכך נקרא 'ביום ההוא' מחובר, ואין התלישא מנתק, אלא בא להטעים את רגשת הענין. והבן.

³⁵⁵ ואף התלישא ביחס לפזר יש בו עצירה מסויימת, לכך לעולם לא יבוא פזר אחר תלישא, ומאידך, תלישא היא בת לווי לפזר במקומות הרבה.

³⁵⁶ מצד המהות ודאי עיקר מה שראה אליעזר היה את השקאתה לגמלים, אולם באופן הקריאה יבוא 'וגם הגמלים השקתה' כנגד 'ואשת', שהלא הצורה היא שההשקאה לאדם היא עיקר הדבר, וכנספח משקים את גמליו. ופשוט.

³⁵⁷ ה'ויאמר' מהדהד כנגד שאר תיבות אמירתו, וכך היא אופן הקריאה, ומורגש שכל זה מן אמירתו הוא.

המוטעמת בזקף, עומדים התיבות שלאחריה, "לִימִין מִשְׁפַּחַת הַיְמִינִי", וכך מורגש שתיבה זו מהדהדת כנגד כל התיבות שלאחריה. וזו מן הדברים היסודיים ביותר בהרגשת הטעמים, ובהיות הפסוק 'חי' ומלא הבעה על ידם.

והשלשלת לעולם תבוא בתיבה הראשונה של הפסוק, והענין, משום שעוצמת תנועתה וסלסוליה כה עזים, עד שאין העצירה יכולה להיות סמוכה לה כלל, ולעולם יש הפסק לאחר השלשלת, ומחלקת היא את הפסוק, וכולו מהווה משקל לעוצמת תנועת התיבה הראשונה³⁵⁸.

ואילו המרכא כפולה לעולם תבוא לקראת עצירה (ומתוך י"ד הופעותיה, מלבד פעם אחת שבאה לפני הטפחא שלקראת האתנחתא³⁵⁹, בשאר הפעמים באה לפני הטפחא שבסוף הפסוק), משום שביסודה מבוססת היא על תביר שבא בהכפלה, ואין בה השתלשלות וסלסול עולה, אלא הדגשה חזקה וחזרתה שממקדת את הענין בתיבה זו. והיינו משום שסלסול השלשלת יבוא בדבר עז, ואילו הדגשת המרכא כפולה תבוא בתנועה מופסקת במהותה³⁶⁰, והיא המשקל הנגדי לכל תנועת הפסוק, וענינה מיקוד והטעמה כפולה, שחותמת הענין ומעמידה אותו תחת רושם צליל תיבה זו.

והנה אין ספק שטעמים נדירים אלו יש בהם תוכן השייך למהות הפסוק, ואינם צלצולי מוזיקה או תחביר בעלמא, שבמקרה באו רק במקומות בודדים. ואם ישאל השואל, מאחר שיש כללים מחוייבים היכן מקום הטעם, כיצד תאמר שהשלשלת תבוא בהתאם לתוכן הענין, ומה יעשה במקום שלפי תוכנו ראוי היה לבוא שלשלת, אלא שאינו התיבה הראשונה³⁶¹.

זו אינה שאלה, שהרי לא בספר מעשה ידי אדם קעסקינן, אלא בדברי אלוקים חיים, אשר כל תיבותיו כאש, וכפטיש יפוצץ סלע, יבקעו ניצוצות צליליהם ויאירו מכל כיון, תמים ומושלמים הם מכל צד, נאותים מכל בחינה. "תפוחי זהב במשכיות כסף, דבר דבר על אופניו".

ונמצא, שהטעמים בנויים במערכת מוזיקלית, ויש להם את הסדרה שבה יופיעו, ואת מקומם הנאות במבנה הפסוק. אולם אין ענינם מסתיים בכך כלל, ובודאי יש הרבה התאמה בין הטעמים לתוכן הדברים, והלא אף כאשר בעינינו סדר המתאים מוזיקלית, כמה וכמה אפשרויות יש לסדרם, וגם בפסוק ארוך יתכן שלא יהיו בו הרבה טעמים בעלי תנועות גדולות. ויתכן פסוק קצר יותר, שטעמיו שוטפים ועזים יותר. והדבר צריך להתאים הן לתוכן הדברים ולעוצמת מנגינתם ואופייה, ולאורך התיבות ולתנועות שיש בהם, והן לאופן תחבירם הנכון. ולכן קשה לנסח כללים. אולם אין ספק שיש בטעמים חכמה עד מעבר לשכל האנושי, אשר עליה ילאו כל חכמי לב, והם הם ה'חיות' וההרגשה שבתוך הכתובים.

ונחתום בדברי הכוזרי, "נראה מקביעות הניקוד והטעמים סדר שלא יהיה אלה מחכמה נעזרת, איננה מערך חכמתנו בשום פנים, ולא יתכן שיהיה מקובל אצל ההמון אלא מרבים רצויים או מיחיד רצוי, ולא יתכן שיקבל ההמון מיחיד אלא אם יהיה נביא או נעזר בענין האלוקי..." (מאמר ג' אות ל"ב). וז"ל בתו"ד במאמר ב' (אות פ'), "...ולמחבר החכמה הדקה הזאת סודות נעלמים ממנו, ואפשר שעמדנו על קצתם".

³⁵⁸ ואין האתנחתא יכולה לבוא לאחר שלשלת, גם אם מצד ההפסק הנכון בחלוקת הפסוק ראוייה לבוא התם, משום שעוצמת שטף תנועת השלשלת איננה מאפשרת עצירה והפסק ממש, אלא מחוייבות התיבות לשטוף. כגון, "וַיִּשְׁחָטוּ וַיִּקַּח מִשֶּׁה מִדְּמוֹ וַיִּתֵּן עַל־תֵּינִיף אֶזְנוֹ־אֶהָרֹן הַיְמָנִית וְעַל־יָדָיו הַיְמָנִית וְעַל־יָדָיו הַיְמָנִית" (ויקרא ח' כ"ג). והנה ראוייה האתנחתא להפסיק אחר וישחט, ולא להפסיק באמצע נתינת הדם בין הנתינה על התנוך לנתינה על האוזן, אולם מחוייב הפסק בצורה זו.

³⁵⁹ "וַיִּחַנּוּ אֶלֶּה נָכַח אֶלֶּה שִׁבְעַת יָמִים" (מלכים א' כ' ט).

³⁶⁰ ולכן התיבות שבהם משמשת היא, קצרות ופסקניות למידי, ושמונה מהי"ד פעמים תבוא בתיבות 'לא' 'לה' 'לו', שיש להם צליל חתוך פסקני ומצביע, ושאר התיבות שבהם תשמש הם, 'זה', 'אלה', 'ריב', 'טוב' ו'תעשה'.

ונחלק מרכא כפולה מתביר, שפחות מפסיק הוא, והתיבה מחוברת לזו שלאחריה, אולם היינו משום שמאחר שמאריכים בניגון והטעמה, אף שאיננה עולה אלא ממוקדת ויורדת, מ"מ אינו נעצר לאלתר, והסמוך לו מחובר.

³⁶¹ והלא גם תיבה קצרה מידי א"א להטעימה בשלשלת, מטעם המורגש, וכן להפך, תיבה ארוכה מידי לא נאות לה מרכא כפולה, ואפ"ה ודאי יש תוכן בטעמים אלו הראוי למשמעות תיבותיהם דייקא.

מפתחות לביאורי ענינים שנזכרו בתוך הדברים³⁶²

אברהם

- מלכות נמרוד ודור הפלגה, שורש מלכות נ"נ ובניית הצלם בבקעת דורא..... ע' 155 הערה 333
 דור הפלגה היו לפילים וקופים, כשם שנ"נ נהפך לבהמה..... ע' 156 הערה 333
 אברהם באור כשדים התחיל לבטל את הע"ז, ונשלם ביטול יצרא דע"ז מכח חמו"ע..... ע' 157 הערה 335
 תפילת אברהם בין בית אל ובין העי..... ע' 22 הערה 37
 יציאת אברהם וביתו ממצרים בשלימות- סימן לבנים..... ע' 36
 עורו של איל אברהם אבינו, הוא אזור מתניו של אליהו הנביא..... ע' 127 הערה 174
 גדר קנין מערת המכפלה, ותשלום ארבע מאות שקלי כסף..... ע' 30 הערה 61
 הבטחת א"י לאברהם אבינו ולזרעו לעולם, צפנה ונגבה וקדמה וימה..... ע' 30 הערה 61
 הקב"ה בחמלתו חילץ את לוט בכח, למרות השתקעותו בתוך סדום..... ע' 46
 מצאתי דוד עבדי בסדום..... ע' 47
 ענין ים המלח וקלקלתו..... ע' 46 הערה 91
 עתידה סדום וימה להיתקן..... ע' 46 הערה 91
 מאבק תמידי בין ישראל לבני לוט, מיהו ממשיך דרך אברהם..... ע' 94 הערה 211

יצחק (שליחות אליעזר)

- ההנהגה המיוחדת בנישואי יצחק שבהם יבנה עם ה'..... ע' 47
 ענין 'אל תשב את בני שמה'..... ע' 47
 המהירות שהתגלגלו הדברים מורה על מעשה ה'..... ע' 48 הערה 95, וע' 40
 ענין קפיצת הדרך שהיה לו לאליעזר..... ע' 48 ובהערה 94
 מופת השקאת הגמלים נחשב לדיבור ה' שרבה תהיה ליצחק..... ע' 48
 השתחוות אליעזר בהודאה לה'..... ע' 49 ובהערה 96
 הפסק אתנחתא המטעים את ביאת אויבי יצחק לכרות עמו ברית..... ע' 31 הערה 62

יעקב ועשיו

- בנטיילת הברכות נבחר יעקב על פני עשיו..... ע' 71 ובהערה 149
 בין עשיו ויעקב לישמעאל ויצחק..... ע' 71 הערה 149
 עשיו שונא ליעקב על שנבחר על פניו..... ע' 71 הערה 149
 גבי יעקב הוקדם ברכת השמים וגבי עשיו ברכת הארץ..... ע' 71 הערה 150
 הבאת היין ליצחק משולחנו של מקום..... ע' 71 ובהערה 151
 כוס של ברכה בברכת יצחק ליעקב..... ע' 152
 החרדה הגדולה שחרד יצחק כשנכנס עשיו..... ע' 24 ובהערה 43 ו441

³⁶² הרבה מן הדברים הנזכרים, לא באו אלא בקצרה ודרך העברה כפי מה שנמשכו הדברים, ולא כאן מקומם, ואף אינם שייכים לביאורי טעמי המקרא ממש, אלא נכתבו בכדי להרחיב את התמונה הכללית של הענין, ומ"מ לתועלת המעיין ולשלימות המפתחות נזכר כל דבר שבא בקונטרס עם תוספת חידוש ונקודות ביאור מסויימת. ואצ"ל דהדברים אינם משל הכותב דוקא, וכמו שכתוב בהקדמה.

עשיו הוא אדום במהותו..... ע' 40 ובהערה 80
 דוד המכונה 'אדמוני' הוא העומד כנגד עשיו..... ע' 40 הערה 80
 בשכיבת יעקב במקום שער השמים, זכה לקבוע שם מקומו..... ע' 31 הערה 62

יוסף הצדיק

עניני יוסף הצדיק..... ע' 49-51
 בזכות ה'וימאן', זכה למלכות ולבכורה..... ע' 49 ובהערה 98
 יוסף זכה למלוך יותר מכל מלך אחר..... ע' 50 הערה 99
 יוסף הצדיק סלל את הדרך להנהגת ישראל במצרים..... ע' 50 ובהערה 100, 101, 103
 י"ז השנים שהתפתחו ישראל לעם בצל יעקב, מקבילים ל"ז שנות יוסף בצלו..... ע' 51
 הבדלת ישראל מהמצרים בארץ גושן, בה נהפכו לעם בצל ממשלת יוסף..... ע' 51
 ארץ גושן סמוכה לא"י ונפלה בנחלת יהודה..... ע' 50 ובהערה 102
 מכח יוסף שמרו על בידולם, ומכח ארונו נגאלו..... ע' 50 ובהערה 100
 'אבל אשמים אנחנו' - הכרת האחים בחטאם, השורש לאיחוד המחודש..... ע' 132
 'אנא', התחינה המיוחדת שביקשו האחים מיוסף לאחר מות יעקב..... ע' 18 ובהערה 29

יציאת מצרים

ענין הבטחת ארבע מאות שנה וקיומה..... ע' 29 הערה 58
 זעקת 'למה תעשה כה לעבדיך' שהחישה את הקץ..... ע' 72
 משיית משה מהיאור מגדירה את מהותו, ומקבילה לגאולת ישראל..... ע' 109 הערה 136
 התגלות ה' במצרים בחצות הלילה - צדיקים מתעדינן בה ורשעים נידונין בה..... ע' 124 ובהערה 269
 'יום קרב' בכתובים היינו קריעת ים סוף..... ע' 61 הערה 131
 'הים ראה וינס' מפני גילוי ה'..... ע' 64 הערה 135
 השירה על הים מגוף צורת הופעת ה' במלחמה..... ע' 95 הערה 215
 'הרים רקדו כאילים', רעש העולם בגילוי ה' בהר סיני..... ע' 62 הערה 133
 הטעמה מיוחדת ונדירה ב'השמע עם קול אלוקים חיים'..... ע' 32 וע' 36
 הטעמה מיוחדת בלקיחת גוי מקרב גוי במסות ובמופתים ובמלחמה..... ע' 33
 'אנא' - התחינה המיוחדת לאחר חטא העגל..... ע' 18 ובהערה 29

משיחת אהרן לכהונה

באיל המילואים נמשחו אהרן ובניו והיו לכהנים לה'..... ע' 52-58
 אריכות וכפילות הכתובים וירידתם לכל פרט בקרבנות ימי המילואים..... ע' 57
 הזאת דם - כריתת ברית..... ע' 52 הערה 108
 אכילת בשר איל המילואים, מגוף מעשה החינוך..... ע' 56 ובהערה 119
 הזאת הדם משמעותה שאף הכהנים כלי קודש הם..... ע' 52 ובהערה 109
 בין משיחת אהרן ובניו שחלה לדורות, למשיחת הכלים שבעינן בכל פעם..... ע' 52 הערה 107
 קרבן המילואים חולק שם לעצמו, וההזאה על אהרן מגוף צורתו..... ע' 53 ובהערה 111
 בהא דאיל המילואים היה קק"ד..... ע' 55 הערה 118
 בהא דחזה ושוק של איל המילואים, ניתנו למזבח ולמשה..... ע' 56 הערה 120

בהא דהקרבת החונך עיקרו שלמים (איל המילואים).....ע' 54 ובהערה 115
ביאור הא דאיל המילואים התכנה בגמ' 'עיקר מילתא'.....ע' 58 הערה 122
זכות היא למשה למשוך הכהנים לדורות באיל המילואים.....ע' 58 הערה 123

מדבר

מיתת נדב ואביהו - זהירות מהתקרבות לפני ה' לפנים ממחיצתו.....ע' 72, וע' 18 הערה 28
תחילת הופעת הקב"ה בעולם, מתוך מורא של 'בקרובי אקדש'.....ע' 73 ובהערה 155
עומק 'בקרובי אקדש' - מיתת נשיקה.....ע' 73, וע' 29 הערה 60
נדב ואביהו - שורש תורה שבע"פ.....ע' 72 הערה 154
עיקר קרבנות חנוכת הנשיאים שלמים היו.....ע' 54 הערה 115
מורגש בטעמים כילוי והשלמת המשכן, שמשלים צורת העולם.....ע' 19 ובהערה 30
נבואת אלדד ומידד, שורש העת"ל שישפוך ה' רוחו על כל בשר.....ע' 27 ובהערה 52
ענין נבואת אלדד ומידד שמשה מת ויהושע מכניס, ומלחמת גוג ומגוג.....ע' 27 ובהערה 51 ו 53
צרעת מרים בתורת שהקב"ה סר מעליה בנזיפה.....ע' 25
ענין חטא המרגלים וגזרת ארבעים שנות המדבר.....ע' 73
שנות המדבר נועדו לדבק ישראל להקב"ה ולנתקם מהמצריות.....ע' 73 ובהערה 158 וע' 148 הערה 319
צורת פירוט המסעות בפרשת מסעי, וענין האתנחתא שבכל פסוק.....ע' 32 הערה 64
בין דיבור ה' עם משה לדיבור עם אהרן.....ע' 37 ובהערה 73
לפני פטירתו זכה משה לדבר אל ה' לאמר, שימנה יהושע תחתיו.....ע' 37 הערה 71

הנחלת הארץ

רכישת מערת המכפלה וחלקת השדה בשכם, שורש האחיזה בארץ.....ע' 30 הערה 61
משה החל לפתוח את א"י, שהיו סיחון ועוג תקיפים ושקולים כנגד כל מלכי א"י.....ע' 39 הערה 77
ראשית הקביעות בארץ ישראל בקריאת שמות ערי עבר הירדן.....ע' 73 וע' 21
ספר דברים נאמר לאחר שפתחו שערי א"י, בכיבוש סיחון ועמון.....ע' 39 הערה 77
יהושע בן נון ענינו שעומד תחת משה ומכוחו.....ע' 37 הערה 71
יהושע דייקא מסור לו הכח להכניס לא"י ולהנחילה.....ע' 23 ובהערה 39
הא דלא היו בנים ליהושע, מבטא שלא נשלם הנחלת הארץ מכוחו.....ע' 23 הערה 39
בהא דיהושע בן נון נתכנה בשם אביו.....ע' 101 הערה 224
ביאור היכן נתכנה יהושע מלא והושע חסר.....ע' 34 הערה 67
ליקוט הפסוקים רבי הטעמה בספר יהושע.....ע' 22
הטעמה מיוחדת בצורת מעמד כריתת הברית בהר גרזים והר עיבל.....ע' 152
מעילת עכן בחרם ביטלה את נוכחות הקב"ה בקרבם, בהיות חרם בקרבם.....ע' 22 הערה 37
החשש לקרע עם השבטים בעבר הירדן.....ע' 133 ובהערה 289
ענין שבט דן ופסל מיכה בצפון הארץ.....ע' 134
ארץ ישראל איננה חלק מן המציאות הרגילה, הן לטובה והן לרעה.....ע' 46 הערה 91 וע' 83 הערה 179

יריחו

יריחו - סוגרה ועיקרה של א"י, שלכל העמים חלק בקרבה.....ע' 81 הערה 179

המלחמה ביריחו ראשית הארץ, ע"י הקפת ארון הברית.....	ע' 81 הערה 179
ענין החרמת העיר יריחו ושללה, ובגדר 'חרם'.....	ע' 83 הערה 179
בין יריחו לירושלים, ודושנה של יריחו המקביל לביהמ"ק.....	ע' 82 הערה 179
האם שרי לבנות את יריחו בשנית לאחר שנחרבה.....	ע' 82 הערה 179
אלישע ריפא את יריחו.....	ע' 82 הערה 179
מפני מה גבי חיאל בית האלי נתכנתה 'יריחה'.....	ע' 35 הערה 67

דוד ושלמה

חורבן שילה בניאוף הקרבנות.....	ע' 123 הערה 267
ריבוי חבל נביאים מכח שמואל, לקראת ירידת בית המקדש לעולם.....	ע' 77 הערה 174
לעולם יש התרבות פלאית בעמ"י לקראת בנין ביהמ"ק.....	ע' 87 הערה 187
סופו של בית שאול.....	ע' 102 ובהערה 228
מלכות בית דוד נבחרה בחירה אחר בחירה.....	ע' 102 הערה 226
מלכות בית דוד כרוכה בבנין ביהמ"ק.....	ע' 102 ובהערה 227, וע' 121
מלכות בית דוד - גאווה בדרכי ה', לית ליה מגרמיה כלום.....	ע' 91 הערה 201
הטעמה חזקה כאשר באו משבטי ישראל להמליך את דוד במשתה ושמחה.....	ע' 154 הערה 329
שם ירושלים לדורות - עיר דוד ושלמה.....	ע' 89 הערה 193
דוד מבזה עצמו לפני ה' בעת העלאת הארון.....	ע' 48 הערה 93
העמדת הלויים ע"י דוד בעת העלאת הארון לפני ה'.....	ע' 151 וע' 158
דוד לא נתן מקום ובית לעצמו, עד שיקים מקום לה'.....	ע' 146 הערה 312
'עשר ידות לי במלך', עשרת השבטים שבים ומקבלים את דוד ברצון.....	ע' 132
ההקבלה בין כסא דוד לכסא נבוכדנצר.....	ע' 153 הערה 329
דוד שנקרא אדמוני, הוא העומד כנגד עשיו הוא אדום.....	ע' 41 הערה 80
בין 'עבדים נושאי מנחה' (דוד) ל'מגישי מנחה' (שלמה).....	ע' 75 הערה 165, וע' 92 הערה 204
חכמת שלמה מעיקר גדר מלכותו, וענין ביאת מלכת שבא.....	ע' 74 ובהערה 161
זמן שלמה המלך - 'סיהרא באשלמותא', בחינת ימי המשיח.....	ע' 74 ובהערה 162, וע' 77 הערה 174
נישואי שלמה עם בת פרעה.....	ע' 74
ענין שלמה ואשמדאי.....	ע' 74 הערה 163

יהושפט

עניני מלכות יהושפט.....	ע' 90-99
יהושפט נמנה לצד גדולי מלכי בית דוד, דוד שלמה חזקיהו ויאשיהו.....	ע' 90 ובהערה 196
הצלחת יהושפט כבודו ועושרו, מתוך לימוד התורה.....	ע' 92 ובהערה 205
יהושפט נקרא ע"ש העמדת הדין ומשפט התורה, וזה עיקר ענינו.....	ע' 96 ובהערה 219
כיבוד הכהנים והשופטים, והעמדתם בראש הנהגת העם.....	ע' 92 הערה 205, וע' 96 הערה 219
כח זעקת יהושפט, אשר התקיים בו כפשוטו אפי' חרב חדה וכו'.....	ע' 94 הערה 212
ענין 'ויעמוד יהושפט לפני החצר החדשה', שחידשו בה דבר.....	ע' 93 הערה 209
בין משפט המלך למשפטי ה' אמת.....	ע' 97 הערה 219
מהות המאבק בין עמון מואב ושעיר לעם ישראל, בתורת זכות הירושה בארץ.....	ע' 94 הערה 211

צום לפני המלחמה.....ע' 93 ובהערה 208
 ענין התרועה והשירה בעת מלחמה.....ע' 95 הערה 214
 הקבלה בין קריעת ים סוף, למלחמת בני עמון ביהושפט.....ע' 95 ובהערה 217
 הקב"ה שפט באויביו, מפני שיהושפט העמיד המשפט.....ע' 98 ובהערה 219
 מיד לאחר יהושפט מרדו אדום בישראל.....ע' 98 ובהערה 220
 ענין החיבור שבין מלכות יהושפט למלכות אחאב.....ע' 83 ובהערה 181, וע' 84 הערה 182

אחאב

עניני אחאב.....ע' 75-85, 102-103
 ענין האריכות העצומה במקראות בתקופתו ומאורעותיו.....ע' 78 הערה 175
 יורדין למלחמה ומנצחין.....ע' 75 וע' 78 הערה 177
 ענין הצלחתו העצומה - לא איברי העולם הזה אלא לאחאב -.....ע' 76
 אחאב היה זמן ראוי לתיקון.....ע' 78
 המעלות שהיו באחאב.....ע' 78 הערה 177
 בין חטאי אחאב לחטאי ירבעם בן נבט.....ע' 124 הערה 270
 משמעות בניית יריחו בזמן אחאב.....ע' 81 הערה 179
 הא דנקראת 'יריחה' כאשר בנאה חיאל בית האלי בזמן אחאב.....ע' 35 הערה 67
 ע"י אחאב התנוצץ הרעה על ישראל ונגזר הגלות.....ע' 81
 אחאב פסגת מלכות ישראל, וממנו החל תהליך ירידה עד שגלו.....ע' 79 הערה 178
 דרך רציחת נבות נחרץ דינו, וכבר נתפס על כל הע"ז.....ע' 79 הערה 177
 ענין החיבור שבין מלכות אחאב למלכות יהושפט.....ע' 83 ובהערה 181, וע' 84 הערה 182
 היקש אחאב ליאשיהו - משיח בן יוסף שנהרג במלחמה.....ע' 143 הערה 303
 חומרת מעשה אחזיהו בן אחאב לדרוש לאלילים אחרים בעת צרתו.....ע' 124 ובהערה 272
 נפילת אחזיהו הוא כעין סקילה.....ע' 124 הערה 271
 עונשו הנורא של בית אחאב ע"י אנשי עירו.....ע' 103

אליהו

שליש מספר מלכים עוסק בעניני אליהו ואלישע.....ע' 78 הערה 175
 ענין שמו אל-יהו, בהיותו בא בשם אלוהיו במידת הדין.....ע' 130 הערה 282
 קנאת אליהו הוא פנחס, במקום הפרת ברית.....ע' 126 הערה 274
 'אבא אליהו זכור לטוב'.....ע' 127 הערה 274
 אליהו בקנאתו נעשה מלאך הברית, הערב על הברית לעולם.....ע' 127 הערה 274
 'אבא אליהו זכור לטוב'.....ע' 127 הערה 274
 הא דנתכהן במעשה זמרי, והא דנבחרו הלויים בקנאתם על העגל.....ע' 127 הערה 274
 קנאה היוצאת לפני מן השורה, במקום מי שנתמכר בפריצת גדרי עולם.....ע' 126 הערה 274
 ענין 'איש בעל שער ואזור עור אזור במותניו'.....ע' 126 הערה 274
 אליהו הכריז מלחמה על בית אחאב.....ע' 126 הערה 274
 הסוסי אש שעלה עמם השמימה מבטאים את מהותו.....ע' 126 הערה 274
 המקום היחיד בתנ"ך שבאו בו ג' זרקא רצופים, הוא בקנאת אליהו לפני הסתלקותו.....ע' 124

עלייתו השמימה סמוכה למעשה קנאותו היותר גדול, אשר שרף בהבל פיו ע' 126 הערה 274
 עבודת הבעל תמה מעשרת השבטים עם הסתלקות אליהו ע' 125 הערה 270
 ענין הא דשלח אליהו מכתב לאחזיהו לאחר גניזתו ע' 84 הערה 182
 זכה אליהו למראות אלוקים במערת הצור כעין משה ע' 125 הערה 273
 'עלמא לא יכיל למסבלך עם בני נשא', וענין מינוי אלישע תחתיו ע' 125 הערה 273
 ענין ג' המפתחות שלא נמסרו ביד שליח ע' 131 הערה 282
 ענין הערבון שנטל יעקב משמו של אליהו ע' 128 הערה 277
 המקומות שנכתב יעקב מלא ואליהו חסר ופשרם דייקא ע' 128 הערה 277

אלישע

ענין שמו אל-ישע, בהיותו שנשלח לישע הקב"ה ע' 130 הערה 282
 הגדולות שעשה אלישע, ההנהגה להשיב ישראל לאחר אליהו ע' 125 הערה 273 וע' 130 הערה 282
 'לא ברעש ה'.. קול דממה דקה'- הנהגת אלישע ע' 125 הערה 273, 126 הערה 174, 130 הערה 282
 זכה אלישע למה שלא זכו הנביאים לבד משה, הנהגה שלא היתה מזמן יציא"מ ע' 132 ובהערה 282
 מופתי אלישע בתורת רוח ה' השורה עליו פי שנים ע' 131 הערה 282
 'האלוקים אני להמית ולהחיות', וידע כי יש נביא בישראל' ע' 131 הערה 282
 גדר 'בני הנביאים', ותקופתם בזמן אליהו ואלישע ע' 76 ובהערה 174
 תחיית המתים ע"י אליהו ואלישע, מורה על ישראל ע' 129 הערה 179
 בהשבת נפש הנער מכח הנביא, זכה הנער לבוא לנביאות ע' 129 הערה 180
 בנער שהחיו אליהו ואלישע, שורש הגאולה לעת"ל ע' 129 הערה 180
 עומק ענין גיחזי, שנפסק המשך הנהגת אלישע, ואכן בדור לאחריו באו נביאי החורבן ע' 132 הערה 282

יואש ויהוידע

יואש נחבא בבית ה', בתורת הברית שערב הקב"ה לדוד על מלכותו ע' 146 הערה 312
 חיזוק בדק הבית בזמן יואש, בתורת שהתנערו ישראל ממעשי בית אחאב ע' 103
 קירבה יתירה יכולה לקלקל לרעה ע' 146 הערה 312
 הריגת זכריה - הסתיה שהביאה לחורבן ע' 147 הערה 316
 מרד הכהן בעתליה, והמלכת הנצר לבית דוד - חזרת יהודה להקב"ה ע' 103, וע' 146 ובהערה 314
 'משנולדה קלקלה בימי שלמה נולד יהוידע המתקן' ע' 146 ובהערה 313
 יהוידע חידש סדרי ביהמ"ק והרבה עבודת בית ה', וזה ענין מדרשו ע' 147 ובהערה 315
 הא דנקבר יהוידע עם מלכי בית דוד ע' 147 הערה 317

עמוס ועשרת השבטים

עמוס נתנבא את הנבואות הקשות ביותר, ובו נחתמה הגזרה על עשרת השבטים ע' 58
 אין בנבואת עמוס דברי נחמה, מלבד חתימתו ע' 59
 כל עיקרה של נבואת עמוס היא ה' מציון ישאג', וזה ענין השלשלת בשאגתו ע' 58
 הא דנתנבא עמוס שנתיים לפני הרעש דייקא ע' 61
 שאגת ה' מציון מתבטאת ברעש הקרוב לבוא ע' 65 ובהערה 137
 עמוס ראה את ה' מתחיל להסתלק מביהמ"ק ע' 59 הערה 125

ענין 'נפלה לא תוסיף קום, בתולת ישראל'..... ע' 58 הערה 124
 בהא דהיה עמוס הנביא מגמגם, 'אריה שאג מי לא ירא, ה' אלוקים דיבר מי לא ינבא'..... ע' 60 הערה 129
 ירבעם בן יואש- הושיע את ישראל בדבר יונה, בשעה שאפס עצור ועזוב..... ע' 129 הערה 280
 ירבעם בן יואש- השעה הגדולה שניתנה בסיום מלכות עשרת השבטים..... ע' 80 הערה 178
 ירבעם בן יואש- בימי מלכותו השלושים נחתמה גזרת הגלות והחלו נביאים אחרונים..... ע' 68 הערה 139
 מיד לאחר ירבעם בן יואש, ירדו עשרת השבטים מדחי אל דחי, וסופם קרב והלך..... ע' 80 הערה 178

עוזיהו

התחלת נביאים אחרונים וגזרת החורבן בימי עוזיהו..... ע' 64
 ענין צרעת עוזיהו בעת כניסתו להקטיר קטרת..... ע' 63 הערה 133, ע' 65
 משמעות רעש האדמה בימי עוזיהו, הורדוס, ולעת"ל- עבד כי ימלוך..... ע' 63 הערה 133
 רעש האדמה בזמן עוזיהו 'אוהב האדמה' ובונה מגדליה [וכן הורדוס]..... ע' 63 הערה 133
 הרעש בימי עוזיהו מבשר על העת"ל, ושליחות ישעיהו להתנבא באותה שעה..... ע' 65 ובהערה 139

ישעיהו

ישעיהו גדול שבנביאים לאחר משה..... ע' 135 הערה 294
 ישעיהו נמשח ליטוע שמים וליסוד ארץ, להוריד בעולם את העת"ל..... ע' 106 הערה 236, ע' 65 הערה 169
 ענין ישעיהו לקראת התנוצצות משיח- חזקיהו... ע' 66 הערה 169, וע' 116 הערה 255, וע' 139 הערה 300
 נבואותיו מתפרשים במעגל הקרוב על חזקיהו, ובמעגל הרחב על העת"ל..... ע' 116 הערה 255 וע' 139
 הא דנשלח ישעיהו להתנבא בעת הרעש, כאשר נכנס עוזיה למקדש..... ע' 65 ובהערה 139
 ראש נבואותיו על פורענות האומות, משא על בבל הרשעה..... ע' 66
 פעמיים בלבד נזכר 'פועל דמיוני' שעשה, והוא בדברים שזמנם קרב לבוא..... ע' 135 הערה 294
 סדר מבנה ספר ישעיהו, וענין מעשה חזקיהו אשר באמצעו..... ע' 66 וע' 139 הערה 300
 המ' הסתומה באמצע תיבת 'ולסרבה המשרה'..... ע' 35 הערה 68
 הטעמה מודגשת בחתימת נבואת ישעיהו..... ע' 21

חזקיהו וסנחריב

דורו של חזקיהו- התנוצצות 'כי אם ברוחי'..... ע' 138 הערה 300
 ענין השייכות בין חזקיהו לריו"ח בן זכאי..... ע' 138 הערה 300
 בהא דחזקיהו וריב"ז נהגו הנהגה הפוכה בעת המצור על ירושלים..... ע' 138 הערה 300
 'ויקברוהו במעלה קברי בני דוד'- בתורת מנחיל בפועל דרך דוד ושלמה..... ע' 142 ובהערה 302
 הישיבה שהושיבו על קברו- להמשיך משנתו ודרכו..... ע' 142 ובהערה 301
 התקופה הראשונה של נביאים אחרונים, לקראת ימי חזקיהו..... ע' 66 הערה 139
 מתענים ב"ז"א שבו בטל נר המערבי בזמן אחז, ובזה החל החורבן לבוא ורבו הצרות.... ע' 141 הערה 300
 בזמן חזקיהו היה מצב ישראל בשפל כמוהו לא היה מיום היותם לגוי..... ע' 139 וע' 141 הערה 300, וע' 61
 חזקיהו מעין משיח וגואל, וסנחריב גוג ומגוג..... ע' 139 הערה 300
 חזקיהו ענינו בטחון וחסות מוחלטת בצל ה'..... ע' 139 הערה 300
 סנחריב ביקש לעשות מלחמה כנגד הקב"ה וניאץ וגידף..... ע' 139 הערה 300
 ה'אות' שעשה ישעיהו על סנחריב העתיד לכבוש את העולם..... ע' 135 ובהערה 294

סנחריב שינה את העולם, ובו ראשית תקופת ד' המלכויות..... ע' 156 הערה 333
 השמדת חיל סנחריב, המשך לאצבע אלוקים הגלויה ביציא"מ..... ע' 140 הערה 300
 סנחריב נהרג בשעה שהשתחוה לאלוקיו דייקא..... ע' 141 הערה 300
 נפילת השלל שכבש סנחריב לידי חזקיהו..... ע' 136, וע' 140 הערה 300
 'וינשא לעיני כל הגוים' - קבלת העמים למלכות שמים לאחר מפלת סנחריב..... ע' 136, וע' 141 הערה 300
 ענין הוספת ט"ו שנה לחזקיהו וזריחת השמש - המשכת רפואה וגאולה לעולם..... ע' 141 הערה 300
 הוספת ט"ו על י"ד הראשונות, תוספת מרובה על העיקר..... ע' 142 הערה 300

יאשיהו

עניני יאשיהו..... ע' 105-104, 142-145
 הארת ה' ברגע שלפני הגלות (וכן אצל ירבעם בן יואש)..... ע' 80 הערה 178, וע' 144 הערה 306
 בשעה האחרונה מלך על כל השבטים, וזכה יאשיהו לתקן מעשי ירבעם בן נבט..... ע' 105, וע' 143
 יאשיהו חידש את כח השיבה אל ה' ברגע האחרון, וממנו כח ישראל בגלות..... ע' 105
 יאשיהו טיהר הבית וחיזקו ע"י כסף מכל ישראל..... ע' 145
 יאשיהו טיהר א"י מעט טרם שהתנבא ירמיהו, הקדמת רפואה למכה..... ע' 143 הערה 304
 משמעות עשיית הפסח בזמן יאשיהו, שלא נעשה מימי שמואל הנביא..... ע' 105
 והבאתי השמש בצהרים - זהו יומו של יאשיהו..... ע' 144 הערה 306
 ענין ריבוי הקינות על מיתת יאשיהו..... ע' 142
 נפילת יאשיהו היה בה משמעות לנפילת ישראל..... ע' 143 הערה 303
 היקש ההספד על משיח בן יוסף, להספד יאשיהו ואחאב..... ע' 143 הערה 303
 יאשיהו נהרג מעט טרם מלאו לו ארבעים (ובגיל זה בדיוק עמד חזקיהו למות)..... ע' 141 הערה 300
 ביאשיהו החל הנהגת ההסתר של צדיק ורע לו..... ע' 144 הערה 308, ע' 345 הערה 311
 הא דנהרג יאשיהו בג' מאות חצים..... ע' 144 הערה 307
 במיתת יאשיהו נפלו ישראל ליד זרים, והוא תחילת הגלות..... ע' 144 ובהערה 306, 309, 310

ירמיהו

לידת ירמיהו היא לידת החורבן..... ע' 107 הערה 236
 נתנבא ארבעים שנה שלפני החורבן, שכבר החל לרדת לעולם..... ע' 108 הערה 236
 משמעות המלחמה שנלחמו בו ישראל..... ע' 106 הערה 236
 מאורעות ירמיהו והצלתו מקבילים לישראל בגלותם..... ע' 107 הערה 236
 ירמיהו עומד כנגד משה..... ע' 108 הערה 236
 שריפת המגילה ע"י יהויקים - מרידה גלויה בדבר ה', ולאחר נתרגשה הפורענות..... ע' 137 ובהערה 298
 החורבן בפועל הגיע כאשר כבר נבצר מירמיהו להתנבא..... ע' 106
 נבואת ירמיהו שהקב"ה ילחם בנו בכלי מלחמתנו שלנו..... ע' 136 ובהערה 296
 כשם שהנהגה עם ישראל ב'זרוע נטויה' לטובה, באופן זה יהיה לרעה..... ע' 136 הערה 295
 סדר מבנה ספר ירמיהו ומקום פרקי הנחמה שבו..... ע' 108 הערה 236, וע' 137 הערה 299

נבוכדנצר ובבל

מגילת הפורענות נכתבה בזמן שעלה נ"נ למלכות, ומיד שנשרפה עלה על ירושלים..... ע' 137 ובהערה 299

הקב"ה המליך את נ"נ והכשדים, והשרה עליהם הצלחה.....	ע' 137 הערה 297
עוצמת מלכות המלך נ"נ.....	ע' 154 הערה 330
זעקת חבקוק על הצלחת נ"נ.....	ע' 86
מגמתו בנטילת כלי המקדש לבית אלוקיו.....	ע' 68
מלכות נ"נ היא ה'מאידך גיסא' של מלכות דוד המלך.....	ע' 153 הערה 329
ענין הא דנ"נ שורשו משלמה שבא על מלכת שבא.....	ע' 75 ובהערה 164, ע' 157 הערה 333
ענין תהלות נ"נ, בתורת שהיושב על כסא העולם מוסר המלוכה להקב"ה.....	ע' 153 הערה 329
ענין ההטעמה המיוחדת בכינוס כל האומות להשתחוות לצלם שעשה נ"נ.....	ע' 157
מלכות נמרוד שורש מלכות נ"נ, ומעשה אברהם שורש מעשה חמו"ע.....	ע' 155 הערה 333
אעלה על במתי עב אדמה לעליון.....	ע' 67 הערה 141, ע' 155 הערה 333
ענין תקופת ד' המלכויות שפתח נ"נ לאחר חורבן ביהמ"ק.....	ע' 156 הערה 333
צלם נ"נ הוא חזרה על מעשה דור הפלגה.....	ע' 155 הערה 333
נ"נ נעשה כבהמה, כשם שדור הפלגה היו לקופים, וענין עונש זה דייקא.....	ע' 156 הערה 333
אברהם באור כשדים התחיל לבטל את הע"ז, ונשלם ביטול יצרא דע"ז מכח חמו"ע.....	ע' 157 הערה 335
דניאל חמו"ע השומרים על זהותם בתוככי ארמון מלך בבל - שורש עמידת ישראל.....	ע' 157 הערה 335
הטעמה מיוחדת בחכמת דניאל ורוח האלוקים אשר בו.....	ע' 158 הערה 336
דניאל שגלה עם כלי בית האלוקים, הוא אשר לידו נמסרו להשיבם.....	ע' 68 הערה 142
האומה הכשדית בזויה ושפלה מאד.....	ע' 67 הערה 141
ענין היותו ננס ביותר, מבטא את שפלותו.....	ע' 67 הערה 141
בבל ארעא דחשוכא.....	ע' 156 הערה 333
ענין הא דתורה שבע"פ התנוצץ מבבל דייקא.....	ע' 156 הערה 333
ענין השפה הארמית.....	ע' 87 הערה 188, וע' 157 הערה 333
משמעות הסעודה שעשה בלאשצר בשתיית כלי המקדש.....	ע' 69, וע' 135
עונשם החמור של הכשדים מחריבי ביהמ"ק.....	ע' 66

יחזקאל

יחזקאל התנבא כבר מתוך הגלות ממש, ונקרא ע"ש שחיזק את ישראל.....	ע' 117 הערה 255
ענין יחזקאל להחיות בפרוטרוט את סדרי העת"ל (הבית השלישי וחלוקת הארץ).....	ע' 117 הערה 255
הטעמה חיה ומיוחדת כאשר בא יחזקאל לתאר צורת הבית.....	152
נבואתו על טובל ושרץ בידו.....	85
גדרי 'תשובה' באו בעיקר ביחזקאל, שהתנבא מתוך הגלות.....	85
פרשת חלוקת הארץ שביחזקאל.....	ראה להלן 'לעתיד לבוא'

אסתר

ליקוט הפסוקים רבי ההטעמה במגילת אסתר.....	ע' 23
אחשוורוש אחיו ובן גילו של נ"נ.....	ע' 69 הערה 146
משתה אחשוורוש להעמיד מלכותו תחת מלכות הקב"ה.....	ע' 69
מן המעשה שביקש להעמיד מלכותו, התקיים 'ונתתי כסאי בעילם' ע"י מרדכי ואסתר.....	ע' 69
הטעמה מיוחדת בלקיחת אסתר לבית המלכות, אשר מזה שורש הצלה.....	ע' 23 הערה 40

המן- עמלקי נחש ותכנן שכל מהותו להרע (וזהו מהות שם 'אגג')..... ע' 24 ובהערה 41, ע' 101 הערה 225
המן האגגי תלו בו חז"ל כל מעשה רע..... ע' 24 הערה 41
כל דברי אסתר לאחשוורוש, בעומק פנתה בזה להקב"ה..... ע' 72 הערה 153
קריאת פסוקים ידועים במנגינת איכה, חלק מהרגשת ה'ונהפוך הוא'..... ע' 15 הערה 16

ביאה שניה

ההנהגה שהתחילה בבית שני- 'כי אם ברוחי'..... ע' 33 הערה 67, ע' 66 הערה 139, ע' 139 הערה 300
קדושה שניה היתה מכח חזקה, הלכך קידשה לעת"ל..... ע' 33 הערה 67
טעם הא דבהקמת בית שני עמדו מכשולים רבים..... ע' 87
הקב"ה גוער בשטן המכשיל וחומל על אודים מוצלים מאש..... ע' 87
'אוד מוצל מאש'- קאי הן על יהושע בן יהוצדק, והן על עם ישראל בכללותו..... ע' 87
בית שני מכח מלכי האומות, המכירים במלכות השמים ומביאים קרבנות ביהמ"ק..... ע' 109
בבית שני התנוצץ גילויי ית' בכל העולם- 'לקרוא כולם בשם ה' לעובדו שכם אחד'..... ע' 109 הערה 238
כורש נקרא 'משיחי' והחמיץ, והרגשת הדבר בטעמים..... ע' 123
אריכות בתחילת עזרא בפירוט ותיאור כלי המקדש הבאים עם העולים..... ע' 68
בהשבת כלי המקדש מתבטא ששב הקב"ה לירושלים..... ע' 68
ביאה שניה- בחינת 'עשה עמנו אות לטובה' לעת"ל..... ע' 87 הערה 186, ע' 110 הערה 238

עזרא

עזרא הסופר הוקש למשה בחידוש צורת התורה בישראל, ותחילת תקופת אנשי כה"ג..... ע' 87
כל עצמה של עליית עזרא וכתב מינויו, להודיע תורה לכל אשר אינו יודע..... ע' 88, ע' 12 הערה 6
עומק התורה שבע"פ החל להתגלות בזמן עזרא, שחתם תורה שבכתב..... ע' 87 ובהערה 188
הדר קבלוה מאהבה, היינו ע"י עזרא..... ע' 88
מקור הסוברים שהם סידר הטעמים והפסוקים..... ע' 12 הערה 6
ענין נתינת כתב אשורית ולשון ארמית..... ע' 87 הערה 188, ע' 157 הערה 333
הטעמה מיוחדת אצל הלויים המבינים את העם לתורה מפי עזרא..... ע' 152
וידוי עזרא על כל חטאי ישראל לדורותיו..... ע' 153 ובהערה 328

נחמיה

ענין שמו נלחם ישראל מתוך החיכוך, וע"י שנגע לבלו והרעו פניו זכה להושיע..... ע' 11 הערה 242
נחמיה מתחנן לפתיחת עיני ה'..... ע' 110 ובהערה 241
תחילת פעולת נחמיה בראשיתך מצער..... ע' 147
נחמיה החל לגזור גזרות ולתקן תקנות..... ע' 113 ובהערה 246
חומת ירושלים היא עצם שם העיר..... ע' 88 ובהערה 193
בניית חומת ירושלים הוא בחינת מעשה המשיח..... ע' 35 הערה 67, ע' 89 הערה 193, ע' 113 הערה 247
נחמיה מזרע בית דוד, וענינו כעין משיח, ששב לכונן את ישראל..... ע' 111 הערה 242, ע' 113 הערה 247
נחמיה נקרא ע"ש מעשיו, והוא משמותיו של משיח..... ע' 111 הערה 242
בכח שלטונו נחמיה הגשים בפועל, את ההתעוררות שעורר עזרא י"ב שנה לפניו..... ע' 111 הערה 242
נחמיה מכנה את ירושלים 'עיר קברות אבות', ששם קבורת מלכי בית דוד..... ע' 114 הערה 247

בהא דרבו שונאיו ואויביו..... ע' 111 הערה 242
 חומת ירושלים באה מתרומת הלשכה, ואין בה חלק לנכרי..... ע' 88 הערה 192
 נחמיה בנה את החומות הן במובן הגשמי והן במובן הרוחני..... ע' 113 ובהערה 248
 המ' פתוחה שבסוף תיבת 'והמ מפורצים'..... ע' 35 הערה 67 וע' 89 הערה 193
 נחמיה נלחם בחילול הקודש שפשה מבפנים, והעמיד צורת ישראל..... ע' 112
 'ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה' החל להתקיים ע"י נחמיה..... ע' 112 ובהערה 243
 חנוכת החומה מאורע גורלי ויו"ט לדורות..... ע' 89
 שמחה גדולה בעת חנוכת החומה, ובאותה שעה שב והוקם סדרי ביהמ"ק וישראל..... ע' 90 וע' 158
 הטעמה מיוחדת בשמות הלויים המשוררים בעת חנוכת חומת ירושלים..... ע' 152
 במעשיו ומעשי עזרא, יסוד הרחבת תושבע"פ, וממנו עמידת ישראל לאחר חתימת הנבואה..... ע' 114

לעתיד לבוא

עניני העת"ל מתחדשים בעולם בשלבים, וחזקיהו וביאה שניה הם התנוצצות... ראה 'חזקיהו' ו'ביאה שניה'
 ענין הרעש שיהיה בעת בוא גוג על אדמת ישראל..... ע' 61 ובהערה 113
 עתיד הקב"ה לעשות דין עם כל הגוים בעמק יהושפט..... ע' 98 ובהערה 219
 לעת"ל הקב"ה ישפוך רוחו על כל בשר, כפי שייחל משה..... ע' 27 ובהערה 52
 ישעיהו הבא מבית דוד, זכה להיות הנביא העיקרי שיוריד לעולם חזיונות העת"ל..... ע' 106 הערה 236
 לעת"ל תתוקן סדום וימה וישוב מעלתם לישראל..... ע' 46 הערה 91
 ביאור פרשת חלוקת הארץ לעת"ל שביחזקאל..... ע' 116-122
 ביאור סדר השבטים בחלוקה לעת"ל..... ע' 118 הערה 259
 לעת"ל ינתן חלק בארץ לנשיא, ובקרבו יהיה תרומת הקודש והעיר ירושלים..... ע' 120, ובהערה 264
 חלק נשיא לעת"ל אף הוא בגדר תרומה..... ע' 121 הערה 265
 לעת"ל הקרבנות יבואו מן הנשיא, והנשיא יקבל חלק מכל ישראל..... ע' 121
 מלך המשיח יהיה לו מעמד מיוחד בביהמ"ק, ומקומו אצל השער שממנו בא הקב"ה..... ע' 122
 מלך המשיח נקרא בשם הקב"ה והוא מרכז ישראל..... ע' 122
 שם העיר ירושלים ה' שמה, והשבטים סובבים אותה ומכוונים כנגד שעריה..... ע' 122

אישים שונים

נח - 'זה ינחמנו', כפילות טעמי 'זה' מצביע שממנו תכלית התגלגלות הדורות עד כה..... ע' 18 הערה 26
 ענין מעשה דור הפלגה..... ע' 155 הערה 333
 מלחמת אמציה מלך יהודה ויואש מלך ישראל..... ע' 104 הערה 231
 ממלכת בני דוד חשיבא ממלכת ה', ואילו ממלכת אפרים אין ה' איתם..... ע' 104 הערה 231
 על אחז דייקא נאמר 'הוא המלך אחז', יותר מכל המלכים הרשעים..... ע' 141 הערה 300
 מתענגים ב"ז אב שבו בטל נר המערבי בזמן אחז, ובזה החל החורבן לבוא ורבו הצרות.... ע' 141 הערה 300
 מכח חטאי מנשה גלו ישראל..... ע' 81
 מנשה הוגלה בבבל ושם שב בתשובה- סימן לישראל..... ע' 103 הערה 229
 איוב- לאחר יסוריו אחריתו טובה מראשיתו..... ע' 148
 כנסת ישראל נמשלה לאיוב..... ע' 148

עניני טעמי המקרא

מקור הטעמים וזמנם.....	ע' 12 הערה 6
הטעמים הם חיות ונשמת הענין, ובלעדיהם נחשב גוף מת.....	ע' 12 ובהערה 8, ע' 14
פירוש הטעמים הנכון הוא להקשיב לתחושה המורגשת אצלנו.....	ע' 12 הערה 7, ע' 43
טעמי הטעמים ע"פ דרש.....	ע' 17 הערה 24, ע' 24 הערה 42
קדושת היד שמורגש ומתבטא בה הטעמים.....	ע' 13 ובהערה 9
במאורע חשוב ומרכזי תבוא סדרת טעמים המלאה הרגשה רבתי.....	ע' 21-24
דרך הטעמים אפשר ללמוד מה עיקר הענין והיכן בר הרגשה הוא.....	ע' 22
הלכות הנלמדות מן הטעמים.....	ע' 28 הערה 57
גדרי דינים המורגשים בטעמים.....	ע' 27 וע' 149 הערה 320
המקומות שבאו שני טעמים בתיבה אחת וענינם.....	ע' 18 ובהערה 27
הזרקא מופיע במקום מהדהד ובר הרגשה- דוגמא מפרשת סוטה.....	ע' 149
בטעם 'גרש' מורגש פעולה משמעותית המתרחשת ובאה.....	ע' 19 הערה 31
זקף גדול בזה אחר זה מרגיש שמתקיים ועומד הענין ובר משמעות.....	ע' 19, 20, 21, ובהערה 33
הכרזה מהדהדת וצועקת מוטעמת בתיב ('כה אמר ה' וכיו"ב).....	ע' 24
דוגמאות למקומות שמוטעם בתיב ופשרם.....	ע' 26
מקומות שמצינו יתיב סמוך לתיב והרגשתם.....	ע' 26 ובהערה 49
הרגשת התחינה בכפילות טעמי תיבת 'אנא' בתורה.....	ע' 18
המשקל הנוצר ע"י הטעמים, מפרש את הפסוק.....	ע' 164
גדר טעמי ספרי אמ"ת ויחודם.....	ע' 147 הערה 318
השמות בדה"י יש בהם הטעמה מיוחדת משום שאלו הם ראשי האבות.....	ע' 151
פירוש צורת סימני הטעמים והבעתם.....	ע' 160
טעם הא דיש מן הטעמים המסומנים למעלה, ויש מהם המסומנים למטה.....	ע' 162 הערה 349
דרך הפסק הטעמים מורגש אף רוח הדברים.....	ע' 29 וע' 41
הפסק אתנחתא יכול לבוא לפני התיבות בעלי המשקל.....	ע' 30 ובהערה 61, ע' 31 ובהערה 62
צורת המסעות מורגש ע"י הפסק האתנחתא.....	ע' 32 הערה 64
פסוק ארוך ללא אתנחתא- משום עוצמת הענין יבוא בשטף עזות טעמיו.....	ע' 32, 36, ובהערות 66, 70
הפסוק ללא אתנחתא הארוך ביותר בתורה (י"ד תיבות) וענינו.....	ע' 36
הפסוק ללא אתנחתא הארוך ביותר בתנ"ך (ל"א תיבות) וענינו.....	ע' 37 וע' 102
מחרוזת טעמים שדרכם להיות סמוכים, לכנגד טעמים שלא יבואו בסמיכות, וביאור הענין.....	ע' 164
השלשלת לעולם תבוא בהתחלת הפסוק, והמרכא כפולה בסופו. פשר הדבר.....	ע' 165
טעם סוער כזרקא לא יכול להופיע לאחר אתנחתא או בסמוך אליה.....	ע' 162
ענין הא דמצינו במקום אחד זרקא שאין אחריו סגול.....	ע' 123
התביר הוא טעם של עצירה הקרוב להפסק.....	ע' 164
השתנות הטעמים המחוייבת ממספר תנועות התיבה.....	ע' 163

ענינים שונים

נבואה

- עיקר התפשטות הנבואה בתוך קהל ישראל בימי שמואל עד ימי אליהו ע' 76 הערה 174
 ענין נביאים אחרונים וג' זמני פעולתם ע' 66 הערה 139
 גדר בני הנביאים ע' 77 הערה 174
 הנביא מוריד לעולם את המציאות המתחדשת ע' 60 הערה 129, ע' 66 הערה 139, ע' 106 הערה 236
 הנבואה מתפרשת וחלה בעולם לפי סגנון הנביא וצורת הבנתו ע' 106 הערה 236
 מהות הנביא תואם לענין נבואתו (ישעיהו מבית דוד, עובדיה גר אדומי, וכיו"ב) ע' 106 הערה 236
 הנבואה מיתלא תליא בהשראת השכינה, וחגי זכריה ומלאכי שורשם בבית ראשון ע' 109 הערה 236

קדשים

- קרבת ראשית יבוא מן החמץ והדבש ע' 55 הערה 118
 בהא דשלמי עצרת הבאים על הלחם קק"ד הם ע' 55 הערה 118
 קרבן החונך עיקרו שלמים ע' 54 ובהערה 115
 שחוטי חוץ ע' 133 ובהערה 290
 קרבן הפסח הוא קרבן הברית, שבו נכנסים לעבודתו יתברך ע' 105
 גדר הבאת מנחה ע' 91 הערה 204
 גונב כלי קודש קנאין פוגעין בו ע' 68 הערה 143
 הכהנים מוקדשים ועומדים לגבוה ככלי שרת ע' 52 ובהערה 109
 משיחת הכהנים לדורות ע"י איל המילואים ראה לעיל 'משיחת אהרן לכהונה'
 עבודה ע"ג המזבח קולטת, ובגדר רשות המזבח ע' 115 הערה 250
 סנדק כמזבח, גדר הענין ע' 115 הערה 250
 בקבלת המתנות כהונה, בזה גופא נמשחים ומכהנים (כ"ד מעלות הכהונה נקנית) ע' 57 הערה 121
 ירידת אש על המזבח הוא גילוי שכינה ע' 76 הערה 173
 לעת"ל תחת תרומת הלשכה, יתרמו ישראל לנשיא, והנשיא יתרום הקרבנות ע' 121
 המעמד המיוחד שיהיה לנשיא בבית המקדש ע' 122
 שער ההיכל הוא עיקר פתח ביהמ"ק ע' 121 הערה 266
 הא דפותחים שער ההיכל דרך פנים, כביכול הקב"ה פותח לפני ישראל ע' 122 הערה 266
 שער ההיכל נפתח ע"י הכהנים ואיננו מסור ללוויים ע' 122 הערה 266
 מורגש בטעמים השמחה בחג הסוכות בריבוי קרבנות ונסכים הקדמה הערה 2

שונות

כללי מקראות ולשונותיהם

- ענין פרשות פתוחות וסתומות ע' 32 הערה 63
 מנגינת המגילות ע' 15 הערה 16
 שורש ענין לשון זכר ונקבה וכתוב מלא וחסר וכיו"ב ע' 33 הערה 67
 מקומות שאין בהם מפי' ה' ע' 35 הערה 68

במחלוקת עד כמה חכמת הדקדוק עיקר, ודרך הכתובים בזה..... ע' 34 הערה 68
 הכינוי שבו יבוא האדם בתורה, מכוון עם הענין, וזה פשר השינויים ממקום למקום..... ע' 48 הערה 93
 לשון נופל על לשון במקראות..... ע' 19 הערה 32
 הלשונות (עין אוזן וכיו"ב) אינם מושאלים, אלא מבטאים מושג עקרוני..... ע' 14 הערה 14
 ענין אריכות המקראות במקום שחביב לפני ה' וכד'..... ע' 43 הערה 89

גדרי הלכה

גדר אלפיים אמה תחום העיר..... ע' 115
 בכ"מ שיעור מרחק ודרך סתמא אלפיים אמה..... ע' 115 הערה 254
 בגדר הדרך שצריך ללכת לתפילה במנין..... ע' 116 הערה 254
 גדר הקמה ע"י שתיקה..... ע' 149 הערה 320
 גדר קליטת ערי מקלט..... ע' 115
 ענין קליטת ערי הלויים מדעת את הרוצח..... ע' 115 הערה 251
 הערים שניתנו ללויים הוא בגדר 'תרומה'..... ע' 115
 גדר תרומה, וענין היקש תרומת הארץ לעת"ל לתרומה דעלמא..... ע' 117 ובהערה 258
 חלק נשיא לעת"ל אף הוא בגדר תרומה..... ע' 121 הערה 265
 גדר עיר הנדחת..... ע' 33 הערה 66
 גדר 'חרם'..... ע' 22 הערה 37, ע' 83 הערה 179
 גדר צרעת..... ע' 25, ע' 64 הערה 133
 ענין השער לבן בצרעת..... ע' 35 הערה 67
 גדר 'ולו תהיה לאשה' באונס ומפתה..... ע' 26 הערה 47
 ענין יצאה 'כסף קנסה בכתובתה', ובגדר כתובה..... ע' 26 הערה 47
 'עין תחת עין' - החיוב ממון הוא כעין כופר ופדיון..... ע' 26 הערה 48
 ענין השתחויה בעת גילוי ה' ולפניו דייקא..... ע' 49 הערה 96
 גדר השתחויה ושייכותה להודאה..... ע' 94 הערה 213
 ענין טעם כעיקר וגדר איסור הנאה שבו..... ע' 14 הערה 14

עניני אגדה

מהות דרשות חז"ל..... ע' 43
 ר' עקיבא - שורש תורה שבע"פ ופנימיות הרגשתה..... ע' 13 הערה 9, ע' 43
 שורש ענין תנועות הידים בעת הלימוד..... ע' 13 הערה 9
 בספר דברים מקבלים מאורעות ישראל מבט מעמיק..... ע' 148 הערה 319
 ג' שנים הוא זמן חזקה וקביעות בכסא המלכות..... ע' 69 הערה 146, ע' 92 הערה 205
 דיבור להדיט, שבעומק הלב מונח בו דיבור לגבוה..... ע' 72 הערה 153
 טעם הא דדרום נחשב ימין וצפון שמאל..... ע' 134 הערה 291, 292
 מה שמביא הנשיא הוא בשם כל שבטו..... ע' 120 הערה 263
 תשלחו איש את אחיך העברי - מיסוד צורת עם ישראל..... ע' 112 הערה 243
 זעקת הנביאים דעבודת הקרבנות איננה פולחן בעלמא ח"ו..... ע' 85 הערה 183
 פריחת הרשעים הוא כביכול ביטול לשלימות הבריא במלכות ה'..... ע' 86 הערה 184

'בא השמש בצהרים'- מיתת ר' יוחנן היא סיום תקופה..... ע' 144 הערה 306
 היסורים מחברים למקום חיים עמוק יותר ע' 148
 במאורעות המלך מתבטא ענין האומה כעת (וכן בגביא)..... ע' 109-106 הערה 236, ע' 143 הערה 303
 הקובע ומשנה שם הדבר, בזה מסור הוא תחתיו..... ע' 73 ובהערה 159
 עבד ביחס לרבו אינו מכוונה בשמו..... ע' 48 הערה 93
 מהות רעש אדמה, 'תחת שלשה רגזה הארץ'..... ע' 64-61, ובהערה 133, 134, 136
 אין מרובע במעשה בראשית..... ע' 34 הערה 67